

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI

ESKİ VE ORTA TÜRKÇE METİNLERİNDEKİ KIYAFET ADLARI
VE DİL İNCELEMESİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

Salih KÖSE

DANIŞMAN

Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN

İzmir-2018

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ ANABİLİM DALI**

**ESKİ VE ORTA TÜRKÇE METİNLERİNDEKİ KIYAFET ADLARI
VE DİL İNCELEMESİ**

DOKTORA TEZİ

Salih KÖSE

JÜRİ ÜYELERİ

**Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN (Danışman)
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Prof. Dr. Alimcan İNAYET
Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU**

İZMİR-2018

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum Eski ve Orta Türkçe Metinlerindeki Kıyafet Adları ve Dil İncelemesi adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Salih KOSE

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : SALİH KÖSE

Numarası : 092140002129

Anabilim Dalı : TDAE - Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı

Tez Başlığı (Türkçe) : Eski ve Orta Türkçe Metinlerindeki Kıyafet Adları ve Dil İncelemesi

Tez Başlığı (İngilizce) : Clothing Names in Old and Middle Turkish Texts and Language Study

Tez Savunma Tarihi : 07.05.2018

Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN
(Danışman)

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Alimcan İNAYET

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN (Danışman)

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.

- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	IV
FİĞÜRLER LİSTESİ.....	VI
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	VII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	VIII
TABLolar LİSTESİ	IX
TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI LİSTESİ.....	X
DİL VE LEHÇE KISALTMALARI	XII
FONETİK İŞARETLER LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ	1
1. PROBLEM, AMAÇ, KONU VE YÖNTEM.....	2
2. KAPSAM VE SINIRLILIK	3
3. TÜRK KIYAFETLERİYLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	8
4. KIYAFET KAVRAMI	11
5. DÜNYADA GİYİNMEYE DAİR İLK İZLER	17
6. ESKİ TÜRKLERDE KIYAFET	18
I. BÖLÜM: TÜR SINIFLANDIRMASI	29
I. 1. AYAK GİYİMLERİ.....	51
I. 2. BAŞ GİYİMLERİ	82
I. 3. ALT GİYİMLERİ	154
I. 4. ÜST GİYİMLERİ.....	169
I. 5. DIŞ GİYİMLERİ.....	186
I. 6. İÇ GİYİMLERİ	273
I. 7. KIYAFET BÖLÜMLERİ	282
I. 8. AKSESUARLAR	348
II. BÖLÜM: LEKSİK SEMANTİK SINIFLANDIRMA.....	389
II. 1. ADINI KUMAŞINDAN ALAN KIYAFETLER	389
II. 2. ADINI ŞEKLİNDEN ALAN KIYAFETLER	393

II. 3. ADINI BENZEDİĞİ NESNEDEN ALAN KIYAFETLER	394
II. 4. ADINI KULLANICI ZÜMREDEN ALAN KIYAFETLER	394
II. 5. ADINI YAPIMINDA KULLANILAN HAMMADDE/MALZEMEDEN ALAN KIYAFETLER	395
II. 6. ADINI VÜCUTTA GİYİLDİĞİ YERDEN ALAN KIYAFETLER	396
II. 7. ADINI VÜCUTTA KAPLADIĞI ORGANDAN ALAN KIYAFETLER ..	397
II. 8. ADINI EYLEM-NESNE İLGİSİNDEN ALAN KIYAFETLER.....	401
II. 9. ADINI İŞLEVİNDEN ALAN KIYAFETLER.....	404
II. 10. ADINI NİTELİK-NESNE İLGİSİNDEN ALAN KIYAFETLER.....	407
III. BÖLÜM: ESKİ VE ORTA TÜRKÇE KIYAFET ADLARININ GRAMER YAPISI.....	408
III. 1. SES BİLGİSİ	408
III. 1. 1. ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI.....	408
III. 1. 2. ÜNSÜZLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI.....	415
III. 2. ŞEKİL BİLGİSİ.....	428
III. 2. 1. BASİT YAPIDAKİ KIYAFET ADLARI.....	428
III. 2. 2. TÜREMİŞ YAPIDAKİ KIYAFET ADLARI.....	436
III. 2. 3. BİRLEŞİK YAPIDAKİ KIYAFET ADLARI	443
III. 2. 4. KIYAFET ADI YAPIMINDA KULLANILAN EKLER.....	445
III. 3. ANLAM BİLGİSİ.....	463
III. 3. 1. ART ZAMANLI ANLAM DEĞİŞMELERİ	463
III. 3. 1. 1. ANLAM DARALMALARI	463
III. 3. 1. 2. ANLAM GENİŞLEMELERİ	466
III. 3. 1. 3. BAŞKA ANLAMA GEÇİŞ	476
III. 3. 2. EŞ ZAMANLI ANLAM DEĞİŞMELERİ	481
III. 3. 2. 1. ANLAM DARALMALARI	481
III. 3. 2. 2. ANLAM GENİŞLEMELERİ	481
III. 3. 2. 3. BAŞKA ANLAMA GEÇİŞ	488
SONUÇ	491
EKLER	499
DİZİN.....	529

KAYNAKÇA	539
ÖZGEÇMİŞ	558
ÖZET.....	559
ABSTRACT.....	560

ÖN SÖZ

Eski ve Orta Türkçe Metinlerindeki Kıyafet Adları ve Dil İncelemesi başlıklı bu tez, Eski ve Orta Türkçe dönemi metinlerinde geçen kıyafet adlarıyla oluşturulmuş bir sözcük bilimi çalışmasıdır. Türkler, tarihin her döneminde özgün bir kıyafet kültürüne sahip olmuştur. Bu kültürün yansımalarını arkeolojik buluntularda, kurganlarda, heykellerde, kaya ve duvar resimlerinde görebilmekteyiz. Ayrıca, Türk dilinin değişik dönemlerinde yazılmış metinlerde önemli miktarda Türk kıyafet kültürü ile ilgili dil malzemesi de bulunmaktadır. Çalışmamızın amacı; bu dil malzemelerini bir araya getirerek bunların sözlüğünü oluşturmak, böylece Türkçede kıyafet adlarının sistematliğini ortaya çıkarmak, tarihî lehçelerde geçen kıyafet adlarının çağdaş lehçelerde yaşayıp yaşamadığını tespit etmektir. Bu amaçla, Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde yazılmış 62 metin taranmış, tarama sonucunda 334 adet kıyafet adı tespit edilmiştir.

“Giriş” bölümünde kıyafetin ne olduğu, işlevleri, hangi nesnelere kıyafet kapsamında değerlendirilebileceği, kıyafetlerin hangi ölçütlere göre ve nasıl sınıflandırıldığı konularına değinilmiş ayrıca Türklerin kıyafet kültürü ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Tezin “Tür Sınıflandırması” başlıklı birinci bölümünde, Türk dilinin tarihî metinlerinden derlenen kıyafet adları türlerine göre sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmada Özbek araştırmacı Asâmiddinâva'nın kıyafetin insan vücudunda kapladığı yere göre sınıflandırma sistemi esas alınmıştır¹. Buna göre kıyafet adları; ayak giyimleri, baş giyimleri, üst giyimler, alt giyimler, iç giyimleri, dış giyimleri, kıyafet bölümleri ve aksesuarlar şeklinde sınıflandırılmıştır.

“Leksik-Semantik Sınıflandırma” başlıklı ikinci bölümde kıyafet adlarının anlamları ve adların verilmiş sebepleri tespit edilmiştir.

¹ Bunun haricinde kıyafetler sınıflandırılırken şu ölçütler de kullanılabilir (Asâmiddinâva, 1981):

Giyildiği yere göre kıyafetler: İş kıyafeti, günlük kıyafet, gece kıyafeti, sahne kıyafeti...

Sosyal konuma göre kıyafetler: Saray kıyafetleri, dervişlerin giydiği kıyafetler, mahkumlara giydirilen kıyafetler...

Kullanılan malzemeye göre kıyafetler: Deri kıyafetler, yün kıyafetler, ipek kıyafetler, kürk...

İşlevine göre kıyafetler: Yağmurluk...

Tarihî bağlamına göre kıyafetler: Eski Türk kıyafetleri, Lale Devri kıyafetleri, Tanzimat Dönemi kıyafetleri...

Kıyafet adlarının ses, şekil ve anlam özellikleri, “Kıyafet Adlarının Gramer Yapısı” başlıklı üçüncü bölümde incelenmiştir. Bu bölümde kıyafet adı yapımında kullanılan ekler de ele alınmıştır.

Çalışmalarım boyunca, yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Alimcan İNAYET’e, kaynak bulma konusunda önemli yardımlarını gördüğüm hocalarım Prof. Dr. Zeki KAYMAZ ve Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN’e, her türlü soru ve sorun karşısındaki sabır ve anlayışı, ayrıca tavsiye ve yönlendirmelerinden dolayı değerli hocam Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN'e ve son olarak aileme teşekkürü borç bilirim.

Salih KÖSE
İzmir 2018

FIGÜRLER LİSTESİ

Figür 1 Bir çorabın ayak üstünde görünüşü	60
Figür 2 Kıdıgılg börk giymiş Alparslan'ın Saray Erkanı (İslam Ansiklopedisi)	93
Figür 3 Sivri külah (Koçu, 1969: 163).....	121
Figür 4 Zerrin tac (Osmanlı Dönemi - Ralamb albümünden) (Koç Keskin, 2016: 256)	136
Figür 5 Yaşmak (Koçu, 1969: 241).....	152
Figür 6 Diz çakşırı (Koçu, 1969: 60)	150
Figür 7 Tozluklu çakşır (Koçu, 1969: 61).....	157
Figür 8 Hamam futası (Koçu, 1969: 119)	153
Figür 9 Esnaf futası (Koçu, 1969: 120)	161
Figür 10 Şalvarlı Yeniçeri (Koçu, 1969: 216).....	166
Figür 11 Omzunda bornozu ile tersane çıplakları çavuşu (Koçu, 1969: 47).....	194
Figür 12 Divanı Hümayun Çavuşu sırtında cübbe (Koçu, 1969: 57)	198
Figür 13 Beyaz carlı, siyah peçeli kadın (Koçu, 1969: 50).....	204
Figür 14 Nar ve salkım nakışlı diba (Koçu, 1969: 89).....	218
Figür 15 Hırkalı Aydın Hanımı, 19. yy sonu (Koçu, 1969: 130)	222
Figür 16 Kanuni'nin oğlu Şehzade Mehmet'in hilati (Koçu, 1969: 131).....	225
Figür 17 II. Bayazıt'ın kaftanı (Koçu, 1969: 138)Çintamani nakışlı kaftan (Koçu, 1969: 137).....	234
Figür 18 Kepenek (Koçu, 1969: 154)	243
Figür 19 Tennure (Koçu, 1969: 226).....	264
Figür 20 Üçgen heştekli don (Kırkinciöglü, 2015: 273).....	300
Figür 21 Deve derisinden işlemeli eldiven, XVIII. y.y. (Koçu, 1969: 101).....	357
Figür 22 Philadelphia Üniversite Müzesi'nde bulunan kabartma. T'ang Taitung'un (ölümü 649) mezarındaki kabartmada Hun kıyafeti giymiş süvari, Gök menşeli atıyla birlikte (turkleronline.net)	522
Figür 23 Kül Tigin'in börkü (turkleronline.net).....	522
Figür 24 4-6. yy Orta Asya Kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)	523
Figür 25 6-8. yy Türk kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990).....	524
Figür 26 8-9. yy Uygur Kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)	524
Figür 27 7-10. yy Hazar Kağanlığı kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990).....	525
Figür 28 8-9. yy Kırgız Kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)	526
Figür 29 10-13. yy Bulgar, Kıpçak ve Peçenek Kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)	527
Figür 30 Afrasiyab Sarayı Süslemelerindeki Türk Erkek Kıyafetleri (Yatsenko, 2004).....	528

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1 Türkmen Çocuk Başlığı	88
Fotoğraf 2 Kazak taqiyası	138
Fotoğraf 3 Göğüslük (20. Yy. Muğla).....	174
Fotoğraf 4 Anadolu kadın iç giyimi olarak gömlek	181
Fotoğraf 5 Gelin iç giyimi olarak kullanılan yaka oyuntusuz gömlek.....	181
Fotoğraf 6 Muğla'dan takke örnekleri (sakındıraklı)	376
Fotoğraf 7 Turfan kazılarında çıkan ilk Türk pantolonu (MÖ 1500-1200).....	518
Fotoğraf 8 Deri çizme (MÖ 1500-1200).....	519
Fotoğraf 9 Turfan'da bulunan gömlek (MÖ 1500-1200).....	519
Fotoğraf 10 Turfan'da bulunan 2600 yıllık deri manto	520
Fotoğraf 11 Altın Elbiseli Adam	521

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1 Kıyafet Adlarının Türlerine Göre Dağılımı	491
Grafik 2 Kıyafet Adlarının Kaynak Dillere Göre Dağılımı	493
Grafik 3 Kıyafetleri Adlandırmada Etkili Olan Unsurların Dağılımı	494
Grafik 4 Kıyafet Adlarının Yapılarına Göre Dağılımı.....	495
Grafik 5 Birleşik Yapıdaki Kıyafet Adlarının Dağılımı	496
Grafik 6 Kıyafet Adı Yapımında Kullanılan Eklerin Dağılımı	497

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 Ayak Giyimlerinin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri.....	500
Tablo 2 Baş Giyimlerinin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri.....	504
Tablo 3 Alt Giyimlerin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri.....	505
Tablo 4 Üst Giyimlerin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri	506
Tablo 5 Dış Giyimlerin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri	510
Tablo 6 İç Giyimlerinin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri	511
Tablo 7 Genel Kelimelerin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri.....	512
Tablo 8 Kıyafet Bölümlerinin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri.....	515
Tablo 9 Aksesuarların Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri	517

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI LİSTESİ

AH	:Atabetü'l-Hakayık	Kes.	:Tarih-i İbn-i Kesîr
AP	:Aç Pars		Tercümesi
AY	:Altun Yaruk	KF	:Kitâb-ı Fi'l-Fıkh
BH	:Bahrü'l-Hakâyiğ	KFLT	:Kitâb-ı fi'l-Fıkh Bi-
BL	:Bahşayış Lügati		Lisâni't-Türkî
CC	:Codex Cumanicus	KG	:Kitab-ı Gunya
CTD	:Cem Sultan'ın Türkçe Divanı	Kı.Yu.	:Kıssa-i Yûsuf (Erzurumlu Darîr)
DK	:Dede Korkut	Kİ	:Kitâbü'l-İdrâk
DLT	:Divanu Lugati't-Türk	Kit.Cem.	:Kitâb-ı Cemâlî
DM	:Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lugati't-Türkiyye	Kit.Fez.	:Kitâbu Fezâ'ili'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs
El.	:Eleğş Yazıtı	KK	:El-Kavânînü'l-Küllîyye
ETS	:Eski Türk Şiiri		Li Zabti'l-Lügati't-
Gül.	:Gülistan Tercümesi (Mahmûd b. Kādî-i Manyās)	KT	:Kuran Tercümesi (EAT)
Gül.Ter.	:Kitâb Gülistan bi't-Türk	KT Ryl.	:Kuran Tercümesi (Karahanlı Türkçesi)
Güz.	:Kitab-ı Güzîde	KY	:Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u
Hul.	:Hulasa	Mai.	:Maitrisimit
Xunz.	:Xunzuang Biyografisi	Mar.	:Marzubannâme
IB	:İrk Bitig	MC	: Miftâhü'l-Cenne
İd.Haş.	:El-İdrâk Haşiyesi	ME	:Mukaddimetü'l-Edeb (Şuster Nüşhası)
İdi.	:İdikut Sözlüğü		
İH	:İhe Huşotu Yazıtı	Mi.	:Miran Kalesi
İlm.Nüş.	:Kitâb fi 'İlmi' n-Nüşşâb		Harabesinde Bulunan El
İM	:İbnü-Mühennâ		Yazmaları
İr.Mü.	:İrşâdü'l-mülûk ve's- Selâtîn	MM	:Mu'înü'l-Mürîd
K.	:Altınordu, Kırım, Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler	Mü.Gu.	:Münyetü'l-Guzât
Kab.	:Kabus-nâme Tercümesi	Müh.	:Kitâbü'l-Mühimmât
KB	:Kutadgu Bilig	Müs.	:Müseyyebnâme
KC	:Kemçik Cırgak Yazıtı	NF	:Nehcü'l-Ferâdis
KE	:Kışaşü'l-Enbiyâ	RN	:Risâletü'n-Nushiyye
KEMŞ	:Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe	SA	:Sıhahü'l-Acem
		SK	:Süleymannâme-i Kebîr
		SN	:Süheyl ü Nevbahâr
		Taş.	:Taşeba Yazıtı

Ter.	:Kitāb-ı Mecnū-ı Tercümān-ı Türki ve Acemî ve Mugali	VG	:Varaka ve Gülşah
TZ	:Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil- Lügat-it-Türkiyye	Yu.Ze.	:Yûsuf u Zeliḫā (Şeyyad Hamza)
UygEz	:Uygurca Ezop Masalları		

DİL ve LEHÇE KISALTMALARI

Abaz.	:Abazaca	Lak.	:Lakça
Abhaz.	:Abhazca	Mak.	:Makedonca
Adige.	:Adigece	Moğ.	:Moğolca
Alm.	:Almanca	Oset.	:Osetçe
Ar.	:Arapça	Osm.	:Osmanlı Türkçesi
Avar.	:Avarca	Osty.	:Ostyakça
BRus.	:Beyaz Rusça	Özb.	:Özbek Türkçesi
Ç.	:Çince	Pol.	:Polanca
Çeçen.	:Çeçence	R.	:Rusça
Çer.	:Çeremişçe	Rom.	:Romence
Çuv.	:Çuvaşça	Rum.	:Rumca
EAT	:Eski Anadolu Türkçesi	Sam.	:Samoyetçe
Erm.	:Ermenice	Sğd.	:Soğdca
E.Uyg.	:Eski Uygur Türkçesi	Skr.	:Sanskritçe
F.	:Farsça	Svan.	:Svanca
Fr.	:Fransızca	Şor	:Şor Türkçesi
Gr.	:Grekçe	T.	:Türkçe
Gür.	:Gürcüce	Tat.	:Tatar Türkçesi
Hak.	:Hakas Türkçesi	Tkm.	:Türkmen Türkçesi
Har.	:Harezmi Türkçesi	Toh.	:Toharca
İnguş.	:İnguşça	TTk.	:Türkiye Türkçesi
Jpn.	:Japonca	Tung.	:Tunguzca
Kabardin.	:Kabardince	Ukr.	:Ukranca
Kal.	:Kalmukça	Ur.	:Urduca
Kar.	:Karahanlı Türkçesi	Vog.	:Vogulca
Kaz.	:Kazak Türkçesi	Yak.	:Yakutça
Kıp.	:Kıpçak Türkçesi	Yaz.	:Yazıtlar (Göktürkçe)
Kor.	:Korece	Y.Uyg.	:Yeni Uygur Türkçesi
Kuba.	:Kubanca	Yu.	:Yunanca

FONETİK İŞARETLER LİSTESİ

â = yuvarlak a (Özbek Türkçesi)

č = ç

dh = d = d

š = ş

ä = açık e

é = kapalı e

ɣ = ğ = art damak ünsüzü

x = hırıltılı h

q = k = arka damak ünsüzü

ng = nġ = ŋ genzel n

ž = y

DİĞER KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

DS : Derleme Sözlüğü

EDAL : Etymological Dictionary of the Altaic Languages

Kam. : Kamus-ı Türkî

KETS : Qazaq Ädebi Tiliniñ Sözdigi

KTS : Kazak Türkçesi Sözlüğü

KTTS : Kazak Tilinin Tüsündürme Sözdigi

s. : Sayfa

S : Sayı

s.n.y. : sayfa numarası yok

STY : Slovar Turkmenskogo Yazıka

TS : Türkçe Sözlük

TTAS : Tatar Têlêneñ Añlatmalı Süzlêgê

TTS : Tarama Sözlüğü

TVS : Türkçe Verintiler Sözlüğü

ÜTİL : Üzbek Tilining İzohli Luğati

YUTS : Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

GİRİŞ

Maddi kültürün bir parçası olan kıyafet, ilkel toplumlardan modern toplumlara kadar önemini gittikçe artıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişten günümüze çeşitli doğal, toplumsal, kültürel, etnik, millî ya da dinî değerlerin etkisiyle biçim değişiklikleri göstererek bugüne kadar ulaşmıştır. Korunma, süslenme ve statü göstergesi olma gibi pek çok işlevini sayabileceğimiz kıyafetin çeşitlenmesinde ya da kıyafet türlerinin artmasında ekonomik durum, yaşanan coğrafya, iklim, toplumsal ve estetik değerler, din, yaş, cinsiyet, toplumsal statü, meslek ve medeni hal gibi birçok unsur etkili olmuştur.

Kıyafet, millî kimliği oluşturan, milletleri birbirinden ayıran unsurlardan biridir. Her millet, hayat tarzına, üretim ilişkilerine, yaşadığı coğrafyaya, iklime ya da kültürel normlarına uygun bir kıyafet kültürü oluşturmuştur. Aynı durum Türk milleti için de geçerlidir. Türklerin yünden bez ve kumaş dokuduğu, deriden kıyafetler yaptığı, at üstünde rahat hareket edebilmek için deri ya da kumaş pantolon giydiği, yiyeceğini ve silahlarını rahatça taşıyabilmek için kemer taktığı, soğuktan korunmak için kürk kullandığı tarihî belgelerle de sabittir.

Yukarıda bahsettiğimiz tarihî belgelerin başında Kâşgarlı Mahmut'un Divanu Lugati't-Türk adlı eseri gelmektedir. Yüzeysel bir taramayla bile Divanu Lugati't-Türk'ün kıyafet adlarıyla ilgili hatırı sayılır bir malzeme barındırdığı görülebilmektedir. Bengü Taş'larda ve Uygur döneminden kalma eserlerde de aynı durum söz konusudur. Orta Türkçe dönemine geldiğimizde ise farklı yazı dillerinin oluşmaya başlaması, kültürel etkileşimin artması ve Orta Asya dışında da değişik kültür çevrelerine girilmiş olması, içerisinde değişik amaçlarla hazırlanmış sözlüklerin de bulunduğu çok sayıda eserin verilmesi gibi sebepler kıyafet adlarıyla ilgili malzemenin artmasını sağlamıştır.

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız durum, Türkçenin tarihî metinlerine yansıyan kıyafet adlarını derlemeyi, çeşitli açılardan incelemeyi ve çağdaş lehçelerle karşılaştırmayı zorunlu kılmıştır. Biz de alandaki bu eksikliği gidermek amacıyla, tezimizde Eski ve Orta Türkçe metinlerindeki kıyafet adlarını incelemeye ve bunları çağdaş lehçelerle karşılaştırmaya karar verdik.

1. PROBLEM, AMAÇ, KONU VE YÖNTEM

Problem: Eski ve Orta Türkçe metinlerinde geçen kıyafet adlarını incelemeye, yapısını ortaya çıkarmaya ve çağdaş lehçelerle karşılaştırmaya yönelik bir çalışmanın bulunmaması.

Tezin Amacı: Eski ve Orta Türkçe metinlerinde geçen kıyafet adlarını derlemek, bunların sözlüğünü oluşturmak ve böylece Türkçede kıyafet adlarının sistematığını ortaya çıkarmak, tarihî lehçelerde geçen kıyafet adlarının çağdaş lehçelerde yaşayıp yaşamadığını tespit etmek.

Tezin Konusu: Tezin konusunu, Eski ve Orta Türkçe metinlerinde geçen kıyafet adları ve bunların çağdaş lehçelerle karşılaştırılması oluşturmaktadır.

Tezin Yöntemi: Çalışmamız metin merkezli bir çalışmadır. Temel olarak tarihî karşılaştırmalı yöntem, istatistikî yöntem, betimleme ve tümavarım yöntemleri, kullanılmıştır. Derleme, tarama ve fişleme; kullandığımız temel araştırma teknikleridir.

Bütünlüğü sağlamak amacıyla tespit edilen kıyafet adları aşağıdaki sisteme göre verilmiştir:

kıyafet adı anlamı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ **metinde geçtiği şekil** (metinde geçtiği yer) *yayını yapan yazarın verdiği anlam* (kaynakça bilgisi) || **E.Uyg.**→ **metinde geçtiği şekil** (metinde geçtiği yer) *yayını yapan yazarın verdiği anlam* (kaynakça bilgisi) || **Kar.**→ **metinde geçtiği şekil** (metinde geçtiği yer) *yayını yapan yazarın verdiği anlam* (kaynakça bilgisi) || **Har.**→ **metinde geçtiği şekil** (metinde geçtiği yer) *yayını yapan yazarın verdiği anlam* (kaynakça bilgisi) || **Kıp.**→ **metinde geçtiği şekil** (metinde geçtiği yer) *yayını yapan yazarın verdiği anlam* (kaynakça bilgisi) || **EAT**→ **metinde geçtiği şekil** (metinde geçtiği yer) *yayını yapan yazarın verdiği anlam* (kaynakça bilgisi)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kıyafet adı anlamı** (kaynakça bilgisi) || **Tkm.**→ **kıyafet adı anlamı** (kaynakça bilgisi) || **Kaz.**→ **kıyafet adı anlamı** (kaynakça bilgisi) || **Tat.**→ **kıyafet adı anlamı** (kaynakça bilgisi) || **Özb.**→ **kıyafet adı anlamı** (kaynakça bilgisi) || **Y.Uyg.**→

kıyafet adı anlamı (kaynakça bilgisi) || **Yak.**→ **kıyafet adı anlamı** (kaynakça bilgisi) ||
Çuv.→ **kıyafet adı anlamı** (kaynakça bilgisi)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kıyafet Adının Tespit Edildiği Dil → **kıyafet adı anlamı** (kaynakça bilgisi)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Tartışma olmayan durumlarda tarafımızca kabul edilen

Yazar → Köken önerisi (Kaynakça bilgisi)

Açıklamalar

Tarihî metinlerin bilimsel yayınlarını yapan araştırmacılar tarafından yanlışlıkla kıyafet adı olarak verilen kelimeler tezin kapsamına dâhil edilmemiştir. Örneğin, Kıpçak sahası sözlüklerinden olan Tuhfetüz'z-Zekiyye'de geçen *buşağa* kelimesini Atalay, yanlışlıkla '*pabuç yamalığı*' şeklinde anlamlandırmıştır. Halbuki *buşağa*, Moğolca kökenli bir kelimedir ve '*kapı eşiği*' anlamındadır. Çağdaş lehçelerin birçoğunda da varlığını korumaktadır.

2. KAPSAM VE SINIRLILIK

Tezimiz, Türkçe kıyafet adlarını eş ve art zamanlı incelemeyi ve karşılaştırmayı amaçlayan bir çalışmadır. Araştırmayı kolaylaştırmak, derinlemesine inceleme imkânı bulabilmek ve daha derli toplu sonuçlar elde edebilmek için bir sınırlandırmaya gidilmiş ve adların tespitinde kullanılan tarihî lehçeler Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleri ile sınırlandırılmıştır.

Bütünlüğü sağlamak amacıyla Tarama Sözlüğü'nde kaydedilen kıyafet adları da (15. yüzyıla kadar) kapsama dahil edilmiştir. Derleme yapılan tarihî metinler, incelemeye esas yayınlar ve yayını yapan araştırmacılar aşağıda gösterilmiştir. Kaynakça bölümünde zaten yer aldığı için burada yayınların tam künyesi verilmemiş, sadece yayını yapan araştırmacının adı ve yayın yılı verilmiştir:

Göktürk Dönemi Metinleri ve Yazıtlar

Eleğüş Yazıtı : ORKUN, Hüseyin Namık (2011)

Göktürk Yazıtları : TEKİN, Talat (2010)

İhe Huşotu Yazıtı : ORKUN, Hüseyin Namık (2011)

Kemçik Cırgak Yazıtı : ORKUN, Hüseyin Namık (2011)
Taşeba Yazıtı : ORKUN, Hüseyin Namık (2011)

Eski Uygur Türkçesi Dönemi Metinleri

Aç Pars : GULCALI, Zemiire (2013)
Altun Yaruk : ÖLMEZ, Mehmet (1991), UÇAR, Erdem (2013)
Eski Türk Şiiri : ARAT, Reşid Rahmeti (1991)
İrk Bitig : TEKİN, Talat (2013)
İdikut Sözlüğü : YUNUSOĞLU, Mağfired Kemal (2012)
İyi ve Kötü Prens : HAMILTON, James Russell (1998)
Maitrisimit : TEKİN, Şinasi (1976)

Karahanlı Türkçesi Dönemi Metinleri

Atabetü'l-Hakayık : ARAT, Reşid Rahmeti (2006)
Divanu Lugati't-Türk : ATALAY, Besim (2013)
Kuran Tercümesi : ATA, Aysu (2004)
Kutadgu Bilig : ARAT, Reşid Rahmeti (1979), ERCİLİSUN Ahmet B.,
AKKOYUNLU Ziyat (2015)

Harezmi Türkçesi Dönemi Metinleri

Gülistan Tercümesi : KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1978)
İbnü-Mühennâ : BATTAL, Aptullah (1997)
Kışâşü'l-Enbiyâ : ATA, Aysu (1997)
Mukaddimetü'l-Edeb : YÜCE, Nuri (2014)
Nehcü'l-Ferâdis : ATA, Aysu (1998)

Kıpçak Sahası Metinleri

Codex Cumanicus : ARGUNŞAH, Mustafa, GÜNER, Galip (2015)
Ed-Dürretü'l-Mudiyye
Fi'l Lugati't-Türkiyye : TOPARLI, Recep (2003)
El-İdrâk Haşiyesi : İZBUDAK, Velet (1936)
El-Kavânînü'l-Külliyeye
Li Zabti'l-Lügati't-Türkiyye : YANIK, Nevzat H., M. Sadi Çögenli, Recep
Toparlı (1999)
Ettuhfet-üz-Zekiyye
Fil-Lüगत-it-Türkiyye : ATALAY, Besim (1945)
Hulasa : DELİCE, H. İbrahim (2003)
İrşâdü'l-mülûk Ve's-Selâtîn : TOPARLI, Recep (1992)
Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı
Türkî ve Acemî ve Mugalî : TOPARLI, Recep vd. (2000)
Kitâbü'l-İdrâk : CAFEROĞLU, Ahmet (1931)
Kitâb fi 'İlmi' n-Nüşşâb : ÖZTOPÇU, Kurtuluş (2002)
Kitâb-ı Fi'l-Fıkh
Bi-Lisâni't-Türkî : AĞAR, Mehmet Emin (1989)

Kitāb-ı Fî'l-Fıkh	: KUANIŞBAYEV, Ercan (2006)
Mu'înü'l-Mürîd	: TOPARLI, Recep - ARGUNŞAH Mustafa (2014)
Münyetü'l-Guzāt	: UĞURLU, Mustafa (1984)
Yarlık ve Bitikler	: ÖZYETKİN, A. Melek (1996)

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Metinleri

Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u	: CİN, Ali (2011)
Bahrü'l-Haḳâyıḳ	: TÜRK, Vahit (2009)
Bahşayış Lügati	: TURAN, Fikret (2001)
Cem Sultan Divanı	: ERSOYLU, İ. Halil (1989)
Dede Korkut	: ERGİN, Muharrem (2009)
Gülistan Tercümesi (Mahmûd b. Kādî-i Manyās)	: ÖZKAN, Mustafa (1993)
Kabus-nâme Tercümesi	: DOĞAN, Enfel (2011)
Kıssa-i Yûsuf (Erzurumlu Darîr)	: KARAHAN, Leyla (1994)
Kitāb-ı Cemālî	: BİLİR, Meva (2007)
Kitab-ı Gunya	: AKKUŞ, Muzaffer (1995)
Kitab-ı Güzide	: ERDEM, Melek (1992)
Kitābu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe	: MAZIOĞLU, Hasibe (1974)
Kitābu Fezâ'ili'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs	: ÖZEK, Fatih (2015)
Kitābü'l-Mühimmât	: ÖZÇELİK, Sadettin (2001)
Kuran Tercümesi (EAT)	: TOPALOĞLU, Ahmet (1978)
Marzubannâme	: ERDEM, Mehmet Dursun (2007), KORKMAZ, Zeynep (1973), ÖZAVŞAR, Resul (2009)
Miftāhü'l-Cenne	: GÜLSEVİN, Gürer (1989)
Müseyyebnâme	: ERDEM, Mehmet Dursun (2007)
Risâletü'n-Nushiyye	: BOZ, Erdoğan (2012)
Sıhahü'l-Acem	: ALTUN, Harun (2015)
Süheyl ü Nevbahār	: CİĞA, Özkan (2013), CİN, Ali (2012)
Süleymannâme-i Kebîr	: ÇATIKKAŞ, M. Ata (2009)
Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi:	: ÖZKAN, Abdurrahman (2009)
Varaka ve Gülşah	: KÖKTEN, Kazım (2007)
Yûsuf u Zelîhâ (Şeyyad Hamza)	: YILDIZ, Osman (2008)

Yine aynı amaçlarla, karşılaştırmada kullanılacak çağdaş lehçelerde de bir sınırlandırmaya gidilmiş ve her bir lehçe grubundan ikişer lehçe kapsama dahil edilmiştir. Bunları şu şekilde sayabiliriz: Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi (Oğuz Grubu); Kazak Türkçesi, Tatar Türkçesi (Kıpçak Grubu); Özbek Türkçesi, Yeni Uygur

Türkçesi (Karluk Grubu), Yakutça, Çuvaşça (Diğerleri). Tarihî metinlerden tespit edilen kıyafet adları çağdaş lehçelerle karşılaştırılırken aşağıdaki sözlükler kullanılmıştır:

Türkiye Türkçesi

TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TDK (1993). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Cilt 1-12). 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türkmen Türkçesi

HAMZAYEVA, M. Ya. vd. (1962). *Slovar Turkmenskogo Yazıka*. Aşhabad: İzdatelstvo, Akademii Nauk Turkmenskoy SSR.

Kazak Türkçesi

İSQAQOV, A. v.d. (1966). *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*. Almatı: Qazaq CCR'nın Ǵılım Baspası.

JANUZAQOV, T. (2008). *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Dayk-Press.

İSQAQOV, A., NURGELDİ, U. (Ed.) (2011). *Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi* (15 Cilt). Almatı: Qazaqstan Pespuvblyıqası Mādeniyet Ministrliǵı Til Qomiyteti.

KENESBAYEV, İ. K. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüǵü*. (Terc. Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Tatar Türkçesi

MAHMUTOVA L. T. vd. (1977-1981). *Tatar Tēlēnēñ Añlatmalı Süzlēǵē* (3 Cilt). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

GANIYEV, Fuat, AHMETYANOV Rifkat, AÇIKGÖZ Halil (1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük*. Kazan-Moskova: İnsan Yayınevi.

Özbek Türkçesi

BEGMETOV, Z., MADVALİYEV, A., MAHKAMOV, N., MIRZAYEV, T., TOXLİYEV, N., UMAROV, Z., HUDOYBERGANOVA, D., HOCIYEV, A. (2006-2008). *Ūzbek Tilining İzohli Luǵati* (5 Cilt). Toşkent: Ūzbekistan Milliy Ensiklopediyası Davlat İlmiy Neşriyatı.

Yeni Uygur Türkçesi

KONT, Okan (2006). *Uygur Şiveleri Sözlüǵü (S'den Y'ye Kadar Transkripsiyonlu Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Ünivresitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Çanakkale.

NECİP, Emir Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüǵü*. (Çev. İklil KURBAN). Ankara: Türk Dil Kurumu.

ÖZTUNCER, Özlem (2006). *Uygur Şiveleri Sözlüǵü (A'dan Z'ye Kadar Transkripsiyonlu Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Ünivresitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Danışmanlar: Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ, Yrd. Doç. Dr. Necmi AKYALÇIN, Çanakkale.

Yakut Türkçesi

PAASONEN, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

VASILYEV, Yuriy (1995). *Türkçe - Sahaca (Yakutça Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Çuvaş Türkçesi

EGOROV, B. G. (1964). *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knichnoye İzdatelstvo.

FEDOTOV, M. R. (1996). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* (2 Cilt). Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvennyy İnstitut Gumanitarnıh Nauk.

Etimoloji Sözlükleri

CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford.

EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1998). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.

RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki: Suomalai-Ugrilainen Seura.

SEVORTYAN YE. V. (1974-1989). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov*. Moskva.

STAROSTIN, S. v.d. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.

TIETZE, Andreas (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati-Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen* (I. Cilt A-E, I. Baskı). İstanbul-Wien: Simurg Kitapçılık-Österreichische Akademie der Wissenschaften.

TIETZE, Andreas (2009). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati-Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen* (II. Cilt: Zweiter Band F-J). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Diğer Sözlükler

DEVELLİOĞLU, Ferit (1962). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.

KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

KOÇU, Reşad Ekrem (1969). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. İstanbul: Sümerbank Kültür.

LESSING, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*, I-II. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu.

MUTÇALI, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Dağarcık.

Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı*. (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs). 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.

RADLOFF W. (1893-1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte*. I (1893), II (1899), III (1905), IV. (1911). S. Petersburg.

- STEINGASS, F. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases To Be Met With in Persian Literature*, First Edition 1892-New Reprint 1998. Lebanon: Librairie du Liban Publishers.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-ı Türkî*. (Haz. Paşa Yavuzarslan). Gözden geçirilmiş 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- VASMER, Maks (1987). *Etimologiçeskiy Slovar' Russkogo Yazıka*, I-IV. Moskva: Progpes.

3. TÜRK KIYAFETLERİYLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Tez için belirlediğimiz konuyla ilgili sınırlı da olsa bazı çalışmalar yapılmıştır. Aşağıda belirteceğimiz gibi Türk dilinin değişik dönemlerindeki kıyafet adları ile ilgili münferit çalışmalar yapılmıştır. Ancak bunlar herhangi bir tarihî dönemin bütününe içermemekte, sadece tek bir eseri ele almaktadır. Örneğin T. Yıldırım ve S. Özgen Divanü Lügati't-Türk'te geçen giyim-kuşam ve süs eşyaları ile ilgili bir makale kaleme almışlardır (YILDIRIM T., ÖZGEN S., 2013. “Divânü Lügâti't-Türk'te Yer Alan Giyim-Kuşam ve Süs Eşyaları Adları”. Muzaffer Akkuş Armağanı, Konya, ss. 406-421.).

Konumuza yakın başka bir çalışma ise F. Şenyüz'ün 2009'daki makalesidir. Şenyüz bu makalesinde, Nehcü'l-Feradis'te geçen terzilik terimlerini ve bunların Türkiye Türkçesindeki kullanımlarını incelemiştir. Bu kapsamda, Nehcü'l-Feradis'te geçen kıyafet adları üzerinde de durulmuştur. (ŞENYÜZ Fatma, (2009). “Nehcü'l-Feradis'teki Terzilik Terimleri ve Bu Terimlerin Türkiye Türkçesindeki Kullanımları”. *International Journal of Social Science*, Volume 2 Issue 1, p. 73-92.).

Esra Onur'un 2007 yılında Ankara'da yapılan Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi'nde sunduğu “Nabi Divanı'nda Kıyafet ve Kumaş Adları” adlı tebliği konuyla ilgili başka bir çalışmadır (ONUR Esra, (2007). “Nabi Divanı'nda Kıyafet ve Kumaş Adları”. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38: 2007: Ankara) 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül – Ankara / Türkiye.).

Burada yeri gelmişken, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi'nde sunulan diğer tebliğleri de zikretmek gerekir. Kongrede kılık-kıyafet adlarıyla ilgili diğer tebliğler şunlardır:

AYHAN, Fatma. “Türklerin Giyim Kuşamında Kürk”

BATISLAM, H. D. “Nedim Divanı'ndaki Giyim Kuşam ve Süslenmeyle İlgili Unsurlar”

GÖKÇESU, Zeynep vd. “Beypazarı İlçesi Geleneksel Özel Gün Kıyafetleri”

GÜLENSOY, B. “Anadolu Giyim Kuşam ve Süslenme Söz Hazinesindeki Türkçe Sözcükler”

BOBOXONOVNA, S. “Özbek Milli Kıyafetleri ve Takıları”

KOCA, E. vd. “Kültürlerarası Etkileşimde Giyim Kuşam”

KURU, S. vd. “ Anadolu'da Ayakkabı ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü”

ŞANLI, N. vd. “Trabzon Yöresi Geleneksel Kadın Giyimi”

TAĞI, S. vd. “Kastamonu'da Geleneksel Kadın Giysileri”

Konuyla ilgili diğer çalışmalar şunlardır:

DAĞLI, B. (2007). Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ARTUN, Erman (2008). “Adana-Osmaniye Halk Kültüründe Giyim Kuşam Gelenekleri”. M. Tekin Koçkar (Ed.). *Halk Kültüründe Giyim Kuşam ve Süslenme Uluslar Arası Sempozyum Bildirileri*, Eskişehir.

DANIŞMEND, İsmail Hami (1966). “Medeni Kıyafetin Teşekkülü”. *Türklük Meseleleri* (3. Baskı). s. 123-128. İstanbul: İstanbul Kitabevi.

GÖRGÜNAY, Neriman (2014). *Pantolon, Şalvar ve Türkler*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

GÜRTUNA, S. (2002). "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı". *Türkler*, C. 11. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

KOÇU, R. E. (1967). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.

SAĞLAM, M. S. (2014). "Saha (Yakut) Kamlarının Kıyafet Adları ve Sembolize Ettiği Anlamlar". *Siberian Studies (SAD)* 2.5, ss. 55-74.

SÜSLÜ, Özden (2002). "Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklularında Giyim ve Kuşam", *Türkler*, C. 7, ss. 1172-1183. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ŞAHİN, Yüksel (2002). "Anadolu Kadın Başlıkları". *Türkler*, C. 17, ss. 629-651. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

TAVKUL, Ufuk (1993). "Tarihî Türk Erkek Kıyafetleri". *Milli Folklor* (19), ss. 40-45.

TÜRKOĞLU, Sabahattin (2002). *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*. İstanbul.

Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38: 2007: Ankara) 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara / Türkiye: Bildiriler: Maddi Kültür = 38th ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies) 10-15 September 2007. – Ankara / Türkiye: Papers: Material Culture / Yayına Hazırlayanlar / Editors; Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Mustafa Arlı, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın. – Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, 2008.

USMANOVA, S., 2011. "Altay Dillerinde Üst Giysi Adları". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, XI/1, Yaz, ss.15-23.

YATSENKO, Sergey A. (2004). "The Costume of Foreign Embassies and Inhabitants of Samarkand on Wall Painting of the 7th c. in the "Hall of Ambassadors" from Afrasiab as a Historical Source". *Transoxiana* (online journal) Vol. 8.

YATSENKO, Sergey A. (2009). “Male Costume in the Chinese Art, Second half of the 6th – first half of the 8th cc. (Images of ‘Others’) *Transoxiana* (online journal) Vol. 14.”. Çev. Hicran Karataş, “Çin Sanatında Erken Dönem Türk Erkeğinin Giyim-Kuşamı – 6. yy’ın ikinci yarısı-8. yy’ın ilk yarısı (Ötekilerin İmajları) II. Karadeniz (Black Sea-Черное Mope) Sosyal Bilimler Dergisi: Yıl 3, Sayı 11, ss. 112-141.

Şunu belirtmek gerekir ki yukarıdaki çalışmalar dilbilimsel bir bakış açısı içermeyen, tarihçilerin, sanat tarihçilerinin, etnografların veya moda tasarımcılarının yaptıkları çalışmalardır.

4. KIYAFET KAVRAMI

4. 1. Tanım ve Değerlendirmeler

Anlamları çoğu zaman örtüşen ya da birbiriyle bağlantılı olan “kıyafet”, “giysi”, “elbise”, “kostüm” ve “moda” gibi kavramların nasıl tanımlanacağı ve birbirinden nasıl ayrılacağı, hâlâ devam eden bir tartışma konusudur. Türkçe sözlükte “kıyafet”, ‘*giysi*’, “giysi” ise ‘*her türlü giyim eşyası, giyecek, elbise, kıyafet, esvap, libas, urba*’ şeklinde tanımlanmaktadır (Bkz. TS: 949). Bu tanımlardan, her iki sözcüğün de aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlara bir de sadece ‘*giysi*’ şeklinde tanımlanan “elbise” ve “giyim” sözcüklerini eklediğimizde iş daha da karmaşık bir hal almaktadır. Aynı kavramı ifade etmek için kullanılan dört farklı sözcük: kıyafet, giysi, elbise ve giyim.

Peki bu kavramlar birbirinden nasıl ayırt edilmelidir? “Kıyafet” ile “giyim”, “giysi” ile “elbise” arasında nasıl bir fark vardır? Bizce bunlar arasında en genel, en kapsayıcı olan “kıyafet”tir. Kıyafet, giyilen her türlü nesneyi karşılamının yanı sıra vücuttaki süslemeleri, saç bağlama şekillerini, dövmeleri, aksesuarları vb. de karşılamaktadır. Kıyafet araştırmalarının modern bilimde ayrı bir disiplin olarak kabul edilmesinde büyük katkıları olan Lou Taylor’a göre üniformalar, iş elbiseleri, çocuk elbiseleri ve tören kıyafetleri de “kıyafet” kapsamında değerlendirilmelidir (Nicklas-Pollen, 2015: 3). Benzer bir şekilde Eicher-Kaiser ve Nicklas-Pollen de “kıyafet”i genel bir kavram olarak düşünmekte, mahkumların giydiklerinden modacıların özel gardrobuna varıncaya kadar genel ve kapsayıcı bir kavram olarak ele almaktadırlar (Nicklas-Pollen, 2015: 2). Kıyafeti, genel ve kapsayıcı bir kavram olarak düşünenler

arasında Davis'i de sayabiliriz. "Giyim" ile "kıyafet"i de birbirinden ayıran araştırmacıya göre, giyim terimi doğrudan giysilerle, yani giyilen nesnelere sınırlıdır. Kıyafet ise, giysilerden oluşmuş belli bileşimlerin ayırt edici özelliklerini (örneğin bu giysilerin bileşimlerine ve giyildikleri ortama ilişkin uygulamalar ve beklentiler) kapsayacak şekilde kullanılmalıdır (Davis, 1997: 41).

"Giysi"nin anlam alanı ise kıyafete göre daha dardır ve vücuda giyilen her türlü nesneyi karşılamaktadır. Bu bağlamda "giysi" ile "giyim" in aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. "Elbise" her ne kadar 'giysi' şeklinde tanımlansa da daha çok 'boyu diz üstünden ayak bileklerine kadar uzanabilen, tercihe göre uzun ya da kısa kollu olabilen, tek parça kadın dış giyimi', 'özellikle kız çocuklarına giydirilen tek parça dış giyim' ya da 'ceket ve pantolondan oluşan erkek giyimi' anlamlarında kullanımı daha yaygındır. Bu bakımdan "elbise"nin anlam alanının "giysi"ye göre daha dar olduğunu söyleyebiliriz.

"Kostüm" sözcüğünün Türkçe sözlükteki tanımı açıklayıcı ve ayırt edici olmaktan uzaktır. Sözcük şu şekilde tanımlanmaktadır: '1. ceket, pantolon ve bazen de yelekten oluşan erkek takım giysisi; 2. çoğunlukta sokakta giyilmek için dikilmiş kadın giysisi; 3. sinema ve tiyatrodaki rol gereği giyilen kıyafetlerin genel adı' (www.tdk.gov.tr; erişim tarihi: 16.09.2017). Bu tanımlardan sadece üçüncüsünün doğru olduğu kanaatindeyiz. Kostüm, yukarıda verilen anlamıyla, bir sinema ve tiyatro terimi olarak kullanılmaktadır. Ancak ilk iki tanımın doğruluğu şüphelidir. Ceket, pantolon ve yelekten oluşan erkek giyimine kostüm değil, elbise ya da takım elbise denir. Sokakta giyilmek için dikilen kadın kıyafetleri de kostüm olarak adlandırılmamaktadır. Bize göre "kostüm"ün doğru tanımı 'belirli bir tarihî dönemde belli bir grup tarafından giyilen kıyafetler; özel günlerde giyilen kıyafetler' şeklinde olmalıdır.

"Moda" ise bütün bunlardan farklı olarak, zaman içerisinde kıyafetlerde görülen, değişiklik gereksinimi ya da süslenme özentiisiyle toplum hayatına giren, kısa süreli, toplumun tamamı ya da belli bir grubu tarafından az çok onay gören değişimleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

Tabii burada, beslenme ve barınma gibi insanoğlunun temel ihtiyaçlarından biri olarak kabul edilen "giyinme"nin ortaya çıkışı ve "kıyafet" kavramının tanımı ile ilgili değişik görüşlerin olduğunu da ifade etmemiz gerekmektedir. Özellikle "kıyafet"

kavramının anlam alanı ve insanın üzerinde taşıdığı hangi nesnelere kıyafet kapsamında değerlendirileceği konusunda Avrupalı ve Rus bilim insanlarının birbirinden farklı görüşleri mevcuttur. Avrupalı bilim insanları giyimi daha çok örtünme ve estetik amaçlı düşünürken Rus bilim insanları ise sıcaklık, soğuk, rüzgar gibi dış etkilerden korunma isteğinin bir sonucu olduğu düşüncesindedirler (Äsâmiddinâva, 1981: 6).

Rus etnograf Yu. Lippert'e göre nesnenin "giyim" olarak değerlendirilebilmesi için herhangi bir malzemeden dikilmiş olması gerekir. Dorş-Kunov ise meseleye daha geniş bir çerçeveden bakmakta ve bugün daha çok giyimin tamamlayıcı unsurları ya da aksesuar olarak kabul edilen çeşitli kemer ve takıları da "giyim" kavramı içerisinde değerlendirmektedir (Äsâmiddinâva, 1981: 7). Bu bakış açısına sahip araştırmacılara göre vücudun değişik yerlerine yapılan dövmeler, deriden yapılan örtüler, kuş tüyünden ya da bitki yapraklarından yapılan bel altı örtüleri de "giyim" in ilkel şekilleridir.

Rus etnograf N. P. Gorbaçeva, "giyim" in hem geniş hem de dar anlama gelecek şekilde kullanılabileceğine dikkat çekmekte ve dar anlamda "giyim" in sadece omza atılan ve vücudun üst kısmına giyilen elbiseleri ifade ettiğini belirtmektedir. Gorbaçeva'ya göre vücudun tamamını örten nesnelere "kostüm" olarak adlandırılmalıdır. Bir terim olarak "giyim" in sınırlarını doğru bir şekilde çizmek için de, kronolojik olarak "giyim" den çok daha sonra ortaya çıktığını ifade ettiği ayakkabı, eldiven ya da diğer aksesuarların bu kapsamda değerlendirilemeyeceğini söylemektedir (Äsâmiddinâva, 1981: 8). Ayrıca zırh ve cebe gibi savaş kıyafetleri ile sarık, cübbe, aba ve külah gibi dini kıyafetler de yine "giyim" kapsamında değerlendirilemez. Çünkü bunlar sürekli kullanılan nesnelere değildir, sadece ihtiyaç duyulduğunda yani savaş anında ya da dinî vecibeleri yerine getirirken kullanılır. Halbuki asıl "giyim" ler, doğal çevrenin çeşitli etkilerinden korunmak için sürekli kullanılan nesnelere olmalıdır (Äsâmiddinâva, 1981: 7). Araştırmacı, kendi bakış açısına ve çizdiği çerçeveye göre haklı olabilir. Ancak hem dünyadaki hem de Türkiye'deki genel anlayışın, bütün bu nesnelere de "kıyafet" kavramı altında değerlendirilmesi gerektiği yönünde olduğu açıktır.

4. 2. Kıyafetin Temel Nitelikleri

Kıyafeti sadece korunma ve estetik gibi belli ihtiyaçları gideren nesnelere topluluğu olarak düşünmek doğru değildir. Kıyafetin doğru bir şekilde tanımlanabilmesi ve bir kavram olarak anlam alanının doğru bir şekilde çizilebilmesi için onun temel niteliklerinin de ortaya konması gerekmektedir. Bize göre *koruyuculuk, millilik, kültür taşıyıcılığı ve bir iletişim aracı olması*, kıyafetin üç temel niteliğidir.

Koruyuculuk: Kıyafetin birincil işlevinin koruyuculuk olduğunu söyleyebiliriz. Zaten kıyafetin ortaya çıkmasında en belirleyici unsurlardan biri korunma isteği olmuştur. Doğanın her türlü zararlı etkilerine karşı vücudunu örten insanoğlu, böylece yüzyıllar boyunca doğaya uyum sağlayarak hayatta kalmayı başarmıştır.

Millilik: Millilik, kıyafetin temel niteliklerinden biridir. Başka bir ifadeyle millî kimliği oluşturan unsurlardan biri de kıyafettir. Bir milleti diğerinden ayıran, kendilerine özgü kıyafetleridir. Bu bağlamda Türkler de en eski dönemlerinden beri kendilerine özgü bir kıyafet kültürüne sahip olmuştur. Türklerin en eski dönemlerinden beri yünden bez ve kumaş dokuduğu, deriden kıyafetler yaptığı, at üstünde rahat hareket edebilmek için deri ya da kumaş pantolon giydiği, yiyeceğini ve silahlarını rahatça taşıyabilmek için kemer taktığı, soğuktan korunmak için kürk kullandığı tarihî belgelerle de sabittir.

Kültür taşıyıcılığı: “Kıyafet”in önemli özelliklerinden biri de kültür taşıyıcılığıdır. Nicklas-Pollen “kıyafet”i, birçok kültürel bilginin yansıtıcısı ve taşıyıcısı olarak nitelendirir (Nicklas-Pollen, 2015: 12). Türk kıyafetlerinin bu işlevi mükemmel bir şekilde yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Sadece kıyafet kültürüne bakarak bile Türklerin nasıl bir hayat tarzı olduğu, ekonomik faaliyetlerinin neler olduğu, kadının toplumsal hayattaki yerinin ne olduğu, hangi coğrafi şartlarda ve iklim şartlarında yaşadıkları, hangi kültürlerle komşuluk ettikleri gibi pek çok konuda, başka kaynaklarca da doğrulanan çıkarımlarda bulunabiliriz.

İletişim aracı olması: Kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynayan, toplumsal statünün belirgin göstergelerinden biri olan kıyafetin işlevlerinden biri de bir dışavurum ve iletişim aracı olmasıdır. Giysiler göstergebilimsel yaklaşımla ele alındığında, giysinin anlamı, giysinin dili ve kodu yani giysi ile sağlanan bir iletişim karşımıza çıkmaktadır (Kırkinciöğlü, 2015: 35). Bu anlamda dil gibi kıyafet de, türü, rengi, şekli, işlevi,

giyildiği yer, yapıldığı malzeme gibi unsurların oluşturduğu bir bütün olarak, bir iletişim aracı işlevi görür. Kişinin giydiği kıyafetler onun cinsiyetini, karakteristik özelliklerini, psikolojisini, mesleğini, toplumsal statüsünü, medenî halini, kültür düzeyini, kıyafetin giyildiği yerin ya da zamanın anlamını yansıtır. Örneğin, kadın ve erkek kıyafetlerinin tarihin her döneminde birbirinden farklı olması, yas günlerinde daha çok siyah, düğün, şölen ya da tören günlerinde ise canlı renklerin tercih edilmesi, kadınların iş hayatında pantolon-çeket tarzı giyimi tercih etmesi, bazı meslek gruplarının kendilerine has uniformalar giymesi vb., kıyafetlerin sembolik anlamlarını ifade etmesi bakımından dikkate değerdir.

Türk kıyafet tarihine baktığımızda, yukarıda saydığımız örneklere benzer birçok durum karşımıza çıkmaktadır. Türklerin, bilinen ilk dönemlerinden beri dikişli elbise ve pantolon-çeket tarzı giyinmeleri bozkır hayat tarzının, kıyafet yapımında daha çok deri ve yün kullanmaları ise üretim biçimlerinin bir göstergesi olmuştur. Yine eski Türklerin kulaklıklılı, enselikli ve güneşlikli başlık tercih etmeleri zorlu iklim şartlarıyla mücadelenin başlıktaki yansımalarıdır. Başlığın içerdiği anlamlar bunlarla da sınırlı değildir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde başlıklar, sarıklar ve sarıkların sarılma şekilleri, onu takan kişilerin toplumsal statülerini ve mesleklerini gösteren birer işaret olmuştur. Çünkü Osmanlı toplum yapısında din adamları, bilim adamları, bürokratlar, askerler ve halk farklı başlıklar tercih etmişlerdir.

Yukarıdakilere benzer sembolik anlamlar ayak giyimleri ve onların renkleri için de geçerlidir. Kırmızı çizmenin Orta Asya'da hükümdarlık sembolü olması, sarı çizmenin Anadolu Selçuklularında yüksek mertebeye işaret etmesi, ayak giyimleri bağlamında, kıyafetin iletişim işlevini göstermektedir. Ayrıca ileriki dönemlerde bazı ayak giyimleri dinî sembol de olmuştur. Örneğin Osmanlı toplumunda, üstü açık, ön kısmı parmakları tamamen örten, küt burunlu, kalın tabanlı ve arka kısmı sert bir ayakkabı çeşidi olan başmak, gayrimüslimlere yasaklanmıştı (Bkz. Koçu, 1969: 29). Dolayısıyla bu dönemde “başmak”ın, giyen kişinin Müslüman olduğunu gösteren bir işaret olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu'nun geleneksel giyim kuşamında kıyafet üzerine işlenen motifler de sembolik anlamlara sahiptir. Bunların bazılarını şu şekilde sayabiliriz: Eli belinde, bitki dalları ve yaprak motifleri dişiliği ve doğurganlığı temsil ederken koç boynuzu motifi

erkekliği ve çoğalmayı temsil eder. Kara karga ve baykuş gibi kuşların uğursuzluğu; kumru, bülbül ve güvercin gibi kuşların ise uğuru ve mutluluğu sembolize ettiğine inanılır.

Geçmişte bu iletişimin somut örnekleri de olmuştur. Bir iddiaya göre Bizans ordusunda görev yapan Peçenek ve Uz boyları, Malazgirt Meydan Muharebesi'nde kendileri gibi Türk soyundan olanlarla savaştıklarını dillerinden ve giyimlerinden anlamış ve gruplar halinde Selçuklu tarafına geçmişlerdir (Aydın, 2005: 30).

4. 3. Kıyafeti Şekillendiren Unsurlar

Konuyla ilgili temel kavramları ve bunlarla ilgili görüşleri ortaya koyduktan sonra “İnsanlar neden giyinirler?”, “İnsanları kıyafet kullanmaya iten nedenler nelerdir?” ya da “Kıyafet tercihinde etkili olan unsurlar nelerdir?” sorularına geçebiliriz. *Yaşanan coğrafya, iklim, hayat tarzı, din, ekonomik durum, toplumsal değerler, toplumsal statü, estetik, yaş, cinsiyet, meslek, medenî hal, farklı ve zengin görünme isteği* gibi etkenlerin, işlevselliğinin yanı sıra kültürel bir değer olarak da görülen kıyafetin şekillenmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kıyafeti, kültürü oluşturan unsurlardan biri olarak kabul eden Turan, giyim-kuşam üzerinde ulusallığı ve değişmeleri sağlayan 7 temel etken olduğunu söylemekte ve bunları; *korunma içgüdüsi, doğa koşullarına uyma, dinsel ya da felsefi inaçlar, yapılan işe uygunluk sağlama, yönetsel düzenlemeler, ekonomik koşullar ve psikolojik eğilimler/moda* şeklinde sıralamaktadır (Turan, 2014: 231). Bütün bu etkenleri üç grupta toplamak mümkündür: bireysel etkenler, toplumsal etkenler ve doğal etkenler. Yaş, cinsiyet, medenî hal, farklı ve zengin görünme isteği bireysel etkenlerdendir ve bunlar bireyin müdahalesiyle değişebilir niteliktedir. Anadolu'da bekârlık, nişanlılık ve evlilik dönemlerinde kadın baş bağlama şekillerinin değişmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Din, statü, toplumsal değerler ve meslek, toplumsal etkenlerdendir. Bunlara kısmen insan müdahalesi olabilir ancak bunlar doğal etkenler kadar zorlayıcı değildir. Coğrafya, iklim ve hayat tarzı ise doğal etkenler arasında sayılabilir. Bunlar bireyin müdahalesiyle değiştirilebilir nitelikte değildir ve zorlayıcıdır. Doğanın bir parçası olan insanoğlu, hayatını devam ettirebilmek için onun şartlarına uyum sağlamak, yaşadığı coğrafya, iklim ve hayat tarzına uygun kıyafetler giymek zorundadır.

Görüldüğü gibi kıyafeti sadece estetik ya da korunma gibi bazı ihtiyaçları gideren bir nesne olarak düşünmek doğru değildir. Bu düşünce tarzı, kıyafetle ilgili bazı yanlış değerlendirmeler yapılmasına neden olabilir. Alanın uzmanlarının da dikkat çektiği gibi kıyafet; zamandan, mekandan, toplumsal değerlerden, cinsiyetten, ekonomik faaliyetlerden bağımsız düşünülemez (Nicklas-Pollen, 2015: 8). Örneğin Türklerin neden kollu üst giyimler tercih ettiği, neden pantolon giydiği, giyim eşyalarının yapımında neden çoğunlukla deri ya da keçe kullandığı gibi soruları, sadece estetik kaygı ya da korunma ile açıklayamayız. Bütün bu sorulara tatmin edici cevaplar verebilmek için; Türklerin yaşadığı coğrafi şartlar, iklim koşulları, hayat tarzı, savaşçı bir millet olmaları, at kullanmaları gibi durumları da dikkate almak gerekir.

5. DÜNYADA GİYİNMEYE DAİR İLK İZLER

Giyim başlangıçta korunma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve zaman içerisinde sosyal bir varlık olan insanın alışkanlıkları, ilgileri, ihtiyaçları, beklentileri, hayat tarzı, üretim ilişkileri, yaşadığı coğrafya vb. değiştikçe giydiği nesnelere de değişmiş, şekillenmiş ve bu değişim giyinmenin de tarihini oluşturmuştur.

Giysiler fosilleşmeden çürüdüğü için örtünmenin ne zaman başladığını tespit etmenin çok güç olduğunu belirten Hogenbaum, antropologların dolaylı yollardan ulaştıkları sonuçlara göre giysilerin kökeninin 170 bin yıl öncesine dayandığını ifade etmektedir (Hogenbaum, 2016). Giyinmenin ilk izleri Antik Mısır'da İlk Krallık Dönemi'nde (MÖ 2830-2530), Mezopotamya'da Sümerlerde, Antik Yunan'da, Antik Roma'da ve Anadolu'da Çatalhöyük'te görülmektedir (Ertürk, 2013: 3-6).

Anadolu neolitik dönem yerleşmelerinde (Çatalhöyük, Hacılar) iplik eğirmede kullanılan aletler gün yüzüne çıkarılmıştır (Harmankaya, 1997'den aktaran Karaoğlan, 2017: 104). Ayrıca Çatalhöyük'te bulunan ve MÖ 6000'e tarihlendirilen dokuma ve iplikler, Çayönü'nde bulunan ve MÖ 7000'e tarihlendirilen keten dokuma, Kuruçah Höyüğü'nde bulunan ve MÖ 4000'e tarihlendirilen kefen parçası, Çorum Resuloğlu'ndan çıkarılan Eski Tunç Çağı mezarlarındaki kumaş parçaları (Karaoğlan, 2017: 107), Anadolu'da giyim-kuşamla ilgili en eski arkeolojik veriler olarak karşımızda durmaktadır. Mısır ve Mezopotamya'da ise giyinmeye dair ilk izler MÖ 3000'lere kadar gitmektedir (Ertürk, 2013: 3-4).

6. ESKİ TÜRKLERDE KIYAFET

Şekli, rengi, kumaşı vb. özellikleri değişmekle birlikte, ilkel ya da modern, bütün toplumların kendilerine özgü kıyafetleri olmuştur. Danişmend, uzmanların insanlığı kıyafet bakımından dörde ayırdığını ifade etmektedir. Buna göre bu dört grup şu şekildedir:

1. T biçimi giyinenler: T biçimi giyim en ilkel kabilelerde giyilir ve Okyanusya'da tespit edilmiştir. Bacakların arasından geçirilip beldeki kuşağa bağlanan bir bez parçasından ibarettir.

2. Peştemallılar: Malezyalıların temsil ettiği giyim çeşididir.

3. Toga/ihram giyenler: Eski Yunan ve Roma'da görülür. Dikişsiz, tek parça kumaşın vücuda sarılmasından ibarettir. Günümüzde Kuzey Afrika'da görülür.

4. Dikişli elbise giyenler: En gelişmiş giyim şeklidir. Ceket-pantolondan oluşur ve Türkler tarafından temsil edilir (Danişmend, 1966: 123).

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan giyinme, başlangıçta bir gereksinim olarak görülse de zamanla çeşitli unsurların etkisiyle kültürel bir değer haline almış, her milletin kendine özgü bir kıyafet kültürü ortaya çıkmıştır. Öyle ki kıyafet, kültürü dışa yansıtan en belirgin etkenlerden biri haline gelmiştir (Turan, 2014: 231). Bu bağlamda Türklerin de, bilinen en eski dönemlerinden beri kendisini diğer milletlerden ayıran özgün kıyafetleri olmuştur.

6. 1. Türk Kıyafet Kültürünün Kaynakları

Türklerin kıyafet kültürüyle ilgili bilgileri değişik kaynaklardan bulabilmekteyiz. Bu kaynaklar, *arkeolojik buluntular, kaya resimleri, duvar resimleri, heykeller, bizzat Türkler tarafından oluşturulmuş sözlükler, çeşitli konularda yazılmış edebî ve bilimsel nitelikteki eserler* olabileceği gibi Türklerin ilişkide bulunduğu diğer ulusların benzer nitelikteki eserleri de olabilmektedir. Bu bağlamda özellikle Arap ve Çinli seyyahların seyahatnameleri de dikkate değerdir. Söz konusu seyyahlar, gezdikleri bölgelerdeki Türk boylarının hayatını canlı bir şekilde tasvir ederken kıyafet kültürüyle ilgili değerli bilgiler de vermektedirler.

Bunlardan arkeolojik buluntular, kaya resimleri, duvar resimleri ve heykeller sadece etnografik malzeme sunmaktadır. Asıl dil malzemesi barındıran kaynaklar ise sözlükler, edebî ve bilimsel nitelikteki yazılı/basılı kaynaklardır. Seyahatnameler

çoğunlukla etnografik malzeme sunmakla birlikte az bir kısmının dil malzemesi sunduğunu da söyleyebiliriz. Örneğin Orta Türkçe döneminin önemli kaynakları arasında gösterilen Rubrucklu William'ın seyahatnamesinde etnografik malzemenin yanı sıra az da olsa dil malzemesi bulunmaktadır.

6. 2. Türk Kıyafet Tipi

Türklerin dikişli elbise grubunu temsil ettiğini yukarıda belirtmiştik. Türk kıyafeti; “ceket-pantolon tipi”, “bozkır tipi” gibi adlarla da anılmaktadır. Bu kıyafet tipi ana hatlarıyla *ceket*, *pantolon*, *çizme*, *başlık* ve *kemerden* oluşmaktadır. Kendine has özellikleri olan eski Türk kıyafetini Eberhard, “doğu Asya elbisesi” olarak adlandırarak genellikle keçeden yapıldığını, yandan kapalı ve yakalı olduğunu ifade etmektedir (Eberhard, 1942: 181). Yatsenko'nun, renkli ve detaylandırılmış olmaları nedeniyle, Eski Türklerin kıyafetleriyle ilgili yegâne kaynak olarak nitelendirdiği Afrasyab sarayı duvar resimlerinde de aynı kıyafet tipi görülmektedir: ayak bileklerine kadar uzanan, tek renkli, yakalı kaftan; sivri burunlu, siyah, kısa çizme; örgülü saçlar (Bkz. Yatsenko, 2004).

Zorlu bir coğrafyada, soğuk bir iklimde yaşayan, atı evcilleştiren, hayatını neredeyse at üstünde geçiren bir Türk'ün, kendisine hareket kabiliyeti sağlayan, aynı zamanda da doğanın yıpratıcı etkilerinden koruyan bir kıyafet giymesi kaçınılmazdır. Bu bakımdan Türk kıyafet kültürünü şekillendiren en önemli unsurlar iklim, coğrafya ve hayat tarzı olmuştur.

Araştırmacıların “at kültürü” olarak adlandırdıkları bir yaşam biçimi sürdüren Türkler, giyimlerinde de bu kültürü ön planda tutmak zorunda kalmışlardır (Turan, 2014: 238). Türkler; Çinliler ve Araplarda olduğu gibi ince kumaşlardan yapılmış kıyafetlerle bozkırda yaşayamaz, ata binemez ve savaşamazlardı. Doğanın, coğrafyanın ve hayat tarzının zorlayıcı etkileri karşısında, doğaya uyum sağlamak, hayatta kalmak, o zorlu coğrafyada tutunabilmek için Türkler çalılara, taşlara, soğuğa ve rüzgâra karşı dayanabilen kıyafetler geliştirmişlerdir. Bu zorlayıcı etki nedeniyle kıyafetler çoğunlukla deriden ve kalın kumaşlardan yapılmıştır. Ögel; kalın deri kemerlerin, kalın palto ve kürklerin, kulaklıkları ve enselikli şapkaların doğanın zorlayıcı etkisinin bir sonucu olduğunu ifade etmektedir (Ögel, 1985: 2). Ayrıca ata rahat ve hızlı bir şekilde

binebilmek ve at üstünde rahat hareket edebilmek için elbiselerinin yırtmaçlı olması da yine bu hayat tarzının bir gereği olmuştur.

Değişik adlarla anılan Türk kıyafet tipi, bugünkü modern giyimin de ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Bkz. Kafesoğlu, 2007: 319; Esin, 1985: 2). Her ne kadar, bugün Türkiye’de kabul gören çağdaş erkek giyimi olan “ceket-pantolon” tipinin, 19. yüzyıl Türk modernleşmesiyle birlikte batıdan alındığı ifade edilse de tarihimizin bilinen en eski devirlerine bakıldığında durumun tam tersi bir gelişim arz ettiği, Türk kıyafet kültürünün değişik milletlerin giyimleri üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yani Türkler en eski devirlerinde bile ceket, gömlek, pantolon ve çizme giymiş, kıyafet kültürünü korumayı bilmiş hatta başka milletlerin kıyafet kültürleri üzerinde etkili olmuşlardır. 2014 yılında sonuçları açıklanan Turfan mezar kazılarında çıkarılan buluntular bunun en açık delilidir. Söz konusu kazılarda gün yüzüne çıkarılan ceket, gömlek, pantolon ve çizmenin, bugün kullanılanlardan şekil ve malzeme bakımından çok da farklı olmadığı görülmektedir (Bkz. Fotoğraf 7, 8, 9, 10).

Türk kıyafet kültürünün başka milletlerin kıyafetleri üzerinde etkili olması, çoğunlukla askerî yolla olmuştur. Kafesoğlu, “ceket-pantolon” tarzı giyinmenin, Çin’de MÖ 4., Avrupa’da MS 5., Bizans’ta ise 6. yüzyıldan itibaren, Türk usulüne göre yapılan askerî ıslahatlar neticesinde, dünyaya yayıldığını ifade etmektedir (Kafesoğlu, 2007: 319). Ayrıca Çin’de Hunlardan önce pantolonun bulunmadığı, atlı birlikler kurulmaya başladıktan sonra pantolon giymek mecburiyetinin ortaya çıktığı, Çin kaynaklarında da geçmektedir (Ögel, 1985: 101). O halde bugünkü modern giyimin bir Türk icadı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır². Zira, tarihî Türk erkek kıyafetlerinin en eski örneği olarak kabul edilen, MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen ve Türkoloji literatüründe “Altın Elbiseli Adam” olarak bilinen Esik kurganından çıkarılan elbise; ceket, pantolon, çorap, çizme, başlık ve kemerden oluşmaktadır. Ayrıca Altay’da Katanda kurganında bulunan gömlek, Pazırık kurganında bulunan önü kapalı gömlek, Noin-Ula kurganında bulunan keçe çoraplar, Afrasyab sarayı duvar süslemelerindeki tasvirler ve son olarak Turfan mezar buluntuları da bu fikri güçlendirmektedir.

² Davis, pantolonun Batı toplumlarında çok da müsamahayla karşılanmadığını belirtir. Paris’te George Sand, pantolon giydiği için dışlanmıştı. 100 yıl sonra aynı şeyleri Marlene Dietrich de yaşamıştır. Hatta 1960’ların sonlarındaki kadın hareketlerinin ardından pantolon, kitlesel olarak kabul görmesine rağmen, çok sayıda saygıdeğer otel ve restoran pantolonlu kadınları kabul etmemiştir (Davis, 1997: 66).

Kurganlardan çıkan elbiselerden, kaya resimlerinden ve heykellerden yola çıktığımızda, Türklerin kıyafetinin bugünkü kıyafete çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. 7, 8, 9 ve 10 numaralı fotoğraflar, bu tespitin somut tanıklarındır. Doğu Türkistan'da bulunan Turfan şehri yakınlarındaki eski bir yerleşim yeri olan Yanghai'de yapılan mezar kazılarında çıkarılan ve MÖ 1500-1200 yıllarına tarihlendirilen pantolon, deri çizme, deri kaban ve gömlek, çağdaş pantolon, kaban, çizme ve gömlekten, şekil bakımından çok da farklı değildir. Bu durum, Türk kıyafet kültürünün çok büyük değişikliklere uğramadan günümüze kadar ulaştığının göstergesidir.

Türk kıyafet kültüründe yüzyıllar boyunca çok büyük değişiklikler olmadığı daha iyi anlaşılabilmesi için Hun, İskit, Göktürk, Uygur ve Selçuklu dönemi kıyafetlerine biraz daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

MÖ 1. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Urga ve Noin-Ula kurganlarından çıkarılan başlık ve pantolonlar; MS 2 ve 4. yüzyıla tarihlendirilen ilk Hun Türklerine ait kadın ve erkek mumyalarının üzerindeki ipekli kumaş ve deri pantolon; sincap postundan yapılmış bir kaftan; samur küründen yapılmış başlık; uzun konçlu, süslü deri çizmeler, Hun dönemi kıyafetlerini temsil etmektedir. Hun dönemi kıyafetlerini tipik bir süvari kıyafeti olarak değerlendiren Çoruhlu, bir Hun erkek kıyafetinin iç donu, pantolon, çorap, çizme, gömlek, kaftan, başlık ve kemerden oluştuğunu ifade etmektedir (Çoruhlu, 2002: 112). Eldeki malzemedен anlaşıldığı kadarıyla Hun dönemi kıyafetlerinin, Türklerin genel kıyafet tipinden farklı olmadığı görülmektedir.

İskit dönemi kıyafetlerini inceleyen Tarhan, İskitlerin yumuşak deriden çizme, pantolon, uzun gömlek, dar kollu kaftan, deri kemer ve enseye kadar uzanıp kulakları da kapatan sivri başlıklar kullandıklarını ifade etmektedir (Tarhan, 2002: 909). Bu dönemde de genel kıyafet tipinden bir sapma olmadığı anlaşılmaktadır.

Bilge Kağan'a ait olduğu düşünülen hazine içerisinde bulunan altın taç, kemer tokaları, elbise kopçaları ve giyim kuşama ait çeşitli altın objeler (Bkz. Erdem, 2002: 318); Katanda kurganında bulunan uzun kollu, kol ağızları dar, uzun boylu ve kürkten yapılmış bir kaftan ile kürklerle süslenmiş, yakasız elbise; Altay dağlarındaki Kadırğa mezarlarında bulunan resimdeki kürk ve üç dilimli taç; sivri külahlar, keçe ve deriden yapılmış çizmeler; Orhon bölgesinde bulunan bir heykelde tespit edilen kruvaze yaka kaftan, madeni plakalarla süslü kemer ve çanta (Bkz. Tavkul, 1993: 41-42) Göktürk

dönemi kıyafetlerini temsil etmektedir. Bu dönemin kıyafet kültürü ile ilgili bildiklerimiz arkeolojik verilerle sınırlı değildir. Dönemin yazılı kaynaklarında ağı ‘değerli kumaş’, yalma ‘kaftan’, kedin ‘giysi, giyecek’, ton ‘giysi, giyecek’, etük ‘ayakkabı’ gibi kıyafet adları da geçmektedir. Hem arkeolojik malzemedan hem de dil malzemesinden anlaşıldığı kadarıyla Göktürk döneminde de Türklerin kıyafet kültüründe büyük değişiklikler olmamıştır. Hatta Göktürklerin bu konuda, millî bir bilinçle, aşırı titiz davrandıkları bile söylenebilir. Esaret sürecinde Çin kentlerinde yaşayan Göktürklerin kıyafetlerinde bile hiçbir Çin etkisi görülmemiş, başka bir ülkede yaşamak, yaşadıkları ülkenin kıyafet kültürünü benimsemelerine neden olmamıştır (Yatsenko, 2009: 115-116).

Von le Coq’un Karahoço eserleri ile ilgili albümünde yer alan ve Uygur beylerinden Tokul Bey’e ait olan bir taç, yine Tokul Bey’e ait olan dik yakalı elbise; geniş yenli, sade renk, etekleri püsküllü, önünde yukarıdan aşağıya kadar elbisenin ilikleriyle düğmelerini kapayacak uzunlukta bir kordonu, altında da geniş bir püskülü bulunan bir tören kıyafeti; aşağı doğru sarkan birer şeritle çene altından bağlanan bir başlık, Uygur dönemi kıyafetini örneklendirmektedir (Tavkul, 1993: 42). Uygur dönemi kıyafetleri ile ilgili bilgilerimiz de yine bunlarla sınırlı değildir. Dönemin yazılı kaynaklarında *abingülük, börk, çaruk, çatır, eşük, etük, kedgü, kedin, kepez, kögüzlük, köşik, ton, tonam, tugluka, yağlık, yançuk, yaka* ve *yarık* gibi değişik kıyafet adları da geçmektedir.

Uygur dönemi kıyafetleri ile ilgili malzemenin bolluğu daha isabetli yorumlar yapmamızı sağlamaktadır. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki Uygurlar giyim kuşamda genel çizginin dışına çıkmamışlardır. Çizme, pantolon, ceket, kemer ve başlık bu dönemin de genel kıyafet tipi olmuştur. Ancak özellikle din değişikliğinin kıyafet kültürü üzerindeki kısmî etkisini belirtmemiz gerekir. Bu etkiyi Uygur dönemi yazılı kaynaklarında geçen *karaş-a, konmao, kraza, latay, mañluñ, pasak* gibi alıntı kelimelerden anlamaktayız. Bunlar Çince, Soğdca, Sanskritçe ve Toharca gibi dillerden alıntılanan ve bir kısmı Maniheizm ve Budizm ile ilgili dinî kıyafetleri karşılayan kelimelerdir. Ancak bu etki sınırlı bir çevrede kalmıştır, ne halkın geneline yayılmış ne de sonraki dönemlere izler bırakmıştır.

Selçuklular, İslam kültür ve medeniyet dairesi içerisinde yer almalarına rağmen, giyim-kuşam konusunda kendilerine has kültürlerini korumuşlar, Müslüman Arapların etkisine henüz tam olarak girmemişlerdir. Türkoğlu, Türklerin islamiyeti kabul etmeleri ile Anadolu'ya gelmeleri arasındaki tarihsel yakınlığa dikkat çekerek Anadolu'da bir kültür sentezi oluştuğunu ve bunun kıyafetlere de yansıdığını ifade etmektedir (Türkoğlu, 2002: 136). Her ne kadar değişik Türk boyları, kendi boylarının ayırt edici bir özelliği olarak, farklı tarzda ya da renkte giyinse de, ortak bir giyim-kuşam kültürü de söz konusu olmuştur. Aslında bu kültür Orta Asya giyim-kuşam kültüründen çok farklı değildir.

Selçuklu saray süslemeleri ve minyatürler, dönemin kıyafet kültürü ile ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Söz konusu süsleme ve minyatürleri inceleyen Süslü, çeşitli şekillerdeki başlık ve kaftanları, alt giyim olarak *çakşır*, *potur*; üst giyim olarak cübbe biçiminde önü yırtmaçlı feraceleri, ayak giyimi olarak çeşitli ayakkabı ve çizmeleri Selçuklu kıyafetleri arasında saymaktadır (Süslü, 2002: 1172-1183). Bu örnekler, Selçuklu döneminde de genel çizginin dışına çıkılmadığını göstermektedir.

Türklerin hayat tarzının doğal bir sonucu olarak kadın ve erkek kıyafetlerinin birbirine çok benzediğini söyleyebiliriz. Bu durum, kadın ve erkeklerin birebir aynı kıyafetleri giydiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Aralarında belli farklılıkların bulunması gayet doğaldır. Sanat tarihçileri bu farklılığın, çoğu zaman kıyafetlerin boylarında ve süslemelerinde kendini gösterdiğini ifade etmektedir. Koca ve Esin, kadınların kıyafetlerinin eteklerinin, erkeklerin eteklerine göre daha uzun olduğunu kaydetmektedirler (Bkz. Koca, 2002: 38; Esin, 1985: 2). Esin ayrıca boy beyi mertebesinde olmayan erkeklerin, kadınlardan daha sade giyindiklerini de ifade etmektedir (Esin, 1985: 2).

Kadın ve erkek kıyafetlerindeki bu benzerlik, birçok seyyahın da dikkatini çekmiştir. Sung Yün, VI. yüzyılda Çin'den Hindistan'a yaptığı seyahatine dair notlarını içeren seyahatnamesinde, Hotenli evli kadınların kocaları gibi pantolon giyip ata bindiklerini ve onlardan farksız olduklarını kaydetmektedir (Bkz. Yıldırım, 2015: 286). VIII. yüzyılda Türkistan coğrafyasını gezen Çinli seyyahlardan Hui Chao da benzer bilgiler aktarmıştır. Chao, kadın ve erkeklerin ince pamuk kumaştan yapılmış elbise,

pantolon ve ayakkabı giydiklerini; erkek ve kadın kıyafetleri arasında büyük bir farkın olmadığını kaydetmiştir (Bkz. Sarıtaş, 2010: 112).

Dil malzemesi sunan yazılı/basılı kaynaklardan anlaşıldığına göre Türkler kıyafet için *ton*, *tonam*, *kedüm*, *kedhüt*, *keymek*, *geyik*, *geyecek* ve *kedgü* gibi kelimeler kullanmıştır. Ayrıca kıyafet türlerinin her birini ifade etmek için *etük*, *börk*, *kürk* ve *üm* gibi ayrı kelimeleri de olmuştur. Bu kıyafet türlerinin genel nitelikleri şu şekildedir:

Baş Giyimleri: Eski Türk toplumunda, kıyafetin önemli parçalarından biri başlıktır. Hatta başlığın, Türklerin ayırt edici unsurlarından biri olduğu bile söylenebilir. Zira Şehname’de Türkler tarafından kuşatılan İran kampından İsfendiyar’ı kurtarmak için kaçmayı planlayan Gamasp’ın, bir Turan mantosu giydiği ve başına tüyler dikilmiş, siyah ve yumuşak bir Türk başlığı geçirdiği kaydedilmektedir (Bkz. Kowalski, 2014: 299). Cinsiyet ya da toplumsal statü ayrımı gözetmeksizin her bir bireyin bir başlık giydiği çeşitli kaynaklarda kaydedilmektedir³. Eski Türk tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Sung Yün’ün Türkistan Seyahatnamesinde, Hoten hükümdarının arkaya doğru sarkan kısmı yaklaşık 2 cm genişliğinde, 50 cm uzunluğunda olan ve tavuğu andıran altın bir başlık taktığı kaydedilmektedir (Yıldırım, 2015: 286). M.Ö. 206 ile M.S. 220 yıllarını kapsayan Çin kaynaklarında Kırgız hükümdarlarının kışın samurdan külah, yazın altın düğmeli külah giydiği, külahın ucunun sivri ve sonunun kıvrımlı olduğu kaydedilmektedir (Tavkul, 1993: 41).

Baş bağı, *başlık*, *boqtaq*, *börk*, *bürünçük*, *çalma*, *kepez*, *kölgeç*, *köşik*, *közenek*, *sarık*, *terincek*, *tolaq*, *yabuk* ve *yaşmak* gibi adlar, Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde değişik nitelikteki baş giyimlerini ifade etmek için kullanılmış adlardır.⁴

Ayak Giyimleri: Ayaklara *çorap*, *tolak*, *uçuq*, *etük*, *oyuk*, *baskıç*, *mükim~mükin*, *samda* ve *sokman* gibi çeşitli niteliklerde ayakkabılar giyilmiştir. Çizmelerin çoğunlukla keçe ya da deriden yapıldığı anlaşılmaktadır. Türklerin keçeden ya da kıldan ayakkabı giymeleri, Arap kaynaklarında da geçmektedir. Güvenilir hadis kaynaklarında geçen “*Siz, küçük gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, yüzleri örsle dövülmüş kalkana benzeyen*

³ Çin sanat eserlerinden yola çıkarak Türk giyim-kuşamını inceleyen Yatsenko, erken dönem Çin tasvirlerinde Türklerin (tüm tasvirler için geçerli olmamakla birlikte) başlıksız olarak gösterildiğini ifade etmektedir (Yatsenko, 2009: 112).

⁴ İleriki bölümlerde ayrıntılı inceleme yapılacağından burada baş giyimlerinin sadece adları verilmiştir.

Türklerle harbetmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Yine, siz, kıldan ayakkabı giyen bir kavimle harbetmedikçe kıyamet kopmayacaktır”, “*Daccâl'a, yüzleri örsle dövülmüş kalkanlara benzeyen, taylasan takan, kıldan ayakkabılar giyen seksen bin kişi halinde Huzistan ve Kirman halkı uyacaklardır.*” hadisleri (Bkz. Şeşen, 1969: 27), Türklerin o dönemde kıldan ayakkabılar giydiğini doğrulamaktadır. Ayrıca Türklerin hayvan derisinden yapılmış *başmak*, *çaruk* ve *izlik* gibi daha başka ayak giyimleri de olmuştur.

Türklerde ayak giyimlerinin rengi de önemli olmuştur. Kırmızı çizme Orta Asya'da hükümdarlık sembolü, Anadolu Selçuklularında sarı çizme, yüksek mertbeye erişildiğinin işareti olmuştur (Süslü, 2002: 1177). Öyle ki bu durum deyimlere bile konu olmuştur. “*Sarı çizmeli Mehmet Ağa*” deyimindeki sarı çizme, Ağa'nın cömertliğinin göstergesidir.

Üst Giyimleri: Vücudun üst kısmına bugünkü söylenişi ile *gömlek*, *çöprek* ve *terlik* gibi kıyafetler giyilmiştir. Bunların üzerine de birer dış giyim çeşidi olan hırka ya da değişik kaftanlar giyilmiştir.

Alt Giyimleri: Günümüzde kullanılan pantolonun işlevini yerine getirmek üzere deri, keçe ya da başka kumaşlardan yapılmış, genellikle dar paçalı *çağşır*, *tizton*, *üm* ve *şalvar* adı verilen kıyafetler giyilmiştir. Türklerin dar paçalı pantolonlar giydiği⁵, eski Çin tasvirlerinde de tanıklanmaktadır. Ayrıca, kış aylarında soğuktan korunmak için dizlere çorap gibi bir *dizlik* geçirilmiştir (Koca, 2002: 38). Adı ne olursa olsun pantolonların paçası genellikle dar kesim olmuştur. Bunun sebebini de yine yaşanan coğrafyada ve hayat tarzında aramak gerektiği kanaatindeyiz. Zira geniş paçalı bir pantolonu çizmenin içine vermenin çok kolay olmayacağı ve böyle bir pantolonla rahat hareket edilemeyeceği açıktır.

Dış Giyimleri: Elbisenin üzerine etekleri dizlere kadar uzanan *yalma/yelme*, *çekrek*, *kabā*, *partu*, *şırdak*, *kedhük*, *kepenek*, *yağmurlık*, *yağku* ve *yaptaç* adı verilen kaftan tarzı kıyafetler giyilmiştir. Süslü, bu uzun kaftanlara Orhun bölgesindeki Göktürklerden kalma heykellerin hepsinde rast gelindiğini kaydetmektedir (Süslü, 2002: 1177). Vücutla bütünlük sağlaması amacıyla kaftanlar genellikle *kaşış*, *kur*, *bilbağı* adı

⁵ Erken dönem Çin tasvirlerinde pantolonlar kırmızı renkte görülmektedir. Bu durum, Sakalaradan beri bir Orta Asya geleneğidir. 7-8. yy tasvirlerinde ise pantolonların rengi genellikle beyazdır (Yatsenko, 2009: 117-118).

verilen kemerler veya kuşaklarla vücuda sabitlenmiştir. Mesela, Tüekta kurganında ortaya çıkarılmış olan bir prens cesedine kırmızı, yeşil ve sarı renklerde üç çeşit elbise giydirilmiş olup, bu elbiseler belde bir kuşak ile bağlanmış durumdadır. (Koca, 2002: 38).

Eski Türklerin en önemli dış giyimi olan kaftan, edebi metinlerden sözlüklere, arkeolojik buluntulardan tasvirlerle varıncaya kadar birçok kaynağa yansımıştır. Bunlardan özellikle tasvirlerde, Türk kaftanının birçok ayrıntısına ulaşılabilmektedir. 6-8. yy arasına tarihlendirilen avla ilgili bir Çin tasvirinde, hizmetkar olan Türk'ün üçgen yakalı, önden kapatılmış, dizlere kadar uzanan kısa kaftan, efendinin ise göğüs hizasında kırmızı kenar süsü olan, kol yenleri uzun ve geniş, beyaz bir kaftan giydiği görülmektedir (Bkz. Yatsenko, 2009: 113). Benzer nitelikteki kaftanlar; Afrasyab Sarayı süslemelerindeki tasvirlerde (Figür 39), Philadelphia Üniversite Müzesi'nde sergilenen Hunlardan kalma mezar kabartmalarında (Figür 30) ve Turfan mezar buluntularında da (Fotoğraf 10) görülmektedir.

İç Giyimleri: Türkler iç giyimlerini ifade etmek için, T. iç '*ten ile dış giysilerin arası*' kelimesinden türettikleri adları kullanmışlardır. Bu anlamda, bir iç giyim çeşidini karşılamak üzere kullanılan en eski Türkçe kelimeler *içlik* ve *iç ton* olarak kaydedilmiştir.

Aksesuarlar: Türk kıyafet kültüründe, ellere takılan *ellik*, temizlik amacıyla kullanılan *mendil*, el silmek için kullanılan *suluk* (Koca, 2002: 38), para veya benzeri şeyleri taşımak için kullanılan *qapçuq*, *yançuk*, *yanlık* veya *qupturgalar* ve çeşitli tipteki *kemerler* ise kıyafetin tamamlayıcı unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk kıyafet tipindeki özgünlük, kullanılan kıyafetlerin yanı sıra, kıyafetin tamamlayıcı unsurları olan aksesuarlarda ve kıyafet bölümlerinde de kendisini göstermektedir. Kafesoğlu ve Ögel, başka kavimlerin basit kopçalar ya da bağlantı gereçleri kullandıkları halde Türklerin değişik malzemelerden yapılmış düğmeler kullandıklarını ve ceketlerini Çinliler ve Moğolların aksine sola doğru açtıklarını ifade etmektedir (Kafesoğlu, 2007: 319; Ögel, 1988: 163). "Tügme" (TTk. düğme) sözcüğünün kıyafet bağlamında Türk dilinin en eski ve yaygın sözcüklerinden biri olması, aslında bu özgünlüğün dile yansımış bir göstergesidir.

Kemerlerin, Türk kıyafet kültürünün vazgeçilmez unsurlarından biri olduğu, arkeolojik buluntularla da sabittir. Süslü, çeşitli tipteki kemerlerin, Orta Asya'da Uygurlardan Avrupa'da Avarlara kadar yayıldığını ifade etmektedir (Süslü, 2002: 1177). Kullanımının bu denli yaygınlaşmasında, estetik görünümünden ziyade işlevselliğinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira bozkır hayatında kemer; kılıç, kama, bıçak veya sadak gibi savaş aletlerini, yiyecekleri, su kaplarını ya da değerli eşyaları taşımak için çok elverişli olmuştur.

Savaş Giyimleri: Bütün kaynaklarda savaşçı bir millet olarak tasvir edilen Türklerin savaş kıyafetlerinin olmaması da düşünülemez. Türkler, en eski dönemlerinden beri savaşlarda başlarını korumak için *aşuk* ve *tuyluqa*; bacaklarını korumak için *butluk*; göğüs ve sırtlarını korumak için *cevşen*, *cebe*, *çukāl*, *demür ton*, *tuma*, *yarık* ve *zirih* adlarını verdikleri çeşitli zırhlar da kullanmışlardır.

6. 3. Kıyafet Yapımında Kullanılan Malzemeler

Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre Türkler, kıyafet yapımında *keçe*, *pamuk*, *yün*, *ipek* ya da *keten* kumaşlarla çeşitli hayvanların derilerini kullanmışlardır. Türklerin hayat tarzları ve üretim faaliyetlerine bağlı olarak, bunlardan yün, keçe ve derinin daha fazla kullanıldığını söyleyebiliriz. Ögel, Türk elbiselerinin esasını yün, deri ve kürkün oluşturduğunu, ipek ve pamuk elbiselerin Türkler için yerli elbiseler olmayacağını ifade etmektedir (Ögel, 1985: 2). MÖ 1. yüzyıldan kalma, bir Asya Hun hükümdar ailesine ait Noin-ula kurganında 20 çeşit ipekli kumaş kalıntısı, üzerine bir Hun portresi işlenmiş yün kumaş ile applike süslü keçeler bulunmuştur (Kafesoğlu, 1997: 319). Yün kadar yaygın olmasa da keten de kıyafet yapımında kullanılan kumaşlar arasındadır. Kafesoğlu, Romalıların keten gömlek giyildiğini ilk defa Hunlarda gördüklerini (Kafesoğlu, 1997: 319), Ögel ise tarımla uğraşan Tarançi Türklerinin, hayat tarzlarına bağlı olarak, ketenden yapılmış, ince ve geniş şalvarlar giydiklerini kaydetmektedir (Ögel, 1985: 102).

Yukarıda bahsettiğimiz arkeolojik buluntuların yanı sıra çeşitli seyyahların seyahatnamelerinde de söz konusu kumaşlarla ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Arap seyyahlardan Ebu Dulef, Çiğillerin sof ve kürkten başka bir şey giymediğini, Buğraç kabilesinin (Karahanlılar) sadece keçeden yapılan elbiseler giydiğini, Doğu Oğuzlarının keten kumaştan ya da kürkten mamul elbise giydiğini, Tokuz Oğuzların pamuklu

kumaştan ya da keçeden mamul elbise giydiğini, Karlukların normal günlerde yünlü kumaştan, bayram günlerinde ise ipekli kumaştan elbise giydiğini kaydetmiştir (Bkz. Şeşen, 1975: 84-90).

Şu anda bilinen en eski Türk kıyafetleri olan Turfan Yanghai mezar kalıntılarında çıkarılan çizme ve ceketin deriden yapılmış olması, kıyafet yapımında kullanılan bir malzeme olarak derinin eskiliğini ve yaygınlığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Eski Türk ekonomisinde çok önemli bir yeri olan koyunun eti, sütü ve yünü kadar derisi de önemli olmuştur. Koyun derisinin yanı sıra kuzu, sığır, samur, tilki ve az miktarda ayı derisi de kıyafet yapımında kullanılan malzemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerin postlar ya da hayvan derisinden yapılmış kıyafetler giydiği, dönemin kaynakları tarafından da tanıklanmaktadır. 14. yüzyıl Arap alimlerinden el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr* adlı eserinde Deşt-i Kıpçak hükümdarına bağlı bütün göçebe Türklerin hayvan derisinden yapılmış elbiseler giydiğini kaydetmektedir (Batur, 2014: 117). İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde geçen "*Bütün Türkler sakallarını yolup bıyıklarını bırakırlar. Bazen onlar arasında sakalını yolmuş, çenesinin altında birkaç tüy bırakmış, sırtına post almış ihtiyar bir adam görürsün. Uzaktan ona bakınca keçi olduğuna tereddüt etmezsin.*" kaydından, hayvan postunun da zaman zaman bir kıyafet olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

I. BÖLÜM: TÜR SINIFLANDIRMASI

Bu bölümde Eski ve Orta Türkçe metinlerinde görülen kıyafet adları türlerine göre sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma, kıyafetin vücutta kapladığı organa göre yapıldığı için savaş giyimleri (zırhlar), ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiş, vücutta hangi organı kaplıyorsa o başlık altında incelenmiştir. Ayrıca, ‘*giyim, giysi ya da giyecek*’ anlamlarında kullanılan yani kıyafet türlerinin genelini ifade etmek için kullanılan adlar, sınıflandırmaya dahil edilmemiş, sınıflandırmaya geçmeden önce ayrı bir şekilde incelenmiştir. Bu adlar şunlardır:

1. cāme *elbise, giyecek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **cāme** (AH C330) *elbise* [ofrağ=ofrağ izahı] (Arat, 2006: XIII) || **Har.**→ **cāme** (KE 144r.15, 144r.16) *elbise* (Ata, 1997: 150) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **cāme** (CTD Ü1 109.b) *giyecek, elbise* (Ersoylu, 1989: 293) | **cāme-hāb** (SK v4b.48, v6b.60) *uyku elbisesi* (Çatıkkaş, 2009: 397)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **cāme** [*f. libās*] *kiyim, libās – giyecek, elbise* (ÜTİL II, 2006: 102) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime Farsçadan alıntıdır: cāme < F. cāme ‘*dikilmedik parça ve taka; kaftan ve kabā; şarap koyacak zarf*’ (Bu.Ka.: 108). Kökeni ve anlamıyla ilgili bazı değerlendirmeler şu şekildedir:

Tietze → came ‘*giyilecek şey, giysi, elbise*’ < Fa. cāma ‘*a.m.*’ (Tietze, 2002: 415)

2. esbāb *giysi, giyecek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **esbāb** (NF 124.14, 159.5, 255.14, 256.7, 424.17, 425.1) *gerekli, ihtiyaç olan şeyler, malzemeler* (Ata, 1998: 137) | **esbāb** (KE 109v.1) *giysi, giyecek* (Ata, 1997: 210) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **esbāb** (Kı.Yü. 195) *elbiseler* (Karahana, 1994: 349)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **esvap** *Ar. sāvāb esk. giysi* (TS: 821) | **asbab** ~ **asvap** ~ **asbap** ~ **aspap** ~ **asdad** ~ **asdap** *çamaşır; giysi, elbise* (DS I: 341) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Bul.→ **espap** *dokuma kumaş* || **Srp.**→ **éspāp, ésbāp** *giysi, giyecek, elbise; satılık giysi* || **Mak.**→ **espap** *esvap, elbise* (TVS: 287)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

esbāb < A. savab (ç. esvāb) ‘*elbise; kumaş; dış görünüm, kalık, kıyafet, üst baş; kisve*’ (Mutçalı, 1995: 101)

Tietze → **esvab/espab** ‘*elbise, giysiler*’ < Ar. atwāb ‘*a.m.*’ [tawb kelimesinin çoğulu] (Tietze, 2002: 745)

Räsänen’e göre kelime Arapçadan Türkçeye doğrudan değil, Farsça aracılığıyla geçmiştir: **äsvap** ‘*Kleider, Effekten*’ < F. asvāb < A. atvāb (Räsänen, 1969: 50)

3. geyecek *elbise, giyecek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **geyecek** (Gül. 27b.9) *elbise, giyecek* (Özkan, 1993: 317) | **geyecek** (Gül. 40b.1) *elbise, giyecek* (Özkan, 1993: 317) | **geyecek** (Kit.Cem. 57a.13, 28b.15) *giyecek* (Bilir, 2007: 283)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ giyecek *giysi* (TS: 949) | geycek ~ geyecek ~ geyicek *elbise, çamaşır vb. giyilecek şey* (DS VI: 2017) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir tartışma söz konusu değildir. ET *ked-* ‘*giymek*’ kökünden geldiği açıktır: geyecek < T. *ked-* ‘*örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek*’ + -AcAk (FİYE, gelecek zaman sıfatfiil eki).

Gülensoy → geycek ‘*elbise*’ < *giy-* [< *ked-*] – ecek (Gülensoy, 2007: 368)

Eyüboğlu → giyecek ‘*giyecek*’ < *giy* – e – cek. Eyüboğlu’na göre kelimenin kaynağı ‘*sağlam*’ anlamına gelen *ked~ged* köküdür (Eyüboğlu, 1998: 138).

Tietze → geyecek / giyecek ‘*esvap, üst baş, giysi*’ < *gey* / *giy* – ecek (Tietze, 2009: 142).

Eyüboğlu’nun etimoloji denemesi ses bakımından mümkün görünse bile anlam bakımından kelimenin kaynağını ‘*sağlam*’ anlamına gelen *ked~ged* köküne bağlamak doğru değildir.

4. geyilür *giyecek, elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ geyilür (Fütühü’ş-Şam Tercümesi, 354) *giyecek, elbise* (TTS: 1679)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökü açıktır: geyilür < T. ked- ‘giymek’ + -il- (FFYE) + Ir (FİYE, geniş zaman sıfatfiil eki)

5. geysi her türlü giyim eşyası, giysi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **kâyâsi** (Kİ 86) *giyesi, elbise* (Caferoğlu, 1931: 47) || EAT→ **geysi** (Mar. 10a.1) *giysi* (Özavşar, 2009: 254) | **geyesi** (Gül. 40a.8) *elbise, giyecek* (Özkan, 1993: 317) | **gêyesi** (Kab. 20.7) *giyecek, giysi* (Doğan, 2011: 238) | **giyesi** (BL 26b.10) *giysi, elbise* (Turan, 2001: 136) | **giyesi** (Kit.Cem. 53a.10) *giyecek* (Bilir, 2007: 283) | **geysi** (SK v10a.17) *elbise, giyecek* (Çatıkkaş, 2009: 410) | **giyesi** (GÜZ. 89a.7, 128a.2) *giysi* (Erdem, 1992: 310) | **geyesi** (MC 92b.12, 98b.13) *giysi, elbise* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **geyesi** (DK 89.3-4) *giyecek, elbise* (Ergin, 2009: 118)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **giysi** *her türlü giyim eşyası, giyecek, elbise, kıyafet, esvap, libas, urba* (TS: 949) | **gegesi** ~ **geğisi** ~ **geğsi** ~ **gesi** ~ **gevsı** ~ **geyesi** ~ **geyisi** ~ **geyse** ~ **gisi** ~ **giyesi** ~ **giyisi** ~ **giyiz** ~ **giysi** *elbise, çamaşır vb. giyilecek şey* (DS VI: 2017) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, **deisija**, **dejisija**, **dêjsija** ‘*giysi, elbise*’ şekliyle Sırpçaya da geçmiştir (TVS: 324).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

geysi < T. ked- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -(A)sI (FİYE, gelecek zaman sıfatfiil eki)

Gülensoy → geysi ‘*elbise, çamaşır vb. giyilecek şeyler*’ < gey- [< *kéd-] – esi (Gülensoy, 2007: 368) | giysi ‘*elbise, giyecek*’ < gey- [< *kéd-] – (e)si (Gülensoy, 2007: 372)

Eyüboğlu → giysi ‘*giysi*’ < ET ked / ged ‘çok, sağlam, ün, güç, dayanma, korunma bildiren kök’. Ayrıca Eyüboğlu kelimenin, kronolojik sırayla, keyesi – giyesi – geysi şekillerini de nakleder ve Anadolu yazınında 14. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazandığını ifade eder (Eyüboğlu, 1998: 138).

Tietze → geyesi / geysi / giyesi ‘*giyecek, esvap*’ < gey / giy – esi (Tietze, 2009: 142)

Nişanyan → giysi < TTü gey- ‘*giymek*’ + AsI (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 08.03.2018)

Eyüboğlu’nun etimoloji denemesi ses bakımından mümkün görünse bile anlam bakımından kelimenin kaynağını ‘*çok, sağlam, ün, güç, dayanma, korunma*’ bildiren *ked~ged* köküne bağlamak doğru değildir.

6. kedgü *giyilecek şey, giyecek, elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **kedgü** (Mai. 31.1) *elbise* (Tekin, 1976: 405) || **Kar.**→ **keğgü** (KB 4441) *giyecek, elbise* (Arat, 1979: 234) || **Har.**→ **kiğü** (İM 166) *giyim* (Battal, 1997: 41) | **keygü** (ME 139.4) *giyecek* (Yüce, 2014: 140) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **geygi** ~ **geygü** ~ **giygi** *elbise, çamaşır vb. giyilecek şey* (DS VI: 2017) | **keygi** *giysi* (DS XII: 4550) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir tartışma söz konusu değildir. T. *ked-* ‘*giymek*’ kökünden türetilen bir kıyafet adı olduğu açıktır: *keḡgü* < T. *ked-* ‘*örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek*’ + -GU (FİYE, gelecek zaman sıfatfiil eki)

Clauson → *keḡgü* ‘*clothing*’ < *keḡ-*. Clauson kelimenin, Eski Uygurca **keḡgü**, Karahanlı Türkçesi **keḡgü** şekillerini de kaydeder (Clauson, 1972: 702).

Tietze → *giygi* ‘*giyecek*’ < *giy* – *gi* (Tietze, 2009: 160)

7. *keḡgü* *giyilecek şey, giymek için; giyecek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **keḡgü** (AY III, 156.1) *giyilecek, giyilesi, giyilir türden, giymek için* (Ölmez, 1991: 97) || **Kar.**→ **keḡgü** (KB 232, 1636, 2439, 3734, 4734, 5898) *giyecek* (Arat, 1979: 234) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

T. *ked-* ‘*giymek*’ kökünden türetilen kıyafet adlarından biridir: *keḡgü* < T. *ked-* ‘*örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek*’ + -GU (FİYE, gelecek zaman sıfatfiil eki) + IİK (İİYE)

Clauson → *keḡgü* ‘*clothing*’ < *keḡgü*. Karahanlı Türkçesi **keḡgü** ‘*clothing*’(Clauson, 1972: 703)

8. *kedüt* *giyecek, çamaşır; gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **kedhüt** (DLT I 12-4, 357-12, 357-16) *çamaşır, giyecek; gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise* (Atalay, 2013: 294) | **keğüt** (KB 1766) *giyecek, hil'at* (Arat, 1979: 235) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **kéyit** (CC II 66b.7b-8b, 71a.4-5) *giyecek, elbise* (Argunşah-Güner, 2015: 738) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **giyit** '*giyecek, esvap*' || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni açıktır. T. ked- '*giymek*' kökünden türetilen kıyafet adlarından biri olduğu görülmektedir: kedhüt < T. ked- '*örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek*' + -It (FİYE)

Clauson → keğüt '*something which you wear; wearing apparel*' < keğ-. Clauson'a göre diğer lehçeler '*clothing*' anlamında, aynı kökten türeme **kedim** kelimesini kullanırken, Hakaniye Türkçesinde aynı anlamda **keğüt** kelimesi kullanılır. Hakaniye Türkçesine has bir durum olarak **keğüt** kelimesi '*gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise*' anlamıyla da kullanılır (Clauson, 1972: 702).

Tietze → giyit '*giyecek, esvap*' < giy – it (Tietze, 2009: 160)

9. **kedim** *giyim kuşam, giyecek; zırh*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ **kedimlig** (KT D33) *giyimli, kuşamlı* (Tekin, 2010: 149) | **kädim** (İH 4) *giyim, zırh* (Orkun, 2011: 809) || **E.Uyg.**→ **keğim** (AY III, 156.1) *giyim, giysi, elbise* (Ölmez, 1991: 97) | **kedim** (Mai. 9.13, 94.3) *elbise* (Tekin, 1976: 405) | **kädim** (AP 190) *elbise* (Gulcalı, 2015: 210) || **Kar.**→ **keğim** (KB 2280, 3664,

3743, 3761, 3800, 4773) *giyim, giyecek, elbise* (Arat, 1979: 234) | **keğim** (AH 168, 186, 297) *giyim* (Arat, 2006: XXXV) | **kidim** (AH Ba 168, BaC 186, Ba 297) *giyecek* (Arat, 2006: XXXVII) | **keyim** (AH AC168, C297) *giyim* (Arat, 2006: XXXVI) | **geyim** (AH C186) *elbise* [kidim=keğim izahı] (Arat, 2006: XXIII) || **Har.**→ **keğim** (KE 79r.3) *giyim, giyecek* (Ata, 1997: 313) | **keyim** (ME 81.2) *giyim, giyecek* (Yüce, 2014: 140) | **keyim** (KE 93v.4, 1118v.14) *giyecek, giysi* (Ata, 1997: 331) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **geyim** (DK 264.2, 285.10, 246.6, 72.1, 289.8, 261.1, 255.8, 255.11) *giyim kuşam, giyecek, elbise, zırh, teçhizat* (Ergin, 2009: 118)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **giyim** *giyme işi; giyme biçimi; giysi* (TS: 949) | **geyim** *elbise, çamaşır vb. giyilecek şey* (DS VI: 2017) || **Tkm.**→ **geyim** *adamın tenini, endamını örtüyü: n eginbaş – bedeni örten kıyafet* (STY, 1962: 161) || **Kaz.**→ **kiyim** *adam denesine kiyüvge arnalğan buyımdardınj jıyıntıq atı – bedene giyilen nesnelere genel adı* (KTTS, 2008: 396) || **Tat.**→ **kiyem** *tukımadan, künnen, mehtan h.b.ş. eybêrlerden tégêlgen, êşlengen hem tennê kaplav öçên hêzmet ite torgan predmetlar cıyılması; gadette bilgêlê bir urınnıng, ağaçlarınj yaşêllêk bêlen kaplanuvı turında eytêle – dokuma, deri ya da kumaştan dikilen, bedeni örten nesnelere; belli bir yerin ya da ağaçların yeşillenmesi anlamında da kullanılır* (TTAS II: 92) || **Özb.**→ **kiyim** *bädänni vä tänä a'zâlarınıj berkitiş, yâpiş vä şu bilân insân tänäsini taşqi muhit tä'siridân saqlaş üçün kiyilädigän, äsäsän, mâtâ vä teridân tikib tayyârlänädigän närsälärning umumiy nâmi – bedeni ve azaları korumak, kapatmak ve böylece bedeni dış etkilerden korumak için giyilen, esasen kumaş ya da deriden dikilerek hazırlanan nesnelere genel adı* (ÜTİL II, 364) || **Y.Uyg.**→ **kiyim** *giyim, giysi, giyim kuşam* (YUTS, 1995: 201) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kökeni açıktır. T. ked- ‘giymek’ kökünden türeyen adlardan biridir: kâdim < T. ked- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -Im (FİYE)

Clauson → keğim ‘a garment’ < ke:đ-. Kelime; Osmanlı Türkçesinde **geyim** / **giyim**, Türkmen Türkçesinde **geyim**; Eski Uygur Türkçesinde **keğim** ‘clothing’, Karahanlı Türkçesinde **keğim** ‘clothing’, Harezmi Türkçesinde **keğim** şeklindedir (Clauson, 1972: 704)

Gülensoy → giyim ‘giyim, giyecek’ = kiyim < ET, OT kédim < kéd – im (Gülensoy, 2007: 370)

Tietze → geyim / giyim ‘elbise, urba’ < gey / gi – im (Tietze, 2009: 142)

Radloff → kâdim ‘[Uig. AT.] die Kleidung’ < kât (käd) + m (Radloff II, 1899: 1139) | kâyim ‘[Dsch. V.] die Kleidung, der Anzug’ = kîm, kâdim (Radloff II, 1899: 1073) | kiyim ‘[Alt. Tel. Kir.] die Kleidung’ = kîm (Radloff II, 1899: 1343)

Erdal → kâdim ‘dress’ < käd – im (Erdal, 1991: 294)

Nişanyan → giyim < ET ked- ‘giymek’ + Im (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 08.03.2018)

10. kisve elbise, giyecek

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz. → - || **E.Uyg.** → - || **Kar.** → - || **Har.** → - || **Kıp.** → **kisve** (İr.Mü. 337b.6, 383a.1, 291a.1) *elbise* (Toparlı, 1992: 554) || **EAT** → **kisvet** (CTD) *elbise, giyecek* (Ersoylu, 1989: 318) | **kisve** (Müs. 115.8) *elbise* (Erdem, 2007: 245) | **kisve** (Kit.Cem. 4b.6) *elbise* (Bilir, 2007: 332)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk. → **kisve** *Ar. kisve kılık, kıyafet; hacuların Kabe’de giydikleri beyaz üstlük* (TS: 1448) || **Tkm.** → - || **Kaz.** → - || **Tat.** → - || **Özb.** → - || **Y.Uyg.** → - || **Yak.** → - || **Çuv.** → -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, **kisvet** biçim, dış görünüş şekliyle Ermeniceye de geçmiştir (TVS: 513).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntı bir kıyafet adıdır: kisve < A. kisve ‘örtü, örtünülen şey; elbise, takım elbise; üniforma’ (Mutçalı, 1995: 762)

Açıklamalar

‘Giyim kuşam, kıyafet’ anlamında kullanılan *kisve* sözü OT döneminden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Çağatay Türkçesinde Nevayi dilinde *hil’at*’ın eş anlamlısı olarak kullanılmıştır (Äsâmiddinâva, 1981: 52).

11. *ķumāş elbise, giysi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ *ķumāş* (KF 51a.1, 189a.7; 42a.4, 50b.6; 67b.3, 150a.4, 160a.7, 160b.2, 161a.6, 161b.3, 251a.2; 61a.1, 259b.5; 49b.4; 51b.1; 60b.3; 212a.6; 259b.4) *elbise, giysi* (Kuanışbayev, 2006: 145) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ *kumaç* (Eren, 1999: 266) || Özb.→ *qumāş* [*a قماش gāzlämä, mätä, böz, eski latta-putta*] *mätä, gāzlämä – kumaş, dokuma* (ÜTİL V, 2006: 377) || Y.Uyg.→ - || Yak.→ *kumač* *kumaş* (Stachowski, 1995b: 130) || Çuv.→ *xāmaç* [< Rus.] (Eren, 1999: 266)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ *kumaş, ķomāş kumaş; ipekli, ipek kumaş; eşya, ev eşyası; değersiz eşya; doku, yapı* || Ur.→ *ķimāş sosyal sınıf; huy, mizaç; iskambildeki dörtlüden biri* || Ar.→ *ķumāş kumaş, dokuma, bez* || Rus.→ *kumáč, kumák al kumaş, al renkli pamuklu dokuma* (Vas II’de < Tat; Esen, 2008’de < Tat. kumaç) || Erm.→ *kumaş kumaş, dokuma* || Fin.→ *kumakka kırmızı Türk ipliği; kırmızı renkli pamuklu kumaş, pamuk dokuma* || Rom.→ *cumaş, comaş kumaş; ipekli kumaş* || Bul.→ *kumaş, komaş kumaş, dokuma* || Srp.→ *kúmaš eskiden dokunan atlas kumaş* || Arn.→ *kumash kumaş, dokuma, bez* || Mak.→ *kumaş kumaş* ||

Yun.→ **kumási** *kumaş* (TVS: 543-544; Eren, 1999: 266; Esen, 2008: 372; Vas II: 415)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntı bir addır: Kumaş < A. *qumāş* ‘*çöp, atık; kumaş*’ (Mutçalı, 1995: 729). Türk dilinin tarihî metinlerinde bağlamsal olarak ‘*kıyafet*’ anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Eren → kumaş ‘*pamuk, yün, ipek gibi şeylerden makinede dokunmuş her türlü dokuma*’ < Ar. *qumāş*. Eren, Littmann’a göre Ar. *qumāş* ‘*Tuch*’, ‘*any kind of tissue*’ kelimesinin Türkçeden alındığını ancak Doerfer’in bu görüşe karşı çıktığını belirtir. Tü. > Bulg., Srp., Arn., Rum., Rmn., Rus. (Eren, 1999: 266)

Radloff → kumaş ‘[Alt. Schor. Leb. Krm. Osm. Kar. T.] die Schnittwaaren’ (Radloff II, 1899: 1048) | kumas ‘[Saig. Koib. Kar. L.] die Schnittwaren’ (Radloff II, 1899: 1048) | kumaç ‘[Kas.] die Baumwollenzeuge’ (Radloff II, 1899: 1048)

Doerfer → Doerfer, Litt ve Fischer gibi araştırmacıların, kumaş kelimesinin Türkçe kökenli olduğu şeklindeki görüşlerine şu gerekçelerle karşı çıkar: 1. Birçok çağdaş Türk lehçesinde görülmesine rağmen tarihî lehçelerde görülmemesinin kelimenin Türkçe bir etimolojisini zorlaştırması 2. Kelimenin Arapça etimolojisinin kabul edilebilir olması (TMEN III: 509)

Nişanyan → Nişanyan, ‘*dokuma, bez*’ anlamlarını verdiği kelimenin Arapçaya Aramiceden geçtiğini ifade eder: < Aramice *qūmīsā* ‘*gömlek*’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 08.03.2018).

12. libas *elbise, giyilecek şey*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **libas** (AH 277) *elbise* (Arat, 2006: XLII) ||
Har.→ - || **Kıp.**→ **libās** (Gül.Ter. 101.10) *elbise, esvap* (Karamanlioğlu, 1978: 316) || **EAT**→ **libās** (Kab. 38.1) *giysi, kıyafet* (Doğan, 2011: 272) | **libās** (KY B53v.6) *elbise* (Cin, 2011: 687) | **libās** (CTD Ü1 47.b) *giyilecek şey, elbise* (Ersoylu, 1989: 320) | **libās** (Müs. 6.13, 115.8, 169.15) *giysi, elbise* (Erdem,

2007: 248) | **libās** (Kit.Cem. 36a.10, 37a.1) *elbise* (Bilir, 2007: 339) | **libās** (BH 16a.6) *elbise* (Türk, 2009: 243) | **libās** (Kes. 70b.11) *elbise* (Özkan, 2009: 669) | **libās** (SK v11a.13, v7b.22) *giyecek eşyası* (Çatıkkaş, 2009: 431)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **libas** *Ar. libās esk. giysi* (TS: 1585) || **Tkm.**→ **liba:s** *egin-eşik, geyim* (STY, 1962: 420) || **Kaz.**→ **lupa** *denesin jabarday bolar-bolmas juqa birdeme – bedeni örten ince elbise* (KTTS, 2008: 573) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **libās** [*a. لباس*] *kiyim, üst-baş – kıyafet, üst baş* (ÜTİL III, 2006: 496) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rom.→ **libadea** *kaban, manto; yağmurluk* || **Bul.**→ **libadé** *bir çeşit yağmurluk* || **Srp.**→ **libáda** *bir çeşit yağmurluk, palto, kaftan* || **Mak.**→ **libade** *libade* || **Yun.**→ **libadés** *kısa ceket, bir cüppe* (TVS: 571)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe *giyim, giysi* sözcüğünün eş anlamlısı olan Arapça bir sözcüktür: **libas** < A. **libās** ‘*giyecek, elbise; kıyafet; kılık; erkek küloğu*’ (Mutçalı, 1995: 786)

Açıklamalar

Äsâmiddinâva’ya göre *giyim* sözünün eş anlamlısı olarak kullanılan ve Arapça bir söz olan *libas*, günlük konuşma dilinden ziyade edebi dilde karşımıza çıkmaktadır (Özbek Türkçesi için). 12. yüzyıldan itibaren yazma eserlerde görülmeye başlanan bu söz, özellikle 15. yüzyıldan sonra daha da yaygınlaşmakta ve anlam dairesi de iyice genişlemektedir (Äsâmiddinâva, 1981: 18).

13. oprak yırtık pırtık, lime lime; elbise, giysi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **oprak** *decrepit, worn out* (Erdal, 1991: 240) | **orpak** (E.Uyg. Din Dışı) *yırtık pırtık, lime lime* (Ayazlı, 2016: 188) || **Kar.**→ **ofrag**

(AH BaC 330) *elbise* (Arat, 2006: XLIX) | **opraq** (AH 330) *elbise* (Arat, 2006: L) | **opraq** (KB 3923, 4527, 2564) *eskimiş, yıpranmış, çürümüş* (Arat, 1979: 343) || **Har.**→ **opraq** (MM 79.1) *elbise, giysi* (Toparlı-Argunşah, 2014: 246) || **Kıp.**→ **oprak** (CCI 15b.10, 51a.31; 51a.3) *giysi, elbise; elbise astarı, astar* (Argunşah-Güner, 2015: 533) | **abraq** (Kİ 7) *kumaş* (Caferoğlu, 1931: 1) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **abırax yama** (Vasiliev, 1995: 295) || **Çuv.**→ -

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ ***op'á(rV)** *to wear out, be wasted, have a bad appearance* | **Tung.**→ *(**x**)**upara-** *to neglect, mistake* | **Moğ.**→ *(**h**)**obur** *bad appearance, arrogance* | **T.**→ ***op-ra-** *to wear out, decay* | **Jpn.**→ ***ampu-** *to waste, discard, throw away; to suffer a loss, roam in a wasted state* (EDAL: 1057)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni ile ilgili çok fazla değerlendirme yapılmamıştır. Aşağıda gösterdiğimiz etimoloji denemeleri ses ve anlam bakımlarından tatmin edici niteliktedir: oprak < op- 'yıpranmak, bozulmak' + K (FİYE)

Clauson → op-:k 'shabby, ragged (clothing)' < op-: - . Clauson kelimenin, Karahanlı Türkçesi **opra:k** 'shabby clothing', Çağatay Türkçesi **eprik** 'old, worn-out; metaph. an old man' / **ofrağ** 'clothing', Kıpçak Türkçesi **aparak** 'linen or rubbish', Osmanlı Türkçesi **yıprak** 'shabby' şekillerini de kaydeder. Kelimenin temel anlamı 'yıpranmış, eski püskü' dür, 'kıyafet' anlamını sonradan almıştır (Clauson, 1972: 13).

Erdal → oprak 'decrepit, worn out' < op- 'to grow old, decay' – k (Erdal, 1991: 240)

14. örüm *elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ örüm (Mai.) *something knitted* (Erdal, 1991: 294) ||
Kar.→ örüm (KB 4768, 6157, 6334) örülmüş, çul (Arat, 1979: 364) | örüm
(KB 4768, 6157, 6334) *something knitted* (Erdal, 1991: 294) || Har.→ - ||
Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ örüm *taram-taram qılıp örilgen taspa; jumırlap
örilgen şaş, burım – örme, saç örgüsü* (KETS XII: 213) || Tat.→ - || Özb.→ - ||
Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

örüm < T. ör- ‘*iplik, yün vb.ni birbirine dolayarak işlemek*’ – Im (FİYE)

Clauson → örüm ‘*something knitted*’ < ör – üm (Erdal, 1991: 294)

15. şiyâb-ı ketân *keten elbiseler*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ şiyâb-ı
ketân (BL 27a.7) *keten elbiseler* (Turan, 2001: 163)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapça iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşmuştur: şiyāb-ı ketān < A. şavāb 'elbise, kumaş' [ç. şiyāb] (Mutçalı, 1995: 101) / A. kettān 'keten, keten bezi' (Mutçalı, 1995: 751)

16. ton giyilecek şey, elbise, giysi, giyecek

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ ton (KT D29, BK D23, KT D26, BK D21) *elbise* (Tekin, 2010: 176) | ton (KC a5, KC b6) *elbise* (Orkun, 2011: 866) || **E.Uyg.**→ ton (AY III 141.9, 132.2, 156.1, 150.20, 182.9) *giysi, giyim, elbise, giyecek* (Ölmez, 1991: 116) | ton (Mai. 9.13, 12.6, 18.56, 21.2, 21.3, 40.11, 50.7, 75.54) *elbise* (Tekin, 1976: 480) | ton (AP 190, 251, 335) *giysi, giyim, elbise* (Gulcalı, 2015: 237) | ton (ETS-Ön Türlü İyiliğin Medhi, 73; Kalım Keyşi, 70; İyilik ve Doğruluk, 9; Fal Kitabı, 102;) *elbise* (Arat, 1991: 298) | ton (İdi. P445, P468) *don, elbise* (Yunusoğlu, 2012: 174) | ton (IB 22-42) *giysi* (Tekin, 2013: 62) | ton (E.Uyg. Din Dışı) *giyecek, elbise* (Ayazlı, 2016: 242) || **Kar.**→ ton (KB 321, 474, 2277, 2317, 2561, 2916, 3665, 4768, 4773, 4774, 5518, 6571) *elbise* (Arat, 1979: 459) | ton (AH 167, 168, 297) *elbise, giyim, giyecek şey* (Arat, 2006: LXIV) | ton (KT Ryl. 33/17a.2) *ev eşyası* (Ata, 2004: 685) || **Har.**→ ton (İM 83-84-85-87-97-167) *giyim* (Battal, 1997: 74) | don (ME 17.4) *elbise, giysi* (Yüce, 2014: 115) | ton (ME 24.6, 102.8, 104.2, 112.5, 146.4, 149.4, 150.5, 158.1, 160.2, 166.1, 166.2, 170.6, 176.3, 176.5, 177.4, 206.2, 207.8, 226.6) *elbise, giyecek* (Yüce, 2014:189) | ton (KE 12r.21, 33v.15, 34r.1, 34r.2, 57v.9, 70v.6, 68v.21, 74v.15, 80v.6, 82v.21, 118v.16, 118v.17, 118v.19, 133v.21, 136r.8, 136v.17, 144r.1, 148r.17, 155v.9, 171v.6, 188r.15, 192v.2...) *don, elbise* (Ata, 1997: 641) | ton (KFLT 396b.38) *elbise* (Ağar, 1989: 1074) | ton (NF 26.15, 65.15, 82.12, 102.5, 106.4, 109.1, 131.14, 192.12, 210.14, 222.14, 223.3, 309.14, 309.15, 328.14, 334.1, 386.14, 426.9, 440.5, 440.6) *elbise* (Ata, 1998: 430) | ton (MM 67.2) *elbise, kıyafet* (Toparlı-Argunşah, 2014: 263) || **Kıp.**→ ton (İr.Mü. 96b.6)

elbise (Toparlı, 1992: 609) | **ton** (KK 71b.2) *elbise* (Yanık vd., 1999: 126) | **don** (DM 12b.2, 23b.14, 23b.16) *elbise* (Toparlı, 2003: 82) | **ton** (TZ 10b.13, 34a.13) *elbise, don, futa* (Atalay, 1945: 261) | **ton** (CCI 15b.10) *giyim, elbise* (Argunşah-Güner, 2015: 579) | **ton** (CCII 60a.7) *üst giyimi, elbise, kaftan* (Argunşah-Güner, 2015: 847) | **ton** (Ter. 20b.5) *bütün giyecekler* (Toparlı vd., 2000: 147) | **ton** (İd.Haş. 20) *elbise. Şimdi [şalvar] derler* (İzbudak, 1936:47) | **ton** (Gül.Ter. 102.1, 286.2, 158.1, 41.4, 199.12, 219.12, 346.13, 153.1, 353.6, 312.11, 220.4) *elbise, esvap* (Karamanlıoğlu, 1978: 377) | **ton** (Kİ38-67) *elbise; kumaş* (Caferoğlu, 1931: 105) || **EAT**→ **ton** (Mar. 15b.11, 21a.6, 23a.9, 23a.11, 64a.11) *giysi* (Özavşar, 2009: 369) | **ton** (Gül. 10b.11) *giyecek, elbise, örtü* (Özkan, 1993: 452) | **don** (Kab. 96.8, 203.13) *giysi, kıyafet* (Doğan, 2011: 224) | **ton** (Kab. 15.11, 67.3, 85.11, 96.8, 127.1, 128.1, 197.9, 202.8, 202.10, 202.10, 203.3, 203.4, 203.14, 205.2) *kıyafet, giysi* (Doğan, 2011: 313) | **ton** (VG 199, 804, 806, 1221, 975, 1113, 1114, 1120, 1006, 719, 1218, 312, 1258, 663, 336, 609, 668, 1673, 843, 878, 200, 674) *elbise, giyilen şey* (Köktekin, 2007: 486) | **don** (KY B62v.8, K11v.2, M70/5, K17r.14, A10r.8, D23r.15) *don* (Cin, 2011: 522) | **ton** (KY M70/14, D41r.5, D32r.10, M8/7, D43r.6, K35v.15, A16v.1, MK22r.5, M33/3, MK37r.9, D58r.17, D58r.17, D34v.10, A11r.8, B18r.10, D17r.14, B10v.2, MK17r.12, A17r.3, D58r.17) *don* (Cin, 2011: 811) | **ton** (KY K25v.4, M46/2, MK33v.13, MK55v.6, K61v.9, A55v.7, M84/12, M93/8, A64r.4, A49v.2, MK54v.1, D35v.15, D32r.9, A24r.14, B32v.13, K32r.11, D38r.17, MK24r.6, MK39v.9, MK41r.1, MK41v.13, B6v.8, B21r.11, B24r.14, B58r.8, A35v.13, M59/10, D24r.1, B64v.3, B36r.3, K9v.8, B73r.1, B25v.4, D23v.16, MK22v.10, A28r.11, M53/14, K50v.14, D50v.17, A44r.5, K35r.9, B33r.1, MK9r.7, MK58v.7, A4r.12, B12r.12, M79/9, M16/5, K38r.16, MK37r.5, B39v.4, K32r.12, A24r.15, MK33r.15, B32v.14, B32v.16, B44v.3, B35v.3, B60v.9, M46/3, M49/5, K24r.7, A17r.7, K32r.14, A24v.1, MK31r.1, MK31r.2, M46/6, B32v.15, MK49v.1, B43r.11, MK40v.7, K41v.17, MK56v.14, D32r.12, A34v.5, B60v.9, B6v.9, D32r.13, K32r.15, A24v.2, D62r.3, D24r.3, K18r.14, MK16r.14, M24/16, B19r.10, K32v.2, A53v.14, K59v.17, A52r.2, D11v.9, K58r.8) *don* (Cin, 2011: 811) | **ton** (KG 7a.4, 8a.10, 8b.12, 8b.15, 9a.4, 12a.7, 13b.1, 13b.1, 36b.8,

36b.11, 53a.7, 76b.8, 76b.9, 76b.9, 110a.7, 113a.15, 113b.4, 113b.4, 113b.5, 114b.1, 114b.2, 115b.1, 124b.4, 124b.6, 126b.3, 131a.15, 160a.10, 160a.12, 7a.9, 12a.6, 12a.9, 13a.14, 17b.4, 28b.14, 6b.11, 7a.1, 7a.13, 8a.15, 8a.15, 9a.4, 9a.6, 12a.5, 12a.5, 12a.8, 13a.9, 13a.9, 28b.12, 36b.8, 43b.12, 73a.1, 73a.1, 75b.12, 130a.3, 8a.10, 13a.10, 13a.11, 16b.10, 35a.12, 36a.9, 44b.5, 44b.8, 44b.13, 44b.15, 45a.7, 45a.8, 45a.9, 45b.3, 46a.4, 46b.2, 46b.7, 46b.8, 46b.14, 47b.1, 48a.4, 47b.8, 78b.2, 116a.14, 151b.4, 166b.5, 129b.2, 6b.14) *giyecek, elbise, örtü* (Akkuş, 1995: 866) | **ton** (CTD Ü1 36b) *giyecek, kılık kıyafet* (Ersoylu, 1989: 344) | **ton** (Yu.Ze. 4b.103, 45b.1331, 47b.1380, 48b.1359, 15b.421, 45b.1331, 4b.97, 4b.104, 15b.420, 15b.422, 30a.862, 46b.1352, 46b.1353, 47b.1378, 6a.145, 39a.1123, 5b.129, 6a.145, 6a.149, 4b.100, 21b.603, 9b.254, 12a.325, 15b.425, 35b.1029, 15b.424, 4b.96, 38b.1117, 15b.422) *elbise, gömlek, giysi* (Yıldız, 2008: 499) | **ton** (Kı.Yu. 1049, 755, 1007, 1227, 602, 525, 1233, 460, 1626, 1857, 2007, 538, 1199) *don, elbise* (Karahana, 1994: 417) | **ton** (Müs. 19.12, 26.8, 31.5, 55.6, 83.15) *don, elbise, giysi* (Erdem, 2007: 268) | **don** (BL 26b.10, 27a.1-2-3-4-10, 27b.4-5, 28b.11, 49a.9; 27b.3; 27b.6; 36b.11; 27b.6; 27a.5; 13b.7; 13b.6; 26a.11; 27a.9; 27a.9; 24b.8; 25a.5) *elbise, giysi* (Turan, 2001: 129) | **ton** (RN 57; 345) *elbise; nimet* (Boz, 2012: 431) | **ton** (Müh. 5a.8) *elbise, giysi* (Özçelik, 2001: 147) | **ton** (BH 13a.4, 15a.10, 28a.7) *giysi* (Türk, 2009: 276) | **ton** (Kes. 2b.14, 26b.2, 41a.2, 65b.3, 99b.8) *elbise, don* (Özkan, 2009: 777) | **ton** (SN 15.12, 15.14, 15.15, 16.1, 16.1, 59.6, 67.3, 86.8, 207.8, 247.4, 307.7, 322.12, 346.7, 353.8, 361.1, 368.12, 372.13; 368.12, 372.13; 26.4, 145.3; 26.4; 54.10, 58.5, 96.13, 148.5, 158.2, 296.4; 33.10, 36.10, 36.15, 70.3, 225.15, 244.12, 299.6; 316.1; 33.7; 33.11; 143.1, 144.8; 84.14; 98.4, 103.6, 312.9; 121.9, 142.15; 33.6, 82.9; 15.13, 96.7; 65.10) *don, elbise* (Cin, 2012: 688) | **ton** (SN 160.13, 167.11) *don, elbise* (Cin, 2012: 688) | **ton** (SK v39b.38) *elbise* (Çatıkkaş, 2009: 455) | **ton** (GÜZ. 98a.10, 108a.4, 108a.10, 77a.7, 80b.7, 118b.1, 88a.9) *elbise* (Erdem, 1992: 430) | **ton** (MC 97b.1, 55a.10, 69a.1, 58b.2, 4b.13, 26a.1, 55a.12, 69a.1, 47b.12, 86b.1, 86b.5, 87b.5, 87b.11, 89a.7, 87b.3, 4b.13) *elbise, giysi* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **toncuğaz** (MC 87a.10, 87b.13, 89a.8) *elbise, küçük elbise* (Gülsevin, 1989:

s.n.y.) | **ton** (KT 273a.6, 275b.8, 17b.9, 13b.11, 275a.1, 71a.4, 275b.8) *örtü, bürüngü; giyecek; libas* (Topaloğlu, 1978: 579) | **don** (KT132a.7) *örtü, bürüngü; giyecek; libas* (Topaloğlu, 1978: 579) | **ton** (DK 3.7, 18.5, 261.11, 265.9, 129.9, 248.8, 297.2, 146.1, 245.11, 249.5, 283.12, 286.6, 91.12, 24.11, 25.4, 126.8, 127.5, 138.2, 177.12, 181.11, 181.12, 183.11, 184.7, 184.8, 187.9, 187.11, 187.13, 189.1, 189.2, 190.12, 192.1, 193.9, 210.10, 218.12, 241.9, 242.1, 255.12, 264.2, 264.6, 270.6, 286.1, 199.7) *elbise, giyim* (Ergin, 2009: 292)

Çeşitleri

ala ton (İM, 167) *alaca giyim; (metnimizde “kayıştan giyim” diye anlatılmıştır)* (Battal, 1997: 9) | **kulak ton** (DLT I 383-19) *yenleri kısa elbise* (Atalay, 2013: 376) | **örütön** (İM 167) *yün giyim* (Battal, 1997: 56) | **tiri ton** (İr.Mü. 97b.1) *kürk* (Toparlı, 1992: 608) | **tağar ton** (KE 237v.1) *çul elbise* | **hulle ton** (KE 155v.9) *cennette giyilen elbise* | **şûf ton** (KE 193r.7) *deve yününden elbise* | **er tonı** (KE 224v.3) *erkek elbisesi* | **sançış tonı** (KE 136v.16) *savaş elbisesi* | **işçi yumuşçı tonı** (KE 187v.4) *işçi elbisesi* | **teweçi tonı** (KE 188r.3, 188v.9) *deveci elbisesi* | **kiş teri ton** (İdi. P472) *samur kürk; samur derisinden yapılmış giysi* (Yunusoğlu, 2012: 164) | **târi ton** (İdi. P468) *deriden yapılmış elbise* (Yunusoğlu, 2012: 174) | **têri ton** (CCI 48a.16) *kürk, post* (Argunşah-Güner, 2015: 572) | **daşrağı don** (BL 27a.10) *dışa giyilen elbise* (Turan, 2001: 126) | **katı don** (BL 26b.11) *sert ve kaba kumaştan elbise* (Turan, 2001: 146) | **maşbağlı don** (BL 27a.1) *püsküllü, saçaklı elbise* (Turan, 2001: 153) | **çalış tonı** (KT 71a.9) *savaş elbisesi, zırh* (Topaloğlu, 1978: 120) | **görünür ton** (KT 71a.8) *görünen elbise* (Topaloğlu, 1978: 262) | **harir ton** (KT 277b.6) *ipekten yapılmış elbise* (Topaloğlu, 1978: 290) | **kalıñ ton** (KT 277b.11) *sık dokunmuş ipekten yapılmış kalın elbise* (Topaloğlu, 1978: 364) | **kıymatlı ton** (KT 71a.8) *değerli ve süslü elbise* (Topaloğlu, 1978: 392) | **taş tonı** (KT 170a.2) *dış elbise; normal elbise üzerine giyilen ve vücudu örten çarşaf, atkı vb. bürüngü* (Topaloğlu, 1978: 564) | **egin tonı** (KT Ryl. 31/29a.2) *görünüüş, suret* (Ata, 2004: 685) | **ew tonı** (KT Ryl. 31/29a.2) *mal, eşya, meta* (Ata, 2004: 685) | **tikiglik ton** (DLT 254/223) *dikilmiş elbise* (Ercilasun, 2015: 879) | **ıssı don** (Yadigâr-ı İbni Şerif, 2) *kış elbisesi* (TTS: 1982)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **don** *hlk. giysi; vücudun belden aşağısına giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot* (TS: 703) | **don** *çamaşır; kıyafet, biçim; pantolon; şalvar; beyaz bezden yapılmış pijama; tavukların ayağına işaret olarak bağlanan bez; saman taşımak için kağnıların yanlarına konulan yün örtü* (DS IV: 1557) | **ton** *kürk* (DS X: 3958) | **ton** *hayvan rengi* (DS X: 3958) || **Tkm.**→ **don** *Türkmenlerin uzun ve ging daşkı milli geyimi - Türkmenlerin uzun ve geniş milli dış giyimi* (STY, 1962: 264) || **Kaz.**→ **ton** *iylenen qoy terisinen jünün işine qaratıp tikken jülü sırtkiyim – tabaklanmış koyun derisinden yapılmış, içi yünlü dış giyim, kürk* (KTTS, 2008: 810) || **Tat.**→ **tun** *mêhtan tégêlgen tışkı cılı kiyêm; kiyêm, tışkı kiyêm; cır östên, üsêmlêklernê, korılmalarını kaplayan kar, tuzan h.b.ş. turında; hayvanning yonı, tirêsê – kürkten dikilen, sıcak tutan dış giyim, bitkilerin ya da binaların üstünü kaplayan kar vb., hayvanın yünü ve derisi* (TTAS III: 165) || **Özb.**→ **ton** *âldi âçiq, pahtali yaki pahtasiz uzun üstki milliy kiyim, çâpân; post, qâbiq; libâs – önü açık, pamuklu ya da pamuksuz, uzun milli kıyafet, cüppe; post, kabuk; elbise* (ÜTİL III, 2006: 238) || **Y.Uyg.**→ **ton** *gocuk* (YUTS, 1995: 419) || **Yak.**→ **son** *palto* (Vasiliev, 1995: 212; Stachowski, 1995a: 188-189) | **tañas** *giysi* (Ayazlı, 2016: 242) || **Çuv.**→ **töm** *elbise* (ÇS, 1950: 182)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çin.→ **tōngwēng** *yakasız uzun deri giysi* || **Far.**→ **tonbān, tonoke** *don, pantolon, şalvar* || **Rus.**→ **tun** *keçi kılından ceket* || **Erm.**→ **don, ton, iç ton** *don* || **Bul.**→ **don, dónove** *don, iç giyim, içlik giyecekler, donlar* || **Srp.**→ **dónluk** *don, çakşır veya şalvar yapmakta kullanılan çuha veya başka bir kumaş* || **Arn.**→ **done** *uzun pantolon* (TVS: 257; Gülensoy, 2007: 298; İnayet, 2006: 92; Vas IV: 120)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcüğün kökeniyle ilgili birçok değerlendirme yapılmıştır. Türkçe bir kökten türediği anlaşılan sözcüğün kökeni ile ilgili değerlendirmeler şu şekildedir: [ton < T.

*tōn]

Dilçin → < Saka dili *thauna* (Dilçin, 1991: 640)

Räsänen → tön 'Kleid' < Saka dili *thauna* (Räsänen, 1969: 488)

Clauson → to:n 'garment, clothing'. Clauson, çağdaş lehçelerin birçoğunda 'outer garment, overcoat' anlamına gelecek şekilde kullanıldığını söyler. Azeri ve Osmanlı Türkçelerinde **don**; Türkmen Türkçesinde **do:n** şeklinde kullanılmaktadır. Clauson, son zamanlarda Sakaca **tauna** 'giysi' kelimesinden geldiği görüşünün yaygınlaştığını ancak kıyafet kavramını ifade etmek için Türklerin kendi kelimelerinin olmaması durumunun pek olası olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Clauson'a göre, önsesin açıklanmasında da bazı sıkıntılar söz konusudur. Önsesdeki bu benzerlik muhtemelen bir tesadüf olsa gerektir. Kelime, Eski Uygur Türkçesinde **ton** 'clothing', Karahanlı Türkçesinde **to:n** 'clothing', Çağatay Türkçesinde **ton** 'wearing apparel, outer robe; garment', Harezmi Türkçesinde **ton** 'clothing', Kuman Türkçesinde **ton** 'garment', Kıpçak Türkçesinde **to:n/ton** 'a fur garment, a generic term for clothing, cloak', Osmanlı Türkçesinde **don/ton** 'clothing' şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 512).

Gülensoy → ton 'kürk; hayvan rengi' = ET, OT ton 'elbise' < tön (Gülensoy, 2007: 910) | don 'iç çamaşırı; elbise; üst baş' < ET ton 'giysi, elbise; kürk' < *tön; Tü. > Rus. tun (Gülensoy, 2007: 298)

Eyüboğlu → don 'giyecek, giysi' < Sanskr. *thauna* 'giysi, giyecek' [don / ton < tona < tauna < *thauna*]. Ayrıca Eyüboğlu, Lat. *tunica* 'iç giyeceği', Fr. *tunique*, Alm. *tunika*, Gr. *dugo* şekillerinin de aynı kökten geldiği görüşündedir (Eyüboğlu, 1998: 89)

Eren → don 'giysi; bacaklara geçirilen iç giysisi' < ?. Eren, kelimenin Sakacadan alındığı görüşünü (*thauna* 'giysi'), Türklerin 'giyim, giysi' gibi bir kavram için yabancı bir karşılık kullanmalarının kolay kolay düşünülmemeyeceği gerekçesiyle şüpheli bulmaktadır. Çince'den alındığı yolundaki savın da düşündürücü olduğunu ifade etmektedir (Eren, 1999: 119).

Tietze → don 'elbise, üst baş, kılık kıyafet' < ET ton 'a.m.' | don 'iç çamaşırı; gecelik; külot' < don | don 'at tüyünün rengi' < don (Tietze, 2002: 644)

Ton adının kökeniyle ilgili farklı bir görüş de Atay'a aittir. Atay, kelimenin yıllardır kabul edilemediği gibi Saka dili ile ilgili olmadığını, Türkçede donat-, donan-, donanma, donatım, dolak, dolama vb. türevleri bulunan ve 'kapatmak, engel olmak,

muhafaza etmek, örtmek, tıkmak, sed çekmek, sarmak, kaplamak gibi pek çok anlamı bulunan *to-/tu-* kökünden türediği görüşündedir (Atay, 2010: 6-9).

Görüldüğü gibi kelimenin kökeniyle ilgili pek çok görüş mevcuttur. Bunlar arasında, kelimenin Saka dili *thauna*'dan geldiği görüşü, geleneksel olarak kabul edilegelen bir görüştür. Eyüboğlu'nun kelimeyi *thauna*'dan getirmesi geleneğe uymakta ancak kaynak dil olarak Sanskritçeyi göstermesi gelenekten ayrılmaktadır. Ayrıca kelimenin batı dillerinde aldığı şekillerle ilgili herhangi bir açıklama getirmemesi de görüşünü şüpheli hale getirmektedir. Bütün bunların yanında biz, Atay'ın kelimenin kaynağını *to-/tu-* köküne götüren açıklamasını tatmin edici bir açıklama olarak görüyoruz.

Açıklamalar

1. Kışaşü'l-Enbiyâ'nın bilimsel neşrinde yazar *ton* kelimesinin anlamları arasında '*don*'u da vermektedir. Ancak söz konusu kelimenin geçtiği hiçbir yerde bu anlam tespit edilememiştir. Sadece *iç* kelimesiyle birleşip *iç ton* şeklini alınca '*iç çamaşırı, don*' anlamına gelmektedir.

Kıssa-yı Yûsuf'ta *don~ton~ton* kelimesinin anlamı olarak sadece '*don*' verilmiştir. Ancak kanaatimce doğrusu '*elbise*' olmalıydı.

Risâletü'n-Nushiyye 57'de *elbise* anlamıyla, 345'te ise bağlamsal olarak *nimet* anlamıyla kullanılmıştır.

İbn-i Kesîr Tercümesi 65b.3 ve 99b.8'de *şekil, kılık* anlamında kullanılmıştır: "*anlaruñ tonına girdi ve haşîş-hör oldu.*"

2. Stachowski'ye göre GTü. *ton ~ don*, Yak. *son*'a karşılık gelir ve '*uzun kaftan*' anlamında kullanılmaktadır. (Stachowski, 1995a: 188-189). XVIII.-XIX. yüzyıllarda Saha Türklerinin giyimlerini inceleyen makalesinde Duranlı, Yak. *son* kelimesinin, '*erkek ve kadın dış giysisinin genel adı*' olduğunu nakletmektedir (Duranlı: 176).

3. Äsâmiddinâvâ'ya göre ET metinlerde geçen *tonan-* fiilinin de kökü olarak kabul edilen *ton* sözünün henüz net bir etimolojisi yoktur. Yazar, kelimenin en eski metinlerde genellikle *üst giyim* manasına gelecek şekilde kullanıldığını ifade eder ve Kültigin Yazıtı'nda geçen "*içre aşsız, taşra tonsız yabız yablak budunta üze olurtum*" cümlesindeki *ton*'un *çâpân* anlamına geldiğini ifade eder. 15. yüzyıldan itibaren kullanım alanının iyice yaygınlaştığını söyleyen yazar günümüz Özbekçesinde bir

anlam daralmasına uğrayarak sadece *astarlı, uzun milli erkek giyimini* ifade ettiğini belirtmektedir (Äsâmiddinâvâ, 1981: 19-20).

4. Kıpçak sahası metinlerinden Et-Tuhfetü'z-Zekiyye'de de geçen *ton* kelimesini Atalay, '*elbise, don, futa*' şeklinde anlamlandırmıştır. Ancak metinde verilen Arapça karşılığına göre kelimenin anlamı '*Memluk döneminde çok meşhur olan, ipekten yapılmış uzun kollu bir elbise*' olmalıdır (Kaymaz-Mohammad, 2016: 14).

5. Nişanyan, kelimenin 19. yüzyıla kadar '*giysi*' ve '*at rengi*' anlamlarıyla kullanıldığını, '*giysi*' > '*pantolon*' > '*iç pantolon*' evriminin 20. yüzyıl başlarında yaşandığını ifade etmektedir (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 08.03.2018). Bu, Türkiye Türkçesi açısından doğru ve kabul edilebilir bir görüştür. Ancak kelimenin anlam bakımından geçirdiği tek evrim bu değildir. Özellikle Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinde '*giysi*' > '*palto, kürk*' şeklinde bir evrim geçirdiği de görülmektedir.

17. tonam elbise

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **tonam** (NesTex) *clothing* (Erdal, 1991: 294) || Kar.→ - ||
Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tonam < T. ton '*elbise, giysi*' + a (İFYE) + -m (FİYE)

Clauson → tonam '*clothing*' < ton + a – m (Erdal, 1991: 294)

I. 1. Ayak Giyimleri

1. alet *ayakkabı, kundura*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ alet (SA 25b.1) *ayakkabı, kundura* (Altun, 2015: 167)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

Ttk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime, Farsça-Türkçe satırarası bir sözlük olan Sıhahü'l-Acem'de, Farsça *efzār* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak verilmiştir. Steingass, *efzār* kelimesinin Farsçada 'ayakkabı; dokumacı tarağı; gereç; gemi yelkeni; baharat' gibi anlamlarda kullanıldığını kaydetmiştir (Bkz. Steingass, 1998: 82). Türkçede 'aygıt, gereç vb.' anlamlarda kullanılan *alet* kelimesinin Farsça karşılıkları arasında ise 'ayakkabı' anlamına gelecek hiçbir kelimeye rastlanmamıştır. Biz bu kelimenin Türkçede 'aygıt, gereç vb.' anlamlarda kullanılan Arapça *ālet* kelimesi olduğu kanaatindeyiz.

2. ayakkağı *ayak giyimi, ayakkabı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ ayakkağı (SA 26a.3) *ayakkabı, kundura* (Altun, 2015: 173) | ayağı kağı (MC 69a.3) *ayakkabı* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

Ttk.→ ayakkağı genellikle sokakta giyilen ve altı kösele, lastik vb. dayanıklı maddelerden yapılan giyecek, başmak, pabuç (TS: 198) | ayah kabi ~ ayak

gabi ~ **ayak kapı** *kadın donu, don* (DS I: 399) || **Tkm.**→ **ayakga:p** *deriden ya da başka materyallardan tikilip ayağa geyilyä:n ga:p – deri ya da başka malzemededen dikilerek ayağa giyilen kap* (STY, 1962: 61) || **Kaz.**→ **ayaqqap** *tuyağı tüsip qalğan maldıñ ayağına kiygizüvge arnalğan cabdıq – toynağı çıkan hayvanların ayağına giydirilen şey* (KETS II: 323) | **ayaqkiyim** *ayaqqa kiyetin kiyimning jiyıntıq atı - ayağa giyilen nesne* (KTTS, 2008: 79) || **Tat.**→ **ayak kiyême** *künnen yaki başka eybêrlerden tégêlgen, kübêsênçe katı tabanlı çitêk, botinka, çüek h.b.ş. – deri ya da başka malzemededen dikilen, çoğunlukla sert tabanlı çizme, potin, patik gibi şeyler* (TTAS I: 98) || **Özb.**→ **ayak kiyim** *ayakkabı* (YUTS, 1995: 23) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Türkçe bir ad olan ayakkabı, **ájakabija**, **ájak-kábija** *ayakkabı* şekliyle Sırpçaya da geçmiştir (TVS: 55).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir addır: ayakkabı < T. ayak ‘bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü’ / T. kap ‘içi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne’ + I (iyelik eki)

Açıklamalar

Tietze’ye göre Türkiye Türkçesinde sondaki possessivum eki *-i* fonksiyonunu kısmen kaybetmiştir: çoğulda hem *ayakkaplar(ım)* hem de *ayakkabılar(ım)* denir (Tietze, 2002: 234).

3. ayaklık *ayak zırhı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **adaklık** (DLT I) *üzüm çardaklarına ayak yapılacak ağaç* (Atalay, 1986: 5) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **ayaklık** (Tuhfetü’l-Letaif, 289) *ayak zırhı* (TTS: 306)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **ayaklık** *evlerde ayakkabıların çıkarıldığı yer, antre; sokak kapısının eşiği; çorabın ayağa giyilen kısmı; kağıdı durduğu zaman öküzlerin boynu ağrıması için boyunduruğa konan çatal destek; kadınlar için basma şalvarlık; takunya, nalın* (DS I: 404) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ **ayaklık** *ayaklı* (YUTS: 24) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe *ayak* adından türemiş bir kıyafet adıdır: ayaklık < T. ayak ‘bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü’ (TS: 54) + İİK (İİYE)

4. babuç *pabuç, ayakkabı, ayak giyimi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **babuç** (KK 71b.8) *papuç* (Yanık vd., 1999: 102) | **babuç** (Kİ 28) *pabuç* (Caferoğlu, 1931: 13) || EAT→ **pabuç** (Gül. 37a.2) *ayakkabı, papuç* (Özkan, 1993: 413) | **babuç** (BL 28b.8) *ayakkabı, papuç* (Turan, 2001: 118) | **pābuç** (SA 28b.8) *ayakkabı* (Altun, 2015: 228)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **pabuç** *ayakkabı* (TS: 1873) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ **popuç** ~ **popuş** *terlik* (YUTS, 1995: 325) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime **papuç/babuş /pampus** ‘obuv’ şekliyle Rusçaya da geçmiştir. Ancak kullanımı sadece Eski Rusça ile sınırlıdır. Çağdaş Rusçada kullanılmamaktadır (Vas. III: 203). Esen’e göre kelime, Az. papuş/papış şeklinden Rusçaya geçmiştir (Esen, 2008:

372). Ayrıca Räsänen kelimenin **pabuc** şekliyle Bulgarca ve Sırpçaya, **papucs** şekliyle Macarcaya, **babouche** şekliyle Fransızcaya geçtiğini kaydetmektedir (Räsänen, 1969: 380).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Farsçadan alıntıdır: babuç < F. pā ‘the foot, a footstep, vestige’ (Steingass, 1998: 228) / F. pûş ‘a covering, mantle, garment; a coat of mail; a cover, veil, lid; clothing, dressing, covering’ (Steingass, 1998: 260)

5. baskıç *pabuç, ayakkabı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **baskıç** (TZ 34a.2) *pabuç* (Atalay, 1945: 148) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **baskıç** *merdiven, el merdiveni, merdiven basamağı, iskele* (DS II: 542) || Tkm.→ - || Kaz.→ **basqış** *joğarı köteriliv, tömen tüsiv üşin jasalğan baspaldaq satı – merdiven* (KETS II: 56) || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Ayak giyimlerinin giyiliş şeklini düşündüğümüzde sözcüğün T. *bas-* ‘tabanı bir şeyin üzerine koymak’ eylemiyle olan bağlantısı açık bir şekilde görülmektedir: *baskıç* < T. *bas-* ‘ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak’ + -GIÇ (FİYE)

6. başmak *ayakkabı, pabuç*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **başak** (DLT I 378-16) *pabuç* [Çiğilce] (Atalay, 2013: 74) | **başmak** (DLT I 378-17) *pabuç* [Oğuzca ve Kıpçakça] (Atalay, 2013: 75) || **Har.**→ **başmak** (İM 154) *pabuç* (Battal, 1997: 17) | **başmak** (ME 140.8, 150.2) *nalın, sandal* (Yüce, 2014: 99) | **başmağ** (KE 204r.16, 204r.15, 204r.15) *ayakkabı, pabuç* (Ata, 1997: 83) || **Kıp.**→ **başmağ** (KK 71b.7) *çizme* (Toparlı vd., 1999:) | **başmak** (TZ 18a.6, 34a.2) *pabuç* (Atalay, 1945: 149) | **başmağ** (Ter. 20a.8) *ayakkabı* (Toparlı vd., 2000: 92) | **başmağ** (Gül.Ter. 156.10, 180.2) *ayakkabı, pabuç* (Karamanlıoğlu, 1978: 216) | **başmak** (CCI 43b.11, 51b.9) *ayakkabı* (Argunşah-Güner, 2015: 435) | **başmaq** (Kİ31) *ayakkabı* (Caferoğlu, 1931: 16) || **EAT**→ **başmak** (Mar. 35b.10, 35b.9) *ayakkabı* (Özavşar, 2009: 195) | **başmağ** (KG 7a.2) *ayakkabı* (Akkuş, 1995: 454) | **başmağ** (BL 28b.7) *ayakkabı* (Turan, 2001: 119) | **başmağ** (SN 193.6) *ayakkabı* (Cin, 2012: 451) | **başmağ** (KT) *pabuç, ayakkabı* (Topaloğlu, 1978: 65) | **başmağ** (SA 42b.6) *ayakkabı* (Altun, 2015: 174) | **paşmağ** (DK 8.2) *ayakkabı, pabuç* (Ergin, 2009: 249)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **başmak** esk. *ayakkabı* (TS: 277) | **başmak** ~ **başmağ** ~ **başmağh** *ayakkabı, takunya, terlik* (DS II: 564) | **paşmak** *ayakkabı, terlik; nalın* (DS IX: 3406) || **Tkm.**→ **başmak** *pes ökceli yengilcek ayakkab – alçak ökçeli, hafif ayakkabı* (STY, 1962: 82) || **Kaz.**→ **başmaq** *üy işinde kiyetin jengil, jumsaq ayaqkiyim – ev içerisinde giyilen hafif, yumuşak ayakkabı* (KTTS, 2008: 117) | **basmaq** *başmak* (KETS II: 57) || **Tat.**→ **başmak** *kunıçsız ayak kiyemê – konçsuz ayakkabı* (TTAS I: 142) || **Özb.**→ **başmaq** *kiyiz etik, piyma; umumän âyâq kiyimi – keçe ayakkabı, ayakkabı; ayak giyimi* (ÜTİL I, 2006: 342) || **Y.Uyg.**→ **başmağ** *terlik, yazlık ayakkabı* (YUTS, 1995: 32) | **basmak** *köselesi ince, ökçesiz bir çeşit yazlık ayakkabı, sandalet = T.Diy. ø ? = ET bas-mak* (Öztuncer, 2006: 41) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **poşmak** *ayakkabı* (ÇS, 1950: 113) | **puşmak** *potinka* (Fedotov I: 458)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **başmak, pāšmāk** *ayakkabı, sandalet* || **Ar.**→ **başmaq, başmāk** *başmak, pabuç; patik, kadınların ve fakihlerin giydiği terlik, pantufla* || **Rus.**→ **başmák** *podošva* || **Mac.**→ **pacsmak, pacsmag** *ayakkabı, sandalet, potin* || **Fin.**→ **pasmakka** *kadın ayakkabısı, konçlu kadın pabucu* || **Rom.**→ **pašmác** *ayakkabı* || **Bul.**→ **başmák, pašmák, başmáki** *kısa konçlu kadın ayakkabısı* || **Srp.**→ **pášmaga, páčmaga, başmaka, pášmag, bášmag** *bir çeşit hafif ayakkabı, pabuç* || **İt.**→ **pasmachi** *bir çeşit ayakkabı* || **Arn.**→ **pashmangë, pasumaque** *başmak, sandalet, ökçesiz terlik* || **Yun.**→ **paisumáki, pasumáki** *sandalet, bir çeşit ayakkabı* (TVS: 87; TMEN II: 293-294; Vas. I: 139; Räsänen, 1969: 65)

Doerfer, kelimenin Farsça dışında Balkan, Slav, Kafkas dilleri ve diğer dillerdeki şekillerini şu şekilde verir: **Ar.** başmaq, başmāq; **Sur.Ar.** pašmāgā; **Kalm.** başm^vĠ, başn^vĠ; **Osty.** pašmaχ (Batı Sibirya lehçeleri aracılığıyla); **Vog.** pošmχ (Batı Sibirya lehçeleri aracılığıyla); **Çer.** pašmaq (Kazan Tatarcası aracılığıyla); **Gür.** başmak'i, başmaqi; **Avar.** başmak; **Agul.** başmak; **Kürin.** başma; **Çeçen** pošmuq, başmakχ; **Abhaz.** abaşmak; **Lak.** başmak; **Abaz.** başmaq; **Adige.** başmák; **İnguş.** pašmæq; **Kabardin.** başmaq (TMEN II: 293-294)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kökeni tartışmalı bir addır. Kelimenin etimolojisi ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Ebu Hayyan → başmaq < bas – maq. Ebu Hayyān'a göre kelime bas- fiili ile ilişkilidir. Zira eserinde başmaq maddesi için “*aslı itibariyle basmaq'tır.*” kaydını düşmektedir. (Bkz. Caferoğlu, 1931: 16)

Clauson → başmak < *baş – mak. Clauson, kelimenin **bas-** fiili ile ilgili olmadığını düşünmektedir. Ona göre **başmak** kelimesi, ***baş-** < ***ba:-** ‘*giving the sense of something together, or tied to the foot*’ fiillerinden gelmektedir. Ayrıca **başmak**'ın **başak** ile ilgisi de “belirsiz” olarak değerlendirilmektedir (Clauson, 1972: 382-383).

Eren → başmak > pašmak ‘*ayakkabı*’ < ?. Eren, Ramstedt, Aalto, Pelliot, Räsänen gibi bilim adamlarının görüşlerini de verdikten sonra Ramstedt'in Kor. palmak ‘*a kind of leather shoe worn by the gentry*’ kelimesinden geldiği şeklindeki açıklamasının yanlış olduğunu ifade eder. Yine Eren, Kâşgarlı'nın açıklamalarını da verdikten sonra başmak ile başak arasındaki ilişkinin karışık olduğunu söyler. Tü. > Rus., Mac., Bulg., Srp., Rum., Ar., Frs. (Eren, 1999: 44)

Tietze → TTK. başmak 'ayakkabı' < ET başmak; menşe belli değil [Korece?]
(Tietze, 2002: 292)

Doerfer → Doerfer, kendi etimoloji denemesini vermeden önce Ramstedt'in kelimeyi T. başmak < T. *pal'mak < Kor. palmak 'a kind of leather shoe worn by the gentry' < Kor. pal 'foot' şeklinde düşündüğünü ve T. *baş = Kor. pal 'Fuss' = Tung. halgan / algan / palgan 'Fuss' şeklinde bir denklik kurduğunu ifade eder. Kendi etimoloji denemesini ise şöyle açıklar: T. başa- 'kertik yapmak, kertiklemek [DLT]' + mak > T. başmak (orta hece ünlüsü düşmesi). Yine, kelimenin DLT'deki diğer varyantı olan başak da aynı kökten türemiştir: T. başa- 'kertik yapmak, kertiklemek [DLT]' + k > T. başak (TMEN II: 293-294). Böylece Doerfer, Ramstedt'in denkliğini de reddetmiş olur. Çünkü kelimenin kökü Türkçede fiil kökü iken Korece ve Tunguzcada isim köküdür.

Nişanyan → başmak < ET baş- '(iki şey) birbirine bağlanmak, bağlaşmak' + (A)mAk (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 07.03.2018)

Açıklamalar

1. Y.Uyg. ağızlarında kelime *basmak* haliyle de yaşamaktadır. Bu durum, *başmak* adının *bas-* fiili ile ilgisini ortaya koyan bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Ancak bugünkü bilgilerimize göre GTü. /ş/ ~ YUyg. /s/ şeklinde bir ses denkliği yoktur. Bu denklik sadece Kazakça için geçerlidir. Ayrıca kelime YUyg.'da hem *başmak* hem de *basmak* şekliyle yaşamaktadır. Bunlardan /ş/'li şekil YUyg. için standart, /s/'li şekil ise alıntıdır. Alıntının kaynağı ise muhtemelen Kazakçadır.

2. Çuvaşça *poşmak/puşmak* şekli başka bir dilden alıntı olmalıdır. Eğer Çuv. *poşmak/puşmak*, Türkçe *başmak* kelimesinin Çuvaşçadaki karşılığı olsaydı, T. /ş/ ~ Çuv. /l/ ses denkliği gereği kelimenin /l/'li olması beklenirdi.

3. Yüzyıllar boyunca halk, asker, kadın, erkek ve çocuklar tarafından giyilen *başmak*, yemeni biçiminde, üstü açık, ön kısmı parmakları tamamen örten, burnu küt, yuvarlak, tabanı kalın ve arka kısmı da sert olan bir ayakkabı çeşididir. Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların bir arada yaşadığı Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin başmak giymesi yasaklanmıştı. Ayrıca kadın ve erkek başmakları da birbirinden büyüklükleri ve kadın başmaklarında taban astarı olarak atlas kumaş kullanılması bakımından ayrılıyordu (Koçu, 1969: 29).

4. Tarihî ve çağdaş lehçelerdeki yayılımından ve kullanımından anlaşıldığı kadarıyla *başmak*, başlangıçta bütün ayak giyimlerini ifade etmek için kullanılan genel bir adlandırma iken çağdaş lehçelerin birçoğunda – özellikle Kıpçak ve Karluk lehçelerinde – belirli bir ayak giyimini ifade etmek için kullanılmıştır.

7. cimcime tabanı paçavradan ve koncu çorap gibi ip ile örülerek yapılan bir çeşit ayakkabı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **cimcime** [**çimçime**] (Velâyetname-i Hacı Bektaş, 135) *tabanı paçavradan ve koncu çorap gibi ip ile örülerek yapılan bir çeşit ayakkabı* (TTS: 774)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **cimcime üstü çok açık terlik** (DS III: 971) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **cimcimä süs, nakış** (ÜTİL II: 89) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcüğün kıyafet anlamı sadece Tarama Sözsüğü'nde kaydedilmiştir. Diğer sözlüklerde '*ufak tefek, sevimli, ufak bir karpuz türü*' anlamları kayıtlıdır. Arapçadan alıntıdır: cimcime < A. cumcuma '*cone, fruit des pins*' (Dozy 1927'den nakleden Tietze, 2002: 447)

8. cûrab çorap, örülerek ayağa giyilen ayak giyimi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ cûrab (BL 28b.11) çorap (Turan, 2001: 124) | çorap (SA 9b.4) çorap (Altun, 2015: 188)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ çorap Far. cûrâb *pamuk, yün vb.nden örülen, ayağa giyilen giyecek* (TS: 562) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ çorup *kadınların ayakkabısı* (Öztuncer, 2006: 130) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Eren, kelimenin Bulgarca ve Sırpça gibi Balkan dillerinde de görüldüğünü ifade etmekte ancak bu alıntılamanın Türkçe üzerinden olup olmadığına dair herhangi bir şey söylememektedir (Eren, 1999: 98). Buna karşılık Doerfer, Bulgarca **çorap** '*Strumpf*', Sırpça **çarapa**, Arnavutça **çurape** ve Yunanca **çorapi** şekillerinin Türkçeden alındığını ifade etmektedir. Yine Doerfer'e göre Farsça **çörâb** şekli de Türkçeden geri alıntıdır (TMEN III: 8).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Dilimize Arapçadan geçmiştir: cûrab < A. curâb '*çorap*' (Mutçalı, 1995: 178)

Eren → çorap '*çeşitli ipliklerden örülen, ayağa giyilen giyecek*' < Ar. curâb < Far. gorâb '*short socks worn under stockings in the winter season*'. Eren, Pelliot'un çorap sözünün köken bakımından Farsça olmadığını dile getirdiğini ancak bu yolda daha açık bir şey söylemediğini de ifade eder (Eren, 1999: 98).

Tietze → TTK. çorap / çorab '*örülmüş ayak giyimi*' < Ar. cawrab < Fa. gûrâb (Tietze, 2002: 530)

Nişanyan → Nişanyan da kelimeyi Arapça curâb '*deri veya bez torba, yumuşak deriden iç ayak kılıfı*' şekline bağlamaktadır. Ayrıca Nişanyan Arapça şeklin, Arami (gurbā) ve Akad (gurābu) dillerine kadar götürülebileceğini ifade etmektedir (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018).

Açıklamalar

Anadolu Türklerinin giyim-kuşam kültüründe önemli bir yeri olan çorap 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar elde örülmüştür, günümüzde ise çoğunlukla makinada örülmekle beraber elde örüldüğü de görülmektedir. Çoraplar, giyenin cinsiyetine göre

kadın ve erkek çorabı; ipliğin cinsine göre yün, pamuk ve ipek çorap; özelliklerine göre de kısa konçlu, uzun konçlu, düz renkli ve desenli çorap gibi isimler alır. Ayrıca Türk çorabı, üzerindeki nakışlarla da bir sanat eseri niteliğindedir. Bu nakışların en meşhurları çakmak, çulluk burnu, çenber, çarkifelek, ceylan, ejderha, elifbe, eliböğünde, kazayağı, bülbül gözü, koyun gözü, koç boynuzu, horoz ibiği, deveboynu, gönül çengeli, kız nazı, pençe, perçem, muska, minare, servi gibi nakışlardır (Koçu, 1969: 78-79).

Daha eski dönemlerde ise çorap yerine ayaklara, dolak denen bezler sarılmıştır. Anadolu'da yakın zamana kadar çobanların, bağ-bahçe işleriyle uğraşanların ayaklarına dolak/dolama bağladıkları bilinmektedir.

Figür 1 Bir çorabın ayak üstünde görünüşü

9. **çaruk** *sığır derisinden dikilen, bağcıklı, ökçesiz, ayağı tamamen saran hafif ayakkabı; çarık*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **çaruk** (E.Uyg. Din Dışı) *çarık* (Ayazlı, 2016: 98) ||

Kar.→ **çaruk** (DLT I 381-4) *çarık* (Atalay, 2013: 137) || Har.→ - || Kıp.→

çaruq (Kİ 42) *çarık* (Caferoğlu, 1931: 27) || EAT→ **çarıq** (SA 47a.5, 85a.5)

işlenmemiş sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle sıkıca bağlanan ayakkabı (Altun, 2015: 186)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çarık** işlenmemiş sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle sıkıca bağlanan ayakkabı (TS: 497) || **Tkm.**→ **çarık** diye ve sığır hamından, gayışdan teletinden tikilyä:n ökcesiz ayakgap – deve ve sığır derisinden ya da kayıştan dikilen ökcesiz ayakkabı (STY, 1962: 740) || **Kaz.**→ **şarıq** teriden, mal qabığının jasalğan, jengil ayaqkiyim, şärke – deriden yapılan hafif ayakkabı, çarık (KTTS, 2008: 906) || **Tat.**→ **çarık** kün aslı, tula kuniçli ayak kiyême – altı deri, konçu çuha ayakkabı (TTAS III: 411) || **Özb.**→ **çârik** (Gülensoy, 2007: 221) || **Y.Uyg.**→ **çoruq** çarık – sığır derisinden yapılmış köylülerin ayakkabı (YUTS, 1995: 86) || **Yak.**→ **sarī** ren geyiği derisinden yapılan çizme (Eren, 1999: 80) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çin.→ **qiáoluòkè** kalın deri ayakkabı (Tacikçe aracılığıyla) || **Far.**→ **çaruk**, **çarūh**, **çāroğ** çarık, deri ayakkabı || **Ar.**→ **çārūh**, **şarh** ayakkabı, pabuç; sandalet || **Rus.**→ **çarkí**, **çariki** (< Az.), **çarı** (Doerfer'e göre < Tung.), **çirík**, **çiriki**, **sarı** (< Yak.), **sarú** büyük ve kaba ayakkabı, çarık; çizme, su geçirmez pabuç || **Erm.**→ **çarík** sandalet, terlik || **Mac.**→ **sarú** çarık || **Rom.**→ **çéruhi** çarık || **Bul.**→ **çarıkçıya** çarıkçı || **Srp.**→ **čáruk**, **čárug** çarık || **Mak.**→ **çarıkçıya** çarıkçı || **İt.**→ **tsaruchi** ham deriden yapılmış ayakkabı || **Arn.**→ **çarike** köy ayakkabısı, çarık (Doerfer'e göre < Yun.) || **Yun.**→ **çarúki** çarık, köylü pabucu (TVS: 178; Gülensoy, 2007: 221; TMEN III: 24-25; İneyet, 2006: 99)

Doerfer, kelimenin geçtiği şu Kafkas dillerini de sayar: Avar. **čerek** 'čuvjak', **čerək**; Adige. **šėruq**, **ś'irīqu**; Kabardin. **šėrėqu** 'sapog'; Abazin. **čriqv**.

Yine Doerfer'e göre Moğolca **čaruχ** 'soulie', **t'šičärog** 'botte dont la tige couvre à demi la jambe' şekilleri ve Tunguzca **sari**, **čāri** şekilleri de Türkçeden alıntıdır. Tunguzcadaki kelime sonu /k/'siz şekiller, kelimenin Yakutçadan alındığını gösterir (TMEN III: 24).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeniyle ilgili, biri Türkçe diğeri Farsça olmak üzere, iki kaynak dil üzerinde yoğunlaştığı anlaşılıyor. Kelimenin etimolojisiyle ilgili görüşler şu şekildedir:

Clauson → Clauson, kelimenin anlamını ve hangi lehçelerde yaşadığını ifade etmekte, ancak kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.

Gülensoy → çarık ‘*çarık; sığır kellesinin derisinden yapılan ayak giyeceği*’ < çar + (u)k; Tü. > Rus. çariki, Fars. çāroğ - çāroḡ - çārōḡ - çārōḡ (Gülensoy, 2007: 221)

Eren → çarık ‘*sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle bağlanan ayak giyeceği; araba yokuş aşağı giderken tekerleği frenlemek için altına sürülen demir levha*’ < ?. Eren, kelimenin kökünün net olarak bilinmediğini ifade etmekle beraber Türkçe bir türev olduğunun da kesin olduğunu söyler: çarık < çar – (u)k [Teleütçe çar ‘umwickeln’]; Tü. > Srp., Mac., Far., Rus. (Eren, 1999: 80)

Tietze → çaruk / çarık ‘*sepilenmemiş sığır derisinden yapılan kaba ayakkabı*’ < ET çaruk (Tietze, 2002: 480)

Doerfer → Doerfer Yak. sarī şeklini de dikkate alarak, çaruq şeklinin daha eski bir *çarū şeklinden küçültme olduğunu ifade eder (Alm. Diminutivform) (TMEN III: 25)

Räsänen → çaruk ‘*Schuh*’ < çar- ‘umwinden’ (Räsänen, 1969: 101)

Koçu da “çarık”ın Farsça “çaruğ”dan geldiğini ifade eder (Koçu, 1969: 64).

Biz de kelimenin T. çar- ‘sarmak, çevrelemek’ kökünden geldiği kanaatindeyiz. T. çar- kökü ile “çarık” arasında bir anlam bağlantısı kurulabilmektedir. Yukarıda verdiğimiz tanımda da görüleceği üzere çarık, ayağın tamamını saran, çevreleyen bir ayak giyimidir. Dolayısıyla, T. çar- kökü ile çarık arasında anlam bakımından bir kopukluk ya da açıklanamayacak bir durum söz konusu değildir. Köke eklenen [-ık] ekinin durumuna gelince, bu ekin fiillerden sıfat, aygıt adı, organ adı türettiği bilinmektedir. Fiilden sıfat yapan bir ek olarak [-ık], çar- fiiline, ‘saran, çevreleyen’ anlamını vermiştir. Nesnenin işlevini ifade eden bu ad, zamanla nesnenin kendisini de karşılar hale gelmiştir.

Açıklamalar

Çarık, tuzlanarak gölgede kurutulmuş manda derisinden yapılır. Ayak tabanını, parmak üstlerini, ayak etrafını, topuğu tamamen sarar ve sıırım ile bağlanarak ayağa geçirilir. Genellikle çiftçi, çoban ve sığırtmaçlar kullanır (Koçu, 1969: 64).

10. çekme çizme ⁶

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ çekme
(Osmanlı Şer'iyye Sicilleri) *bir çeşit giysi* (TTS: 851)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ çekme çizme; *ayakkabı pençesi; ayakkabı çekeceği* (DS III: 1115) ||
Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→
-

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ çekme *büyük çizme* | Ur.→ çakma *çekilerek giyilen bot, çizme; çizme biçimli ayakkabı* (TVS: 187)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

çekme < çek- 'örtmek, giymek' (TS: 514) + mA (isimfiil eki)

11. etük tabanlı, konçlu kısa çizme; ayakkabı, pabuç

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ ädük (Taş., El. 5) *ayakkabı, pabuç* (Orkun, 2011: 792) || E.Uyg.→ etük
(Mai. 9.13, 12.6, 50.7, 92.5) *terlik, ayakkabı* (Tekin, 1976: 388) | etük (ETŞ-
Ata Sözlüğü, 1) *çizme* (Arat, 1991: 274) | ätük (İdi. P447) *çizme, bot*

⁶ Kelime TTS'de 'bir çeşit geysi' şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu giysi çizme olmalıdır. Çünkü metinde "bir çift çekme" şeklinde geçiyor. Ayrıca çekme 'çizme' anlamıyla 18. yy. metinlerinden de taranmıştır (Bkz. TTS: 851).

(Yunusoğlu, 2012: 159) | **ätük** (E.Uyg. Din Dışı) *çizme* (Ayazlı, 2016: 113) || **Kar.**→ **etik** (DLT III 283-9) *pabuç, mest* (Atalay, 2013: 202) | **etük** (DLT I 68-19, 218-2, 396-16, II 49-4, III, 97-5, 242-3, 426-15, 430-13) *pabuç, edik* (Atalay, 2013: 204) || **Har.**→ **etük** (İM 167) *çizme* (Battal, 1997: 31) | **edük** (ME 183.3, 232.4, 236.4, 30.3) *edik, ayakkabı* (Yüce, 2014: 118) | **etük** (ME 30.3) *edik, ayakkabı* (Yüce, 2014: 121) | **edük** (KE 118v.16) *çizme, ayakkabı* (Ata, 1997: 178) | **etük** (KE 222r.3, 231r.8, 223r.15) *çizme, pabuç* (Ata, 1997: 213) | **ötük** (KE 150r.18, 150v.4) *ayakkabı* (Ata, 1997: 511) | **edük** (MM 184.1, 185.1) *ayakkabı* (Toparlı-Argunşah, 2014: 215) || **Kıp.**→ **etük** (İr.Mü. 33b.4) *mesh, çizme* (Toparlı, 1992: 522) | **etik** (KK 71b.7) *terlik* (Toparlı vd., 1999) | **itik** (TZ 14b.5) *edik, pabuç* (Atalay, 1945: 180) | **etük** (Ter. 20a.17) *mes* (Toparlı vd., 2000: 106) | **edük** (KF 118a.4, 118b.2, 118b.5, 120a.1, 120b.5, 149a.1; 120b.4, 120b.4; 118a.2, 119a.4, 119b.3, 120a.6, 120b.6, 121a.1; 259b.5; 43a.1, 43a.2; 43a.4, 43a.6, 43a.6; 119a.2; 259b.5) *çizme* (Kuanışbayev, 2006: 101) | **étik** (CC I 6b.28, 43b.10, 51b.8) *kısa çizme* (Argunşah-Güner, 2015: 473) | **étik** (CC II 60a.30, 60a.26) *kısa çizme* (Argunşah-Güner, 2015: 706) | **ädik/ ätik** (Kİ 102) bkz. ätik (Caferoğlu, 1931: 12) || **EAT**→ **edük** (KG 11b.5, 11b.8, 11b.9, 7a.2, 11b.10) *konçlu mest* (Akkuş, 1995: 535) | **edük** (BL 28b.7) *kısa konçlu bir tür ayakkabı, mest* (Turan, 2001: 131) | **edük** (SN 193.4) *edik, çizme* (Cin, 2012: 506) | **edük** (SA 85b.5, 13b.4, 37b.6) *konçlu kısa çizme, konçlu mest* (Altun, 2015: 195) | **edük** (DK 226.6, 226.8) *çizme, mest* (Ergin, 2009: 102)

Çeşitleri

büküm etük (DLT I 395-16) *kadın pabucu* [Oğuzca] (Atalay, 2013: 124) || **yip edük** (ME 232.4, 236.4) *çorap* (Yüce, 2014: 210) || **sermûze etük** (İr.Mü 127a.7) *kısa çizme* (Toparlı, 1992: 590) || **sirmûze etük** (İr.Mü 127b.1) *kısa çizme* (Toparlı, 1992:592)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **edik** *hlk. yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lapçın; kısa çizme* (TS: 755) | **edik ~ edük ~ etik ~ hedik** *köylü çizmesi; patik, çocuk*

ayakkabısı; mest; yünden örülen, çok kısa konçlu çorap; köylü yemenisi, pabuç; terlik; ayakkabı; fotin; karda yürümeye yarayan ayakkabı (DS V: 1664) | **hadik** kar üzerinde gezerken batmamak için giyilen, altı gönden kesilmiş şeritlerle ya da fındık çubuklarıyla örülmüş daire biçiminde bir çeşit ayakkabı (DS VII: 2250) | **hedik** ~ **helik** ~ **hetik** ~ **hidik** kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit şeklinde kesilmiş gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı; çocuk ayakkabısı, patik; örme terlik (DS VII: 2327) || **Tkm.**→ **ädik** (EDAL, 1129) || **Kaz.**→ **etik** bılğarı, rezengke m.b. materyaldardan jasalğan qonışı uzun ayaqkiyim – kuzu derisi, lastik vb. materyallerden yapılan, uzun konçlu ayakkabı (KTTS, 2008: 241) || **Tat.**→ **itêk** ozın kuniçi künnen, kizadan, brezenttan tégelgen, katı tabanlı kün ayak kiyémê; ozın kuniçli, yomşak tabanlı, mêhu êçkê karatılğan kün ayak kiyémê; yonan basılğan, baltırlı kiyêz ayak kiyémê, kiyêz itêk – uzun koncu deriden, suni deriden ya da çadır bezinden dikilen, sert tabanlı, deri ayakkabı; uzun konçlu, yumuşak tabanlı, içi kürklü deri ayakkabı; yünden yapılan, konçlu keçe ayakkabı (TTAS I: 431) || **Özb.**→ **etik** bıldirni bekitib turadigan, uzun qonçli, pâşnâli pâyäbzâl – baldırı saran, uzun konçlu, tabanlı ayakkabı (ÜTİL V, 2006: 61) || **Y.Uyg.**→ **ötük** çizme (YUTS, 1995: 309) || **Yak.**→ **eterbes** (EDAL: 1129) || **Çuv.**→ **adə** ayakkabı (ÇS, 1950: 1)

Räsänen, Tat. ve Kaz. atü ‘Tatarenstiefel mit weichen Sohlen, die stets mit Galoschen getragen werden’ şeklinin de etük ile ilgili olduğunu ve Eski Çuv. *atıg şeklinden geliştiğini düşünmektedir (Räsänen, 1969: 32).

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ p’át’i trousers, boots | **Tung.**→ *pati winter boots | **T.**→ *ëtük boot | **Kor.**→ *pätü trousers (EDAL, 1129)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çin.→ àitèkè üzerine nakış işlenmiş çizme || **Far.**→ itük, utük çizme, çekme || **Rus.**→ içetki, içitki iç edik, işlemeli deri ayakkabı || **Yun.**→ ğetik, yetik çizme (TVS: 289; İnayet, 2006: 95; Räsänen, 1969: 52)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ädük < T. * ëtük

Clauson → Clauson'a göre, kelimenin asıl anlamı 'çizme'dir ve 'terlik' anlamı güneybatı lehçelerine has bir durumdur (Clauson, 1972: 50).

Gülensoy → edik ~ hedik 'pabuç' < *ötlüg 'delikli, delinmiş' < öt 'delik, çukur' + lüg [> -l düşmesi ile : ötüg; h+ türemiş ikincil bir sestir] (Gülensoy, 2007: 318); Gülensoy, etimolojisini daha çok kelimenin ötü, ödü, üdü, itik, idik şekillerine ve DLT'deki ötlüg 'delik' kelimesine dayandırmaktadır.

Eren → edik 'yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lapçın; kısa çizme' < ?. Eren'e göre Türkçe bir türev olduğu açık olan kelimenin kökeni tam olarak bilinmemektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki hedik 'kara batmamak için ayağa giyilen bir çeşit kar ayakkabısı' şeklinin başındaki h-, ağızlarda türemiş ikincil bir sestir. Yani hedik, edik'in bir yan biçiminden başka bir şey değildir. Bu açıklamaları yapan Eren, Bläsing ve Dankoff'un hedik biçimini Ermenice alıntı olarak göstermelerini eleştirmektedir (Eren, 1999: 129).

Tietze → edük/edik 'köylü çizmesi' < ET edük/etük (Tietze, 2002: 689)

Radloff → ätik 'der Stiefel' = ödü, itik (Radloff I, 1893: 842) | etik = ätik (Radloff I, 1893: 842) | ädik ~ edik = ätik (Radloff I, 1893: 854)

Ramstedt → edik < *ätügi- < ät- 'odevat' (Sevortyan IV: 321)

Sevortyan, ön sesi düz-geniş ünlülü şekillerin daha eski olduğunu kabul eder ve kelimenin ikinci hecesindeki yuvarlak ünlünün gerileyici etkisiyle ön sesteki ünlünün de yuvarlaklaştığını, yani kelimenin etük > ötü > ödü şeklinde bir gelişme gösterdiğini ifade eder. Yine bazı tarihî ve çağdaş lehçelerdeki şekillerin son hecesindeki /i/ sesinin de ikincil olduğunu kabul eder (Sevortyan IV: 320). Kelimenin tarihî seyri, /ö/'lü ve /i/'li şekillerin daha geç dönemlerde görülmesi Sevortyan'ın tespitlerinin doğru olduğunu göstermektedir.

Açıklamalar

1. Kitab-ı Gunya'da mütercim *edük* ile *başmaq*'ı ayırt etmiş görünüyor. Aynı cümlede her iki kelimeyi birden kullanması bu ikisinin farklı anlamlara geldiği sonucuna ulaşmamızı sağlıyor: "7a(1) ve *Ebû Yûsuf kavlinde öküş fâhiş bulmayınca tona degse* (2) *ya tene degse ya başmağa ya edüğe degse namâz revâ(3) olur...*" Aynı karşıtlığa Nişanyan da dikkat çekmekte ve Clauson'un başmak için 'kaba ayakkabı', edük için 'işlenmiş ayakkabı' anlamlarını verdiğini ifade etmektedir

(www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 07.03.2018). Ayrıca Nişanyan Far. sahtıyan < Far. sahtan ‘*imal etmek*’, İt. kundura < İt. condurre ‘*imal etmek*’ anlam ilişkisine dikkat çekmekte ve edük kelimesinin T. et- ‘*yapmak, imal etmek*’ eyleminden –Uk ekiyle türetildiğini söylemektedir (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 07.03.2018).

2. Ebu Hayyân’a göre “ädik ~ ädük ~ ätik” Türkmencedir. (Caferoğlu, 1931: 12)

12. evzâr *ayakkabı, kundura*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ evzâr (Kab. 202.13) *ayakkabılar* (Doğan, 2011: 291)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime, Farsça bir isimdir. Farsça sözlüklerde, ‘*ayakkabı, kundura; gemi yelkeni; alet edevat; baharat*’ gibi anlamları kayıtlıdır (Bkz. Steingass, 1998: 120).

Açıklamalar

Kabusname’nin yayını yapan Doğan, çalışmasında kelimeye ‘*ayakkabılar*’ anlamını vermiştir. Verdiği anlamdan anlaşıldığına göre araştırmacı kelimeyi çoğul olarak düşünmektedir. Ancak kelime Farsça ve tekildir.

13. filar *eskiden giyilen hafif bir terlik*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **filar** (Eba Müslimnâme, 13) *eskiden giyilen hafif bir terlik* (TTS: 1607)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **filar** *ökçesiz erkek ayakkabısı* (DS XII: 4504) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Erm. → **filar** *terlik* || **Bul.**→ **filyari** *bir ayakkabı çeşidi* (TVS: 303)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Tarihte, görebildiğimiz kadarıyla, sadece Anadolu sahasında yazılmış metinlerde karşımıza çıkan *filar* Rumcadan alıntıdır. Anadolu Türkleri aracılığıyla diğer Türk lehçelerine de geçmemiştir. Çağdaş lehçelerden sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanıldığı görülmektedir:

Eren → *filar* ‘eskiden giyilen hafif bir terlik’ < Rum. *filar* ‘bir çeşit ayakkabı’ (Eren, 1999: 145)

Tietze → *filar* ‘Yeniçerilerin giydiği kısa çizme’ < Yun. *felarion* ‘bir ayakkabı cinsi’ (Tietze 2009: 62)

14. **izlik** hayvan derisinden yapılan Türk çarığı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **izlik** (DLT I 104-21, 104-24) *kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı* (Atalay, 2013: 241) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **izlik** (Ter. 20a.8) *ayakkabı* (Toparlı vd., 2000: 110) | **izlik** (Kİ13) *bir nevi ayağa giyilen pabuç* (Caferoğlu, 1931: 41) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcüğün T. *iz* kökünden türediği anlaşılmaktadır: *izlik* < T. *iz* ‘*iz*’ + IİK (İİYE)

Clauson → *izlik* < *iz* ‘*ayak izi veya iz*’ + *lik*. Clauson kelimenin, çağdaş lehçelerden sadece Kazakçada (‘*yol, patika*’ anlamlarında), tarihî lehçelerden ise Karahanlıca ve Kıpçakçada yaşadığını ifade etmektedir. (Clauson, 1972: 286). Karahanlıca ve Kıpçakçadaki anlamları yukarıda verilmiştir.

15. *qabqab nalin; takunya*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **qabqab** (Gül.Ter. 214.7) *nalın* (Karamanlıoğlu, 1978: 285) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kabkab** *takunya* (DS VIII: 2583) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntıdır. Kaynak dil olan Arapçada da aynı anlamda kullanılmaktadır: *qabqab* < A. *qabqāb* ‘*takunya, nalin*’ (Mutçalı, 1995: 684)

16. *kay ayakkabı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **kay** (E.Uyg. Din Dışı) *ayakkabı* (Ayazlı, 2016: 140) || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe bir kök olmadığı anlaşılan kelimenin kaynak dili tespit edilememiştir. Ancak Eski Uygur Türkçesinin söz varlığı düşünüldüğünde, alıntı sözcüklerin büyük kısmının Soğdca, Sanskritçe, Toharca, Çince gibi dillerden geldiği görülmektedir. Bu adın kaynağı da muhtemelen bu dillerden biridir.

17. kefş *yumuşak deriden dikilen konçsuz ayakkabı, pabuç*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ kefş (SK v3a.293) *ayakkabı, pabuç* (Çatıkkaş, 2009: 426)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ keviş *ayakkabı* (DS VIII: 2776) | kavaş *ayakkabı* (DS VIII: 2687) ||
Tkm.→ keviş (Räsänen, 1969: 254) || Kaz.→ kebis *etn. mäsiniñ sırtınan kiyüvge arnalıp bılğarıdan tigilgen, kälöş tärizdi qonışsız ayaqkiyim – lastik ayakkabı* (KETS VII: 512) || Tat.→ kevêş *yomşak künnen tégelgen kunıçsız ayak kiyême – yumuşak deriden dikilen konçsuz ayakkabı* (TTAS II: 247) ||
Özb.→ kävüş [f. كفش *âyâq kiyimi, bâşmâq*] *çärmdän tikilgän vä âdätdä mahsi bilän kiyilädigän âyâq kiyimi – meşin ayakkabı* (ÜTİL II, 2006: 290) ||
Y.Uyg.→ || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Keşş, Farsça bir alıntıdır. Burhân-ı Katı'da '*ayakkabı ki Türki-yi kadimde başmak ve hala pa-puş muharrefi papuç tabir olunur. Kevs, bundan mu'arrebdir*' (Bu.Ka.: 413) kaydı yer almaktadır. Bu kayıttan, *kevs* şekliyle Arapçaya geçtiği de anlaşılmaktadır. Steingass kelimeyi '*A shoe, sandal, slipper, high-heeled and shod with iron*' şeklinde tanımlamaktadır (Steingass, 1998: 1038).

Radloff → kebis '[*Kir.*] *die Galosche, eine Art Pantoffel*' (Radloff II, 1899: 1197) | kâwiş '[*Kas. S. S.*] *der Frauenschuh, die tatarischen Galoschen*' = kâvş (Radloff II, 1899: 1202)

18. mükim kadın pabucu

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **mükim** (DLT I 395-17) *kadın pabucu* [Türklerce] (Atalay, 2013: 416) | **mükin** (DLT I 395-18) *kadın pabucu* [Türklerce] (Atalay, 2013: 416) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

mükim < T. bük- '*bükme*' + -Im (FİYE)

Clauson → Clauson "büküm" maddesini açıklarken kelimenin "bük-" fiilinden geldiğini ve sadece Osmanlıcada '*ip çilesi, kat*' gibi anlamları karşılamak için kullanıldığını ifade etmektedir. Yine Clauson Kâşgarlı'ya atfen, '*kadın pabucu*'na Oğuzların "büküm etük" dediğini, diğer Türklerin ise bunun yerine "mükim ~ mükin" kelimesini kullandığını, #b > #m ve m# > n# değişiklikleri olduğunu ancak bunun doğru olmadığını söylemektedir (Clauson, 1972: 327).

19. mûze çizme

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ mûze
(CTD) çizme (Ersoylu, 1989: 326)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ müze
çizme, ayakkabı (YUTS, 1995: 283) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime Farsçadan alıntıdır. Burhân-ı Katıda *mûze* ile ilgili ‘çizme tabir olunan ayakkabıdır ki İran Türkisinde çekme derler’ (Bu.Ka.: 535) kaydı yer almaktadır. Steingass kelimeyi ‘A boot; a stocking; a glove’ şeklinde tanımlamaktadır (Steingass, 1998: 1344). Steingass’ın kaydından kelimenin Farsçada çizme ve eldiven anlamlarında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Türkçede sadece ‘ayakkabı’ anlamı tespit edilmiştir.

20. na’l ayakkabı, papuç, nalın, takunya

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ na’leyn (KT Ryl. 31/39a.2) ayakkabı (Ata, 2004: 530) || Har.→ na’leyn (KE 20v.10, 20v.9, 14v.5, 202r.19, 202r.18) ayakkabı (Ata, 1997: 458) | na’lîn (NF 228.3, 372.1, 371.7, 228.3) ayakkabı (Ata, 1998: 307) || Kıp.→ na’l (İr.Mü. 153b.6) ayakkabı, papuç (Toparlı, 1992: 574) | naal (CC I 51b.21) nal (Argunşah-Güner, 2015: 528) || EAT→ na’leyn (KG 126a.3) bir çift ayakkabı, bir çift nalın (Akkuş, 1995: 737) | na’leyn (CTD Ü1 4a) bir çift ayakkabı (Ersoylu, 1989: 327) | ni’al (CTD B4b) ayakkabılar

(Ersoylu, 1989: 329) | **na'l** (Müs. 173.7, 174.9) *nal* (Erdem, 2007: 251) | **na'lîn** (BL 28b.9) *nalın, bir tür takunya* (Turan, 2001: 154) | **na'l** (SN 183.5, 11.4) *ayakkabı, pabuç* (Cin, 2012: 621) | **na'leyn** (GÜZ. 114a.3) *bir çift ayakkabı* (Erdem, 1992: 372) | **na'lîn** (MC 22b.1) *nalın* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **na'lın** (KT 148b.1) *pabuç* (Topaloğlu, 1978: 442)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **nalın** *Ar. na'leyn takunya* (TS: 1748) | **nalınga ~ narin ~ nali ~ nalim ~ nallama** *takunya* (DS IX: 3235) || **Tkm.**→ **na:l** *ating toynagina, ayakgabıng ökcesine kakıyla:n demir halkacık – atın toynağına ya da ayakkabının ökçesine çakılan demir halka* (STY, 1962: 464) || **Kaz.**→ **näl** *ayaqkiyimniñ ökşesi men taban tumsıgına qağılatın temir taqa – ayakkabının altına çakılan demir* (KETS XI: 511) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **nal** *nal* [ötükniñ nali çizmenin nalı] (YÜTS, 1995: 285) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Erm.→ **lalıncı** *ayakkabı yapan veya satan* || **Bul.**→ **nalın, nalım** *terlik, nalın; tahta ayakkabı, takunya* || **Srp.**→ **nälune, nánule, nälule, näluna** *tahta terlik veya ayakkabı* || **Arn.**→ **nallëne, nallon, nallë, dolanë** *nalın, terlik, ağaç terlik* || **Mak.**→ **nalani** *nalın* (TVS: 634; Räsänen, 1969: 350)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

na'l < A. na'l 'ayakkabı; nalın, sandalet; nal' (Mutçalı, 1995: 899)

Eyüboğlu → nal 'nal' < Ar.. na'l 'oturulacak yer; ayakkabı, nal' ; nalın 'nalın' <

Ar. nālīn 'yalnız yunakta giyilen odundan ayaklık' (Eyüboğlu, 1998: 232)

TTk. *nalın* şekli A. na'leyn (na'l'ın ikili çokluğu) şeklinden geçmiştir.

Açıklamalar

1. Müseyyebname'de 'at nalı' anlamında kullanılmıştır.

2. Değişik sözlüklerde na'l / na'leyn (fonetik varyantlarıyla nalın, nālın, nālīn) 'tahtadan yontularak yapılmış ve ayağı tutması için köseleden tasması bulunan yüksek ökçeli hamam ayakkabısı' şeklinde tanımlansa da tarihî metinlerimizde, Arapça aslına uygun olarak 'ayakkabı, pabuç' anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

21. pā-libās ayak giysisi, ayakkabı, çorap

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ pā-libās
(Müs. 26.12) ayak giysisi, ayakkabı, çorap (Erdem, 2007: 256)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime Farsça ve Arapça iki kelimenin birleşmesiyle oluşturulmuştur: pā-libās < F. pā ‘ayak’ (Bu.Ka.: 573) / A. libās ‘giyecek, elbise; kıyafet; kılık; erkek küloğu’ (Mutçalı, 1995: 786)

Açıklamalar

Müseyyebname 26.12: “pā-libās geydi, andan ceng âletin kuşandı”

22. salbır ince çubuk, kıl veya iplikten örülen bir tür ayakkabı, bir tür kar ayakkabısı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ salbır (BL 28b.8) ince çubuk, kıl veya iplikten örülen bir tür ayakkabı, bir tür kar ayakkabısı (Turan, 2001: 161)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin, etimoloji kitaplarımızda açık bir etimolojisi bulunmamaktadır. Bilindiği gibi kıyafet adı türetme yollarından biri de kıyafet yapımında kullanılan malzemelerdir. Yani kıyafetler, yapıldıkları malzemelere göre de adlandırılabilir. Biz kelimenin, Moğolca *salbır/salbar/salburi* kökünden geldiği görüşündeyiz. Moğolcada *salbır* ‘dal, kol, şube’ anlamında karşımıza çıkmaktadır. Yine Moğolca *salbar/salburi*, ‘kol, dal, filiz, sürgün’ anlamlarına gelmektedir.

23. samda ayağa giyilen sandal, sandalet

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **samda** (DLT I 418-14) *ayağa giyilen sandal* [Çiğilce] (Atalay, 2013: 486) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **sandal** *Fr. sandale sandalet* (TS: 1254) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **sandal** *jazda kiyetin jeñil ayaqkiyim – yazın giyilen ince ayakkabı* (KETS XII: 644) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **sandal** [*Yun. sandalion < a.+f. صندل kävüşning bir türi*] *pâşnäsiz yâzgi yengil âyâq kiyimi, sandalet, şippäk – ökçesiz, yazlık, hafif ayak giyimi, sandalet, terlik* (ÜTİL III, 2006: 439) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **şandal, şandāl** *açık ayakkabı* || **Bul.**→ **sandáli** *hafif yaz ayakkabısı, sandalet* || **Srp.**→ **sándale tahta ayakkabı** || **Arn.**→ **sandal, sanal** *küçük ayakkabı, sandalet* || **Yun.**→ **sandáli** *açık ayakkabı* (TVS: 727)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin açık bir etimolojisi yoktur. Kelimenin kökeniyle ilgili iki temel görüş aşağıdaki gibidir:

Clauson → *samda*: < Yun. *sandalion* (Clauson, 1972: 828)

Gülensoy → *sandal* ‘*ayağa giyilen sandal*’ < OT *samda* [DLT]; Gülensoy, TS’deki açıklamayı verdikten sonra *sandal* kelimesinin OT *samda*’dan gelebileceğini ve /m/ > /n/ değişiminin Türkçede sıkça görüldüğünü, perşembe – perşembe, saklambaç – saklanbaç örnekleriyle verir (Gülensoy, 2007: 730).

Nişanyan da ilk görüşü kabul edenlerdendir (*sandal* < Eski Yunanca *sandalon* + *ion*). Ayrıca araştırmacı Fransızca ve İngilizcedeki şekiller için ortak kaynağın Orta Farsça olabileceği görüşünü de aktarmaktadır (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 06.04.2018).

Bizce, sözcüğün OT *samda*’dan gelebileceğine yönelik yeterince delil bulunmamaktadır.

24. sermüze çizme

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ *sermüze* (DK 139.3) *çizme* (Ergin, 2009: 265)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçede ‘*ayakkabı*’ anlamıyla kullanılmış olan *sermüze*, Farsçadan alıntıdır. Kaynak dil olan Farsçadaki anlamıyla Türkçedeki anlamının birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Farsça sözlüklerde kelime ‘*çizme üzerine giyilen çorap, tozluk*’ şeklinde tanımlanmaktadır (Steingass, 1998: 678). Burhân-ı Katı’daki kayıttan da, çizmeyi değil,

çizme üzerine çekilen tozluğu karşıladığı anlaşılmaktadır: ‘*cermuk manasınadır ki çizme üzerinden giyilir. Türkide sokman derler. Hâlâ bu diyarlarda müte’arif kalçın gibi Maverâünnehir halkı çizmeyi muhafaza için üzerinden giyerler.*’ (Bu.Ka.: 671)

25. soğman mes üzerine giyilen uzun deri bot veya çizme

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ soğman (BL 28b.8) mes üzerine giyilen deri bot veya çizme (Turan, 2001: 163) | soğman (DK 211.1) çizme, konçlu ayakkabı, edik (Ergin, 2009: 269)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ sokman hlk. bir çeşit uzun konçlu çizme (TS: 2132) | sokman çizme (DS X: 3658) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ sokman çizme || Ar.→ sukman çizme, bot || Rus.→ sukmán, sakma çuhadan kaftan || Mac.→ szokmány kalın çuha kumaştan yapılan palto, kaban; kaba dokuma, çuha | zokni diz ile topuk arası giysi, tozluk || Rom.→ sucman, suman kaftan, bol giysi, tulum, kaban, kalın çuha kumaştan yapılan palto || Bul.→ sukmán bir çeşit kadın giysisi; kaftan (TVS: 765)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

T. sok- kökünden türediği açık bir şekilde görülmektedir: sokman < sok- ‘bir şeyin içine veya arasına girmesini sağlamak’ + -man (FİYE)

Gülensoy → sokman ‘bir tür uzun konçlu çizme’ < *sok – man (Gülensoy, 2007: 793)

26. şibit terlik

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **şibit** (Ferec Ba'de'ş-Şidde, 192) *terlik* (TTS: 3666)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **şibit** *terlik* (DS X: 3770) || **Tkm.**→ **şıpbık** *gayışdan tikilye:n gonçsuz ve bağciksız yengilcek ayakgap, keviş – deriden dikilen, konçsuz ve bağciksız ayak giyimi, terlik* (STY: 777) || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ **şiblit** *potin* (Ganiyev, 1997: 413) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **şiblit** *R. ayakkabı* (YUTS: 378) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Yansımadan türemiş bir addır. Terlik giyildiğinde ayaktan çıkan ses (şıp), nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

27. şulgu *tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası, dolak, sargı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **şulgalık** (TZ 8a.2) *dolak* (Atalay, 1945: 249) | **şulgu** (TZ 31b.10) *dolak, sargı* (Atalay, 1945: 249) | **çulgaw** (CC I 51b.7) *tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası* (Argunşah-Güner, 2015: 460) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çulki** *iplik çorap* (DS III: 1303) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **şulgav** *qonişti ayaqkiyimning işinen ayaqqa oraytin qalinq mata – konçlu ayakkabının içinde çorap yerine ayağa sarılan kumaş* (KTTS, 2008: 927) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **çulku** *çorap* (Vasiliev, 1995: 55) || **Çuv.**→ **çalğa** *çorap* (ÇS, 1950: 15)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime **çulók, çulká dolama**; *çorap yerine ayağa dolanan bez parçası* şekliyle Rusçaya da geçmiştir (TVS: 216).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcük, Türkçe *çul* adından türemiştir: *çulgaw* < T. *çulga-* ‘*giymek, sarmak, dolamak*’ + -gu (> w) (FİYE) ~ *şulgu*

Tietze → *çulki / çülki / çölgü / çilki / çirki ‘çorap’* < Rus. *çulki* (Tietze, 2002: 539).

Tietze’nin, Orta Türkçe döneminin en önemli kaynaklarından biri olan Codex Cumanicus’ta ve çağdaş lehçelerin bir kısmında görülen *çulgaw* kelimesini Rusça bir alıntı olarak göstermesi doğru değildir. Zaten kelimenin kökeni, Türkçenin kendi iç kurallarıyla açıklanabilmektedir: *çulgaw* < T. *çulga – GU*. Ayrıca Rusçanın etimoloji sözlüklerinde bile kelime Türkçeden alıntı olarak gösterilmektedir (Bkz. Vas IV: 381-382).

Açıklamalar

TTk. *ç* > Kaz. *ş* denkliliğini ve bu denkliğin Kazakçanın tarihî metinleri için de söz konusu olduğunu düşünürsek kelimenin Kıpçak sahası metinlerinde de geçen *çulga- /şulga-* ‘*giymek, sarmak, dolamak*’ fiili ile ilgili olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

28. uçuq keçe çorap, keçe tozluk

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **uçuq** (İdi. P448) *çorap* (Yunusoğlu, 2012: 176) || **Kar.**→ -
|| **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime *uğuk*'un (*keçe, tozluk gibi bacağa giyilen nesne, keçe çorap*) farklı bir varyantıdır. Clauson *uğuk* maddesini açıklarken, *uğuk*'un Uygurcada *uçuk* olduğunu ifade etmektedir (Bkz. Clauson, 1972: 83).

EDAL'e göre ProtoT. ***uk** kökü ile ***ujuk** kökü birbirinden ayrıdır (**Ana Alt.**→ ***ujV(k'V)** *stockings, trousers* | **Tung.**→ ***oji(ki)** *thigh coverings, trousers* | **T.**→ ***ujuk** *felt stockings*). Çünkü bunları birleştirecek hiçbir fonetik veri bulunmamaktadır (EDAL: 1488).

29. uyuk deri ya da yünden yapılan çizme

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **uyuk** (E.Uyg. Din Dışı) *keçeden çizme* (Ayazlı, 2016: 259) || **Kar.**→ **oguk** (DLT I 67-10) *çizme* (Atalay, 2013: 425) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **uyıq** *etn. Tüye men qoy jüninen, eşki tübitinen yirilgen jipmen toqılatın ayaqkiyim – deve, koyun ya da keçi tyününden elde edilen iple örülen çorap; yün çorap* (KETS XIV: 696) || **Tat.**→ **oyık** *cêpten, yonan beylengen yaki tuladan tégelgen ozın kuniçli êçkê ayak kiyême – ip ve yünle bağlanan ya da çuhadan dikilen uzun konçlu ayakkabı* (TTAS II: 459) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ ***p'òk'à** (~ -u-, -k-) *a k. of clothing* | **Tung.**→ ***pokta** *cloth, gown* | **T.**→ ***uk** *felt stocking* | **Jpn.**→ ***pàkàmà** *trousers* (EDAL: 1167-1168)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Uyuk sözcüğünün kökeni ile ilgili en tatmin edici açıklama T. uy- kökünden türediği şeklindedir: uyuk < T. uy- ‘*basmak, sıkmak*’ + -uk (FİYE)

Clauson → Clauson’a göre uğuk, ‘*keçe, tozluk gibi bacağa giyilen nesne; keçe çorap*’ anlamıyla, kısaltılmış bir yapı olarak **uk** şekliyle bütün kuzeydoğu lehçelerinde yaşamaktadır. Ayrıca Kazakçadaki **uyuk** kelimesi, aynı kelimenin ikincil bir formudur. Çağataycadaki ‘*deri ve yünden yapılan çizme*’ anlamıyla kullanılan **uğ** kelimesi de yine **uğuk** ile alakalıdır (Clauson, 1972: 83)

Doerfer → Doerfer, uğuk / uyuk vb. şekillere hiç değinmeden doğrudan uy ‘*Filzstrumpf*’ şeklini verir. Yani Doerfer burada uy ile uğuk arasında herhangi bir bağlantı kurmaz. Ayrıca uy kökünü, Eski Çince *ôg ‘*leg of boot*’ köküne götüren yaklaşımların fonetik ve kültür bakımlarından tatmin edici olmadığını ifade etmektedir (TMEN II: 149).

Erdal → wyok ‘*felt boot or stocking*’ < uy ‘*to press, to squeeze*’ – uk (Erdal, 1991: 241)

Räsänen, T. uyuk ‘*Strumpf*’, Moğ. oyima-sun ‘*Strumpf*’, Mançu. fomoçi ‘*Strumpf*’ ve Kor. posyen ‘*Strumpf*’ arasında denklik kurar (Räsänen, 1969: 511).

DLT’deki *oguk* şekli, muhtemelen *uk’un bir türevidir (EDAL: 1168).

30. vat bir tür keten ayakkabı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ vat (CC I 51b.5) *bir tür keten ayakkabı* (Argunşah-Güner, 2015: 595) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

I. 2. Baş Giyimleri

1. **bağ** *bağ, bez, sargı, baş bağı; kuşak, uçkur*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **bag** (E.Uyg Din Dışı) *bağ, demet, deste, paket, bohça* (Ayazlı, 2016: 65) || **Kar.**→ **bağ** *bağ düğüm* (Üşenmez, 2006: 144) || **Har.**→ **bağ** (NF 213.11, 18.2, 85.9) *örtü; bağ, deste, demet* (Ata, 1998: 41) | **bağ** (ME 166.6) *bağ, bez, sargı, baş bağı* (Yüce, 2014: 96) || **Kıp.**→ **bag** (CCI 51a.32) *bağ, kuşak* (Argunşah-Güner, 2015: 430) | **bağ** (Mü.Gu. 19b.6, 78b.7) *bağ, kuşak* (Uğurlu, 1984: 109) || **EAT**→ **bağ** (DK 189.8, 133.11, 38.11, 134.6, 144.3, 146.9) *bağ, ip* (Ergin, 2009: 34) | **bağ** (KY B17r.10, B27v.8, D16r.16, K16r.14, A9r.8, M23/5, D20r.7, K20r.12, A13r.6, MK19r.5, M28/13, MK26r.5, M39/8, D27r.17, K27v.4, D42r.11, A34v.16, MK41r.1, M58/6, B21r.9, B43v.6, B36v.10, D35v.15, K35v.15, MK34v.2) *bağ, halat; uçkur* (Cin, 2011: 449) | **bağ** (KG 8a.6, 8a.7, 12b.4, 135a.8) *bağlayacak şey, urgan, kalın ip* (Akkuş, 1995: 448)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **bağ** *yün ya da ipek kadın kemeri* (www.tdk.gov.tr; Zanaat Terimleri Sözlüğü; erişim tarihi: 11.07.2016) || **Tkm.**→ **bāğ** (Eren, 1999: 32) || **Kaz.**→ **baw** *kiyimniñ nemese tağı basqa turmıstıq zattardıñ ärtürli materiyaldan jasalğan bawlığı, jip; kiyiz üydiñ süyegin bir-birimen ustasturuw, sırtqı kiyizderin bastırıp turuw maqsatında qoldanılattın bastı jabdıqtarınıñ birine jatattın basqur jibiniñ jiyintıq atawı; qarmaqtıñ, sapqa baylağan uzın ızba jibi; metaldan jasalğan berik arqan nemese şinjir; tok ötpey üşin oqşawlağışpen qaptalğan elektrondıq sım; öte jinişke talşıq; buğaw, qursaw – giysi ya da başka nesnelerin her türlü materyalden yapılan bağcığı, ip; çadır çubuklarını birbirine tutturmak ve keçeyi bu çubuklara tutturmak için kullanılan ipler; olta ipi; metaldan yapılan*

kuvvetli urgan, zincir; ince dal; kelepçe (KETS II: 122) || **Tat.**→ **bau** (Eren, 1999: 32) || **Özb.**→ **bağ** *bağlaş için hizmet qiladigan narsä vä uning bağlangan câyi, tügüni; bağiç – bağlamak için kullanılan nesne ve onun bağlandığı yer, düğüm, bağ* (ÜTİL I, 2006: 350) || **Y.Uyg.**→ **bağ** *bağ* (YUTS, 1995: 27) || **Yak.**→ **bia** *bağ* (Vasiliev, 1995: 23) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Türkçe bir ad olan, tarihî ve çağdaş lehçelerin bir kısmında kıyafet adı olarak da kullanılan *bağ* sözcüğü, tarihî süreç içerisinde Farsça, Arapça, Urduca, Rusça, Macarca, Bulgarca ve Sırpça gibi Türkçenin ilişkide bulunduğu dillerin bir kısmına da geçmiştir. Ancak kelime, bu dillerin büyük bir kısmında kıyafet adı olarak kullanılmamaktadır. Yalnızca Farsçadaki **bālīk**, **pālīk** ‘bağcıklı ayakkabı’ (TVS: 64) yapısında ve Arapçadaki **boyunbāğ** ‘kıravat’ (TVS: 128) yapısında bir kıyafeti ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Doerfer’e göre Moğ. *bağ* şekli Türkçeden Moğolcaya geçmiş bir alıntı ve tipik bir kültür kelimesidir. Ramstedt ve Poppe ise Doerfer’in aksine Moğ. *bağ* ile T. *bağ* kelimesini Ana Altaycaya bağlar. Ayrıca Doerfer, Ramstedt’in Kor. **pa** ‘a rope’, T. **ba-** ‘to tie’ ve Moğ. **bag** ‘band, rope, bundle, group’ denkliğini, Türkçe şeklin fiil kökü, Korece şeklin de isim kökü olduğu gerekçesiyle şüpheli bulmaktadır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcük, T. *ba-* ‘bağlamak’ kökünden türemiştir: *bağ* < T. *ba-* ‘bağlamak’ + -ğ (FİYE)

Clauson → *ba:ğ* ‘bound, tie, belt’ < *ba:-* . Clauson kelimenin erken politik terminolojide ‘a confederation’; astronomi terminolojisinde ise ‘one of the units in the cycle of sixty’ anlamlarıyla kullanıldığını da ifade etmektedir. Çağdaş lehçelerde **bağ**, **baw**, **bo:** şekilleriyle yaşamaktadır. Kelime, Eski Uygurcada **bağ**, Karahanlı Türkçesinde **ba:ğ** ‘bundle of firewood or anything else’, Çağatay Türkçesinde **bağ** ‘bond, fastening, cord’, Harezmi Türkçesinde **ton bağı** ‘belt’ / **bağ** ‘bonds’, Kuman Türkçesinde **bav** ‘chain, fetter’, Kıpçak Türkçesinde **ba:ğ** ‘a bundle’ şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Clauson ayrıca tarihî metinlerden “*ba:ş ba:ğı, yü:z ba:ğı, tö:ş ba:ğı, bél ba:ğı, ton bağı*” örneklerini de sıralamaktadır (Clauson, 1972: 310).

Hem Clauson'un hem de bizim gösterdiğimiz örneklerden anlaşılıyor ki *bağ* kelimesi tek başına herhangi bir kıyafet adını ifade etmemekte ancak *baş*, *bel*, *yüz*, *döş* gibi organ adlarından biriyle tamlama oluşturduğunda bir kıyafet adını ifade etmektedir.

Gülensoy → bağ '*bağ, düğüm, bağlanacak ip vb.*' < *bā- '*bağlamak*' – ğ (Gülensoy, 2007: 100)

Eren → bağ '*bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, tel gibi düğümlenebilir nesne; sargı; bağlam, deste, demet; ilgi, ilişki*' < ba- '*bağlamak*' – ğ. Eren, kelimenin Moğolcaya geçtiğini de ifade eder (Eren, 1999:32).

Eyüboğlu → Doğrudan bağ '*düğüm, pekiştirme, birleştirme, bitiştirme anlamı içeren kök*' kökünden almaktadır (Eyüboğlu, 1998: 33).

Tietze → bağ '*bağlamaya yarayan ip vs.*' < ET bağ (Tietze, 2002: 259)

Erdal → bağ '*a tie, bond or connection*' < ba- '*to bind, tie, fasten*' – g (Erdal, 1991: 173, 182)

Açıklamalar

1. *Bağ* kelimesi Kıssa-yı Yusuf'ta tek başına kullanıldığında '*bağ, halat*' anlamına; *buğağı / buğav / buğaw* '*köstek, pranga*' kelimesi ile kullanılıp ikileme oluşturduğunda ise '*mahkumların ayaklarına bağlanan bağ, pranga*' anlamına gelmektedir. D35v.15 ve K35v.15'te ton '*elbise*' kelimesiyle birlikte kullanılıp tamlama oluşturduğunda '*don bağı, uçkur*' anlamına gelmektedir. MK34v.2'de ise tek başına kullanılmasına rağmen kastedilenin '*don bağı, uçkur*' olduğu, bağlamdan anlaşılmaktadır.

2. Kelime Kitab-ı Gunya'da bir kıyafet bölümü anlamıyla değil '*kuyuya salınan kovayı tutan kalın ip*' anlamında kullanılmıştır. 36b.13'te *gögüs bağı* tamlaması içerisinde kullanılır ve '*ölünün kefeninin açılmaması için kefen üzerine bağlanan ip*' anlamındadır.

3. Nehcü'l-Feradis 213.11'de (bir bağ otun) '*deste, bağ*' anlamında, 85.9'da ise (baş bağı) *baş* kelimesi ile birlikte '*baş bağı*' anlamında kullanılmıştır.

2. baş bağı başa bağlanan çenber

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ baş bağı (İd.Haş. 23)
başa bağlanan çenber (İzbudak, 1936: 7) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ baş bağı *havlu, peşkir; ihtiyar kadınların başlarına sardıkları kalın çember* (DS II: 554) | baş bağı *başa ve alna bağlanan bez* (DS II: 554) ||
Tkm.→ - || Kaz.→ *basbaw kiyiz üydiñ negizgi, ülken, jalpaq bawı, basqur – çadır kurmada kullanılan en büyük, yassı bağ* (KETS III: 42) || Tat.→ - ||
Özb.→ başbağ [*asli baş+bağ*] *çârva mâllarining başiga bağlanadigan arqân; nohta – hayvanların başına bağlanan urgan* (ÜTİL I, 2006: 339) || Y.Uyg.→ -
|| Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Doerfer'in kaydettiğine göre kelime Türkçeden Çerkezceye (naşmak '*Kopfband des tscherem. Weiber*'), Çerkezce aracılığıyla da Rusçaya geçmiştir (naşmak '*Kopfband der Tscheremischenfrauen*') (TMEN II: 246). Esen, 2008: 371'de naşmak '*bir çeşit kadın başlığı*' < Çuv. masmak, Çağ. başbağ. (Bkz. yaşmak)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

baş bağı < T. baş '*vücudun üstünde bulunan bölüm, kafa*' / T. bağ '*bez, sargı*' + I (İyelik eki)

3. başlık başa giyilen her türlü giyim, başlık, börk

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ başlık (KE 74v.6, 74v.9, 74v.14, 169r.18) *başlık, börk* (Ata, 1997: 83) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ başlık *genellikle başı korumak için giyilen şapka, serpuş; üst giysilerinin yakalarına takılı başlık, kapüşon* (TS: 277) | başlık *yün takke*

(www.tdk.gov.tr; Ziraat Terimleri Sözlüğü; erişim tarihi: 11.07.2016) || **Tkm.**→ **başlık** ayakgabıng gonç bilen burun aralıgıning yüz tarapı – ayakkabının kocu ile burnu arası (STY, 1962: 82) | **başlık** plaşç ve ş.m. daşkı geyiming kellä: geyilyä:n bölümi- dış giyimlerin başa giyilen bölümü (STY, 1962: 82) || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ **başlık** oçlı formadagı baş kiyêmê; tışkı kiyêmlernêng yakasına bêrkêtep kuyêlgan hem baş kiyêmê östêne kiyêlê torgan konus siman kaplama – baş giyimi (TTAS I: 141) || **Özb.**→ **bâşliq** ba'zi şarq halqlarining sovuq, qar-yamğır vâ âftâbdan saqlanış üçün bâşga kiyädigän cün yâpinçigi; âyâq kiyimining yüzi vâ yânini kâplab turadigan qismi ve şu qism üçün biçilgän teri – bazı doğu halklarının soğuk, kar-yağmur ve güneşten korunmak amacıyla başlarına taktıkları yün örtü; ayakkabının yüzü, yanı ve bu kısımlarda kullanılmak üzere kesilen deri (ÜTİL I, 2006: 342) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **başlıg, bâşloq** baş, başkan; başlık; şapka, baş örtüsü || **Rus.**→ **başlık, başlúk, başlak** başlık, bir tür şapka, kalpak biçiminde sivri uçlu başlık (Esen, 2008: 371'de başlık < Tat. baş+lık; şlık 'şapka, kalpak' < Tk. başlık) | **şlık** (Räsänen, 1969: 65) || **Ar.**→ **bâşlik** şapka; düğün başlığı, duvak || **Erm.**→ **başlug** başlık, şapka || **Fin.**→ **paslikka** başlık, keçeden yapılmış ve uçları enseye bağlanan şapka || **Çek.**→ **başlik** başlık || **Bul.**→ **başlık** başlık || **Arn.**→ **pashnik, pasnik** yaşmak, duvak || **Mak.**→ **başlak** başlık, şapka || **Alm.**→ **Baschlik** başlık, baş örtüsü; takke, külah || **İng.**→ **bashlyk** kulakları örten şapka (TVS: 87; TMEN II: 248-250; Esen, 2008: 371)

Doerfer'in kayıtlarına göre kelime Güney Sibirya lehçeleri aracılığıyla **başlyk** şekliyle Moğolcaya da geçmiştir. Doerfer ayrıca aşağıdaki şekilleri de kaydeder:

Ar. başlaq, **Çer.** palsäk, **Oset.** baslyq/basluq, **Kabardin.** başliq, **Svanet.** başliq, **Gür.** başluyi, **Laz.** başluği, **Abazin.** başliq, **Çeçen.** başlakç, **Lak.** başliq, **Erm.** başlyk (< Az.), **Rus.** başlyk, **Pol.** baszlyk, **Ukr.** başlyk, **BRus.** başlyk, **Bul.** başlüq, **Mak.** başlak, **Alm.** Baschlik (TMEN II: 248-250)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe *baş* organ adından türemiş bir kıyafet adıdır: başlık < T. baş ‘*vücutun üstünde bulunan bölüm, kafa*’ + İİK (İİYE)

Açıklamalar

Bütün baş giyimleri için ortak bir adlandırma olan *başlık*'ın çeşitli türleri vardır. Başlığı takan kişinin cinsiyetine, statüsüne, mesleğine, başlığın rengine, şekline, uzunluğuna, genişliğine ve yapıldığı malzemeye göre çeşitli adlar alır. Kadınların başlarını örtmek için kullandıkları, ipek veya başka kumaşlardan yapılan ve omuzlara kadar inen başlığa *yaşamak* adı verilir. Sanat tarihçilerinin kayıtlarına göre yaşamak Hun Türklerine kadar gitmektedir (Süslü, 2002: 1173). Bütün başı kapatıp sadece gözleri açıkta bırakan, muhtemelen ipek gibi ince kumaşlardan dokunan baş giyimine *közenek* adı verilir. Başa takılan, ucu sivri, ufak başlık ise *külâh* olarak adlandırılır. Çuhadan, keçeden ya da deriden yapılan ve tepesi sivri olmayan başlığa *börk* denir ve *üsküf*, *sukarlaç*, *kuturma*, *kıdıgılg* ve *tomaga* gibi çeşitleri vardır. Sırmalı olanlarına *üsküf*, yüksek olanlarına *sukarlaç*, önden ve arkadan iki kanatlı olanlarına *kuturma* (< kudur-), kenarlanmış olanlarına *kıdıgılg* (< kıyılı) ve kürkten yapılanlarına ise *tomaga* (< Moğ. tomuga) adı verilir.

İslam kültür ve medeniyet dairesine girildikten sonra başlıklar da çeşitlenmeye başlar. *Takke*, *sarık*, *destar* gibi başlık çeşitleri Türk giyim-kuşam kültüründe islamiyetin etkisi ile yer almıştır.

Başlık ayrıca, gelin başı süslemede kullanılan taç ve çeşitli mücevherlere de verilen bir isimdir (Koçu, 1969: 23).

Fotoğraf 1 Türkmen Çocuk Başlığı (Babayeva, 2012: 326)

4. baş örtüsü kadınların başlarını örtmek için kullandıkları örtü, baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ baş örtüsü
(BL 28a.2) baş örtüsü (Turan, 2001: 119)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ başörtü başörtüsü (TS: 278) | başörtüsü kadınların başlarını örtmek için kullandıkları örtü, başörtü, bürgü, eşarp (TS: 278) | baş örtüsü çarşaf (DS II: 564) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

baş örtüsü < T. baş 'vücutun üstünde bulunan bölüm, kafa' / T. ört- 'korumak, görünmez duruma getirmek ya da gizlemek için üstüne bir şey koymak' + -U (FİYE) + sI (iyelik eki)

5. boqtaq baş örtüsü, sarık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **buqtaq** (TZ 21a.1) *sarık, çalma* (Kaymaz-Mohammad, 2016: 8) | **boqtaq** (İM) *taç* (Kaymaz-Mohammad, 2016: 9) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

boqtaq < Moğ. bogtu ‘evli kadınlarca giyilen başlık, duvak’ (Lessing I, 2003: 177)

6. börk hayvan postundan yapılan başlık, külah, börk

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **börk** (İdi. P470) *börk, şapka* (Yunusoğlu, 2012: 156) | **börke** (İdi. P 470) *şapka, börk* (Yunusoğlu, 2012: 156) | **börk** (E.Uyg. Din Dışı) *başlık, takke* (Ayazlı, 2016: 90) || **Kar.**→ **börk** (DLT I 349-21) *başlık, külah, börk* (Atalay, 2013:108) | **börk** (KB b. 435, 3723) *başlık, külah* (Arat, 1979:105) | **börk** (AH 300-320) *börk, şapka* (Arat, 2006: XII) || **Har.**→ **börk** (İM 166) *kalpak* (Battal, 1997: 21) | **börüük** (ME 77.6, 234.5, 236.6) *börk* (Yüce, 2014: 107) | **börk** (KE 5v.11) *börk, başlık* (Ata, 1997: 135) | **börüük** (NF 349.12) *börk, bir tür başlık* (Ata, 1998: 84) || **Kıp.**→ **börk** (İr.Mü. 129a.4) *eskiden kullanılan bir cins başlık* (Toparlı, 1992: 512) | **börk** (TZ 23b.8) *börk, külah* (Atalay, 1945: 156) | **börk** (Gül.Ter. 114.13) *börk, başlık* (Karamanlıoğlu, 1978: 230) | **börk** (CC I 44a.28, 51b.3) *genellikle hayvan postundan yapılan başlık, börk* (Argunşah-Güner, 2015: 449) || **EAT**→ **börk** (KG 16b.12) *başa*

giyilen külah, kalpak gibi şeyler (Akkuş, 1995: 477) | **börk** (BL 28a.3) *börk, külah, kalpak gibi giysilerin genel ismi* (Turan, 2001: 122) | **börk** (SN 69.2, 153.14, 252.10) *başa giyilen külah, şapka* (Cin, 2012: 468) | **börk** (SA 73b.4) *başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler* (Altun, 2015: 181) | **börk** (DK 193.12, 41.3, 127.11, 232.8) *börk, başlık* (Ergin, 2009: 57)

Çeşitleri

kuturma börk (DLT I 490-24) *önde arkada iki kanadı bulunan börk* (Atalay, 2013: 390) || **sukarlaç börk** (DLT I 493-14) *uzun külah, börk* (Atalay, 2013: 539) || **kıymaç börk** (DLT 522/421) *Çigillerin giydiği, tiftikten beyaz börk* (Ercilasun, 2015: 717) || **tumaya börk** (İdi. P470) *bir çeşit bayan şapkası* (Yunusoğlu, 2012: 156) || **tomaya börk** (İdi. P470) *kürk şapka* (Yunusoğlu, 2012: 174)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **börk** *genellikle hayvan postundan yapılan başlık* (TS: 399) | **börk** *tahtadan yapılmış baca örtüsü; sabanda tutağın ilerisindeki kılıç bağının baş çivisi; evlerin zayıf döşemelerinin altına çakılan direklerin başına konulan ağaç, kiriş; kel baş için kara sakızla yapılan yakı; patlıcanın tepesindeki yeşil parça; arı sepetinin üstüne konulan sazdan kılıf; ipekli kefiye ve yazmaların fesin üzerine sarılmasıyla yapılan başlık, puşu; bir çeşit şapka; kalpak* (DS II: 770) | **börkenek ~ börkü** *yağmurdan, soğuktan korunmak için başa alınan başlık, örtü, külah* (DS II: 770) | **bürk külah** (DS II: 827) || **Tkm.**→ **bö:rük** *keşde salnıp tikilyä:n ve kellä: geyilyä:n tahya; ayalların başına geyyä:n bedre görünüşlü topbusı – başa giyilen takke, kadınların başlarına giydiği kovaya benzeyen başlık* (STY, 1962: 110) || **Kaz.**→ **börük** *eltiriden, ang terisinen, jiyek jürgizip tigilgen dönggelek baskiyim – kuzu derisinden ya da yabani hayvan derisinden kenarlanarak dikilen yuvarlak baş giyimi* (KKTS, 2008: 143) || **Tat.**→ **bürêk** *cılı baş kiyemê; kaybêr koşlarning baş tübelerênde kabarıp torgan yon – hafif baş giyimi; kuşların tepelerindeki tüyler* (TTAS I: 222) || **Özb.**→ **börk** (ÜTİL I: 164) || **Y.Uyg.**→ **börk** *kalpak, şapka* (YUTS, 1995: 51) || **Yak.**→ **bergehe** (Ayazlı, 2016: 90) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çin.→ **biáo'ěrkè** *kazak ve Uygurların kışın giydikleri yuvarlak giysi* || **Far.**→ **börk, bürki** *börk, şapka* || **Rus.**→ **búrka** *deri şapka, peçe, yağmurluk* | **bayberék, banberék, bamberék** *simli ve kalın ipek kumaş* || **Mac.**→ **bör** *deri, cilt* | **börtok** *deri kılıf, kın* || **Srp.**→ **bejbérek, bajbérek** *bir çiçek adı; kumaşlara işlenen bir desen adı, bey borkü* || **Fr.**→ **brodequin** *bacağın bir kısmı ile ayağı kaplayan eski bir ayakkabı türü* || **İng.**→ **brodequin, brodekıh** *deriden yapılan yarım çizme* (TVS: 132-133; İnayet, 2006: 93; Vas I: 107-245)

Karaağaç, “börk”ün Rusçada aldığı şekillerden biri olarak Vasmer’e atfen *búrka*’yı gösterir. Karaağaç, aynı kelimeyi (*búrka*), Türkçede Arapça bir alıntı olarak kullanılan *bürka* kelimesinin Rusçada aldığı şekil olduğunu Devletov’a atfen verir (TVS: 145).

Vas. I: 245’teki açıklamalara baktığımızda, Rus. *búrka* şeklinin, börk ya da başka tür bir başlık olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. Aksine, semantik bakımından Ar. *bürka*’ya daha uygun ‘*Kafkas ve Kazak halklarının giydiği keçeden yağmurluk*’ şeklinde bir açıklama vardır ki bizce bu şekil T. börk ile ilgili değil, Ar. *bürka*’ ile ilgilidir. Vas. I: 107’de de T. *börk* ile ilişkilendirilebilecek herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Dolayısıyla burada verilen Rusça şekillerin (*búrka*, *bayberék*, *banberék*, *bamberék*) T. *börk* ile semantik bir bağlantısı yoktur.

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ ***börk’i** *to cover, cover* | **Moğ.**→ ***bürkü-** *to cover* | **T.**→ ***börk** *hat, cap* | **Jpn.**→ ***púk-** *to thatch a roof* (EDAL, 374)

ProtoT. **börk hat, cap*; ET *börk*; Kar. *börk*; T. *börk, bürk, pörk*; Az. *börk*; Tkm. *börük*; Hal. *bök, birgäk*; OT. *pörük, börk*; Özb. *burk*; Uyg. *börk*; Krm. *bärik, b’ork*; Tat. *bürek*; Bşk. *bürk*; Krg. *börük*; Kaz. *börük*; KBalk. *Börk*; KKalp. *börük*; Kum. *börk*; Nog. *börk*; SUyg. *pörük, perik*; Hak. *pöräk*; Şor. *pörük*; Oyr. *börük*; Tv. *bört*; Tof. *bö’rt*; Yak. *bergehe*; Dolg. *bergehe* (EDAL: 374)

GTr. /rk/ > Tuva, Tofa /rt/ düzenli bir ses denklidir, bu yüzden kelime Tuva ve Tofa Türkçelerinde *bört*, *bö’rt* şeklindedir. Kelime Türkçeden Moğolcaya geçmiştir (Moğ. bürgü, Kalm. bürgə, Hal. bürx). Bununla birlikte Moğolcadaki bu şekiller, Türk

diyalektlerindeki bür-me, bür-gü 'head-cover' şekillerinde olduğu gibi bürü- fiilinin türevleri de olabilir (EDAL: 374).

Börk'ü 'başlık için kullanılan genel bir adlandırma' olarak kabul eden Doerfer, Moğ. **bürg**^ü 'leichter Sommerhut, Halmhut', Kor. **bürgü** 'bonnet d'été' şekillerinin Türkçeden alıntı olduğu görüşündedir. Ayrıca Ramstedt'in "börk < bürü- 'bedecken'" etimolojisini de doğru bulmaz (TMEN II: 289-290).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

börk < T. *börk

Clauson → Clauson kelimenin anlamını, tarihî ve yaşayan lehçelerdeki görünümünü vermekte ancak kökeniyle ilgili herhangi bir yorum yapmamaktadır (Clauson, 1972: 362).

Gülensoy → börk 'genellikle hayvan postundan yapılan başlık' = OT börk 'başlık, külah' < ? (Gülensoy, 2007: 173)

Tietze → börk 'bir nevi kalpak' < ET börk (Tietze, 2002: 381)

Erdal'a göre, "kudurma börk" birleşik adındaki "kudurma", kutur- 'to exceed' eylemine {-mA} ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991: 317).

Açıklamalar

Tepesi sivri olmayan bir çeşit başlık olan *börk*, Göktürklerden beri korunma ve moda uyum sağlama gibi işlevlerinin yanı sıra bir statü göstergesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Değişik şekillerdeki börkler; Bilge Kağan'ın kabartmasında, Kül Tigin'in kartal armalı başlığında, Türkistan'da basılan sikkelerde, Anadolu'da Divriği Darüşşifası'nda ve Çorum Kalehisar buluntularında izlenmektedir (Süslü, 2002: 1174).

Äsâmiddinâva'ya göre *börk*, eskiden başa giyilen bütün nesnelere karşılık amacıyla kullanılan genel bir adlandırma idi. Yine araştırmacı *börk*'ün (ve kalpak) en eski baş giyimleri arasında yer aldığını arkeolojik kazıları referans göstererek ifade etmektedir. Söz konusu arkeolojik buluntulara göre miladi 6. yüzyıldan kalma bir heykelde keçeden yapıldığı düşünülen bir börk bulunmaktadır (Äsâmiddinâva, 1981: 30-31).

Koçu, *börk* maddesini açıklarken kelimeyi, başa giyilen bütün nesnelere karşılık üzere kullanılan genel bir adlandırma olarak düşünmemiş, daha çok *üsküf*

adı da verilen Yeniçeri başlığı olarak ele almış ve açıklamalarını da buna göre yapmıştır (Koçu, 1969: 45). Yazarın böyle düşünmesinin sebebi, kelimenin Osmanlı Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak sadece Yeniçeri başlıklarını ifade etmek için kullanılıyor olmasıdır.

Figür 2 Kıdırlığ börk giymiş Alparslan'ın Saray Erkanı (İslam Ansiklopedisi)

7. **bürqa'** kadınların örtündükleri yüz örtüsü, peçe, tül, yaşmak

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **bürqa'** (CTD Ü1 110.a) *peçe, tül, yaşmak, yüz örtüsü* (Ersoylu, 1989: 292) | **burqa'** (Yu.Zü. 13a.359) *kadınların örtündükleri yüz örtüsü, peçe, yaşmak* (Yıldız, 2008: 353) | **bürqu'** (Kı.Yu. 1634) *peçe, tül, yüz örtüsü* (Cin, 2011) | **burqā** (Müs. 173.12) *başta geçirilen tas biçimindeki nesne* (Erdem, 2007: 213)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **burqa** *qavqaz halıqtarınıñ qoy nemese eşki jüninen jasalğan jeñil, jelbegey sırt kiyimi – Kafkas halklarının koyun ya da keçi yününden yaptıkları, sırtta alınarak giyilen, ince üst giysisi* (KETS III: 609) || **Tat.**→ **burka** *kavkazlılarda, cingsêz kiyêz kiyem – Kafkas halklarının giydiği yensiz keçe giyim* (TTAS I: 193) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çağdaş Türk lehçelerinden sadece Kazak ve Tatar Türkçesinde varlığını tespit ettiğimiz, aslen Arapça bir ad olan **burka**, Rusçaya *búrka* ‘*yumuşak kıldan yapılmış uzun pelerin, kepenek, kebe, yamçı*’ şekliyle geçmiştir (TVS: 145).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Bürka Arapça bir alıntıdır. Kaynak dil olan Arapçada *burka*, ‘*peçe*’ (Mutçalı, 1995: 51) anlamında kullanılmaktadır.

Tietze → *burka* ‘*yaşmak*’ < Ar. *burka* ‘*a.m.*’ (Tietze, 2002: 398)

Açıklamalar

Koçu’nun kaydettiğine göre *burka*, sadece kadınların kullandığı bir yüz örtüsü değildir. Herhangi bir sebeple yüzünü göstermek istemeyen erkekler de yüzlerini maske gibi bir bez ile örterler ve yalnız gözlerini açıkta bırakırlardı, bu bezlere de *burka* denirdi (Koçu, 1969: 46).

8. bürünçük *bürüncük, kadın baş örtüsü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **bürünçük** (DLT I 510-11) *bürüncük, kadın baş örtüsü* (Atalay, 2013: 126) || Har.→ **bürüncük** (ME 81.1, 131.8, 170.5, 174.7) *bürüncek, örtü* (Yüce, 2014: 109) || Kıp.→ **bürünçek** (Ter. 19a.4) *peçe, örtü* (Toparlı, 2000: 98) || EAT→ **bürüncük** (KG 73a.2) *bürümcek, örtü, peçe* (Akkuş, 1995: 484) | **bürüncek** (SA 73a.4) *baş örtüsü, çarşaf* (Altun, 2015: 183)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **bürüncük** *duvak* (DS II: 829) | **börümcek** *bürünecek şey* (DS II: 829) | **bürümceq** ~ **bürümcek** ~ **bürüncek** ~ **bürünceyq** ~ **bürünçek** ~ **bürünecek** ~ **bürüngeç** ~ **bürüntü** *baş örtüsü; çarşaf, çar* (DS II: 825) || Tkm.→ **büreneck** *ayalların başına atinya:n çapıdı – kadınların baş örtüsü* (STY, 1962: 117) || Kaz.→ **bürkenşik** *başqa jabatın jamılgı – başı örten örtü* (KTTS,

2008: 160) || **Tat.**→ **börkençêk** *êlêk hatın-kızlar, yöz yaşêru öçên, kiyêm östênnen börkenêp yörgen mahsus cingsêz yabınça; tışkı, yasalma kıyafet – kadınların yüzlerini gizlemek için, kıyafetlerinin üstünden büründükleri örtü* (TTAS I: 215) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **pərgençək** *peçe, gelinin baş örtüsü* (ÇS, 1950: 104)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **barancak, buruncuğ** *ipek tül, tül baş örtüsü* | *brencek gazbezi, ipekten yapılmış gazbezi* || **Erm.**→ **bürüncük** *örtü, perde* || **Mac.**→ **burungok, baráncsik** *ipek mendil, yüz örtüsü, peçe; tül* || **Rom.**→ **borangíc, burungiüc, burangic, boronciüc bürümcük, gaz bezi; ince tül; ince ipek dokuma, ipek mendil || **Bul.**→ **buruncúk** *ince bez, tül, ince ipek kumaş; bu kumaştan yapılan giysi* || **Srp.**→ **burúndžuk** *ince dokunmuş ipekli kumaş* | **burúndžukli bu kumaştan yapılmış gömlek; hassas, alıngan, içli** || **Arn.**→ **byrynxhyk** *ince bir dokuma, tül* || **Mak.**→ **buruncuk** *bürümcük, ipekli bir kumaş* || **Yun.**→ **purunçikkin** *ipek gömlek* (TVS: 146)**

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

bürünçük < T. bürü- ‘sarmak, kaplamak, örtmek’ + -n- (FFYE) + ç (FİYE) + çUK (küçültme eki). T. bürü- kökünden türediği anlaşılan *bürünçük* adı ile ilgili etimolojik değerlendirmeler şu şekildedir:

Clauson → < bürün- (Clauson, 1972: 367).

Gülensoy → bürümcek ‘*koza gibi yumaklanmış şey; örtü, baş örtüsü; palto*’ < bü – r – ü + m + cek (Gülensoy, 2007: 196) | bürümcük ‘*kadın baş örtüsü*’ = OT bürünçük ‘*kadın baş örtüsü*’ < bü – r – ü + n – çük (Gülensoy, 2007: 196)

Tietze → bürümcük / bürüncük / bürüncek ‘*ham ipekten dokunmuş bez*’ < bürün- (Tietze, 2002: 407). Tietze, bürümcük ve derincek ‘*baş örtüsü*’ kelimelerinin aynı ekle türetildiği görüşündedir. Ancak gövdeye gelen –cük ~ -cek meselesi hakkında herhangi bir yorum yapmaz.

Erdal → bürünçük ‘*a woman’s veil*’ < bür-ün- ‘*to wrap something around oneself*’ + -çUk (Erdal, 1991: 357)

Nişanyan → *bürünçük* ‘*kadın giysisi*’ < ET *bürün-* ‘*sarınmak*’ + *-çük*
(www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 05.03.2018)

Açıklamalar

1. Koçu’nun kaydettiğine göre *bürünçük*, ham ipeğe az miktarda keten ipliği katılarak dokunan, yazlık, ince, hafif, eski bir kumaş türüdür ve çoğunlukla iç gömleği ve iç donu yapımında kullanılır. *Bürünçük* (~ *bürümcük*), *bükülmüş* ham ipeğin evlerdeki tezgahlarda dokunmasıyla elde edilen kıymetli bir Türk çamaşırlığıdır (Koçu, 1969: 48).

2. Bize göre, ‘*baş örtüsü*’ anlamında kullanılan *bürünçük* ile ‘*ipekten dokunan kumaş*’ı ifade eden *bürümcük/bürümcek* birbirinden ayrılmalıdır. Bu iki kelime aynı kökten türemiş olsalar bile farklı iki nesneyi karşılamaktadırlar.

9. çalma başa sarılan sarık, tülbent, baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **çalma** (ME 94.3, 145.7, 165.7, 184.1) *sarık* (Yüce, 2014: 110) || **Kıp.**→ **çalma** (Mü.Gu. 67b.8) *sarık* (Uğurlu, 1984: 136) | **çalma** (CC I 51b.4) *baş örtüsü, tülbent* (Argunşah-Güner, 2015: 455) | **çolmaq** (Kİ 45) *sargı, dolak* (Caferoğlu, 1931: 31) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çalma** *başa sarılan sarık* (TS: 489) | **çalma** *başörtüsü; başa takılan altınlı süs* (DS III: 1059) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **şalma** *bastı aynaldıra oraytın endey mata, sâlde; tübitten ne tüye jüninen toqılğan nemese matadan jasalğan moyınorağış – başı saran kumaş, sarık; tiftik veya deve yününden dokunan ya da kumaştan yapılan atkı, şal* (KTTS, 2008: 899) || **Tat.**→ **çalma** *möselmannarda [gadette din ehëllerênde] irlernêng başka bêrniçe kat urap kıya torgan cingêl tukımadan gıybaret baş kiyême – Müslüman erkeklerin başlarına birkaç kat sararak giyindikleri, ince kumaşlardan yapılmış baş giyimi* (TTAS III: 404) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ *şalma türban* || Rus.→ *çalmá sargı, sarık, çalma, türban* || Erm.→ *çalma baş örtüsü* || Mac.→ *csalma, csilma sarık, türban* || Rom.→ *cealma, cialmá türban, sarık* || Bul.→ *çalmá sarık, fesin çevresine sarılan türban* || Srp.→ *čálma, čelma türban, sarık* || Arn.→ *çallme, çallmë, çállëm, çalëm sarık, çalma* || Mak.→ *çalma çalma, sarık* || Yun.→ *çalmás sarık, türban* (TVS: 171; Esen, 2008: 371; Vas IV: 313)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

çalma < T. çal- ‘sarmak, dolamak’ + -ma (FİYE). Anadolu ağızlarında ‘sarmak, dolamak’ anlamları da tespit edilen çal- kökünden türediği anlaşılan kelimenin kökeniyle ilgili değerlendirmeler aşağıdaki gibidir:

Clauson → < çal- . Clauson’a göre kelimenin anlam çerçevesi çok geniş olduğu için temel anlamını tespit etmek çok güçtür. Kelime değişik tarihî lehçelerde ‘toprak parçası, gübre; başörtüsü; kement’ gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 420).

Gülensoy → çalma ‘turban’ < çal – ma ; > Moğ. çalma (Gülensoy, 2007: 215)

Tietze → çalma ‘başörtüsü; sarık’ < çal – ma (Tietze, 2002: 471)

Räsänen → çalma ‘Turban’ < çal- ‘umwinden’ – ma (Räsänen, 1969: 97)

Açıklamalar

Koçu çalma adının, üzerinde çiçekli işlemeler bulunan sarıklık bezlere verilen bir ad olduğunu, ancak zamanla bu bezden yapılan sarıklara da çalma dendiğini kaydetmektedir (Koçu, 1969: 61).

10. çeki kadın baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ çeki [ceki] (Osmanlı Şer’iyye Sicilleri) kadın baş örtüsü (TTS: 848)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çeki** kadınların başlarına bağladıkları başörtüsü; alna bağlanan yazma veya çember; kadınların fes üzerine sardıkları yemeni (DS III: 1111) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **çékilik** şapkanın önü; at ve eşeklerin yularının şakağa doğru gelen yeri (Öztuncer, 2006: 137) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çeki sözcüğünün Türkçede geniş bir anlam çerçevesi vardır. ‘Baş örtüsü’ anlamının yanı sıra ‘tartı, ölçü, düzen, sıkıntı’ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Sözcük Arapça, Ermenice, Macarca, Bulgarca, Sırpça ve Arnavutça gibi dillere de geçmiştir. Ancak bunların hiçbirinde kıyafet anlamı görülmemektedir (Sözcüğün bu dillerdeki anlamları için bkz. TVS: 187-188).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

çeki < çek- ‘örtmek, giymek’ (TS: 514) + I (FİYE)

Gülensoy → **çeki** ‘kuşak, pantolon, hayvan palanının üstüne çekilen çul’ < çek – i (Gülensoy, 2007: 227)

Tietze → **çeki** ‘kadın başörtüsü veya onun bir süsü’ < çek – I (FİYE) (Tietze, 2002: 489)

Nişanyan → **çeki** < T. çek- ‘çekmek, tartmak’ + I(g) (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

11. çenber *yemeni, yazma, baş örtüsü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **çenber** (DK 139.4) *yemeni, yazma, baş örtüsü* (Ergin, 2009: 72)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çember** *Far. çenber yazma, yemeni, başörtüsü* (TS: 519) | **çember**~ **cenber** ~ **cınbır** ~ **çamber** ~ **çemberi** ~ **çemberiçulla** ~ **çemper** ~ **çemperi** ~ **çenber** ~ **çenberi** ~ **çomber** *kadın başörtüsü, yemeni, yazma* (DS III: 1127) ||

Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→

-

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçede ‘*yemeni, yazma, baş örtüsü*’ anlamlarıyla kullanılan *çember*, Farsça bir alıntıdır. Kaynak dil olan Farsçada ‘*daire, halka, kasnak*’ anlamlarının yanı sıra ‘*baş örtüsü, gerdanlık, kolye*’ anlamlarında da kullanılmaktadır (Bkz. Steingass, 1998: 400).

Eren → çember ‘*kadın baş örtüsü, yazma*’ < F. çambar ‘*a kerchief, collar, necklace*’ (Eren, 1999: 84)

Tietze → çember ‘*kadın baş örtüsü, yemeni, yazma*’ < çember (Tietze, 2002: 494)

12. didek *gelin giderken yüzünün görünmemesi için örtülen örtü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **didek** (DLT I 408-11) *gelin giderken yat kimselere görünmemek için örtülen örtü* (Atalay, 2013: 166) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **tita alacalı başörtüsü** (DS X: 3941) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcüğün kökeniyle ilgili net çıklamalar söz konusu değildir. Özellikle kelime başı #d sesinden dolayı alıntı bir kelime olma olasılığı çok yüksek. Türkçe bir türev olsaydı #t’li olması beklenirdi.

Clauson → di:dek ‘*the cover of the litter in which a bride hides from the neighbours on the day of her wedding*’ < ?. Clauson’a göre kelime, muhtemelen İrani bir dilden alıntıdır (Clauson, 1972: 455).

13. didim geline düğün gününde takılan taç

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **dıdım** (Mai. 3.26) *taç* (Tekin, 1976: 380) || **Kar.**→ **didim** (DLT I 397-20) *geline gerdek gecesi giydirilen taç* (Atalay, 2013: 166) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Alıntı bir sözcüktür: didim < Yun. diadem ‘*taç*’

Clauson → **di**dim ‘*crown*’ < Greek didima. Soğdca aracılığıyla gelmiştir; Karahanlı Türkçesinde **didim** ‘*the crown which a bride wears on her wedding night*’ şeklindedir (Clauson, 1972: 456).

Gülensoy → didim ‘*geline gerdek gecesi giydirilen taç*’ = Moğ titim ‘*krona*’; [Räsänen’e göre Uy. < Soğd. < Gr.] (Gülensoy, 2007: 282)

Açıklamalar

Kelimenin aslı Yunancadır. Soğdca aracılığıyla Türk diline geçmiştir.

14. duvağ yüz örtüsü; gelinin yüzünü ve başını örten ince örtü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **duvaq** (ME 8.6, 41.1) *kapak* (Yüce, 2014: 116) || **Kıp.**→ **duvak** (İd.Haş. 21) *kadınların yüz peçesi* [ancak şimdi gelinin yüzüne tutulan geniş ve kaplayıcı bürgüye duvak diyoruz] (İzbudak, 1936: 17) || **EAT**→ **duvaḥ** (DK 92.3, 94.6, 198.6, 253.1) *duvak, gelinin yüzünü kapayan tül* (Ergin, 2009: 98)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **duvak** *gelinin başını, bazen de yüzünü örten dantel veya tül den örtü; küp, tandır, baca vb.nin taş veya topraktan yapılmış kapağı; hlk. yeni doğan bazı bebeklerin doğduğu zaman başlarını çevreleyen zar* (TS: 727) | **duvaḥ~duḡak~duvag~duvaḡ~duvaḡı** *gelin duvağı* (DS IV: 1614) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **tumak** *kız başlığı* (Gülensoy, 2007: 309) | **tumaq** *ağ terisinen jasalğan, teriden tigilgen, biyik töbeli, mañdayı sırtına qaraytın, eki qulaqşası bar, jelke-jotanı jawıp turatın artıq etekten turatın, suwıqta kiyetin jılı baskiyim – yabani hayvanların derisinden yapılan kışlık başlık* (KETS XIV: 544) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **tuvok** (Gülensoy, 2007: 309) || **Y.Uyg.**→ **tuvaq** *kapak, kazan kapağı* (YUTS, 1995: 429) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillede Aldığı Şekiller

Ar.→ **duvāḡ** *duvak* || **Bul.**→ **duvák** *duvak, gelin örtüsü* || **Srp.**→ **dúvak, dùvāk** *gelinlere takılan ince tül örtü, duvak* || **Arn.**→ **duvák, dullak, duvat** *gelin duvağı, taç* || **Mak.**→ **dovak, dulak, duvak, duvaçe** *duvak, gelin duvağı* (TVS: 264; Gülensoy, 2007: 308; Eren, 1999: 124)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni ile ilgili yaygın olarak kabul edilen görüş, ET *tuḡ* kökünden geldiği şeklindedir: *duvaq* < T. *tuḡ* ‘örtü, kapak, bayrak’ + ak (küçültme eki).

Gülensoy → *duvak* ‘yüz örtüsü’ = EAT *tuḡak* < ET, OT *tuḡ* ‘örtü, kapak; tuḡ, bayrak’ + (a)k ya da ET, OT **tumak* ‘kapamak, tıkmak, tutmak’ > *tuvak* > *duvak*; Tü. > Ar. *duvāk* (Gülensoy, 2007: 308)

Eren → duvak ‘gelinlerin yüzlerini ve başlarını kapayan örtü; Anadolu ağızlarında çömlek, küp, tandır gibişeylerin topraktan yapılmış kapağı’ < OT tuğ ‘örtü, kapak’ + (a)k; T. > Bul. duvak, Sırp. dùvak (Eren, 1999: 124)

Eyüboğlu → duvak ‘örtü, örtünmeye yarayan giysi, başörtüsü’ < ET tumak ‘örtmek, kapamak’; tu-ğ-a-k > tuğak > tuvak > duvak. Eyüboğlu tuman ‘duman’, tum/dum ‘soğuk’ kelimelerini de aynı tum köküne bağlar ve bu kökle Sanskr. dhumah ‘duman, sis’ arasında bir özdeşlik kurar (Eyüboğlu, 1998: 95).

Tietze → duvak ‘gelin alayında gelini bürüyen örtü’ < Tk. dillerinde yaygın olan tubak/tumak ‘kürk kalpak’ kelimesinden (Tietze, 2002: 666).

Nişanyan → tuğak/duğak ‘gelinin yüzünü örten perde’ < ET tuğ ‘sancak’ + Ak (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 03.03.2018)

Açıklamalar

Anadolu Türk kültüründe gelin ve bebek duvağı olmak üzere iki türlü duvak vardır. Gelin duvakları başın üstünden göğüs hizasına ya da diz kapaklarının altına kadar inebilir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar, özellikle Anadolu’da, kırmızı renkte ince kumaşlardan yapılan duvaklar günümüzde genellikle beyaz tül den yapılmaktadır (Koçu, 1969: 97-98). 19. yüzyılın sonlarına kadar halk, gelinlik ve duvak rengi olarak genellikle mor, mavi ve pembe gibi canlı renkleri tercih ederken, bu tarihten sonra Batı etkisiyle daha açık renkte gelinlik ve duvaklar kullanılmaya başlanmıştır. Beyaz kumaştan gelinlik ilk defa 1898’de Kemalettin Paşa ile evlenen II. Abdülhamid’in kızı Naime Sultan tarafından giyilmiştir (Kırkinciöğlü, 2015: 47).

Bebek duvağı ise bebeğin annesinin gelin tellerinden birkaç sap tel ile süslenen, babasına gösterileceği sırada bebeğin yüzüne örtülen tül veya tülbenttir. Bebeğini ilk defa bu şekilde gören babanın anneye bir hediye vermesi, eski bir gelenektir (Koçu, 1969: 97-98).

15. gerd taç

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ gerd (Mar. 37b.8) *taç* (Özavşar, 2009: 252)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

gerd < F. gerd / gird ‘turning round; revolving; wandering over’ (Steingas, 1998: 1078)

16. göz örtüsü *gözü saklayan, kapatan örtü, nikap, peçe*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ göz örtüsü (İd.Haş. 32-33) *yalnız gözü salkıyan örtü, nikap, peçe* (İzbudak, 1936: 22) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

göz örtüsü < T. göz ‘görme organı / T. ört- ‘korumak, görünmez duruma getirmek’; + -U (FİYE) + sI (iyelik eki)

17. güceymen *baş bağı, baş örtüsü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ güceymen (İd.Haş. 25)
baş bağı, baş örtüsü (İzbudak, 1936: 22) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

Radloff → gücâmin [*Osm.*] *ein Frauenstrumpfband* (Radloff II, 1899: 1648)

18. hacimük örtü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ hacimük (ME 174.7) *örtü* (Yüce, 2014: 124) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

hacimük < A. (Ünlü, 2012: 207)

19. hımâr kadınların baş ve yüzlerini örten örtü, baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **hımār** (KF 89b.6) *örtü*
(Kuanışbayev, 2006: 121) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime, A. **hımār** '*başörtüsü, başı ve yüzü örten örtü [kadın]*' (Mutçalı, 1995: 248) şeklinden alıntıdır.

Açıklamalar

Kitabu'l-Fıkh'ta *baş örtüsü* anlamıyla kullanılmıştır: “Bir 'avrat mesh eylese (6) *hımārı üstüne, eger şu kesçe andan yetişse* (90a.1) *baş rub'ine, keçer eger yetişmese keçmez.*”

20. **hıçāb** yüz örtüsü; perde

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **hıçāb** (KT Ryl. 33/17a.3) *perde* (Ata, 2004: 381) || Har.→ **hıçāb** (ME 86.5) *perde, örtü* (Yüce, 2014: 126) || Kıp.→ **hıçāb** (KF 265b.5; 266a.1) *engel, perde* (Kuanışbayev, 2006: 121) || EAT→ **hıçāb** (Kab. 192.11, 192.13, 192.15) *örtü, perde* (Doğan, 2011: 247) | **hıçāb** (VG 1727) *utanma, perde, örtü* (Köktekin, 2007: 382) | **hıçāb** (MC 70a.4, 73a.10, 59a.5, 70a.5) *örtü* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **hicap** Ar. *hıçāb esk. utanma, utanç, sıkılma; perde* (TS: 1097) ||
Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ **hicāb** [a. **حجاب** *yāpinçiq, pārdä,*

niqâb, tösiq] yüzgä tutilädigän pârdä, tösiq – yüze tutulan örtü (ÜTİL V, 2006: 526) || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

hiçâb < A. hiçâb ‘örtü, kılıf; perde, örtü [kadın için]; bölme, duvar, tahta perde; set, bariyer, barikat’ (Mutçalı, 1995: 149)

Açıklamalar

1. Kelime Kabus-nâme Tercümesi’nde bulunmasına rağmen *baş veya yüz örtüsü* anlamında değil, *iki şeyi birbirinden ayıran perde* anlamında kullanılmıştır.

2. Kitâb-ı Fi’l-Fıkh’ta da kıyafet anlamıyla değil *engel* anlamıyla kullanılmıştır: “Dilenür ‘âlim kişiden on nesne:...hiçâb (6) olmamak, kapusu açık olmak miskîn kişilere...”

21. iklîl taç

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ iklîl (CTD B 4.b) taç (Ersoylu, 1989: 312)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

iklîl < A. iklîl ‘taç; Katolik papazların başındaki başlık’ (Mutçalı, 1995: 768)

22. *ilaşu küçük sarık*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ *ilaşu* (İM 166) *küçük sarık* (Battal, 1997: 33) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni espit edilememiştir.

23. *‘imāme baş giyimlerinin etrafına sarılan çeşitli renklerdeki sarık*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ *‘imāme* (ME 94.3, 184.1) *sarık* (Yüce, 2014: 130) | *‘imāme* (KE 183v.14, 189r.21, 87r.17, 131v.19, 131v.18) *başta sarılan sarık, tolga, miğfer* (Ata, 1997: 267) | *imāme* (NF 162.15, 162.17) *sarık* (Ata, 1998: 185) || Kıp.→ - || EAT→ *‘imāme* (KY B6v.10) *sarık* (Cin, 2011: 597) | *‘imāme* (CTD Ü1 103.b) *sarık* (Ersoylu, 1989: 312) | *‘imāme* (Kit.Fez. 100b.11) *sarık* (Özek, 2015: 222) | *‘imāme* (Yu.Ze. 35b.1029) *sarık* (Yıldız, 2008: 414) | *‘ammāme* (Müs. 96.4) *sarık* (Erdem, 2007: 201) | *‘imāme* (Müs. 95.14) *sarık, tesbih* (Erdem, 2007: 238) | *‘imāme* (RN 200) *sarık* (Boz, 2012: 347) | *‘amāme* (Kes. 9a.9, 9a.8) *sarık, başta sarılan şeyler* (Özkan, 2009: 500) | *‘imāme* (Kes. 66b.3) *sarık* (Özkan, 2009: 624) | *imāme* (SK v5a.1, v90a.5) *sarık* (Çatıkkaş, 2009: 419)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **imame** *Ar. 'imāme tespihlerin baş tarafına geçirilen uzunca parça* (TS: 1181) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rom.→ **imamea** *kehribar ağızlık; tespih ucu, püskül* || Bul.→ **imamé** *sigaralığın ağız kısmı* || Srp.→ **imáma** *sarık, türban; tespih ucu* || Yun.→ **imamé** *boru ağzı; tespih ucu* (TVS: 391)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcük Arapçadan alıntıdır: 'imāme < A. 'imāme 'sarık' (Mutçalı, 1995: 596)

Radloff → **imamä** [*Osm.*] *die grossen Perlen am Rosenkranze; eine Pfeifenspitze aus Bernstein*' (Radloff I, 1893: 1573)

Açıklamalar

Koçu'ya göre başa giyilen külah, kavuk veya fesin etrafına sarılan ve renkleri beyaz, siyah yahut yeşil olan tülbent sarığının ulema dilindeki adıdır (Koçu, 1969: 13).

24. 'işābe başa sarılan sarık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **'işābe** (KE 223r.15) *başa sarılan-band, bandaj, türban* (Ata, 1997: 256) | **'isābe** (NF 85.9) *sarık, tülbent* (Ata, 1998: 187) || Kıp.→ **'işābe** (İr.Mü. 346b.6, 346b.4, 346b.5) *başa sarılan sarık* (Toparlı, 1992: 540) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcük Arapça bir alıntıdır. Kaynak dil olan Arapçada, 'işabe 'baş örtüsü, [başta sarılan] bant; alın bağı' (Mutçalı, 1995: 572) gibi anlamları vardır.

25. kalabak keçe külah; taç

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ kalabak (Terceman, 157) kabalak, keçe külah (TTS: 2179)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ kalabak hasır otundan örülen şapka; huni (DS VIII: 2606) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ qalpaq quyındı dört saydan quralıp kkümbez pişindi, etegi qayırılıp keletin kiyizden tigilgen, yerlerding kiyetin ulttıq baskiyimning türi – başlık, kalpak (KETS IX: 148) || **Tat.**→ kalpak kalpak, başlık (Ganiyev, 1997: 132) | **kalfak** alnı örtecek şekilde giyilen kadın baş giyimi (TTAS II: 34) || **Özb.**→ kalpâk ince kumaştan dikilen baş giyimi; her türlü baş giyimi; kask (ÜTİL III: 229) || **Y.Uyg.**→ kalpak kalpak, şapka (YUTS: 218) | **kalvak** şapka, kalpak (Kont, 2006: 54) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ kalpak şapka (Fedotov I: 218)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ kolpak kalpak, yüksek şapka || **Mac.**→ kalpag deri şapka || **Moğ.**→ kalbañ || **Bul.**→ kalpâk kürk şapka, kalpak || **Srp.**→ kâlpak kalpak, kürklü şapka || **Yun.**→ kalpaki kalpak || **Fr.**→ colback || **Alm.**→ Kalpak koyun derisi kullanılarak yapılmış ve genellikle siyah olan büyük şapka || **Far.**→ kalpak kalpak || **A.**→ kalbak kalpak || **Erm.**→ kalpak kalpak, şapka || **Fin.**→ kolpakko kalpak, şapka; iri iri bardak, odun ocağının tepe kısmı, davlumbaz; lamba şapkası, abajur || **Rom.**→ calpac kürk kasket || **Çek.**→ klobouk şapka, kürklü şapka || **İt.**→ calpacco Ortodoks rahiplerin siperliksiz ve uzun başlığı, kalpak || **Arn.**→ kalpak kürk başlık || **Mak.**→ kalpak kalpak || **İng.**→ calpac keçe şapka, keçe başlık; koyun derisinden siyah ve büyük şapka (Gülensoy, 2007: 455; Eren, 1999: 203; TVS: 427)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcüğün kökeni ile ilgili tatmin edici bir açıklama söz konusu değildir.

Gülensoy → kalpak ‘*kürk veya kumaştan yapılmış başlık*’ < ? kap ‘*kap, tulum, çuval*’ (DLT) + ğak + lık [> kapaklık > *kapalık > *kapalak > *kalapak > kalpak] (Gülensoy, 2007: 455)

Eren → kalpak ‘*deri, kürk veya kumaştan yapılmış başlık*’ < kalıp ‘*kapak, örtü*’ + ak (küçültme eki) (Eren, 1999: 203)

Nişanyan → kalpak < OT kabalak ‘*keçe külah*’ < ? ET kaba ‘*keçe*’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

26. **kaşaba** kadınların giydiği üçgen biçimindeki başlık ve bu başlığa sarılan örtü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **kaşaba** (BL 28a.1) *kadın baş örtüsü* (Turan, 2001: 146)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kasıbağ** *kadın başlığı* (DS VIII: 2674) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **kasaba** *bir şoq qawırsın qadap, mañday tusın tügeldey asıl tas, altın, kümis aşekeylermen bezep, oñ jaq samay tusına 5-6 qatardan tögilmeli monşaq, kümis qoñırawşalar baylap, uzın salpınşaqtı etip jasağan qız taqiyasınıñ bir türi – alna denk gelen kısmında altın, gümüş ve kuş tüyünden yapılmış süslemeler, sağ tarafında ise aşağı doğru sarkan süslemeler bulunan, bir çeşit uzun kadın başlığı* (KETS IX: 416) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **qasaba** [*a قصب tillä yâki kümüş ip, zâr uqa, kimhâb, zârbâf*] *uzun dâkädän ayâllâr başigä bäländ qilib oraş üçün qoyilädigän kartân tutqıç vä unga oralgän româl, dâkänä – boyu uzun göstermek için kadınların başlarına koydukları karton parçası ve bu parçaya sarılan başörtüsü* (ÜTİL V, 2006: 256) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntı bir kıyafet adıdır: *kaşaba* < A. *kaşaba* ‘*altın ya da gümüşlü iplik; sim; brokar*’ (Mutçalı, 1995: 744)

27. kedük başı korumak için tulganın altına giyilen yün takke

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **kedük** (DLT I 390-26) *tulganın altına giyilen tüyden yapılmış takke* (Atalay, 2013: 292) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **giyik** *yünden dokunan aba* (DS VI: 2086) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

T. *ked-* (> *giy-*) kökünden türediği açık bir şekilde görülmektedir: *kedük* < T. *ked-* ‘*örtünüp korunmak için bir şeyi vücuduna geçirmek*’ + -Uk (FİYE)

Clauson → *kedük* ‘*keçe başlık*’ < *ked* – ‘*giymek*’. Clauson **kedük** kelimesinin anlamını ‘*keçe başlık; tüyden yapılmış başlık*’ olarak vermektedir. Ayrıca kelimenin DLT ve KB’de geçtiğini ve her ikisinde de aynı anlamda kullanıldığını ifade etmektedir (Clauson, 1972: 702).

Erdal → *kädök* < *käd* ‘*to wear*’ – *ök* (Erdal, 1991: 235)

28. kefyeye Arapların kullandığı, omuzları örten, püsküllü erkek başlığı; takke, kep

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **kefyeye** (KK 71b.2) *takke, kep* (Yanık vd., 1999: 112) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kefiye** Ar. *kefiye* esk. Arapların kullandığı ve omuzları da örten, püsküllü erkek başörtüsü (TS: 1378) | **küf** ~ **küfe** çocuk başlığı, takke; kadınların başlarına giydikleri altınlı fes (DS VIII: 3025) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntıdır: kefiye < A. kûfiye 'kare şeklinde olup üçgen oluşturacak şekilde katlanıp 'ıḳāl altına giyilen baş örtüsü, kufiye' (Mutçalı, 1995: 777-778)

Nişanyan kaynak dil olan Arapçadaki kelimeyi *ketfiye* 'omuzları dahi örtmek üzere sarılan ipekten püsküllü ince örtü' şeklinde verir ve yine Arapça *ketf* 'kürek kemiği, omuz' köküne bağlar (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 09.04.2018).

29. kendeş yaşmak, örtü, peçe

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **kendeş** (ME 142.2) *yaşmak* (Yüce, 2014: 139) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

30. kepez baş giyimi, şapka

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **käpüz** (E.Uyg. Din Dışı) *pamuk, yün* (Ayazlı, 2016: 145)
|| **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **kepes** (CC I 51b.3) *şapka, börk, külah*
(Argunşah-Güner, 2015: 500) | **kebeş** (Ter. 19b.11) *börk, kalpak ve başa geçirilen sair şeyler* (Toparlı vd., 2000: 115) | **käbäs** (Kİ78) *börk, kalpak ve başa geçirilen sair şeyler* (Caferoğlu, 1931: 43) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kepez** *gelin başlığı; tavuk ve kuşların ibiği veya başındaki uzun tüyler* (TS: 1392) | **kepez** *boncuk, para ve tüy takılmış renkli tülbentlerle yapılan gelin başlığı, tepelik; tavuk ve kuşların ibiği ya da başındaki uzun tüyler, sorguç; koyunların başlarındaki kabarık yünler* (DS VIII: 2746) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **kepeş** *sırıp ne kestelep tigilgen, juqa döñgelek baskiyim, taqiya – sıkı dikilmiş ya da nakışlanmış, ince, yuvarlak baş giyimi* (KETS VII: 627) | **kepe kepeş** (KETS VII: 627) || **Tat.**→ **kepeç** *en basit başlık, basit kellepuş, takke* (Ganiyev, 1997: 189) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **kepeş** (Räsänen, 1969: 254)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Gülensoy → kepez ‘yüksek tepe, dağ; dağların oyuk, kuytu yerleri; gelin başlığı; tavuk ve kuşların ibiği veya başındaki uzun tüyler’ = OT kepez ~ kebez < *kapa ‘kaba ve yüksek olan her nesne’ + z (Gülensoy, 2007: 498)

Moriyasu → **käpüz** ‘pamuk, yün’ < Hot. kapāysä < Sansk. kavpāsa (Ayazlı, 2016: 145)

Nişanyan → kepez < Yun. kapasion ‘başlık, külah’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 02.03.2018)

Görüldüğü gibi kelimenin kökeni ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Türkçe bir kökten getirenler olduğu gibi alıntı olarak gösterenler de vardır. Alıntı olarak

gösterenler, Yunanca ve Sanskritçe gibi farklı kaynak diller ifade ederler. Kelimenin Türkçe **kapa* ‘*kaba*’ kökünden gelmiş olabileceği görüşü bizce açıklanmaya muhtaç bir görüştür (kökün durumu, başka örnekler, ekin işlevi vb.). Kelimenin Türk dili coğrafyasındaki yayılımı ve anlamı düşünüldüğünde en kabul edilebilir görüş bizce Sanskritçe *kavpāsa*’dan geldiği görüşüdür.

Açıklamalar

Anadolu’da kullanılan kepez, sembolik anlamlar taşıyan, geleneksel başlık türlerindedir. Ege Bölgesi Türkmenlerinde, küçük bir bakır sahan kullanılarak yedi renkten yapılan ve gelinin alınına bağlanan taca *kepez* adı verilir. Gelinin baba evinden koca evine giderken giydiği başlıktır ve kına gecesinde, gelinin diğer hediyeleriyle beraber kız evine gönderilir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe kadınların giydiği *tokulga* ile özdeştir (Şahin, 2002: 639).

31. konmao başlık, şapka, börk

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **konmao** (İdi. P991) (< Çin. kuan-mao) *şapka, börk* (Yunusoğlu, 2012: 165) || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

konmao < Çin. kuan – mao (Yunusoğlu, 2012: 165)

32. külgeç başa sarılan nesne

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ kölgeç (TZ 25a.5) *başta sarılan nesne* (Atalay, 1945: 207) | külkâç (Kİ 84) *kadınların başlarına bağladıkları bez* (Caferoğlu, 1931: 54) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kölgeç < kölge 'ışığın engellemesiyle yerde oluşan karanlık' + ç (İİYE)

Kelime, *gölge* adına, {+ç} addan ad yapım ekinin eklenmesiyle türetilmiş bir kelimedir. Toparlı, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde *kölgeç* maddesini '*başta sarılan nesne, gölgelik*' şeklinde açıklamaktadır. Kelimenin, özellikle '*gölgelik*' anlamı, *gölge* kelimesi ile semantik ve fonetik bağlantısını açıklamaktadır.

33. körüş örtü, peçe

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ körüş (ME 167.3, 129.1) *örtü, peçe* (Yüce, 2014: 150) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

T. kör- (> gör-) kökünden türemiştir: körüş < T. kör- ‘göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek’ + -Uş (FİYE)

34. köşik yüz örtüsü, örtü; perde

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ köşik *screen, certain* (Erdal, 1991: 240) || **Kar.**→ köşik (DLT, 206/176) *yüz örtüsü, örtü* (Ercilasun, 2015: 742) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ köşki *etn. kiyiz üydiñ işi-sırtın qaplawğa arnalıp tigilgen, aq matadan jasalğan japqış – çadırın içini ve dışını kaplamaya yarayan örtü* (KETS VIII: 391) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

köşik < T. köşi- ‘örtmek, kapatmak’ + -K (FİYE)

Clauson → köşik ‘perde, örtü’ < köşi- ‘kapatmak, örtmek’; **Xak.** köşik (Clauson, 1972: 752)

Erdal → köşik ‘*screen, certain*’ < köşi – k = ürtüg ‘*covering*’ (Erdal, 1991: 174, 240)

35. közenek yaşmak, eskiden kadınların yüzlerine örtündükleri, önlerini görmeyi sağlayacak şekilde gözenekli örtü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **közenek** (TZ 20b.13)
yaşmak, eskiden kadınların yüzlerine örttüğü örtü (Atalay, 1945: 209) ||
EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **gözene** *arılardan korunmak için başa giyilen ön tarafı tel olan başlık*
(DS VI: 2179) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

közenek < T. köz ‘*delik, boşluk*’ + AnAK (İİYE). Türkçede anlamlarından biri de ‘*delik, boşluk*’ olan *göz* (< ET köz) kelimesine {+AnAK} ekinin eklenmesiyle türetilen közenek adıyla ilgili Radloff, etimolojik bir değerlendirme yapmadan aşağıdaki şekilleri verir:

Radloff → közönök ‘[Kys.] *das Fenster*’ (Radloff II, 1899: 1302) | közünök ‘[Tel.] *das Fenster*’ = közönök (Radloff II, 1899: 1302) | köznäk ‘[Sag. Koib.] *das Fenster*’ = közünök (Radloff II, 1899: 1303) | köznök = köznäk (Radloff II, 1899: 1303)

Açıklamalar

Bizce Kıp. **közenek** ile TTk. **gözene**, aynı kelimenin varyantlarıdır. Muhtemelen her ikisi de başın diğer kısımlarını tamamen kapattığı, sadece gözleri açıkta bıraktığı ve gözlere denk gelen kısımdaki gözenekli yapısı sayesinde görme imkanı verdiği için bu şekilde adlandırılmıştır.

36. közüldürük *kıldan dokunan bez parçası; hayvanların etrafı görmesini engellemek için gözlerine takılan kapak; göz örtüsü; gözlük*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **közüldürük** (DLT I, 529) *at kuyruğundan dokunur bir bez parçası* (Atalay, 2013: 372) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **közündürük** (Kİ 81) *kıldan yapılp gözün üzerine konulan göz örtüsü, hayvanların etrafi görmemek için gözlerine takılan kapak, belki de gözlük [?]* (Caferoğlu, 1931: 54) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ || **Kaz.**→ **közildirik** *közge kiyetin eki äynekti optiqalıq aspap, közäynek – göze takılan optik malzeme, gözlük* (KTTS, 2008: 406) || **Tat.**→ **küzêldêrêk** *küzlêk* (TTAS II: 289) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

közüldürük < T. köz ‘görme organı’ + üldürük (İİYE) [asıl {+duruk} ekinden yanlış analogi yoluyla {+üldürük}]. *Közüldürük* adıyla ilgili etimolojik değerlendirmeler şu şekildedir:

Clauson → közüldürük ‘*atların gözünü iltihaptan veya ışıktan korumak için kıldan örülmüş nesne*’ < köz. Clauson’a göre kelimenin kuruluşunda yer alan -ül- yapısı, tizildürük ve kömüldürük’ten yanlış analogi yoluyla eklenmiştir; Karahanlı Türkçesinde **közüldürük**, Kıpçak Türkçesinde **közündürük** şeklindedir (Clauson, 1972: 761).

Erdal → közüldürük ‘*something woven from horse tails and put over the eye if it is bleared or dazed*’ < köz + üldürük. Erdal, közüldürük kelimesinin; beldürük, sakalduruk ve kömüldürük gibi asıl +dUrXk ekiyle türetilen kelimelerden analogi yoluyla +UldUrXk ekiyle türediğini söyler (Erdal, 1991: 104).

37. küfiyye sargı, kare şeklinde olup üçgen oluşturacak şekilde köşelerinden katlanıp bağlanan baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ küfiyye (KF 90b.4; 162b.5) *sargı, baş örtüsü* (Kuanişbayev, 2006: 146) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntı bir kıyafet adıdır: küfiyye < A. kûfiye ‘kare şeklinde olup üçgen oluşturacak şekilde katlanıp ‘ıķāl altına giyilen baş örtüsü, kufiye’ (Mutçalı, 1995: 777-778)

Açıklamalar

1. Kitāb-ı Fi’l-Fıkh 90b.4: “*Bu ol vaqtdadur ki başını silse iki qolını qoymasa (4) şaş üstüne, küfiyye üstüne.*”
2. 162b.4: “*Eger şaş düşse, (5) yâ küfiyyesi qayırmaz qaldurmaq*”

38. külāh keçeden yapılan, ucu sivri, genellikle erkeklerin giydiği baş giyimi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ külāh (Gül. 7a.2) *baş giyeceği, külah* (Özkan, 1993: 377) | külāh (VG 1060, 852) *eskiden erkeklerin giydiği keçeden yapılmış, ucu sivri başlık* (Köktekin, 2007: 426) | külāh (CTD Ü1 103.a) *külah, başa giyilen başlık* (Ersoylu, 1989: 319) | külāh (Kı.Yu. 1685, 2117) *külah, başlık* (Cin, 2011: 710) | külāh (Kit.Cem. 12a.5) *külah* (Bilir, 2007: 337) | külāh (BH 50a.2) *taç* (Türk, 2009: 272) | külāh (DK 61.13) *külah* (Ergin, 2009: 207)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kūlah** *Far. kulāh esk. erkeklerin giydiği genellikle keçeden, ucu sivri veya yüksek başlık* (TS: 1556) | **kulef** *kūlah* (DS VIII: 2995) | **kulav** *keçeden yapılan bir çeşit başlık* (DS VIII: 2995) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **kūlāh** [*f. كلاس baş kıyımı, kūlāh*] *tepā tāmāni ingiçkäläşib çıqqan qalpāq, baş kıyımı – tepesine doğru incelen kalpak baş kıyımı* (ÜTİL II, 426) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **kulāh, kulūh, kulūha** *kūlah, çođu zaman kırmızı takkenin altına giyilen kūlah* || **Erm.**→ **kūlah, kyūlah** *kukuletalı şapka* || **Rom.**→ **chiulaf** *şapka, kūlah, takke* || **Bul.**→ **kūlah, kūláf, kyulyáf** *şapka, başlık, huni biçimli kap; hile, oyun* || **Srp.**→ **ćulāh** *beyaz yün başlık* || **Arn.**→ **qylah, qylaf, qulap** *sivri biçimli derviş kūlahı* || **Yun.**→ **kūlāfi** *tepelikli şapka* (TVS: 558-559 - Eren, 1999: 273)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime, Farsça *kulāh*'tan alıntıdır. Steingass Farsçadaki anlamlarını 'A *filet, a head-band*' şeklinde vermektedir (Steingass, 1998: 1040).

Eren → **kūlāh** 'erkeklerin giydiđi keçeden, ucu sivri başlık' < F. *kulāh* 'a conic hat of black lambskin worn by the Muhammadan monks dervishes; any head-gear, a Tartar cap, a turban'; T. > Bul. *kjuljax-kjuljaf*, Srp. *ćulāh* (Eren, 1999: 273)

Nişanyan kelimenin Farsça bir alıntı olduğunu ifade ettikten sonra Farsça şekli Aramice **kalāh** 'yüksek başlık, taç' ve Arapça **kulla(t)** 'zirve, tepe' köklerine bağlar (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 04.03.2018).

Açıklamalar

1. Kıssa-i Yūsuf'ta *zerrîn* 'altından yapılmış' ile birlikte kullanılmıştır.
2. Kūlah dikişsiz, tek parça keçeden yapılmış, sadece erkeklerin giydiği bir baş kıyımıdır. Mevlevi kūlahları hariç diğer bütün kūlahların tepesi sivridir. Sarık sarılmadan giyilebileceği gibi üzerine bir sarık sarılarak da giyilebilir (Koçu, 1969: 162).

3. *Külâh*, börke göre daha geç bir dönemde (OT) ortaya çıkmıştır. Yayılma alanına baktığımızda ise Batı Oğuzcasında daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Zaten dikkat edilirse, çağdaş lehçelerden de Batı Oğuzcasının günümüzdeki temsilcisi olan Türkiye Türkçesinde birçok fonetik varyantı olduğu görülür.

Figür 3 Sivri külâh (Koçu, 1969: 163)

39. *mi'cer baş örtüsü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ *mi'cer* (İr.Mü. 188a.4)
baş örtüsü (Toparlı, 1992: 567) || EAT→ *ma'âcir* (SK v98b.39) *kadın baş örtüleri* (Çatıkkaş, 2009: 431)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntıdır: mi'cer < A. mi'cer 'bir çeşit kadın baş örtüsü' (Devellioğlu, 1962: 769)

40. nezkeb işlemeli kadın baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ nezkeb (SA 42a.3, 83b.7, 15b.1) baş örtüsü (Altun, 2015: 225)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ nezgep başa takılan bürgü ve saçları tutmaya yarayan üzerinde eski Türk motifleri bulunan başlık (TS: 1769) | nezgep ~ nezkeb ~ nezgep ~ nezkep kadınların başlarına taktıkları üstü işlemeli ve altınla başlık (DS IX: 3249) | nezbek göğüslük; bezden yapılmış kadın başlığı (DS IX: 3249) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

nezkeb < Erm. nezkeb (Kanar, 2011: 513)

41. niķāb gözler de dahil olmak üzere yüzün tamamını kapatan, ince, yarı şeffaf kumaştan yapılan yüz örtüsü, peçe

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ niķāb (ME 167.3) örtü (Yüce, 2014: 160) | niķāb (KE 67r.1, 76r.19, 93v.21, 96r.3, 150r.6, 94r.3, 123v.16, 76r.14, 238r.1) peçe, yüz örtüsü (Ata, 1997: 468) || Kıp.→ - || EAT→ niķāb

(Mar. 61a.3) *örtü* (Özavşar, 2009: 327) | **niqāb** (VG 158) *örtü, yüz örtüsü* (Köktekin, 2007: 440) | **niqāb** (KY D59r.3, M89/12, A62v.9, M91/9, M29/1, B42v.2, D59v.12, D63r.1, MK61r.10, D46r.7, MK65v.6, B70r.8, MK58r.9, M85/3, B29v.7, B47v.10, B52r.8, B64r.9, B71v.9, B47r.3, B49r.7, B61r.12, B24v.9, K62v.6, D45v.1, A52v.6, M80/4, K61r.16, K58v.11, MK57r.17, MK44r.3, M62/18, A21r.10, K29r.16, MK27v.17, K46r.6, A39r.6, D50r.12, K50r.11, A43v.1, MK60r.4, M84/2, K67v.14, M63/20, K45r.17, B61r.13, K59v.2, B65v.3, A53r.16, B62r.7, MK44v.9, A55r.13) *peçe, yüz örtüsü* (Cin, 2011: 715) | **niqāb** (CTD Ü1 98a) *peçe, yüz örtüsü* (Ersoylu, 1989: 329) | **niqāb** (Yu.Ze. 39a.1130) *örtü, yüz örtüsü* (Yıldız, 2008: 456) | **niqāb** (Kı.Yu. 757, 1239, 1434, 1423, 2061, 1142, 59, 938, 2070) *yüz örtüsü* (Karahana, 1994: 393) | **niqāb** (BL 27b.11) *nikap, peçe* (Turan, 2001: 155) | **niqāb** (BH 58a.9, 8b.6, 14a.11, 41b.8, 37b.8, 52a.12) *peçe, yüz örtüsü* (Türk, 2009: 253) | **niqāb** (SN 30.8, 101.2, 117.9, 198.10, 123.15, 207.11, 236.11) *peçe, yüz örtüsü* (Cin, 2012: 627) | **niqāb** (Güz. 133a.10) *peçe, yüz örtüsü* (Erdem, 1992: 377) | **niqāb** (DK 77.12, 78.1) *peçe, örtü, yüz örtüsü* (Ergin, 2009: 222)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **nikap** *Ar. niqāb esk. yüz örtüsü, peçe* (TS: 1772) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **nıqap** *özin tanıtpay üşin bekte kiyip alatin kiyim, betperde - nikap, yüzü kapatan örtü* (KTTS: 620) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **niqāb** [*a. نقاب yâpinçik, yüzgâ tutilâdigân tör*] *özini tanıtmashq yâki himâyâ qiliş üçün yüzgâ tutilâdigân, kiyilâdigân nârsä, maskä; mahsus tikilgân cild, qâplämä; haqiqatni, haqiqiy hâl, qiyâfä vä ş.k. ni pârdälâvçi, yaşiruvçi nârsä, vâsita – kendini tanıtmamak ya da korumak amacıyla yüze tutulan nesne, maske; özel olarak dikilen cilt, kaplama; gerçeği gizleyen şey* (ÜTİL IV, 2006: 43) || **Y.Uyg.**→ **niqap** *a. maska* (YUTS, 1995: 290) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

nikāb < A. nikāb 'peçe' (Mutçalı, 1995: 908)

Açıklamalar

Koçu'nun kaydettiğine göre *nikab*, genellikle siyah veya beyaz, yarı şeffaf kumaşlardan yapılan ve gözler dahil yüzün tamamını kapatan bir baş giyimidir. Yaşmaktan farkı, yaşmağın gözleri açıkta bırakacak şekilde kullanılmasıdır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tanınmamak için yüzünü gizlemek isteyen erkekler tarafından da kullanılmıştır (Koçu, 1969: 181-182).

42. örtüg örtmek için kullanılan şey, örtü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ örtüg (KT Ryl. 30/92b.1) *elbise, kılıf* (Ata, 2004: 584) || **Har.**→ örtü (ME 72.8) *örtü* (Yüce, 2014: 44) | örtüg (ME 235.5, 125.1) *örtü* (Yüce, 2014: 167) || **Kıp.**→ örtü (TZ 26b.7) *örtü* (Atalay, 1945: 226) | örtük (Kİ 10) *örtü* (Caferoğlu, 1931: 66) || **EAT**→ örtü (KEMŞ 252b, 271b) *örtü* (Mazıoğlu, 1974: 65) | örtü (MC 51a.9) *örtü* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | örtü (KT 143b.8) *perde, siper; insanı örten şey, giyim* (Topaloğlu, 1978: 478)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ örtü *örtmek için kullanılan şey, vualet; yapılarda çatı, dam* (TS: 1860) | örtü *yatak; çatı; araba körüğü* (DS IX: 3355) || **Tkm.**→ örtgi *bir zading daşını yapmak, yüzünü örtmek için ulanıyla:n zat – bir nesnenin dışını ya da yüzünü örtmek için kullanılan nesne* (STY, 1962: 507) || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ örtkêç *kaplaviç - örtü* (TTAS III: 706) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ örtī, urtī *örtü* || **Erm.**→ örtü örtü || **Bul.**→ yurtıya, urtıya *ev örtüsü, çatı* || **Srp.**→ ùrtija *örtü; örtmek işinde kullanılan şey* || **Yun.**→ ğürdi, ğiordi *bir tür palto, kaput; örtü* (TVS: 665)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

örtüg < T. ört- ‘*korumak, görünmez duruma getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak*’ + -üg (FİYE)

Clauson → örtüg ‘örtü’ < ört – üg ‘örtmek’. Clauson, kelimenin çağdaş lehçelerde daha çok ‘*baş örtüsü, peçe, duvak*’ anlamında; Karahanlı Türkçesinde örtüg, Çağatay Türkçesinde örtük, Kıpçak Türkçesinde ise örtü: şeklinde karşımıza çıktığını söyler (Clauson, 1972: 206).

Gülensoy → örtü ‘örtmek için kullanılan şey’ < ört – ü (Gülensoy, 2007: 672)

Eyüboğlu → örtü < ET örgü [g sesinin düşmesiyle]. Eyüboğlu, diğerlerinden farklı olarak kelimenin -gü ekiyle türediğini, örtü ile örgü’nün kökünün özdeş olduğunu düşünür: ör-. Bu nedenle örgü/örtü ‘örülerek ortaya konan, örtmek’e yarayan nesnedir’ (Eyüboğlu, 1998: 254)

Radloff → örtü ‘[Krm., Osm.] die Decke, der Schleier’ < ört + ü (Radloff I, 1893: 1235-1236)

Erdal → örtü ‘covering’ < *ürt - üg (Erdal, 1991: 173)

Açıklamalar

1. Kitab-ı Evsaf-ı Mesacidi’ş-Şerife ve Miftahü’l-Cenne’de *Kabe örtüsünü* ifade etmek amacıyla kullanılmıştır: “*çü örtüsü ağır ahlās tokunmuş*” (KEMŞ 252b); “*ka’be örtüsüne*” (MC 51a.9)

2. Eyüboğlu’nun köken açıklaması doğru değildir. Türkçede art zamanlı olarak hece başında bulunan /g/’nin değil hece sonu /g/nin düştüğü görülmektedir.

43. p̣eṛde yüz örtüsü, peçe

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **p̣arda** (ME 64.8) *örtü, peçe* (Yüce, 2014: 169) | **p̣erde** (ME 72.8, 73.5) *örtü, peçe* (Yüce, 2014: 169) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **perde** (KY M62/16, D29r.12, B58v.2, D23r.5, K23r.9, B24r.8, M69/9) *perde, örtü, peçe* (Cin, 2011: 749)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **perde** *Far. perde görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığın önüne gerilen örtü; ikiye birbirinden ayıran bölme* (TS: 1912) || **Tkm.**→ **perde** *nikap, maska – yüz örtüsü, maske* (STY, 1962: 527) || **Kaz.**→ **perde** *esik-terezge, teatr sahnasına kurulatan şimildiq; äyelder betine salatın bürkenşik, tanıtpav üşin kiyetin niqap – kapı pencereye, tiyatro sahnesine çekilen örtü; kadınların tanınmamak için yüzlerine örttüikleri örtü, nikap* (KTTS, 2008: 674) || **Tat.**→ || **Özb.**→ **pärdä** [f. پردہ därpärdä, eşik yâki deräzä pärdäsi, yâpinçik, tâvuş, âhäng, nâta] || **Y.Uyg.**→ **perde** *f. perde* (YUTS, 1995: 319) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **parda, bardāya, burdāya** *perde* || **Erm.**→ **perde** *örtü; perde* || **Rom.**→ **perdea** *perde; tül perde; perdeleme; örtme* || **Bul.**→ **perdé** *perde; peçe, tül örtü; parmaklık, korkuluk, çit* || **Srp.**→ **përde, pârda** *pencere, kapı veya pencereyi örten, perde; peçe, örtü; tahta perde* || **Arn.**→ **pérdé, pérde, përghe** *perde, örtü; utangaçlık, mahcubiyet, utanma duyususu* || **Mak.**→ **perde** *perde* || **Yun.**→ **perdés, berdés, pertés** *perde, örtü; Karagöz oyunundaki perde* (TVS: 686 - Eren, 1999: 330)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime Farsça *perde*'den alıntıdır. Türkçede olduğu gibi, kaynak dil Farsçada da geniş bir anlam alanına sahiptir. Steingass *perde* kelimesinin '*yaşmak, duvak, baş örtüsü; tabaka, katman, bölme, çit, zar; karın zarı*' gibi anlamlarını kaydetmektedir (Steingass: 1998: 240).

Eren → *perde* '*kapı, pencere gibi yerlere asılan örtü*' < F. *parda* '*a veil, curtain, tapestry*'; T. > Bul. *perde*, Srp. *përde* (Eren, 1999: 330)

Açıklamalar

1. *Perde* kelimesi Kıssa-i Yûsuf'ta sadece M62/16 ve M69/9'da '*yüz örtüsü, peçe*' anlamında kullanılmıştır. Diğer yerlerde ise '*örtü, paravan*' anlamında kullanılmıştır.

2. Kitāb-ı Cemālî: “kişiye (9) andan büyük bend ü kayd perde vü hicāb yokdur...”

44. pasak taç

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ pasak (Mai. 94.3) taç (Tekin, 1976: 450) || Kar.→ - ||
Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

pasak < Toh. pasaka (Tekin, 1976: 450)

45. peçe peçe, yüze tutulan; gözler dahil yüzün tamamını örten örtü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ piçe (İd.Haş. 33) peçe,
yüze tutulan (İzbudak, 1936: 37) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ peçe *İt. Pezza esk. kadınların sokakta yüzlerine örttüikleri ince siyah
örtü, nikap* (TS: 1905) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - ||
Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ pīça peçe || Mac.→ pecza, pecsa peçe || Bul.→ péçe kadın örtüsü ||
Srp.→ pēça kadın peçesi; örtü; önlerine bakmaları için atların gözüne takılan
araç, at gözlüğü || Arn.→ péçe, pecë tül peçe, yüz örtüsü || Yun.→ peçés peçe
(TVS: 682)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

piçe < F. piçe ‘an auger, wimble, piercer; a pent or projection over a door; a
creeping plant, ivy; a lock of curling hair; an ornament set with jewels worn on the
head of a bride; a filet for the hair’ (Steingass, 1998: 263)

46. salban büyük baş örtüsü, başa sarılan sarık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ salban (TZ 25a.4) başa
sarılan sarık (Atalay, 1945: 232) | salpan (TZ 25a.4) başa sarılan sarık
(Atalay, 1945: 232) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ salma kimi köylü elbiselerinde kolun yeninden sarkan kumaş parçası
(TS: 2021) | salma ~ salman büyük başörtüsü, yazma (DS X: 3528) || Tkm.→
- || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

salban < T. sal- ‘yaymak, sermek’ + -mA(n). Kelime, Türkçe sal- ‘yaymak,
sermek’ fiilinden türemiş olmalı. Sal-, Türkçede çok geniş bir anlam alanına sahiptir.
Bu anlamlardan biri de yukarıda belirttiğimiz gibi ‘yaymak, sermek’tir. Özellikle
salban’ın normalden daha büyük bir baş örtüsünü ifade ediyor oluşunu
düşündüğümüzde fiilin bu anlamı ile bağlantısı açık bir şekilde görülmektedir. Sal- fiili,

bu anlamıyla ‘*yatak ya da çarşaf gibi nesnelere serme*’ işini ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Açıklamalar

Kelimenin, tarihî metinlerden sadece Et-tuhfetü’z-Zekiyye’de kullanıldığı tespit edilmiştir. Et-tuhfetü’z-Zekiyye Kıpçak ağızlarını esas alan bir sözlüktür. Ttk. lm > Kaz. lb ses denkliliğini dikkate aldığımızda Et-tuhfetü’z-Zekiyye’de görülen *salban~salpan* adının TTK. ağızlarındaki karşılığının *salma~salman* olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

47. saraguç kadının yaşmağı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ saraguç (DLT 244/212) kadının yaşmağı (Ercilasun, 2015: 804) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

saraguç < T. *sara- + -guç (FİYE). Saraguç adının kökeniyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Türkçe bir köke bağlayanlar olduğu gibi Farsça *serağuş*’tan geldiğini ifade edenler de olmuştur. Kelimeyle ilgili etimolojik değerlendirmeler şu şekildedir:

Clauson → < saru-. Clauson, **saruğaç**’ın metatez yoluyla **saraguç**’a dönüştüğü kanaatindedir ve kelimeyi Türkçe bir köke bağlamaktadır. Kelimenin, Farsça *serağuş*’tan geldiği düşüncesini kabul etmemektedir (Clauson, 1972: 849).

Erdal → saraguç ‘*a woman’s veil*’ < *sara-guç (Erdal, 1991: 358)

Räsänen → Räsänen kaynak şekil olarak F. sarāgōš kelimesini verir (Räsänen, 1969: 402). Kelimenin, fonetik ve semantik bakımlarından Türkçenin kendi iç

kurallarıyla açıklanabilecek bir etimolojisi yapılabildiğinden, Räsänen'in bu görüşü doğru görünmemektedir.

48. şaruḡ tülbent veya şaldan sarılarak oluşturulan başlık; kavuk, fes gibi başlıkların üzerine sarılan ince hafif kumaş

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **şaruḡ** (DK 91.4, 97.3) *sarıḡ* (Ergin, 2009: 260)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **sarıḡ** *sarılarak meydana getirilen başlık; kavuk, fes gibi bazı başlıkların üzerine sarılan tülbent, şal vb.* (TS: 2036) | **sarıḡ tülbent** (DS X: 3545) | **saruk sarıḡ** (DS X: 3549) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

şaruḡ < T. sar- 'çevirmek, çepeçevre dolanmak, çevrelemek' + -IK (FİYE)

Gülensoy → sarıḡ 'kavuk, fes gibi bazı başlıkların üzerine sarılan tülbent, abani veya şala verilen ad' < sar – ık (Gülensoy, 2007: 736)

Eyüboğlu → sarıḡ 'sarılmış, dolanmış' < sar – ı – k ; başlığın çevresine dolana dolana sarıldığından bu adı almıştır (Eyüboğlu, 1998: 282)

Açıklamalar

Sadece EAT metinlerinde tespit edilebilen *sarıḡ*, Türklerin yakın doğuya geldikten sonra kullanmaya başladıkları baş giyimlerindedir.

49. serbend sarık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **serbend** (Ter. 19b.6) *sarık* (Toparlı vd., 2000: 136) | **serben** (Ter. 19b.6) *sarık* (Toparlı vd., 2000: 136) | **sarpan** (CC I 52b.11) *örtü, masa örtüsü* (Argunşah-Güner, 2015: 548) | **sarban** (Kİ 57) *Farisîcenin “sâr+bânt”inden ibaret olup sarık demektir* (Caferoğlu, 1931: 87) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **sərban** *beyaz, dar ve uzun bir baş örtüsüdür ki çene altından geçerek başa bağlanır, uçları da enseden sarkar* (ÇS, 1950: 132)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Serbend adı, Farsça *ser* ‘baş’ ve *bend* ‘bağ’ adlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Farsçadaki anlamıyla Türkçedeki anlamı aynıdır. Steingass *serbend* adını, ‘kadınların başlıklarını bağlamak için kullanılan bant’ şeklinde tanımlamaktadır (Steingass, 1998: 670). Yapılan etimolojik değerlendirmelerde, kelimenin kaynağı olarak Farsça dışında farklı bir görüş bulunmamaktadır:

Ebu Hayyān → F. sār + bānt (Caferoğlu, 1931: 87)

Räsänen → sarban ‘sarık’ < F. sar ‘Kopf’ + band ‘Band’ (Räsänen, 1969: 403)

50. suluk sarık, mendil vb.; kemer ile asılan çanta

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **suluk** (DLT III 262-24) *sarık* (Atalay, 2013: 540) | **suwluk** (DLT I 201-13, 471-19, II 96-5, 215-13, 246-22, 304-3, 346-1, III 296-16, 323-16) *sarık, mendil ve benzerleri* (Atalay, 2013: 546) || **Har.**→ **suvluk** (İM 166) *sarık* (Battal, 1997: 64) || **Kıp.**→ **suluq** (Kİ 59) *kemer ile asılan çanta* (Caferoğlu, 1931: 93) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **suluk** kadınların başlarına örttüikleri çevre (DS X: 3693) || Tkm.→ - || Kaz.→ **sulıq** qolding suvın sürtetin oramal; ilgal, suv ötkizbeytin sırtkiyim; jügenning sağıındağı temir avızdıq – elin suyunu temizlemeye yarayan bez, mendil; nem ve su geçirmeyen dış giyim; dizginin ucundaki demir ağızlık (KTTS, 2008: 743) || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

suluk < T. su ‘sıvı durumunda bulunan renksiz, kokusuz, tatsız madde’ + IİK (FİYE)

Açıklamalar

Caferoğlu, Mısır kölemenlerinin kıyafetlerini tasvir eden kaynaklarda geçen “libasın üzerine sol tarafa kılıç ve sağ tarafa savlaq bağlanır” ifadesini referans göstererek Arapça الصولق (*savlak*) kelimesinin, Türkçe *suluk* kelimesinin Arabileşmesinden ibaret olduğunu söyler (Caferoğlu, 1931: 93).

51. şaş ince baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ şaş (KF 90b.4, 150a.4, 163a.1; 162b.4, 162b.6, 162b.6) baş örtüsü (Kuanışbayev, 2006: 182) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **şeş** tülbent, yazma (DS X: 3763) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ şaşa [*a* شاش *yupqa*, yumşaq gäzlämä, dākā] siyräk toqilgän, siyräk – seyrek dokunan (ÜTİL III, 2006: 558) || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

şas < A. şas ‘a turban’ (Steingass, 1998: 723)

Açıklamalar

Kitāb-ı Fi’l-Fıkh 90b.4: “*Bu ol vaqtdadur ki başını silse iki qolını qoymasa (4) şas üstüne, küfiyye üstüne.*”

150a.4: “*Eger secde eylese şas üstüne, yâ qumâşı (5) artugına keçer.*”

162b.4: “*Eger şası düşse, (5) yâ küfiyyesi qayırmaz qaldurmaq*”

162b.6: “*eger dürütse şası tarafını, yâ şası (7) bozursa iki qolı bile şarmasun*”

163a.1: “*Namâz qılsun başı açuq; kisi yapsun şas tarafı bile (2) az iş bile.*”

52. şemle Arapların baş örtüsü, kıldan yapılmış örtü, sarık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ şemle
(Müs. 132.12) *Arapların baş örtüsü, kıldan yapılmış örtü, sarık* (Erdem, 2007: 264)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ şemle *atki, örtü* (DS X: 3759) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - ||
Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

şemle < A. şemle ‘kendisine sarılıp örtünülen şey, pelerin vb.’ (Mutçalı, 1995: 457)

Açıklamalar

1. Müseyyebname 132.12 “yeşil şemle paşında Müseyyeb Hân öñünde yürüdi” ifadesinden anlaşıldığına göre kelimenin ‘baş örtüsü’ anlamı bağlamsal bir anlamdır. Çünkü burada *baş* kelimesiyle birlikte kullanılarak bu anlamı kazanmıştır. Arapçadaki asıl anlamı ‘örtü’dür. Koçu’nun Osmanlı saray kültüründe *şemle*’nin kullanımıyla ilgili verdiği bilgilerden de sadece baş örtüsü anlamında kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Koçu burada, şemlenin zaman zaman bir peştamal gibi bele sarıldığı ve siyah şemlenin bir yas alameti olduğu bilgisini de vermektedir (Bkz. Koçu, 1969: 217).

2. Metinlerden anlaşıldığına göre sadece Batı Oğuzcasında görülen bir kelimedir. Çağdaş lehçelerden de sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında görülmektedir.

53. tac *tac; süslü hükümdar başlığı; taç şeklinde kadın başlığı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **tac** (ETS-Fazilet, 11) *tac* (Arat, 1991: 262) | **taç** (E.Uyg. Din Dışı) *taç* (Ayazlı, 2016: 216) || **Kar.**→ - || **Har.**→ **tāc** (ME 80.5) *taç* (Yüce, 2014: 181) | **tāc** (KE 7r.9, 11v.10, 46v.19, 74v.16, 89v.16, 94r.1, 148r.17, 219r.8) *taç* (Ata, 1997: 586) || **Kıp.**→ **taç** (CC I 45b.18) *taç* (Argunşah-Güner, 2015: 562) | **daç** (CC II 71a.4, 69b.14) *taç* (Argunşah-Güner, 2015: 687) | **tāc** (Gül.Ter. 6.4, 129.10, 130.2, 114.12) <A. *taç* (Karamanlıoğlu, 1978: 367) || **EAT**→ **tāc** (Gül. 37b.8) *taç* (Özkan, 1993: 441) | **tāc** (VG 853, 1060, 1039, 1403, 1505, 1042, 673) *taç, hükümdarların başlarına giydikleri başlık* (Köktekin, 2007: 480) | **tāc** (KY B11v.8, B19v.12, M36/4, MK33r.15, MK33v.13) *taç* (Cin, 2011: 796) | **tāç** (KY B25v.4) *taç* (Cin, 2011: 796) | **tāc** (CTD Ü1 109b) *hükümdarların başlarına taktıkları değerli taşlarla işlenmiş başlık* (Ersoylu, 1989: 341) | **tāç** (K1.Yü. 712, 1238, 1625) *taç* (Karahan, 1994: 414) | **tāç** (Müs. 31.6, 123.11, 75.14) *mücevherli başlık* (Erdem, 2007: 265) | **tāç** (BL 28a.7) *taç; taç şeklinde kadın başlığı* (Turan, 2001: 166) | **tāç** (Kit.Cem. 12a.5, 50b.8) *taç* (Bilir, 2007: 395) | **tāc** (RN 87, 413, 438) *değerli taşlarla süslü başlık* (Boz, 2012: 423) | **tāç** (BH 50a.5) *taç* (Türk, 2009: 272) | **tāç** (SN 11.9, 27.13, 34.8, 51.8, 51.15, 65.2, 239.4, 279.1, 342.7, 353.1; 48.1, 59.1, 65.10, 99.3, 2440.4, 253.11; 30.14; 30.7; 359.8; 178.7, 349.9) *taç* (Cin,

2012: 677) | **tāc** (SK v14a.3) *taç* (Çatıkkaş, 2009: 452) | **tāc** (Güz. 105b.9) *taç* (Erdem, 1992: 425) | **tāc** (MC 9b.2) *taç* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **tāc** (SA 25b.2) *taç* (Altun, 2015: 237) | **tac** (DK 210.3, 251.6, 68.2, 125.7, 148.9) *taç* (Ergin, 2009: 281)

Çeşitleri

tigerek tācı (CC II 63b.23) *Hz. İsa çarmıha gerildiğinde başına geçirilen dikenden örülmüş taç* (Argunşah-Güner, 2015: 842)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **taç** *Ar. tāc soyluluk, iktidar, güç veya hükümdarlık sembolü olarak başa giyilen, değerli taşlarla süslü başlık; gelinlerin başlarına takılan süs; esk. bazı tarikatlarda şeyhlerin giydikleri başlık* (TS: 2240) | **taç** *fes, takke* (DS X: 3798) | **taj** *taç* (DS X: 3804) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **tac/tāc** *taç* (KETS XIII: 609) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **tāc** [*aç* جت tāc, *gülçambār, ciğa, gültāc*] *şāhlärning hükmdārlik rāmzi bolgän, qimmätbähā taşlär qädälgän ziynätli başkiyim – hükümdarlık sembolü olan, kıymetli taşlarla süslü, değerli başlık* (ÜTİL III, 2006: 132) || **Y.Uyg.**→ **tac** *taç* (YUTS, 995: 384) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **tāc** *taç* || **Erm.**→ **tac** *taç; Kafkasya'da kadın şapkası* || **Srp.**→ **tādž** *taç; padişah tacı, derviş takkesi; gelin ve kadın süsü; satranç oyununda bir terim* || **Arn.**→ **taç, taxhë** *derviş başlığı* (TVS: 804)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tac < A. tāc 'taç, piskopos tacı' (Mutçalı, 1995: 92)

Açıklamalar

1. Taç; hükümdarlık alameti olan süslü başlık, şeyh-derviş başlığı ve gelin başlığı olmak üzere başlıca üç farklı nesneyi karşılayan bir kelimedir.
2. Taç şekilleri ve gelenekleri Orta Asya Hun devri kurganlarına kadar inmektedir. Arkeolojik verilerden, duvar süslemelerinden ve tasvirlerden anlaşıldığına

göre tacın, tek taşlı olanı, diadem şeklinde olanı ve dilimli olanı vardır (Süslü, 2002: 1174).

Figür 4 Zerrin tac (Osmanlı Dönemi - Ralamb albümünden) (Koç Keskin, 2016: 256)

54. taḥfife genellikle geceleri evde takılan hafif ve ince başlık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ taḥfife (İr.Mü. 129a.4) sarık (Toparlı, 1992: 598) | taḥfife (Gül.Ter. 120.7) hafif ve ince sarık, geceleyin veya evde sarılan sarık, takke (Karamanlıoğlu, 1978: 367) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

taḥfife < A. ḥaffe ‘hafif olmak’ (Mutçalı, 1995: 274)

55. takya yarım küre biçiminde ince ve hafif başlık, takke

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **taqya** (KG 16b.11) *takke, börk* (Akkuş, 1995: 850) | **takke** (Müs. 169.5) *dinî vecibelerden dolayı başa takılan fes, takke* (Erdem, 2007: 266) | **takye** (SA 87b.3) *ince, hafif başlık* (Altun, 2015: 237)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **takke** *Ar. takiye ince kumaştan dikilmiş veya ipten örülmüş, çoğunlukla yarım küre biçiminde başlık* (TS: 2250) | **taka ~ tahhe ~ takkiç ~ tayka** *terlik; kadınların giydiği fes; gelinlerin başına giydirilen süslü bir çeşit başlık* (DS X: 3809) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **taqiya** *kestelep, sırın tigilgen dönggelek, jengil baskiyim – ince kumaştan, yarım küre şeklinde dikilen hafif başlık* (KTTS, 2008: 775) || **Tat.**→ || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **taqi ~ takiye** *takke* (YUTS, 1995: 385) | **teki** *yüksek kaliteli eski zaman takkesi* (Öztuncer, 2006: 85) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **tohya** *kızların başlarına giydikleri takiye* (ÇS, 1950: 182) | **tohya** *devičego golovnogo ubora - genç kızların baş giyimi* (Fedotov II: 259)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **tak'yá, taf'yá, tahyá** *kadın şapkası* (Vas IV: 13'e göre < Tat) || **Erm.**→ **takye** *şapka* || **Mac.**→ **totya** *takke* || **Rom.**→ **tichie, chitie** *takke, başlık; şapka; hotoz* || **Bul.**→ **táke** *siperliksiz, yumuşak ve küçük şapka; küçük Arnavut fesi* || **Srp.**→ **tăcadzija** *kavuk ve sarıkların altına giyilen takkeyi yapan usta; deri başlık yapan kimse* || **İt.**→ **tocca** *kenarlıksız başlık* || **Arn.**→ **taki, taqi, takije, takié** *takke; fesin altına giyilen takke, başlık* || **Fr.**→ **toque** *kenarlıksız başlık* || **İng.**→ **toque** *kenarlıksız başlık* (TVS: 808; Esen, 2008: 371; Vas IV: 13-29)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

taqya < A. takiye 'bere, takke, kep' (Mutçalı, 1995: 558)

Açıklamalar

1. Müseyyebname 169.5 “başında bir gece takke geyüp” ifadesinden, gece giyilen ince, hafif baş giyimini karşıladığı anlaşılıyor.

2. Koçu takkeyi ‘kavuk, külah ve fes gibi herhangi bir başlığın altına giyilen ve başın terini emerek başlığın kirlenmesini önleyen ince bezden hafif bir başlık’ şeklinde tanımlar Arapça tâk ‘kemer, kubbe’ kökünden geldiğini ifade eder (Koçu, 1969: 220).

Fotoğraf 2 Kazak taqiyası (Özlü-Yergeshova, 2006: 91)

56. terincek büyük baş örtüsü, çarşaf

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **terinçek** (DLT 254/223) *Oğuzcada ince kadın çarşafı* (Ercilasun, 2015: 871) || **Har.**→ **terinçek** (ME 103.3, 235.4) *örtü, bürünçek* (Yüce, 2014: 186) | **terinçek** (NF 415.1) *örtü, bürünçek* (Ata, 1998: 422) || **Kıp.**→ **terinçek** (İr.Mü. 238b.5) *kadın gömleği* (Toparlı, 1992: 604) | **derincek** (İd.Haş. 14) *kadının başına örttüğü dört köşe çenber* (İzbudak, 1936: 15) | **terincek** (İd.Haş. 11, 33) *kadınların büründükleri çarşaf envai. Bir vakit süslüsüne [car] derlerdi* (İzbudak, 1936: 46) || **EAT**→ **derincek** (Mar. 17a.5) *baş örtüsü* (Özavşar, 2009: 224) | **derincek** (KG 36b.12, 73a.2, 25b.11) *baş örtüsü* (Akkuş, 1995: 501) | **derincek** (Mar. 17a.6) *baş örtüsü, çarşaf*

(Korkmaz, 1973: 330) | **derincek** (BL 28a.2) *bir tür baş örtüsü* (Turan, 2001: 127) | **derincek** (KT 167b.6) *baş örtüsü* (Topaloğlu, 1978: 145)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **terindjek** *âyelder kiyetin bas-kiyim – kadınların baş giyimi* (KETS XIV: 151) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Terincek adıyla ilgili bütün etimolojik değerlendirmelerde kelimenin, ET ter- ‘*derlemek, toplamak, bir araya getirmek*’ kökünden geldiği söylenmektedir. Bu köke hangi eklerin getirildiği konusunda ise farklı görüşler mevcuttur. Bize göre kelime şöyle bir gelişim göstermiştir: *terinçek* < T. ter- ‘*toplamak, bir araya getirmek*’ + -inç (FİYE) + çek (küçültme eki). *Terincek* adıyla ilgili etimolojik değerlendirmeler şunlardır:

Clauson → < terin- ‘*büzül-, toplan-, yuvarlak bir şekilde bir araya getirmek*’ (Clauson, 1972: 552)

Gülensoy → *derincek* ‘*baş örtüsü*’ = OT *terinçek* < der- [< ET tér-] ‘*toplamak*’ – in – cek (Gülensoy, 2007: 278)

Tietze → *derincek* ‘*baş örtüsü*’ < ET *terinçek* ‘*çarşaf gibi sarılan üst giyim*’; < *dérin-* ya da ET *térin-* ; M. Erdal 1991 I: 47’ye göre ter – inç – çek (Tietze, 2002: 595)

Erdal → *tärinçäk* ‘*a thin cloath*’ < *tär* – (X)ñç + çAk (Erdal, 1991: 47)

Hazar → *tärinçäk* < *teriñ* ‘*derin, geniş*’ + çe + ok (Hazar, 2011: 144)

57. tok yüz örtüsü, peçe

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **tok** (BL 27b.11) *yüz örtüsü, peçe* (Turan, 2001: 168)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

Açıklamalar

Bahşayış Lugati'nin bilimsel neşrini yapan Turan, bu kelimenin 3. bir kalem tarafından eklendiğini ve 'peçe' veya 'yüz örtüsü' anlamında kullanılan bir kelime olarak başka Oğuzca sözlüklerde rastlanmadığını söyler. Araştırmacı Oğuzca *toğ* kelimesinin, EDPT'de geçen *toğ* 'bariyer, engel' ve Mukaddimetü'l-Edeb'de geçen *toğuğ* 'perde' kelimelerinin anlamlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu ifade eder (Turan, 2001: 85).

58. tolaq *ayakkabının altından ayağa sarılan sargı, dolak; boyun atkısı, şal; tülbent, yazma*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **torlağ** (Ter. 20a.8) *sargı, dolak* (Toparlı vd., 2000: 147) | **tołaq** (Kİ 56) *dolak* (Caferoğlu, 1931: 104) || EAT→ **tołağ** (34b.3, 72b.7) *çift sürerken çiftçilerin ayaklarına doladıkları yün sargı* (Altun, 2015: 238) | **tołak** (BL 28b.11) *çarığın veya ayakkabının altından ayağa sarılan sargı, ayak sargısı; boyun atkısı, şal; tülbent, yazma* (Turan, 2001: 168)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **dolak** *hkk. tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası; baş örtüsü, yazma; boyun atkısı* (TS: 697) | **dolak**

~ **dolah** ~ **dolama** başörtüsü, tülbent, yazma; boyun atkısı; çobanların çarık giymeden önce bacaklarına sardıkları bez ya da yün sargı, tozluk; çorap eskisi, paçavra (DS IV: 1542) || **Tkm.**→ **dolak** ädik, çokay ve ş. m. ayakgap geylende ayaga dolamak için yörte dokalan ya da matadan edilyä:n bölek mata – ayak giyimleri giyilmeden önce ayağa dolanan kumaş parçası (STY, 1962: 263) || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rom.→ **dolác** dolak, tozluk || **Bul.**→ **dulák** dolak, kırmızı gelin başlığı (TVS: 254)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe *tol-* ‘bir şeyin üzerine döndürerek sarmak’ fiiline {-K} ekinin eklenmesiyle türetilen *tolak* adıyla ilgili etimolojik değerlendirmeler şunlardır:

Clauson → *tolğa:ğ* < *tolğa-* . Clauson, kelimenin değişik tarihî lehçelerdeki anlamlarını verip bunlar arasında sadece Kıp.da kıyafet anlamıyla kullanıldığını kaydetmektedir: *to:la:k* ‘puttees, or leggings’, *tolak* ‘something wrapped up or round’; *dolak* da denir (Clauson, 1972: 496).

Gülensoy → *dolak* ‘atki, boyuna dolanan şey’ < OT *tolğa-* ‘takınmak, dolamak’ – k (Gülensoy, 2007: 295)

Eyüboğlu → *dolak* ‘dizle ayak bileği arasında dolanarak giyilen tozluk’ < ET *tol* ‘dolma, çevrilme, sarma, kuşatma, uzama, çevre anlamları içeren kök’; *tol* – a – k > *tolak* / *dolak* (Eyüboğlu, 1998: 88)

Tietze → *dolak/dulak* ‘başörtüsü, yazma, peçe; boyun atkısı; çobanların çarıklarını giymeden önce bacaklarına sardıkları sargı, tozluk’ < *dola* – k (Tietze, 2002: 640)

Eyüboğlu’nun köken önerisi ses ve anlam bakımlarından doğru değildir.

Açıklamalar

1. Dolak bir güreş terimi olarak da kullanılmıştır. Güreş Terimleri Sözlüğü’nde *dolak* *Osm. keçebent, yağlı güreşlerde güreş donu paçalarının eti kesmemesi için*

baldıra sarılan keçe ya da bezden sargı şeklinde tanımlanır (BSTS / Güreş Terimleri Sözlüğü; www.tdk.gov.tr; erişim tarihi 11.07.2016).

2. Dolak çoğunlukla çiftçiler, çobanlar, avcılar ve askerler tarafından kullanılmıştır. Askerlerin kullandığı dolaklar, yaklaşık dört parmak genişliğinde, kuşak gibi uzunca bir bez parçası olup konç üstünden başlanarak diz kapağı altına kadar pantolon paçası üzerine, baldıra sımsıkı sarılarak dolanır (Koçu, 1969: 92).

59. torlak sargı, dolak

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ torlak (Ter. 20a.8)
sargı, dolak (Toparlı vd., 2000: 147) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→
-

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin ‘*sargı, dolak*’ anlamı başka hiçbir metinde ve sözlükte tespit edilememiştir. Kelimenin ‘*acemi, tecrübesiz; evcilleşmemiş hayvan*’ anlamları da bilinmektedir. Rossi, ‘*acemi, tecrübesiz; evcilleşmemiş hayvan*’ anlamlarında kullanılan *torlak*’ın, *tor* ‘*acemi, vahşi*’ köküne küçültme, büyütme, hakaret anlamları ifade eden {+lak} ekinin eklenmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir (Rossi, 1955: 9). Räsänen kelimenin ‘*faul, nachlässig, undressierte Pferd*’ anlamlarını vermekte ancak kökeniyle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır (Räsänen, 1969: 490).

60. tuyluqa miğfer, tolga; savaştının başını korumak için giydiği başlık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **tuyluqa** (İdi. P405) *miğfer, tolga* (Yunusoğlu, 2012: 175)
|| **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **tovulga** (CC I 50b.10) *miğfer, tolga*
(Argunşah-Güner, 2015: 580) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **tolga miğfer** (TS: 2363) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **duwılğa** *soğısqa şıqqan batırlardıñ basına kiyetin temirden, jezden jasalğan baskiyim; soldattar, şaxterler jäne t.b. kiyetin metaldan jasalğan baskiyim, qasqa; duwılğa tärizdi döñse kelgen zat, örkeş, döñes; ayır tüyeniñ örkeşiniñ basındağı şuda; üydiñ, şatırınıñ qırı, biyik jeri – savaştta giyilen demir başlık; askerler ve madencilerin giydiğı demir başlık, kask; tümsek; hörgüç; evin, çadırın yüksek yeri, sırtı* (KETS V: 16) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **dubulga** *bâşni tig yaki uqdan saqlav üçün temir yaki pulatdan işlängän bâş kiyimi – başı korumak için giyilen demir başlık* (ÜTİL: 655) || **Y.Uyg.**→ **duyulğa** *miğfer, başlık, tolga* (YUTS, 1995: 107) || **Yak.**→ **dulağı** *tolga* (Gülensoy, 2007: 907) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far. → **dulga, dülğa** *başlık, miğfer, demir başlık* || **Arn.**→ **tullgë** *dazlak, saçsız* (TVS: 850)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tuyluqa < Moğ. duğulğa ‘*miğfer, tolga, başlık*’ (Lessing, 2003: 431)

Gülensoy → *tolga ‘savaşçıların veya itfaiyecilerin başlarına giydikleri demir başlık; TT erkek adı’ < Moğ. duğulğa, daulğa ‘casque’* (Gülensoy, 2007: 907)

Eren → *tolga ‘savaşçıların başlarına giydikleri demir başlık’ < Moğ. doğulğa ‘casque’*. Eren, çağdaş diyalektlerde tolgaya demir börk, demir kalpak ve demir papak gibi adlar verildiğı için tolga kelimesinin dar bir alanda kaldığını ifade etmektedir. Türkçede demir başlığa verilen aşık (~yaşuk) adının yerini Moğolca tolga almıştır (Eren, 1999: 410).

Tuna → Tuna da kaynak dil olarak Moğolcayı göstermektedir. Ona göre kelimenin Türk dilindeki karşılığı yaş-ık >> ışık’tır. davulga Çağataycadan önce

görülmemektedir. EUTS 252'deki tuğluga şekli Doğu Türkçesine ait olup yazı ile ilgilidir. Moğolcada ise bu dilin bütün devirlerinde ve hemen bütün şive ve lehçelerinde bulunmaktadır. Öyle ise, Osm. tavulga < M. davulga(n) olmak gerekir (Tuna, 1976: 308).

61. tұлband *tülbent, sarık, ince ve seyrek dokunmuş kumaş ve bu kumaştan yapılan baş örtüsü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **tұлband** (DM 12b.2) *sarık* (Toparlı, 2003: 116) | **tulban** (TZ 25a.4) *başa sarılan sarık* (Atalay, 1945: 263) | **tülbent** (İd.Haş. 21) *başa bağlanan demektir. Bu münasebetle sarığa derler. Kezalik kadınların başına bağladıkları ince beze denir* (İzbudak, 1936: 48) | **tulban** (Kİ 65) *baş örtüsü, sarık, tülbent* (Caferoğlu, 1931: 107) || **EAT**→ **dülbend** (Gül. 40a.9) *sarık* (Özkan, 1993: 295) | **dülbend** (KG 16b.12) *sarık, baş örtüsü* (Akkuş, 1995: 527) | **dülbend** (BL 28a.3) *bir tür şapka, türban, tülbent* (Turan, 2001: 130) | **dülbend** (Kes. 9a.10, 106a.15, 101a.1) *tülbent, baş örtüsü, sarık* (Özkan, 2009: 556) | **dülbend** (Güz. 130b.8) *tülbent* (Erdem, 1992: 288) | **dülbend** (KT 30a.11) *sarık* (Topaloğlu, 1978: 182) | **dülbend** (KT 30a.11) *sarık, örtü* (Altun, 2015: 194) | **dülbend** (DK 34.3, 241.3, 241.6) *tülbent, tül, başa ve boyuna bağlanan ince beyaz kumaş* (Ergin, 2009: 98)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **tülbent** *Far. ter + bend ince ve seyrek dokunmuş, hafif ve yumuşak pamuklu bez; bu bezden yapılmış baş örtüsü* (TS: 2398) | **dölbent** *tülbent* (DS IV: 1576) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **torbāntī** *tülbent* || **Erm.**→ **tülbend** *ipek tül* || **Mac.**→ **turbán** *sarık, türban* || **Rom.**→ **tulbent, turban** *tülbent, baş örtüsü; sarık; hanım baş örtüsü /*

tulipan, tulpan lale || Çek.→ **turban sarık** / **tulipán lale** || Bul.→ **tülben, tyulbén, tumban, tüplen, dulbèn** *tülbent, ince ve seyrek dokunmuş kumaş; ince sarık* || Srp.→ **tülbenta, tumban, tulipan, tülbent, tünbet, túmbet** *sarık ve bohça yapımında kullanılan çok ince bez; bir çeşit kadın baş örtüsü* || Arn.→ **dylben, tulpenta** *ince kadın baş örtüsü* || Mak.→ **tulbent, tulbenka, tulbentse, tulben, tulben-krpa** *tülbent* || Yun.→ **tulpáni, tulupúni** *tülbent* (TVS: 867; Räsänen, 1969: 142)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Farsça bir alıntı olan *tülbent* ile ilgili değerlendirmeler şunlardır:

Gülensoy → T. *tül* ‘çok ince kumaştan yapılmış perde’ = OT *tülwir* ~ *tülfir* ‘kumaştan ve ipekten yapılan örtü ve perde; gelin odası tülleri’ < **tül* + F. *bend*

Gülensoy, kelimenin kökeni ile ilgili görüşleri verdikten sonra Farsça ter > T. *tül* (TS’deki < Far. ter + *bend* açıklaması için) değişikliğini tartışılabilir bulduğunu ifade eder. Ona göre **ter** sözcüğü ET ve OT’de ‘*ter; ücret*’ anlamları ile yaşamıştır. Eğer alıntı olsa idi *terbent* olarak alınırdı. Ayrıca Gülensoy, Eren ve Nişanyan’ın açıklamalarının da kelimenin kökenini açığa çıkarmaktan uzak olduğunu ifade eder (Gülensoy, 2007: 943).

Eren → *tülbent* < *dülbent* ‘*pamuktan, ince ve seyrek dokunmuş hafif ve yumuşak bez; bu bezden yapılmış baş örtüsü*’ < Far. *dulband* ‘*a turban, tiara, hat*’ (Eren, 1999: 420)

Eyüboğlu → *tülbent* ‘*tül örtü, tülden yapılan örtü*’ < Fr. *tül* ‘*tül*’ + Fars. *bend* ‘*bağ*’ [Anadolu Türkçesinde görülüp başka sözlüklerde (os., ar., fars.) yer almaz] (Eyüboğlu, 1998: 341)

Tietze → *dülbend* / *tülbent* / *tülbet* ‘*ince ve seyrek dokunmuş bez; başörtü*’ Fa. *dul-band* ‘*a.m.*’ < *dil-band* ‘*kalbi bağlayan, çok sevilen*’ (Tietze, 2002: 670)

Nişanyan → Far. *dülband* ‘*kavuk üstüne sarılan sarık, dolak*’ < Far. *dül/dol* ‘*kova*’ + Far. *band* ‘*bağ, sargı*’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Açıklamalar

Tülbent aslında keten ya da pamuk ipliğinden sık ya da seyrek dokunabilen, ince, beyaz bezin adıdır. *Sarık* ise bu bezin kullanım alanlarından sadece biridir.

Zamanla kumaş, kıyafetin kendisini ifade eder hale gelmiştir. Bu da kıyafet adlarında sıkça gördüğümüz metonimi örneklerinden biridir.

62. tutuk yüz peçesi, örtü, perde

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **dutuğ** (ME 28.6) *perde, örtü, peçe* (Yüce, 2014: 116) || **Kıp.**→ **dutuk** (İd.Haş. 33) *yüz peçesi* (İzbudak, 1936: 17) | **kız tutuğu** (İd.Haş. 33) *malûm peçe* (İzbudak, 1936: 17) | **gelin tutuğu** (İd.Haş. 33) *boylu boyuna örtülen ipekli kumaş* (İzbudak, 1936: 17) | **tutuq** (Kİ 37) *örtü* (Caferoğlu, 1931: 108) || **EAT**→ **tütük** (SK v1b.86) *perde* (Çatıkkaş, 2009: 456)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **tutuk** *gelin duvağı* (DS X: 4001) | **tütük** *peçe, duvak* (DS X: 4015) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, **tutuq** ‘*Vorhang*’ şekliyle Farsçaya da geçmiştir (TMEN II: 457).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

T. *tut-* kökünden türemiş bir kıyafet adıdır: **tutuk** < T. *tut-* ‘*kapatmak, sarmak*’ + -**uk** (FİYE)

Clauson → **tutug** < *tut – ug* (Clauson, 1972: 452)

Tietze → **dutuk** / **tutuk** ‘*perde, gelin duvağı*’ < ET **tutuğ** ‘*çadır örtüsü (?)*’ (Tietze, 2002: 666)

Doerfer → **tutuq** < *tut- ‘halten’* (TMEN II: 457)

63. üsküf uçları arkaya doğru sarkan uzun başlık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ üsküf (Mar. 66a.3) *başlık* (Özavşar, 2009: 375) | üsküf (BL 28a.2) *başlık, serpuş, külah* (Turan, 2001: 171)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ üsküf *Rum. tar. yüksek aşamadaki yeniçeri subaylarının giydikleri, yarısı arkaya sarkan uzun bir sarık* (TS: 2451) | üsküf *kıyuları işlemeli başörtüsü; hükümdarların, gelinlerin başına konan başlık; yünden örme başlık; doğan, şahin gibi yırtıcı kuşların gözlerini kapalı tutmak için başlarına geçirilen deri başlık; nargile başlığına geçirilen madensel kafes; gazyağı lambalarında kullanılan başlık* (DS XI: 4073) | üsküf *yüksük* (DS XI: 4073) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime *üsküfa* *gece başlığı, takke* şekliyle Ermeniceye de geçmiştir (TVS: 881).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Eren → üsküf *'tepesi devrik ve ucu püsküllü başlık; eskiden gemicilerin kullandıkları külahlar'* < İt. *scuffia* *'headdress'* (Eren, 1999: 427). Eren, Türkçe Sözlük'teki açıklamanın tam tersine, kelimenin İtalyancadan Türkçeye, Türkçeden de Rumcaya geçtiği görüşündedir.

Nişanyan → Nişanyan' a göre üsküf, Yunanca episkópos *'piskopos'* kelimesinden gelmektedir.

Räsänen, *üsküf* kelimesinin Türkçeye, Eski Rusça **skufija** şeklinden alıntılandığını ifade eder (Räsänen, 1969: 523). Ancak, kelimenin tarihî lehçelerden sadece Eski Anadolu Türkçesinde görülmesi, hem geçmişte hem de günümüzde Rus diliyle çok daha sıkı ilişkileri olan Kıpçak ve Karluk grubu Türk dillerinde hiç görülmemesi Räsänen'in görüşünü geçersiz kılmaktadır. Eğer kaynak dil Eski Rusça olsaydı, tarihî ve yaşayan doğu lehçelerinde bu kelimenin izine rastlamamız gerekirdi. Böyle bir durum söz konusu olmadığı için biz, üsküf kelimesinin, Türkler Anadolu'ya geldikten sonra, doğrudan Rumcadan alındığı kanaatindeyiz.

Açıklamalar

Osmanlı döneminde *üsküf*, yeniçeri başlığı olarak kullanılmıştır. Koçu, tepesi devrik ve ucu püsküllü olan üsküfün üzerine, yeniçerinin rütbesine göre turna ya da balıkçıl tüyü takıldığını kaydetmektedir (Koçu, 1969: 236-237).

64. vala başörtüsü, ince kumaş

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ vala [bala]
(Osmanlı Şer'iyye Sicilleri) başörtüsü, ince kumaş (TTS: 4142) | bala [vala,
mala] (Muhammediye) baş örtüsü (TTS: 386)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

vala *ipekten dokunmuş, ince başörtüsü; ince, renkli, ipekli değerli kumaş; ipekten dokunan yorgan, yatak yüzü; el tezgâhında dokunan yünlü kumaş; yünden dokunmuş yorgan yüzü; pamuklu dokuma, revendük* (DS XI: 4089) ||
Tkm.→ ba:la *ugung yonulıp, tüynüging gözlerine geydirilye:n ucu* (STY: 69) ||
Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Farsçadan alıntı bir kıyafet adıdır:

Eren → vala '*ipekten dokunmuş ince baş örtüsü*' < F. vālā '*kind of silken stuff*'
(Eren, 1999: 433)

Tietze → bala / vala '*bir cins ipekli bez, baş örtüsü*' < Far. vālā '*a.m.*' (Tietze, 2002: 269)

65. yabuğ baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **yabuğ** (DM 10a.10) *baş örtüsü* (Toparlı, 2003: 119) | **yabog** (CC I 51b.24, 52a.11) *eyer yabogı eyer örtüsü* (Argunşah-Güner, 2015: 474) || **EAT**→ **yapuğ** (DK 59.10, 149.13) *at bellemesi, eğer yastığı, atın sırtına vurulan çul, at zırhı, at giyimi, at örtüsü; örtü, kılıf* (Ergin, 2009: 321)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yapık tar.** *Yeniçerilerin giydikleri üstlük* (TS: 2526) | **yapık ~ yapuk ~ yapuğ yemeni, başörtüsü (DS XI: 4176) || **Tkm.**→ **yapı örtü** (Gülensoy, 2007: 1064) || **Kaz.**→ **jabuv atka, tüyege jabılatın jamılğı – at ve deveye örtülen örtü** (KTTS, 2008: 242) || **Tat.**→ **yabık yabilgan, açık bulmagan; tübesê, östê yabulı, kapkaçı bulgan yaki ötsen hem yan yaktan kaplangan, yabilgan; barlık kêşêler öçên bulmagan, bilgêlê bêr törkêm kêşêler öçên gêne bulgan; açık bêlênêp tormiy torgan, êçkê – örtülmüş olan, açık olmayan; üstü örtük, kaplanmış; görünmeyen, gizli** (TTAS III: 619) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **tañas sabu perde** (Vasiliev, 1995: 215) || **Çuv.**→ -**

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, **gyapot pamuk, japuk, jakup** *atın yanlarına örtülen keçe örtü* şekliyle Macarcaya da geçmiştir (TVS: 905).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yabuk < T. yap- ‘örtmek, gizlemek’ + -IK (FİYE)

Gülensoy → yapık ‘*hlk. belleme; tar. Yeniçerilerin giydikleri üstlük*’ = ET yapığ ‘*yapışkan*’ < yap- ‘örtmek, kapatmak’ – (ı)k (Gülensoy, 2007: 1064)

Eren → yapık ‘*atın sırtına vurulan keçe, meşin veya kalın kumaştan yapılış örtü*’ = OT yabı ‘*eyerin üstüne ve altına konan keçe, eyer örtüsü*’ < yap- ‘örtmek’ (Eren, 1999: 442)

66. yaşuk demir başlık, miğfer, tulga

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **aşuk** (DLT I 67-6) *demir başlık, tulga* (Atalay, 2013: 44) | **yaşuk** (DLT I 67-6) *demir başlık, tulga* (Atalay, 2013: 758) | **yışıklıĝ** (DLT III 50-2) *tulgalı, tulga giymiş* (Atalay, 2013: 788) || **Har.**→ **yaşık** (İM 173) *toĝulĝa* [“yaşık” ve “toĝulĝa” ikisi de savaş zamanında giyilen çelik yahut demir kalpaktır. Biz bugün bu sözler yerine Arapça معفر sözünü kullanıyoruz.] (Battal, 1997: 87) | **yaşık** (KE 133r.7, 225r.9, 133r.9, 133v.10, 133r.8, 44r.4, 226v.21) *miĝfer* (Ata, 1997: 715) | **yaşık** (NF 45.8) *miĝfer* (Ata, 1998: 474) | **yışık** (NF 70.13, 33.2, 33.4) *miĝfer* (Ata, 1998: 486) || **Kıp.**→ **aşak** (DM 11a.9) *miĝfer, başlık* (Toparlı, 2003: 72) | **aşık** (DM 11a.9) *miĝfer, başlık* (Toparlı, 2003: 72) | **aşık/yaşık** (TZ 14b/5) *miĝfer* (Kaymaz-Mohammad, 2016: 7) | **yışık** (Kİ 94) *baş zırhu* (Caferoĝlu, 1931: 126) || **EAT**→ **ışık** (BL 26a.3) *miĝfer* (Turan, 2001: 141) | **ışık** (SN 172.3, 294.10, 297.11, 169.15) *miĝfer* (Cin, 2012: 559) | **ışuk** (DK 239.6, 247.3, 297.3, 128.6, 129.11, 206.10) *demir başlık, miĝfer, tolga* (Ergin, 2009: 143)

Çaĝdař Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diĝer Dillerde Aldığı Şekiller

Diĝer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüĝün Köken ve Yapısıyla İlgili Deĝerlendirmeler

Kelimenin kökeni ile ilgili deĝerlendirmeler şu şekildedir:

Clauson → yoşuk ‘*a helmet*’ < ?. Clauson kelimenin kökeniyle ilgili net bir ifade kullanmamaktadır. Harekelenmesi oldukça belirsiz olan kelimenin modern lehçelerdeki tek kalıntısı Redhouse sözlüĝünde geçen aşık ‘*an iron helmet*’ kelimesidir, ancak başka yerlerde geçmemektedir; ayrıca aynı anlamı ifade etmek için Moĝ. bir alıntı olan *duĝulĝa* (> *tolga*) da kullanılır.

Clauson, anlamlarından biri de ‘*a shining object*’ olan yaşuk kelimesinin ikincil bir biçimi olmasını da pek olası görmemektedir. Karahanlı Türkçesinde **oşuk** ‘*an iron*

helmet [elif harekesizdir ancak devamında uşak bulunduğu için aşuk şeklinde okunamaz], **yaşık**, **yışı:k**; Harezmi Türkçesinde **yaşık** '*helmet*'; Kıpçak Türkçesinde **ışık**, **yışık**, **yoşuk**, **yaşık** '*al-xūda*'; Osmanlı Türkçesinde **ışığ/ışık** '*helmet*' şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 977).

Radloff → aşık [Osm] '*der Helm*' (Radloff I, 1893: 592)

Räsänen kelimenin, *yaş-* '*gizle-*' fiilinden türediği görüşündedir (Räsänen, 1969: 192).

67. yaşmak *baş örtüsü; kadınların başlarını örten ve omuzlarına kadar inen, gözleri açıkta bırakacak şekilde örtülen ince yüz örtüsü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz. → - || **E.Uyg.** → - || **Kar.** → - || **Har.** → **yaşmak** (KE 29v.12) *baş örtüsü, yaşmak* (Ata, 1997: 716) || **Kıp.** → **yaşmak** (TZ 20b.13, 36b.6) *yaşmak, örtü* (Atalay, 1945: 281) | **yaşmak** (Ter. 19a.13) *yaşmak* (Toparlı vd., 2000: 155) | **yaşmaq** (Kİ 94) *bir nevi yüz örtüsü, bugünkü manasında* (Caferoğlu, 1931: 122) | **yaşınmak** (İr.Mü. 129a.4) *peçe, kadınların örtüsü* (Toparlı, 1992: 619) || **EAT** → **yaşmak** (BL 27b.11) *yaşmak, yüz örtüsü; kapı kanadı, çadır perdesi* (Turan, 2001: 173) | **yaşmak** (DK 8.3) *yaşmak* (Ergin, 2009: 323)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk. → **yaşmak** *esk. kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz örtüsü; hlk. Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü* (TS: 2548) | **yaşmağ** *başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü* (DS XI: 4197) | **yeşmak** *yaşmak, başörtüsü* (DS XI: 4256) || **Tkm.** → - || **Kaz.** → - || **Tat.** → - || **Özb.** → - || **Y.Uyg.** → - || **Yak.** → - || **Çuv.** → **masmak** '*повязка на голову*' (Vas. III: 52)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far. → **yāšmāk** *yaşmak* || **Ur.** → **yaşmak** *örtü* || **Ar.** → **yaşmak**, **yāšmağ**, **yāšmāğ**, **yaşmağ**, **işmağ** *yaşmak* || **Rus.** → **našmāk** *yaşmak, üzeri işlemeli baş örtüsü* || **Erm.** → **yaşmak**, **yaşmag** *baş örtüsü* || **Rom.** → **iaşmac** *yaşmak, poşu*

|| **Çek.**→ **jaşmak** baş örtüsü || **Bul.**→ **yařmák** yaşmak, örtü, baş örtüsü ||
Srp.→ **jaşmak** kadınların eskiden sokağa çıkarken ferace giydikten sonra
başlarına örttüikleri örtü, yaşmak || **Arn.**→ **jashmak** yaşmak, başörtüsü ||
Mak.→ **yaşmak** yaşmak, başörtüsü || **Yun.**→ **ġiasmáki, yesmáki, yasumáki**
yaşmak, poşu (TVS: 914; Vas III: 52, IV: 573; Gülensoy, 2007: 1086; Eren,
1999: 443)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yaşmak < T. yaş- ‘örtmek, kapatmak, gizlemek’ + -mAK (FİYE)

Gülensoy → yaşmak ‘hık. başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü’ < ET, OT yaş-
‘örtmek, kapatmak, gizlemek’ – mak ; Tü. > Fars. yaşmaq, Ar. yařmāġ (Gülensoy, 2007:
1086)

Eren → yaşmak ‘esk. kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta
bırakan, ince yüz örtüsü; yer. başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü’ < yaş- ‘gizlenmek,
saklanmak, örtünmek’ – mak ; Türkçeden Arapçaya yaşmaq şeklinde geçmiştir (Eren,
1999: 443).

Vasmer’in kelimeyi Çaġ. *başbay*’a (< baş ‘голова’ + bağ ‘повязка’) bağlaması
doğru bir etimoloji değildir. Semantik bakımından Rus. *nařmák* ve Çaġ. *başbay*
arasında bir bağlantı kurulabilse de bu tek başına yeterli değildir. Çaġ. *başbay*,
kendisinin de açıkladığı gibi baş ve bağ kelimelerinden oluşan birleşik bir yapı iken,
yaşmak kelimesi ET yaş- ‘örtmek, kapatmak, gizlemek’ fiilinden türemiştir.

Figür 5 Yaşmak (Koçu, 1969: 241)

68. yüz bağı yüz örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ yüz bağı (İM 150) yüz örtüsü
(Battal, 1997: 93) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yüz bağı < T. yüz ‘sima, çehre, surat’ / T. bağ ‘sargı, bağ’ + I (İyelik eki)

69. yüzlük yüz örtüsü; elbisenin yüzü, kumaş

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ yüzlük (ME 234.7, 227.1) örtü
(Yüce, 2014: 214) || Kıp.→ yüzlük (Ter. 20b.2) yüzlük (Toparlı vd., 2000: 161)
| yüzlük (İd.Haş. 32) elbisenin yüzü, kumaş (İzbudak, 1936: 55) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ yüzlük kılıf, örtü (www.tdk.gov.tr; erişim tarihi: 11.07.2016) || Tkm.→
yüzlük geyiming, yorganing ve ş. m. zatlaring daş yüzüne tutmaga yarayan –
giyim, yorgan vb. şeylerin dış yüzüne tutmaya yarayan nesne (STY, 1962: 355)
|| Kaz.→ - || Tat.→ yözlék yöznê nersedan de bulsa saklav oçên mahsus
êşlengen eybêr, bitlêk – yüzü saklamak için örtülen örtü (TTAS I: 467) || Özb.→
yüzlük yüzgä tutilädigän nârsä – yüze tutulan nesne (ÜTİL V, 2006: 78) ||
Y.Uyg.→ üzlük yüzlük (YUTS, 1995: 448) | yüzlük yüzlük (YUTS, 1995: 473)
|| Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yüzlük < T. yüz ‘*sima, çehre, surat*’ + IUK (İİYE)

70. yüz örtüsü *yüz örtüsü, yüzü kapatan örtü, yaşmak*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ yüz örtüsü (İd.Haş. 32-33) *bütün yüzü salkıyan peçe* (İzbudak, 1936: 55) || EAT→ yüz örtüsü (BL 27b.11) *sadece gözleri açıkta bırakan peçe* (Turan, 2001: 177)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yüz örtüsü < T. yüz ‘*sima, çehre, surat*’ / T. ört- ‘*görünmez duruma getirmek, gizlemek*’ + U (FİYE) + sI (iyelik eki)

I. 3. Alt Giyimleri

1. **butluk** *kemikle kaplanarak yapılan ve vücudun belden aşağısını korumaya yarayan zırh*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **butluk** (CC I 50b.12)
kemikle kaplanarak yapılan ve vücudun belden aşağısını korumaya yarayan zırh
(Argunşah-Güner, 2015: 451) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kökeni açık bir kıyafet adıdır, *but* organ adına {+IIK} addan ad yapım eki eklenerek türeilmiştir: *butluk* < T. *but* ‘*insan vücudunun kalça ile diz arasındaki bölümü*’ +IIK (İİYE)

Gülensoy → *butluk* ‘*şalvar*’ < *but* + *luk* (Gülensoy, 2007: 188)

2. çağşır *diz kapağına kadar olan kısmı bol, dizden itibaren daralan ya da sadece dize kadar uzanan pantolon*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **çağşır** (SA 27b.5, 55b.1) *erkek şalvarı, bol pantolon* (Altun, 2015: 185)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çağşır** *paça bölümü diz üstünde veya diz altında kalan bir tür erkek şalvarı; kuşların ayağında bulunan ve süs gibi görünen tüy* (TS: 484) | **çağşır** ~ **çahşır** ~ **çarşır** ~ **çaşgır** ~ **çāşır** ~ **çaşkır** *yırtık pırtık elbise; kıldan dokunan şalvarlık kumaş; işlemeli dar şalvar; içe giyilen don; geniş pantolon, şalvar* (DS III: 1038) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **çakşur, çakçur, çahşur** *ince kumaştan kadın pantolonu; şalvar* || **Ar.**→ **çaķçīr, çaķçīra, şahşīr** *çakşır* | **çakşir** *şalvar, dizden aşağısı dar süvari pantolonu* | **şahşir** *şalvar* || **Rus.**→ **çakçúri, çekçúri, çahçúru** *şalvar* | **çapçúri, çapçuní** *ince çuhadan dar pantolon, süvari pantolonu* | **çahçúri** *kadın ayakkabısı* | **çikçiri, çihçiri** *süvari pantolonu* || **Rom.**→ **ceacşiri, ceacsirú** *geniş bir pantolon* || **Bul.**→ **çakşiri, çeşiri** *çakşır, dar paçalı pantolon* || **Srp.**→ **čákšire** *geniş, paçaları dar ve kopçalı bir çeşit erkek pantolonu* || **Arn.**→ **çakshír, çakirë** *şalvar benzeri pantolon* || **Mak.**→ **çakşiri** *çakşır* || **Yun.**→ **çaksíri, çakçir** *çakşır* (TVS: 168; Gülensoy, 2007: 208; Tietze, 2002: 467; TMEN III: 30; Esen, 2008: 373; Vas IV: 312-361; Räsänen, 1969: 96)

Vasmer'in '*ince çuhadan dar pantolon*' şeklinde verdiği anlam, kelimenin Türkçedeki anlamıdır. Vas IV: 312'de kelimenin Rusça şekilleri için verdiği anlam '*köylü kadınların giydiği yüksek ayakkabı*'dir (Vas IV: 312).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Çakşır adının kökeniyle ilgili, biri kaynak dili Türkçe olarak diğeri ise Farsça olarak gösteren iki farklı görüş mevcuttur. Bizce Doerfer'in denemesi makul bir etimolojidir.

Gülensoy → *çakşır* '*bir tür erkek şalvarı*' < F. çākçūr, çākşūr; Tü. > Srb. çakşire (Gülensoy, 2007: 208)

Tietze → *çakşur / çahşır / çağşır* '*bir nevi pantolon veya don*' < ya Farsça çakşūr '*a.m.*' ya da Farsça kelime Türkçe'den alınma. Tietze, Doerfer'e göre kelimenin aslının Türkçe olduğunu ifade eder (Tietze, 2002: 467).

Doerfer → Doerfer, Türkçede çok yaygın olmasa da, kelimenin Türkçe bir kökten geldiğini kesin olmayan ifadelerle dile getirmektedir. Ona göre *çaqışur > çaqşur (orta hece ünlüsü düşmesi) muhtemel bir etimolojidir ve kelime anlamı '*gegeneinander schlagen*' dir (TMEN III: 31).

Nişanyan → *çakşır* < Far. çakşūr/çaķçīr '*bir tür şalvar, geniş pantolon*' (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.04.2018)

Açıklamalar

Koçu'ya göre, bir tür pantolon olan *çakşır*'ın iki çeşidi vardır: Birincisi, belden ayak bileklerine kadar uzanan, belden diz kapağına kadar olan kısmı geniş, diz kapağından itibaren birden daralıp baldırı bir tozluk gibi saran *çakşır*; ikincisi ise sadece belden diz kapağına kadar uzanan ve diz kapağında sonlanan *çakşır* ki buna *diz çakşırı* adı da verilir. Koçu, diz *çakşır*ını daha çok yeniçerilerin giydiğini ifade etmektedir (Koçu, 1969: 59-60).

Figür 6 Diz çakşırı (Koçu, 1969: 60)

Figür 7 Tozluklu çakşır (Koçu, 1969: 61)

3. çintiyan kadın şalvarı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ çintiyan
(Hamzaname, 11) kadın şalvarı (TTS: 924)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ çintiyan içi astarlı kadın donu, şalvar (DS III: 1230) || Tkm.→ - ||
Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

A.→ **cīm**, **çintyān** ‘*pike denilen bir dokuma cinsi, buruşuk kumaş; şalvar, bol pantolon*’ || **Bul.**→ **çinteni** ‘*iç giyimi, don*’ || **Srp.**→ **çintijane** ‘*bir çeşit kadın donu, şalvar; önü başka bir kumaştan yapılan bir çeşit şalvar*’ || **Arn.**→ **çitjane** ‘*bol pantolon, şalvar*’ (TVS: 204)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Eren kelimeyi ‘*içi astarlı kadın donu, kadın şalvarı*’ şeklinde anlamlandırmakta ve kökeni ile ilgili kesin yargılarda bulunmamaktadır. Eren, Littmann, Kun ve Skaljiç’e atıfla Arapça (şintiyân) ve Sırpçaya (çintijáne) da geçtiğini ifade etmektedir (Eren, 1999: 94).

Tietze de de kesin yargılar yok. Kökeninin bilinmediğini ifade eder (Tietze, 2002: 520).

4. **dāmen** *kıyafetin belden aşağı kısmı, etek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **taman** (E.Uyg. Din Dışı) *bir tür elbise* (Ayazlı, 2016: 219)
|| **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **dāmen** (CTD Ü1 76.b) *etek*
(Ersoylu, 1989: 296) | **dāmān** (CTD Ü1 46.a) *etek* (Ersoylu, 1989: 296)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçede ‘*kıyafetin belden aşağı kısmı, etek*’ anlamında kullanılan *damen*, Farsça bir alıntıdır. Kaynak dil olan Farsçadaki anlamı ‘*A skirt*’ şeklindedir (Bkz. Steingass, 1998: 536)

Tietze → *damen 'etek baskısı, etek'* < Fa. *dāman 'a.m.'* (Tietze, 2002: 555)

5. **dizçük** *diz bağı, dizlik, dizi koruyan zırh*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **dizçük** (DK 261.2) *dizcik, diz bağı, dizlik* (Ergin, 2009: 94)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **dizcek** *savaşlarda korunmak için bacakların yukarı kısmına takılan zırh* (www.tdk.gov.tr; Tarih Terimleri Sözlüğü; erişim tarihi: 11.07.2016) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kökeni açık bir kıyafet adıdır. Türkçe *tiz* (> *diz*) organ adına eklenen küçültme eki ile türetilmiştir. Yalnız küçültme eki burada küçültme, sevgi bildirme vb. işlevde değil, eşya/nesne adı yapma işleviyle karşımıza çıkmaktadır: *dizçük* < T. *diz* '*bacağın uylukla baldır arasındaki oynak yeri*' + CIK (küçültme eki)

6. **fuşa** *yünden dokunan kumaş, bu kumaştan yapılan, bele veya başa bağlanan örtü; peştamal*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **puta** (DH) *peştamal* (Üşenmez, 2010: 227) || **Har.**→ **fûta** (NF 222.0) *peştamal* (Ata, 1998: 148) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **fuşa** (Mar. 66a.11) *peştamal* (Özavşar, 2009: 249) | **fûta** (BL 27a.4) *pantolon yapımında kullanılan bir tür çizgili Hint kumaşı; peştamal* (Turan, 2001: 134)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **fita** ~ **fite** ~ **fota** ~ **futa** *hamam havlusu; önlük; baş örtüsü; çocukların bellerine dolanan yün kuşak; çiftçilerin içine ekmek bağladıkları yün dokuma mendil* (DS V: 1861) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **fūuācī, fōuacī** *peştemalci, havlucu; hizmetçi önlüğü* || Rus.→ **fatá** *önlük, kadın önlüğü; duvak* (Esen, 2008: 371'de *fata* 'duvak; hafif beyaz kadın örtüsü') || Mac.→ **futa, fota, fáta** *futa kumaş; günlük işlerdeki önlük; şort; tişört* || Rom.→ **fotă, fută** *köylü kadınların önlüğü, peştamal, satıcı veya işçi önlüğü* || Bul.→ **fota, fúta, huta** *kaba kumaştan yapılan önlük; örtünmek için uzun beyaz örtü* || Srp.→ **fúta, fúta, futa, vúta** *önlük* || Arn.→ **futë** *önlük, mutfak önlüğü* || Mak.→ **futa futa** || Yun.→ **futás, fouta** *önlük, iş önlüğü* || İng.→ **futah, foutah, futu, photo, fota** *bir kumaş çeşidi* (TVS: 308; Esen, 2008: 371)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntı bir kıyafet adıdır: *futa* < A. *fūta* 'peştamal, peştamal gibi alta tutulan örtü; peçete; havlu' (Mutçalı, 1995: 678)

Tietze → *futa/fita* 'hamamda bağlanan bel havlusu' < Ar. *fūta* 'a.m.' (Tietze, 2009: 87)

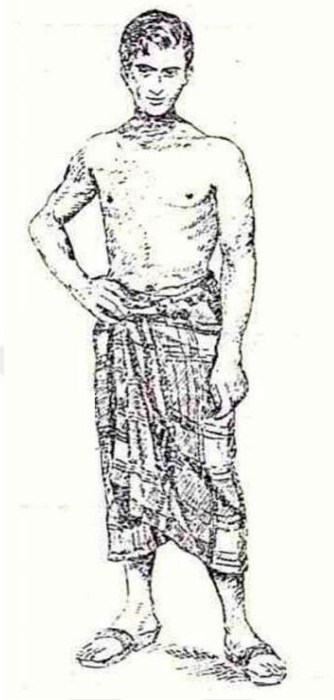
Açıklamalar

1. Radloff *futa*'yı 'yün dokuma; bu dokumadan yapılan, bele ya da başa sarılan kumaş parçası' şeklinde tanımlar ve kaynak dil olarak da Farsçayı gösterir (Äsâmidinâva, 1981: 37). Farsça sözlüklerde kelime, Arapça alıntı olarak gösterilmektedir (Bkz. Steingass, 1998: 941).

Radloff'un açıklamalarından ve kelimenin TTK. ağzlarındaki kullanımlarından anlaşıldığına göre *futa* şeklinde adlandırılan nesnenin kullanım alanı geniştir; yerine göre bir baş giyimi olarak, yerine göre de bir kemer olarak kullanılabilir.

2. Koçu futanın, hamam peştemali olarak kullanılmasının yanı sıra farklı işlevlerini de saymaktadır. Osmanlı Türk kültüründe berber, aşçı, kahveci, şekerçi,

helvacı gibi çeşitli esnaf grupları, işlerinin bir gereği olarak çalışırken mutlaka bir futa kuşanmışlardır (Koçu, 1969: 119).

Figür 8 Hamam futası (Koçu, 1969: 119)

Figür 9 Esnaf futası (Koçu, 1969: 120)

7. güreşçiler şalvarı *kıspet*, *güreşçilerin giydikleri pantolon*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ güreşçiler şalvarı (BL 17b.8) *kıspet*, *güreşçilerin giydikleri pantolon* (Turan, 2001: 138)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Biri Türkçe diğeri Farsça iki sözcüğün birleşmesiyle oluşmuş, birleşik yapıda bir kıyafet adıdır: güreşçiler şalvarı < T. güreş ‘güç kullanarak iki kişinin birbirinin sırtını yere getirmesi esasına dayalı spor’ + çI (İİYE) + lAr (çokluk eki) / F. şalvar ‘geniş ağılı pantolon’ + I (İyelik eki).

8. izār bele bağlanıp bedeninin aşağı tarafını örten şey, peştamal

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **izār** (ME 131.3, 170.2) *peştamal* (Yüce, 2014: 132) | **izār** (NF 226.6, 226.9) *peştamal, belden aşağısı için örtü* (Ata, 1998: 191) || **Kıp.**→ **izār** (İr.Mü. 139b.2) *peştamal* (Toparlı, 1992: 543) | **izār** (KF 162b.2) *belden aşağıya mahsus örtü* (Kuanışbayev, 2006: 129) || **EAT**→ - **izāra** (BL 27b.10) *hulle, vücudu kaplayan kuşaklı bir çeşit düz giysi; pantolon* (Turan, 2001: 143) | **izār** (Kit.Cem. 57a.13) *peştamal* (Bilir, 2007: 317) | **mi’zer** (SK v16a.13) *peştamal* (Çatıkkaş, 2009: 435) | **izār** (KG 36b.8, 36b.9, 36b.12, 36a.8) *bele bağlanıp bedeninin aşağı tarafını örten şey, peştamal* (Akkuş, 1995: 645)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **izar** *çarşaf* (DS VII: 2499) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntıdır. Kaynak dil olan Arapçadaki anlamı, izār ‘*peştamal, şal, omuz atkısı, örtü*’ dür (Bkz. Mutçalı, 1995: 13).

Tietze → izar ‘*futa, bürünen bez, örtü*’ < Ar. izār ‘*a.m.*’ (Tietze, 2009: 433)

Açıklamalar

Kelime Kitab-ı Gunyā'da 'ölü kefenlenirken belden aşağısını örten bez' anlamında kullanılmıştır.

Kitāb-ı Fi'l-Fıkh: "Eger könçeği çezilse, izārı çezilse (3) bağlasun, az iş bile namāzı bāṭıl olmaz."

9. **sitr** örtü, etek

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **sitr** (Kab. 16.12) *örtü, etek* (Doğan, 2011: 301) | **sitr** (MC 65b.4) *örtü, perde* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **setir** *esk. bir şeyi örtme, gizleme* (TS: 2080) | **setre** *Ar. setre esk. düz yakalı, önü ilikli bir ceket türü* (TS: 2080) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **sitra**, **sātra** *ceket* || **Erm.**→ **setri** *dik yakalı ceket* || **Bul.**→ **setré** *kısa ceket* || **Srp.**→ **sétra** *uzun palto* || **Mak.**→ **setre** *setre, ceket* (TVS: 748)

Türkçeden verinti olan bu kelimeler, Osmanlı Türkçesinde 'düz yakalı, ilikli bir ceket türü' anlamında kullanılan *setre*'nin bu dillerde aldığı şekillerdir.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntıdır: *sitr* < A. *setr* 'örtü, perde, paravan' (Mutçalı, 1995: 377)

Açıklamalar

Kelime Kabusname'de aslında *sitr* (سِتر) şeklinde yazılmışken, metnin bilimsel yayını yapan yazar *sirt* şeklinde okumuştur. Yazarı bu şekilde okumaya iten sebep, cümlenin içinde hep organ adlarının sayılmasıdır. Yani bağlam, *sirt* şeklinde okumaya daha müsaittir. Metindeki kullanımı şu şekildedir: "ğaraz oruçdan mührdür; melik

mülkine urur. Ve ol mühr dükeli mülkedür: ele ve ayağa ve göze ve kulağa ve karına ve sırta.”

10. süyün etek

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ süyün (SN 130.12) *etek* (Cin, 2012: 671)

Tarama Sözlüğü’nde kelimenin *siyü* şekli de derlenmiştir (TS VIII: 118)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Eski Anadolu Türkçesinde türetim eklerini inceleyen Karaoğlu, *süyün* kelimesine ‘*kemer, kuşak*’ anlamını vermekte ve *süy-* ‘*fışkırıp çıkmak, çimlenmek, sürgün vermek, uzamak; süzülerek yükselmek; düzgünce uzamak, uzayıp gitmek*’ fiiline -ün ekinin eklenmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir. (Karaoğlu, 2016: 293-294)

11. şalvar *vücudun belden aşağı kısmını örten, bacaklara geçirildikten sonra bir uçkurla bele bağlanan geniş ağırlı, dökümlü bir görünüme sahip alt giyim*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ şalvar (İd.Haş. 17) *im, şalvar* (İzbudak, 1936: 44) || EAT→ şalvar (DK 65.8, 60.9) *şalvar, pantolon* (Ergin, 2009: 278)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **şalvar** *Far. şelvār genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan, geniş bir tür pantolon* (TS: 2200) | **şavral şalvar** (DS X: 3754) || **Tkm.**→ **calbar** (Eren, 1999: 383) || **Kaz.**→ **şalbar** *butqa kiyetin qoy ne eşki terisinen tigilgen sırtkiyim; türlü matadan sändep tigilgen kiyim, sim – koyun ve keçi derisinden dikilen, bacağa giyilen dış giyim; değişik malzemelerden dikilen süslü giyim, pantolon* (KTTS, 2008: 897) || **Tat.**→ **çalbar** *ayaklarını hem geüidenêng bilge kader tübengê öleşên kaplıy torgan balaklı ös kiyêmê – bacakları bele kadar örten, paçalı üst giyim* (TTAS III: 403) || **Özb.**→ **şalvar** [*f. شلوار* *ıştân, şim*] *çalvâr* (ÜTİL III, 2006: 538) | *çalvâr* [*r. şarovarı, keng یشtân; f. شلوار* *ıştâm, şim*] *äsäsän üydä kiyilädigän, şimgä ohşaş kiyim – genellikle evde giyilen pantolona benzer kıyafet* (ÜTİL IV, 2006: 505) || **Y.Uyg.**→ **şalvur şalvar, geniş pantolon** (YUTS, 1995: 374) || **Yak.**→ **şarovar şalvar** (Vasiliev, 1995: 252) || **Çuv.**→ **şalavar şalvar** (ÇS, 1950: 152)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **şarovarı, şalvári, çembári şalvar, pantolon** || **Erm.**→ **şalvar, şavar bol pantolon** || **Mac.**→ **salvári, salavári, salabári, salavárdi, sallavardi, salavardé şalvar, geniş pantolon** || **Rom.**→ **şalvari, şavlari, şolovar şalvar** || **Çek.**→ **şaravary şalvar** || **Bul.**→ **şalvári, şelvári, şalvare şalvar, bol pantolon** || **Srp.**→ **şálvare, şárvale yaşlıların giydikleri bol pantolon, kadın şalvarı** || **Arn.**→ **shallvare, sharvár, shandervár bol pantolon, şalvar** || **Mak.**→ **şalvari şalvar** || **Yun.**→ **salvári, silivári, seluvárin şalvar, bol pantolon** || **Alm.**→ **Schalwar şalvar** || **İng.**→ **sherryvallies kalın kumaş veya deriden yapılan, ata binerken giyilen bol pantolon, şalvar** (TVS: 783; Esen, 2008: 371; Vas IV: 331-410)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Şalvar adı Farsçadana alıntıdır. Burhân-ı Katı'da '*don, tenban*' (Bu.Ka.: 723) şeklinde tanımlanmaktadır. Steingass ise *şalvar*'ı '*iç donu, bacakları da örten don; gemici ya da seyyahların giydiği pantolon*' şeklinde tanımlamakta ve dışa giyilene *tumbân* dendiği kaydını düşmektedir (Steingass, 1998: 758).

Eren → şalvar ‘genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan geniş üst donu’ < Far. şalwār ‘inner breeches, drawers reaching to the feet; sailors or travellers trousers’ (Eren, 1999: 383)

Nişanyan’a göre Far. şalvar < Far. şal ‘but, bacak’ + Avesta var ‘örtmek’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.04.2018)

Açıklamalar

1. Kelime Farsçadan Türkçeye, Türk lehçeleri aracılığıyla da Rusçaya geçmiştir. Rusçadaki şekli *şarovar*’dır. Yakutça ve Çuvaşça şekillerin, Farsçadan doğrudan değil, Rusça aracılığıyla alındığı anlaşılıyor.

2. Şalvar hem erkekler hem de kadınlar tarafından giyilebilen, üst tarafı geniş, paçalara doğru gittikçe daralan bir kıyafet çeşididir. Erkek şalvarları daha kalın kumaşlardan yapılırken kadın şalvarları yumuşak, nazik, ipekli, işlemeli kumaşlardan yapılır (Koçu, 1969: 215).

Figür 10 Şalvarlı Yeniçeri (Koçu, 1969: 216)

12. tizton pantolon, şalvar

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **tizton** (ME 233.8, 236.6) *şalvar* (Yüce, 2014: 188) | **tiz tonı** (KE 82v.20, 82v.21) *pantolon* || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **diz donu** *iç don* (DS IV: 1530) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

İki Türkçe sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan birleşik yapı bir kıyafet adıdır: *tizton* < T. *tiz* ‘*bacağın uylukla baldır arasındaki oynak yeri*’ / T. *ton* ‘*giyim*’

Açıklamalar

Kıyasü'l-Enbiya'nın bilimsel neşrini yapan Ata, 82v.20 ve 82v.21'de geçen *tiz tonı* kelimesini, ayrı bir madde başı olarak almamış, *ton* başlığı altında değerlendirmiştir (Bkz. Ata 1997: 641). Semantik bakımından farklı bir nesneyi karşıladığı için, ayrıca tarihî ve çağdaş lehçelerle bütünlük sağlanması açısından biz, *tiz tonı* adını ayrı bir madde başı olarak değerlendirmeyi daha uygun gördük.

13. tuman *don, pehlivan kispeti*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **tuman** (Kıyasü'l-Enbiyâ, 374; Hamzaname, 158; Ferec Ba'de's-Şidde, 252; Terceman, 396; Miftahü'l-Lûga, 68; Siyer-i Darîr , 217) *don* (TTS: 3852)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **tuman** *don, şalvar; pantolon; eteklik* (DS X: 3989) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **tuman**, **tunbān**, **tūbān** *şalvar*, *pantolon* || Rus.→ **tumanı** *bol kadın pantolonu* || Srp.→ **tumanli** *bol*, *geniş*; *geniş pantolon veya şalvar* || Bul.→ **tumanyast** *bol ve uzun pantolon* || Arn.→ **tumane** *pantolon* || Yun.→ **tumani** *pantolon* (TVS: 862)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tuman < F. tuban

Gülensoy → tuman ‘*don, şalvar*’ < ET, OT ton ‘*giysi*’ + man (Gülensoy, 2007: 931)

Eren → tuman ‘*don, şalvar*’ < tuban < F. tunbān ‘*short breeches; drawers; wrestler’s leathern breeches*’ (Eren, 1999: 418)

Miftahü’l-Lûga’da kelimenin Farsça olduğu, ‘*ayak donu*’ anlamına geldiği ve tahrif edilip *tuman* dendiği kayıtlıdır (Bkz. TTS: 3852).

14. üm *pantolon*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **üm** (E.Uyg. Din Dışı) *pantolon* (Ayazlı, 2016: 263) || Kar.→ **üm** (DLT I 38-7, 117-5) *şalvar*, *don* (Atalay, 2013: 712) || Har.→ - || Kıp.→ **im** (Ter. 19b.9) *don*, *elbise* (Toparlı vd., 2000: 109) | **im** (İd.Haş. 6-17) *don* (İzbudak, 1936: 25) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ **yəm** *keten pantolon* (ÇS, 1950: 212)

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *iumi *a k. of clothing* | Tung.→ *(x)im- *gown; a k. of ritual hat* | Moğ.→ *emü- (*ömü-) *trousers; to clothe* | T.→ *(i)öm *trousers* (EDAL, 617)

ProtoT.. *(i)öm trousers; ET um (OUygh.) (=öm); Kar. öm (MK); Osm. im (Osm.); Hal. êm; OT im (Kypch. Houts.); SUyg. im, jîm, jûm; Çuv. jə^wm (EDAL: 617)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe bir kök olduğu nlaşılmaktadır: üm < T. *(i)öm

Clauson → üm '*pantolon, don*' < ?. Uyg. üm, Kar. üm, Kıp. i:m / i:şi:m [< iç üm], Osm. im (Clauson, 1972: 155)

Tietze → im '*iç donu*' < ET üm '*a.m.*' (Tietze, 2009: 390)

I. 4. Üst Giyimleri

1. ağşar çanta, çuval; bir tür kumaş; gömlek

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ ağşar (BL 13b.5) çanta, çuval; bir tür kumaş; gömlek (Turan, 2001: 114)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

2. artığ kadın mintanı, göğüslük

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **artığ** (DLT I 98-3) *kadın mintanı, göğüslük* (Atalay, 2013: 38) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **artağ** *çocuğu beşiğe bağlıyan bez* (DS I: 333) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → artığ ‘*kadın göğüslüğü*’ < art- ‘*artmak, çoğalmak*’ ; Kar. artığ ‘*kadın göğüslüğü*’, artığ ‘*iki eşit parçadan biri*’ (Clauson, 1972: 204). Her ne kadar Clauson, kendisinin de ‘*kadın göğüslüğü*’ anlamını verdiği artığ kelimesini art- fiili ile ilgili görse de semantik olarak bu pek mümkün görünmemektedir.

3. **bürküt** *kadın üst urbası*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **bürküt** (TZ 11b.4) *kadın üst urbası* (Atalay, 1945: 159) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Aldığı ekler net olmamakla birlikte T. *bürü-* ‘*örtmek*’ kökünden türediği anlaşılmaktadır.

4. **çäkräk** pamuk gömlek

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **çäkräk** (İdi. P467) *pamuk gömlek* (Yunusoğlu, 2012: 158)

| **çäkräk** (E.Uyg. Din Dışı) *pamuk gömlek* (Ayazlı, 2016: 99) || Kar.→ - ||

Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||

Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → çekrek < ?. Clauson, kelimenin anlamını vermekte ancak kökeniyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Eski Uygur Türkçesinde **çekrek** '*pamuk gömlek*', Karahanlı Türkçesinde **çekrek qabā** '*kölelerin giydiği, yünden seyrek olarak dokunmuş elbise*' şeklinde görüldüğünü ifade eder. [Clauson'a göre qabā kelimesi basılı metinde yanlışlıkla çekrek ile beraber gösterilmiştir. Ancak doğrusu, çekrek'in açıklamasının ilk kelimesi olduğudur] (Clauson, 1972: 416).

Açıklamalar

Ayazlı, telaffuzun net olmadığını, kelimenin *çäkräk* ya da *çägräk* şeklinde okunabileceğini kaydeder (Ayazlı, 2016: 99).

5. demür gönlek *zırh*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **demür**

gönlek (SA 79a.5) *zırh* (Altun, 2015: 191)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

İki Türkçe sözcüğün birleşmesiyle oluşmuş birleşik yapıli bir kıyafet adıdır: demür gönlek < T. demir ‘*mavimtırak esmer renkli element*’ / T. gönlek ‘*vücutun üst kısmına giyilen giysi*’

6. kazbaz *bir çeşit çocuk giyeceği, çocuk önlüğü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **kazbaz**
(Terceman, 262) *bir çeşit çocuk giyeceği* (TTS: 2392)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kazbaz** [kazbağı] *çocuk önlüğü* (DS VIII: 2711) || Tkm.→ - || Kaz.→
- || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Gülensoy → kazbağı ‘*çocuk önlüğü*’ < kaz / bağ + 1 (Gülensoy, 2007: 489)

7. keçkün *kadın üst urbası*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ keçkün (TZ 11b.4)
kadın üst urbası (Atalay, 1945: 190) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ keçek başörtüsü (DS VIII: 2715) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - ||
Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

8. kögüzluq göğüs koruyucu; göğüs için bir nevi giysi; hayvanlardaki göğüs bağı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ kögüzluq (İdi. P460) göğüs koruyucu; göğüs için bir nevi
giysi (Yunusoğlu, 2012: 165) || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ göğüslük genellikle ilköğretim öğrencilerinin giydiği tek biçimde üstlük,
önlük; elbisenin kirlenmemesi için göğse takılan önlük veya giyilen bir tür
gömlek (TS: 957) | göğslük kadınların giydiği önlük (DS VI: 2133) | göğüslük
hayvanlardaki göğüs bağı (DS VI: 2134) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - ||
Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kөгüzluq < T. kögüz ‘vücutun boyunla karın arasında kalan bölümü’ + IUK
(İİYE)

Clauson → kögüzlüg [Uyg. kögüzlük ‘zırh’] < kögüz (Clauson, 1972: 714)

Gülensoy → göğüslük 'göğüslük' = ET kögüzlüg, köküzlüg 'kalbe yakın ve kıymetli olan' < ET köküz ~ kögüz + lük (Gülensoy, 2007: 377)

Radloff → göküslük '[Krm.] der Brustlatz' (Radloff II, 1899: 1586) | göyüzlük '[Osm.] das Korsett, der Brustschutz beim Fechten, der Brustriemen des Pferdes, das Gängelband der Kinder' (Radloff II, 1899: 1587)

Fotoğraf 3 Göğüslük (20. Yy. Muğla) (Kırkıncioğlu, 2015: 221)

9. köküzmäk önlük, ceket

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ köküzmäk (E.Uyg. Din Dışı) önlük, ceket (Ayazlı, 2016: 162) || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson, T. *kögüz* ‘göğüs’ten türediğini söylediği kelimeye ‘*göğsü koruyan zırh*’ (Clauson, 1972: 714) anlamını vermekte ancak türetmede kullanılan {+mek} eki ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır.

Bu adlandırmada kullanılan {+mAK} eki ile ilgili tatmin edici bir açıklama getirmek çok güçtür. Bilindiği gibi {-mAK} eki Türkçede, mastar eki olarak bilinmekte ve doğal olarak fiillere gelmektedir. Ancak burada bir isme geldiği görülmektedir. O halde bu ek {-mAK} değil {+mAK} ekidir.

Kaçalin, {+mAK} ekinin eklendiği isme ‘*gibi, yakınlık*’ anlamı veren bir ek olduğunu ifade eder ve söz konusu ekle ilgili avuçmak ‘*demet*’, azmak ‘*akarsuyun denşize döküldüğü yer*’, buzmak ‘*koyu mavi*’, daymak ‘*merdiven*’, gözmek ‘*çeşme, küçük delik*’, kölmek ‘*gölet*’, özmek ‘*bataklık, sazlık yer*’, uçmak ‘*yar, uçurum*’ gibi örnekleri vererek aynı işlevin bu sözcüklerde de görüldüğünü belirtir (Kaçalın, 2017: 599-600). *Köküzmek* adında ‘*yakınlık*’ anlamının daha baskın olduğu anlaşılmaktadır.

10. kölek *gömlek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ kölek (KY A4v.13, A5r.13, A5r.1, A4v.15, A33r.4, A3v.15, A4v.15, A2v.4) *gömlek* (Cin, 2011: 667)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ kölek *gömlek* (DS VIII: 2953) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Gülensoy → kölek ‘*gömlek*’ < ET, OT könglek [-ng- düşmesi] (Gülensoy, 2007: 552)

Gömlek adının fonetik bir varyantı olan *kölek*, TTK. yazı dilinde ve ağızlarının genelinde karşımıza çıkmamaktadır. Derleme Sözlüğü'nde gördüğümüz 'gömlek' manasındaki *kölek* maddesinden, kelimenin yalnızca Orta Asya'dan gelip Anadolu'ya yerleşen Türklerin ağızlarında yaşadığı anlaşılmaktadır.

11. könglek *vücutun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu, yakalı giysi; kadınların giydikleri ince kumaştan yapılmış kolsuz, yakasız iç çamaşırı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **könglek** (DLT III 350-18, 383-18) *gömlek* (Atalay, 2013: 361) | **könglek** (KB 4966) *gömlek* (Arat, 1979: 276) | **könglek** (KT Ryl. 30/10a.3, 30/74a.2, 30/74a.3) *gömlek* (Ata, 2004: 488) || **Har.**→ **kömlek** (İM 166) *gömlek* (Battal, 1997: 46) | **könglek** (ME 83.5, 172.6, 181.8, 227.4, 227.5, 235.2, 147.3, 36.7, 89.7, 147.3) *gömlek* (Yüce, 2014: 149) | **könlek** (KE 20r.1, 70v.13, 74v.14, 106r.7, 109v.15, 143r.21, 106r.6, 106r.8, 84v.3, 72r.2, 72r.5, 105r.10, 105r.11, 105r.12, 105v.21, 106r.3, 70v.4, 105r.7, 105r.8, 84r.17, 84r.18, 72r.4, 105v.16, 79v.7, 79v.8, 94r.9, 70v.7, 71v.18, 72r.3, 72r.4, 105v.21, 228v.3, 71v.13) *gömlek, elbise* (Ata, 1997: 381) | **könglek** (NF 132.15, 132.17, 159.7, 171.7, 223.3, 294.14, 294.13, 112.11, 132.16, 133.1, 215.10, 215.11, 132.17, 253.7, 362.6, 362.7, 362.8, 113.16, 355.17, 436.3) *gömlek* (Ata, 1998: 259) || **Kıp.**→ **könglek** (İr.Mü. 155b.3) *gömlek* (Toparlı, 1992: 557) | **kömlek** (KK 71b.2) *gömlek* (Yanık vd., 1999: 116) | **kömlek** (DM 12b.2) *gömlek* (Toparlı, 2003: 95) | **könlek** (KFLT 73b.28) *gömlek* (Ağar, 1989: 1024) | **könülek** (KFLT 262b.9) *gömlek* (Ağar, 1989: 1024) | **kömlek** (TZ 29b.2) *gömlek* (Atalay, 1945: 207) | **kövlek** (CC I 51a.29) *gömlek* (Argunşah-Güner, 2015: 516) | **könlek** (Ter. 19b.8) *gömlek* (Toparlı vd., 2000: 122) | **könlek** (KF 163a.5) *gömlek* (Kuanışbayev, 2006: 144) | **könglek** (Gül.Ter. 326.9, 106.10) *gömlek* (Karamanlıoğlu, 1978: 308) | **könläk** (Kİ85) *gömlek* (Caferoğlu, 1931: 51) || **EAT**→ **gönlek** (Gül. 68b.14) *gömlek* (Özkan, 1993: 320) | **kömlek** *gömlek* (KY MK9r.8, MK11r.14, MK11v.11, MK11r.17, MK11r.15, MK39r.5, MK11r.12, MK10r.17) (Cin, 2011: 668) | **könlek** (KY

M16/21, K62r.5, K9v.9, B10v.3, A2v.3, B72r.8, B72r.9, B72v.5, D12r.10, A63r.11, A63r.12, A63v.9, M92/17, B72r.5, K68v.12, B72v.6, B12v.14, B12v.12, D12r.8, B73r.14, B13r.1, B13r.12, D40r.17, B41v.8, B11v.15, B64v.16, K12r.4, A56r.4, D70r.12, K12r.6, D12v.7, K12v.4, M17/14, D12r.13, K12r.9, D69v.5, A64v.1, M39/21, K9v.10, MK9r.9, M13/13, B10v.4, D9v.8, MK60v.8, D62r.16, B12v.15) *gömlek* (Cin, 2011: 669) | **gönlek** (KG 36b.8, 36b.10, 36b.12, 73a.1, 129b.1) *gömlek; ölü kefenlenirken izardan sonra sarılan yakasız ve oyuntusuz bez* (Akkuş, 1995: 583) | **gönlek** (Yu.Ze. 6a.148, 20a.560, 20a.562, 6a.146, 6a.147, 46a.1334, 46b.1351, 47b.1386, 45b.1324, 45b.1328) *gömlek* (Yıldız, 2008: 392) | **gömlek** (Kı.Yu. 1726, 679, 1702, 1703, 1704, 1705, 1721, 1744, 1759, 1720, 1695, 2087, 1707, 1693, 1692, 2086, 208, 1738, 189, 648, 678, 189, 1739) *gömlek* (Karahana, 1994: 357) | **gönlek** (Kı.Yu. 190) *gömlek* (Karahana, 1994: 357) | **gömlek** (Müs. 95.11, 95.12, 96.3) *gömlek, vücudun üst kısmına giyilen ince, kollu ve yataklı giysi* (Erdem, 2007: 228) | **gönlek** (BL 26a.2, 27a.10; 27b.4) *gömlek* (Turan, 2001: 136) | **gönlek** (Kit.Cem. 53a.11) *gömlek* (Bilir, 2007: 283) | **gönlek** (SN 272.9) *gömlek* (Cin, 2012: 533) | **gönlek** (Güz. 121a.9, 121a.9, 121a.8) *gömlek* (Erdem, 1992: 311) | **gönlek** (KT 123a.11, 111b.1) *gömlek* (Topaloğlu, 1978: 257) | **könlek** (DK 93.9) *gömlek* (Ergin, 2009: 206) | **kömlek** (DK 93.8, 93.11, 93.12, 206.13) *gömlek* (Ergin, 2009: 206)

Çeşitleri

temür kömlek (DM 11a.13) *zırh* (Toparlı, 2003:113) | **demür kömlek** (DM 11a.13) *zırh* (Toparlı, 2003: 81) | **demür gönlek** (BL 26a.2) *zırhlı elbise, zırh* (Turan, 2001: 127) | **'avratlar gönleği** (BL 27b.4) *kadın gömleği* (Turan, 2001: 117)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **gömlek** *vücudun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu, yakalı giysi; kadınların giydikleri ince kumaştan yapılmış kolsuz, yakasız iç çamaşırı, kombinezon; vücudun üst kısmına giyilen iç çamaşırı* (TS: 961) | **koynek** *gömlek* (DS VIII: 2942) | **köynek** ~ **kövnek** ~ **köyneyh** *gömlek, iç gömleği* (DS

VIII: 2984) | **göğnek** *kadın elbisesi* (DS VI: 2131) | **göynek** ~ **gönek** ~ **gönnek** ~ **göyNEG** *Frenkgömleği; iç çamaşırı; hanım mantosu* (DS VI: 2171) || **Tkm.**→ **köynek** *bedeningi örter yalı matadan tikilyä:n geyim – bedeni örten kumaş giyim* (STY, 1962: 395) || **Kaz.**→ **köylek** *adam denesine şaqtap tigilgen juqa kiyim – insan bedenine uygun olarak dikilen ince giyim* (KTTS, 2008: 406) || **Tat.**→ **külmek** *mahsus ölgêde tégêlep, hem tışkı kiyem bularak kiyêle torgan kiyem, nigêzde ikê törlê bula: 1. koftadan gyibaret öskê öleşê bêlen yubkadan gyibaret askı öleşê bêrge totaştırılıp bêr bôtên teşkil itken kiyem 2. Gevdenêng öskê öleşê öçên bilgêlengen kiyem; ana karınındagı tumanıng tışçası – vücuda uygun olarak dikilen dış giyim; iki parçanın birleştirilmesiyle oluşan giyim; ana karnındaki bebeğin gömleği* (TTAS II: 295) || **Özb.**→ **köyläk** *yâz – isiq – vaqtlarda üstdän kiyilädigän, yalangqavat, yâqa vä engli, erkäklärniki beldän pastrâqqäçä, ayällärbiki esä etägi uzun boladigän kiyim - yazın sıcak zamanlarda üstten giyilen, tek katlı, yakalı, erkeklerinki belden aşağıya kadar, kadınlarinki ise daha uzun olan kıyafet* (ÜTİL II, 2006: 449) || **Y.Uyg.**→ **kögilek** [*ağız*] *gömlek* (YUTS, 1995: 203) | **könlek** [*ağız*] *gömlek* (YUTS, 1995: 205) | **köylek** [*ağız*] *gömlek* (YUTS, 1995: 209) | **köynek** *gömlek* (YUTS, 1995: 209) || **Yak.**→ **könjügäs** (EDAL: 822) || **Çuv.**→ -

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *k'iuñi *thread, cloth* | **Moğ.**→ *kejeñ *edge of clothes on both sides, selvage* | **T.**→ *köjñe-**lek** *shirt* | **Jpn.**→ *kìnú *silk, cloth, robe* | **Kor.**→ *kính *string, tassel* (EDAL: 822)

Moğolcadaki /e/'li şekil, asimilasyon sonucu ortaya çıkmıştır. Türkçe ve Moğolcadaki {-ñ} de orijinal bir ektir [*köjñe- < *kón-ñe-] (EDAL: 822).

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **könglek** *gömlek* || **Rus.**→ **kindyúk, kindyák** *renkli, pamuklu dokuma* || **Bul.**→ **gyumlék** *kısa kadın iç giysisi* (TVS: 326; Vas II: 234)

Doerfer, Moğolca *künlek* 'Hemd', *kümlig* 'rubáška', *köwlaq* 'Hemd', *Kuilic* 'das Hemde', *kīliq* 'das Hemd' gibi şekilleri Türkçe alıntılar olarak kabul eder (TMEN III: 615). Doerfer'in tersine Ramstedt Moğolca şekilleri, Türkçe ile Moğolca arasındaki

kelime denklikleri olarak gösterir. Ancak Doerfer, kelimenin Moğolca şekillerinin çeşitli Türk lehçeleriyle açıklanabiliyor olmasından ve fonetik bazı sebeplerden dolayı Ramstedt'in denkliğini kabul etmez (TMEN III: 615).

Karaağaç, Vasmer'e atfen *kindyúk, kindyák* şekillerini T. gömlek'in Rusça şekilleri olarak verse de Vasmer, eserinde her iki şekil için de '*kökeni belirsiz*' ifadesini kullanmaktadır (Vas II: 234). Kelimenin kökeni ile ilgili Minayev'in < Tamil dili kindan, Radlof'un < T. könglek görüşlerini ve < T. kinžuga, kanžuga '*atın sırtına yüklenen yükü sabitlemek için kullanılan kayış*' görüşünü de şüpheli bulur (Vas II: 234).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

könglek < T. kön 'deri' + lek (İİYE). "Könglek" üzerine yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

Clauson → könglek '*gömlek*' < köngle:- < köñül. Clauson kelimenin Karahanlı Türkçesinde *könlek/könleg/kömlek*, Çağatay Türkçesinde *könlek*, Kuman Türkçesinde *köwlek*, Kıpçak Türkçesinde *kö:nle:k-könlek-kömlek*, Osmanlı Türkçesinde ise *gönlek-gömlek* şekilleriyle karşımıza çıktığını söyler (Clauson, 1972: 732)

Eyüboğlu → gömlek '*derinin -gönün- üstüne giyilen, gönü kuşatan, koruyan nesne*' < gön 'deri' + lek. Eyüboğlu halk dilindeki '*gömlek*' anlamında kullanılan **gönce, gönek** sözlerinin de aynı **gön** kökünden türediğini ifade eder (Eyüboğlu, 1998: 141)

Gülensoy → gömlek '*gömlek*' = ET, OT könglek < *kö:ŋ 'deri, ham deri; işlenmiş deri' + lek (Gülensoy, 2007: 380)

Eren → gömlek '*vücudun üst kısmına giyilen ince, kollu ve yakalı giysi*' < gönlek < köñül + (e)k. Tü. > Moğ. (Eren, 1999: 160-161)

Tietze → gönlek/gömlek/göynek '*gövdenin üst kısmını örten bezden yapılmış giysi*' < ET könglek '*a.m.*' (Tietze, 2009: 173)

Radloff → köñnek '*[Tar. Mad.] das Hemd*' (Radloff II, 1899: 1239) | köñlek '*[Dsch. Osm.] das Hemd*' = köñnök (Radloff II, 1899: 1239) | köynäk '*[Osm. Z.] das Hemd, die Wäsche*' (Radloff II, 1899: 1241) | gönläk '*[Osm.] = göiläk*' (Radloff II, 1899: 1590) | gömläk '*[Osm.] das Hemd, der Ueberzug*' = köiläk, kölmäk (Radloff II, 1899: 1615)

Bang → < köñül '*Brust, Herz*' (TMEN III: 615)

Nişanyan → ET köñlek ‘göğüslük, gömlek’ < ET köñül ‘göğüs’ + Ak (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 20.04.2018)

Yukarıda verdiğimiz etimoloji denemelerinden anlaşıldığı kadarıyla kelimenin kökeniyle ilgili iki temel görüş mevcuttur: Bunlardan birincisi ‘duyguların kaynağı; yürek’ anlamındaki ET köngül kelimesi, diğeri ise ‘deri’ anlamındaki ET kön kelimesidir.

Äsâmiddinâvâ, *gömlek* sözünün fonetik varyantları arasında *könçek*’i de gösterir ve kelimeyi DLT’de geçen *kön* ‘ham deri’ sözüne bağlayarak *le+k / çe+k* kıyafet adı yapan ekle türetildiğini ifade eder. Kelimenin, gön ile bağlantısını desteklemek için de arkeolojik buluntuları referans gösterir. Zira söz konusu kalıntılarda MÖ II. yüzyıla tarihlendirilen, deriden dikilmiş gömlekler bulunmuştur. Zamanla insanoğlunun maddi medeniyeti gelişip uğraşları çeşitlendikçe gömlek dikiminde yün, ipek ya da pamuk kumaşlar da kullanılmaya başlanmıştır (Äsâmiddinâva, 1981: 26).

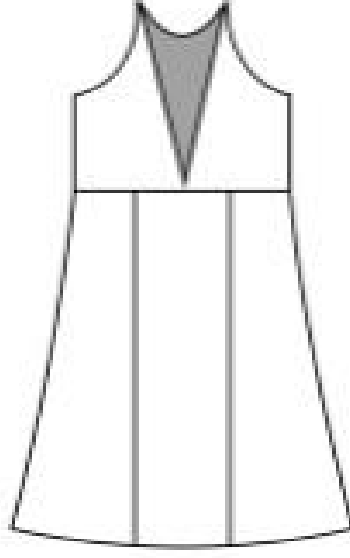
Usmanova da benzer bir görüşü benimser. Araştırmacıya göre kelime, şöyle bir gelişim göstermiştir: köñlek ‘*deriden yapılmış giysi*’ < kön ‘gön’ + lek (Usmanova, 2011: 21-22)

Anadolu’nun geleneksel giyim kuşamına bakıldığında, *gömlek*’in, kadınlar tarafından giyilen bir iç giyim çeşidi olduğu görülmektedir. Bu iç giyim çeşidi, daima ten yani deri üzerine giyilmiştir. İşte bu noktada *gön* ‘deri’ ile *gömlek* ‘ten üzerine giyilen, boyu kalça hizasına kadar uzanan bir iç giyim çeşidi’ arasında bir semantik bağlantısı kurulabilmektedir. Ancak bu semantik açıklaması, tek başına *gön* ile *gömlek* arasındaki bağlantıyı açıklamaya yetmez. İki kelime arasındaki ilginin, fonetik bakımından da açıklanabilmesi gerekmektedir. Burada açığa kavuşturulması gereken nokta şudur: *Gön* kelimesi daima /n/ ile yazılırken, *gömlek* kelimesinin en eski şekilleri bile /ŋ/ ile yazılmıştır. Yani kelime türerken bir /n/ > /ŋ/ değişimi söz konusu olmuştur. Peki o zaman bu değişim nasıl gerçekleşmiştir? Biz /n/ > /ŋ/ değişiminin, farklı hecelerde bulunan iki diş sesinin (/n/ ve /l/) yan yana geldiklerinde aykırılışmaları şeklinde açıklanması gerektiği kanaatindeyiz. Sesin sonraki dönemlerde /m/’ye dönüşmesi ise yuvarlak bir ünlü olan /ö/’nün dudaksılaştırıcı etkisi sonucu gerçekleşmiştir.

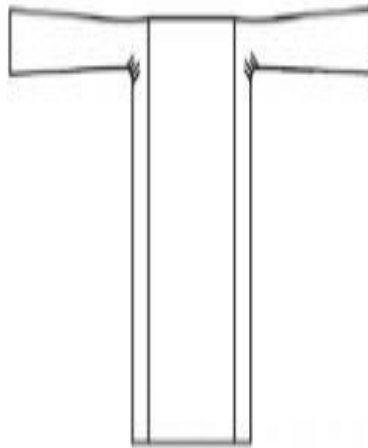
Açıklamalar

1. Kelime Kitab-ı Gunyā 73a.1 ve 129b.1’de ‘*gömlək*’; 36b.8, 36b.10 ve 36b.12’de ise ‘*kefen bezi*’ anlamında kullanılmıştır.

2. Yûsuf u Zelîhâ’da ‘*omuzdan ayaklara kadar uzanan tek parça üstlük*’ anlamında kullanılmıştır.

Fotoğraf 4 Anadolu kadın iç giyimi olarak gömlək (Kırkincioğlu, 2015: 6)

Fotoğraf 5 Gelin iç giyimi olarak kullanılan yaka oyuntusuz gömlək (Kırkincioğlu, 2015: 117)

12. **terlik** *teri emen örtü; teri emen, ince üst giyim; arkası açık, hafif ayak giyimi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **terlik** (DLT 240/208) *teri emmek için eyerin altına konan örtü* (Ercilasun, 2015: 872) || **Har.**→ **terlik** (ME 235.1) *gömlek* (Yüce, 2014: 186) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **derlik** (SN 296.4) *üste ince elbise* (Cin, 2012: 493) | **terlik** (SN 223.5) *terlik* (Cin, 2012: 686)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **terlik** *genellikle ev içinde giyilen, deri, naylon vb. şeylerden yapılan, arkası açık, hafif ve türlü biçimlerde ayak giysisi; hlk. beyaz patiskadan dikilen veya yünden örülen takke, başlık* (TS: 2331) | **terlik** ~ **tellik** *beyaz patiskadan dikilen ya da yünden örülen, takke, başlık; yün çorap; manto; yeldirme; ferace; yerli dokumadan yapılan giysi* (DS X: 3893) || **Tkm.**→ **derlik** *telpeging aşağından yörite geyilyä:n yuka tahya – başlığın altından giyilen ince takke* (STY, 1962: 251) || **Kaz.**→ **terlik** *toqimning astına salatın, qoyding jabağı jüninen ter singirüv üşin jasalatın kiyizding bir türi, terşik – eyer örtüsünün altına koyulan, yapağı yünden yapılmış ter emici bir keçe türü, ter emici örtü* (KTTS, 2008: 779) || **Tat.**→ **tirlik** (Gülensoy, 2007: 885) || **Özb.**→ **terlik** *âtning terini toqimgä ötkäzmäslik üçün toqim tägidän qoyiladigän qalın nämät parça – atın terinin eyer örtüsüne geçmemesi için eyer örtüsünün altına koyulan kalın parça* (ÜTİL III, 2006: 73) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Kelimenin, biri ‘*ter örtüsü*’ diğeri ise ‘*ayak giyimi veya ince üst giyimi*’ olmak üzere iki temel anlamının olduğunu ifade eden Doerfer, çağdaş lehçelerden şu şekilleri de kaydeder: **derlik** ‘*içe giyilen ince çamaşır*’, **derlik** ‘*üstten giyilen ince elbise*’; **terlik** ‘*kaftanın üzerine giyilen bir kadın üst libası*’ (< Çağ.) (TMEN II: 500)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **terlik** *bir tür yelek; eyerin altındaki keçe, çaprak* || **Ar.**→ **tarlik** *yelek, gömlek, işlik* || **Rus.**→ **terlik** *kısa kollu uzun kaftan; kolsuz dar ve uzun ceket* || **Erm.**→ **terlik** *terlik, patik* || **Rom.**→ **tîrlie** *terlik, bir çeşit hafif ayakkabı; patik*

|| **Bul.**→ **terlık** *terlik; kalın yün dokumadan örülen terlik, patik; ter giysisi, terki*
|| **Srp.**→ **térluke, térluci, térluke** *kadın terliği, sahtiyandan yapılan nakışlı bir terlik; erkeklerin çorap üstüne giydikleri bir ayakkabı* || **Arn.**→ **terlik, tərlik, terliqe** *terlik (üst giyimi)* || **Mak.**→ **terlitsi, trlatsi** *terlik, terlikler (ayak giyimi)*
|| **Yun.**→ **terliki** *terlik, pandufla; şapka altına giyilen takke* (TVS: 838; TMEN II: 500-501; Vas IV: 48)

Doerfer, kelimenin geçtiği diller arasında yukarıdakilerin dışında Moğolca şu şekilleri de sayar: **terlig** ‘*un cafetan ouaté*’, **terliq** ‘*ein Kittel, Schlafrock*’, **terliq debel** ‘*ein Winter Unterkleid*’, **terliG** ‘*Weiberrock, Schlafrock*’, **terleg** ‘*térlik, létnij chalát*’ (TMEN II: 501).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe *ter* ‘*derinin gözeneklerinden sızan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı*’ köküne, kıyafet adı türetmede sıkça kullanılan {+ IIK} ekinin eklenmesiyle türetilen *terlik* sözcüğünün kökeni ile ilgili değerlendirmeler şu şekildedir:

Clauson → *terlik* ‘*çeşitli şekillerde teri emen şeyler*’ < te:r. Clauson kelimenin Karahanlı Türkçesinde **terlik** ‘*teri emmek için eyerin altına konan örtü*’, Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde ise **derlik** ‘*ince, şeffaf üstlük*’ şekilleriyle karımıza çıktığını ifade eder (Clauson, 1972: 546).

Eyüboğlu → *terlik* ‘*atın terini emmek için eyerin altına konan örtü*’ < F. *ter* ‘*yaş, ıslak, taze, yeşil*’ + *lik*; anlam genişlemesiyle ‘*evde giyilen ayakkabı, terlik*’ (Eyüboğlu, 1998: 329)

Gülensoy → *terlik* ‘*genellikle ev içinde giyilen hafif ve türlü biçimlerde ayakkabı*’ = OT *terlik* ‘*teri çekmek için eyerin veya palanın altına konulan keçe*’ < *ter* + *lik* (Gülensoy, 2007: 885)

Doerfer → *terlik* < *ter* ‘Schweiss’(TMEN II: 500)

Erdal → *terlik* ‘*sweath cloth*’ < *ter* ‘*sweat*’ + *lik*. Erdal, ekin buradaki işlevini “enstrümental işlev” olarak değerlendirir (Erdal, 1991: 129). Ancak buradaki “enstrümental” terimini araç ya da vasıta olarak anlamamak gerekir. Araştırmacının yaptığı açıklamalardan ve kelimenin anlamından anlaşıldığına göre burada kastedilen, eşya, araç, aygıt adı türetme şeklidir.

Nişanyan → terlik ‘*ter tutan keçe*’ < ET ter ‘*yaş*’ + İlk
(www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 23.02.2018)

13. yekteyi *ince kumaştan dikilen, genellikle erkeklerin giydiği bir tür gömlek veya ceket; eteklik; önlük*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **yikdey** (İd.Haş. 31)
gayet bol, kıvrak siyah kumaştan eteklik (İzbudak, 1936: 53) || **EAT**→ **yekteyi**
(BL 27b.9) *bir tür gömlek veya ceket* [< F. yek tehî?] (Turan, 2001: 174)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yekte** ~ **yikte** *eteklik; önlük* (DS XI: 4230) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→
jegde *erlerdiñ aldı aşıq köylegi – önü açık erkek gömleği* (KETS VI: 257) |
jeyde *juqa matadan tigilgen, jeñi, jağası bar erler kiyimi, köylek – ince*
kumaştan dikilen yenli ve yakalı erkek gömleği (KETS VI: 266) || **Tat.**→ - ||
Özb.→ **yäktäk** [*f. يكته bir qavat, astarsız kiyim*] *uzun, kökräk åldi åçiq, erkäklär*
köylägi – uzun, göğsü açık erkek gömleği (ÜTİL V, 2006: 103) || **Y.Uyg.**→
yektek *gömleğe benzer bir giysi* (YUTS, 1995: 465) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Yekteyi Farsçadan alıntı bir addır. Steingass kelimenin Farsçadaki anlamını yak-tahî ‘*a shirt, a shift*’ (Steingass, 1998: 1533) şeklinde vermektedir.

Açıklamalar

1. İzbudak, bu adla ilgili şu kaydı düşmektedir: Konya’da *yikte* kadınların bellerine bağladıkları çok kıvrımlı eteklik ki siyah olur. Üstüne *şelme* dedikleri yünden siyah örtüyü örtünerek sokağa çıkarlardı; içindeki süslü elbise görünmezdi. (İzbudak, 1936: 53)

2. Āsāmiddināva, Özb. *yäktäk* sözünü elbise altından giyilen erkek iç giyimi şeklinde tanımlar (Āsāmiddināva, 1981: 27).

14. yilek yelek

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **yelek yelek** (Toparlı vd., 2007: 318) || **EAT**→ **yilek** (Sıhahü'l-Acem, 15) **yelek** (TTS: 4601)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yelek ceket; gömlek** (DS XI: 4232) || **Tkm.**→ **yelek** (Gülensoy, 2007: 1112) || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **siliet~selieççik yelek** (Vasiliev, 1995: 301) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **yelek kısa kollu ceket, yelek; kısa giyecek** || **A.**→ **yalak yelek** || **Rus.**→ **teligay yelek** || **Erm.**→ **yelek yelek** || **Rom.**→ **ilic uzun köylü giysisi, yelek** || **Bul.**→ **yelék yelek, kolsuz ceket** || **Srp.**→ **jélek yelek, tek veya birbirine yakın üç düğmeli ve iliklenen bir çeşit kısa kadın yeleşi** || **İt.**→ **gilé yelek** || **Arn.**→ **jelek yelek** || **Mak.**→ **elek yelek** || **Yun.**→ **yeleki yelek** || **İng.**→ **jelick Türk kadınlarının giysisi** (TVS: 921; Gülensoy, 2007: 1112)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Gülensoy → yelek ‘*ceket altın giyilen kolsuz ve kısa giysi; kuş kanadının büyük tüyü, telek; okun yay kirişine takılan bölümündeki tüy*’ < yé:l + (e)k (Gülensoy, 2007: 1112)

Nişanyan → yelek ‘*yaprak, kuş kanadı tüyü, telek*’ < T. yel ‘*rüzgar, çırpıntı*’ + (g)Ak (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

15. **zibun** vaktiyle kaftan altına giyilen pamuklu yelek, hırka, mintan; entari

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **zibun** [zıbn, zubun] (Osmanlı Şer'iyeye Sicilleri) vaktiyle kaftan altına giyilen pamuklu yelek, hırka, mintan; entari (TTS: 4807)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **zıbn** kadınların giydikleri kolsuz dış gömleği; iç yelege; el tezgâhlarında dokunan kalın bezlerden yapılan, astarsız ceket; yelek; kadın giysisi; kadınların giydiği üçetek giysi; mintan; önü açık çocuk giysisi; iki etekli uzun giysi; kısa kollu iç gömleği; kısa ceket; paçaları dar erkek donu; şalvar (DS XI: 4364) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

A.→ **zubūn** zıbn, uzun gömlek || Rus.→ **zipun** kısa kollu ceket, iş giysisi, tulum || Rom.→ **zabun, zeban, zebon, zobon** zıbn, pamuklu köylü buluzu; iş tulumu; kısa kürk palto || Bul.→ **zibun, zabun** zıbn, kollu veya kolsuz, yünden çocuk ceketi || Srp.→ **zubun, zubūn** ceket altına giyilen, kısa kollu veya kolsuz üstlük; kadın veya erkek giysisi || Arn.→ **zabun** ceket altına giyilen giysi || Çek.→ **zupan** zıbn, uzun ev ceketi, kadın sabahlığı || Mac.→ **zubon, zubbony** kısa kürk palto (Eren, 1999: 469; TVS: 951)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Eren → zıbn < zibun 'kundak çocuklarına iç çamaşırı olarak giydirilen, ince pamukludan kısa ve kollu giysi' < İt. giubbone [Venedik zipon] (Eren, 1999: 469)

Nişanyan → zıbn < A. zabūn 'iç gömleği, entari' (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

I. 5. Dış Giyimleri

1. 'abā yünüün dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş; bu kumaştan yapılan yakasız, uzun, geniş üstlük vb.

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ ‘**abā** (Gül.Ter. 157.13) *yünden yapılmış kaba kumaş ve bu kumaştan giyecek, aba* (Karamanlıoğlu, 1978: 195) || **EAT**→ ‘**abā** (KY D58r.17, K58r.8, A52r.2, M79/9, D54v.13) *yünden dövülerek yapılan yakasız uzun üstlük* (Cin, 2011: 411) | ‘**abā** (CTD B 4b) *yünden yapılmış bir çeşit kaba kumaş, aba* (Ersoylu, 1989: 285) | ‘**abā** (Yu.Ze. 35b.1029) *kaba ve kalın olarak yünden dokunan kumaş ve bu kumaştan yapılan dervişlerin ve fakirlerin giydiği bir cins hurka* (Yıldız, 2008: 317) | ‘**abā** (Kit.Cem. 75b.12) *yün kumaştan yapılmış geniş giyecek* (Bilir, 2007: 216) | ‘**abā** (BH 15a.10, 28a.7) *kalın, kaba kumaş, derviş giysisi, kaba* (Türk, 2009: 177) | ‘**abā** (SK v5a.1) *aba, çuha* (Çatıkkaş, 2009: 387) | ‘**abā** (MC 56a.3) *aba, yünden yapılmış kaba kumaş* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **aba** *Ar. ‘abā yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş; bu kumaştan yapılmış yakasız ve uzun üstlük; sf. bu kumaştan yapılan; esk. bu kumaştan yapılan ve dervişlerce giyilen hırka; kepenek* (TS: 1) | **aba** *çoban, deveci ve göçebelerin giydiği uzun, yakasız üstlük, kepenek; beyaz yünden dokunan bir çeşit kilim; yün terlik* (DS I: 4-5) | **abe** *abadan yapılmış ceket* (DS I: 17) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **aba** *keng tigilgen sırtkiyim – geniş dikilmiş dış giyim* (KTTS, 2008: 11) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **abā** [*çâpânga uhşaş cün kiyim*] *avrasi cün yaki bâşka matâdan tikilgan uzun, keng, lekin engi kältâ erkâklâr üst kiyimi – [cüppeye benzer yün kıyafet] yün ya da başka bir kumaştan yapılmış, uzun, geniş ve ensiz erkek üst giyimi* (ÜTİL I, 2006: 27) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Aslen Arapça bir kelime olan *aba*, Türkçe aracılığıyla aşağıdaki dillere de geçmiştir:

Far.→ **aba** *kaba, yünlü kumaş; bu kumaştan dikilen giysi* || **Ar.**→ ‘**abā** *aba, kalın kumaş* | ‘**abācī** *abacı, aba yapan ya da satan kişi* | ‘**abāyçiya** *abacılar* | ‘**abāhāna** *dokuma fabrikası* || **Rus.**→ **abā** *kalın ipten gevşek dokunmuş çuha;*

kaba yün kumaş; kaban (Esen, 2008'e göre *aba / gaba 'kaba bir kumaş' < Az. aba*) || **Erm.**→ **aba palto**, *yünlü kumaştan yapılmış palto* || **Mac.**→ **aba aba kumaş** | **abas** *aba kumaşını satan kimse, abacı* || **Rom.**→ **abá** *kalın yünlü dokuma, cübbe yapmakta kullanılan kaba kumaş* | **abágiu** *aba dokuyan veya satan kimse* | **abagerie** *abacılık ticareti* | **abager**, **abagerese**, **abăiora**, **abălută** *abacılık* || **Bul.**→ **abá** *kaba çuha, şayak, kalın yünlü kumaş* | **aben** *abadan yapılmış olan* | **abaciya** *aba yapan veya satan* | **abacılık** *aba dokuma veya aba kumaştan elbise dikme* | **abaylıya** *abalı* || **Srp.**→ **ába**, **haba** *kalın çuha* | **aben** *abadan yapılan* | **abénjak** *abadan yapılan bir başlık* | **abadžija** *abacı* | **abadžiluk** *abacılık* | **abajlija** *abalı* || **Mak.**→ **aba aba** | **abaciya** *abacı* | **abacika** *aba dokuyan kadın* | **abacilok** *abacılık* || **Yun.** **abás** *aba* | **abaçis** *aba yapan veya satan* | **abaçiliki** *abacılık* (TVS: 1; Esen, 2008: 372; Vas I: 55)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapça bir alıntıdır:

Eren → *aba 'yünden yapılan bir çeşit kaba ve kalın kumaş; bu kumaştan yapılan hırka veya cüppe' < A. 'abā 'wollener Mantel' (Eren, 1999: 1)*

Eyüboğlu → *aba 'aba, hırka, kalın yağmurluk' < A. abâ 'yünden örülmüş üstlük, kalın giysi' (Eyüboğlu, 1998: 2)*

Tietze → *aba 'kaba kumaştan yapılan uzun üstlük' < Ar. qabā 'bir nevi kollu üstlük'. Tietze'ye göre baştaki /q/'nın hemzeye dönüşmesi Arapçanın bazı diyalektlerine mahsus bir fenomendir (Tietze, 2002: 70).*

Radloff → *aba 'ein grober Wollenstoff; ein türkischer Ueberrock aus Tuch' < A. 'abā (Radloff I, 1893: 620)*

Räsänen → *aba 'ein grober Wollenstoff; ein türkischer Ueberrock aus Tuch' < F. abā < A. 'abā 'grober Wollstoff; Mantel' (Räsänen, 1969: 1)*

Nişanyan → *Nişanyan kaynak şekil olarak A. 'abā 'keçe cübbe' yanı sıra qabā 'keçe cübbe' kelimesini de vererek her iki şekli Aramice qabāyā 'a.m.' köküne kadar götürür (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018).*

Açıklamalar

1. Yûsuf u Zelîhâ'da 'hırka' anlamında kullanılmıştır: "Arı tonların koğıl gey bir 'abâ / başuņa şar 'imâme gey kabâ"

2. Aslında 'kaba ve kalın yünlü kumaş' anlamına gelen *aba* sözü zamanla bu kumaştan imal edilen şalvar, potur, cebken, salta, yelek, cübbe, yağmurluk, mest ve terlik gibi kıyafetleri ifade etmek için de kullanılır olmuştur. Ancak bunlar arasında en çok palto için kullanılır. *Aba*, kalın ve yünlü bir kumaş olduğu için, bundan imal edilen kıyafetler de genellikle kışlık kıyafetlerdir (Koçu, 1969: 7).

3. *Aba*, neredeyse bütün Orta Asya'ya halklarında görülen, yaygın bir kıyafet çeşididir. Araplara özgü bir kıyafet çeşidi olan *aba*'nın bu yaygınlığında İslamiyetin de etkili olduğu söylenebilir.

4. Başlangıçta sadece üst tabaka insanların giydiği bir kıyafet olan *aba*, kıyafetler çeşitlendikçe göçebe ve dervişlerin giydiği bir kıyafet çeşidi olarak kalmıştır (Äsâmiddinâva, 1981: 51).

5. Dilimizde çokça işlenmiş bir kelime olduğundan, abayla ilgili birçok deyim de oluşmuştur. "Aba altından deynek göstermek", "Abacı, kebeci; sen neci?", Abayı sermek", "Abayı yakmak" bunlar arasında en bilinenleridir.

2. abıngülük örtü, örten şey

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ abıngülük (İdi. P729) örtü, örten şey (Yunusoğlu, 2012:)
|| Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Taradığımız etimoloji sözlüklerinde, bu kelimeyle ilgili herhangi değerlendirmeye rastlanmamıştır. *Abingülük* adının, DLT’de ‘*gizlemek, örtmek*’ anlamıyla kaydedilen *abı-* fiilinden türediği anlaşılmaktadır. Buna göre kelime şöyle bir gelişim göstermiştir: *abingülük* < *abı-* ‘*gizlemek, örtmek*’ [DLT III, 250] + -n (FFYE) + -GU (FİYE) + IUK (İİYE)

3. *ağı* bir tür ipek kumaş, bu kumaştan yapılan elbise, ibrişim giyim

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ **ağı** *ipekli kumaş* (Tekin, 2003: 237) || **E.Uyg.**→ **ağı** *servet, varlık, hazine* (Caferoğlu, 1968: 6) || **Kar.**→ **ağı** *ipekli kumaş, hazine* (Üşenmez, 2006: 121) || **Har.**→ **ağı** (İM, 167) *ibrişim giyim* (Battal, 1997: 7) || **Kıp.**→ **ağı** *bir tür ipek* (Toparlı vd., 2007: 3) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **ağı** *bir zattın bağı, narqı, kunı; soğan layıqtı aqşa, zat, mal-mülük – bir şeyin değeri; para, eşya, mal mülk* (KETS I: 289) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe bir sözcük olduğu anlaşılmaktadır: *ağı* < *ağ* ‘*yükselmek, çıkmak*’ (Toparlı vd., 2007: 3) + -I (FİYE)

Clauson → Kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir bilgi vermeden doğrudan anlamını verir. Clauson’a göre 11. yüzyıldan beri ‘*ipekli kumaş vb.*’ şeklinde anlamlandırılmıştır. Daha erken dönemlerdeki anlamı ise ‘*hazine*’dir ve birincil anlamı budur. ‘*İpekli kumaş*’ Türklerin en önemli hazinelerinden olduğu için sonradan bu anlamı da almıştır (Clauson, 1972: 78).

4. altınlu kêmhā altından yapılmış kıyafet

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ altınlu kêmhā (SA 12a.7) altından yapılmış kıyafet (Altun, 2015: 168)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ kemha esk. bir çeşit ipek kumaş (TS: 478) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ kimha kemha, altın brokar || Ar.→ kimḥa, kāmḥa ipekli kumaş, ipekli kadife || Mac.→ kamuka, kámzsa bir kumaş çeşidi; bu kumaştan yapılan || Rus.→ kamká kemha, desenli ipek kumaş || Bul.→ kamhá, kamúha, kehmá bir ipek dokuma tipi, diba kumaş || Rom.→ camcha kemha || Srp.→ kakma diba kumaş || Yun.→ kambuhás, kamuhás, kaphás diba kumaş || Fr.→ camocan, camoca orta çağda kullanılan değerli bir kumaş türü || İng.→ camaka, camaca, camoca ipek veya ipek karışımı kalın bir kumaş türü (TVS: 481 - Eren, 1999: 229-230) || Moğ. kimḡa 'tkuščij kamka' (TMEN III: 605; Vas II: 175)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Biri Türkçe diğeri Farça iki sözcüğün birleşmesiyle oluşturulmuş bir adlandırmadır: altınlu kêmhā < T. altın 'sarı renkli, yumuşak, değerli maden' + lu (İİYE) / F. kêmhā 'Damask silk of one colour' (Steingass, 1998: 1048)

Doerfer'e göre kêmhā, Çince kökenlidir. Ancak yayılması Farsça üzerinden olmuştur (TMEN III: 604). Zaten Türkçeye geçişi de Farsça üzerinden olmuştur. Anlaşıyor ki bu Çin kumaşı, asıl vatani olan Uzak Asya'dan batıya doğru gelirken adını da beraberinde getirmiştir.

Açıklamalar

1. Eren'e göre 'bir çeşit ipekli kumaş' anlamına gelen kemha kelimesi Türkçeye Farsçadan geçmiştir (F. kamxā). Ayrıca Farsçaya Çince'den geçtiğini de Doerfer'e atıfla

ifade eder. Türk dilinin değişik lehçelerinde de görülür: Nog. *kamka* 'simli ipekli kumaş', Kaz. *kamka* 'simli kumaş', Kırg. *kamka*, Alt. *kamka*, Alt. *kamka*, Te. *kamka*.

Eren, kelimenin Avrupa dillerinde de yaygın olarak görüldüğünü ifade eder: Lat. *camoca*, *camucum*; İng. (esk.) *camaca*, *cammaca*, *camoca*, *cammoca*; Fr. (esk.) *camocan*, *camocas*; Pol. (esk.) *kamcha*; Ru. (esk.) *kamká*⁷; Mac. (esk.) *kamuka*; Blg. *kamxa* (Eren, 1999: 229-230)

2. Değişik sözlüklerdeki tanımlarından anlaşıldığına göre *kemha*, değerli ve süslü bir kumaş türüdür. Ancak zamanla, bu kumaştan yapılan kıyafetlere de *kemha* denir olmuştur.

5. bël deştarı *izar*, *çarşaf*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **bël deştarı** (ME 28.6, 170.2) *izar*, *çarşaf* (Yüce, 2014: 100) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Biri Türkçe diğeri Farça iki sözcüğün birleşmesiyle oluşturulmuş bir adlandırmadır: bël deştarı < T. bel 'vücutun göğüs ile karın arasında kalan bölümü' / F. deştar 'sarık, imame, tülbent' (Bu.Ka.: 171) + I (iyelik eki)

6. bornâz *başlıklı*, *geniş*, *kısa kollu üstlük*

⁷ Karaağaç, Rusça *kakmá* şeklini, Türkçe bir alıntı olarak vermektedir (TVS: 430).

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **bornāz**
(Kı.Yü. 1315) *başlıklı, geniş, kısa kollu üstlük* (Karahan, 1994: 336)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **bornoz** *Ar. burnūs banyodan çıkarken kurulanmak için kullanılan, önden açık, havludan yapılmış giyecek; Kuzey Afrika'da Berberilerin giydikleri başlıklı, geniş, kısa kollu bir üstlük* (TS: 380) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **burnús** *bornoz, hafif ve uzun giysi* || Mac.→ **burnusz** *bornoz* || Rom.→ **burnuz** *bornoz* || Bul.→ **burnús, burnúz** *bornoz* || Srp.→ **búrnus** *bornoz* || İt.→ **burnuz** *bornoz* || Arn.→ **burnuz** *bornoz* || Yun.→ **burnúzi** *yün hamam havlusu* || Alm.→ **burnus** *banyoda giyilen bşlıklı giysi* || Fr.→ **burnous** *genellikle banyodan sonra giyilen başlıklı yün manto* || İng.→ **burnos, burnouse** *bornoz; bol bir kadın yeleği* (TVS: 123; Esen, 2008: 371; Vas I: 247)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntıdır. Arapçadaki anlamı, burnus ‘*bornoz; papazların başlıklı giysisi*’ (Mutçalı, 1995: 52) şeklindedir. Tietze, kelimenin Arapçaya Eski Yunanca aracılığıyla Latinceye geçtiği kanaatindedir: bornoz ‘*banyodan çıkarken kullanılan havlu rop*’ < Fr. burnous ‘*a.m.*’ < Ar. burnus ‘*erkeklerin kukuletalı uzun sokak kıyafeti*’ < EYun. birros < Lat. birrus ‘*kukuletalı manto*’ (Tietze, 2002: 372)

Açıklamalar

1. Koçu’nun kaydettiğine göre *burnus* (~bornāz) beyaz, yünlü kumaştan yapılan, pelerine benzer bir Arap pardesüsüdür ve giyenin omzundan ayak bileklerine kadar uzanan dört köşe bir kumaş parçasından ibarettir; üste gelen kenarının ortasına bir başlık eklenmiştir ve iki yan kenarında kol geçecek birer delik vardır, kollar bu delikten geçirilir. Genellikle Kuzey Afrika halkı tarafından kullanılır ve Anadolu’ya, denizciler tarafından getirilmiştir (Koçu, 1969: 47).

2. Günümüzde Türkiye Türkçesinde ‘banyodan çıkarken kurulanmak için kullanılan, önden açık, havludan yapılmış giyecek’ anlamıyla kullanılmaktadır.

Figür 11 Omzunda bornozu ile tersane çıplakları çavuşu (Koçu, 1969: 47)

7. bürd-i yemānî çizgili Yemen kumaşı ve bu kumaştan yapılan elbise

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ bürd-i yemānî
(Gül.Ter. 184.9) çizgili Yemen’de dokunan bir tür kumaş ve bu kumaştan yapılan
elbise (Karamanlıoğlu, 1978: 233) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

bürd-i yemānî ‘*Yemen diyarına mahsus bir tür çizgili kumaş*’ < F. bürd ‘*bir çeşit çubuklu kumaş*’ -i (Farsça tamlama i’si) / F. yemānî ‘*Yemen ülkesine ait*’ (Bkz. Steingass, 1998: 172)

8. cevşen örme zırh, savaş elbisesi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **cevşen** (CTD Ü1. 80.a) *örme zırh, eskiden giyilen savaş elbisesi* (Ersoylu, 1989: 294) | **cevşen** (BL 26a.3) *astarlanmış zırh* (Turan, 2001:123) | **cevşen** (SN 4.10) *zırh, savaş elbisesi* (Cin, 2012: 477) | **cevşen** (SK v19a.11) *örme zırh, savaş elbisesi* (Çatıkkaş, 2009: 398) | **cevşen** (MC 82b.4) *zırh* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **cevşen** (SA 87a.5) *sarılmış bir şeyin her katı* (Altun, 2015:184)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Farsçadan alıntıdır: cevşen < F. cevşen ‘*maruf silahtır ki cenklerde zırh gibi arkaya giyilir*’ (Bu.Ka.: 119)

Tietze → cevşen ‘*zırh, cebe*’ < Ar. cawşan ‘*a.m.*’ [/cwş/ kökünden] (Tietze, 2002: 434)

Steingass *cevşen* sözcüğünü Arapça alıntı olarak vermektedir: cevşen (A.) *a coat of mail; the breast; midnight; an armlet* (Steingass: 1998: 378). Kamus-ı Türkî’de Farsça olarak kayıtlıdır (Bkz. Kam.: 179).

9. cebe *cebe, örme zırh, silah*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **cibe** (Kes. 102b.16, 101a.9) *cebe, zırh, silah* (Özkan, 2009: 540) | **cebe** (SK v19a.11) *zincir ve halkadan örme zırh* (Çatıkkaş, 2009: 398) | **cebe** (MC 82b.4) *zırh, zırhlı elbise* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **cebe** *Moğ. Esk. silah, zırh* (TS: 447) | **cebe** *abadan daha kısa ceket* (DS III: 871) | **cebe** *silah ve başka savaş araçları* (DS III: 871) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **jebe** *sadaq oqınıñ uşı; birdemenin suyir uşı; tosqawıl; sim temirden jasağan istik, qorşaw – okun ucu; bir şeyin sivri ucu; baraj, set, engel; demirden yapılan şış* (KETS VI: 253) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **cevä qurâl, aslaha – silah** (ÜTİL II, 2006: 79) || **Y.Uyg.**→ **cebe ok** (Eren, 1999: 68) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Bul.→ **džebè** (Eren, 1999: 68) || **Srp.**→ **džebe, džeba** (Eren, 1999: 68)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

cebe < Moğ. *cebe* ‘*ok başı, mızrak ucu*’ (Lessing, 2003: 1609)

Gülensoy → *cebe* ‘*zırh, silah*’ < Moğ. *cebe*; Tü. > Ar. *cebhane, cebehâne* (Gülensoy, 2007: 200)

Eren → *cebe* ‘*zırh; silah*’ < Moğ. *cebe*; And. Ağz. *cebe* ‘*altın ve gümüşten yapılan bilezik*’; Moğ. > F. *caba* ‘*a coat of mail*’; çağdaş diyalektlerde *cebe* ‘*ok*’ (Kklp. *jebe*, YUyg. *cebe*); yerel ağızlarda *cebe* ‘*bilezik*’; Tü. > Bul. *džebè*, Srp. *džebe, džeba* (Eren, 1999: 68).

Tietze → *cebe* ‘*zırh*’ < Moğ. *cebä* ‘*a.m.*’ (Tietze, 2002: 422)

Räsänen kelimenin, Moğolcadan doğrudan değil, Farsça aracılığıyla alındığı görüşündedir (Räsänen, 1969: 124).

10. **cübbe** üstten giyilen uzun, yanları geniş ve düğmesiz elbise, **cübbe**

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **şübe** (TZ 27b.12) *açık olarak üste giyilen nesne* (Atalay, 1945: 249) | **cübbe** (Gül.Ter. 113.9) *cüppe* (Karamanlıoğlu, 1978: 237) || **EAT**→ **cübbe** (Gül. 39a.13) *üstten giyilen bol elbise, cübbe* (Özkan, 1993: 280) | **cübbe** (CTD Ü1 37.b) *eskiden sarıklı din adamları ile bazı yaşlı kimselerin giydiği uzun üstlük* (Ersoylu, 1989: 294) | **cübbe** (BL 27b.8) *cüppe* (Turan, 2001: 124) | **cübbe** (SK v5a.1) *cüppe* (Çatıkkaş, 2009: 399) | **cübbe** (KT 76b.5) *üstten giyilen bol elbise, cüppe* (Topaloğlu, 1978: 117) | **cübbe** (DK 18.4, 62.10, 65.9, 153.12, 253.4, 239.6, 116.13, 135.8, 242.5, 298.2) *cübbe, elbise, palto* (Ergin, 2009: 67)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **cübbe** *Ar. cubbe hukukçuların, üniversite öğretim üyelerinin, din adamlarının, mezuniyet törenlerinde öğrencilerin elbise üstüne giydikleri uzun, yanları geniş, düğmesiz giysi* (TS: 473) | **cüppe** *kadınların sokak arasında giydikleri eteklik* (DS III: 1027) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **cübbä** [*a. keng, engli üstki kiyim*] *köyläk biçimidä tikilgän pahtali issiq kiyim – gömlek biçiminde dikilen pamuk üstlük* (ÜTİL II, 2006: 110) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **cābādolī** *cübbe, kenarları süslü ve altın şeritli çuhadan erkek ceketi* || **Erm.**→ **cübbe** *uzun palto, cüppe* || **Rom.**→ **giubea** *köylülerin giydikleri uzun giysi* || **Bul.**→ **cubé** *bir çeşit üst giysisi, üstlük, palto* || **Srp.**→ **džúbe, džúba** *din adamlarının giydikleri çuhadan yapılan palto; zıbin* || **Arn.**→ **xhybe, xhubé, xhubë, xhup** *cüppe, yağmurluk* || **Mak.**→ **cube, jube** *cüppe* || **Yun.**→ **zipúni zıbin** || **İng.**→ **gippo** *cüppe* (TVS: 161)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapça bir alıntıdır: **cübbe** < A. **cubbe** ‘*cübbe, üstlük*’ (Mutçalı, 1995: 103)

Tietze → *cübbe* / *cüppe* ‘uzun, geniş yenli, düğmesiz resmi üst giyim’ < Ar. cubba ‘a.m.’ [Eski devirlerde cübbe ve destar bir kimsenin yüksek bir ictimai mevkinin alameti] (Tietze, 2002: 456)

Açıklamalar

1. Koçu'nun kaydettiğine göre *cübbe*, en üste giyilen, geniş ve bol bir elbisedir. Yaklaşık 2 cm genişliğinde yumuşak bir yakası vardır ve boyu diz altına kadar uzanır. Giyenin sosyal statüsüne ve maddi durumuna göre işlemeli ya da sade olabilirdi. Kazmir, yün, keten, sof, şali ya da ipek kumaşlardan, siyah başta olmak üzere çeşitli renklerde yaptırılırdı. Yeniçeri solaklarının üstten giydikleri elbiseye de cübbe adı verildi.

Eskiden medrese softaları, ilmiye sınıfı mensupları, imam, müezzin ve kayyumlar cübbe giyerdi. Ancak ilmiye sınıfı mensupları, görevlerinin haricinde, dışarıda cübbe ile gezemezlerdi (Koçu, 1969: 57).

2. Çağdaş Özbekçede gördüğümüz Rusça bir alıntı olan *şübä* ‘bir çeşit kürk, manto’, aslı itibariyle A. *cüppe* kelimesidir. Kelime ayrıca, diğer Avrupa dillerinde şu şekilleriyle karşımız çıkar: Fransızca **jupe**, İtalyanca **giubba**, İspanyolca **chopa**, Almanca **schaube** (Äsämiddinâva, 1981: 46).

Figür 12 Divanı Hümayun Çavuşu sırtında cübbe (Koçu, 1969: 57)

11. çadır *bedenin tamamını örten kadın dış giyimi, çarşaf*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **çatır** (İdi. P 464) (< Skr. chattra) *çadır* (Yunusoğlu, 2012: 157) || **Kar.**→ **çadır** (KT Ryl. 33/21a.3) *çar; kadınların dış giysisi* (Ata, 2004: 310) | **çâtır** (DLT 204/175) *çadır* (Ercilasun, 2015: 617) || **Har.**→ **çadır** (KE 45v.12, 90v.18, 118v.15, 85v.2) *kadın giyimi, çarşaf* (Ata, 1997: 156) | **çâdır** (NF 163.7, 163.9, 163.10) *kadınların başlarına bürüdükleri örtü* (Ata, 1998: 100) || **Kıp.**→ **çatır** (TZ 4b.12) *çadır, örtü* (Atalay, 1945: 161) | **çatır** (Kİ 42) *çadır* (Caferoğlu, 1931: 27) || **EAT**→ **çâdır** (KY A31r.7, B39v.10) *çadır* (Cin, 2011: 499) | **çadır** (KG 36b.6, 36b.9, 36b.12) *büyük örtü, çarşaf* (Akkuş, 1995: 488) | **çâdur** (KY M53/18) *çadır* (Cin, 2011: 499) | **çadır** (BL 28a.2, 29a.6, 49a.3; 37a.8; 13b.9, 49a.5; 49a.5; 49a.4; 49a.4) *çadır, süslü otağ; örtü, çarşaf; battaniye* (Turan, 2001: 124) | **çadır** (Müh. 22b.13) *çadır çiçeği; paşa çadırı* (Özçelik, 2001: 107) | **çadır** (KT 202b.4) *kadınların dış elbisesi, çar; baş örtüsü, yeldirme* (Topaloğlu, 1978: 118) | **çadır** (DK 123.6, 126.12, 177.7, 178.6, 190.9, 200.11, 261.10, 285.8, 290.11, 303.6, 14.4, 286.1, 286.13, 293.11, 283.8) *çadır* (Ergin, 2009: 68)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çadır** *kefen; yorgan çarşafı; kadınların örtündükleri alacalı veya düz renkli çarşaf* (DS III: 1032) || **Tkm.**→ **ça:dra** *ayalların ör boyunu hem de yüzünü yapıp dura:n nikaplı yuka geyimi, perenci – kadınların bedenini ve yüzünü örtenince giysi* (STY, 1962: 733) || **Kaz.**→ **şatır** *üydinğ töbesinen javın ötpey üşin jasalğan qosımşa töbe; qaling, berik matadan jasalğan uvaqıtşa baspana; javın-şaşınnan, künninğ közinen qorğanuv üşin ustaytın qolşatır – yağmurdan korunmak için evin üstüne yapılan çatı, dam; kalın ve sağlam malzemeden yapılan küçük mesken, çadır; yağmur ve güneşten korunmak için kullanılan şemsiye* (KTTS, 2008: 907) || **Tat.**→ **çatır** *suv ütmi torgan tukımadan yaki tirêden cirge utırtılğan kazıklarga tarttırıp yasalğan, vakıtlı revêşte ışıklanuv, toruv oçên hêzmet ite torgan korılma; koyaştan yaki yanggırdan saklanuv oçên*

yasalğan yapma – su geçirmeyen dokuma ya da derinin yere çakılan kazıklara bağlanmasıyla kurulan, güneş ya da yağmurdan korunmak için kullanılan yapı (TTAS III: 413) || **Özb.**→ **çadır** [f. چادر *käpä, bâstirma, yâpinçik*] mâtâdan qurılğan *käpä, palatka; göşängä, çimildiq; ayâllar pärânci ornida yâpinadigän mahsus yâpinçiq, çâdra; pârdä, yâpinçiq, örtük; mevâ qâqqanda tägigä tutiladigän qatta matâ – kumaş çadır; gerdek odası; kadınların başörtüsü olarak kullandıkları özel örtü; perde, başörtüsü, örtü; meyve toplarken altına serilen örtü* (ÜTİL IV: 502) || **Y.Uyg.**→ **çedir çadır** (YUTS, 1995: 75) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **çadër çadır** (ÇS, 1950: 10)

Doerfer'e göre, Doğu Türkçesindeki şekiller Farsçadan alıntıdır (TMEN III: 18).

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çin.→ **chádié'ér çadır** (Moğolca aracılığıyla) || **Far.**→ **çadır, çadur, çadar çadır; çuha, örtü** || **Ur.**→ **çatr padişah için kullanılan büyük şemsiye | çadır yatak örtüsü; mezarlara örtülen örtü** || **Ar.**→ **çādir, şādir çadır, ambar, depo** || **Rus.**→ **çadrá, şader, şater, şäter, şator, şatro, şatyor çadır; saçak, sundurma; örtü, çarşaf** || **Erm.**→ **çadır çadır; çadır bezi** || **Mac.**→ **sátor çadır** [< Çuv.] || **Rom.**→ **ciadîr, ceadîr çadır** || **Çek.**→ **šátro çadır** || **Bul.**→ **çadîr, şadır, çadır, çadiri çadır** || **Srp.**→ **čadór, šátor çadır** || **Arn.**→ **çādër, çadére, çadërre çadır; şemsiye** || **Mak.**→ **çador çadır** || **Yun.**→ **çadîri çadır; dağınık ev veya oda** (TVS: 163-164; TMEN III: 17-20; İnyet, 2006: 96) || **Erm.**→ **čadrá 'čadrá'** (TMEN III: 20; İnyet, 2006: 96; Vas IV: 311-413)

Doerfer, şu Moğolca şekilleri de verir ve DLT'deki çağır/çaşır şekillerini Moğolca bir geri alıntı şeklinde açıklar: Mo. **čäčir** 'Zelt', **čadur** 'šater', **čäčar** 'une tente', **cacar** 'ein offenes Zelt'. Tibet. **p'yat'er** (telaffuzu çater) 'tent' (TMEN III: 20)

Doerfer, Balkan dillerindeki şekilleri eski alıntılar olarak niteler ve kaynak olarak da Volga Bulgarcasını gösterir.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin etimolojisiyle ilgili iki yaygın görüşün olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi kaynak dilin Farsça olduğu görüşüdür (Doerfer'e göre en yaygın görüş budur), diğeri ise kelimenin Türkçe *çat-* 'birleştirmek, bir araya getirmek'

kökünden türediği görüşüdür. Ayrıca ilk görüşü kabul edenlerden bir kısmı kelimeyi Sanskritçeye kadar götürmektedir.

Gülensoy → çadır '*çadır*' < OT çaçır – çaşır – çatır < *çāt – ır; Tü. > Srp, Blg., Rumen, Mac., Yun., Rus., Ar., Fars. Gülensoy “çadır” kelimesinin kökeni ile ilgili görüşleri şöyle sıralamıştır:

Tekin : < İran < Skr. chattra

Tietze : < Fars. çādar < Skr. çattra '*güneş şemsiyesi*'

Vambery: < Tü. çat – ır

Nemeth: < Tü. çat – ır

Poppe : < Fars. çādar

Menges: < Tü. çadır > Yeni Fars. çādir

Doerfer: < çadır < türkisch ?, iranisch ?

Eren : < Far. çādar

Gülensoy, kelimenin kökeni ile ilgili görüşleri sıraladıktan sonra bütün bu görüşleri eleştirerek Sanskritçe, Orta Farsça ya da İrancaya götürülmek istenen bu sözcüğün anavatanının Türkçe olduğunu ifade eder. İddiasını delillendirmek için de *çat*-fiilini ortaya koyar. Gülensoy'a göre Türkler tarih boyunca, yaşadıkları yurt ya da ev gibi yerleri, ağaçları çatarak kurmuşlardır. Böyle köklü bir gelenek varken Farsçadan ya da Sanskritçeden bir kelime alınmasını mantıksız olarak değerlendirmektedir (Gülensoy, 2007: 209-210).

Eren → çadır '*kıl dokuma, deri veya keçeden yapılmış göçebe evi*' ; OT çovaç/çuvaç, çaçır, Oğ. çaşır; Kıp. çatır '*tente; kadınların başlarına örttüikleri bez*' < ?. Eren, kelimenin kökeninin karışık olduğunu ancak yaygın görüşe göre Farsça **çādar**'dan '*a tent, pavilion*' geldiğini ifade eder. Bazı araştırmacıların görüşlerini ise şöyle sıralar: Vambery, < çat-; Doerfer, < türkisch ?, iranisch ?; Poppe, Farsça. Tü. > Bul. šat''r/çat''r, Srp. šador / čador, Rumence şatră; Tü. > Mac. sátor > Rus. šater (Eren, 1999: 75)

Eyüboğlu → çadır '*yüz örtüsü, peçe, çadır*' < Fars. çāder / çadır '*otağ*' > Sanskr. carta; Lat. cidar, Gr. kitaris, Rus. chater (Eyüboğlu, 1998: 57)

Tietze → çader / çadır ‘üst giyim olarak çarşaf’ < Fa. çâdar ‘a.m.’. Tietze ayrıca ‘direklere tutturulan ve duvarları deri veya bezden olan barınak’ anlamında başka bir madde başı daha vererek üst giyim anlamındaki çadır ile barınak anlamındaki çadır’ı ayırmış görünmektedir (Tietze, 2002: 462).

Doerfer → Doerfer her iki görüşün de açıklanmaya muhtaç birçok yönünün olduğunu ifade eder [-t- > -d-, vokal uzunluğu, çat- köküne getirilen ekin mahiyeti vb.] (TMEN III: 21-22).

Németh → Németh de ikinci görüşü, yani kaynak dilin Türkçe olduğunu savunanlardandır. Ona göre kelime Türkçe çat- ‘birleştirmek, bir araya getirmek’ kökünden türemiştir. Ayrıca, Farsça şekillerin -d-‘li, Türkçe en eski şekillerin bile -t-‘li olması ve kelimenin Türkçe etimolojisinin yapılabilmesi gerekçeleriyle diğer görüşü dayanaksız bulur (TMEN III: 21). Buna karşın Doerfer de DLT’deki şeklin uzun vokalli, çat- kökünün ise kısa vokalli olduğu gerekçesiyle Németh’in görüşünü eleştirir.

Räsänen → çâtır ‘Zelt, Hütte, Bettvorhang’ < F. çätür (Räsänen, 1969: 101)

Isqaqov, Kazak Dilinin Kısa Etimolojik Sözlüğünde kelimenin Farsça bir alıntı olduğunu ve Kazakçada üç farklı anlamda kullanıldığını ifade eder. Bu anlamlar şu şekildedir: 1. Yağmur ve güneşten korunmak için kullanılan nesne, 2. Dört köşesi gergili kumaştan yapılan barınak, 3. Evin tepesi. Yine Isqaqov’un ifadelerine göre kelimenin kıyafet anlamı diğer anlamlarına göre daha eskidir (Isqaqov, 1966: 214-215).

Açıklamalar

1. Kıssa-yı Yûsuf’ta çâdır ~ çâdur kelimesi ‘vücudu örtmek için kullanılan bir kıyafet’ anlamında değil ‘herhangi bir nesneyi örtmek, kapatmak amacıyla kullanılan genişçe bez’ anlamında kullanılmaktadır.

2. Kelime Kitab-ı Gunya’da 36b.6 ve 36b.9’da ‘öliüyü kefenlerken kullanılan geniş bez’ anlamında kullanılmıştır. Ancak 36b.12’de ise ‘baş örtüsü’ anlamında kullanılmıştır. Metinde geçen “...dördinci derincek, ya’ni çadır...” ifadesi, bu durumu göstermektedir.

3. Bahşayış Lügati tematik bir sözlüktür. Kelime, kıyafet adlarının geçtiği bölümde yer aldığı için 28a.2’deki çadır kelimesinin metinde kıyafet anlamıyla yer aldığı anlaşılmaktadır. 29a.6’da ‘yatak örtüsü, çarşaf’; 49a.3, 49a.4, 49a.5 ve 37a.8’de ‘çadır, otağ’; 13b.9’da ‘çarşaf, baş örtüsü’ anlamıyla kullanılmıştır.

4. Kitabü'l Mühimmat'ta kıyafet anlamıyla değil, mimari terim olarak kullanılmıştır.

5. Dede Korkut'ta mesken anlamında kullanılmıştır.

6. DLT'de 'çadır' anlamındaki *çaçır* ~ *çaşır* kelimesinin mimari terim mi yoksa kıyafet adı mı olduğu anlaşılmıyor (Ercilasun, 2015: 611). Doerfer, *çaçır* şeklinin benzeşme, *çaşır* şeklinin ise aykırılışma sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir (TMEN III: 17).

7. Çuvaşça *çadər* şekli, Kazan Tatarcasından alıntıdır (TMEN III: 17).

12. çar kadınların boydan boya örtündükleri örtü, çarşaf

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **çar** (Mar. 53b.11) *çarşaf* (Özavşar, 2009: 214); *çarşaf, baş örtüsü* (Korkmaz, 1973: 323) | **car** (KT 170a.2) *kadınların büründükleri çarşaf; şal, omuza örtülen atkı* (Topaloğlu, 1978: 120)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **car** ~ **çar** *çarşaf, siyah üstlük; bel bağı* (DS III: 859) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Tarihî ve çağdaş lehçelerimizde *car* ~ *çar* şekillerini tespit ettiğimiz kelime, Romence, Arnavutça ve Yunancaya da geçmiştir: **Rom.**→ **gear şal, Hint şalı** || **Arn.**→ **xhár, xháre pansuman bezi** || **Yun.**→ **cári, car örtü, çarşaf, çember** (TVS: 151)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Eren → *car* 'kadınların boydan boya örtündükleri çarşaf' < Ar. 'izār 'grosser Schleier, in den die Frauen den ganzen Körper einhüllen'; And. Ağz. zar, izar, ızar (Eren, 1999: 68)

Tietze → *car* 'çarşaf, baş örtüsü' < Ar. 'izār 'a.m.' (Tietze, 2002: 418)

Eren ve Tietze'nin tersine Koçu, car~çar adını Farsça 'dört' anlamına gelen *çehâr* sözüne bağlar (Koçu, 1969: 50). Koçu'nun etimoloji denemesi tamamen temelsiz değildir. Hatta kendi içerisinde belli bir mantığı da vardır. Zira *car*, kadınların dışarıda örtünmek için kullandıkları, bütün vücudu örtebilecek büyüklükte dört köşe bir kumaş parçasıdır. Dolayısıyla, şeklinden dolayı bu adı aldığını söyleyebiliriz.

Figür 13 Beyaz carlı, siyah peçeli kadın (Koçu, 1969: 50)

13. çarşaf yüzü örten peçe, bedenün üst kısmını örten pelerin ve bedenün belden aşağı kısmını örten eteklik olmak üzere üç parçadan oluşan kadın dış giyimi, çarşaf

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ çarşav (CC I 52b.2) çarşaf (Argunşah-Güner, 2015: 456) || EAT→ çarşaf (SA 8a.3, 15a.4, 47b.4) çarşaf (Altun, 2015: 186)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ çarşaf *Far. far. çāder + şeb yatağın üstüne serilen veya yorgan kaplanan bez örtü; esk. kadınların kullandığı ve baştan örtülen, pelerinli, etekli sokak giysisi* (TS: 500) | çarşov çarşaf, örtü (DS III: 1084) || Tkm.→ çarşav *ayalların başına atınaya:n kerpiç kerpiç nagışlı yüpek ve ş. m. yağlığı* –

kadınların başlarına örttüikleri, nakışlı, ipek örtü (STY, 1962: 740) || **Kaz.**→ **şarşaw** tereze perdesi; üydiñ bir jağın bölip turatın perde; şımıldıqtıñ baldağı – perde (KETS XV: 280) || **Tat.**→ **çarşau** yataknı kaplau öçên anıng yak-yaklarına êlêp kuyıla torgan, inglê tukkımadan tégêlgen zur perde; gomumen nersene de bulsa kaplau yaki bülmenê bülêp kuyuv öçên bulgan perde; perde [sehnedê]; bêrer nersenê kaphıy torgan eybêr, kaplam [karanggılık, bolıt h.b.] (TTAS III: 411) || **Özb.**→ **çayşâb** [f. جادشيب yâki جرشف tungi çâdir, yâpinçiq] orın-töşek üstigä yazılâdigän yalangqavat törtburçäk mâtâ, yâpinçiq – yatak üzerine örtülen tek katlı, kare kumaş, örtü (ÜTİL IV, 2006: 504) || **Y.Uyg.**→ **çarçap** çarşaf (YUTS, 1995: 71) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **çarjav** perde (ÇS, 1950: 12)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **çarçaf**, **şarşaf** çarşaf || **Erm.**→ **çarşaf** çarşaf || **Rom.**→ **cearşaf**, **cearceaf** çarşaf, yatak örtüsü; kadın örtüsü || **Bul.**→ **çarşáf** çarşaf || **Çek.**→ **čaršaf** çarşaf || **Srp.**→ **čáršaf**, **čáršav** yatak çarşafı; kadınların örtündükleri giysi || **Arn.**→ **çarshaf**, **çarçaf**, **carcaf** keten bezi, keten örtü; kadın giysisi; sofrâ bezi; yatak örtüsü || **Mak.**→ **çarşaf**, **çerçev**, **çerşev** çarşaf || **Yun.**→ **çarçáfi** örtü, yatak yorgan örtüsü; parlak baş örtüsü (TVS: 179-180)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Farsça bir alıntıdır: çarşaf < F. çâder ‘örtü’ + şeb ‘gece’

Eyüboğlu → çarşaf ‘yatağın üzerine çekilen örtü’ < F. çâder ‘örtü’ + şeb ‘gece’ (Eyüboğlu, 1998: 61)

Tietze → çarşaf ‘yatak çarşafı; bütün vücudu içine alan bir yetişkin kadın sokak giysisi’ < çaderşeb (Tietze, 2002: 479)

Nişanyan → çarşaf < Far. çâdar-şab ‘gece örtüsü’ < Far. çâdar/çâr ‘örtü’ + Far. şab ‘gece’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 09.05.2018)

Açıklamalar

1. Koçu’ya göre çarşaf ile örtünme adeti, kadınların yatak çarşaflarını başlarına atarak sokağa çıkması ile başlamıştır ve bu yüzden bu kıyafete *çarşaf* adı verilmiştir.

Yüzyıllar boyunca köylerde bu örtünme şekli devam ederken büyük şehirlerde ferace, yeldirme gibi kıyafetler kadınlar tarafından daha fazla tercih edilmiştir. Ancak 19. yüzyılın sonlarında büyük şehirlerde de çarşaf yaygınlaşmaya başlamıştır. Çarşaf üç parçadan oluşur: 1- Yüzü örten peçe, 2- Baş ile beraber gövdenin üst kısmını örten pelerin, 3- Gövdenin belden ayaklara kadar olan kısmını örten eteklik (Koçu, 1969: 65).

2. Kelimenin Özb. *çâyşâb* ve Y.Uyg. *çarçap* şekillerini farklı değerlendirmek gerekmektedir. Özb. ve Y.Uyg.daki bu yapıların başka herhangi bir Türk dilinden gelişmiş yapılar olduğu kanaatinde değilim. Her iki şekil de kelime sonu konsonu bakımından diğer Türk dillerinden ayrılmaktadır. Hatta kelime sonu konsonu bakımından, kaynak dil olan Farsçaya daha yakındır. Bundan dolayı kelimenin aynı ya da farklı zamanlarda iki farklı şekilde alıntılandığı sonucuna ulaşabiliriz. Bunlardan ilki kelime sonu f~v’li şekiller, diğeri ise b~p’li şekiller.

14. çekmen *yün kumaş; bu kumaştan dikilen, vücuda sarılan uzun elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ çekmen (TZ 11b.2) *cepken* (Atalay, 1945: 161) | çekmen (CC I 43a.20) *kumaş, yün kumaş, çuha* (Argunşah-Güner, 2015: 456) | çekmen (CC II 64a.20) *kumaş, yün kumaş, çuha* (Argunşah-Güner, 2015: 681) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ çekmen ~ çeğmen *kıl ve yün örgüsü, su geçirmez çuldan yapılmış, çobanların giydiği yağmurluk* (DS III: 1116) || Tkm.→ a:ga:r çäkmen *düyäning gapdal yüngünden gilla:p egrilip dokalya:n nepis çäkmen – deve yününden elde edilen kumaştan yapılan elbise* (STY, 1962: 16) | çäkmen *düye yüngünden dokalıp tikilyen içliksiz daşkı geyim – deve yününden dikilen, astarsız dış giyim* (STY, 1962: 762) || Kaz.→ şekpen *iyirilgen jünnen örmekpen toqılğan song tigilgen sırtkiyim – eyirilmiş yünden dokunan dış giyim, cepken* (KTTS, 2008: 912) || Tat.→ çikmen *êlékkê vakıtta gadette krestyannar kiye torgan, kalın hem tupas suknodan tégélgen ös kiyémê; şinêl – genellikle*

Hristiyanların giydiği, kalın ve kaba çuhadan dikilmiş üst giyim; belden kuşaklı uzun palto (TTAS III: 427) || **Özb.**→ **çäkman** *âdâtdä cün mâtâdan tikiädigän erkäkçä uzun qışki ton – genellikle yün kumaştan dikilen, erkeklerin giydiği kışlık elbise* (ÜTİL IV, 2006: 448) || **Y.Uyg.**→ **çekmen** *Asya modası bir tür kışlık pamuklu palto ve bu palto için kullanılan pamuk kumaş* (YUTS, 1995: 74) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **səkman, səxman** ‘*kaftan*’ (Vas III: 799)

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *č'ēk ‘*a kind of cloth*’ | **Tung.**→ *čeKe *upper short clothes, velvet* | **Moğ.**→ *čegedeg *a k. of cloth, short shirt* | **T.**→ *čĒk *woven cotton fabric, cotton shirt, woollen cloth, a k. of upper clothes* | **Kor.**→ *čjak *shirt, coat* (EDAL: 422)

ProtoT. *čĒk- *woven cotton fabric; cotton shirt; woollen cloth; a k. of upper clothes (jacket, trousers, cloak)* ET çekrek; Kar. çekrek; T. çekmen, çapkan; Tkm. čäkmen *gown*; OT çekmen; Özb. čäkman; YUyg. çakman; Krm. cekmen, çekman; Tat. čikmen; Başk. sakman; Kır. çekmen, çepken; KBalk. çepken; Oyr. çekpen, çepken; Tuv. šekpen; Tof. Šekpen (EDAL: 423)

Doerfer, Moğolca şu şekillerin Türkçeden alıntı olduğunu söyler: Moğ. **čegmen, čemgen** ‘*sukno, mochataja bajka*’; Buryat **segme** ‘*Tuch*’, **tsemgn** ‘*wollenes dickes Tuch*’; **cengme** ‘*wollenes Tuch, Wollstoff*’; Moğol yazı dili **čejme, čejbe** ‘*Tuch, Stoff*’. Ayrıca, alıntının çok eski dönemlerden kalma olduğunu ifade etmek için, Witsen ve Strahlenberg’e atfen, kelimenin eski Kalmukçada da bulunduğunu ifade eder (TMEN III: 84).

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çin.→ **jiékèman** *çekmen, Kafkaslıların giydikleri bir çeşit ceket* (Rusça aracılığıyla) || **Far.**→ **çekmen, çepken** *cepken, yelek* || **Rus.**→ **çekmén, çekmin** *üst giysisi, yelek, kaftan* (Esen, 2008: 371’de çekmen < Çağ.) | **sukmán** *kışlık geniş giysi, üst giysisi, kaftan* || **Rom.**→ **cepchen** *bir tür ceket, cepken* (TVS: 187; Eren, 1999: 69; TMEN III: 84; İnayet, 2006: 100; Esen, 2008: 371; Vas III: 799, IV: 326)

Doerfer şu şekilleri de ekler: Sam. **šepken** ‘*Tuch*’ (Güney Sibirya lehçeleri aracılığıyla), Bul. **čepkèn** (TMEN III: 84)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Çekmen < çek- + -men. *Çekmen* adıyla ilgili etimolojik değerlendirmeler şu şekildedir:

Gülensoy → çekmen ‘*çobanların giydiği kepenek; küçük küp*’ < çek – men (Gülensoy, 2007: 229)

Eren → < çek – men [cepken/çekmen maddesinin açıklamasında]; verdiği örneklerden anlaşıldığına göre Eren çekmen ile çekmen’i aynı görmektedir. Bir başka ifadeyle cepken, çekmen’in metatezli varyantıdır. Ancak hangisinin daha eski olduğu veya ses değişiklikleri konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Hatta Dmitriev’in cepken < cep + ken şeklindeki açıklamasının da yanlış olduğunu düşünmektedir. Tü. > Bul. sukman?, Far. çapkan ‘*a sort of short coat*’, Moğ. (Eren, 1999: 69)

Tietze → Tietze de Eren’in metatez açıklamasını kabul eder ve ayrıca çekman ve çopman varyantlarını da delil olarak ortaya koyar (Tietze, 2002: 430)

Räsänen → çekmen ‘*Tuch, Mantel, wollenes Tuch, gefüterter Rock*’ < çek- ‘*ziehen*’ – men (Räsänen, 1969: 103)

Ögel, çekmen’in ‘*vücuda sıkı bir şekilde sarılan uzun bir elbise*’, cepken’in ise ‘*kısa bir ceket*’ olduğunu Ahmet Vefik Paşa’ya atfen ifade eder (Ögel, 1985: 8). Görüldüğü gibi çekmen ve cepken, nitelikleri birbirinden farklı iki kıyafet türüdür. Çekmen, günümüzde çok yaygın olarak kullanılmasa da cepken, ‘*kısa ceket*’ anlamıyla Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. Sadece aralarındaki ses benzerliğinden yola çıkarak bu kelimelerden birinin, diğerinin metatezli varyantı olduğu sonucuna ulaşmak çok doğru olmasa gerektir. Biz çekmen ile cepken’in iki farklı kelime olduğu görüşündeyiz.

Usmanova’ya göre, çekmen ile çekrek aynı kökten, *cek* ‘*yırtmaç*’ kökünden gelmektedir ve bu, kelimenin ‘*yırtmaçlı üst giysi*’ anlamında da uygundur. Çekmen’in kökü olan *cek* kelimesi; Orta Türkçe *cak* ‘*yırtmaç, yarık*’, Uygur Türkçesi *cak* ‘*cübbenin eteğindeki yırtmaç, yarık*’, Türkmen Türkçesi *cak* ‘*yarık*’, Özbek Türkçesinin Yukarı Kaşkaderya ağzında *cak* ‘*cübbe, gömlek gibilerin eteğinde, şalvarın paçasında iki taraftan dikilmeden açık bırakılan yer*’ şekilleriyle kullanılmaktadır (Usmanova, 2011: 17).

Açıklamalar

Äsâmiddinâva Özb. *çäk mân* sözünü Türkçe bir söz olarak kabul eder ve *çäk-çekmek* fiiline {-mân} eki getirilerek oluşturulduğunu ifade eder. Aslında başlangıçta *çäk mân* sözü, deve veya koyun yününden “çekip basmak” yoluyla elde edilen kumaş çeşidini ifade eder, ancak daha sonra metonimi yoluyla, bu kumaştan yapılan giyim çeşidini de karşılar hale gelmiştir (Äsâmiddinâva, 1981: 22).

Kelimenin fonetik ve semantik özelliklerine de deyinen Äsâmiddinâva, *çäk mân* sözünün Osmanlı Türkçesinde *üst giyim, yağmurluk ve geniş şalvar* olmak üzere üç farklı kıyafeti karşılamak üzere kullanıldığını ifade etmektedir (Äsâmiddinâva, 1981: 22).

Doerfer, Özbekçe *çäk mân* şeklinin, /â/ sesinden dolayı Farsçadan geri alıntı olduğunu ifade eder (TMEN III: 83).

15. çenğşü *küçük hırka*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **çenğşü** (DLT III 378-8) *küçük hırka* (Atalay, 2013: 141) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Çinceden alıntıdır.

Clauson → **çanşu** ‘*küçük hırka*’ < Çin. (Clauson, 1972: 426)

Räsänen → **çenşü** ‘*kleiner Rock*’ < Çin. (Räsänen, 1969: 105)

16. çımdan bir tür elbise

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ çımdan (E.Uyg. Din Dışı) bir tür elbise (Ayazlı, 2016: 99)
|| Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Taranan sözlüklerde kelimenin kıyafet anlamı tespit edilememiştir. Ancak, bu kelimeyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz *cededan* kelimesinin, ‘*kısa kollu, önü kapalı bir çeşit yelek*’ anlamıyla Adana-Osmaniye yöresinde kullanıldığı, Artun tarafından kaydedilmiştir (Artun, 2008: 56). Kelimenin tarihî lehçelerde hangi anlamda kullanılan bir kıyafet adı olduğu konusunda elimizdeki tek veri bu kayıttır. Nispeten daha koruyucu olduğunu bildiğimiz bir yöre ağzında, çok büyük değişikliklere uğramamış olduğunu öngörebiliriz. O halde kelimenin tarihî lehçelerde de bir üst giyimi ifade etmek için kullanılmış olması muhtemeldir.

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Zieme’ye göre kelime ‘*elbiselerin konulduğu yer, sandık, dolap*’ anlamlarına gelen Farsça *cāmedān*’dan alıntıdır (Ayazlı, 2016: 99).

17. çöprek elbise, hurka

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ çöprek (KT Ryl. 31/9b.3) bez parçası, paçavra (Ata, 2004: 316) | çöpre (DLT 212/182) eski elbise (Ercilasun, 2015: 629) | çupra (DLT I, 421.7) eski elbise (Atalay, 2013: 161) || Har.→ çöprek (NF 104.1, 104.2, 391.3) örtü, kumaş parçası (Ata, 1998: 105) || Kıp.→ çöprek

(İr.Mü. 89a.6) *elbise, hırka* (Toparlı, 1992: 517) | **şüprek** (TZ 29a.10) *yıpranmış, eski* (Atalay, 1945: 249) | **çüprek** (CC II 59b.1b) *bebek kundağı, kundak* (Argunşah-Güner, 2015: 687) | **çöprek** (Ter. 20a.12) *elbise* (Toparlı vd., 2000: 101) | **çüpräk** (Kİ 41) *elbise* (Caferoğlu, 1931: 32) | **çöprek** (İd.Haş. 32) *paçavra* (İzbudak, 1936: 13) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çirpek** ~ **çilpek** *çocuk bezi* (DS III: 1236) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **şüberek** *qıyılğan ya jirtılğan şağın mata; üyge kelgen adamğa, qonaqqa qur qol şıqpasın degen ırımnen beretin sıy-qurmet belgisi; köylek-könşek, kiyim-keşek – yırtık kumaş parçası; misafir evden eli boş çıkmasın diye verilen; gömlek; giyim kuşam* (KETS XV: 473) || **Tat.**→ **çüprek** *törlê maksatlar öçên kullanıla torgan tukıma kiseğê, kaldık-postık tukıma [gadette indê faydalanuvda bulgan]; imçek balasın törgende yaki yatkırganda astına salına torgan tukıma kiseğê; külmek, kiyêm, kiyêm-salım; tukımadan tégêlgen, tukımadan gıybaret, kaldık-postık tukımadan tégêlgen – türlü amaçlar için kullanılan kumaş parçası; bebeğin altına serilen kumaş parçası; gömlek; kumaştan yapılmış* (TTAS III: 480) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *č'ep'â *rag* | **Moğ.**→ *čoyu-da- *strip, long narrow piece* | **T.**→ *čepürek *rag, patch; worn, used clothing* | **Jpn.**→ *tapai *a k. of cloth made of bast, cloth in general* | **Kor.**→ *čapa- (*~ -ă-*) *rags, odd ends of paper or cloth* (EDAL: 423)

ProtoT. *čepürek *rag, patch, worn, used clothing*; ET *çopra* (perhaps = *çopre*); Kar. *çopur-çepur* ; *çopra* (*~ çubra*); Tkm. *çüprek* '*oakum*'; OT. *çüprek*; Krm. *çiprek, ciprek, çüpräk*; Tat. *çüpräk*; Başk. *sepräk*; Kır. *çüpürek, çüpürek-çapıraq*; KKalp. *şüberek*; Kum. *çüpürek*; Nog. *şiberek, şüberek*; Hak. *sübrek*; Şor. *şübürek*; Oyr. *čeberek, čiberek* (EDAL: 423)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime **csepü, csopú, seprö, söprö** '*çöp, saman; tortu, artık, döküntü*' şekliyle Macarcaya da geçmiştir (TVS: 213).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → Kelime Clauson'da **çopra** şekliyle kayıtlıdır ve Clauson, Kâşgarlı'nın bu kelime için verdiği anlamın **oprak** kelimesi için verdiği anlam ile aynı olduğunu, ayrıca evir- / çevür- fiilleri arasındaki ilginin aynısının oprak/çopra kelimeleri arasında da bulunduğunu ifade eder. Kelimenin **çöb** 'çöp, değersiz' ve **çöpür** 'keçi kılı' kelimeleri ile semantik bağlantısına da dikkat çeker. **Çopra**'nın sonraki şekli ise - ilk hecedeki /ü/, /i/ değişiklikleriyle birlikte, birçok kuzeydoğu ve kuzeybatı lehçesinde görülen **çüprek**'tir (Clauson, 1972: 378).

18. **çuha** ince ve sık dokunmuş yün kumaş, çuha; elbise, cübbe, palto

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **çuba** (Mai. 60.17) *elbise* (Tekin, 1976: 380) || **Kar.**→ **çöge** (KB 5974) *elbise üstüne giyilen geniş ve kolsuz üstlük, aba* (Arat, 1979: 132) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **çuğa** (DK 253.4) *çuha, cübbe, palto* (Ergin, 2009: 77) | **çuha** (DK 93.4, 121.4) *çuha, cübbe, palto* (Ergin, 2009: 77) | **çuğa** (DK 65.9, 153.12, 212.9) *çuha, cübbe, palto* (Ergin, 2009: 77)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çuha** *Far. çuhā tüysüz, ince, sık dokunmuş yün kumaş* (TS: 570) | **çoğa** *kadınların iş yaparken giydikleri daha çok siyah renkli giysi* (DS III: 1256) | **çoğa** *çuha* (DS III: 1258) | **çoka** *köylü dokuma ve örgüsünden yapılan ceket* (DS III: 1259) | **çufa** ~ **cufa** ~ **çuka** *çuha* (DS III: 1300) | **çuha** *elde işleme yünden ve yerli dokuma kumaştan yapılan, önü açık kısa bir çeşit ceket* (DS III: 1301) | **çuka** *kepene* (DS III: 1302) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **şuga** *mayda tükti, biyazı jün mata – sık tüylü, ince yün kumaş* (KTTS, 2008: 926) || **Tat.**→ **çuka** *cykno* (Vas IV: 377) || **Özb.**→ || **Y.Uyg.**→ **cuva** *kürk, kışlık palto* (YUTS, 1995: 67) || **Yak.**→ **sukuna** *çuha* (Vasiliev, 1995: 56) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **çoha** *yün kumaş, çuha* || **Ur.**→ **çuğa, çögā, çügā** *cübbe, palto* || **Ar.**→ **cūha, cūh, çoga** *çuha; yünden yapılmış kumaş* || **Rus.**→ **çohá, çuhá, çuga,**

şugáy, çúyka, çúga *düşük kollu, uzun etekli, geniş üst giysi, palto, kaftan; sık dokunmuş yünlü kumaş* | **çığá** *kısa kollu kaftan* | **şugáy** *ihtiyar kadın kaftanı* (Esen, 2008: 371'de çoha/çuha/çuga/çuyka < Az. çuha) || **Erm.**→ **çuha, çoha** *kaba yün dokuma* || **Mac.**→ **csuha, csoha, csúha, csuhé, csuve** *yünlü kumaş; yün giysi* (< Sloven.) || **Rom.**→ **cioha, şohă çuha** (< Yun.) || **Çek.**→ **čuha, čúcha çuha** || **Bul.**→ **çohá çuha, çuha elbise** || **Srp.**→ **çoha, čóha, čoa, čoja, čova, džóka çuha, yün kumaş veya elbise** || **Arn.**→ **çohë, xhokë, cohë** *yün örtü; yünlü kumaş; palto* (< Yun) || **Mak.**→ **çoa, çoya, çoha, çova çuha** || **Yun.**→ **çóha, cohá, çóhas** *yün kumaş; kaba yünlü dokuma* (< Srp) (TVS: 211, 214-215; TMEN III: 112; Vas IV: 377-488)

Doerfer'e göre Ermenice, Arapça ve Moğolca şekiller (çoxa) Türkçeden değil, doğrudan Farsçadan alıntıdır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Çuha adı Farsçadan alıntıdır. Steingass kelimeyi şu şekilde tanımlar: '*a woollen garment; a monk's garb; a kind of tunic; a sort of overcoat or cloak*' (Steingass, 1998: 402)

Clauson → çüge: '*cloak*' < F. çūxā '*yün palto, pelerin*'. Karahanlı Türkçesinde **çüge**, doğu lehçelerinde **çoğa/çuğa** (Clauson, 1972: 414)

Eyüboğlu → çuha '*çuha*' < F. çūhe '*yünden dokunmuş bir kumaş türü*' < Sans. çuka '*yünlü kumaş*' (Eyüboğlu, 1998: 67)

Tietze → çuha / çuka '*tüysüz, ince, sık dokunmuş yün kumaş*' < Fa. çōhā '*a.m.*' (Tietze, 2002: 537)

Doerfer → Doerfer'e göre kelime aslı itibariyle Farsçadır. Kafkas dilleri aracılığıyla (?) Türkçeye geçmiş (DK'deki şekilleri Farsça alıntılar olarak verir.), daha sonra Farsça tarafından geri alıntılanmıştır (TMEN III: 110). Doerfer ayrıca, çok kesin ifadeler kullanmadan kelimenin Kafkas kökenli olma ihtimali üzerinde de durur. Bu düşüncesini temellendirmek için, kelimenin Kafkas dillerinde daha yaygın olması, buna karşın Doğu Türkçesinde ve İran diyalektlerinde ise daha seyrek görülmesi durumunu dayanak olarak gösterir (TMEN III: 111-112).

Açıklamalar

Maitrisimit'in bilimsel neşrini yapan Tekin, kelimenin anlamını (?) ile birlikte şüpheli olarak vermiştir. Gerçekten de bakıldığında, yıpranmadan dolayı, bağlam açık değildir ve kelimenin ne anlamda kullanıldığı bağlamdan da çıkarılamamaktadır: “avyatınça sınıyu yarlıkap tonsuz çuba ... olarnı birle katılu yorıyu yarlıkadı. ‘utanma sebebiyle haşmetle tecrübe edip, elbisesiz ... bunlar ile birlikte katılıp durur.” Kelime, çuha > çufa > çupa > çuba şeklinde bir gelişme göstermiş olabilir.

19. **çuğal** eskiden savaşta atlara ve savaşçılara giydirilen zırhlı örtü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **çokal** zırh altına giyilir hem ipekli hırka (İd.Haş. 13) || EAT→ **çuğāl** eskiden savaşta atlara giydirilen zırhlı örtü ki bir çeşidini savaşçılar da giyerlerdi (Müs. 108.7, 150.12, 31.13-14, 64.13) | **çuğal** (SN 294.10, 296.4) zırh (Cin, 2012: 484) | **çuğal** (MC 82b.4) eskiden savaşta atlara giydirilen zırhlı örtü ki bir çeşidini savaşçılar da giyerdi (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **çuğal** (SA 62a.3, 23b.2) eskiden savaşta atlara giydirilen zırhlı örtü ki bir çeşidini savaşçılar da giyerdi (Altun, 2015: 189)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çokal** çaput, paçavra (DS III: 1259) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, **çoğal** zırh; savaşta atlara örtülen örtü şekliyle Farsçaya da geçmiştir (TVS: 207; TMEN III: 73)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

çuğāl < T. *çoğ- ‘sarmak, sıkı bağlamak’ + -al (FİYE)

Gülensoy → çokal ‘eskiden savaşlarda giyilen demir gömlek’ < ?*çoğ- ‘sarmak, sıkı bağlamak’ (Gülensoy, 2007: 248)

Eren → çokal / çukal ‘eskiden savaşlarda giyilen demir gömlek’; [Tryjarski’ye göre] < OT çoğ- ‘sarmak, sıkı bağlamak’. Ancak bu açıklama ses bakımından tartışmaya açıktır (Eren, 1999: 97).

Tietze → çokal ‘zırh altına giyilen yünden veya kumaştan gömlek; bir çeşit at zırhı’ < ? (Tietze, 2002: 527)

Doerfer → Doerfer, kelimenin kökenine değinmeden bazı çağdaş ve tarihî lehçelerdeki görünümünü verir. Ayrıca çağdaş lehçelerdeki şekillerden yola çıkarak kelimenin ilk hecesindeki vokalin - o - olması gerektiğini ifade eder. Bunların yanı sıra Çağataycadaki çokal ‘panzer; Panzer für ein Pferd’ şeklinin Osmanlıcadan geçtiğini de kaydeder (TMEN III: 73).

Ediskun → çokal ~ çukal ‘örtü, cüppe, sütte; eskiden savaşlarda atların ya da insanların giydikleri elbise’ < çuka ~ çuha + 1 (Edizkun, 1966: 1014)

20. dalk eski ve yamalı derviş hırkası

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **dalk** (Gül.Ter. 101.10) eski ve yamalı derviş hırkası (Karamanlıoğlu, 1978: 241) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ || **Kaz.**→ **dalaq** ülken alaşa – büyük kilim (KTTS, 2008: 185) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

dalk < A. dalk ‘palaspere, yamalı hırka’ (Lehçe-i Osmanî: 1114)

Açılımlar

GülistanTercümesi’nde elbisenin niteliğini ifade etmek için kullanılan bir sıfat olabilir: “niçe kim dalk irür ‘arîf libâsı / mübârekdür halâyıkka du ‘âsı”

21. demür ton *zurh*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ demür ton
(SN 167.15) *zurh* (Cin, 2012: 491)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe iki sözcüğün birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir addır: demür ton < T.
demir ‘*mavimtırak esmer renkli element*’ / T. ton ‘*elbise, giysi*’

22. dıkk-ı Mısrî *ince kumaştan bir çeşit giysi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ dıkk-ı Mısrî (KE 188r.5, 188v.9)
ince kumaştan bir çeşit giysi (Ata, 1997: 169) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

dıkk-ı Mısrî < A. dıkk ‘*ince*’ (Mutçalı, 1995: 310) / A. Mısrî ‘*Mısır’a ait*’

23. *dībā* işlemeli ve desenli bir tür kumaş; bu kumaştan yapılan giysi, elbise

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ *dībā* (Müs. 26.8) *giysi, elbise* (Erdem, 2007: 219)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ *diba* *Far. dībā esk. altın ve gümüş işlemeli bir tür ipek kumaş* (TS: 655)
|| Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - ||
Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

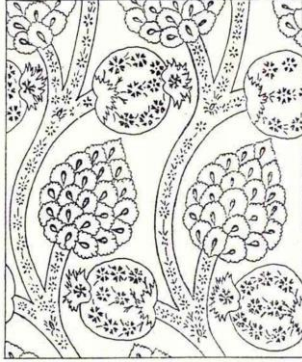
Farsçadan alıntıdır. Farsça sözlüklerde sözcük, ‘*brocade*’ şeklinde tanımlanmaktadır (Steingass, 1998: 550)

Eren → *diba* ‘*dallı, çiçekli bir çeşit ipek kumaş*’ < F. *dībā* ‘*brocade*’ (Eren, 1999: 111)

Tietze → *diba* / *diyba* / *ziba* ‘*altın ve gümüş işlemeli ipekli kumaş*’ < Fa. *dībā* ‘*a.m.*’. Tietze, ayrıca Meyer’in Yun. *dibafos* > Fa. *dībā* etimolojisini de verir (Tietze, 2002: 612).

Açıklamalar

Diba, aslı itibariyle, üzerinde çiçekli nakışlar bulunan, bazen bu nakışlar arasına altın teller atılan, lüks, ipekli bir kumaştır (Koçu, 1969: 89). Zamanla kelime, kumaşı ifade etmenin yanı sıra bu kumaştan dikilmiş kıyafetleri de karşılar hale gelmiştir. Kıyafet adlarının birçoğunda olduğu gibi, kumaşın kıyafetin kendisini ifade eder hale gelmesi metonimi yoluyla olmuştur.

Figür 14 Nar ve salkım nakışlı diba (Koçu, 1969: 89)

24. eşük bürgü, örtü; üste giyinilen, bürünülen nesne

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ äşük (BudBio, Mai.) *blanket, cloth covering* (Erdal, 1991: 232) || **Kar.**→ eşük (DLT I 14-17, 72-7) *bürgü, örtü; üste giyinilen, bürünülen her nesne* (Atalay, 2013: 200) | eşük (KB 54, 5003) *örtü, üste giyilen örtünülen nesne* (Arat, 1979: 162) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

eşük < eşü- ‘örtmek, bürümek’ (DLT III: 253-254) + -K (FİYE)

Clauson → eşük ‘örtü’ < eşü:- ‘örtmek, sarmak’. Clauson’a göre kelime, çağdaş lehçelerden Türkmencede eşik şeklinde yaşamaktadır. Karahanlı Türkçesinde eşük ‘büyüklerin ölümünde mezarları üstüne serilen ve daha sonra parçalanarak fakirlere dağıtılan ipek kumaş’ [DLT], eşük ‘örtü, duvak, perde’ [KB] şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 260).

Erdal → äşük ‘blanket, cloth covering’ < äşü- ‘to envelope, wrap in’ – k. Erdal,

âşük'ün bir nesne adı olduğunu, kelimenin kökü olan *âşü-* fiilinin Karahanlı Türkçesinde görüldüğünü ancak Eski Türkçede görülmediğini ifade eder (Erdal, 1991: 232-233).

Räsänen → Räsänen kelimenin, Orta Türkçede *âşük* şekliyle ve '*Kleid; Stoff als Decke für das Grab einer Standesperson, der nachher an die Armen verteilt wird*' anlamlarıyla kullanıldığını, İbni Mühenna'da geçen *işük* '*perde*' kelimesinin de bu kelimeyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir (Räsänen, 1969: 51).

25. ferve *kürk; kürkten yapılmış dış giyim*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **ferve** (İr.Mü. 405a.5) *kürk; üste giyilen kürkten yapılmış hurka* (Toparlı, 1992: 525) | **ferve** (Gül.Ter. 220.5) *kürk, kürklü kaftan* (Karamanlıoğlu, 1978: 253) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ferve < A. ferv '*siyah tilki tabir olunan kürk*' (Bu.Ka.: 251); ferve '*kürk, post, deri*' (Mutçalı, 1995: 658)

Koçu, *ferve*'nin Arapça bir isim olduğunu ve Büyük Türk Lugati'nde '*kürkle kaplanmış esvap*' şeklinde tanımladığını kaydeder (Koçu, 1969: 112).

26. firā *kürk, kürklü giysiler*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ firā (BL 15b.2) *A. kürk, kürklü giysiler* (Turan, 2001: 134)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Firā, Arapça ferv'n çoğuludur. [ferv 'kürk, post' (Mutçalı, 1995: 658)].

27. giyek çadır palto, kıldan dokunan bir çeşit palto

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ giyek (BL 27b.10) *çadır palto, kıldan dokunan bir çeşit palto* (Turan, 2001: 136)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **giyik** *yünden dokunan aba* (DS VI: 2086) | **giyek** *elbise, çamaşır vb. giyilecek şey* (DS VI: 2017) | **keyik** ~ **keygevek** ~ **kezeka** *çoban abası* (DS VIII: 2778) | **keyik** *kadınların başlarına aldıkları bir tür yemeni* (DS VIII: 2778) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

giyek < T. ked- 'örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek' + -AK (FİYE)

28. *hırka* ceket biçiminde, önden açık, kollu üst giysisi; dervişlerin giydikleri üst giysisi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **hırka** (Gül.Ter. 153.2, 102.8, 164.3, 129.12, 290.2, 153.1, 121.1, 304.11, 78.12, 164.1, 14.6) *hırka* (Karamanlıoğlu, 1978: 266) || **EAT**→ **hırka** (Mar. 16a.1, 63b.6) *hırka* (Özavşar, 2009: 273) | **hırka** (Gül. 64b.9) *dervişlerin giydiği kalın kumaştan yapılmış bir üst giyeceği* (Özkan, 1993: 336) | **hırka** (Kab. 201.12, 203.6, 203.6, 203.7, 204.7, 203.12) *dervişlerin giydiği üst giysisi* (Doğan, 2011: 247) | **hırka** (CTD Ü1 47.a) *üste giyilen şey, hırka* (Ersoylu, 1989: 310) | **hırka** (BH 17b.1) *hırka, giysi* (Türk, 2009: 222) | **hırka** (Kes. 9a.3, 46b.2) *dervişlerin giydiği üst giysisi* (Özkan, 2009: 606) | **hırka** (MC 56a.2, 56a.3, 56a.4, 56a.7) *kalın kumaştan yapılmış bir giyecek, hırka* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **hırka** *Ar. hırka genellikle soğuktan korunmak için giyilen, kumaştan, bazen içi pamukla beslenmiş, ceket biçiminde, önden açık, kollu üst giysisi; genellikle soğuktan korunmak için giyilen, kumaştan, bazen içi pamukla beslenmiş, ceket biçiminde giysi; esk. dervişlerin giydikleri üst giysisi* (TS: 1093) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **hiyrqa** *aqiyret kebinñ ayel kewdesin jabatın bölüğü – kadınlarda kefenin göğsü örten kısmı* (KETS XV: 161) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Erm.→ **hırka** *hırka, palto* || **Bul.**→ **hırká** *palto, manto* || **Srp.**→ **hırka** *hırka, üst giysisi* || **Yun.**→ **hirkás** *üst giysi, palto, manto* (TVS: 368)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapça bir alıntı olan *hırka* ile ilgili değerlendirmeler şu şekildedir:

Eyüboğlu → *hırka* ‘*hırka*’ < Ar. *hırka* ‘*kalın yünden örülmüş giysi, çuha*’. Eyüboğlu’na göre Lat. *cilicium* ‘*Kilikya, Adana yöresi yününden örülen kaba giysi*’, *cilicia* ‘*keçi kılından üstlük*’, Ar. *kerâke/kerrâke* *h(x)rka*, Tr. *kürk, kerik* sözcükleri *cilicia* ile eş anlamlıdır. Ayrıca Bas. *sarica*, Fr. *caraco* ‘*kalın kadın ceketi*’, Fr. *cilice* ‘*keçi*

kılından örülmüş giysi, sof', İng. cloak, cilicia, cilice, carica, caraco, kerâke, kerik, kürk, hırka sözcükleri arasındaki kök bağlantısı söz konusudur (Eyüboğlu, 1998: 163).

Tietze → hırkat / hırka '*tarikât mensuplarının giydikleri üst elbise; önden açık, örme yün ceket*' < F. hırkat/hırka '*a.m.*' < A. hırka '*kumaş parçası, yama*' (Tietze, 2009: 307)

Radloff → hırka '*[Osm.] das Kamisol, eine art Jacke*' < Arab. (Radloff II, 1899: 1718)

Açıklamalar

1. İbni Kesîr Tercümesi 46b.2'de "hırka gey-", mecazi olarak *tarikate girmek* anlamında kullanılmıştır: "*vu bundan öñdin hırka geymiş-idi.*". Zira tarikata yeni girenlere hırka giydirmek bir tarikat geleneğidir.

2. *Hırka*, kaba kumaştan dikildiği için, şairler tarafından genellikle fakirliği işaret edecek şekilde kullanılmıştır (Äsâmiddinâva, 1981: 57). Ancak hırka her zaman kaba kumaştan dikilmek zorunda değildir. Özellikle Osmanlı Türk kültüründe ağır, pahalı kumaşlardan dikildiği de olmuştur.

3. *Hırka*, kolları geniş, boyun kısmı yakasız, önü düğme ile kapanabilen kışlık bir dış giyimdir. Kış mevsiminde, soğuktan korunmak amacıyla, yüz kumaşı ile astar kumaşı arasına bir miktar pamuk konduğu da olabilir (Koçu, 1969: 129-130).

Figür 15 Hırkalı Aydın Hanımı, 19. yy sonu (Koçu, 1969: 130)

29. **hil'at** *kaftan; hükümdar tarafından verilen ve hükümdarlık alameti olan değerli kaftan; bir çeşit elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **hil'at** (KE 47v.11, 85v.5, 133v.16, 178r.12, 190r.14, 5v.4, 28v.21, 31r.13, 53v.13, 56v.8, 131r.21, 151v.7, 158r.11, 166r.19, 181r.15, 189v.17, 22v.7, 7r.8, 96v.15, 162r.8, 185r.12, 185v.6) *elbise, hil'at* (Ata, 1997: 249) | **hal'at** (NF 205.3) *hilat, kaftan* (Ata, 1998: 173) | **hil'at** (NF 79.14, 80.12, 253.5, 281.11) *hilat, kaftan* (Ata, 1998: 158) || **Kıp.**→ **hil'at** (Gül.Ter. 41.7, 6.3, 6.1, 72.5, 48.1, 78.1, 181.10, 207.1, 210.5, 280.11) *hükümdar tarafından verilen elbise, kaftan* (Karamanlıoğlu, 1978: 266) || **EAT**→ **hil'at** (Mar. 16a.1, 63b.6) *elbise* (Özavşar, 2009: 356) | **hil'at** (Gül. 14a.7) *padişah veya vezir tarafından verilen süslü elbise* (Özkan, 1993: 338) | **hil'at** (VG 676, 1451, 677, 1452) *bir çeşit elbise, kaftan* (Köktekin, 2007: 383) | **hil'at** (KY MK55v.6, D70r.17, K69v.11, D21v.16, B50r.3, B59r.15, M70/14, D24r.4, K57r.1, D51r.9, B53r.5, K48v.11, B50r.6, B50v.5, D43r.5, B44v.2, B73v.3, K24r.8, M34/1, A17r.9, MK22v.11, K43r.5, K48r.10, A41r.14, K51r.6, A44r.14, K48r.13, A41v.1) *elbise, hilat* (Cin, 2011: 577) | **hil'at** (CTD Ü1 47.b) *padişah veya vezir tarafından verilen değerli kaftan* (Ersoylu, 1989: 310) | **hil'at** (Yu.Ze. 22b.635, 26a.734, 26a.735, 30a.866, 30b.867, 48a.1395, 22b.641, 25b.733) *elbise, kaftan, üstlük* (Yıldız, 2008: 404) | **hil'at** (Kı.Yu. 1226, 839, 1315, 1827, 1669, 1790, 363, 1788, 2051, 1304) *elbise, üstlük* (Karahana, 1994: 366) | **hil'at** (Müs. 114.3, 114.5, 131.14, 161.13, 176.7, 176.8) *kaftan, hilat* (Erdem, 2007: 235) | **hil'at** (BL 10b.9, 27a.5) *padişah veya vezir tarafından ödül olarak verilen kürklü kaftan; kaftan, sarık ve kuşaktan oluşan ödül elbise* (Turan, 2001: 140) | **hil'at don** (BL 27a.5) *ödül olarak verilen elbise, hilat* (Turan, 2001: 140) | **hil'at** (RN 97, 553) *elbise* (Boz, 2012: 339) | **hil'at** (BH 50a.6, 54b.10, 4a.10, 33a.1) *süslü elbise, kaftan* (Türk, 2009: 223) | **hil'at** (Kes. 12a.11, 16a.14, 31a.3, 32a.10, 38a.13, 38b.21, 50a.2, 59a.9, 69b.14, 70b.11, 71a.1-9, 75b.21, 80b.5, 86b.16, 87a.10-16, 89b.3, 91a.2, 92a.11, 92b.20, 100b.3,

101b.20, 102a.1-2-10, 108b.8; 4b.10, 50a.3; 59a.8, 69a.8, 91a.9-10, 95a.13; 49a.8, 12b.10-18, 26a.6, 28b.7, 34a.6, 38b.21, 39a.1-2, 63a.16, 63b.17, 66b.20, 86b.15, 91a.1; 90b.5; 91a.13) *eskiden devlet adamlarının giydikleri veya gönül almak ve ödüllendirmek için birine giydirdikleri kaftan* (Özkan, 2009: 607) | **hil'at** (SN 342.7) *elbise* (Cin, 2012: 554) | **hil'at** (SK v37b.30; v37b.29) *elbise* (Çatıkkaş, 2009: 416) | **hil'at** (MC 86b.1) *elbise, kaftan* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çeşitleri

hil'at-ı halifetiyye (Kes. 90b.5) *halifelik kaftanı* (Özkan, 2009: 607) | **hil'at-ı sulţānî** (Kes. 91a.13) *sultanlık kaftanı* (Özkan, 2009: 607)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **hilat** *Ar. hil'at esk. kaftan* (TS: 1101) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **halat** *matadan tigilip, ädette iş kiyim nemese dağdılı kiyim üstinen, sonday-aq jalanaş denege de kiyetin jeñildew, uzınşa sırt kiyim – kumaştan dikilen, giysinın üstüne ya da doğrudan bedene giyilebilen, hafif dış kiyim* (KETS XV: 147) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **halat cüppe** (YUTS, 1995: 160) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **hilātcı** *hilat hazırlayan* || **Rus.**→ **halát** *kaftan, cübbe; gömlek* || **Fin.**→ **halatti** *bol ve uzun giysi, sabahlık; palto* || **Rom.**→ **halat** *sabahlık, sabah giysisi; önlük, üniforma* || **İt.**→ **gala tören elbisesi** || **İng.**→ **gala tören, kutlama; merasim elbisesi** (TVS: 370; Vas IV: 217; Räsänen, 1969: 159)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

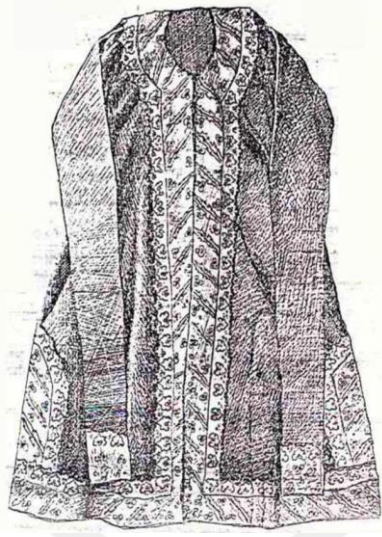
Arapçadan alıntı bir addır.

Tietze → hil'at / hilat *'padişahın birine giydirdiği ve hediye ettiği kıymetli kaftan'* < Ar. hil'at 'a.m.' (Tietze, 2009: 316)

Radloff → hıl'at *'[Osm.] das Ehrenkleid'* < Arab. (Radloff II, 1899: 1722)

Açıklamalar

Hil'at alelade bir elbise ya da kaftan değildir. Padişah, hükümdar ya da halife gibi yüce bir kişinin inayeti olarak verilir ve sembolik önemi de vardır.

Figür 16 Kanunî'nin oğlu Şehzade Mehmet'in hilati (Koçu, 1969: 131)

30. hulle belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere iki parçadan oluşan elbise

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **hulle** (NF 278.11, 278.13, 281.9) *cennette giyilen elbise* (Ata, 1998: 175) || **Kıp.**→ **hulle** (KF 217a.5) *cennet elbisesi* (Kuanışbayev, 2006: 122) || **EAT**→ **hulle** (Mar. 63b.5, 53a.7) *cennet elbisesi* (Özavşar, 2009: 275) | **hulla** (KFLT 194a.40) *iki parçadan oluşan elbise* (Ağar, 1989: 998) | **hülle** (KY B11r.8, K23v.2, MK22v.6, M23/17, A17r.6, MK22v.9, D23r.15, B11r.8, D23v.2, MK9v.12, M14/12, D23v.16, D24r.2, B11r.9) *cennet elbisesi* (Cin, 2011: 579) | **hulle** (CTD Ü1 51.b) *cennet elbisesi; bir kısmı belden aşağı, bir kısmı belden yukarı olan elbise* (Ersoylu, 1989: 311) | **hulle** (Yu.Ze. 4b.103, 4b.104) *cennet elbisesi; belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere iki kısımdan ibaret elbise* (Yıldız, 2008: 405) | **hulle** (Müs. 123.11) *cennet elbisesi* (Erdem, 2007: 235) | **hulle** (BL 27b.10) *vücudun tamamını kaplayan bir tür giysi, örtü* (Turan, 2001: 140) | **hulle** (Kit.Cem. 4b.6) *cennet elbisesi* (Bilir, 2007: 302) | **hulle** (RN 413) *elbise* (Boz, 2012: 342) | **hulle** (SK v87b.38) *cennet elbisesi* (Çatıkkaş, 2009: 417) | **hulle** (GÜZ. 105b.8) *cennet elbisesi* (Erdem, 1992: 327) | **hulle** (MC 89a.10, 69a.2, 92b.13) *cennet elbisesi* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ **hulla** öte asıl kiyim; qımbatlı jippen tigilgen äsem kesmeli ton – çok kıymetli giyim; değerli iplerle dikilen, zarif elbise (KETS XV: 170) || Tat.→ - || Özb.→ **hillä** [a. **هلا** särpâ, libâs, kiyim-bâş] hullä – hulle (ÜTİL V, 2006: 529) | **hulla** [a. **هلا** särpâ, libâs, kiyim-bâş] nâzik vâ nâfis mâtâ, şunday mâtâdan tikilgän kiyim – ince, güzel kumaş ve bu kumaştan dikilen elbise (ÜTİL V, 2006: 561) || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

hulle < A. hulle ‘elbise; cüppe; takım elbise’ (Mutçalı, 1995: 189)

Açıklamalar

1. Kelime Kitâb-ı Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki'de ‘elbise’ anlamında kullanılmıştır.
2. Kıssa-yı Yûsuf'ta ‘cennet elbisesi’ anlamındadır. D23r.15 ve D23v.16'da “don ~ ton” ile birlikte ve aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.
3. Yûsuf u Zeliḥâ'da uçmaḡ ve ton kelimeleriyle birlikte kullanılarak ‘cennet elbisesi’ anlamını vermektedir.
4. Kitâb-ı Cemâlî 4b.6: “(5)insile cinnüñ ‘ibâdetinden ümîzdür ki kulaqlarında (6) hulle-yi felâḡ ve başlarında kisve-yi şalâḡ olup...”
5. Kitâb-ı Fi'l-Fıkh: “Nite ki Tañrı ta'âlâ şıfatladı kur'ânda; (4) ... Her 'avrat üstünde (5) yetmiş hulle,...”
6. OT döneminde yaygın bir şekilde gördüğümüz hulle sözü Çağatay Türkçesinde ‘süslü, ince ve zarif kıyafet; ipekli, zarif kumaş’ anlamında kullanılmıştır (Äsâmiddinâva, 1981: 53).

31. ibrişim-i ḡaricî dıḡa giyilen hafif bir giysi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **ibrişim-i ħaricî** (BL 27a.6) *dışa giyilen hafif bir giysi* (Turan, 2001: 141)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Biri Farsça diğeri Arapça iki sözcüğün birleşmesiyle oluşmuştur: ibrişim-i ħaricî < F. ibrişim ‘ipek’ / A. ħaricî ‘dış, dışa ait’

32. içük *samur tiğın gibi hayvanların derisinden yapılan kürk, bu kürkten yapılan kıyafet*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **üçük** (Xunz.) *kürk, kürk giysi* (Ölmez, 1992: 47) | **öçüg** (UygEz) (Ölmez, 1992: 47) || Kar.→ **içük** (DLT I 69-2) *samur teğın gibi hayvanların derisinden yapılan kürk* (Atalay, 2013: 225) || Har.→ - || Kıp.→ **içik** (CC II 82a.30b) *kürk* (Argunşah-Güner, 2015: 718) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ **işik** (Ölmez, 1992: 50) | **işik** *eltiriden, seşseşnen, ärtürli aņ terilerinen tigilgen, sırtı matamen tıstalatın qazaqtıņ ulttıq kiyimderiniņ biri – temiz hayvan derisinden yapılan, dışı kumaşla kaplanan, eski Kazak dış giyimi* (KETS XV: 750) || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → Clauson, kelimenin anlamını, tarihî ve yaşayan lehçelerdeki görünümlerini vermekte ancak kökeniyle ilgili herhangi bir yorum yapmamaktadır.

Ölmez → üçük 'kürk, kürk giysi' < iç- + -ik (FİYE) (Ölmez, 1992: 50-51).

Ölmez'in açıklaması ses ve anlam bakımlarından tatmin edici bir açıklamadır.

33. ihram hacıların giydiği dikişsiz elbise, ihram

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **ihram** (NF 37.7, 39.10, 77.3, 77.4, 276.4, 374.6) *ihram* (Ata, 1998: 183) | **ihram** (MM 90.3) *Ar. hacıların hac görevi sırasında giyindikleri dikişsiz elbise* (Toparlı-Argunşah, 2014: 224) || **Kıp.**→ **ihram** (KF 108a.2, 137b.1, 221a.5; 108a.2, 108a.3) *hac seferinde giyilen özel bir giysi* (Kuanışbayev, 2006: 124) || **EAT**→ **ihram** (Kit.Fez. 9a.6, 96a.8, 96b.4, 103a.2, 30b.10, 96a.3) *ihram* (Özek, 2015: 220) | **ihram** (BL 50a.8, 50a.9, 50a.8, 50a.8) *hacıların Kabe'yi ziyaretlerinde büründükleri dikişsiz beyaz örtü* (Turan, 2001: 142) | **ihram** (KEMŞ 72b) *hacıların Kabe'yi tavaf ederken sarındıkları dikişsiz giysi* (Mazıoğlu, 1974: 58) | **ihram** (KT 14a.7, 56b.9, 48b.3, 48b.5) *hac için hazırlanan dikişsiz özel bir örtü, bürüngü* (Topaloğlu, 1978: 323)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **ihram** *Ar. ihram hacıların örtündükleri dikişsiz bürgü; yün yaygı; hacca veya umreye giden Müslüman'ın dinî olarak yapılması yasak olmayan bazı şeyleri kendisine yasaklaması; esk. Yunanların, Romalıların, günümüzde de Berberilerin büründükleri geniş, beyaz, yünlü çarşaftan giysi* (TS: 1158) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **ehram** [*a. احرام müsülmânların hac davridä muqaddäs hududgä kirişi vä ehram kiyişi*] *Mäkkägä hac säfäriğä ätlangan kişilärning ma'lum vaqt dövâmida ba'zı nârsälärdän faydalanişdan özini tiyişi; hacga bâruvçilärning mahsus kiyimi – hacıların malum süre*

boyunca bazı şeylerden uzak durması; hacıların özel giysisi (ÜTİL V, 2006: 68)
| **ihrām** bkz. **ehrām** (ÜTİL II, 2006: 265) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Bul.→ **irám, ihrám** *ince yün çarşaf, önlük; evin değişik yerlerine örtülen süslü örtü* || **Srp.**→ **ihrām** *hacıların giydikleri yün veya pamuk ketenden, beyaz renkli ve dikişsiz giysi* || **Arn.**→ **hiram** *yünlü örtü, battaniye* || **Yun.**→ **ihrámin** *bohça; at veya kanepa örtüsü; yün örtü, geniş palto* (TVS: 386)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ihrām < A. ihrām “*ihram; ihram giyeceği*” (Mutçalı, 1995: 164)

Tietze → ihram ‘*bedevilerin ve Mekke’ye girerken hacıların giydikleri dikişsiz üstlük*’ < Ar. ihrām ‘*a.m.*’ (Tietze, 2009: 374)

34. **ķabā** *üste giyilen yün elbise, kaftan*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **çekrek kapa** (DLT I 477-15) *yünden yapılan kölelerin giydiği cepsiz kaftan* (Atalay, 2013: 140) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **ķabā** (İr.Mü. 188b.3) *üste giyilen elbise, kaftan* (Toparlı, 1992: 543) | **ķaba** (KFLT 73b.24) *bir kumaş cinsi* (Ağar, 1989: 1012) | **ķabā** (Gül.Ter. 160.1, 142.9) *kaftan, süslü ve kıymetli elbise* (Karamanlıoğlu, 1978: 285) || **EAT**→ **ķabā** (CTD Ü1 103.a) *üste giyilen elbise, cübbe, kaftan* (Ersoylu, 1989: 314) | **ķabā** (Yu.Ze. 35b.1029) *üstlük elbise, cübbe, kaftan* (Yıldız, 2008: 421) | **ķabā** (BH 28a.7) *cübbe, kaftan* (Türk, 2009: 233) | **ķaba** (SA 49b.1) *üste giyilen giysi* (Altun, 2015: 211)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **qabā** [*a. قباة üstki kiyim, çäkman*] *uzun vä keng üstki kiyim – uzun ve geniş üstlük* (ÜTİL V, 2006: 197) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **gabá** *kaba yünlü kumaş* || **Bul.**→ **kabá** *kabarık dokuma, gevşek kumaş*
|| **Yun.**→ **kaba** *kalın dokuma* (TVS: 406; Vas I: 378)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ḳabā < A. ḳabā ‘*bol yenli üstlük elbise*’ (Mutçalı, 1995: 686)

Radloff → kaba ‘[Osm.] *das Oberkleid, das die Perser über dem Hemde tragen*’ < Pers. | kābā ‘[Osm.] *ein grober Wollenstoff, der Teppich, die Decke, Pferdedecke*’ = Arab. Pers. قبا (Radloff II, 1899: 1191)

Açıklamalar

1. Āsāmiddināva, ḳabā sözü için kaynak dil olarak Farsçayı gösterir ve Farsça-Rusça sözlüğe atıfla ‘*yün kumaştan dikilen ve cübbenin altından giyilen uzun, erkek üst giyimi*’ anlamında olduğunu ifade eder. Ancak *kaba* sadece yün dokuma kumaştan yapılmaz, atlas ve ipek gibi kumaşlar da ḳabā dikiminde kullanılabilir (Āsāmiddināva, 1981: 53).

Aba ile ḳabā arasındaki fark şudur: *Aba*, düz dokunan yün kumaştan yapılırken ḳabā ise *kaba* kumaştan dokunmuş yün ya da başka çeşit kumaşlardan yapılır ve boyu *abaya* göre daha uzundur (Āsāmiddināva, 1981: 53).

35. kaftan *dizlere ya da ayak bileklerine kadar uzanan, süslü, ipekli üst giyimi, kaftan, elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **kaftan** (DLT I 435-24, III 109-9, 287-4) *kaftan, elbise; kapama* (Atalay, 2013: 250) || **Har.**→ **kaftan** (İM 84-166) *bildiğimiz dış giyim, kaftan* (Battal, 1997: 36) | **ḳaftan** (ME 190.6) *kaftan* (Yüce, 2014: 133) || **Kıp.**→ **ḳaftan** (DM 12b.2) *kaftan* (Toparlı, 2003: 87) | **ḳaptan** (Ter. 19b.7) *kaftan* (Toparlı vd., 2000: 112) | **qaptan** (Kİ67) *aslî itibariyle Farsîcenin “xaftan”ından muharref olup kaftan demektir* (Caferoğlu, 1931: 69) || **EAT**→ **ḳaftan** (Gül. 33a.6) *üste giyilen süslü elbise* (Özkan, 1993:

358) | **kaftan** (Kab. 153.14) *bir tür uzun, süslü üst giysisi* (Doğan, 2011: 257) | **kaftan** (KG 129a.15) *eskiden padişah namına devlet adamlarına giydirilen süslü elbise, giysi* (Akkuş, 1995: 650) | **haftan** (BL 26a.3) *kaftan; astarlanmış zırh, zırh üzerine giyilen pamuklu gömlek* (Turan, 2001: 138) | **kaftan** (BL 27b.9, 27b.9, 27b.8) *kaftan* (Turan, 2001: 146) | **kaftan** (Müh. 6a.4) *zengin süslü üst giysisi* (Özçelik, 2001: 124) | **kaftan** (Kes. 101a.1) *genellikle ipekli bir çeşit uzun üst giysisi* (Özkan, 2009: 645) | **kaftan** (MC 87a.11) *kaftan* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **kaftan** (SA 6a.5) *eskiden giyilen uzun elbise* (Altun, 2015: 212) | **kaftan** (DK 89.7, 89.10, 89.10, 105.13, 107.6, 117.1, 237.4, 107.2, 107.4, 106.1, 241.2, 38.2, 92.2, 113.11, 114.10, 106.13, 105.12, 105.13, 261.11, 269.10) *kaftan, cübbe, entari, uzun elbise* (Ergin, 2009: 160)

Çeşitleri

kişilik kaftan [**kişilik geyecek, kişilik giyesi, kişilik giyese, kişilik kaftanı, kişilik libası**] (Antername, 190; Ferišteoğlu Lugatı, 13) *resmi günlerde giyilen ağır elbise* (TTS: 2585)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kaftan** *tar. çoğu ipekten yapılan, bir çeşit uzun, süslü üst giysisi; padişahların gönül almak, ödüllendirmek için birine giydirdikleri değerli kumaş veya kürkten yapılmış giysi, hilat* (TS: 1265) || **Tkm.**→ **kaftan** *erkek adamın uzun sıyılı daşkı geyimi – erkeklerin giydiği uzun dış giyimi* (STY, 1962: 371) || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ **kaftan** *êlêkte Ruslarning ozın çabuvlı öskê kiyêmê – Rusların uzun üst giyimi* (TTAS II: 76) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **çaptan, kaptan** ‘Kaftan’ < Rus. (TMEN III: 189) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **haftan, haftan** *kaftan* || **Ar.**→ **haftan, kaftan, kaftan, kaftana, kaftan** *kaftan* || **Rus.**→ **kavtan, koftan, kaftan** *uzun etekli giysi, kaftan* (Esen, 2008: 371’de kaftan < Tat. kap+ton) || **Erm.**→ **haftan, kaftan** *kaftan* || **Mac.**→ **kaftan, kaptany, koptan, kaptan, káftan, cafetan** *kaftan* || **Çek.**→ **kaftan** *kaftan* || **Fin.**→ **kauhtana** *kaftan, uzun palto, pelerin* || **Rom.**→ **caftan** *kaftan* || **Bul.**→ **kaftan** *kaftan; etekleri aşağıdan kesilmiş uzunca giysi, tunik* || **Srp.**→

kaftan genellikle çuhadan yapılan uzun bir üst giysisi || **İt.**→ **caffettano, cafetan, cafetano, caftan** kaftan || **Arn.**→ **kaftan, taftan** kaftan || **Mak.**→ **kaftan, kavtan** kaftan || **Yun.**→ **kaftáni** kaftan || **Alm.**→ **Kaftan** önemli şahısların giydiği bol giysi || **Fr.**→ **cafécaftan, cafetan** önemli şahıslara özellikle yabancı erkana, elçilere sunma geleneği olan, Türkiye hediyesi şeref kürkü || **İng.**→ **caftan, kaftan** bazen kuşaklı olan geniş ve bol giysi (TVS: 415; Gülensoy, 2007: 451; TMEN III: 186-190; Esen, 2008: 371; Vas II: 212; Räsänen, 1969: 234)

Doerfer'e göre Batı ve Orta Avrupa dillerindeki şekiller, doğrudan Türkçeden değil Arapçadan alınmıştır (TMEN III: 189-190).

Doerfer'in kaydettiğine göre kelime belli başlı Kafkas dillerine de geçmiştir: **Gür.** gáp't'ani 'Kaftan' (< Az.), **Kuba.** kavtan, **Kabardin.** kaptan, **Adige.** qáp't'an (TMEN III: 189)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcüğün kökeniyle ilgili, biri Türkçeyi diğeri ise Farsçayı kaynak dil olarak gösteren iki farklı görüş mevcuttur. Biz *kaftan* adının Türkçe birleşik bir ad olduğu görüşünü kabul ediyoruz: kaftan < T. kap 'kap, çuval, torba' / T. ton 'elbise'

Clauson → kafta:n 'dış giyim, uzun elbise, kaftan' < F. xaftān; Clauson kelimenin önce Farsçadan Türkçeye geçtiğini, daha sonra Türkçeden – Türkçe telaffuzuyla birlikte – Arapça ve Farsçaya tekrar geçtiğini, Kitabü'l-İdrak'ten naklen ifade etmektedir. Ayrıca kelime Karahanlı Türkçesinde **kafta:n** 'robe'; Çağatay Türkçesinde **kaptan** 'garment', **xaftan** 'a kind of garment split up on both sides'; Harezmi Türkçesinde **kaftan** 'robe'; Kıpçak Türkçesinde **kaptan** şeklindedir (Clauson, 1972: 582).

Gülensoy → kaftan 'çoğu ipek bir çeşit uzun, süslü üst giysisi' = OT kaftan < T. *kap + tōn 'elbise'; Tü. > Fars. haftān; Ar. guftān, kaftān, kuftān; Rus. kavtan, koftan, kaftan (Gülensoy, 2007: 451).

Eyüboğlu → kaftan 'üstlük' < F. haftān 'savaşçı giysisi'. Eyüboğlu sözcüğün kökeninin tartışmalı olduğunu, bazı araştırmacıların kaynak dil olarak Farsçayı bazılarının ise Türkçeyi gösterdiğini ifade etmektedir. Türkçede f sesinin bulunmaması

ve kelimenin DLT’de bulunmaması nedeniyle, Farsça kaynaklı olmasını daha muhtemel görmektedir (Eyüboğlu, 1998: 185).

Radloff → kaftan [*Osm. Krm. Ad.*], [*Kar. T. L.*] *ein langes talarartiges Oberkleid; ein Ehrenkleid, das als Geschenk oder Invenstitur in ein Amt diene*’; iç kaftanı [*Osm.*] *das Unterkleid*’; üst kaftanı [*Osm.*] *das Oberkleid*’ = Pers. **خفتان** (Radloff II, 1899: 461-462)

Doerfer → kaftan ‘*Sack-Kleid*’ < T. qap + ton (TMEN III: 185)

Doerfer’e göre, *ton* kelimesindeki /o/, ikincil bir sestir ve daha sonraki dönemlerde /a/’ya dönüşmüştür. Hatta bu tek örnek de değildir. Tokuz + on > toksan, iç + ton > iştan, köç + oba >> göçebe, portugal > portakal, /o/ > /a/ değişimini gösteren diğer örneklerdir (TMEN III: 187). -pt- > -ft- değişimi de DLT’de geçen kıftu ‘*makas*’ örneğinde izlenebilmektedir (TMEN III: 188). Dolayısıyla kelime, Türkçenin kendi iç yapısıyla açıklanamayacak hiçbir durum söz konusu değildir.

Räsänen → kaptan ‘*Kaftan, das Oberkleid*’ < kap ‘*Sack*’ + *ton ‘*Kleid*’ (Räsänen, 1969: 234)

Nişanyan → Nişanyan, kelimenin kökenini Türkçe *kap-ton şekline dayandıran görüşleri şüpheli bulmakta, Arapça ve Farsça **kaftān/kaftān** ile Türkçe kaftan kelimelerini eşkökenli olarak kabul etmektedir (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018).

Açıklamalar

1. Astarlı ya da astarsız, dize kadar ya da topuklara kadar, dik ya da devrik yakalı değişik çeşitleri olan kaftan, en eski Türk giyimlerindedir. Göktürk heykellerinde, Uygur ve Selçuklu minyatürlerinde, kaftanın değişik türleri izlenebilmektedir (Süslü, 2002: 1175). Ancak Göktürk ve Uygurlardan kalma metinlere yansımadağıını da belirtmemiz gerekir. Günümüzde kullanılan bir kıyafet değildir.

2. Çağataycada, Nevayi dilinde *kaftan* sözcüğünün ‘*zırh altından giyilen pamuklu elbise*’ (Äsämiddinâva, 1981: 51) anlamı da vardır ki kelimenin bu anlamına diğer tarihî lehçelerde rastlanmamaktadır.

3. Ögel, kaftan sözünün karşıladığı giyim şekillerinin çağdan çağa değiştiğini, Dede Korkut’ta mutlu günlerde giyilen *kırmızı kaftan* ve gelinin güveye hediye olarak verdiği *ergenlik kırmızı kaftan* şekillerinin bulunduğunu ifade eder (Ögel, 1985: 6).

Figür 17 II. Bayazıt'ın kaftanı (Koçu, 1969: 138)

Çintamani nakışlı kaftan (Koçu, 1969: 137)

36. *şamîş uzun gömlek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ şamîş (KY M55/20) *gömlek* (Cin, 2011: 615)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

şamîş < A. şamîş 'gömlek; uzun elbise, fistan; örtü, örtünülen şey; ceket'
(Mutçalı, 1995: 729)

37. kantura *palto gibi bir giyecek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **kantura**
(EbaMüslimname, 30) *palto gibi bir giyecek* (TTS: 2239)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Sözcüğün kökeni tespit edilememiştir

38. karaş-a *Buddha rahiplerinin cüppesi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **karaş-a** (İdi. P992) (Skr. ka:saya) *Buddha rahiplerinin cüppesi* (Yunusoğlu, 2012: 164) || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

karaş-a < Skr. ka:saya “*Buddha rahiplerinin cüppesi*” (Yunusoğlu, 2012: 164)

39. kars *deve veya koyun tüyünden yapılan elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **qars** (İP II) *yünden ya da kıldan dokunmuş kumaş* (Hamilton, 1998: 182) || Kar.→ **kars** (DLT I, 348-19) *deve veya koyun tüyünden yapılan elbise* (Atalay, 2013: 273) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

qars < Çin. hâr-tsiə (Hamilton, 1998: 182)

40. qasa *ipekten mamul her bir elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **qasa** (Kİ 72) *ipekten mamul her bir elbise* (Caferoğlu, 1931: 71) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kökeni üzerinde herhangi bir görüş ileri sürülmemiştir.

41. kebe *kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ kebe (MC 97b.3) *kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ kepe *ceket; keçi derisinden yapılmış kolsuz yağmurluk; gömlek; eski keçe parçası, paçavra; cübbe* (DS VIII: 2744) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ kepe *gömlek, kadın gömleği, keten* (Fedotov, 1996: 275)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ kebe, kebā *kaba yün dokuma; üstlük, cüppe* || Ar.→ gāba *kalın yünlü dokuma; bu dokumadan yapılmış palto* || Mac.→ kebel, gyéba *kısa kepenek, kısa kadın paltosu* || Rom.→ chebă, ghebă *kaban, manto, yünlü kalın dokumadan yapılmış palto* || Bul.→ kébe *kalın ve kaba dokunmuş battaniye veya halı; evde dokunmuş yün veya keçeden yapılan çoban pelerini, kepenek* || Srp.→ cébe *kalın ve kaba yün örtü, battaniye* || İt.→ chebe *kebe, kısa kepenek; örtü; kumaş* || Mak.→ kyebe *kebe* || İng.→ chebec, chebeck, shebeck, xebec, zebec *Akdeniz'de önceleri korsanlarca, şimdi de ticaret işinde kullanılan, ağaçtan oyma küçük kayık* (TVS: 474-475)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kebe < ProtoT. kebe '*film of egg, exuviae, a k. of cloth or carpet*' (EDAL: 840)

Radloff → káp '[Leb. Schor. Küär.] *der Anzug, die Kleidung*' = kīm, kädım (Radloff II, 1899: 1185) | kep '[Sag.] *die Kleidung, der Anzug*' = káp (Radloff II, 1899: 1185) | kápçän '[Osm.] *eine Art Mantel oder Mütze*' (Radloff II, 1899: 1899) | kübä '[Kom. Tob. Tara. Kar. L.] *der Panzer*' (Radloff II, 1899: 1517)

42. kedük *kepenek, yağmurluk; elbise, giyecek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **kedhük** (DLT I 390-25, III 38-21) *kepenek, yağmurluk; elbise, giyecek* (Atalay, 2013: 294) | **keyük** (DLT 518/417) *d'yi y yapanların lehçesinde kepenek* (Ercilasun, 2015: 708) | **keçük** (KB 299) *kepenek, yağmurluk, giyecek* (Arat, 1979: 234) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **geyik** (İd.Haş. 28) *elbise [onun için hep postlu vuhûşa geyik derler]* (İzbudak, 1936: 20) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **giyik** *yünden dokunan aba* (DS VI: 2086) | **giyiek** *elbise, çamaşır vb. giyilecek şey* (DS VI: 2017) | **keyik~keygevek~kezeka** *çoban abası* (DS VIII: 2778) | **keyik** *kadınların başlarına aldıkları bir tür yemeni* (DS VIII: 2778) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

keçük < T. ked- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuduna geçirmek’ + -IK (FİYE)

Clauson → kedük ‘*a felt cap*’ < ked – ‘giymek’ - ük. Clauson **kedük** kelimesinin anlamını ‘*keçe başlık; tüyden yapılmış başlık*’ olarak vermektedir. Ayrıca kelimenin DLT ve KB’de geçtiğini ve her ikisinde de aynı anlamda kullanıldığını ifade etmektedir (Clauson, 1972: 702).

43. kefen *gömülmeden önce ölüyü sardıkları beyaz bez, kefen*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ || **Kar.**→ - || **Har.**→ **kefen** (KE 19r.21) *kefen* (Ata, 1997: 314) | **kefen** (NF 130.8, 131.7, 349.11, 93.8, 167.6) *kefen* (Ata, 1998: 213) || **Kıp.**→ **kefen** (Gül.Ter. 159.4) *kefen* (Karamanlıoğlu, 1978: 292) || **EAT**→ **kefen** (Gül. 31b.3) *ölüyü sardıkları bez, kefen* (Özkan, 1993: 365) | **kefen** (KFLT 267a.14) *kefen* (Ağar, 1989: 1017) | **kefen** (KY D9v.7, M13/12, K11v.16, M16/17) *kefen* (Cin, 2011: 627) | **kefen** (KG 36a.6, 36b.7, 36b.11, 36b.14, 97b.13, 36a.6, 36b.13, 97b.12, 153a.14) *ölünün sarıldığı bez, kefen* (Akkuş, 1995: 665) | **kefen** (CTD Ü1 98.a) *ölü sarılan bez, kefen* (Ersoylu, 1989: 317) | **kefen** (Kit.Fez. 111b.3) *kefen* (Özek, 2015: 230) | **kefen** (Yu.Ze. 4b.97, 50a.1466, 51b.1503) *ölünün sarıldığı bez, kefen* (Yıldız, 2008: 431) | **kefen** (BL 49b.1) *kefen* (Turan, 2001: 147) | **kefen** (Kes. 33b.2, 62b.18) *kefen* (Özkan, 2009: 652) | **kefin** (Kes. 67b.21, 62b.17) *kefen* (Özkan, 2009:652) | **kefen** (MC 20a.11, 20b.6, 52a.6, 52a.7, 56a.4, 20a.12, 52a.8) *ölüyü sardıkları bez, kefen* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **kefen** (DK 167.12, 296.10) *kefen* (Ergin, 2009: 199)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kefen** *Ar. kefen ölünün gömülmeden önce sarıldığı beyaz bez, kefen bezi, yakasız gömlek, yakasız mintan* (TS: 1378) | **kefin** *yastık yüzü* (www.tdk.gov.tr; Zanaat Terimleri Sözlüğü; erişim tarihi:12.07.2016) || **Tkm.**→ **kepen** *ölining daşına dolanya:n ak mata* (STY, 1962: 377) || **Kaz.**→ **kebin** *ölgen adamning denesin oraytın aq mata, aqiret; jaqtırmağanda, renjip zekigende kiyim mağinasında qoldanıladı – ölünün sarıldığı beyaz bez; beğenilmeyen, hoşagitmeyen kıyafetler için de kullanılır* (KTTS, 2008: 373) || **Tat.**→ **kefên** *ülgen kêsêlernê törêp kömüv öçin marlyya yaki ak tukıma; katlav, katlam – gömmeden önce ölünün sarıldığı beyaz bez* (TTAS II: 255) || **Özb.**→ **käfän** *kömiş äldidän mürdäni öräydiğän âk mätâ – gömmeden önce ölünün sarıldığı bez* (ÜTİL: 335) || **Y.Uyg.**→ **képin** ~ **képen** *kefen* (YUTS, 1995: 198) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Bul.→ **kefin** *Müslümanların ölülerini sardıkları bez* || **Srp.**→ **ćefini, kefini, ćéfin, káfin** *kefen* || **Arn.**→ **qefin** *ölü giysisi* (TVS: 477)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kefen < A. kefen 'kefen' (Mutçalı, 1995: 767)

Radloff → kăpân '[Tar.] das Leichentuch' = Arab. كفن (Radloff II, 1899: 1186-1187) | kăbin '[Kir.] das Leichentuch, Todtengewand' = Arab. كفن (Radloff II, 1899: 1194) | kăfin '[Krm. Osm.] das Sterbetuch, Todtenkleid' = kefen (Radloff II, 1899: 1200)

44. kepenek *yünün dövülmesiyle elde edilen keçeden yapılan, genellikle çobanların giydiği, yağmurdan ve soğuktan koruyan dış giyim*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **kepenek** (İM 167) *keçeden yağmurluk* (Battal, 1997: 40) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **kepenek** (CTD Ü1 87.a) *keçeden dövülerek yapılan ve çobanların giydiği bir çeşit giyecek* (Ersoylu, 1989: 317) | **kepenek** (DK 141.13, 144.4, 146.11, 215.3, 42.6) *çoban keçesi* (Ergin, 2009: 200)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kepenek** *çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük, aba* (TS: 1392) | **kebenek** *kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba* (DS VIII: 2713) | **kepenek~kepenk~kepinek** *çobanların omuzlarına aldıkları keçeden giysi, aba* (DS VIII: 2745) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **kebenek** *esk. malşılardıñ ayazdan, yawın-şaşınnan, borannan qorğanuw üşin kiyetin, juqa kiyizden tigilgen sırt kiyimi, suwlıq – çobanların yağmur, kar ve fırtınadan korunmak için giydikleri, keçeden yapılma dış giyim* (KETS VII: 508) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **kebanak** (Kaşkaderya ağzı) *astarı keçeden yapılmış çekmen* (Usmanova, 2011: 19) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **kipke** *eski, yıpranmış, kirli gömlek* (Fedotov, 1996: 297)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **képenek** *kepenek, yünden yağmurluk* || **Erm.**→ **kepenek** *koyun kurdu; kepenek* || **Rus.**→ **kebenyák, kobenyák, tebenyák, tebenyok, kubéta** *kepenek,*

yağmurluk; külah, kapşon || **Mac.**→ **köpöny, köpeny, köpönyeg** *kepenek* || **Rom.**→ **chepeneag** *kepenek, manto, palto* || **Bul.**→ **kepenék** *kepenek; manto, başlıklı keçe pelerin* || **Srp.**→ **kepen** *manto* || **Mak.**→ **kyepenek, kyepenok, kyepenik** *kepenk* || **Yun.**→ **kepenéki, kepenék** *uzun keçe palto* || **Alm.**→ **Kepenek, Kopernik** *kepenek* (TVS: 484; TMEN III: 582-583; Vas II: 220)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kepenek < T. kepe ‘keçe, kaba kumaş’ + nek (İİYE)

Gülensoy → kepenek ‘çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük’ < *kap + a – n – (a)k; ~ Moğ. kebeneg, Kalm. kemnəG (Gülensoy, 2007: 497)

Radloff → kăpănăk ‘[Osm.] der Regenmantel, ein Winterkleid der Janitscharen’ (Radloff II, 1899: 1187)

Nişanyan → Nişanyan, kepenek adının OT kepe- ‘giymek’ fiili ile ilgili olduğunu düşünmekte, bu fiilin ET kap ‘torba, kılıf’ kelimesiyle olan ilgisini ise şüpheli bulmaktadır (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 20.05.2018).

Kepenek kelimesi EDAL’de Ana Alt. k’öp’e (~ -i) ‘film, covering’ köküne bağlanmaktadır. Kelimenin Ön Türkçe karşılığı olarak da *köpe ‘coat of mail, ring of mail, earring, overcoat, saddle-pad for a camel, film of egg, exuviae, a k. of cloth or carpet’ verilmektedir (EDAL: 840). Ancak Doerfer, kebeneg, k’emelek, çevneg, kemnəG, kewnəG, Chaæbnech gibi Moğolca şekilleri Türkçe birer alıntı olarak düşünür (TMEN III: 582).

Doerfer’e göre, kelimenin tarihî Türk lehçelerinde aldığı şekillerden biri olan *köpenek*, kepenek’ten gelişmiş ikincil bir formdur. Gombocz’a göre ise Çuvaşça şekil olan *kə^wbe* ‘film of egg, exuviae’, asıl anlamın ‘transparent covering, film’ olduğunu göstermektedir, daha sonra Türkçeden Moğolca (> kebeneg ‘saddle-cloth, shirt’) ve Macarcaya (> köpönyeg ‘raincoat’) geçmiştir (EDAL: 840).

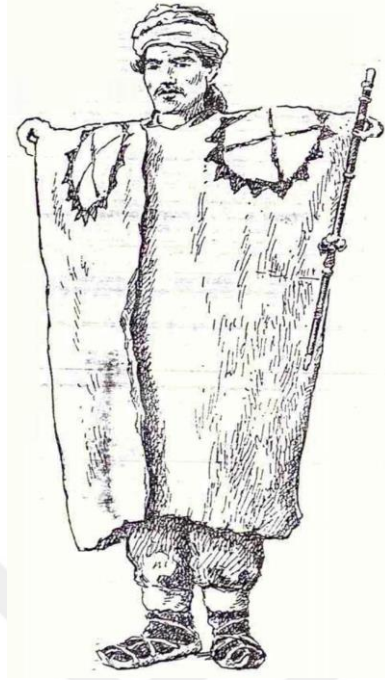
Deny → kepenek < köpenek < köpen (TMEN III: 581) (And. Ağz. *köben* ‘deve çulu, kıldan dokunmuş çul, kaba yünden yapılmış giysi, uzun tüylü halı, Adi dokunmuş kumaş, kaba kumaş, yama ya da yamalı giysi, paçavra, eski bez, çocuk bezi, kundak bezi, beşik üstüne konan örtü’; DLT *küben* ‘deve havudunun altına konulan çul, gölüğe gerekli olan çul ve çula benzer şeyler’)

Usmanova, *kepenek/köpenek* için şöyle bir etimoloji önermektedir: *kepenek* ‘*keçeden yapılmış üst giysisi*’ < *kepe/köpe* ‘*keçe, kaba kumaş*’ + *nek* [+lek ekinin fonetik varyantı]. Usmanova ayrıca, Çuvaş Türkçesi *kepe* ‘*gömlek, entari, iç giysisi*’, Türkiye Türkçesi *kebe/kepe* ‘*çobanların giydikleri kaba kumaştan yapılmış kolsuz yağmurluk, aba*’, Türkiye Türkçesi ağzları *kebe* ‘*kalın kilim*’, *keçe* ‘*uzun ya da kısa yün ceket*’, *köpen* ‘*deve çulu, kaba kumaş, eski bez, paçavra, kundak bezi*’, Azeri Türkçesi *kafa* ‘*halı, kilim*’, Sibir-Tatar Türkçesi *kep* ‘*giysi*’, *köpe* ‘*erkeklerin kış giysisi*’ kelimelerini de aynı grupta ele almaktadır (Usmanova, 2011: 19).

Açıklamalar

1. DS ve TS’deki *kepe/kebe* sözcükleri de *kepenek* ile alakalı olsa gerektir. Zira TS’de *kebe* ‘*kısa kepenek*’ şeklinde tanımlanmaktadır. Koçu ise aynı kelimeyi ‘*en kalın keçe*’ şeklinde tanımlamakta ve çoban *kepenek*lerinin *kebeden* yapıldığı kaydını düşmektedir (Koçu, 1969: 152).

2. Çoban *kepeneği*, biri sırt, ikisi ön olmak üzere üç parçanın birbirine dikilmesiyle oluşan, kolsuz bir kıyafettir. Omuzlardan başlayıp diz kapağından aşağıya baldırlara kadar uzanır ve önü düğmesizdir. Omuz başlarında iki halka bulunur ki bu halkalar *kepeneği* asmak ya da çobanın kavalını taşımak için kullanılır (Koçu, 1969: 154).

Figür 18 Kepenek (Koçu, 1969: 154)

45. keymek *elbise; zırh; uzun kadın gömleği*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ keymek (DM 11a.11) *elbise* (Zajackowski'de “geymek” şeklinde geçer) (Toparlı, 2003: 91) | *käymäk* (İlm.Nuş. 16r.8, 17r.6, 30v.8) *armor ‘zırh’* (Öztopçu, 2002: 96) | *kiymek* (KK 71b.3) *uzun kadın gömleği* (Yanık vd., 1999: 116) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ *geyme kadınların iş gömleği* (DS VI: 2016) | *geyme elbise, çamaşır vb. giyilecek şey* (DS VI: 2017) | *keyme gömlek* (DS VIII: 2779) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

keymek < T. ked- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -mAK
(FİYE)

Gülensoy → geyme ‘kadınların iş gömleği’ < gey [< *keḡ-] – me (Gülensoy,
2007: 368)

Açıklamalar

Keymek, İlm.Nuş. da bağlamdan dolayı ‘zırh’ anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

46. kilîm kaba yün dokuma, aba, çuha; kaba yün dokumadan hırka

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **kilîm** (NF 144.1, 144.7, 159.8, 95.6, 164.8, 144.1, 144.2, 144.3) *aba, çuha, hırka* (Ata, 1998: 242) | **kilîm** (MM 368.4, 396.2, 396.3) *Far. kilim, derviş hırkası* (Toparlı-Argunşah, 2014: 233) || **Kıp.**→ **kelim** (TZ 31a.3) *elbise, urba* (Atalay, 1945: 193) | **kilim** (CC I 52b.5) *kilim* (Argunşah-Güner, 2015: 505) | **kilim** (Ter. 18a.5) *kilim* (Toparlı vd., 2000: 119) | **kilim** (Gül.Ter. 100.2, 151.8) *kilim, yaygı, derviş elbisesi* (Karamanlıoğlu, 1978: 302) | **kilim** (Kİ 84) *elbise* (Caferoğlu, 1931: 48) || **EAT**→ **gilîm** (Yu.Ze. 30b.870) *kaba yün dokuma, kilim* (Yıldız, 2008: 389) | **kilîm** (BL 28a.5) *kilim* (Turan, 2001: 149) | **kilüm** (SN 214.5) *kilim, aba, örtü, hırka* (Cin, 2012: 598) | **kilîm** (SN 127.5, 202.1; 96.9; 226.6) *kilim, aba, örtü, hırka* (Cin, 2012: 598)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, **kilim/kelim** şekilleriyle Rusçaya da geçmiştir (Räsänen, 1969: 270).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Farsçadan alıntıdır. Kelime, Farsça sözlüklerde ‘*a carpet*’ (Steingass, 1998: 1048) şeklinde tanımlanmaktadır. Nişanyan kelimeyi, Eski Yunanca *kálymma* ‘*örtü*’ köküne kadar götürmektedir (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 19.05.2018).

Eren → kilim ‘*çeşitli renk ve çizgilerle süslü, havsız, kalın kıl veya yün dokuma*’ < Far. kilim ‘*a carpet*’ (Eren, 1999: 243)

Açıklamalar

1. Kelime Yûsuf u Zelîhâ’da *giy-* fiili ile birlikte kullanılmıştır. Bu da ‘*yere serilen sergi*’ anlamını değil ‘*hırka, üstlük, cübbe*’ anlamını işaret eder.

2. Tematik bir sözlük olan Bahşayış Lügati’nde kıyafet adlarının sayıldığı bölümde geçtiği için kıyafet anlamıyla kullanıldığı sonucuna ulaşabiliriz.

3. Süheyl ü Nevbahâr 214.5’te *yere serilen sergi* anlamında kullanılmıştır. Ayrıca *kilim* kelimesi SN’de deyim içerisinde de kullanılmıştır: “ayağını *kilîmince* kösil-“ (SN 226.6) *ayağını yorganına göre uzatmak* (Ciga, 2013: 524); “*kilîmin şuya bırak-*“ (SN 127.5, 96.9) *işi oluruna bırakmak* (Ciga, 2013: 642); “ayağın *kilîmi* kadar uzat-“ (SN 202.1) *ayağını yorganına göre uzatmak* (Ciga, 2013: 524)

47. *kiş samur, samur kürkü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ *kiş samur* (İdi. P226) || **Kar.**→ *kiş* (KB 4425, 5367, 5825) *samur, samur kürk* (Arat, 1979: 260) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ *kiş* (CC I 43a.4) *samur* (Argunşah-Güner, 2015: 506) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ *kis orman-toğaylarda tirşilik etetin terisi bağıalı aň, bulğın – ormanlık alanlarda yaşayan, derisi kıymetli yabani hayvan* (KETS VIII: 645) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ *kiis samur* (Vasiliev, 1995: 228) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Doerfer'e göre kelime *kiş* 'Zobel, *Mustela zibellina*' şekliyle Farsçaya, *erkis* 'erkek samur' ve *ebşikis* 'dişi samur' şekilleriyle de Moğolcaya geçmiştir (TMEN III: 664)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeniyle ilgili iki farklı görüş mevcuttur:

Clauson → *ki:ş* 'samur, samur kürkü' < F. Clauson' a göre kaynak dil Farsçadır. Ayrıca kelime Karahanlı Türkçesinde **ki:ş**, Çağatay Türkçesinde **kiş**, Harezmi Türkçesinde **kiş**, Kuman Türkçesinde **kiş**, Kıpçak Türkçesinde **ki:ş** şeklindedir (Clauson, 1972: 752).

Doerfer → Doerfer'e göre kelime Türkçe kökenlidir. Samoyetçeden Türkçeye geçtiği şeklindeki görüşleri (Sam. *kil'i > ET *kil'i > kişi > kiş), Türkçe şekildeki uzun ünlüyü açıklayamadığı için şüpheli bulmaktadır (TMEN III: 665).

48. koyka *deri, kürk*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **koyka** (DLT III, 173-10) *deri, kürk* (Atalay, 2013: 352) || Har.→ - || Kıp.→ **qoyqa** omuzla arka arası (Toparlı vd., 2007: 154) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kökeni üzerinde herhangi bir görüş ileri sürülmemiştir.

49. kraza *elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **kraza** (Mai. 18.55) *elbise* (Tekin, 1976: 420) || Kar.→ - ||
Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin aslı Soğdcadır: kraza < Sğd. krazakh (Tekin, 1976: 420)

50. kuyag *zırh, kabuk*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **ķuyağ** (KB 1036) *zırh, kabuk* (Arat, 1979: 295) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ **kuyax** *zırh* (Vasiliev, 1995: 311) || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Moğolcadan alıntıdır: kuyag < Moğ. huyag ‘*zırh, çelik yelek; zırhlı asker, zırhlı birlik*’ (Lessing, 2003: 1517)

Clauson → kuya:ğ ‘*breastplate, cuirass*’ < Moğ. Birçok çağdaş Kuzeydoğu lehçesinde **kuyak** şeklinde yaşamaktadır. Karahanlı Türkçesinde **kuyağ** ‘*a breastplate*’, Çağatay Türkçesinde **kuyak** ‘*a piece of armour like a katlaw which they wear on the day of battle*’ şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 676).

51. kübe örme zırh

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **kübe** (CC I 50b.11) örme zırh (Argunşah-Güner, 2015: 519) | **kübe** (Ter. 14b.3) zırh (Toparlı vd., 2000: 126) | **kübä** (Kİ 78) harp esnasında giyilen zırh (Caferoğlu, 1931: 54) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **köbe** gömlek veya elbisenin kol ya da kol ağzı (DS VIII: 2946) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **köbe** бүкүл kewdeni qorğaw üşin turnaq köbesine uqsas qola ne mis, keyde altın men kümis tabaqşalardı qatparlap tizip nemese metal şınjurlardı biriktirip, köylek tärizdes etip jasağan qorğanış kiyim - örme zırh (KETS VIII: 155) || **Tat.**→ **köbe** vak metal bocralarnı bër-bêrêne kærtêp êşlengen borıngı sugış kiyêmê – metal halkaları birbirine geçirerek yapılan eski bir savaş giyimi (TTAS II: 257) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kübe < T. küpe ‘*halka*’

Kelimenin asıl anlamı ‘*halka*’dır. ‘*Kadınların kulaklarına taktıkları süs takısı*’ ve ‘*metal halkaları birbirine geçirerek yapılan zırh*’ anlamları ise kelimenin sonradan kazandığı anlamlardır.

52. kübik *hırka; bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme; seyrek dikiş, kaba dikiş*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **kübik** (DLT I 408-22) *hırka; bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme; seyrek dikiş, kaba dikiş* (Atalay, 2013: 392) | **küpik** (DLT I 408-22) *hırka; bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme; seyrek dikiş, kaba dikiş* (Atalay, 2013: 399) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kübik < kübi- ‘dikmek’ + -k (FİYE)

Clauson → kü:big ‘quilting a garment’ < kübi- (Clauson, 1972: 688). kübi- ‘sık dikişle dikmek’ (DLT III, 257-13)

53. kürk *giyecek yapmak için işlenmiş hayvan postu, bu posttan yapılan giyecek, kürk*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **kürk** (Ter. 20b.4) *kürk* (Toparlı vd., 2000: 127) | **kürk** (Kİ 80) *koyun derisi kürkü* (Caferoğlu, 1931: 56) || **EAT**→ **kürk** (BH 6b.2) *kürk* (Türk, 2009: 243) | **kürk** (Kes. 10a.8) *kürk* (Özkan, 2009: 667) | **kürk** (SA 61a.2) *deri, bazı hayvanların postu* (Altun, 2015: 220)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kürk** bazı hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu; bu posttan yapılmış; hayvan postundan yapılan giysi (TS: 1563) | **kurka** ceket (DS VIII: 3008) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **kərək kürk** (ÇS, 1950: 71)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **kürk** *kürk, postaki* || **Ar.**→ **kürk, kurk, kuruk, kürük** *kürk, postaki; kürklü deri palto* || **Rus.**→ **kúrta, kúrtka** *kısa elbise, ceket* || **Erm.**→ **kürk** *deri* || **Mac.**→ **csurak** *sepilenmiş deri, kürk palto* || **Rom.**→ **chiurec** *sepilenmiş deri* || **Bul.**→ **kurka, kürk, kyurk** *kürk* (Doerfer, kurka şeklini, ses özelliklerinden dolayı buraya dahil etmez; TMEN III: 592) || **Srp.**→ **ćurak** *içine kürk dikilen erkek paltosu* || **Arn.**→ **qyrk, qyrqe, çyrk** *kürk* || **Mak.**→ **kyurk** *kürk* || **Yun.**→ **kürkçü** *kürk işiyle uğraşan* (TVS: 562; Gülensoy, 2007: 592; TMEN III: 591-592; Vas II: 429-430)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Türkçe bir köktür: kürk < T. kürk

Clauson → kürk *'fur'* < ?. Clauson kelimenin, Kar. kürk *'fur'*, Çağ. kürk *'the arm wool which grows at the base of long hair'*, Kıp. kürk şekillerini de kaydeder (Clauson, 1972: 741).

Gülensoy → kürk *'bazı hayvanların giyecek yapmak için işlenmiş postu'* = OT kürk < ? körk~kürk *'güzellik'*. Tü. > Blg. Kjurk, Srp. ćurak, Fars. kurk, Ar. kurk (Gülensoy, 2007: 592)

Eren → kürk *'hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu'* < ? (Eren, 1998: 275)

Usmanova, *kürk* kelimesinin dağılım merkezi olarak Sibirya bölgesini gösterir ve kelimenin doğru bir etimolojisinin yapılmasında bu bölgenin özelliklerinin de dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Sibirya'da soğuk bir iklimin yaşanması, kürk hayvanlarının bolca bulunması ve kürkten yapılmış giysilerin tüketiminin fazla olması gibi durumlar Usmanova'yı kürk kelimesinin kökenini, *körük* *'çizgili sincap'* kelimesinde aramaya yöneltir. Buna göre kelime şöyle bir gelişim göstermiştir: kürk < k'ürk < k'ürek < k'ürek *'Sibirya çizgili sincabı'* (Usmanova, 2011: 21)

Açıklamalar

1. Kürk giymek bir statü göstergesidir. Bu durum kürkün az bulunmasından, pahalı olmasından, gösterişli olmasından kaynaklanır. İbn-i Kesîr Tercümesi 10a.8'deki “*haylî begler kıtında maqbûl-ıdı ve kürk geyerdi.*” ifadesi bu görüşü kuvvetlendiriyor. Ayrıca kürkün Osmanlı Devleti'nde azamet, şevket ve serveti temsil ettiğini Koçu da kaydetmektedir (Bkz. Koçu, 1969: 165).

2. Kürkler soğuktan korunmak ya da estetik amaçlı kullanılagelmiştir. Önceleri tüylü kısım kıyafetin iç tarafında bırakılırken sonraları süs kasdı ile dışta bırakılmış ve görünmesi sağlanmıştır (Koçu, 1969: 164).

3. Kürk sözcüğünün temel anlamı ‘*bazı hayvanların giyim eşyası yapmak üzere hazırlanmış postu*’dur. Ancak zaman içerisinde metonimi yoluyla, bu posttan yapılan kıyafetlere de kürk denmiştir.

54. libāçe üste giyilen hırka, ferace vb.

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ libāçe
(CTD Ü1 6.a) *elbise, giyecek* (Ersoylu, 1989: 320) | libāc (Kı.Yu. 1625, 1861)
elbise (Karahana, 1994: 386) | libāçe (Kı.Yu. 712, 1049, 1052, 1238) *elbise*
(Karahana, 1994: 386)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

libāçe < F. lebāce ‘*tegele kaftan ve feracedir ki cümle esvap üzerine giyilir*’
(Bu.Ka.: 483)

55. lifāfe sargı; ölüye sarılan bez

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ lifāfe (İr.Mü. 238a.8)
sargı; ölüye sarılan bez (Toparlı, 1992: 563) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ lipape a.
zarf, mektup zarfi (YUTS, 1995: 257) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

lifāfe < A. lifāfe ‘ambalaj, paket sargısı, sarılan şey; sarma, kaplama; sargı; dolak; sarma sigara’ (Mutçalı, 1995: 800)

56. mañluñ ejderha resmi işlenmiş bir çeşit ipek giysi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ mañluñ (İdi P458) (< Çin. mang-lung) ejderha resmi
işlenmiş bir çeşit ipek giysi (Yunusoğlu, 2012: 166) || Kar.→ - || Har.→ - ||
Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

mañluñ < Çin. mang-lung (Yunusoğlu, 2012: 166)

57. milhefe *bürünecek şey, vücut örtüsü, örtü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **milhefe**
(BL 29a.6) *vücut örtüsü, örtü* (Turan, 2001: 153)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **melhafa** ~ **melefe** ~ **melife** *yatak ve yorgan çarşafı; yorganın astarı* (DS IX: 3154) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

milhefe < A. melhefe '*yorgan, bürünecek şey [halk ağzında melhafa şeklindedir]*' (Devellioğlu: 775)

58. mindetü *ipek elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **mindetü** (DLT I 491-9) *ipek elbise(?)* (Atalay, 2013: 412) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

mindetü < Skr. maṇḍita

Clauson → Clauson'a göre kelime, *mandırı* ve *mundaru* kelimeleri ile şekil ve anlam bakımlarından soydaştır. Bunlar alıntı kelimelerdir ve Hintçe bir görünüme sahiptir. Sanskritçe *maṇḍita* 'bezenmiş, süslü' ile bağlantılı olması muhtemeldir. Fakat bu kelime için farklı bir kaynak ifade etmek de mümkündür. Şöyle ki, kelimenin Arapça açıklaması olan *al-qazzīna* Arapça için düzenli bir sözcük değildir. Farsça *qazz* 'ipek' kelimesinden türetilmiş 'ipeksi elbise' anlamında kullanılan alıntı bir kelimedir (Clauson, 1972: 768).

59. nemed keçe, keçeden yapılan yağmurluk

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ nemed
(Müs. 143.14, 187.9) keçe, kebe (Erdem, 2007: 252)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ namet
keçe, keçeden (YUTS, 1995: 285) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

nemed < F. nemed 'Felt; a garment of coarse cloth; a cloak worn during rain; a rug or coarse carpet on which people sit; a thick veil' (Steingass, 1998: 1425)

Açıklamalar

1. Müseyyebname 143.14: "nāgāh gördiler ki bir nemedlü (14) kişi başına bir nemed geymiş elinde bir harbe bir kere urdu ki..."

2. Müseyyebname 187.9: "elinde bir harbe andan arkasında (9) bir nemed yengi geymiş..."

60. *otran don, elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **otran** (DLT I 108-19) *don, elbise* [Yağma dilince] (Atalay, 2013: 445) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → *otran* ‘trousers’ < ? . Clauson, alfabetik düzenin dışında, *ürkün* ile *içgin* kelimeleri arasına yazılmış, ‘*pantolon*’ anlamında kullanılan *otran*’ı şüpheli kelimelerden biri kabul eder (Clauson, 1972: 66).

61. *palās aba; keçeden yapılan bir tür kumaş; bu kumaştan yapılan elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **palās** (KE 154r.5, 154v.6) *aba, çuha* (Ata, 1997: 516) | **palās** (NF 210.14, 395.15, 358.5, 358.14, 267.14, 358.8, 358.17) *eski kilim, aba, keçe giysi* (Ata, 1998: 343) || **Kıp.**→ **veles** (CC I 43a.24) *pamuktan yapılan bir tür kumaş* (Argunşah-Güner, 2015: 595) || **EAT**→ **palās** (Gül. 63b.1) *aba* (Özkan, 1993: 414) | **palās** (KY B19r.1, D58r.17, K58r.8, A52r.2, M79/9, B21r.11, B60v.9, MK19r.7, MK17r.3, M28/15, A13r.8) *aba, elbise* (Cin, 2012) | **palās** (CTD Ü1 47b) *aba, çul* (Ersoylu, 1989: 331) | **palās** (Kit.Fez. 89b.4) *kilim* (Özek, 2015: 259) | **palās** (Müs. 189.13) *eski kilim, keçe; aba, çul* (Erdem, 2007: 256) | **palās** (BL 26b.3, 29a.2, 31b.8) *kilim, çul, keçe* (Turan, 2001: 158) | **palās** (Kit.Cem. 50b.13) *aba* (Bilir, 2007: 373) |

palās (SN 289.9) *eski kilim, keçe* (Cin, 2012: 646) | **palas** (SA 54a.2) *keçi kılından dokunmuş kaba kilim, yaygı* (Altun, 2015: 229)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **palas** *Far. pelās keçi kılından yapılmış kaba kilim, yaygı* (TS: 1877) | **palas** ~ **palaz** *kaba örtü, çuval; keçi kılından, pamuktan dokunmuş kaba kilim, yaygı; eskimiş kilim, keçe, çul, çuval; çok eski, yırtık pırtık, yamalı giyecek; bez parçası; çocuk bezi* (DS IX: 3384) | **palaz peştemal** (DS IX: 3384) || **Tkm.**→ **pala:s** *dokalıp tayyarlamıya:n, kilimden ulı düşek* (STY, 1962: 514) || **Kaz.**→ **palas** *edenge töseytin alvan tüsti alaşa tärizdi töseniş – tabana döşenen değişik renklerdeki kilim* (KTTS, 2008: 665) || **Tat.**→ **palas** *bik tıgız itêp tukulgan kalın kêlem; maturlap, bizeklep tukulgan, ürêlgen çıpta* (TTAS II: 495) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Farsçadan alıntıdır. Steingass kelimeyi, ‘*Coarse woollen cloth worn by dervishes; a woolen carpet; sackcloth; fraud, deceit; a cheat, an impostor*’ şeklinde tanımlamaktadır (Steingass, 1998: 254).

Eren → **palas** ‘*keçi kılından dokunmuş kaba kilim, yaygı*’ < Far. **palās** ‘*coarse woollencloth worn by dervishes; a woolen carpet; sackcloth*’ (Eren, 1999: 322)

Açıklamalar

1. Kitābu Fezā’ili’l-Mekke ve’l-Medîne ve’l-Kudüs’te ‘*kilim*’ anlamında kullanıldığına dair açık bir ifade yok: “... *öñlerince bir kıramtuğ deve üstinde iki kara ağrar ve bir kara pelās var didüm...*”

2. Nehcü’l-Ferādis 210.14 “*palās ton*”; 395.15 “*palās key-*”; 358.5, 358.14 “*palās keydür-*” ifadelerinden, kıyafet anlamıyla kullanıldığı anlaşılıyor.

3. Müseyyebname 189.13 “*üryān olup palās geydi.*” ifadesinden, kıyafet anlamıyla kullanıldığı anlaşılıyor.

4. Bahşayış Lügati 26b.3 at koşum takımlarının sayıldığı bölümde geçiyor. Bu yüzden burada kıyafet anlamıyla kullanılmadığı anlaşılıyor. 31b.8’de ise deve takımları arasında sayılmaktadır. 29a.2’de ise kilim anlamıyla kullanılmıştır.

62. pamuk çuğalı *elbise; zırh altına giyilen savaş elbisesi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **pamuk çuğalı** (SA 62b.1) *elbise, savaş elbisesi* (Altun, 2015: 229)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

pamuk çuğalı < T. pamuk ‘*sıcak bölgelerde yetişen, ince ve yumuşak telleri olan tarım ürünü; bundan yapılan kumaş*’ / T çuğal + I (iyelik eki) (çukal için bkz. *çukal*)
Pamuk çuğalı, Orta Türkçe döneminin Kıpçak ve Anadolu sahalarında yazılmış metinlerde gördüğümüz *çokal*’dan farklı olmasa gerektir. Her ikisi de ‘*zırh altından giyilen yumuşak kumaştan yapılan hırka*’yı ifade ediyor olmalıdır. *Pamuk çuğalı*’nın tek başına zırhı ifade ediyor olması mantıksız olurdu. Zira pamuk, zırh için uygun bir malzeme değildir.

63. partu *soğuktan korunmak için üste giyilen giysi, pardesü*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **partu** (DLT I 416-5) *üste giyilen hırka, pardesü* (Atalay, 2013: 473) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **palto** *Fr. paletot soğuk havalarda öbür giyeceklerin üstüne giyilen kalın kumaştan giysi* (TS: 1878) | **palto** ~ **paltı** *ceket* (DS IX: 3387) || **Tkm.**→ **palto** *dızdan geçip duran daşkı gış geyimi – kışın giyilen, dize kadar uzanan dış giyim* (STY, 1962: 515) || **Kaz.**→ **palto** *eteği tizeden tömen tüsip turatın jağalı kiyim – eteği diz altına kadar uzanan yakalı giysi* (KTTS, 2008: 666) || **Tat.**→ **palto** *çabuvı têzden yogarı bulmagan hem gadette salkında kiyêle torgan öskê kiyêm – soğuk havalarda giyilen, dizlere kadar uzanan üst giyim* (TTAS II: 496) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **pelto** *r. palto* (YUTS, 1995: 318) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **bālṭu** *palto, kaban* || **Erm.**→ **palto** *palto* || **Mak.**→ **palto** *palto* (TVS: 671)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Gülensoy → **palto** ‘*palto*’ < OT partu ‘*üste giyilen pardesü*’; Tü. > Rus. pal’to (Gülensoy, 2007: 685)

Eyüboğlu → **palto** ‘*palto*’ < Fr. paletot ‘*üste giyilen kalın giysi*’. Eyüboğlu kelimenin, Anadolu Türkçesine yakın dönemlerde Fransa’ya gidip gelenler aracılığıyla geçtiğini düşünmektedir (Eyüboğlu, 1998: 259).

Eyüboğlu, **palto** kelimesini ‘*üste giyilen kalın giysi*’ anlamındaki Fr. paletot’a, Gülensoy ise DLT’de de geçen partu’ya bağlar (Eyüboğlu, 1998: 259; Gülensoy, 2007: 685). Biz Gülensoy’un açıklamasını daha doğru buluyoruz.

Açıklamalar

Äsâmiddinâva, Özb. *paltâ* sözünün Rusça bir alıntı olduğunu ifade eder ve kelimenin asıl kaynağının Fransızca olduğunu söyler. Kelimenin belli başlı Avrupa dillerindeki ve bazı çağdaş lehçelerdeki görünümelerini de veren Äsâmiddinâva, değerlendirmesinde DLT’de geçen “partu” sözünü dikkate almaz (Bkz. Äsâmiddinâva, 1981: 46-47).

64. *pilon keşiş cübbesi, papaz cübbesi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **pilon** (DK 124.7) *keşiş cübbesi, papaz cübbesi* (Ergin, 2009: 250)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Teodoridis → *pilon* < Erm.pi`lon ‘*cagoule*’ (Teodoridis, 2012: 46)

65. *riḍā belden yukarıya örtülen örtü; derviş hırkası*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **riḍā** (ME 233.2) *belden yukarıya örtülen örtü* (Yüce, 2014: 170) | **riḍā** (NF 172.8, 434.9, 167.7, 169.4, 434.8, 169.6, 47.4) *hırka, belden yukarısını örten örtü* (Ata, 1998: 352) || Kıp.→ **riḍā** (İr.Mü. 303a.2, 346b.7) *belden yukarı örtülen örtü* (Toparlı, 1992: 584) | **riḍā** (KFLT 194b.30) *elbisenin belden yukarı kısmı* (Ağar, 1989: 1052) || EAT→ **riḍā** (CTD B4b) *hırka* (Ersoylu, 1989: 333) | **riḍā** (SK v59b.36) *hırka* (Çatıkkaş, 2009: 444)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ **riḍā** [*a. ريداء halat kiyim*] *şayhlär, umumän ruhâniylär yelkäsigä yapinädigän çâyşäbsimân yapinçiq, libäs, dârvişlärning üstki kiyimi – genellikle şeyhlerin ve din adamlarının omuzlarına örttüleri çarşafa benzer örtü, elbise, dervişlerin üst giysisi* (ÜTİL IV, 2006: 383) || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime *riḍa örtü, şal; havlu, mendil* şekliyle Sırpçaya da geçmiştir (TVS: 708).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

riḍā < A. *riḍā* ‘*bol dış elbise, üstlük; kadın elbisesi; kıyafet, elbise*’ (Mutçalı, 1995: 318)

Açıklamalar

Kelime OT döneminde hayli yaygın bir kullanıma sahiptir. Çağataycada ve Osmanlıcada ‘*dervişlerin giydiği bir çeşit üstlük*’ anlamındadır. Dolayısıyla, adlandırmanın kültürel bir altyapısının olduğu da söylenebilir. Zaten, kelimenin kullanıldığı metinlere bakıldığında bunların genellikle dinî metinler olduğu görülmektedir.

66. *saya üstten giyilen iş gömleği*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ *saya* (SN 353.9) *üstten giyilen iş gömleği* (Cin, 2012: 657)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ *saya hlk. kadın giysisi; iş önlüğü* (TS: 2046) | *saya yeldirme; manto; kadın giysisi, entari; yelek, cepken; al şerit ile süslenmiş ak gelin giysisi; eteklik; iş önlüğü; elde bükülen pamuktan dokunmuş ak ceket; üçetek* (DS X: 3557) ||

Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ *şāya ceket altına giyilen astarsız yelek; kalın yün dokuma* || Rus.→ *sayán kadın elbisesi* || Erm.→ *saya ayakkabı yüzü* || Mac.→ *szajkó, szaja, szajah, zaia örgü kumaş, kaba dokuma, bir şayak çeşidi, bir tür çuha* || Rom.→ *saia, saiac, saielutsa saya, kalın yünlü kumaş* || Bul.→ *sayá ayakkabı yüzü;*

sundurma, korunak, hayvan barınağı; ipekten uzun kadın elbisesi veya çemberi
|| **Srp.**→ **sája** *saya, bir çeşit kalın çuha* || **Arn.**→ **sajé, saje** *saya* || **Mak.**→
saya *ayakkabı sayısı* || **Yun.**→ **saǵiá** *ayakkabı sayısı; astar* (TVS: 736; Vas III:
567)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Gülensoy → *saya* ‘ayakkabıların yumuşak yüzlü üst bölümü’ < OT say ‘vücuda giyilen zırh’ + a (Gülensoy, 2007: 744).

‘Ayakkabıların yumuşak yüzlü üst bölümü’ anlamındaki *saya* ile ‘kadın giysisi, iş önlüğü’ anlamındaki *saya*, birbirinden farklı olmalıdır. Zira aralarında ilgi bulunmayan iki farklı nesne söz konusudur. Kelimenin tarihî metinlerdeki anlamı ‘iş önlüğü’ olduğuna göre, A. *sai* ‘çalışma, iş, emek’ kökünden gelebileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

Kelimenin kökü, Çağatay Türkçesinde de görülen *saya-* ‘bir çubuk yardımıyla yünü dövmek; yün çubuklamak’ fiili olabilir. “Yün dövme” eylemi, bu eylem sonucunda elde edilen kumaşı, kumaş adı da bu kumaştan yapılan giyim eşyasını karşılamış olabilir.

67. soyka *hil’at manasına ki padişahın bir kimseyi taltif için kendi sırtından soyunup başkasına giydirdiği kaftan; elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **soyka** (İd.Haş. 19)
hil’at manasına ki padişahın bir kimseyi taltif için kendi sırtından soyunup başkasına giydirdiği kaftan (İzbudak, 1936: 43) || **EAT**→ **sayka** (DK 179.1)
sayka, bir cins kumaş, o kumaştan elbise (Ergin, 2009: 278) | **soyka** (SN 315.12) *elbise* (Cin, 2012: 665) | **şoyka** (SN 157.8) *elbise* (Cin, 2012: 665)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **soyka** *hık. ölünün üzerinden çıkan giysi* (TS: 2146) | **soyka** ~ **soyqa** ~ **soyha** ~ **soha** ~ **söyka** *ölünün üstünden çıkan giysi; miras, kalıt* (DS X: 3669) ||
Tkm.→ **soyka** *egne sokar ya da geyer yalı geyim – omuzdan sokularak giyilen*

giyim (STY, 1962: 602) || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

soyka < T. soy- ‘*giysiyi çıkarmak*’ + -ka (FİYE)

Gülensoy → soyka ‘*ölinün üzerinden çıkan giysi*’ < soy – ka | soyka ‘*giyiniş biçimi, kılık*’ < soy – ka (Gülensoy, 2007: 802)

Bu ad, *soy-*, *soyun-* fiili ile ilişkilidir. Padişahın kendi sırtından soyunup vermesi durumunu da düşündüğümüzde bu kök ile ilişkisi açık bir şekilde görülmektedir.

68. şûf *ince dokunmuş, sert, yünlü kumaş; bu kumaştan yapılan elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **sup** (İdi. H1038) *bir çeşit kavmî kıyafet* (Yunusoğlu, 2012: 171) || **Kar.**→ - || **Har.**→ **şûf** (KE 193r.7) *deve yününden elbise* (Ata, 1997: 573) | **şûf** (NF 402.5, 105.15, 159.11) *yün dokuma* (Ata, 1998: 382) || **Kıp.**→ **suf** (CC I 46b.4) *bir tür sertçe, ince yünlü kumaş* (Argunşah-Güner, 2015: 558) || **EAT**→ **şûf** (BL 13b.3) *yün, yapağı, keçi kılı; koyun veya keçi kılı* (Turan, 2001: 164) | **şûf** (MC 97b.11) *yün yapağı, yün dokuma, sof* (Gülsevin, 1989: s.n.y.)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **sof** *Ar. şûf esk. bir çeşit sertçe, ince, yünlü kumaş; ham ipekten yapılmış astarlık kumaş* (TS: 2128) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **zuf** *yün kumaş, yünlü dokuma* || **Erm.**→ **sof** *çerçi, işportacı* || **Rom.**→ **zuf, zof, sof** *yünlü kumaş* || **Yun.**→ **sófi** *yün kumaş* (TVS: 763; Vas II: 109; Räsänen, 1969: 424)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Arapçadan alıntıdır: sof < A. sūf

Gülensoy → sof 'bir tür sertçe, ince yünlü kumaş' = OT suf 'yün ipliklerinden elle örülen kumaş' < Ar. sūf (Gülensoy, 2007: 789)

Eren → sof 'bir çeşit sertçe, ince yünlü kumaş' < Ar. şūf (Eren, 1999: 371)

Açıklamalar

Sof, aslında yünden ya da keçi kılından dokunmuş kumaşın adı iken zamanla metonimi yoluyla bu tür kumaştan dikilen elbiselere de sof denir olmuştur.

69. şırdak yenleri kısa kaftan

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ şırdak (CC I 50b.8) yenleri kısa kaftan (Argunşah-Güner, 2015: 561) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

şırdak < Moğ. siridağ (Argunşah-Güner, 2015: 561)

70. tendure Mevlevi dervişlerinin giydiği kolsuz, yakasız, yurtmaçlı, beli kırmalı uzun ve geniş giysi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **tendure**
(SA 75b.4) *Mevlevi dervişlerinin giydiği kolsuz, yakasız, yırtmaçlı, beli kırmalı uzun ve geniş giysi* (Altun, 2015: 238)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **tennure** *Ar. tennüre esk. Mevlevi dervişlerinin giydiği kolsuz, yakasız, yırtmaçlı, beli kırmalı, uzun ve geniş giysi* (TS: 2322) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tendure < A. tennüre 'etek [Sur., Lüb.]' (Mutçalı, 1995: 91)

Figür 19 Tennure (Koçu, 1969: 226)

71. tigele yelek, ceket, kadın iç gömleği

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **tigele** (İd.Haş. 11)
teğele – mintan, acem gömleği (İzbudak, 1936: 47) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ tekele ‘yelek’ (DS X: 3863) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - ||
Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Karaağaç, sözlüğüne *degel* kelimesini de almış ve Rusçaya *dıgıl, dıgıl’* ‘yelek, ceket, kadın iç gömleği, kısa kürk, deri ceket’ şekliyle geçtiğini, Vasmer’e atıfla ifade etmiştir. Anlaşılan o ki Karaağaç, kelimenin Rusçaya, Türkçe üzerinden geçtiğini düşünmektedir. Ancak kelime Vasmer’de Moğolca bir alıntı olarak kaydedilmiştir (Bkz. Vas I: 557).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tigele < Moğ. degeley ‘yelek, ceket, kadın iç gömleği, kısa kürk, deri ceket’
(Lessing, 2003: 386)

72. tuma harp esnasında giyilen zirh ve emsali

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ tuma (Kİ 66) harp
esnasında giyilen zirh ve emsali (Caferoğlu, 1931: 107) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

73. vaşle mevlevî tarikatından olanların giydiği elbise türlerinden birinin adı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ vaşle
(CTD) mevlevî tarikatından olanların giydiği elbise türlerinden birinin adı
(Ersoylu, 1989: 346)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

vaşle < A. vaşele ‘birleştirmek, bir araya getirmek’ (Mutçalı, 1995: 1000)

74. yağku yağmurluk

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ yağku (DLT III 25-3, 227-1) yağmurluk
(Atalay, 2013: 728) | yaku (DLT I 25-3, 226-28) yağmurluk (Atalay, 2013: 732)
|| Har.→ yaku (İM 167) çevrilmiş kürk (Battal, 1997: 84) | yağı (KE 224v.3)
yağmurluk (Ata, 1997: 695) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ žaqı (dial.) (EDAL: 884) || Tat.→ - || Özb.→
- || Y.Uyg.→ - || Yak.→ sayıñax (EDAL: 884) || Çuv.→ -

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *lak´V (~ -e-) fur clothes | Tung.→ *leKu (/ *laKu) warm cotton
trousers, deerskin footwear, slippers | Moğ.→ *daku coat | T.→ *jaku coat
(EDAL: 884)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, **yaga** şekliyle Rusçaya da geçmiştir (Räsänen, 1969: 180).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yağku < T. yağ- ‘yağmur, kar, dolu (için) gökten düşmek’ + -ku (FIYE)

Clauson → yaku: ‘a raincoat’ < yağ-. Kelime Karahanlı Türkçesinde yaku: ‘a raincoat [orijinali ya:ğku’dur; yaku, ya:ğku’nun kısaltılmış halidir]’ (Clauson, 1972: 898)

75. yağmurluk yünden sıkı dokunmuş, yağmur geçirmeyen bir tür giysi, yağmurluk

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ yağmurluk (BL 27b.10) yünden sıkı dokunmuş yağmur geçirmeyen bir tür giysi, yağmurluk (Turan, 2001: 172) | yağmurluk (SA 60a.3) yağmurluk (Altun, 2015: 243)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ yağmurluk yağmurdan korunmak için üste giyilen giysi, trençkot, empermeabl (TS: 2503) | yağmurluk yağmurluk (DS XI: 4124) | yağmurluk kaput, palto, pelerin (DS XI: 4124) | yāmırlık kaput, palto (DS XI: 4155) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ yamğurluk yağmurlu; yağmurluk (YUTS, 1995: 457) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ šomərlək дождевик (Vas IV: 466)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ yalamók, yelomók, yelomká, yemurlúk, yermolká, şomurluk yağmurluk; şapka, kalpak || **Erm.**→ yagmurluk, yamurlug uzun palto, yağmurluk || **Rom.**→ imurluc, irmuluc, iamurluk yağmurluk || **Bul.**→ yamurlúk yağmurluk || **Srp.**→ jamúrluk yağmurluk || **İt.**→ giamberlucco, giamurlazo, zamberlucco başlıklı, dar kollu, uzun giysi; oda giysisi || **Arn.**→ llamburllək asker paltosu || **Mak.**→ yagmurlak yağmurluk || **Yun.**→

ğiağmurlúki *yağmurluk, su geçirmeyen giysi* (TVS: 897; Vas II: 17-19-25, IV: 466)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yağmurluk < T. yağ- ‘yağmur, kar, dolu (için) gökten düşmek’ + -mur (FİYE) + IİK (İİYE)

Gülensoy → yağmurluk ‘yağmurdan korunmak için giyilen üstlük; çadır bezinden yapılan ve yağmurdan korunmaya yarayan örtü’ < yağmur + luk (Gülensoy, 2007: 1032)

76. yalma kaftan, kalın kaftan, yağmurluk

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ yalma (KT D33) *kaftan* (Tekin, 2010: 185) || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ yalma (DLT III 34-22) *kaftan, kalın kaftan, yağmurluk*; [yelma Farsça, yalmak Arapça] (Atalay, 2013: 736) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ yalmak (Ucûbetü'l-Garâib , 28) *kaftan* (TTS: 4255)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ yelme *eteklik* (DS XI: 4328) | **yelve** *kadınların giydiği şayak ceket* (DS XI: 4240) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *nelmu *a k. of cloth, coat* | **Tung.**→ *nelme- *upper garment, coat* | **Moğ.**→ *nolom *brocade* | **T.**→ *jAlma *a thick quilted coat* (EDAL, 969)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yalma < T. ya- ‘örtmek’ + -l (FFYE) + -ma (FİYE)

Clauson → yalma ‘*a thick quilted coat; linen armour*’ < *yal-. Karahanlı Türkçesinde **yalma:** şeklindedir. Clauson’a göre kelime, Türkçeden Farsçaya (yalma), Farsçadan da Arapçaya (yalmak) geçmiştir (Clauson, 1972: 929).

Gülensoy → yelme ‘*eteklik*’ < ye:l – me (Gülensoy, 2007: 1115)

Usmanova’ya göre kelime, yalma ‘*yağmurluk*’ < ya- ‘*örtmek*’ – l – ma şeklinde bir gelişim göstermektedir (Usmanova, 2011: 18-19).

77. yañalduruk koluyla gövdesi bir olan bir çeşit geniş giysi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **yañal toruñ** (İdi. P471) *koluyla gövdesi bir olan bir çeşit geniş giysi* (Yunusoğlu, 2012: 174) || **Kar.**→ **yañalduruk** (DLT 613/508) *kepeneğin omuzlarına dikilen, tipi ve yağmurdan korunmak için başa örtülen keçe parçası* (Ercilasun, 2015: 949) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yañalduruk < yañağ ‘*yüzün göz, kulak ve burun arasındaki kısmı*’ + duruk (İİYE)

Clauson → yañalduruk ‘*a felt hood sewn on tot the shoulders of a felt coat; the head is protected from snowstorms and rain*’ < yaña:k + duruk [k/>/l/ değişimi; kömüldürük’ten yanlış analogi] (Clauson, 1972: 951)

78. yapaç çobanların yağmur ve karda giydikleri küçük keçe

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **yaptaç** (DLT 460/365) *çobanların yağmur ve karda giydikleri küçük keçe* (Ercilasun, 2015: 951) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yaptaç < T. yap- ‘örtmek’ – taç(1) (gelecek zaman sıfatfiil eki)

79. yarık *vücuda giyilen zırh*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **yarık** (Mi A2, B3, B5, B7, C1, C3, C4, C5, C6, C7) *zırh* (Orkun, 2011: 886) || **Kar.**→ **yarık** (KT Ryl. 33/34a.1) *zırh* (Ata, 2004: 755) | **küpe yarık** (DLT 451/354, 540/441) *demirden zırh* (Ercilasun, 2015: 756) | **sây yarık** (DLT 451/354, 514/413) *göğüslük [cevşen]* (Ercilasun, 2015: 812); *vücuda giyilen zırh* (Üşenmez, 2010: 240) || **Har.**→ **yarık** (ME 174.1, 214.7) *zırh* (Yüce, 2014: 204) | **yarık** (KE 66v.12, 133r.12, 133r.13, 133v.2, 223r.2, 223r.8, 225r.9, 247v.9, 133r.7, 133r.9, 136v.13, 207r.11, 133r.11, 133r.12, 133v.2, 136v.15, 44r.4, 29v.12, 30v.15) *zırh* (Ata, 1997: 709) | **yarık** (NF 71.12, 144.13, 158.11, 45.8, 33.2, 33.4, 70.13, 158.12, 158.13, 71.10) *zırh* (Ata, 1998: 472) || **Kıp.**→ **yarık** (Ter. 14b.3, 25b.11) *zırh* (Toparlı vd., 2000: 154) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Esen, 2008'e göre kelime **yarık** 'silahlı ve zırhlı takımı' şekliyle Rusçaya da geçmiştir (Esen, 2008: 373).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → yarık 'body armour' < ?. Clauson'a göre kelimenin belirli bir etimolojisi yoktur. Miran belgelerinde **yarık**; Karahanlı Türkçesinde **yarık** 'a generic term for – chain mail – and – plate armour -', ikisi arasındaki farkı ifade etmek için 'chain mail' için küpe: yarık, 'plate armour' için sa:y yarık kullanılır; Harezmi Türkçesinde **ya:rik** 'breastplate', **yarık yışık/yarık yaşık** 'breastplate and helmet'; Kıpçak Türkçesinde **ya:rik** 'al-cawşan' şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 962).

Räsänen; Çağ., Osm., Özb. ve Tkm.de 'silah' anlamıyla kullanılan **yarağ** sözcüğü ile 'zırh' anlamındaki **yarık** sözcüğünü aynı madde başında vererek bu iki kelimeyi birbirinin varyantı olarak düşünür (Räsänen, 1969: 190).

80. yas tonu matem elbisesi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ yas tonı (ME 36.1, 166.1) matem elbisesi (Yüce, 2014: 204) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ yas tonu [yas giyesisi] (Ferec Ba'de'ş-Şidde, 89) matem elbisesi (TTS: 4376)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

Ttk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yas tonu < T. yas 'matem' (TS: 2541) / T. ton 'giysi' + I (iyelik eki)

81. yişüz ton *kefen*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ yişüz ton
(Tuhfetü'l- Letaif , 179) *kefen* (TTS: 4606)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yişüz ton < T. yeş 'giysi kolu' + sız (İİYE) / T. ton 'giysi'

82. zîrâ'a *zırh*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ zîrâ'a (ME 174.1) *zırh* (Yüce,
2014: 214) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

zîrâ'a < A. dirâ'a 'zırh yelek; zırhlı levha; zırh' (Mutçalı, 1995: 265)

83. zirih zırh

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ zirih (CTD Ü1 90a) zırh (Ersoylu, 1989: 350) | zirh (BL 26a.2) zırh (Turan, 2001: 177) | zirh (KT 203b.10) zırh (Topaloğlu, 1978: 691)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ zirh *Far. zirih esk. savaşlarda ok, kılıç, süngü vb. silahlardan korunmak için giyilen, demir ve tel levhalardan yapılmış giysi; savaş gemilerinin veya bazı araçların dışına kaplanılan çelik levha* (TS: 2656) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ zirh [*a. خزر temir qâplämä; f. زره săvut*] *hârbîy kemä, tank vä ş.k.ning oq ötmäy digän temir qâplämäsi – gemi veya tank gibi savaş araçlarının ok geçirmeyen demir kaplaması* (ÜTİL II, 2006: 155) || Y.Uyg.→ zereh *f. zırh* (YUTS, 1995: 476) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

zirih < F. zirih ‘zırh manasınadır ki cenkte giyecek demir libastır’ (Bu.Ka.: 847)

I. 6. İç Giyimleri

1. ayak tonu don, iç donu

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ ayak tonu (Antername, 547; Miftahü’l-Lûga, 68) don, iç donu (TTS: 310)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ atax tañaha *ayakkabı* (Vasiliev, 1995: 20) || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ayak tonu < T. ayak ‘bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü’

(TS: 54) / T. ton ‘giysi’ + I (iyelik eki)

2. bağırdağ kadın göğüslüğü; kuşak, bağ

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **bağırdağ** (DLT I 502-7) *kadın göğüslüğü* (Atalay, 2013: 59) || **Har.**→ **bağirtak** (İM, 150) *takke, külah; ulemāya mahsus bir kaftan* (Battal, 1997: 15) || **Kıp.**→ **bağırdağ** (Ter. 19b.12) *beşik bağı* (Toparlı vd., 2000: 91) || **EAT**→ **bağırdağ** (Mar-Kor. 66a.4) *kuşak, bağ* (Korkmaz, 1973: 309) | **bağırdağ** (BL 5a.4) *beşik bağı* (Turan, 2001: 118) | **bağırdağ** (Müh. 6b.6) *yara üzerine sarılan bağ* (Özçelik, 2001: 102)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **bağırdağ** *hlk. beşikteki çocuğun düşmemesi için beşiğe sarılıp bağlanan, kumaştan yapılmış enli bağ, bağıldak; kadınların âdet zamanında bağladıkları bez, bağıldak; yaklaşık 30 santimetre eninde bir metre boyunda, uçlarında birer metre kaytanı olan, astarlı, ipek ve sırma işlemeli kumaş, bağıldak* (TS: 227) | **bağırdağ** ~ **bardak** ~ **bagartak** ~ **bagartlak** ~ **bagırdak** ~ **bağarcık** ~ **bağardak** ~ **bağartlak** ~ **bağcak** ~ **bağirtah** ~ **bağirtlak** ~ **bağıtlak** ~ **bardak** ~ **bardaklık** ~ **bartlak** ~ **bavıdak** ~ **bavırdak** ~ **boğırdak** *çocuğun düşmemesi için beşiğe veya salıncağa bağlanan enli kuşak; küçük çocukların göğüslerine bağlanan kuşak; çocuk kundağı; çocukları beşiğe bağlamaya yarayan yuvarlak tahta; harman aktarılırken altta kalan diri saplar* (DS II: 478) | **bağırdanlık** *Yörük kadınlarının giyim eşyası* (DS II: 479) | **bağır içliği** ~ **bağır işliği** *yelek, mintan* (DS II: 479) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **bawırdağ** *erşikke, er-turman äbzelderine, qamşı t.b. mağılatın ayıl, jalpaq qayıs*

– *eyer kayışı, yassı kayış* (KETS II: 137) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ **baartık göğüslük** (Vasiliev, 1995: 99) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Türkçe bir ad olan bağırdak, Arapça ve Farsçaya da geçmiştir. Ar. **bagitak**, **baglutak yelek**; Far. **bagitak göğüslük, önlük, zırhun veya elbisenin göğüslüğü** (TVS: 66). Kelime Doerfer’de **bağiltāq** ‘*wattiertes Kleidungsstück unter dem Panzer*’ şekliyle kayıtlıdır (TMEN II: 297-298).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

bağırdak < T. bağır ‘*ciğer, bağır, göğüs*’ + dak (İİYE)

Clauson → bağırdak ‘*one of a garment*’ < bağır. Clauson’a göre, kelime çok çeşitli manalara gelir ancak temel anlamı ‘*ciğerleri korumak için giyilen giysi veya sargı*’dır. Orta Türkçe döneminde karşımıza çıkan *bağıldak* şekli ise kelimenin ikincil bir formudur. Osmanlı Türkçesinde ‘*kundak, bebeği beşikte tutmak için bağlanan bağ*’ anlamıyla yaşamaktadır (Clauson, 1972: 319). Clauson daha sonra kelimenin, tarihî ve yaşayan lehçelerdeki görünüşleri ve anlamlarını da verir:

Kar.	bağırdak	<i>kadın göğüslüğü</i>
Çağ.	bağiltak	<i>başı ve vücudu saran pamuk kaftan</i>
	bağırdak	<i>beşikteki çocuğun düşmemesi için beşiğe sarılıp bağlanan, kumaş veya kolan</i>
	bağiltak	<i>ceket</i>
Kıp.	bağırdak	<i>peçe, duvak</i>

Gülensoy → bağırdak ‘*kolan; kadın göğüslüğü*’ < bağır ‘*bağır, karaciğer*’ + dak (Gülensoy, 2007: 103)

Doerfer → Doerfer, kelimenin etimolojisiyle ilgili çok fazla değerlendirme yapmaz ancak eski şeklin ***bayirtlaq** olabileceğini ve modern şekillerin aşınma (Alm. Abschleifung) yoluyla oluştuğunu ifade eder (TMEN II: 297-298).

3. donbal bir çeşit kıyafet

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **donbal** (KY B6v.11) *bir çeşit kıyafet* (Cin, 2011: 522)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ **dambal** *şalbar işinen kiyetin juqa işkiyim – pantolon altından giyilen ince iç çamaşırı* (KTTS, 2008: 186) || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Räsänen → tanban ‘*Hosen*’ < F. tan-bān (Räsänen, 1969: 460).

Kıssa-yı Yûsuf’un yayını yapan araştırmacının verdiği tanım, kıyafetin niteliğini tam olarak ifade etmediği için açıklayıcı olmaktan uzaktır. Başka bir tarihî metinde geçmediği için de karşılaştırma şansımız bulunmamaktadır. Metindeki kullanımı da tatmin edici bir tanım yapmayı güçleştirmektedir: “*ibrâhim ‘imâmesin başına çaldı/ismâ’il kemerini kuşandurdu/işak sawçı donbâlni hem kiyürdi/bardağına suwın dağı koyar emdi*”. Ancak yine de başlık ve kemerden sonra giyildiğine göre donbal’ın bir dış giyim çeşidi olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Mevcut durumda bu ad ile ilgili elimizdeki tek bilgi, bir dış giyim adı olduğudur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi biz Kaz.dambal şeklinin, bu adın çağdaş lehçelerdeki bir kalıntısı olduğunu düşünmekteyiz. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki EAT’de dış giyim adı olan *donbal*, Kazak Türkçesinde bir iç giyimi karşılar hale gelmiştir. Peki böyle bir şey mümkün müdür? Yani tarihî metinlerde dış giyim türlerinden birini ifade eden bir ad, günümüzde giyimin farklı bir türünü ifade edebilir mi? Bu soruya en güzel cevap, *ton* adı olacaktır. Bilindiği gibi ton, Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde bütün giyim türlerini ifade etmek için kullanılırken bugün Türkiye Türkçesinde iç giyim adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karaağaç, Türkçe Verintiler Sözlüğü’nde, F. *tonbān* ve *toneke* sözlerinin, T. ton’dan alıntı olduğunu ifade etmektedir (TVS: 257). Farsça sözlüklerde bu kelimelerin alıntı olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Eğer bu bilgi doğru ise, yani F.

tonbān ve *toneke*, T. ton'dan alıntı ise, o zaman hem EAT *donbāl* hem de Kaz. *dambal* sözlerinin Farsçadan geri alıntı olduğunu da düşünebiliriz.

4. içlik içlik; elbise altına giyilen giyim

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **içlik** (İM 166) *astar* (Battal, 1997: 32) || **Kıp.**→ **içlik** (Ter. 20b.2) *içlik* (Toparlı vd., 2000: 108) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **içlik** *hık. içe giyilen çamaşır; iç gömleği* (TS: 1148) | **içlik** *iç gömleği; Firenggömleği, mintan; içe giyilen hırka, zıbın; pamuklu mintan; yelek* (DS VII:) || **Tkm.**→ **içlik** *kostyumung, paltoning ve ş. m. iç tarafına tutuyla:n mata* (STY, 1962: 346) || **Kaz.**→ **iştik** *terliktin işinen salınatin şüberek jabağı; astarlıq mata – terliğin altına konulan yapağı; astarlık kumaş* (KETS XV: 750) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **aslek** *gömlek astarı* (ÇS, 1950: 7)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Bul.→ **içlik** *giysi altına giyilen yelek* || **Srp.**→ **içluk, işluk** *kışın soğuk havalarda giyilen, sıcak tutan yelek* || **Mak.**→ **işlek** *mintan iç giysi* (TVS: 384)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

içlik < T. iç ‘herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil’ + İİK (İİYE)

Clauson → içlik ‘*stufing of a saddle*’ < iç. Clauson kelimenin, Tuva Türkçesinde **iştik**, Osmanlı Türkçesinde **içlik**, Karahanlı Türkçesinde **içlik** ‘*stufing of a saddle*’ şekillerinde olduğunu kaydeder (Clauson, 1972: 26).

Gülensoy → içlik ‘*içe giyilen çamaşır*’ < iç + lik ; OT içlik ‘*eyer keçesi*’. And. Ağz. içılık, işlik, eslık, içlik (Gülensoy, 2007: 425)

Tietze → içlik / işlik ‘iç gömleği; Frenk gömleği, mintan’ < iç + lik. Tietze’ye göre ikinci varyant belki birinci varyantın fonetik gelişimidir: /ç/ > /ş/ (Tietze, 2009: 367)

5. içreki don içe giyilen elbise, iç çamaşırı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ içreki don
(BL 27a.9) içe giyilen elbise, çamaşır (Turan, 2001: 142)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

içreki don < T. iç ‘herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil’ + re (yön gösterme eki) + ki (aitlik eki) / T. don ‘giysi’

6. im pāçesi iç donu, don

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ im pāçesi
(SA 73a.7) iç donu, don (Altun, 2015: 209)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

īm pāçesi < T. üm ‘*pantolon, don*’ / F. pāçe ‘*pantolon, don, şalvar gibi giyeceklerde bacakların çıktığı aşağı bölüm*’ + sI (iyelik eki).

Farsçada *pāçe*, doğrudan ‘*pantolon*’ anlamına gelmektedir (Bkz. Steingass, 1998: 229). Bu kayıttan yola çıkarak bu adın, pantolonun bir bölümünü, paçasını, değil, bir pantolon çeşidini ifade ettiği kanaatindeyiz.

7. *ışton iç donu, don; iç çamaşırı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **ışton** (İM 167) *iç donu, don* (Battal, 1997: 35) | **iç ton** (KE 57v.9, 58r.2, 143v.21, 120r.1, 120r.2, 143r.18, 111r.19, 202v.1) *iç donu* || **Kıp.**→ **iç ton** (TZ 31b.11) *iç donu, urba* (Atalay, 1945: 175) | **iç ton** (Ter. 19b.8) *don* (Toparlı vd., 2000: 108) | **ışton** (Kİ 9) *iç donu* (Caferoğlu, 1931: 38) || **EAT**→ **iç don** (BL 27b.4, 27b.5) *iç çamaşırı, içe giyilen giysi* (Turan, 2001: 141) | **iç ton** (KT 56a.9) *iç çamaşırı* (Topaloğlu, 1978: 321) | **iç ton** (SA 25a.4) *belden aşağısını örten elbise* (Altun, 2015: 209)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **ıştan** *uzun balaqtı dambal – uzun paçalı don* (KTTS, 2008: 948) || **Tat.**→ **ıştan** *iç donu* (Ganiyev, 1997: 425) || **Özb.**→ **ışton** *tänäning beldän pastki qismigä kiyilädigän, uzun ikki pãçalı içki kiyim, lâzim – vücudun belden aşağısına giyilen, uzun, iki paçalı iç giyim, pijama* (ÜTİL II, 2006: 260) || **Y.Uyg.**→ **ıştan** *iç donu* (YUTS, 1995: 180) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **ştanı** *iç giysisi, iç çamaşırı; pijama altı* || **Fin.**→ **tanit** *pantolon* || **Erm.**→ **ışdonı** *don, iç donu, kilot* || **Bul.**→ **iç don, içdonú** *iç giysi* (TVS: 383; Esen, 2008: 371; Vas IV: 477; Räsänen, 1969: 168)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ışton < T. iç ‘*herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil*’ / T. ton ‘*giysi*’

Clauson → içton ‘drawers, trousers’ < iç ‘iç’ / ton ‘elbise’. Eski bir alıntı olarak Rusçada **shtany** şekliyle görülür. Clauson, bazı çağdaş lehçelerde görülen **iştan** şeklinin Rusçadan alıntı olduğu fakat Osmanlı Türkçesindeki **içdon** şeklinin ise Eski Türkçedeki şeklin devamı olduğu görüşündedir. Kelime Eski Uygur Türkçesinde **içton**, Karahanlı Türkçesinde **iştan** / **ušta:n** ‘trousers, drawers’, Çağatay Türkçesinde **iştan** / **iştan** ‘knee-length drawers / under-garment’, Kıpçak Türkçesinde **içton** ‘underlinen; inner garment’ şeklindedir (Clauson, 1972: 21).

Gülensoy → içdonu ‘içe giyilen don’ = ET iştan (< iç + ton). TatK iştan > Rus. ştanı (Gülensoy, 2007: 423).

Tietze → iştanı ‘don’ < iç ve don (Tietze, 2009: 428)

Radloff → iştan ‘[Tar., Dsch.]die Unterhosen’ < iç + ton (Radloff II, 1561)

Açıklamalar

Kıyasü'l-Enbiya'nın bilimsel neşrini yapan Ata, 57v.9, 58r.2, 143v.21, 120r.1, 120r.2, 143r.18, 111r.19, 202v.1'de geçen *iç ton* kelimesini, ayrı bir madde başı olarak almamış, *ton* başlığı altında değerlendirmiştir (Bkz. Ata 1997: 641-642). Semantik bakımından farklı bir nesneyi karşıladığı için, ayrıca tarihî ve çağdaş lehçelerle bütünlük sağlanması açısından biz, *iç ton* kelimesini ayrı bir madde başı olarak değerlendirmeyi daha uygun gördük.

8. töşbağı göğüs bağı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ töşbağı (İM 150) göğüs bağı
(Battal, 1997: 75) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

töşbağı < T. töş ‘göğüs, bağır’ / T. bağı ‘bağlamak için kullanılan kemer, bez vb.’

+ 1 (iyelik eki)

9. yişim baldıra çekilen potur; tozluk; iç donu

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **yişim** (DLT 453/356) *tozluk, soğukta iki bacağa giyilen bir çift tozluk* (Ercilasun, 2015: 978) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **işim** (Ter. 19b.10) *baldıra çekilen potur* (Toparlı vd., 2000: 110) | **yişim** (İd.Haş. 32) *iç donu, işim* (İzbudak, 1936: 54) | **yişim** (Kİ 94) *don – iç don, şalvar* (Caferoğlu, 1931: 125) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **sım** *matadan tigelgen şalbar – kumaş şalvar, pantolon* (KETS XIII: 502) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **şim** *pantolon* (KTLS: 690) || **Y.Uyg.**→ **şim** *pantolon* (KTLS: 691) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime **işim** ‘*Art Fussbekleidung (Doğu Sibirya)*’ ve İschimi ‘*Schuhe, an welche Strümpfe angenehet sind*’ şekilleriyle Rusçaya da geçmiştir (TMEN II: 184-185).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yişim < T. *yış- ‘kırılma, burkulma, dönme’ – ım (FİYE)

Clauson → yişim ‘*the gaiters worn on the lower part of the legs in cold weather*’ < *yış- / ?*ış- ‘kırılma, burulma, dönme’. Clauson’ a göre yışığ ‘*kordon, bağı, halat, ip, sicim*’ ile aynı kökten gelmektedir. Çağdaş lehçelerden sadece Baraba diyalektinde yişim ‘*çorap*’ anlamıyla yaşamaktadır. Farsçada, alıntı bir kelime olarak *işim* şekliyle ve ‘*güreşçilerin giydiği pantolon*’ anlamıyla kullanılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde **yışım**, Kıpçak Türkçesinde **ı:şı:m** ‘*a sort of trousers*’ / ışım / yışım şeklindedir (Clauson, 1972: 978).

Radloff → işim ‘*[Tara.] das Geflecht*’ (Radloff I, 1893: 1555)

Bang → < äš- ‘*zusammendrehen, drillen*’ (TMEN II: 184-185)

Räsänen → yişim ‘*Beinkleid, das man bei der Kälte über die Schenkel zieht*’ < iç ‘*innen*’ + üm/im ‘*Hosen*’ (Räsänen, 1969: 204)

Açıklamalar

Doerfer, en eski şeklin yişim olduğu gerekçesiyle, Bang’ın “< äš-“ etimolojisini kabul edilemez bulmaktadır. Ayrıca Le Coq’un kaydettiği şim ~ işim ‘*Eine Falkenschürze, um die Kleider gegen die Exkrementen der Falkenvögel zu schützen, wird nicht getragen. Statt diesen zieht man grosse weite Reitbeinkleider an; sie reichen bis zum Gurt und nehmen die Schösse des Rockes auf*’ şekillerini de nakleder (TMEN II: 184-185). Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla şim ~ işim ‘*bel ve etek kısmını kaplayacak şekilde elbisenin üstüne giyilen, geniş ve büyük bir nevi binicilik kıyafeti*’dir.

Kazakça sim şeklinden dolayı Räsänen’in iç+im açıklaması da kabul edilebilir değildir. Kelime iç+im şeklinde bir gelişim gösterseydi Kazakça şeklin /ş/ li olması beklenirdi.

I. 7. Kıyafet Bölümleri

1. ağıl pantolon, şalvar gibi giysilerin bağının veya lastiğinin içinden geçtiği yer

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ ağıl (BL 27b.6) *pantolon, şalvar vs. gibi giysilerin bağının veya lastiğinin içinden geçtiği yer* (Turan, 2001: 113)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

2. 'alem çeşitli renkte dantellerle süslü elbise kenarı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ 'alem (BL 27b.3, 13b.8, 27b, 27b.4) *çeşitli renkte dantellerle süslü elbise kenarı* (Turan, 2001: 115)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

'alem < A. 'alem 'işaret, alamet, iz, nişan, emare; bayrak, meşhur kişi; önemli kişi' (Mutçalı, 1995: 591)

3. ard etegi elbisenin, gömleğin arka kısmı, arka kenarı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ ard etegi (Yu.Ze. 19b.547) *elbisenin, gömleğin arka kısmı, arka kenarı* (Yıldız, 2008: 329)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ard etegi < T. art ‘arka’ / T. etek ‘giysinin belden aşağı kısmı’ + I (iyelik eki)

4. arğaç *elbise yırtmacı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ arğaç (BL 27b.9) *elbise yırtmacı* (Turan, 2001: 116)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ arğaç *dokuma tezgahlarında enine atılan iplik, atkı* (TS: 148) | arğaç ~ argeç ~ argiç ~ arkaç *dokumalarda çözgü üzerine enliliğine atılan ip; bir iplik topunun bir çalıya sarılarak aldığı kavun biçimi* (DS I: 308) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

arğaç < T. arğa- ‘atki atmak’ + ç (FİYE)

Clauson → arğaç ‘the woof of a woven material’ < ar- (Clauson, 1972: 216)

Gülensoy → arğaç ‘dokumalarda çözgü üzerine enliliğine atılan ip’ < arğa - ‘atki atmak’ ç (Gülensoy, 2007: 76)

Eren → arğaç ‘dokuma tezgahında çözgü üzerine atılan iplik, atkı’ < arğa- ‘atki atmak’ – ç. Kelime Türkmen Türkçesinde **arğaç**, Kırgız Türkçesinde **arkak**, Kazak Türkçesinde **arkau** şeklindedir. Kelime Türkçeden Farsçaya arğâç ‘yarn, the weft’ şekliyle geçmiştir. Clauson, ar- kökünden –ğaç ekiyle kurulduğunu dile getirmiş ancak ar- kökünün ‘to be tired; to deceive’ anlamlarına geldiğini saklamamıştır. Ligeti de kelimeyi ar- köküne bağlar ancak kökün anlamını vermez (Eren, 1999: 16).

Tietze → arğaç ‘dokuma tegahında enine atılan iplik, atkı’ < ET arkaç ‘a.m.’ (Tietze ,20072: 194)

Radloff → arğaç ‘*Webereinschlag, Schussfaden*’ = arkak; Osm. arğaç (Radloff I, 1893: 298)

Doerfer → arğāč ‘*yarn, the weft*’ < arğa- ‘*an den Sattelrahmen festbinden*’ (TMEN II: 42)

Nişanyan → arğaç < ET arkağ ‘*dokumada enine ya da aykırı atılan iplik*’ < ET arka- ‘*ardından veya aksi gitmek*’ + (g)Aç (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Erdal’ın, OTWF’de -(X)g ekini tartışırken verdiği örneklerden biri de arka-g ‘*the woof of cloth*’ kelimesidir (Erdal, 1991: 179). Muhtemelen her iki kelimenin kökü de aynı: *arka-*. Aynı kökten hem *arğaç* hem de *arkag* şekilleri türemiş.

5. **āster** giysilerde kumaşın ya da derinin içine geçirilen ince kat, *astar*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **astar** (TZ 8a.3) *astar* (Atalay, 1945: 142) | **astar** (İd.Haş. 32) *elbise ve sairenin altına kaplanan bez* (İzbudak, 1936: 6) || **EAT**→ **āster** (CTD Ü1 51.b) *astar* (Ersoylu, 1989: 288) | **astar** (BL27b.8) *astar* (Turan, 2001: 116) | **astar** (KT 254b.4) *astar* (Topaloğlu, 1978: 38)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **astar** *Far. āster giyecek, perde, çanta, ayakkabı vb. şeylerde, kumaşın veya derinin iç tarafına geçirilen ince kat; sıvanacak, boyanacak yerlere boyadan önce sürülen kat; gemicilikte bir şeyi sağlamlaştırmak için kullanılan bez, halat, ağaç vb.* (TS: 170) || **Tkm.**→ **astar** (Eren, 1999: 23) || **Kaz.**→ **astar** *sırtkiyimning körpening işki jağı – giysilerin iç yüzü* (KTTS, 2008: 62) || **Tat.**→ **astar** *kiyêmnêng tışi bêlen êçê arasına salıngan materiya – giysinin dışı ile içi arasına koyulan kumaş* (TTAS I: 78) || **Özb.**→ **astar** (*a. yapinçik, pãrdã; f. içdan tikilgãn matã*) *kiyim yaki körpã, körpãçã singãri nãrsãlãrning içki qavãti, içki tãmãniğã tikilgãn material – kıyafet ve yastık gibi şeylerin iç katı, iç tarafına dikilen materyal* (ÜTİL I, 2006: 110) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Farsça kökenli *astar* kelimesi, Türkçe aracılığıyla aşağıdaki dillere de geçmiştir:
Far.→ *astar alt; altlık; temel, dip* || **Ar.**→ *usturci eski mobilya tamircisi, boyacı* || **Erm.**→ *astar, asdar astar* || **Mac.**→ *ezther, eztar, istár, iszler, iszlar, astar, esztár astar* || **Rom.**→ *astár astar, elbisenin iç kısmı; filtre bezi* || **Bul.**→ *astár, hastár astar* | *astarlık, hastarlık astarlık kumaş, astar kumaşı* | *astarciya astar yapan veya takan* || **Srp.**→ *ástar, hástar pamuklu kumaş; astar; kefen* || **Arn.**→ *astár, hastár ince dokuma; elbise astarı* || **Mak.**→ *astar astar, giysi altlığı* || **Yun.**→ *astári, astár astar* (TVS: 46; Eren, 1999: 23)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

aster < F. *āster* 'esvabın iç yüzü, betane; her nesnenin batınından yani iç yüzünden kinaye olunur' (Bu.Ka.: 26)

Eren → *astar* 'giysilerde kumaşa geçirilen iç kat' < Far. *āstar/astar* 'a kind of course thin stuff fit for lining garments; the inside of anything, the lining of a garment' ; Tü. > Blg. *xastar*, Srp. *astar* (Eren, 1999: 23)

Eyüboğlu → *astar* 'astar' < Fars. *âster* 'içörtüsü, giysinin içine dikilen içlik' (Eyüboğlu, 1998: 22)

Tietze → *astar* 'iç kumaş' < Fa. *astar* 'a.m.' (Tietze, 2002: 212)

Radloff → *astar* 'das Futter, Unterfutter' = Pers. *آستار* (Radloff I, 1893: 550) | *ästär* 'das Futter des Rockes' (Radloff I, 1893: 885)

6. *āstîn* *yen, elbise kolu*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ *āstîn* (CTD Ü1 20.b) *yen, elbise kolu* (Ersoylu, 1989: 288)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

āstīn < F. āstīn ‘The sleeve of a garment’ (Steingass, 1998: 55)

Tietze → astin ‘elbise kolu, yen’ < Fa. āstīn ‘a.m.’ (Tietze, 2002: 213)

7. biṭāne giysilerde kumaşın ya da derinin içine geçirilen ince kat, astar

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ biṭāne (İr.Mü. 128b.7)
astar (Toparlı, 1992: 510) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

biṭāne < A. biṭāne ‘iç, dahil; [elbisede] astar; maiyet, çevre, arkadaşlar’

(Mutçalı, 1995: 60-61)

8. biyik dikiş yivi; don ağına veya giyimin eteğine eklenen parça

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ biyik (İM 166) dikiş yivi [Bunun doğru manası “don ağına veya giyimin eteğine eklenen parça”dır ve bu manayla bugün Anadolu’da da yaşamaktadır] (Battal, 1997: 20) || Kıp.→ - ||
EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **beyik~biyik** *don ve şalvarın iki bacak arasında kalan ağ kısmı; iç ve dış donu* (DS II: 645) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni tespit edilememiştir.

9. bogmak *düğme, gömlek düğmesi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **bogmak** (DLT 235/204) *gömlek düğmesi* (Ercilasun, 2015: 592) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **boğma** *şalvar* (DS II: 729) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

bogmak < T. bog- ‘*el, ip vb. ile bir şeyi çepeçevre sıkmak*’ + -mAK (FİYE)

Clauson → boğmak ‘*something worn tightly round, or on, the neck, collar-button, necklace*’ < boğ-. Clauson kelimenin sadece Osmanlı Türkçesinde **boğum**’un eş anlamlısı olarak korunduğunu [Sami, boğmak ‘*joint, knot*’ ile boğmuk’u ‘*necklace*’ birbirinden ayırmıştır] ifade etmektedir. Karahanlı Türkçesinde **boğmak** ‘*the collar-button of a shirt*’, **boğmak** ‘*a necklace of gold, etc. set with jewels and pearls, with which the bride is adorned for her wedding*’; Osmanlı Türkçesinde **boğmak** ‘*necklace*’ şeklindedir (Clauson, 1972: 315)

Gülensoy → boğmak ‘*düğüm, boğum; gerdanlık; parmak boğumu; kese*’ < boğ – mak (Gülensoy, 2007: 157)

Tietze → boğmak ‘*boyun halkası, kolye*’ < ET boğmak ‘a.m.’ [boğ – mak] (Tietze, 2002: 365)

10. **bürük** torba, şalvar vb. şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **bürük** (DLT 193/166) torba, şalvar vb. şeylerin ğzını büzmeye yarayan ip (Ercilasun, 2015: 607) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **bürük** çarşaf, baş örtüsü; duvak (TS: 424) | **bürük** baş örtüsü; çarşaf, çar; örtü, peçe; duvak; atkı; hamam havlusu (DS II: 828) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ **börkeü örtü** (Ganiyev, 1997: 64) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **bürüke pantolon** (Vasiliev, 1995: 212) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

bürük < T. bürü- ‘sarmak, kaplamak, örtmek’ + -K (FİYE)

Clauson → bürük < bür-. Clauson’a göre kelime Güneybatı Türkçesinde bürük ‘*pucker, gather*’ şeklinde korunmuştur ve ‘*a stuffed pancake*’ anlamındaki **börek** kelimesinin, aynı kelimenin daha sonraki bir şekli olup olmadığı cevaba muhtaç bir sorudur. Açık bir etimolojisi olmamakla birlikte birçok kuzeybatı ve güneybatı lehçesinde daima -ö- ile telaffuz edilir. Karahanlı Türkçesinde **bürük** ‘*any circular drawstring like that in the mouth of a leather food bag or the top of the trousers and the like*’ şeklindedir (Clauson, 1972: 362).

Gülensoy → bürük ‘*kadınların baş örtüsü*’ < bü – r + ük (Gülensoy, 2007: 196)

Tietze → *bürük* ‘*bürgü, çarşaf, kadınların sokak giysisi*’ < *bürü – k* (Tietze, 2002: 407)

11. ceyb *yaka, cep*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **ceyb** (Gül. 4b.4) *yaka* (Özkan, 1993: 279)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **cep** *Ar. ceyb genellikle bir şey koymaya yarayan, giysinin belli bir yeri açılarak içine yerleştirilen astardan yapılmış parça* (TS: 453) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **siäp** *tasche ‘cep’* (Stachowski, 1995b: 133) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **ceb, cep** *cep, torba* || **Rus.**→ **zëp’** *cep, torba, para kesesi* || **Erm.**→ **ceb** *cep* || **Mac.**→ **zëb, seb** *cep* || **Bul.**→ **ceb, cab, cob** *cep* || **Srp.**→ **džëb, džëp** *cep* || **Arn.**→ **xhëp, xhap, zhap** *cep; tütün kesesi* || **Mak.**→ **ceb, jep** *cep* || **Yun.**→ **cëpi** *cep* (TVS: 154; Vas II: 95; Räsänen, 1969: 124)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ceyb < *A. ceyb* ‘*göğüs, sine, bağır; sinüs; delik, oyuk; cep; bozuk para çantası*’ (Mutçalı, 1995: 143)

Eyüboğlu → *cep* ‘*cep*’ < *Ar. ceyb* ‘*cep, gömleğin yaka açıklığı*’ (Eyüboğlu, 1998: 54)

Tietze → *cep / ceb* ‘*göğüs [ten ile gömlek arası]*’ < *Ar. cayb* ‘*a.m.*’ (Tietze, 2002: 422)

Räsänen kelimenin, Arapçadan doğrudan değil, Farsça aracılığıyla alındığı görüşündedir (Räsänen, 1969: 124).

Açıklamalar

Stachowski, Arapçadan alıntı kelimelerin Yakutçadaki görünümünü incelediği *Arabische Etymologien in der Geschichte der jakutischen Wortforschung* adlı makalesinde A. *ceyb* ‘cep’ kelimesinin Yak. *siäp* şeklinde olduğunu, Pekarski’nin sadece kelimeyi verdiğini ancak herhangi bir açıklama yapmadığını, Popov’un ise bu kelimeyi hiç vermediğini ifade etmektedir. Yine yazar, Pekarski’ye atıfla *Yak. siäp* < *Osm. ğäp* < *F. ğeb* < *A. ğaib* = *Hak. izäp*; *Şor. izäp* şekillerinin birbirleriyle ilişkili olduklarını söylemektedir (Stachowski, 1995b: 133).

ceyb >> *siäp* denkliğinde açıklanmaya muhtaç iki durum söz konusudur: Birincisi e > iä, ikincisi ise #c > #s denkliği. Birinci denklik GTü. ile Yak. arasında çok bilindik bir ses denkliğidir ki ünlü uzunluklarıyla alakalıdır. Bilindiği gibi uzun ünlüler Yakutçada diftonglaşır. Burada, diftonglaşan ünlülerin Türkçenin asli uzun ünlüleri olması gerektiği ve *ceyb* kelimesinin de Türkçe değil Arapça bir kelime olduğu noktasında itiraz gelebilir. Ancak unutmamak gerekir ki, kelime her ne kadar Arapça bir kelime olsa da Yakutlar bunu doğrudan Arapçadan almadılar, bir Türk lehçesi aracılığıyla aldılar. O zaman, aynı şekilde aldıkları diğer Türkçe kelimelerde ne gibi değişiklikler görüldüyse aslı Arapça olan *ceyb* kelimesinde de aynı değişiklikler görülmüş ve y’nin etkisiyle uzayan e diftonglaşmıştır.

İkinci duruma yani #c > #s denkliğine gelince, bildiğimiz kadarıyla GTü. ile Yak. arasında böyle bir denklik yoktur. Bu durumda farklı alternatifleri de düşünmek gerekmektedir. Burada akla en uygun açıklama, Stachowski’nin de işaret ettiği gibi, kelimenin doğrudan doğruya Osm.’dan ya da kelimeyi #c’li şekliyle kullanan bir lehçeden değil de A. #c > #y yapan Nog. ya da Tat. gibi bir lehçeden alıntılanmış olmasıdır (Stachowski, 1995b: 133). Bu ön kabulle yola çıktığımızda açıklamamız daha kolay olacaktır çünkü GTü. #y > Yak. #s’ye denk gelmektedir. O halde kelimedeyse, *ceyb* > *yep* > *siäp* şeklinde bir gelişmeden söz edebiliriz.

Ögel, *künçük* sözünün Eski Türkçede ‘cep’ anlamında kullanılan en eski sözlerden biri olduğunu, ayrıca **koyun** sözünün de yine ‘cep’ anlamında kullanıldığını söyler. *Künçük* kelimesinin asıl anlamının ise ‘gömlek veya elbisede açılan bir yarıklık veya kesinti’ olduğunu ifade eder. Ögel ayrıca, Anadolu ağızlarında cep karşılığı olarak kullanılan *goncuk*, *kuncik*, *kancik* gibi kelimelerin Eski Türkçe *künçük* ile ilgili

olabileceğini ancak *koyun+cuk* gibi farklı bir kaynaktan gelmiş olabileceğinin de gözden uzak tutulmaması gerektiğini söyler (Ögel, 1985: 63).

12. **çabuk** *don ağına veya giyimin eteğine eklenen parça*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **çabuk** (İM 166) *don ağına veya geyimin eteğine eklenen parça* (Battal, 1997: 23) || **Kıp.**→ **şabu** (TZ 9a/1) *giysinin bir yerini genişletmek için eklenen parça* (Kaymaz-Mohammad, 2016: 4) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **çapık** *pantolon ve don genişlemesi için iki bacak arasına eklenen parça* (DS III: 1075) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **şabuw** *kiyimniñ etegine, qoltığına, awına üşkildep qıyıp salınatın qıyıqşa – giysinin eteğine, koltuğuna ya da ağına eklenen üçgen parça* (KETS XV: 183) || **Tat.**→ **çabū** *Rockschooss* (Räsänen, 1969: 94) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime Farsçaya **çapuk** ‘ağ, apışlık’ şekliyle geçmiştir [Doerfer’in kayıtlarında vokaller uzun] (TVS: 176; TMEN III: 15).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Tietze → **çabuk** / **çapık** ‘*pantolon ve don genişlemesi için iki bacak arasına eklenen parça*’ < Çağ. **çapuk** ‘a.m.’ (Tietze, 2002: 476)

Etimoloji sözlüklerinde açık bir etimolojisi bulunmayan **çabuk** kelimesin kökü Ön Türkçe *çAp ‘a k. of cloak; lap, skirt; used clothing; bedding under the saddle; woman’s gown; gown; gusset (in clothes)’ olmalıdır. Harezmi Türkçesinde ve Anadolu ağzlarında ‘*pantolon ağına eklenen parça*’ anlamına gelecek şekilde kullanılan kelime Halaçça **çabu** ‘*trimmed section on a woman’s tunic*’, Kırgızca **çabū** ‘*gusset in clothes*’, Karakalpakça **şabuw** ‘*gusset in clothes*’, Kumukça **çabiw** ‘*gusset in clothes*’, Nogayca **şabuw** ‘*gusset*’, Hakasça **sabi** ‘*gusset in clothes*’, Tuvaca **şavi** ‘*gusset in*

clothes' ve Tofacada **şabiy** '*gusset in clothes*' düzenli ses denklikleriyle ve aynı anlamda varlığını devam ettirmektedir (EDAL: 444).

Usmanova, kelimenin kökeniyle ilgili EDAL'deki açıklamaları vererek *cap*-filinin Kırgız Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Özbek Türkçesi ağızlarındaki *cap* '*kasık*' kelimesiyle aynı kökten olduğunu ekler (Usmanova, 2011: 17).

13. **çirguy** *böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **çirguy** (DLT 551/452) *böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik* (Ercilasun, 2015: 624) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **şırğa** *körpeniñ jiyegine salatın bulıq – yorganın kenarına açılan delikler* (KETS XV: 590) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni net değildir. Clauson kelimeyle ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: *çirgu:y* < ?. Clauson kelimenin KB'de ne anlamda kullanıldığının belirsiz olduğunu, mecazi olarak '*someone who takes in but does not give out*' anlamıyla kullanılıyor olabileceğini ifade etmektedir. Karahanlı Türkçesi **çirgu:y** '*the midrib of an arrow-head*' ; *çirgu:y* '*the loop through which the belt passes on either side of a robe*' (Clauson, 1972: 428)

14. **dolaşma** *ayakkabı veya çizme bağı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ dolaşma
(BL 12b.9) *ayakkabı veya çizme bağı* (Turan, 2001: 129)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

dolaşma < T. tolga- ‘dolamak, takınmak’ + -ş (FFYE) + -mA (FİYE)

15. eşelik *ökçe*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ eşelik (İd.Haş. 22) *ökçe*
(İzbudak, 1936: 19) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ eşik *ayakkabı ökçesi* (DS V: 1792) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ -
|| Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

eşelik < T. eşe + IİK (FİYE)

16. etek *elbisenin belden aşağı kısmı, etek*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **etek** (DLT I 68-18) *etek* (Atalay, 2013: 202) ||
Har.→ **etek** (ME 103.3) *etek* (Yüce, 2014: 121) | **etek** (KE 87r.14, 83v.6, 228v.4, 237v.12, 27r.17, 83v.5, 86v.11, 91r.1, 110r.2, 110r.4, 219r.5, 227v.11, 84v.8, 244v.10, 67v.5, 133v.11, 109v.13, 198v.21, 207r.1, 209r.21, 232r.5) *etek-elbise için-; uç, kenar* (Ata, 1997: 213) | **etek** (NF 7.3, 158.13, 178.10, 178.12, 361.13) *-elbise için- etek, kenar* (Ata, 1998: 139) || **Kıp.**→ **itek** (İr.Mü. 135a.1) *etek* (Toparlı, 1992: 542) | **etek** (TZ 15b.7) *etek* (Atalay, 1945: 170) | **etek** (Ter. 20a.3) *etek* (Toparlı vd., 2000: 106) | **etek** (Ter. 20a.3) *etek* (Toparlı vd., 2000: 106) | **etek** (K. VII.25) *etek* (Özyetkin, 1996: 212) | **etek** (KF 159a.7) *etek* (Kuanişbayev, 2006: 103) | **etek** (Gül.Ter. 41.5, 14.11, 15.1, 41.4, 231.5, 261.2, 192.9, 192.13, 330.13, 137.7, 233.7, 234.10) *etek* (Karamanlıoğlu, 1978: 249) | **ätäk** (Kİ8) *bugünkü manasında* (Caferoğlu, 1931: 12) || **EAT**→ **etek** (Mar. 8b.12, 24a.9, 64b.8, 6b.12, 57b.6) *etek* (Özavşar, 2009: 241) | **etek** (Gül. 4a.5) *belden aşağıya uzanan elbiselerin aşağı kısımları* (Özkan, 1993: 304) | **etek** (VG 1582) *elbisenin belden aşağı olan kısmı* (Köktekin, 2007: 354) | **etek** (KY B40v.16, B41v.8, B14r.8, K13r.15, A6r.8, A6r.9, B14r.9, B40v.15, B41v.9, B53r.2, MK12v.3, D39v.9, M11/6, M70/11, K51r.3, B8v.16, K39v.9, K40v.3, K8r.4, A33r.5) *etek* (Cin, 2011: 547) | **etek** (KG 16b.12) *elbisenin belden aşağı uzanan kısmı* (Akkuş, 1995: 547) | **etek** (CTD Ü1 42.a) *etek, elbisenin belden aşağıda kalan kısmı* (Ersoylu, 1989: 301) | **etek** (Kit.Fez. 47b.1) *giysi* (Özek, 2015: 197) | **etek** (Yu.Ze. 19b.548, 20a.560, 19b.547) *kenar* (Yıldız, 2008: 376) | **etek** (Kı.Yü. 651) *etek, kenar* (Karahana, 1994: 350) | **etek** (Müs. 186.7) *etek* (Erdem, 2007: 222) | **etek** (BL 27b.2) *etek, kadın giysisi* (Turan, 2001: 133) | **etek** (KEMŞ 100b) *etek* (Mazıoğlu, 1974: 54) | **etek** (BH 8a.11, 30a.5) *etek* (Türk, 2009: 207) | **etek** (SN 328.15, 193.9, 328.10, 206.12) *etek* (Cin, 2012: 515) | **etek** (MC 97b.4) *etek* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **etek** (DK 83.10, 179.6-7, 216.12, 241.9, 257.10, 225.6) *etek* (Ergin, 2009: 108)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **etek** *bedenin belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi, eteklik; giysinin belden aşağıda kalan kısmı; giysinin alt kenarı; çadır, kanepa örtüsü gibi kumaştan olan şeylerin yere sarkan bölümü; dağ, tepe,*

yığın vb. yamaçlı şeylerin alt bölümü; yağmur sularının, çatının bazı yerlerinden içeri sızmasını önlemek için yapılan saç örtü (TS: 828) | **etek** çocuk kundağı; kadınların önlerine bağladıkları önlük; saçak, sallanan uç; namus; kasık (DS V: 1796) || **Tkm.**→ **etek** geyiming (köyneging) aşak gırası (STY, 1962: 821) || **Kaz.**→ **etek** kiyim öngirining tömengi jagı – kıyafetin ön tarafının aşağı kısmı (KTTS, 2008: 240) || **Tat.**→ **itek** külmek, alyapkiç, palto h.b.ş. ning bilden tübengê olêşê; yubka; kêşênêng kiyêm aldı, têz, al; biyêk nersenêng tübenge taba sözeklenêp ceyêlêp kitken askı kırıyê; çitê; urman, bolıt, kük h.b.ş. kırıyê; dingêz êlga, okean yarı (TTAS I: 433) || **Özb.**→ **etäk** kiyimning pastki, âsilib tüşib turadigän keng qismi; ba'zı närsälärning etäkkä ohşaş âsilgän pastki qismi; matâdan pahta teriş üçün mahsus tikilgän, bir tãmâni boyinga âsib, bir tãmâni belgä bâğlab âlinädigän buyum – kıyafetin aşağı doğru sarkan geniş kısmı; bazı nesnelerin, eteğe benzeyen alt kısmı; pamuk toplamak için dikilen, bir ucu boyna bir ucu bele bağlanan eşya (ÜTİL V, 2006: 59) || **Y.Uyg.**→ **étek** etek (YUTS, 1995: 127) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *ët'i (~ -t-) thread, to quilt | **Tung.**→ *etu- / *ute- to quilt, tuft; seam; quilted coat, lap; mitten lining; to put on, wear; upper clothes | **T.**→ *Etek lap, edge of cloth | **Jpn.**→ *ituá thread (EDAL: 524)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Erm.→ **etek**, **etah** giysi eteği || **Ar.**→ **atak**, **atag** etek, kadın eteği || **Srp.**→ **étek** etek, kadın eteği || **Arn.**→ **etek**, **jetek**, **jatek** kıyı, etek (TVS: 289; Gülensoy, 2007: 346)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

etek < T. *etek

Clauson → < T. etek (Clauson, 1972: 50)

Eren → etek 'giysinin belden aşağıda kalan bölümü; vücudun belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi; giysinin alt kenarı' < ?. Eren, kelimenin kökünün bilinmediğini ancak Ramstedt'in *etek* kelimesini *ütü-, üt ve Moğ.

ete- ‘*der Erdeentlang schleppen*’ biçimleriyle karşılaştırdığını ifade eder. Egorov’un ise Çuv. **arāk, arkā** ‘*etek*’ kelimesini, Türk diyalektlerinde yaşayan etek biçimiyle birleştirdiğini ancak bunun ses bakımından mümkün olmadığını ifade eder. Tü. > Ar. (Eren, 1999: 140).

Gülensoy → etek ‘*etek, alt kısım; elbise eteği*’ = ET, OT etek < et ‘*vücut*’ +(e)k ‘*vücutun alt kısmı*’; Tü. > Ar. eteg, atak (Gülensoy, 2007: 346)

Tietze → etek ‘*giysinin belden aşağı sarkan kısmı*’ < ET etek ‘*a.m.*’ (Tietze, 2002: 749)

Radloff → **ätäk** ‘*der Rockschooss, der Untere Saum des Kleides*’ (Radloff I, 1893: 840) | **itäk** ‘*[Kas., Bar., Tob.] der Rockschooss, Saum eines Kleides*’ = **ätäk**, **ädäk** (Radloff I, 1893: 1501)

Vambery *etek* kelimesini, Yak. it- ‘*taşımak*’, EUyg. *yitmek, itmak, itmek* ‘*atmak, fırlatmak*’, *itük, etük, etek* ‘*elbise kenarı, dağ eteği*’ kelimeleriyle ilgili görür. Ramstedt’e göre **ätäk** ‘*elbise*’ < **ätä-*, *ät*; Moğ. *ete-* ‘*boş boş gezinmek*’; Man. *fete-* ‘*kazmak*’ (Sevortyan IV: 313).

Açıklamalar

Etek sözü bütün tarihî metinlerde “*elbisenin alt kısmı*” anlamında kullanılmaktadır. Eski Türkler, etekleri süslemek için eteğe, “*eteklik böz*” adı verilen kaliteli bir kumaştan ayrı bir eteklik dikiyorlardı (Ögel, 1985: 71).

Kıssa-yı Yusuf’ta ‘*elbisenin alt kısmı*’ anlamında kullanılmaktadır. Ancak B40v.16, B41v.8, B40v.15, B41v.9, B53r.2, D39v.9, M70/11 ve K39v.9’da **art** ile birlikte kullanılıp tamlama oluşturmakta ve ‘*elbisenin arka kısmı*’nı ifade etmektedir. Aynı durum Yusuf u Zeliha’ da ve Kıssa-yı Yusuf’ta vardır. Yu.Ze. 19b.547’de ve K1.Yu. 651’de “*etek*” kelimesi “*ard*” ile birlikte kullanılıp tamlama oluşturmakta ve ‘*elbisenin arka kısmı*’nı ifade etmektedir.

Kitab-ı Fezail’de kelimenin ‘*giysi*’ anlamında kullanıldığına dair açık bir ifade yok. Kelime metinde Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicretinin anlatıldığı “*Şimdiki halde biz bunların eteklerini hod göre yürürdük didiler.*” cümlesinde geçmektedir.

Kitab fi’l-Fıkh’ta ‘*elbisenin veya cübbenin alt kısmı*’ anlamındadır: “*...oturduğu hâlde etegine baka...*”

Müseyyebname’de coğrafi bir terim olarak ‘*dağ eteği*’ anlamında kullanılmıştır.

Tematik bir sözlük olan Bahşayış Lugati’nde bugünkü anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kitab-ı Evsaf’ta ‘*Kabe örtüsünün alt kısımları*’nı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır: *çara aţlāsıla Ka’be bürinür / hemān etekleridür kim görünür*

Gülistan Tercümesi 137.7’de coğrafi terim olarak kullanılmıştır: “...*tağ etekinde...*” (Gül.Ter. 137.7); **selāmet etegi** (192.9), **sa’ādetning etekin** (192.13), **tama’ etekin** (330.13) ifadelerinde ise söz konusu soyut kavramları somutlaştırmak amacıyla kullanılmıştır.

Bahrü’l-Hakayık’ta da *elbisenin alt kısmı* anlamında kullanılmıştır.

Dede Korkut 241.9 ve 257.10’da *dağ eteği*, diğer yerlerde ise *elbisenin alt kısmı* anlamında kullanılmıştır.

17. **etik başı** *ayakkabının ucu, burnu*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **etik başı** (CC I 43b.12)
ayakkabının ucu, burnu (Argunşah-Güner, 2015: 435) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

etik başı < T. etik ‘*tabanlı, konçlu kısa çizme; ayakkabı, pabuç*’ / T. baş ‘*bir şeyin genellikle toparlakça ucu*’ + I (iyelik eki)

18. **girîbān** *yaka, elbise yakası*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ girībān
(CTD Ü1 1.b) *elbise yakası* (Ersoylu, 1989: 304)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ giribān [*f. کریبان yâqa*]
yâqa, boğiz – yaka, boğaz (ÜTİL II, 2006: 506) || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - ||
Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

girībān < F. girībān ‘A collar, the opening or breast of a garment; a cape, a hood; (met.) the neck, a pocket’ (Steingass, 1998: 1086)

Tietze → giriban ‘gömleğin üst kenarı, yakanın ön tarafı’ < Fa. girībān ‘a.m.’
(Tietze, 2009: 157)

19. heştek *pantolonun bacaklarını birleştirmek için araya eklenen üçgen parça; don ağı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ heştek (İM 166) *don ağı* [Bu, Türkçe değil Acemce bir kelimedir; bunun Türkçesi “ağ”dır] (Battal, 1997: 32)
|| Kıp.→ - || EAT→ hiştek (BL 27b.1) *elbiseye konan eklenen parça, elbise veya eldivenin üç köşeli peşi* (Turan, 2001: 140)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ heştek *entari ve pantolonlarda koltuk altında ve bacak arasında kullanılan üçgen kumaş* (DS VII: 2349) | hiştek *koltuk altı; elbisede kol altına konulan üçgen biçimindeki parça* (DS VII: 2389) || Tkm.→ - || Kaz.→ - ||
Tat.→ kêştek *öskê hem êçkê kiyêmlernêng tiyêşlê urınnarın kingeytîv h.b.ş.*

maksatlar öçên tégêlêp kuyêla torgan öçpoçmak yaki romb formasındagı materiya kiséğê – iç veya dış giyimlerin parçalarını birleştirmek için eklenen üçgen ya da kare kumaş parçası (TTAS II: 91) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **kəşte**k gömlekte omuza gelen parça (ÇS, 1950: 72)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

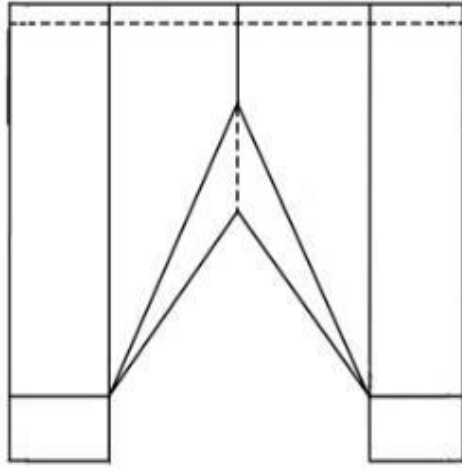
Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

heştek < F. hiştek ‘koltuk altına dikilen parça; don ve şalvar ortalarında çâpûk tabir olunan parça’ (Bu.Ka.: 363)

Tietze → hiştek ‘elbisede kol altına konulan üçgen biçimindeki parça; koltuk altı’ < Fa. hiştak ‘a.m.’ [hişt ‘tuğla’ + ak küçültme eki] (Tietze, 2009: 320)

Kelime, Farsça sözlüklerde **hiştak** ‘a small brick; a gusset; the knee-pan’ (Steingass, 1998: 461) şeklinde geçmektedir.

Figür 20 Üçgen heştekli don (Kırkıncioğlu, 2015: 273)

20. iç bağı *uçkur*; iç giyimleri bağlamak için kullanılan bağ

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ iç bağı
(KY B36v.10) uçkur (Cin, 2011: 589)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

iç bağı < T. iç ‘ten ile dış giysiler arası’ / T. bağ ‘bir şeyi başka bir şeye
tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit vb. düğümlenebilir nesne’ + I (iyelik eki)

21. içkur şalvarı ya da donu bele bağlamak için kullanılan bağ; iç kuşağı, uçkur

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ içkur (DLT I 35-22, 324-20) iç kuşağı, uçkur
(Atalay, 2013: 223) || Har.→ içkur (İM 167) iç kuşak, uçkur (Battal, 1997: 32)
| içkur (ME 138.8, 177.4) kuşak, kemer, uçkur (Yüce, 2014: 128) || Kıp.→
içkur (CC II 82b.1) kemer, uçkur (Argunşah-Güner, 2015: 715) | içkur (Kİ 9)
uçkur, don bağı (Caferoğlu, 1931: 38) || EAT→ uçkur (KG 128a.12) eski
tarzda şalvar veya dona geçirilip belde bağlanan ince kuşak, uçkur (Akkuş,
1995: 871) | uçkur (BL 27b.5; 28a.1) uçkur; bel bağı veya kemeri (Turan,
2001: 169)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ uçkur şalvarı bele bağlamak veya torba, kese vb. şeylerin ağzını
büzmek için bunlara geçirilen bağ; mec. cinsel duygu veya ilişki (TS: 2407) |
uşkur ~ ucgur ~ uçgur ~ uqcur ~ uçkur ~ uşgur uçkur (DS XI: 4045) ||
Tkm.→ uçgur balaging ve ş. m. zading çermegining içinden geçirilip
dangıyla:n bag, yüp – paça veya benzeri şeyleri bağlamak için içlerinden

geçirilen bağ, ip (STY, 1962: 679) || **Kaz.**→ **ışqır** işkiyim, şalbarding bav, beldik tağılatın jeri, mıqındıq – iç çamaşırı, pantolonun kemer takılan yeri (KTTS, 2008: 948) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **uçkúr** kemer, kayış, iç çamaşırının kemeri || **Erm.**→ **uçkur, uşkur** uçkur, iç don lastiği || **Bul.**→ **uçkúr, hoçkúr** uçkur || **Srp.**→ **úckur** don veya şalvar bağı, uçkur || **Arn.**→ **uçkúr, ushkur, oshkur, oçkur** uçkur; bel bağı; pantolon bağı, kemer || **Mak.**→ **uçkur** uçkur || **Yun.**→ **çikúri** uçkur; pantolon kemeri (TVS: 871; Vas IV: 180; Räsänen, 1969: 168)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ıçkur < T. iç ‘ten ile dış giysiler arası’ / T. kur ‘kuşak’

Clauson → ıçkur ‘belt’ < iç ‘inner’ / kur ‘belt’ . Clauson’a göre kelime, bazı kuzeydoğu, güneydoğu ve kuzey lehçelerinde **ıçkır, uçkur** vb. şekillerde yaşamaktadır. Karahanlı Türkçesinde **uçkur** ‘belt’, Harezmi Türkçesinde **ıçkur** ‘belt’, Kuman Türkçesinde **ıçkır** ‘belt’, Kıpçak Türkçesinde **ıçkur** ‘belt’, Osmanlı Türkçesinde **uçğur** ‘the belt of the trousers or drawers’ şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 23).

Gülensoy → uçkur ‘şalvar veya iç donunu bele bağlamak veya torba, kese ağzını büzmek için bunlara geçirilen bağ’ = OT ıçkur ‘iç kuşağı’ < iç + kur ‘kuşak’ (Gülensoy, 2007: 955)

Eren → uçkur ‘eski biçim şalvar ve iç donunu bele bağlamak için kullanılan bağ’ ~ OT iç kur < iç + kur ‘iç kuşak’; T. kuşak, kur kökünden yapılmış bir türedir (Eren, 1999: 421)

Eyüboğlu → uçkur ‘belbağı, bele sarılan nesne, kuşak’ < iç ‘iç, içeri’ + kur ‘kuşak, bele sarılan nesne’; halk dilinde uçkur daha çok **uşkur** biçiminde geçer (Eyüboğlu, 1998: 345)

Radloff → ıçkur ‘[Dsch., OT] de Hosengurt’ < iç + kur (Radloff I, 1893: 1517) | uçkur ‘[Osm., Krm.] der Hosengurt, die Hosenschnarre’ < iç + kur (Radloff I, 1893: 1730)

Nişanyan → iç kur ‘iç kuşak, don kemeri’ < iç / ET kur ‘kuşak’
(www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Açıklamalar

Koçu'nun kaydettiğine göre uçkurlar hem örgü hem de kumaştan olurdu; iç donlarının uçkurları yaklaşık 2 parmak genişliğinde, şalvar uçkurları ise yaklaşık 4 parmak genişliğinde olurdu. Bazı uçkurların uçları ipek ya da sırmayla süslenerek estetik amaçlı kullanıldığı da olmuştur (Koçu, 1969: 236).

22. ilersük şalvar, don gibi giysileri bele bağlamak için kullanılan ip, bağ

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **ilersük** (DLT I 152-20) şalvar uçkuru (Atalay, 2013: 230) || **Har.**→ **ilersük** (İM 167) uçkur (Battal, 1997: 33) | **ilersük** (NF 189.14, 189.15) şalvar uçkuru (Ata, 1998: 184) || **Kıp.**→ **ilersik** (TZ 9a.1) uçkur (Atalay, 1945: 177) | **ilersik** (Ter. 19b.10) uçkur, don bağı (Toparlı vd., 2000: 109) | **ilersük** (İd.Haş. 5-6) *ilersik; iliştirilen, tutturulan şey* [ilersik satan uçkur satan] (İzbudak, 1936: 25) || **EAT**→ **ilersük** (Kab. 177.7) uçkur (Doğan, 2011: 253)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **ilersik** ~ **ilersük** don uçkuru (DS VII: 2520) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - ||
Tat.→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ilersük < T. il- ‘hafif bir düğüm yaparak bağlamak’ + -ersük (FİYE) (-er+sük)

Clauson → ilersük ‘waist-belt’. Clauson’a göre kelime sadece Anadolu ağızlarında korunmuştur: **ilersik**, **ilersük**, **ilirsik**; Karahanlı Türkçesinde **ilersük**

'trousers belt', Kıpçak Türkçesinde **ilersik**, Osmanlı Türkçesinde **ilersik** 'trouser-belt' şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 151).

Eren → ilersik 'uçkur' < ? . Eren Anadolu'da yazılmış eski metinlerde **ilersük**, Orta Türkçe metinlerinde **ilersük**, Kıpçak Türkçesi metinlerinde **ilersik** şekilleriyle geçtiğini ancak (-sik ~ -sük ekiyle kurulduğu anlaşılmasına rağmen) kökünün tam olarak bilinmediğini ifade etmektedir (Eren, 1999: 189).

Erdal → < il – er + sök (Erdal, 1991: 158)

23. ilük düğme geçirmek için kıyafet üzerinde açılan küçük çizik, ilik, düğme deliği

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz. → - || **E.Uyg.** → - || **Kar.** → - || **Har.** → **ilük** (ME 159.3) *ilik, düğme deliği* (Yüce, 2014: 130) || **Kıp.** → **ilik** (DM 12b.6) *ilik* (Toparlı, 2003: 85) | **ilgik** (TZ 25a.5) *ilik -elbisede-* (Atalay, 1945: 177) | **ilik** (TZ 25a.5) *ilik -elbisede-* (Atalay, 1945: 177) | **ilik** (Ter. 20a.4) *ilik* (Toparlı vd., 2000: 109) | **ilkek** (Ter. 20a.4) *ilik* (Toparlı vd., 2000: 109) | **ilkik** (Kİ 21) *düğme iliği* (Caferoğlu, 1931: 39) || **EAT** → **ilik** (BL 27a.11) *düğme iliği, ilik* (Turan, 2001: 142)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk. → **ilik** *giysi, yorgan çarşafı, yastık kılıfı vb.nin gereken belirli yerlerine düğmenin geçirilebilmesi için iplikle örülerek, parça geçirilerek veya biye ile yapılan küçük yarık* (TS: 1175) | **ilik** ~ **ilgeç** ~ **ilgi** *düğme; yaka* (DS VII: 2523) | **ilgik** ~ **ilgeyh** ~ **ilikcek** ~ **ilikmeç** *düğme iliği* (DS VII: 2521) || **Tkm.** → **ilik** *geyime ya da başka zatlara ildirmek için dakilya:n düvme, sadap – giysi ya da başka nesnelere dikilen, bağlamak amacıyla kullanılan düğme, ilik* (STY, 1962: 336) || **Kaz.** → **ilgek** (Gülensoy, 2007: 431) || **Tat.** → **ilmäk** (Gülensoy, 2007: 431) || **Özb.** → **ilgäk** *ilib, âsib qoyış, ilib berkitib qoyış üçün hizmät qilädigän metall mâslämä, ilmâq; ilib âliš üçün hizmät qilädigän nârsä, mâslämä; birâr nârsäni, mäs., kiyimni ilib, âsib qoyış üçün hizmät qilädigän nârsä; tügmä, toğnâgiç; birâr nârsägä şämä tarzidagi söz, gäp, ilmâq; garâzli maqsaddagi gäp, söz, hatti-harakat – ilikleme ve asmak için kullanılan metal nesne; asmak*

için kullanılan nesne; bir nesneyi, mesela kıyafeti asmak için kullanılan nesne; düğme, iğne, topluiğne; imalı söz; kötü niyetli söz veya hareket (ÜTİL II, 2006: 188) | **ilgiç** *ilib âliş, ilişüçün işlätilädigän äsbâb, ilmâq, ilgäk – asmak için kullanılan nesne* (ÜTİL II, 2006: 190) || **Y.Uyg.**→ **ilgek** *ilmek* (YUTS, 1995: 174) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **yili** *ilik, düğüm* (Gülensoy, 2007: 431)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **ilik** *ilik, düğme yeri* || **Bul.**→ **ilık** *düğme iliği* || **Srp.**→ **ilika, ilike, jéljike** *düğmelerin geçmesi için giysilere açılan delik* || **Arn.**→ **ilik, iliqe** *düğme deliği, ilik* (TVS: 390)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ilük < T. il- ‘hafif bir düğüm yaparak bağlamak’ + -IK (FİYE)

Gülensoy → ilik ‘ilik, düğme’ < AT *ıl ‘bağlamak, takmak’ – gük; (Gülensoy, 2007: 431)

Eyüboğlu → ilik ‘ilinmiş, bağlanmış, bağlı’, anlam genişlemesiyle ‘bağlama yeri, ilme yeri, bağlaç’ < il- ‘bağlamak, bitıştirmek’; il – i – g > ilik; (Eyüboğlu, 1998: 175)

Radloff → ilik ‘das Knopfloch, die Knopföse’ < il + k (Radloff I, 1893: 1484) | ilgäk ‘[Kir., Dsch.] ein Haken zum Aufhängen; der Knopf’ < ilgä + k (Radloff I, 1893: 1490-1491)

24. karşag elbisenin bir karışık parçası

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **karşag** (DLT 233/203, 234/203) *elbisenin bir karışık parçası* (Ercilasun, 2015: 689) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

karşag < karış ‘başparmak ile serçe parmağın uçları arasındaki açıklık’ + A-(İFYE) + -G (FİYE)

Clauson → karşı:g ‘measuring a garment in spans’ < karşı:- (Clauson, 1972: 664) [karşı:- < karış (Clauson, 1972: 665)]

25. **kaşak** savaşçıların giydiği kispet kuşağı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **kaşak**
(Müs. 51.7) *savaşçıların giydiği kispet kuşağı* (Erdem, 2007: 242)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir değerlendirmeye rastlanmamıştır.

Açıklamalar

Kelime, Müseyyebname 51/7’de “yire indi. Andan birbirine irişüp kaşaklarına el urdular ki (8) ezderha gibi birbiriyle sarmaştılar, birbirin almadılar.” şeklinde kullanılmaktadır. Kelimenin başka hiçbir yerde görülmemesi, yanlış okunma ihtimalini akla getirmektedir (kuşak yerine). Ancak kelime قاشاق şeklinde yazılmıştır ve bize göre *kaşak* olarak okunması doğrudur. Metinde kuşak kelimesi de geçmektedir fakat *kuşak*, elifsiz, *kaşak* ise elifli yazılmıştır.

26. kenār *kenar; elbise kenarı veya çevresi*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **kenār** (BL 7a.1; 7a.1, 27a.9) *kenar; elbise kenarı veya çevresi* (Turan, 2001: 147)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kenar** *Far. kenār bir şeyin, bir yerin bitiş kısmı veya yakını, kıyı, yaka; bir şeyi çevreleyen çizgi; pervaz, çizgi, antika, baskı vb. çevre süsleri; merkezden uzak olan, kuytu, ıssız, sapa, تنها yer; yan; mat. bir biçimi sınırlayan çizgilerden her biri* (TS: 1386) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kenār < F. kenār ‘uç, taraf, kıyı’ (Bu.Ka.: 423)

Eyüboğlu → kenar ‘kıyı, çizgi, baskı, uç’ < Fars. kenār ‘kıyı, uç’. Anadolu Türkçesine yazın yoluyla geçmiştir (Eyüboğlu, 1998: 196)

Radloff → kânar [*Osm. Ad. Sart.] die Seite, der Rand, das Ufer, die Grenze* (Radloff II, 1898: 1074)

Açıklamalar

Bahşayış Lugati: 27a.9: “*donuñ kenārı*”; 7a.1 “*dirsegüñ kenārı*”

27. kırgag *kenar, kıyı; elbisenin yanı, kenarı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **kırgag** (DLT II 288-16) *elbisenin yanı, kenarı* (Atalay, 2013: 318) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ kırğak
kenar, kıyı (YUTS, 1995: 236) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kırğag < T. kırğa- + -g (FİYE)

Clauson → kırğa:ğ ‘the selvages of a garment and its edge’ < *kırğa:-.

Clauson’a göre, “kırığ”ın [kıyı] ikincil bir formu gibi görünen Çağatayca kırığ / kırık ile bağlantılı olduğu açıktır. $\underline{d} > r$ ses değişimi henüz tam olarak kanıtlanmış değildir ancak bazı lehçelerde $\underline{d} > z$, bütün l/r grubu lehçelerinde ise $z > r$ değişimi açıktır. Karahanlı Türkçesinde kırğa:ğ ‘the selvages of a garment and its edge’ şeklindedir (Clauson, 1972: 653)

Radloff → kirak ‘[Dsch.] der Rand, das Ufer, die Grenze’ (Radloff II, 1899: 861) | kirañ = kirak (Radloff II, 1899: 862) | kirñak ‘[Tar.] der Rand; [OT.] der Wetzstein’ (Radloff II, 1899: 864)

Erdal → kırğag ‘the selvedge of a garment and its edge’ < kır- ‘to scrape etc.’ – 1g + a – g (Erdal, 1991: 193)

28. **konç** çizmenin ayak bileğinden baldıra doğru uzanan bölümü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **konç** (KE 222r.3, 223r.15) çizme boynu (Ata, 1997: 370) | **konç** (MM 185.3) ayağa giyilen mestin topuktan yukarı kısmı (Toparlı-Argunşah, 2014: 234) || **Kıp.**→ **konç** (CC I 48b.16) ayak (Argunşah-Güner, 2015: 508) | **koñaç** (CC II 60a.30) ayağın bilekten baldıra doğru uzanan bölümü, konç (Argunşah-Güner, 2015: 750) | **qonç** (Kİ 75) baldırın yukarı kısmındaki et ile onun üzerine giyilmiş mes veyahut çizme

arasındaki boşluk (Caferoğlu, 1931: 78) || EAT→ **kunç** (DK 226.6) *konç* (Ergin, 2009: 194)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **konç** *ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru olan bölüm* (TS: 1470) | **gonç** *ayağa giyilen şeylerin aşık kemiğinden yukarı olan kısmı* (DS VI: 2100) | **könç** *çizmenin yüz kısmı* (DS VIII: 2958) || **Tkm.**→ **gonç** *ayakgabıng topukdan yokarkı bölegi; balaging bir yan bölegi* (STY, 1962: 179) || **Kaz.**→ **qoniş** *ayaqkiyimderding balturdi javıp turatın böligi – ayakkabının baldırı saran kısmı* (KTTS, 2008: 518) || **Tat.**→ **kuniç** *ayak kiyemênêng baltırni kaplıy torgan ölêşê; kul kiyemlerênêng [biyaley h.b.] bêlezêk turısı yaki bêlezêkten yogarığı ölêşê* (TTAS II: 191) || **Özb.**→ **qonc** *etik, mahsi vâ ş.k. âyâq kiyimlärining baldırni, ilinki orab turadigän yuqâri qismi – ayak giyimlerinin baldırı saran üst kısmı* (ÜTİL V, 2006: 408) || **Y.Uyg.**→ **konca** *çizme koncu* (YUTS, 1995: 243) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **kunça** *konç* (ÇS, 1950: 80)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Erm.→ **konc** *ayakkabının bilek kısmı* || **Bul.**→ **konç** *çorap veya ayakkabı boğazı* || **Srp.**→ **kóndža** *çizmenin bileklerden dize kadar çıkan kısmı* (TVS: 522)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Konç adının kökeniyle ilgili değerlendirmeler şu şekildedir:

Gülensoy → *konç* ‘ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru bölüm’ < *ko – nç; ~ Tung. Lam. *konçên*, Olça. *honşa* (Gülensoy, 2007: 538)

Eren → *konç* ‘çizme, edik, çorap gibi ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru olan bölüm’ < ?. Eren’e göre kelimenin kökeni belli değildir. Balkarlar *konç* yerine **çuruk baş** sözünü (*çuruk* ‘çizme’), Sagaylar da *törey* (< Moğ. *türei*) sözünü kullanırlar. Eren’e göre Çuv. *kunça* biçimi Tat.’dan geçmiştir. Benzing’in Çuv. *kunça*’yı Tkm. *kön* ‘*deri*’ biçimiyle birleştirmesi yanlıştır. Egorov da yanlışlıkla *konç*’un *kön* (> *gön*) kökünden geldiğini yazmıştır (Eren, 1999: 251).

Egorov → Çuvaşçanın etimolojik sözlüğünü yazan Egorov, kelimenin T. kön 'deri' köküyle ilgili olduğunu düşünmektedir (Egorov 1964: 118). Ayrıca Egorov'da Çuv. şeklin Tat.dan geçtiğine dair herhangi bir kayıt yoktur.

Nişanyan → konç < OT konç 'bacağın alt kısmı, topuk' < ET kon- 'durmak, inmek, ayak basmak' + (In)ç (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Açıklamalar

Kitâb-ı Beylik'te konç (قنچ) 'bel' anlamındadır. (Kaymaz, 2016: 151)

29. koyun elbisenin içi, koltuğa doğru kısmı; kıyafetle göğüs arasındaki kısım

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **koy** (DLT 505/405) *kaftanın koyun kısmı; koyun* (Ercilasun, 2015: 733) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **koyun** (TZ 25a.5) *elbisenin içi, koyunu, koltuğa doğru kısmı* (Atalay, 1945: 206) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **koyun** *kollar arası, kucak; giysi arası; mec. koruyucu, şefkatli çevre* (TS: 1493) | **koyun** *göğüste bulunan iç cep* (DS VIII: 2943) || **Tkm.**→ **goyun** *gucak – kucak* (STY: 185) || **Kaz.**→ **qoyın** *üstidegi kıyımın kewde tustağı işki jağı – göğüs ile giysi arası* (KETS IX: 683) || **Tat.**→ **kuyın** *koçak; yaratışuv, söyêşüv, yatakta bêrge buluv - kucak* (TTAS II: 80) || **Özb.**→ **qoyin** *kökräk vä uni âpib turgän kıyım ârasidagi cây – kıyafet ile göğüs arasındaki kısım* (ÜTİL V, 2006: 399) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **xöy/xoyn** *Armhöhle, Busen* (Räsänen, 1969: 280) || **Çuv.**→ **xü/xüm/xün** (Räsänen, 1969: 280)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

koyun < T. kuyı 'alt, aşağı' + n (vasıta eki)

Gülensoy → koyun ‘göğüsle giysi arası; kollar arası, kucak’ = ET koyun ~ koyun ‘kol altı’ < kodu ~ kozi ~ koyı ‘aşağı, aşağıya’ + n (instr.). Gülensoy kelimesinin Anadolu ağızlarındaki koyun ‘göğüste bulunan iç cep’ anlamını da kaydeder (Gülensoy, 2007: 549-550).

Radloff → koin ‘[Alt. Tel. Leb. Schor. Sag. Koi. Ktsch. Kir. Kkir. Küär. Tar.] der Raum zwischen den zusammengelegten Armen und der Brust, der Busen, Schooss’; ‘[östl. Dial.] einen Arm voll’; ‘[östl. Dial. Kir.] die Umarmung’; ‘[Tel. Alt.] der Fuss eines Berges’ (Radloff II, 1899: 504) | koyun ‘[Osm.] der Busen, Schooss; die Brusttasche, Achsel, Umarmung, der Meerbusen’ = koin (Radloff II, 1899: 528)

Räsänen → Räsänen kelimeyi daha eski, farazi bir *koñ köküne bağlar ve Türkçe koñ, Tunguzca koñmo-mo, Korece köy ve Fince kainalo arasında bir denklik kurar (Räsänen, 1969: 280).

Nişanyan → koyun < ET koñ ‘çukur yer, vadi; kucak’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 10.05.2018)

30. könçük yaka, cep

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **könçük** (KT Ryl. 32/22a.2) göğüs yakası (Ata, 2004: 482) | **könçük** (DLT 241) yaka. Oğuzlar cim üzerine üstün koyarak könçek derler (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 209) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **könçük** (İr.Mü. 154b.2) cep (Toparlı, 1992: 557) | **göncük** (İd.Haş. 9) koyun cebi, cib (İzbudak, 1936: 21) | **künçük** (Kİ 86) cep (Caferoğlu, 1931: 55) || **EAT**→ **göncük** (GÜZ. 91b.9) giyim eşyalarındaki cep (Erdem, 1992: 311) | **göncük** (KT 167b.6) yaka (Topaloğlu, 1978: 256)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **göncük** giyim eşyalarındaki cep (DS VI: 2152) | **koncık** ~ **kance** ~ **konçuk** cep; ön cep; yelek cebi (DS VIII: 2916) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **künçük** “künçek” ile aynı anlamda (Kont, 2006: 80) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

könçük < T. kön ‘?’ + çük (küçültme eki)

Clauson → könçük ‘*the opening in the front of a shirt*’ [Bu anlam sadece Kaz. künçik’te korunmuştur]; daha sonra genişleyerek ‘*the bosom of a garment*’, en sonunda da ‘*a pocket*’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Kön ‘*deri*’ ile semantik bir bağlantı kurmak güçtür fakat bu temel bir kelime olabilir. Karahanlı Türkçesinde **könçük** ‘*al-cayb – the bosom of a garment [Oğuzlarda fethalı cim ile könçek]*’, Harezmi Türkçesinde **könçük** ‘*breast pocket*’, Kuman Türkçesinde **könçek** ‘*trousers*’, Kıpçak Türkçesinde **könçek** ‘*drawers*’ / **kö:nçü:k** ‘*al-cayb*’ şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 728).

31. kudurgag kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ kudurgag (DLT 13/7, 251/220) kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri (Ercilasun, 2015: 745) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz. - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ kurdjuk || Srp.→ kurjuk || Bul.→ kujruk (Gülensoy, 2007: 583; Eren, 1999: 271)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kudurgag < Moğ. hudurga (< T.) ‘*at sağrısı; atın kuyruğundan geçen eyer kayışı, kuskun*’ (Lessing II: 1513) + k (küçültme eki)

Clauson → kudurğak ‘one of the two skirts of a robe at the back’ < *kudur-; Clauson, kudruk maddesini açıklarken, Moğ. **kudurğa** ‘crupper’ biçiminin Türkçeden alındığını ve çağdaş Türk lehçelerinin tamamında genellikle **kuyruk** şeklinde yaşadığını ifade eder (Clauson, 1972: 606).

Gülensoy → kuyruk ‘hayvanların çoğunda, gövdenin art yanında bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ’ = ET kudruk/ğ ~ OT kudruk < *kuδ(u)r + uk; Tü. > Rus. kurdjuk, Blg. Kujruk, Srp kurjuk (Gülensoy, 2007: 583)

Eren → kuyruk ‘hayvanların çoğunda, gövdenin art yanında bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ’. Kelimenin anlamını, tarihî ve yaşayan lehçelerdeki şekillerini verdikten sonra kaynak dil konusunda şunları söyler: Gombocz Moğolca qudurğa ‘la cropière’ biçimiyle birleştirmiştir. Clauson’a göre Moğolca qudurğa biçimi Türkçeden alınmıştır. Kaluzynski Yakutça kudurğan ‘bauchriemen’ biçiminin Moğolca qudurğa’dan geldiğini yazmıştır. Rusça kurdjuk biçimi Türk diyalektlerinden kalma bir biçimdir ve ses bakımından düşündürücüdür. Bulgarca kujruk ve Sırpça kurjuk biçimleri de Türkçeden geçmiştir (Eren, 1999: 271).

Açıklamalar

Bu, TTK. *kuyruk* kelimesidir. Çağdaş lehçelerde kıyafet anlamı yoktur.

32. **könçek** *pelerin gibi omuza alınan bir elbise; pantolon, şalvar, don; yaka*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz. → - || **E.Uyg.** → - || **Kar.** → **künçek** (DLT I 480-8) *yaka, urba yakası* [Oğuzca] (Atalay, 2013: 398) | **künçük** (DLT I 480-7) *yaka, urba yakası* (Atalay, 2013: 398) || **Har.** → - || **Kıp.** → **könçek** (İr.Mü. 147b.4) *pelerin gibi omuza alınan bir elbise* (Toparlı, 1992: 557) | **könçek** (DM 12b.2) *giysi* (Toparlı, 2003: 95) | **könçek** (KK 71b.2) *giysi* (Yanık vd., 1999: 116) | **könçek** (KF 66b.3; 162b.2; 59b.2; 52a.4, 59a.3) *don* (Kuamışbayev, 2006: 144) | **könçek** (KFLT 73b.29) *urba, iç donu* (Ağar, 1989: 1024) | **könçek** (TZ 31b.11) *urba* (Atalay, 1945: 207) | **könçek** (CC I 51a.30) *pantolon, şalvar* (Argunşah-

Güner, 2015: 512) | **künçäk** (Kİ 85) *don* (Caferoğlu, 1931: 55) | **könçek** (Ter. 19b.8) *don* (Toparlı vd., 2000: 122) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **gönçek** *don*; *köylü kadınların giydiği don* (DS VI: 2152) | **könçek** ~ **kömçek** ~ **könçek** *uzun paçalı don*; *şalvar*; *don* (DS VIII: 2958) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ **künçek** *kadın gömleği* (Egorov 1964: 124)

“Könçek” adı Kazak Türkçesinde **köylek** **könşek** ikilemesinde yaşamaktadır: köylek **könşek** ‘*hafif giysiler*’ (KTTS: 406)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

könçek < T. kön ‘*deri*’ + çek (küçültme eki)

Gülensoy → **könçek** ‘*uzun paçalı don*, *şalvar*, *don*’ < ET, OT kön ‘*deri*, *gön*’ + çek (Gülensoy, 2007: 554)

Egorov → Egorov, kelimenin Çuvaşça için **künçek** şeklini verir ve ‘*güneş*’ anlamındaki ET kün köküne +çek küçültme eki eklenmesiyle oluştuğunu iddia eder. Bu yüzden başlangıçtaki anlamının ‘*küçük güneş*’ olduğunu ancak sonradan kıyafet anlamını aldığını ifade eder (Egorov 1964: 124).

Açıklamalar

1. Kitāb-ı Fı’l-Fıkh 66b.3: “*Qaçan düketse işlesün er kisi (3) işlegen kibi illâ şu saçmakda könçege (4) ol anı işlesün.*”

162b.2: “*Eger könçegi çezilse, izârı çezilse (3) bağlasun az iş bile namâzı bahtılmaz.*”

59b.2: “*Andan şoñra su (2) saçsun könçegine, yâ zekerine bambuq (3) soqsun eger şeytân şekke bıraqsa.*”

52a.4: “*Könçegini çıqarsun, qoysun (5) aru yir üstünde, eger aru yir olsa eger olmasa alsun şol (6) qoltuğı altına yâ çıqarsun şu evinden daşqarı.*”

Ögel, *künçek* / *künçük* kelimesinin ‘yaka’ anlamına gelen Oğuzca bir kelime olduğunu ifade eder (Ögel, 1985: 52).

Araştırmacıların çoğu *könçek* ile *könçük*’ü birbirlerinin varyantları olarak düşünseler de, semantik bakımından değerlendirildiklerinde bunları birbirinden ayırmak, iki farklı sözcük olarak ele almak gerekmektedir. Kelimelerin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki dağılımlarına ve anlamlarına bakıldığında *könçek*’in ‘*pantolon, şalvar, don*’, *könçük*’ün ise ‘*yaka, cep*’ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

33. nekende *dikişte koltuk altına konan parça*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **nekende** (İd.Haş. 28)
dikişte koltuk altına konan parça (İzbudak, 1936: 35) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Kelime Farsçadan alıntıdır. Farsça sözlükte nigende ‘*a particular kind of ornamental sewing, counterpoint, embroidery; anything hidden, particularly treasure*’ şeklinde tanımlanmaktadır (Steingass, 1998: 1424).

34. ökçe *ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek kısmı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **ökçe** (KT Ryl. 25/12a.3) *topuk, ökçe* (Ata, 2004: 578) || Har.→ - || Kıp.→ **ökçe** (İr.Mü. 128b.6) *ökçe* (Toparlı, 1992: 580)

| **ökçä** (İlm.Nuş. 29v.7, 30v.6) *heel 'ökçe, topuk'* (Öztopçu, 2002: 99) | **ökçe** (Ter. 22b.1) *ökçe* (Toparlı vd., 2000: 132) || **EAT**→ **ökçe** (Kit.Fez. 14b.1) *ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü, topuk* (Özek, 2015: 257) | **ökçe** (Müs. 89.13) *ökçe* (Erdem, 2007: 255) | **ökçe** (BL 8a.9) *topuk, taban; ökçe* (Turan, 2001: 158) | **ökçe** (KT 31a.7) *topuk, ökçe* (Topaloğlu, 1978: 473) | **ökçe** (SA 73a.5) *ökçe, topuk* (Altun, 2015: 227)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **ökçe** *ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü, topuk; topuğun arka bölümü; hlk. saban demirinin geçtiği ağaç parçası* (TS: 2373) || **Tkm.**→ **ökce** *dabaning ızkı tarapı, dabaning topukdan aşakı etlek yumşak bölegi; ayakgabing ız tarapını beyik etmek için podoşa berkidilye:n galın teletin ya da rezin bölekleri – ayak tabanının topuğun altındaki yumuşak, etli kısmı; ayakkabı tabanının yere temas eden yüksek kısmı* (STY, 1962: 502) || **Kaz.**→ **ökşe** *tabanning artqı jağı, böligi; ayaqkiyimning ökşe turatın böligi – ayak tabanının arka tarafı; ayakkabının ökçeye denk gelen kısmı* (KTTS, 2008: 650; Gülensoy, 2007: 656) || **Tat.**→ **ükçe** *ayak tabanining arktı öleşê; oyık yaki oyıkbaşning ayakning şul urının kaplıy torgan öleşê; ayak kiyêmê tabanining ükçe astındağı katı kün rëzina yaki kauçuk kisegê – ayak tabanının arka kısmı; ayak giyimlerinde, tabanın ökçeye denk gelen kısmına eklenen, sert deri ya da kauçuk bölüm* (TTAS III: 727; Gülensoy, 2007: 656) || **Özb.**→ **ökçä** (Gülensoy, 2007: 656) || **Y.Uyg.**→ **ökçe** *ökçe* (YUTS, 1995: 304; Gülensoy, 2007: 656) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Arp.→ **ukça, ükça, 'ukça** *ökçe, temel* || **Erm.**→ **ökçe** *ökçe, taban* || **Mac.**→ **ökeselik** *ayakkabı ökçesine takılan demir* (TVS: 662)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ökçe < T. ök + çe (küçültme eki)

Gülensoy → ökçe ‘ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü’ < *ük- ‘yığmak, kümelemek, yükseltmek’ – e + çe; = Moğ. öskei, ösügei ‘Ferse’ (Gülensoy, 2007: 656)

Radloff → ökçä ‘die Ferse, der Absatz, der Hacken; [Osm.] Stützpunkt, der Punkt auf dem die Thüre rubt, die Thürangel; [Dsch.] der Eifer, die Ausdauer’ (Radloff I, 1893: 1186-1187)

Nişanyan → OT ökçe ‘topuk, ayağın arka ucu’ < OT *ök ‘geri, arka’ + çA (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 05.05.2018)

Açıklamalar

1. Kitābu Fezā’ili’l-Mekke ve’l-Medīne ve’l-Kudūs: ‘ayakkabının topuk kısmı’ anlamına geldiğine dair ifade açık değil. “Eydür: ökçesiyle veyāhūd Cebra’il kanadıyla zemzem çıktığı yiri vurdu.”

2. Müseyyebname 89.13: “dahı ar(13)dınca Sünniler gelüp kondılar. Ökçe geçdi...”

3. Bahşayış Lugati’nde vücut bölümlerinin, organların, uzuvların sayıldığı bölümde geçiyor. Bu yüzden kıyafet bölümü anlamıyla kullanılmadığı sonucuna ulaşabiliriz.

4. İrşādü’l-mülük Ve’s-Selātın 128b.3’te ayakkabı ökçesi anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

35. ökçe demiri ökçeye takılan demir, ökçe demiri

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ ökçe demiri (BL 12b.8) ökçeye takılan demir, ökçe demiri (Turan, 2001: 158)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ ökçe demiri ayakkabı çekeceği (DS IX: 3325) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ökçe demiri < T. ökçe ‘ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek kısmı’ / T. demir ‘demir madeninden yapılmış parça’ + I (iyelik eki)

36. ör kaftanın koltuk altları

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ ör (DLT I 45-9) kaftanın koltuk altları (Atalay, 2013: 462) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ ör bir şeyin özü, kökü; ufalanmış, çürümüş, toz durumuna gelmiş şey; içinde ateş kırıntıları olan kül, köz; tohum (DS IX: 3343) | ür hendek (DS XI: 4067) | hör kalın pamuk ipliği, kıl iplik (DS VII: 2433) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → ö:r ‘the waist of a robe’ < ? . Karahanlı Türkçesinde ö:r ‘the waist of a robe’ (Clauson, 1972: 193).

37. ruğ’a yama

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ ruğ’a (Gül. 32b.10) yama (Özkan, 1993: 421)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ruḵ'a < A. ruḵ'a 'yama, kumaş parçası' (Mutçalı, 1995: 336)

38. salma kimi köylü elbiselerinde kolun yeninden sarkan uzun kumaş parçası

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ salma
(Müs. 115.8) *kimi köylü elbiselerinde kolun yeninden sarkan uzun kumaş parçası*
(Erdem, 2007: 260)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ salma *bazı köylü giysilerinde kolun yeninden sarkan kumaş parçası*
(TS: 2021) | salma ~ salman *kimi köylü elbiselerinde kolun yeninden sarkan*
uzun kumaş parçası; kimi köylü şalvarlarının dizden aşağısına dikilen alaca
renkli bölüm (DS X: 3528) | salma *büyük aşörtüsü, yazma* (DS X: 3528) ||
Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→
-

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

salma < T. sal- 'bırakmak, koyuvermek' + -mA (FİYE)

Açıklamalar

Müseyyebname 115.8: “iki yanında bir yeşil libās geymiş bir kisve üstine salma sar(9)ınmış”

39. saçak *saçak, püskül; yamalı ve eski elbise*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **saşak** (TZ 21a.2) *yamalı ve eski elbise* (Atalay, 1945: 233) | **şaşak** (TZ 21a.2) *yamalı ve eski elbise* (Atalay, 1945: 246) | **saçak** (CC I 52a.5) *at takımında kullanılan-püskül, saçak* (Argunşah-Güner, 2015: 543) | **saçaq** (Kİ 56) *püskül* (Caferoğlu, 1931: 84) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **saçak** *bazı giyim eşyalarında veya döşemeliklerde kumaş kenarlarına dikilen süslü iplikten püskül; görünüşü bu püskülü andıran; havlu, halı vb.nin kenarı boyunca sarkan püskül; bir yapının herhangi bir bölümünü güneş ve yağmurdan koruması için, o bölümden dışa taşkın ve altı boşta olarak yapılan örtü; fiz. bir gaz ortama yerleştirilen ve yüksek bir potansiyel verilen ve nesnenin yüzeyinde oluşan ışık olayı.*(TS: 1998) | **saçak** *kadınların başlarına doladıkları siyah, yün örgü örtü* (www.tdk.gov.tr – erişim tarihi: 04.07.2016) || **Tkm.**→ **saçaq** *a kind of table-cloth* (EDAL, 1331) || **Kaz.**→ **şaşaq** *ädemilik, sändig için jasalğan türli tüsti salpınşaq; äşekey, qoza, külme, nayza jäne jip külmesi – güzellik veya süs için yapılan değişik renklerdeki püskül; saçak, püskül* (KTTS, 2008: 909) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **çaça** *saçak* (Öztuncer, 2006: 120) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **şüze** *Fransen* (Räsänen, 1969: 392)

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *šiač'i *a k. of rope, fabric* | **Tung.**→ *čeče *patch, rag* | **T.**→ *saçuk *fringe, handkerchief with a fringe* | **Jpn.**→ *si(n)tú *a specific embroidered fabric* | **Kor.**→ *sáčh *cord* (EDAL: 1331)

Moğolcadaki **saçay**, **çaçay** ve **cacag** şekilleri Türkçeden alıntıdır (EDAL: 1331; Räsänen, 1969: 392).

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

saçak < saç- ‘bir şeyi dağıtmak, dökmek’ + -AK (FİYE)

Clauson → saçğa:k ‘constantly scattering’ < saç-. Kelime Kırgız Türkçesinde **saçak** ‘a handtowel’, Kazak Türkçesinde **şaşak** ‘brush; tassel; fringe’, Özbek Türkçesinde **saçok** ‘a fringe; the hair on a horse’s hocks’, Osmanlı Türkçesinde **saçak** ‘the eaves of a house; a fringe of hair or on a garment; disordered, scattered’ ; Karahanlı Türkçesinde **saçğa:k** [kişi] ‘a man who throws his money’, Çağatay Türkçesinde **saçak** ‘a fringe woven of thread and silk’, Kuman Türkçesinde **saçak** ‘fringe’, Kıpçak Türkçesinde **saçak** ‘tuft, tassel; fringed hangings’ şeklindedir (Clauson, 1972: 796).

Gülensoy → saçak ‘kumaş kenarlarına dikilen süslü iplikten püskül’ < saç – ak. Tü. > Ar. sacaḳ, sacak (Gülensoy, 2007: 710)

Eyüboğlu → saçak ‘yapının, bir dokumanın, başka bir nesnenin dışı sarkan, yanlardan çıkıntı yapan kıyı bölümleri’ < saç- ‘yaymak, öteye beriye serpmek’ – ak; (Eyüboğlu, 1998: 273-274)

Nişanyan → saçak < ET saç- + -Ak (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 02.05.2018)

40. sıdhiğ kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ sıdhiğ (DLT I 374-8, 374-9, 389-9) kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi (Atalay, 2013: 511) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ sıy (İd.Haş. 17) sıyı, sıya – elbisenin etek zincifi, büklümü (İzbudak, 1936: 41) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ siğ üçetek, bir çeşit giysi (DS X: 3630) | siği ~ siyi ~ siyin etek, etek ucu (DS X: 3651) | siy ~ sibik ~ siğın üçeteğin etek uçları ya da arka parçası; etek (DS X: 3649) | siğ etek ucu çevresi (DS X: 3602) || **Tkm.**→ sij skirt, lap

(EDAL: 1240) || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ **sijir-** *to tuck up sleeves, skirts* (EDAL: 1240) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **ṣ̌braś** *tassel on the end of belt, coating on skirt edges* (EDAL: 1240)

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ **sido** (~ -u, *siudu, š-) *tassel, string* | **Moğ.**→ *sižim, *sidem- *thin string, rope; to sew with wide stitches* | **T.**→ *sid- *skirt, lap; to tuck up sleeves, skirts* | **Kor.**→ *stii *belt* (EDAL: 1240)

EDAL'e göre Moğ. > T. **sižim**; ayrıca Yak. **sitim** şekli de yine Moğ. alıntıdır (EDAL: 1240).

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

sıdığ < T. *sıd- '*skirt, lap; to tuck up sleeves, skirts*' (EDAL: 1240)

Clauson → sıdığ/sıdığ < *sıd-. Clauson kelimenin sıdır- ile kökteş olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacıya göre eğer *sıd- '*to come away in layers, peel off*' anlamlarına gelseydi her şey yerli yerine oturmuş olurdu. Si:d- ile açık bir bağlantısı olmadığı için Kâşgarlı'nın sıdığ kelimesini yanlış yere yerleştirmiş olabileceğini söylemektedir. Kelime Karahanlı Türkçesinde **sıdığ** '*one of the two skirts of a robe up to the collar from the two sides*'; **sıdığ yapı:p olur-** '*he drew together to himself the two sides of the robe and sat down*'; **sıdığ** '*the gaps in the teeth between the gums*'; **bu sözni sıdığdın sııtma** '*do not let this statement pass the gaps in your teeth, that is do not disclose it*' şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin **sıdığ** şeklinde olması daha doğru gibi görünüyor (Clauson, 1972: 799-800).

41. sıgza gömleğin yakası

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **sıgzıg** (DLT 233) *mest vb. şeylerde iki dikiş deliği arasına konan şerit* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 818) || **Kıp.**→

sıĝza (Kİ 58) *gömleĝin yakası* (Caferoĝlu, 1931: 90) || **EAT**→ **sıĝza** (BL 27b.1)
bazı giysilere eklenen üç köşeli kumaş parçası (Turan, 2001: 52)

Çaĝdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

sıĝza < T. sıĝza- + -g (FİYE)

Clauson → sıĝza:ĝ ‘something inserted or fitted in between two things’ < sıĝza:-
. Kelime, Osmanlı Türkçesinde **sıĝza**⁸ ‘the gusset of a garment’ şeklinde kullanılmıştır.
Karahanlı Türkçesinde **sıĝzaĝ** ‘the strip of leather which is put between the two rows of
stitches in a boot and the like’; **sıĝzaĝ** ‘a patch’, **tı:ş sıĝza:ĝı**: ‘a toothpick’; Kıpçak
Türkçesinde **şıĝza**: ‘the collar of a shirt’ şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson,
1972: 818).

42. **taban** *taban, ayakkabının alt kısmı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **tapan** (E.Uyg. Din Dışı) *taban* (Ayazlı, 2016: 222) ||
Kar.→ **taban** (DLT 201-204) *devenin tabanı* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 847)
|| **Har.**→ - || **Kıp.**→ **taban** (İr.Mü. 129a.2) *taban, ayakkabının alt kısmı*
(Toparlı, 1992: 598) | **taban** (CC I 43b.6) *ayakkabı tabanı* (Argunşah-Güner,
2015: 562) | **taban** (Kİ 61) *ayaĝın altı* (Caferoĝlu, 1931: 96) || **EAT**→ **taban**
(BL 32a.2) *taban* (Turan, 2001: 166)

Çaĝdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

⁸ Ş. Sami kelimeyi ‘*esvabın bazı yerlerini genişletmek için ilave olunan parça*’ şeklinde tanımlamıştır (Kam. 1078)

TTk.→ **taban** ayağın alt yüzü, aya; üstü kapalı bir yerin gezinilen, ayakla basılan yüzü, tavan karşıtı; ayakkabının alt bölümü; kaide; bir şeyin en alt bölümü; değerlendirmede en alt derece; bir toplumu, bir kuruluşu oluşturan, yönetime katılmadan etkili olan kitle; temel; coğ. bir ırmağın en derin olan orta yeri; den. dikey duran direk, çubuk, seren vb.nin alt bölümü; mat. bir cismin veya bir biçimin yüksekliğini ölçmek için aşağıdan yukarıya doğru başlama noktası olarak alınan yüzey veya çizgi, kaide; mat. üslü sayılarda kuvveti alınan sayı; hlk. tarlanın düz ve verimli kesimi; esk. kılıç vb. yapımında kullanılan iyi cins demir (TS: 2236) | **daban** ayağın altı, taban; ayak ve elin bileğe yakın etli kısmı; adım (DS IV: 1312) || **Tkm.**→ **daban** ayaging bütevilikde aşağı; ökce ve ökcecing aşağı; ayaging durkı, uzunluğu bilen ölçelyä:n belli bir mukdardaki aralık ölçegi (STY, 1962: 233) || **Kaz.**→ **taban** ayaqting jer basatın jalpaq jeri; ayaqkiyimning t.b. zattıng jerge tüyip turatın astıngğı, tömengi jağı; özenning, özekting, sayging suv ağatın tömengi etegi, arnası – ayağın yere basan kısmı; ayakkabı vb. şeylerin yere temas eden alt kısmı; akarsu yatağı (KTTS, 2008: 770) || **Tat.**→ **taban** ayakning cirge basa torgan askı yözê; ayak tabanının urtaça ozınlığı kader ozınlık ülçeü bèremlêgê; ayak kiyêmênêng cirge basa torgan askı öleşê, töbê, oltanı; çana, çangğı kébêk şuvıp yörü torgan caylanmalarıng karga tiyêp torgan şoma ösyözlê öleşê; maşına hem mehanizmnaarıng bilgêlê bér ösyözgê basım yasıy torgan ceyênkê öleşlere (TTAS III: 8) || **Özb.**→ **tábân** (Gülensoy, 2007: 850) || **Y.Uyg.**→ **tapan** taban; ispit; ökçe (YUTS, 1995: 389) || **Yak.**→ **tabağa** (Gülensoy, 2007: 850) | **taman** ‘asil, esas’ (Ayazlı, 2016: 222) || **Çuv.**→ **toBan / tuBan** (Gülensoy, 2007: 850)

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *t'ábá foot, footwear | **Tung.**→ *tabu- fur footwear | **Moğ.**→ *tabag foot, paw | **T.**→ *dāpan foot, sole | **Jpn.**→ *tāmp(u)î a k. of socks (EDAL: 1390)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **tābān**, **tābāl**, **zābān**, **zābān**, **dabān** *taban*; *dipçik* || Rus.→ **tabaní** *kalın yufka* || Erm.→ **daban** *bitki kökü* || Rom.→ **taban** *ayak tabanı; ayakkabı altına çakılan demir; uzun ve ince tahta; döşeme tahtası, çita* || Bul.→ **tabán** *ayak tabanı; ayakkabı tabanı; yirmidört tabakalık kağıt destesi* || Srp.→ **tában** *ayağın alt kısmı, taban; tüfek kundağı; ayak ölçüsü; kapak konulan üst kısım* || Arn.→ **taban** *dip, alt, taban; ayağın alt kısmı* || Mak.→ **taban** *taban* || Yun.→ **tabaná** *taban, temel; döşeme; döşemeye uygun tahta* (TVS: 801; Vas IV: 6)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

taban < T. tāpan ‘*taban*’

Clauson → taban ‘*the sole of the foot*’ < ? . Clauson’a göre kelimenin, bunun haricinde birçok metaforik anlamı da vardır. Uyg. **taban** ‘*the name of a plant*’ ve **daban** ‘*a mountain pass*’ Moğolca alıntılardır. Karahanlı Türkçesinde **taban** ‘*a camel’s hoof*’; Çağatay Türkçesinde **taban** ‘*the sole of the foot*’ [uygun olanı ‘*ökçe, topuk*’]; Kuman Türkçesinde **taban** ‘*the sole of the foot or a boot*’; Kıpçak Türkçesinde **ṭaba:n** ‘*the foot*’, **ṭaban** ‘*the firm part of the foot*’, **ṭaba:n** ‘*the bottom of the foot*’, **taban** ‘*qadam*’ şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 441).

Gülensoy → taban ‘*ayağın alt yüzü; tavan karşıtı*’ = ET, OT taban ‘*taban, deve tabanı*’ < tāpan [Tekin ve Räsänen’e atıfla]; ~ Moğ. *tabağ* ‘*Fußsohle Tatze*’, *tabakai* ‘*Kamelfuß*’ (Gülensoy, 2007: 850),

Eyüboğlu → taban ‘*devenin ayağının altı, ayak altı, taban*’ < tap ‘*vurma, sıçrama, çarpma bildiren kök*’ – a – n; ayağın, bir nesnenin yere değen yüzü, yürürken yere çarpan, vuran yüzeyi, sıçramada basılan, konulan yüz, kat gibi durumları içermesi nedeniyle an ekini alıp tap – a – n > tapan/tabān. Ayrıca Eyüboğlu *taba* ‘*yan, yön, doğru*’, *tabalamak* ‘*kınamak, sözle vurmak, dövmek*’, *tabızmak* ‘*bilmece söylemek*’, *taban/tapan* ‘*ekincilerin tarlaya serpilen tohumuörtmek için, toprağı düzleştirmede kullandıkları ağır ağaç ya da demir, düzleme aracı*’ kelimelerini de hep birbirleriyle bağlantılı görmektedir (Eyüboğlu, 1998: 310).

Açıklamalar

Bahşayiş Lugati 32a.2’de “*deve ṭabanı*”. Dolayısıyla ayakkabının alt kısmı anlamında kullanılmamaktadır.

43. *taýlasân sarığın omuzlara düşen uçları; şal; kolsuz ceket*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **taýlasân** (ME 233.2) *kolsuz ceket* (Yüce, 2014: 184) || **Kıp.**→ **taýlesân** (İr.Mü. 391a.3) *kışın giyilen bir elbise* (Toparlı, 1992: 602) || **EAT**→ **taýlasân** (CTD Ü1 54a) *baş ve boyuna sarılan şal vesaire* (Ersoylu, 1989: 342) | **taýlasân** (BL 27b.10) *bir tür şal, poşu; sarıđın omuzlara düşen uçları* (Turan, 2001: 167) | **taýlasan** (RN 199) *baş ve boyna sarılan atkı* (Boz, 2012: 427)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **taýlasan** ~ **taysalan** *eskiden, baş ve boyuna sarılan sarığın sırta uzanan bölümü* (DS XII: 4744) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

taýlasân < A. *taýlasân* ‘baş ve omuzları örten bir örtü’ (Mutçalı, 1995: 539)

Eren → *dalyasan* < *taýlasan* ‘sarıkların omuz üzerine dökülen ucu. And. Ağz. *gelin başlığı*’ < *taýlasân* ‘redingote, paletot’. Eren’e göre Arapça *taýlasân*’ın *dalyasan*’a çevrilmesinde ‘arka, sırt, boyun, ense, omuz’ olarak kullanılan Türkçe *dal*’ın analogik baskısı göz ardı edilemez (Eren, 1999: 399).

Açıklamalar

Koçu *taýlasan*ın; ulemanın, şeyhlerin ve dervişlerin sarıklarının aşağı sarkan, yaklaşık 30 cm uzunluğunda olan uçlarına verilen ad olduğunu kaydetmektedir (Koçu, 1969: 223).

44. *tikke uçkur*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **tikke** (İr.Mü. 129a.2)
uçkur (Toparlı, 1992: 607) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tikke < A. **tikke** ‘*elbise, pantolon beli*’ (Mutçalı, 1995: 89)

45. **tikke urunu** *donun bağlanacak yeri*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **tikke urunu** (İd.Haş.
32) *donun bağlanacak yeri* (İzbudak, 1936: 47) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - ||
Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tikke urunu < A. **tikke** ‘*uçkur*’ / T. **urun** [~*orun*] ‘*yer*’ + I (iyelik eki)

46. **tizge çorap bağı**; *diz kapağına kadar uzanan uzun çorap*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **tizge** (CC I 51b.10)
çorap bağı (Argunşah-Güner, 2015: 577) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **dizge** ~ **dizgel** ~ **dizgeli** ~ **dizleme** ~ **dizlik** *erkeklerin giydiği getre biçiminde çorap, tozluk; dize kadar uzanan uzun konçlu çorap; diz kapağını geçen çorap; çorap bağı; dört beş santim eninde örülmüş kadın kuşağı* (DS IV: 1530) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, ‘*tokalı kadın şapkası*’ anlamıyla **dizgıya** şeklinde Bulgarcaya da geçmiştir (TVS: 251).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tizge < T. tiz ‘*bacağın uylukla baldır arasındaki oynak yeri*’ + ge (İİYE)

Eren → **dizge** ‘*diz bağı, çorap bağı; dize kadar uzanan uzun çorap*’ < diz + ge (Eren, 1999: 116)

Tietze → **dizge** ‘*diz bağı; erkeklerin giydiği getre biçiminde çorap*’ < diz + ge. Tietze, kelimenin etimolojisini bu şekilde verir ancak +ge ekini tanımlayan başka bir örnek bulamadığını da ifade eder (Tietze, 2002: 633)

47. tizme *içine ip geçirilidikten sonra ağzı bağlanan şalvarın uçurluğu, kesenin ağzı vb. şeyler*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **tizme** (DLT 218/187) *içine ip geçirilidikten sonra ağzı bağlanan şalvarın uçurluğu, kesenin ağzı vb. şeyler* (Ercilasun, 2015: 885) || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **dizme** çizme; *sarı ayakkabı* (DS IV: 1532) || Tkm.→ - || Kaz.→ - ||
Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tizme < T. tiz- ‘bazı nesnelere iplik, tel vb.ne geçirmek’ + -mA (FİYE)

Clauson → tizme: ‘the waistband of trousers and anything like it, for example the top of a leather bag, which is made like a waistband and has a string inserted in it and drawn tight’ < tiz- (Clauson, 1972: 576)

48. **tolama** dolama, kuşak; baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **tolama**
(DK 165.11, 52.11) *dolama, kuşak* (Ergin, 2009: 291)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **dolama** *dolamak işi; giysilerin üstüne giyilen, önü açık bir tür üstlük; poşu* (TS: 697) | **dolama** *sarı; baş örtüsü, tülbent, yazma; mintan, gömlek; entari; eteklik; önlük, peştamal* (DS IV: 1542) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **dolomán** *asker elbisesi, çuha* || Erm.→ **dolama** *dolama, pelerin, üstlük; şişlik, çıban* || Mac.→ **dolmány, dulmanica, doman, dolaman, dolmán, dolmány, doleman, dalman, dalmán, dolimán, dolama, dolamant, gyolománt** *dolama, üstlük, uzun omuz örtüsü, şal* || Rom.→ **dolama, dulamă** *uzun iç elbisesi; uzun ve ince palto; kadınların giydikleri bir çeşit üstlük* || Çek.→ **dolman, doloman** *entari; şeritli Macar paltosu* || Bul.→ **dolamá** *uzun ve kollu üst giysisi* || Srp.→ **dólama, dólam** *eskiden giyilen, çuhadan yapılan*

kollu kadın veya erkek üstlüğü || **İt.**→ **dolaman, doliman, dolaman, dolman** *kolsuz ve başlıklı palto, bir çeşit harmani, kısa ceket; süvari giysisi* || **Arn.**→ **dollam, dollama, dollamë, dallamë** *uzun elbise; omuz örtüsü, şal* || **Mak.**→ **dalama, dolama dolama** || **Yun.**→ **dolamás, dulamás** *bir tür ceket, hırka* || **Alm.**→ **Dolman** *yenleri sarkık kadın elbisesi, hırka; bir Türk giysisi* || **Fr.**→ **doliman** *yenleri düğmeli, dar manşetli uzun elbise, üstlük tarzı bir Türk kıyafeti* || **İng.**→ **dolman** *bir çeşit yeniçeri elbisesi, kolları bol bir kadın giysisi; uzun dışlık giysi* (TVS: 254-255; Esen, 2008: 371; Vas I: 525)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tolama < T. tolğa- ‘sarmak, döndürerek sarmak, kavuşturmak’ + -mA (FİYE)

Gülensoy → dolama ‘*dolama; And. Ağz. sarık, mintan, entari, eteklik*’ < dol – a – ma < tol – ga – ma (Gülensoy, 2007: 295)

Tietze → dolama ‘*dolanmış; başörtüsü, dülbend, sarık*’ < dola – ma (Tietze, 2002: 640) | dolama ‘*entari gibi önü açık, üstüne kuşak bağlanan çuha elbise*’ < dolama (Tietze, 2002: 640)

49. topuk ayakkabı veya meshin topuk kısmı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **topuq** (İr.Mü. 128a.3) *topuk* (Toparlı, 1992: 609) | **dobuq** (KF 84b.2, 91a.1; 91a.1; 79a.4) *topuk* (Kuanışbayev, 2006: 98) | **topuq** (Kİ 61) *bugünkü manasında* (Caferolu, 1931: 105) || **EAT**→ **topuk** (KT 49a.9) *topuk* (Topaloğlu, 1978: 580) | **topuq** (DK 12.9, 61.12, 144.5, 146.12) *topuk* (Ergin, 2009: 292)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **topuk** *anat. ayağın yuvarlakça olan alt bölümü; ökçe; mdn. belli bir amaçla kazılmaksızın asıl yerinde bırakılan kömür bloku veya cevher kütlesi* (TS: 2373) || **Tkm.**→ **topuk** *ökce bilen incik sünküniñ birigen yerinde:kiki tarapa tokgarıp duran sünk – ökçe ile incik kemiğinin birleştiği noktadaki*

yuvarlak kemik (STY: 655) || **Kaz.**→ **tobık** (Gülensoy, 2007: 916) || **Tat.**→ **tubık** *ayakning baltır söyegê bêlen taban söyeklerê totaşkan hem ikê ayaktan kabarıbrak torgan urını; têz başı, têz – ayağın baldır kemiği ile taban kemiklerini birleştiren yuvarlak, kabarık bölüm* (TTAS III: 144) || **Özb.**→ **topiq** *bâldir süyâgining pâstki uçidagi yân tâmângâ türtib çiqqan dombâq qismi – bacağın aşağı kısmındaki yana doğru çıkıntılı tombul kısım* (ÜTİL III, 2006: 241) || **Y.Uyg.**→ **topuq** *topuk, ayak bileği* (YUTS, 1995: 420) || **Yak.**→ **xobuluk** *topuk* (Vasiliev, 1995: 274) | **tabık** (Räsänen, 1969: 489) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **tubuk** *küçük kız çizmesi* || **Erm.**→ **topuk** *topuk* || **Bul.**→ **topuk** *ayak topuğu* || **Srp.**→ **tópuk, tópući** *ayakkabı topuğu, ökçe* || **Mak.**→ **topuk** *topuk* (TVS: 854)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

topuq < T. top ‘yuvarlak biçimde olan, toparlak’ + uk (küçültme eki)

Clauson → **tobık** < to:b ‘a ball’. Kelime, anlam genişlemesiyle metaforik olarak ‘a rounded protuberant bone; ankle-bone; knee-cap’ anlamlarına da gelmektedir. Küçük ses değişiklikleriyle bütün modern lehçelerde yaşamaktadır (Clauson, 1972: 437).

Gülensoy → **topuk** ‘ayağın toparlakça olan alt bölümü; ökçe’ = ET **tobık** ~ OT **topık** ‘*topuk; top, çögenle vurulan top; topaç*’ < to – p + (ı)k (Gülensoy, 2007: 916)

Eren → **topuk** ‘ayağın toparlakça olan alt bölümü; ökçe’ < top + (u)k küçültme eki. Kelime Azeri Türkçesinde **topux**, Türkmen Türkçesinde **topuk** ‘*ayak bileği, aşık*’, Tatar Türkçesinde **tubık** ‘*aşık*’, Balkar Türkçesinde **tobuk** ‘*diz*’, Kazak Türkçesinde **tobık** ‘*diz kapağı kemiği*’, Karakalpak Türkçesinde **tobık**, Kırgız Türkçesinde **tomuk/topuk** ‘*diz kapağı kemiği, aşık kemiği*’, Sagay Türkçesi **tobık** ‘*die Kniescheibe, das Knie*’, Tuva Türkçesi **dovuk** ‘*diz kapağı*’, Teleüt Türkçesi **tomık** ‘*diz kapağı kemiği*’, Yakut Türkçesi **tobuk** ‘*diz*’; Orta Türkçe **tobık** ‘*top, çevgenle vurulan top*’ şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Arapçaya **dabbuq** ‘*top, çevgen oyununda sopa ile vurulan top*’ şekliyle geçmiştir (Eren, 1999: 412).

Eyüboğlu → **topuk** < top ‘birikme, yığın, bütünlük, erk, yuvarlaklık bildiren kök’ – u – k (Eyüboğlu, 1998: 334)

Erdal → topık ‘*ankle bone or wrist bone*’ < top + ık (Erdal, 1991: 43)

Räsänen → topık ‘*Knöchel*’ < top ‘*rundes Ding*’ (Räsänen, 1969: 489)

Nişanyan → topuk < ET top +Ik (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

Açıklamalar

1. Kitabü'l-Fıkh 84b.2, 91a.1 ve 79a.4'te vücut bölümü anlamında kullanılmıştır.
2. Kuran Tercümesi'nde vücut bölümü anlamında kullanılmıştır.
3. İrşâdu'l-Mülük 129a.2'de ayakkabı veya meshin topuk kısmı anlamında kullanılmıştır.

50. tügme *giysi üzerine dikilen, kemik ya da metal gibi değişik malzemelerden yapılan tutturma aracı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **tügme** (DLT I 433-13) *düğme* (Atalay, 2013: 667) || **Har.**→ **tügme** (ME 36.7) *düğme* (Yüce, 2014: 191) || **Kıp.**→ **tügme** (İr.Mü. 192a.7) *düğme* (Toparlı, 1992: 610) | **dügme** (TZ 18a.5) *düğme* (Atalay, 1945: 166) | **tüyme** (TZ 18a.5) *düğme* (Atalay, 1945: 267) | **tüvme** (CC I 51a.5, 52a.4) *1.düğme 2.at koşumunda kullanılan düğme* (Argunşah-Güner, 2015: 587) | **tüvme** (CC II 60b.14) *düğme* (Argunşah-Güner, 2015: 859) | **tügme** (Ter. 20a.3) *düğme* (Toparlı vd., 2000: 149) | **tügme** (DM 12b.6) *düğme* (Toparlı, 2003: 116) | **dögme** (KF 163a.5) *düğme* (Kuanışbayev, 2006: 98) | **dügmä** (Kİ 49) *bugünkü manasında* (Caferoğlu, 1931: 36) | **tüvmä** (Kİ 40) *düğme* (Caferoğlu, 1931: 110) || **EAT**→ **düyme** (KY B38r.14) *düğme* (Cin, 2011: 534) | **dügme** (BL 27a.11) *düğme* (Turan, 2001: 130) | **dügme** (Müh. 17a.14) *düğme; tomurcuk* (Özçelik, 2001: 111) | **dügme** (SA 72b.4, 74a.6, 79b.2) *kapılarda ve sandıklarda bulunan demir halka* (Altun, 2015: 194)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **düğme** *giyecek, yorgan vb.nin bazı yerlerine ilikleyici veya süs olarak dikilen kemik, metal, sedef gibi sert maddelerden yapılmış küçük tutturma aracı;*

çevrilmek veya üzerine basılmak yoluyla bir elektrik akımını açan, kapayan, herhangi bir makineyi işleten veya durduran parça; hay. b. Üst deri altındaki kıkırdak ve yağdan oluşmuş düğme biçimindeki çıkıntı (TS: 732) | **düğme** konca (DS IV: 1621) || **Tkm.**→ **düvme** kümüştten yasalya:n aşak tarapı yiricek, şıñırda:p ses edye:n , içi daşlıca togalacık şay (STY: 274) || **Kaz.**→ **tüyme** ärtürli nusqadağı işki, sırtqı kiyimge qadalatın dönggelek zat – her türlü iç ve dış giyime dikilen nesne, düğme (KTTS, 2008: 830) || **Tat.**→ **töyme** kiyêmnêng êrilgan urının kaptırıp kuyuv yaki têzêp kiyêmnê bizeü oçên sedef, söyek, kalay, tirê yaki başka nersedên yasalğan, gadette ikê yayse dürt tişêklê vak tügerek; şçet çibıklarındağı urtası tişêk ağaç, söyek; östêne barmak bêlen basıp êlêktr çılburın totaştırıv hem törlê mehanizmnarnı hareketke kitêröv oçên hêzmet ite torgan hareketçên kêçkêne söyek yaki plastmass tügerek; kêçkêne hem tüp-tüperek – giysileri birleştirmek ya da süslemek için kullanılan, sedef, kemik, metal, deri ya da başka malzemelerden yapılan, iki ya da dört delikli, küçük yuvarlak nesne; sayaç çubuklarındaki ortası delik ağaç ya da kemik parçası; elektrik akımını dolaştırmak ya da değişik mekanizmaları harekete geçirmek için kullanılan, hareketli, küçük kemik ya da plastik parça; (TTAS III: 247) || **Özb.**→ **tügmä** kiyim, gılâf vâ ş.k. ning çetigä qadaladigän, âdätdä tögäräk şäklidägi tutqıç; ulagiç, knâpka – kıyafet, kılıf gibi şeylerin kenarına dikilen, genellikle yuvarlak olan nesne, düğme (ÜTİL III, 2006: 176) || **Y.Uyg.**→ **tügme** ~ **tüñme** düğme (YUTS, 1995: 430) || **Yak.**→ **timex** düğme (Vasiliev, 1995: 75) || **Çuv.**→ **tüme** düğme (ÇS, 1950: 186; Egorov 1964: 264)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **düğme, düğme, tokme** düğme || **Ur.**→ **tukma** düğme || **Ar.**→ **däğma, dugma, tukma** düğme || **Rus.**→ **dugá** ağaç gövdelerindeki çıkıntı, toka; eğrilik, kavis; boyunduruk || **Bul.**→ **dugmé, dyugmé** düğme; düğüm; kapı veya pencere mandalı || **Srp.**→ **dúgme** düğme || **Arn.**→ **dygme, dugme** düğme || **Mak.**→ **dugme** düğme (TVS: 265)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tügme < T. tüg- ‘bağlamak, düğümlemek’ + -mA (FİYE)

Clauson → *tügme*: ‘*button*’ < *tüg-*. Clauson’a göre kelime Azeri Türkçesinde **düyme**, Osmanlı Türkçesinde **düğme/düyme**, Türkmen Türkçesinde **dügme/düvme**; Karahanlı Türkçesinde **tügme** ‘*a buton on a shirt; also the buttons of tunics and cloaks*’, Çağatay Türkçesinde **tügme** ‘*silk buttons which they sew on garments instead of tapes*’, Kuman Türkçesinde **tüwme** ‘*button*’, Kıpçak Türkçesinde **tügme** şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 482).

Gülensoy → *düğme* ‘*düğme*’ = ET, OT *tügme* < *tüg – me*; ‘*düğme*’ (Gülensoy, 1972: 310)

Eyüboğlu → *düğme* ‘*düğme*’ < F. *tükme* ‘*düğme*’. Diğerlerinin aksine Eyüboğlu kelimenin Farsça kökenli olabileceği görüşünü de dile getirmektedir. Eski Türk sözlüklerinde “Türkçe”, Fars sözlüklerinde ise “Farsça” yazıldığını kaydeden Eyüboğlu, Türkçe *tük*, *tüg*, *tüğ* kökünden –*me* ekiyle türemiş olabileceğini de ifade eder (Eyüboğlu, 1998: 96) .

Tietze → *düğme* ‘*giyim malzemesi*’ < ET *tügme* ‘*a.m.*’ (Tietze, 2002: 669)

Doerfer → *tügme* ‘*Knopf*’ < *tüg-* ‘*Knotten machen*’ + *mä* (TMEN III: 202)

Egorov → *tüme* (Çuv.) ‘*pugovitsa*’ < *tüg-* ‘*zavyazivat*’ – *me*. Egorov, çok net ifadeler kullanmamakla birlikte, Farsça *düğme* şeklinin de Türkçeden geçtiğini düşünür (Egorov 1964: 264).

Erdal → *tügmä* ‘*a button*’ < *tüg – mä* (Erdal, 1991: 318)

Nişanyan → *tügme* < T. *tüg-* ‘*bağlamak, düğümlemek*’ + –*mA* (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

Açıklamalar

1. Kitâbü’l-Mühimmât’ta tomurcuk anlamıyla kullanılmıştır: “...*gül düğmesi*...” (Müh. 17a.14)

2. *Düğme*, özellikle eski dönemlerde, sadece kıyafet üzerine dikilen tutturma aracı değildir. Bunun yanı sıra bir de süsleme/bezek fonksiyonu vardır ki bazı çağdaş lehçelerde bu anlamını hâlâ korumaktadır: Karakalpakistan Özbek ağızlarında *tüyme* ‘*ziynet, süs eşyası*’ anlamında kullanılmaktadır (Äsâmidinâva, 1981: 39).

3. Aynı anlamlarda kullanılan *düğme* ve *topçı* sözlerinden *düğme*’nin Oğuz ve Karluk grubu lehçelerinde, *topçı*’nın ise Kıpçak ve Sibiryâ grubu lehçelerinde yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.

51. uldanğ pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **ulyak** (ETŞ-Ata Sözleri, 1) *taban astarı* (Arat, 1991: 274)

|| **Kar.**→ **uldanğ** (DLT I 116-3, 116-5) *pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı*

(Atalay, 2013: 689) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **holtan** *çarık ve ayakkabılara konulan keçe, deri yama; yemeni ya da ayakkabılardaki dikiş yapılan kenar; çarıkla giyilen bir çeşit dolak* | **oltan** *kesilip dikilmeye hazırlanmış yemeni; eskiyen yemeni, ayakkabı altına vurulan pençe; mest ve yemeni yüzünü köseleye tutturmak için yapılan iri dikiş; çarığın içine konulan bez ya da deri parçası; çarık ipi* | **voltan** *delik çarığa boydan boya konan gön parçası; çapulada, saya ile köseleyi birbirine tutturun dikiş* |

ortan *yemeni denilen ayakkabının yüzüyle köseleyi birbirine tutturun dikiş; yama, pençe* (DS XI: 4107) || **Tkm.**→ **oltañ** *ayakgabiñ aşagina yamalya:n gön, teletin yama – ayakkabının altına koyulan deriden parça* (STY: 643) || **Kaz.**→

ultan *ayaqkiyimning tabanına salatın qalın, qattu zat – ayakkabının altına yapıştırılan kalın, sert nesne* (KTTS, 2008: 858) || **Tat.**→ **oltan** *taban, ayakkabı altı* (Ganiyev, 1997: 233) || **Özb.**→ **ultân** *kârämâl terisidän tayârlangän, pişik, kalın çarm, tagçarm – büyükbaş hayvan derisinden yapılan, kalın ve sağlam kösele* (ÜTİL: 280) || **Y.Uyg.**→ **ultañ** *kösele* (YUTS, 1995: 436) || **Yak.**→ - ||

Çuv.→ -

Ögel, 'ökçe' anlamına gelen Eski Türkçe ultang sözünün, Anadolu'dan derlenen sözler arasında "oltan / ortan" şeklinde görüldüğünü ifade eder (Ögel, 1985: 116).

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Uldanğ üzerine yapılan etimolojik değerlendirmeler şunlardır:

Clauson → uldaŋ ‘*the sole of a boot etc.*’ < u:l. Clauson kelimenin daha eski şeklinin muhtemelen **ulduŋ** olduğunu, çağdaş lehçelerin birçoğunda küçük ses değişiklikleriyle yaşadığını ifade eder. Kelime Türkmen Türkçesinde **oltaŋ**; Koybal, Sagay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde **ulduŋ/ulduŋ**; Eski Uygur Türkçesinde **ulyak**⁹; Karahanlı Türkçesinde **uldaŋ** ‘*the sole of a boot*’; Çağatay Türkçesinde **oltaŋ** ‘*leather which is fastened to the sole of a boot or slipper*’, **oltaŋ** ‘*a piece of leather which they sew onto the sole of a boot or shoe*’ şekilleriyle görülmektedir (Clauson, 1972: 131).

Gülensoy → oltan ‘*kesilip dikilmeye hazırlanmış yemeni*’ < OT. oldang ‘*pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı*’ (Gülensoy, 2007: 622)

Eren → oltan ‘*eskiyen ayakkabı altına vurulan pençe; çarığın içine konulan bez veya deri parçası*’ < ul ‘*duvar temeli*’ + dan. Eren kelimenin, Türkmen Türkçesinde **oltaŋ** ‘*ayakkabı tabanı, taban*’; Nogay Türkçesinde **ultan** ‘*ayakkabı tabanı*’; Özbek Türkçesinde **ultan**; Altay Türkçesinde **oltaŋ**; Teleüt Türkçesinde **ultan**; Sagay Türkçesinde **ultuŋ/ulduŋ**; Tuva Türkçesinde **ulduŋ** ‘*ayakkabı tabanı; taban, etek*’; Yakut Türkçesinde **ulluŋ**; Anadolu Ağızlarında ise **holtan** şekilleriyle görüldüğünü kaydetmektedir (Eren, 1999: 306).

52. üpürçük saçak, püskül

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **üpürçük** (ME 226.6) *saçak, püskül*
(Yüce, 2014: 197) || **Kıp.**→ || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

⁹ Clauson, E.Uyg. için kaydedilen **ulyak** şeklinin, Arapça bir metinden transkribe edildiği ve yanlış okuma sonucu bu hali aldığı görşündedir (Clauson, 1972: 131)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

üpürçük < T. üpür ‘?’ + cük (küçültme eki)

53. ürpek saçak, püskül

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ ürpek (ME 226.6) saçak, püskül (Yüce, 2014: 197) || Kıp.→ || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ ürpek *mazı ağaçlarının üstündeki tüylü nesne* (DS XI: 4070) || Tkm.→ - || Kaz.→ üpelek *qamıstıng [t.b. keybir ösimdikterding] ülpildeggen şaşığı – kamış vb. bitkilerin yumuşak saçakları* (KTTS, 2008: 872) | ürpek *jüni janga şığıp jatqan, sarı uvız [balapan]; ürpilgen, uypa-tuypa [şaş] – yeni tüylenmeye başlayan kuş yavrusu; dağınık, karışık saç* (KTTS, 2008: 873) || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

ürpek < T. ürpe- + -K (FİYE)

Clauson → ürpek ‘*dishevelled, shaggy, bristling*’ < *ürpe- . Clauson kelimenin sadece Kırgız, Kazak Türkçeleri ile Anadolu ağızlarında [**örpek** ‘*large mushroom*’] yaşadığını kaydetmektedir. Kelime Karahanlı Türkçesinde **ürpek** ‘*shaggy of beast or man*’, Harezmi Türkçesinde **ürpek**, Kuman Türkçesinde **ürpek** ‘*crisp, crinkled*’, Kıpçak Türkçesinde **ürpek** ‘*a curl or lock of hair*’, Osmanlı Türkçesinde **ürpek** ‘*dishevelled*’ şekilleriyle görülmektedir (Clauson, 1972: 198-199). Clauson *ürpe- fiilini de *ürp isminden getirmektedir (Clauson, 1972: 199).

Radloff → ürpäk ‘*[Kom.] ein Schmuck an Kleide*’ (Radloff I, 1893: 1844)

54. *yaka* giysinin boyna gelen, boynu çevreleyen bölümü; *yaka*, *elbise yakası*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **yaka** (Mai. 35.22) *yaka* (Tekin, 1976: 500) || **Kar.**→ **yaka** (DLT I 189-2, III, 24-20) *yaka*, *elbise yakası* (Atalay, 2013: 731) || **Har.**→ **yaka** (İM 166) *giyimini boynu kuşatan yeri* (Battal, 1997: 84) | **yağa** (ME 91.5, 147.3, 91.5, 91.5) *yaka* (Yüce, 2014: 200) | **yağa** (KE 48r.2, 169r.6, 226r.17, 226r.18, 231v.2, 231r.19) *yaka* (Ata, 1997: 696) | **yağa** (NF 95.7, 307.4, 78.5) *yaka; kenar, kıyı* (Ata, 1998: 466) || **Kıp.**→ **yağa** (İr.Mü. 486b.4) *elbise yakası* (Toparlı, 1992: 616) | **yağa** (DM 12b.8) *yaka* (Toparlı, 2003: 119) | **yaka** (TZ 20b.11, 23b.7) *yaka* (Atalay, 1945: 276) | **yaka** (CC I 50b.9) *yaka, zırh yakası* (Argunşah-Güner, 2015: 597) | **yağa** (Ter. 20a.2) *yaka* (Toparlı vd., 2000: 153) | **yağa** (KF 203a.3, 203a.5, 203b.2) *yaka* (Kuanışbayev, 2006: 198) | **yağa** (Gül.Ter. 314.4, 200.3, 57.6, 279.10, 14.4, 202.4) *yaka; kıyı, su kenarı* (Karamanlıoğlu, 1978: 390) | **yağa** (Kİ95) *bugünkü manasında* (Caferoğlu, 1931: 119) || **EAT**→ **yaka** (Mar. 41a.2, 21b.9) *yaka* (Özavşar, 2009: 385) | **yağa** (Gül. 43b.6) *elbise boynu, çamaşırın boyuna geçecek ve boynu örtecek yeri* (Özkan, 1993: 464) | **yağa** (VG 1665, 1582) *elbisenin boyna rastlayan kısmı* (Köktekin, 2007: 506) | **yağa** (KY B14r.7, A68v.11) *yaka* (Cin, 2011: 840) | **yağa** (CTD Ü1 76b) *elbise boynu* (Ersoylu, 1989: 347) | **yağa** (Yu.Ze. 7a.169) *yan, taraf* (Yıldız, 2008: 515) | **yağa** (BL 27a.11) *yaka, elbise yakası* (Turan, 2001: 172) | **yağa** (Kit.Cem. 20a.15) *yaka* (Bilir, 2007: 419) | **yağa** (RN 206) *giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü* (Boz, 2012: 448) | **yağa** (BH 9a.8) *yaka* (Türk, 2009: 283) | **yağa** *yaka* (278.2, 344.6, 193.9) | **yağa** (SN 375.10, 35.1, 147.8, 224.14, 131.5, 364.12) *yaka* (Cin, 2012: 713) | **yağa** (MC 53b.12) *yaka* (Gülsevin, 1989: s.n.y.) | **yaka** (KT 185a.10) *vücutta göğüs ile giyecek arasındaki kısım, koyun boşluğu, koyun* (Topaloğlu, 1978: 622) | **yağa** (DK 130.1, 200.7, 212.5, 245.12, 132.2, 270.3, 13.11, 53.8, 91.5, 94.3-4, 298.13, 129.10) *yaka -elbise ve arazi yakası-* (Ergin, 2009: 317)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yaka** giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü; giysilerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası; eğik yerey; yapıların saçaklarında, suyun içeriye sızmasını önlemek için kiremidin altıyla oluk arasına konulan metal levha; semt; den. Sahil; den. yelkenlerin kenar ve köşeleri (TS: 2504) | **yaka** yan, yön; semt; sirt, bayır; kıyı (DS XI: 4127) | **yaha ~ yağa** yaka (DS XI: 4127) || **Tkm.**→ **yaka** geyiming boyun töveregindeki çäk açılıp edilyen ve şonga berkidilyen bölegi, yeri; bir zading kenarı girası, gira, kenar; tarap, töverek, yan; etek – giysinin boynun etrafındaki açılıp kapanabilen yeri; bir nesnenin kenarı; etek (STY, 1962: 840) || **Kaz.**→ **jağa** sırtkiyim men köylek-könşekting jağası; özenning, kölding, arıqtung m.b. jiyegi – kıyafet yakası; akarsu kıyısı (KTTS, 2008: 244) || **Tat.**→ **yaka** tukımadan, mēhtan h.b.ş. yasap, kiyēmnēng muyın uyımına tēgēle yaki töymelene torgan öleşē; ‘ecel, ülim, kabēr’ süzlerē bēlen kilēp, ülim adlında toruvnu, munga kilēp citüvnē, şul helge yakın uk buluvnu bēldēre – kumaş, kürk ya da benzeri malzemeden yapılan, giysinin boyun bölümüne dikilen ya da düğmelenen nesne (TTAS III: 625) || **Özb.**→ **yāqa** kiyimning boyun ornı üçün açilgän qismi; kiyimgä tikib yäki ilib qoyilädigän mätä, buyum – kıyafetin boyunda açılan kısmı; kıyafete dikilen ya da iliştilen kumaş, nesne (ÜTİL II, 2006: 54) || **Y.Uyg.**→ **yağa** kıyı, kenar; yaka (YUTS, 1995: 455) || **Yak.**→ **sağa yaka** (Vasiliev, 1995: 294) || **Çuv.**→ **şuxa** (Fedotov II: 146)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **yaka, yaha, yāqā, yehe, yeke** yaka, elbise yakası; taraf, yön || **Ar.**→ **yağa, yaqā, yāqa, yā^cā, yāha** yaka || **Rus.**→ **yegá, yagá** yaka; kıyı, kenar; sınır; karaca derisinden yakalı kürk || **Erm.**→ **yaha, yaka, yeka** yaka, giysi yakası || **Mac.**→ **nyak** yaka || **Rom.**→ **iaca** yan, yaka; elbise yakası; nehir kıyısı || **Bul.**→ **yaká** yan, yaka; elbise yakası; ırmağın yan tarafı; dağ eteği || **Srp.**→ **jäka, jaku, jaka** kıyı, kenar, sahil; giysi yakası || **Arn.**→ **jak, jakë** kıyı, sahil; elbise yakası; köpek tasması || **Mak.**→ **yaka** yaka || **Yun.**→ **giaki, yakás, yakkás** yaka, giysi yakası (TVS: 898-899 - Gülensoy, 2007: 1034; Vas II: 7, IV: 543)

Räsänen, Yakutça için **sağa**'nın haricinde Moğolcadan alıntı olduğunu ifade ettiği **cağa** şeklini de kaydeder (Räsänen, 1969: 180).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yaka < T. *ya- 'örtmek, kaplamak' + -k- (FFYE) + -a (FİYE)

Clauson → yaka: 'the edge or border of something'; erken dönemde 'collar of a garment' < yak-; T. > Moğ. caka 'edge, frontier, collar'. Clauson kelimenin, Eski Uygur Türkçesinde **yaka**; Karahanlı Türkçesinde **yaka**: 'collar', Çağatay Türkçesinde **yaka** 'boundary, shore, bank; a collar', Harezmi Türkçesinde **yaka** 'collar; edge, shore, bank', Kuman Türkçesinde **yağa** 'collar', Kıpçak Türkçesinde **yaka**: 'the collar of a robe; shore, bank', Osmanlı Türkçesinde **yaka** ~ **yaxa** 'collar; shore, bank; the opposite shore' şekilleriyle görüldüğünü kaydeder (Clauson, 1972: 898).

Gülensoy → yaka 'giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü; giyeceklerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası; kıyı, kenar, taraf; eğik yere; yapıların saçaklarında, suyun sızmasını önlemek için kiremitlerin altıyla oluk arasına konulan metal levha; semt' = ET yaka 'taraf, yan, civar', yaka 'yaka; şef, reis, iktidar' ~ OT yaka 'elbise yakası' < *ya – k 'yaklaşmak' – a. T. > Moğ. caka, A. yāqa, KbRum. yiakhás, Mac. nyak (Gülensoy, 2007: 1034)

Eren → yaka 'giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü; giysilerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası; kıyı, kenar, yan' < yak-. T. > Moğ. caqa 'le bord, l'extremite, le rivage, les bornes, la frontiere, limite; le collet d'un habit'. Yakutçada sağa yanında kullanılan cağa biçimi Moğolcadan geçmiştir. Eren ayrıca Ligeti ve Räsänen'in görüşlerini de dile getirir [Räsänen'e göre Mac. nyak 'boyun' < T. yaka; Ligeti ise bu durumun mümkün olamayacağını savunur] (Eren, 1999: 440)

Nişanyan → yaka < ET yak- 'yaklaşmak, yanına gelmek' + -A (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Açıklamalar

1. Nehcü'l-Feradis 95.7'de kıyafet bölümü anlamında, 307.4 ve 78.5Te ise *kıyı*, *kenar* anlamında kullanılmıştır.
2. Gülistan Tercümesi'nin tamamında kıyafet bölümü anlamında kullanılmıştır.

3. Miftahü'l-Cenne 53b.12: yakasına yapış- 'bir şeyin hesabını sormak, yakasına yapışmak'

4. Āsāmiddināva'nın bildirdiğine göre kelime, Türk dilinin en eski dönemlerinden beri 'elbise yakası' anlamıyla kullanılmaktadır. OT döneminden itibaren gördüğümüz A. ceyb sözü de T. 'yaka' anlamındadır (Bugünkü anlamını sonradan kazanmıştır). Çağataycada (özellikle Ali Şir Nevayi'de) her iki kelime eş anlamlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Āsāmiddināva, 1981: 40).

55. yaqalıq yaka; yaka yapılmaya uygun olan şey

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ yaqalıq (ME 85.3) yakalık (Yüce, 2014: 201) || Kıp.→ || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ yakalık yaka yapılmaya uygun olan şey; erkek gömleklerinin üzerine takılan eğreti yaka; ilköğretim öğrencilerinin önlüklerinin üzerine taktıkları yaka (TS: 2505) | yakalık öğrencinin beyaz yakası; peçete (DS XI: 4127) || Tkm.→ yakalık yaka etmek için yararlı mata ve ş. m. zat – yaka yapmaya uygun umaş vb. (STY, 1962: 840) || Kaz.→ jağalıq äyelder köyleginiñ jağasına bastıra tigetini örnekti, güldi keste – kadın gömleklerinin yakasına dikilen nakışlı parça (KETS V: 515) || Tat.→ - || Özb.→ yaqalilik yaqa üçün mäs, yaqabâp – yaka yapmaya uygun (ÜTİL II, 2006: 55) || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yaqalıq < T. yaka 'giysinin boyna gelen, boynu çevreleyen bölümü' + Iık (İİYE)
(yaka için bkz. "yaka")

56. **yama** delik ya da yırtığı onarmak için kullanılan parça; yama

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **yamay** (İdi. P652) *yama, yama parçası* (Yunusoğlu, 2012: 177) || **Kar.**→ **yamağ** || **Har.**→ **yamağ** (NF 105.15, 400.10) *yama* (Ata, 1998: 467) || **Kıp.**→ **yama** (DM 12b.8) *yama* (Toparlı, 2003: 120) | **yama** (TZ 50a.5) *yama* (Atalay, 1945: 277) | **yamav** (TZ 16b.12, 84a.3) *yama* (Atalay, 1945: 277) | **yamov** (CC II 80b.3b) *yama, yamalık* (Argunşah-Güner, 2015: 874) | **yama** (Kİ 98) *bugünkü manasında, yamak* (Caferoğlu, 1931: 118) || **EAT**→ **yama** (Gül. 63b.2) *bir yırtığı ya da delik yeri kapayıp tamir etmeye mahsus parça* (Özkan, 1993: 465) | **yama** (BL 27b.3, 28b.10) *yama* (Turan, 2001: 172) | **yama** (SN 107.13) *yama* (Cin, 2012: 714) | **yama** (SA 104b.2, 52a.5, 85a.2) *yamalık* (Altun, 2015: 243)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yama** *delik ve yırtığı uygun bir parça ile onarma, kapatma; bu iş için kullanılan parça; deride geniş leke* (TS: 2516) | **yamalık** ~ **yamalih** *yama; yamaya benzer bez parçası* (DS XI: 4152) || **Tkm.**→ **yama** *geyiming, ayakgabing ve ş.m. yırtık yerine tikilyä:n mata, gayış bölecigi, yamak – giysi, ayakkabı vb.nin yırtık yerine dikilen kumaş ya da deri parçası* (STY, 1962: 846) || **Kaz.**→ **jamav** *jurtilğan, singan zattu bütündev üşin jamalatın japsırılattın bir japırağ materyal – yırtılan ya da kırılan bir şeyi tamamlamak için eklenen parça* (KTTS, 2008: 261) || **Tat.**→ **yamau** *tişêlgen nerse östêne tégêp kuyula torgan kisek, çüprek, yamaulik – delik üzerine dikilen parça, paçavra, yamalık* (TTAS III: 638) || **Özb.**→ **yamâq** *birâr nârsâni yirtilgân, teşilgân, üzilgân câyini yamaş, bütünleş için molcallängân bir parça mâtâ, çarm vä ş.k.; yamâq sâlingân, yamâqli cây; yamaş talâb etâdigân, yamalâdigân nârsâ buyum; yamaş, yamaşqa âid; yamâq sâlingân, yamab tikilgân, yamalgân, yamâqli – bir nesnenin yırtılan, delinen, kesilen yerini tamir tamamlamak amacıyla kullanılan kumaş, meşin vb.; yamalı yer; yamaya ait; yamalı* (ÜTİL V, 2006: 111) || **Y.Uyg.**→ **yamaq** *yama* (YUTS, 1995: 457) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **yamak** *yama* || **Ar.**→ **yāma** *yama* || **Erm.**→ **yama** *yama* || **Bul.**→ **yamá** *yama, ek, eklenti* || **Arn.**→ **jamali** *eski püskü çul; eyer veya semer altı çulu, çaprak* || **Mak.**→ **yama** *yama* || **Yun.**→ **yamás, ğiamás** *yama* (TVS: 902; Gülensoy, 2007: 1049)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yama < T. *ya- ‘örtmek, kaplamak’ + -mA (FİYE)

Clauson → yama:ğ ‘a patch on a garment’ < yama:-. Clauson kelimenin Karahanlı Türkçesinde **yama:ğ** ‘a patch’, Çağatay Türkçesinde **yamağ/yamak** ‘a patch, a piece of material used as a patch’, Kuman Türkçesinde **yamov** ‘patch’, Kıpçak Türkçesinde **yama:** / **yamaw**, Osmanlı Türkçesinde **yamağ/yamak** ‘a drinking vessel sewn together from leather; the cloak which janissaries on garrison duty wear; workmen who work in factories’ şekilleriyle görüldüğünü ve küçük ses değişiklikleriyle birlikte çağdaş lehçelerin birçoğunda yaşadığını kaydetmektedir (Clauson, 1972: 935).

Gülensoy → yama ‘delik, yırtık veya eski bir yeri uygun bir parça ile onarma, kapatma; bu iş için kullanılan parça; deride geniş leke’ = OT yamağ < *ya – ‘*kapatmak, *örtmek’ – ma(ğ). T. > A. yāma (Gülensoy, 2007: 1049)

Eyüboğlu → yama ‘bir nesneye eklenen, onun yırtık, çürük yerlerini gidermeye yarayan, yardımcı olan başka bir parça, bölüm, ek’ < Sanskr. yamaka ‘yardımcı, yamak’. Eyüboğlu diğer araştırmacıların aksine kelimenin Türkçe bir kökten türemediği, Sanskritçeden alındığı ve yamaka > yamakh > yamag > yamağ > yama şeklinde bir gelişmesi olduğu görüşündedir. Eyüboğlu, iddiasını delillendirmek için Türkçede yam kökü ile türetilen isim ve fiillerin az olduğunu ve bunların yama ismi ya da yamamak eylemi ile anlam bakımından bağlantılı olmadığını söyler (Eyüboğlu, 1998: 372).

Nişanyan → yama < ET yamağ ‘yama’ < ET yama- + -I(g) (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Usmanova’ya göre kelime, yama < *ya- ‘örtmek, kaplamak’ + -ma şeklinde bir gelişim göstermiştir (Usmanova, 2011: 18).

57. yēng *yen; elbise kolu; kol ağzı; kolluk*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **yèng** (DLT II 109-1, 187-3, 233-10, III 362-3) *yen, elbise yeni* (Atalay, 2013: 773) | **yìng** (KB 3541) *elbise yeni* (Arat, 1979: 545) || **Har.**→ **yeŋ** (İM 166) *giyimin kolu* (Battal, 1997: 89) | **yèng** (ME 89.7) *yen* (Yüce, 2014: 207) | **yeŋ** (KE 68v.1, 68v.7, 80r.12, 50v.12, 117v.15) *yen, elbise kolu* (Ata, 1997: 724) | **yeng** (NF 422.11, 422.9, 311.4, 421.2, 421.8, 161.10, 171.1, 171.4) *yen, elbise kolu* (Ata, 1998: 479) || **Kıp.**→ **yeng** (İr.Mü. 419b.2) *yen, elbise yeni* (Toparlı, 1992: 620) | **yìng** (İr.Mü. 134b.8) *yen* (Toparlı, 1992: 621) | **yiñ** (Hul. 47a.2, 48b.8) *elbise* (Delice, 2003: 273) | **yeñ** (DM 12b.8) *elbise yeni* (Toparlı, 2003: 123) | **yeñ** (İlm.Nuş. 47v.2, 49r.8) *sleeve 'yen'* (Öztopçu, 2002: 106) | **yeng** (TZ 31a.3) *elbise yeni* (Atalay, 1945: 282) | **yèŋ** (CC I 51a.6) *elbise kolu, yen* (Argunşah-Güner, 2015: 606) | **yeng** (Gül.Ter. 261.1, 230.13, 230.3, 214.8) *yen, elbise kolu* (Karamanlıoğlu, 1978: 394) | **yìn** (Kİ 98) *kolun yeni, elbisenin kola gelen ağzı* (Caferoğlu, 1931: 125) || **EAT**→ **yiñ** (Gül. 75a.6) *elbise kolu, yen* (Özkan, 1993: 470) | **yeŋ** (KY M66/5, D47v.10, MK46r.12, B49v.1, A40v.12) *yen, elbise kolu* (Cin, 2011: 851) | **yiñ** (KG 111b.6) *elbise kolu, yen, cep* (Akkuş, 1995: 920) | **yiñ** (Yu.Ze. 25b.724) *elbise kolunun el üzerine gelen kısmı; etek, dāmen* (Yıldız, 2008: 524) | **yen** (Müs. 84.9) *elbise kolunun el üstüne gelen kısmı* (Erdem, 2007: 273) | **yeñ** (BL 27b.1) *yen, elbise kolu* (Turan, 2001: 174) | **yiñ** (SK v19a.15) *elbise kolunun el üzerine gelen kısmı* (Çatıkkaş, 2009: 460) | **yeñ** (GÜZ. 126ç.7) *elbise kolunun el üzerine gelen kısmı* (Erdem, 1992: 456) | **yiñ** (KT 184b.10) *yen, giyecek kolu* (Topaloğlu, 1978: 659) | **yiñ** (DK 129.10, 245.12, 25.8, 49.3, 138.13, 114.11) *yen, elbise kolunun ağız tarafı* (Ergin, 2009: 334)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yen** giysi kolu (TS: 2571) | **yen ~ yeng ~ yin ~ ying** giysi kolu, kol ağzı (DS XI: 4230) || **Tkm.**→ **yeŋ** *geyimiñ bütün golü örtä:n bölegi – giysinın kolu örten bölümü* (STY, 1962: 291) || **Kaz.**→ **jeng** *kiyimning iyıqtan bastap qolding bilezigine deyingi böligi; qol mänindegi söz – elbisenin omuz ile bilek arasındaki kısmı; “el” manasındaki söz* (KTTS, 2008: 295) || **Tat.**→ **cing** *kiyémnêng kulbaştan bêlezêkke yaki têrsekke kader kulnı kaplap torgan öleşê – giyimin*

omuzdan bileğe ya da dirseğe kadar olan kısmı (TTAS III: 790) || **Özb.**→ **yeng**
kiyimning qolgä kiyilädigän qismi – kıyafetin kola giyilen kısmı (ÜTİL II, 2006:
11) || **Y.Uyg.**→ **yeñ** *yen, giysi kolu* (YUTS, 1995: 463) || **Yak.**→ **siex** (Eren,
1999: 453) || **Çuv.**→ **śană** (Eren, 1999: 453)

Kelimenin Yakutçada **suon** şekli de vardır. Bu şekil Tunguzcadan geçmiştir
(EDAL: 1815).

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ ***ziognV sleeve** | **Tung.**→ ***sün clothes** | **T.**→ ***jeng sleeve** |
Jpn.→ ***suán-tài sleeve** (EDAL: 1518)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yèŋ < ProtoT. *yeng

Clauson → yéŋ ‘the sleeve of a garment’ < ?. Clauson’a göre kökeni belirsiz olan kelime, bilindik ses değişiklikleriyle bütün çağdaş lehçelerde varlığını sürdürmekte, Karahanlı Türkçesinde **yéŋ** ‘a sleeve’, Çağatay Türkçesinde **yéŋ** ‘sleeve’, Harezmi Türkçesinde **yéŋ**, Kuman Türkçesinde **yeŋ** ‘sleeve’, Kıpçak Türkçesinde **yeŋ**, Osmanlı Türkçesinde **yeŋ** şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 940).

Gülensoy → *yen* ‘giysi kolu’ = OT *yeng* ‘elbise yeni’ < *yé:ŋ [< *ya-ŋ]. Gülensoy, *yen* ile *yaka* kelimelerinin aynı kökten (*ya-) geldiği görüşündedir. Ayrıca Farsçaya da geçtiğini Doerfer’e atfen ifade eder (Gülensoy, 2007: 1117).

Eren → Anlamını, tarihî ve yaşayan lehçelerdeki şekillerini verdikten sonra kökünün bilinmediğini ifade eder (Eren, 1999: 453)

Açıklamalar

1. *Yiñ* kelimesi Kitab-ı Gunya’da ‘cep’ anlamında kullanılmıştır. Metindeki kullanımını bu anlamı işaret etmektedir: “Eger uğrı bir gişinüñ yiñine elin soğsa, on aqca (7) uğurlasa elin kesmek vâcib olur.”

2. Yusuf u Zeliha’da “Geldi ol Yûsuf katına utanu/ıtapu kıldı yiñin yüzine tutunu”

3. Yakutçadaki şekle bakarsak kelimenin /i/li değil /e/li olması gerekir. Çünkü bu durum GTü. A ~ Yak. IA denkliğine daha uygun görünmektedir. Normalde GTü. /e/, Yak. /a/ya denk gelmektedir, yani kelimenin Yakutçada /a/lı olması beklenir. Ama burada geçiş olarak sondaki nazal /n/nin /g/leşmesi düşünülebilir. Yani geçiş tek aşamada olmamış, şöyle bir gelişim göstermiştir: GTü. yeŋ > yeg > Yak. siex

4. Gülensoy'un yeng kelimesini T. *ya- kökünden getirmesi fonetik bakımından izaha muhtaçtır. Özellikle genzel /ŋ/ ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisini düşündüğümüzde /a/ > /e/ değişimi pek olası görünmüyor (ben+ge > benge > banga > baŋa; sen+ge > senge > sanga > saŋa).

58. yırtmaç *giyinikken hareket kabiliyeti sağlaması amacıyla kaftan veya elbisenin eteğinde bulunan dikilmemiş, yırtık bölüm*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **yırtmaç** (İd.Haş. 29) *eski kaftanların eteğindeki mahsus yapılan yırtık gibi dikilmemiş mahal* (İzbudak, 1936: 53) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yırtmaç** *çoğunlukla etek, paça veya kol yenido, dikilmemiş uzunca açıklık* (TS: 2595) | **yertmeç** *yırtmaç* (DS XI: 4254) | **yirtmeç** *donda, uçkurun iki ucunun birleştiği yer* (DS XI: 4280) | **yirtmeç** *etek* (DS XI: 4280) | **yirtmeç** *beyaz tülbent* (DS XI: 4280) || **Tkm.**→ **yartmaç** *donung, çäkmening, çapıdıng ve ş. m. etegining iki gapdalındaki dilik yer, çäk – eteğin iki yanında bulunan kesilmiş yer* (STY, 1962: 855) || **Kaz.**→ **jırma** *etegi ayır, jırılğan – yırtmaç* (KETS VI: 745) | **jırmaş** *quyrıqtıŋ eki bölengen tusı* (KETS VI: 746) || **Tat.**→ **yırık** *kiyem itegende yaki çabuvında cöy buyênça mahsus tégêp citkêrêlmiçe kaldırılğan urın – giysilerin eteğinde bulunan açıklık* (TTAS I: 335) || **Özb.**→ **yirmâç** *ton, çâpân etäğining ikki yânidân üçburçäk şäklidä qiyilgân cäyi – elbise ve cüppenin eteğinin ucunda üçgen şeklinde kesilmiş yer* (ÜTİL III, 2006: 270) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Erm.→ yırtmaç *elbisedeki yarık* || **Bul.**→ yortméc *yırtmaç; kürkün çift deri konulan uç kısımları yurtméc pantolon fermuarı* || **Srp.**→ ítmač, ikmač *yırtmaç, elbisede bulunan yırtmaç* (TVS: 929) || **Moğ.** cirmaç (Ögel, 1985: 72)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yırtmaç < T. yırt- ‘kağıt, kumaş gibi bükülp katlanabilen şeyleri parçalamak’ + -mAç (FİYE)

Gülensoy → yırtmaç ‘çoğunlukla giysilerde etek, paça ve kol yanında, dikilmemiş uzunca açıklık’ < yırt – maç (Gülensoy, 2007: 1144)

Nişanyan → yırtmaç < TTK. yırt- + (A)mAç (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

59. yiv *iki şey arasındaki çizgi, çizgi; kırışıklık; elbise kenarı, elbisenin kenar dikişi, zih*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **yiv** (BL 27b.2, 28b.10) *iki şey arasındaki çizgi, çizgi; kırışıklık; elbise kenarı, zih* (Turan, 2001: 175)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yiv** *bir yüzeyin üzerinde çizgi biçiminde olan, sarmal girinti veya çıkıntı; bir dişli çarkta veya bir vidada iki diş arasında kalan çukur bölüm; bir sütun gövdesinin veya bir vazo karnının çevresine eşit aralıklarla paralel veya sarmal olarak uzunlamasına açılan oyuk; ek çizgisi; saçta ayırma yeri* (TS: 2597) | **yiv** *elbiselerdeki kenar dikişi* (www.tdk.gov.tr; Zanaat Terimleri Sözlüğü; erişim tarihi: 11.07.2016) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ **ciyek** *elbise vb. kumaş kenarlarına dikilen şerit, kaytan, zih* (Ganiyev, 1997: 488) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Gülensoy → yiv ‘bir yüzeyin üzerindeki ince çizgi; bir dişli çarkta veya bir vidada iki diş arasında kalan çukur bölüm; bie sütun gövdesinin ve ya bir vazo karnının çevresine eşit aralıklarla paralel veya sarmal olarak uzunlamasına açılan oyuk; ek çizgisi’ < ET yiv(ik) = yiviğ ‘donatım, teçhizat, malzeme; gerdanlık’ (Gülensoy, 2007: 1149)

Nişanyan → yiv < ET yi ‘dikiş’ < ET *yig ‘dikiş’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Nişanyan’ın açıklaması tarafımızdan tatmin edici bir açıklama olarak değerlendirilmektedir.

I. 8. Aksesuarlar

1. bāzu-bend kola geçirilen kuşak, kolbağı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **bāzu-bend** (KY A52v.8, B61r.15) *kolbağı* (Cin, 2011: 457) | **pazvend** (BL 281.11) *pazubent* (Turan, 2001: 159)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **pazubent** *Far. bāzū+bend belli bir amaçla kola geçirilen kuşak, kolçak; kol muskası* (TS: 1905) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Rus.→ **pozumént** *kumaş kenarı; sırma* (Vas III’te pozumént < Alm Posament Vas III: 303) || **Srp.**→ **bazúment, bazúvent, bazúlmet** *muska, koltuk altına takılan nazarlık* || **Arn.**→ **bazyben** *omuz veya boyun süsü* (TVS: 682)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

bāzu-bend < F. bāzū ‘the arm or the upper part of it; the cloth wrapped round the middle whilst bathing’ (Steingass, 1998: 145) + F. bend ‘a band, tie, fastening’ (Steingass, 1998: 201)

Açıklamalar

1. Kıssa-yı Yusuf’ta ‘bilezik’ anlamında kullanılmaktadır.

2. Koçu’nun kaydettiğine göre *bāzu-bend*, içinde muska, kimlik nişanı, altın veya mücevher bulundurulan bir mahfaza olup kolun bāzu denilen kısmına bağlanarak taşınır. Sahibinin zenginliğine ya da sosyal statüsüne göre değişik malzemelerden yapılan bāzu-bendlerin bir kısmı değişik mücevherlerle süslenmiş de olabilir (Koçu, 1969: 31-32).

3. Türkiye Türkçesinde bir spor terimi olarak kullanılan pazubant (~kaptanlık pazubandı), ‘futbolda takım kaptanının kolunun üst kısmında taşıdığı kolluk’ anlamında kullanılmaktadır.

2. bilbağı kuşak, kemer

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **bilbay** (İdi. P469) *kemer* (Yunusoğlu, 2012: 155) ||
Kar.→ - || **Har.**→ **bilbağı** (İM 167) *kuşak* (Battal, 1997: 19) || **Kıp.**→ **bilbağı** (Mü.Gu. 19b.6, 78b.7) *kuşak* (Uğurlu, 1984: 115) | **bêl bağı** (CC I 51a.32) *kuşak, kemer, bel bağı* (Argunşah-Güner, 2015: 437) | **bil bağı** (Ter. 20a.6) *kuşak, kemer* (Toparlı vd., 2000: 94) | **bel bağı** (İd.Haş. 23) *kuşak* (İzbudak, 1936: 7) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **bel bağı** *bel kemeri* (TS: 298) | **belbağı** ~ **belbağ** ~ **belcek** ~ **bellik** ~ **beltik** *kuşak, kemer, uçkur; donun uçkur yeri; bebeği belinden beşiğe, salıncağa bağlamaya yarayan bezden bağ; iplikten veya ipten örülen ve renkli, nakışlı olabilen ip; arabanın ortasına sarılan uzun zincir* (DS II: 606) || **Tkm.**→ **bi:lba:g** *guşak, gayış, çeki* – *kuşak, kemer, büyükbaş hayvanları çekmeye yarayan ip* (STY, 1962: 94) || **Kaz.**→ **belbaw/belbew** *kiyim sırtınan belinen*

baylaw üşin ıñğaylap jasalğan uzınşa şüberək, ilmegi bar taspa tärizdi buyım – giyimın dışından belı sarmak için kullarılan uzunca nesne (KETS III: 239) || **Tat.**→ **bilbau** *kiyémné bil turısınnan beyli torgan tar hem ozınça eybêr [kayêş, materiya, ürêlgen bau h.b.ş.] – giysinin belini saran dar ve uzun deri, kumaş vb.* (TTAS I: 162) || **Özb.**→ **belbâğ** *belgä bâğlanadigan, tört burçäk româl şäklidägi gülli yaki gülsiz, çetläri tikilgän matâ parçası; qiyiq, qiyiqça; umumän belgä belbâğ kâbi bâğlanadigan nârsä – bele bâğlanan, kare başörtüsü şeklindeki, çiçekli veya çiçeksiz kumaş parçası, kemer gibi bele bâğlanan nesne* (ÜTİL I, 2006: 220) || **Y.Uyg.**→ **belvağ** *kemer, kuşak* (YUTS, 1995: 35) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

bilbağı < T. bel ‘vücutun göğüs ile karın bölgeleri arasında kalan kuşak kısmı’ / T. bağ ‘tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne’ + I (iyelik eki)

Gülensoy → bilbağı ‘kuşak, kemer’ < bel + bağ + ı (Gülensoy, 2007: 127)

3. boynuñ çenberi *gerdanlık, bir tür yakalık*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **boynuñ çenberi** (BL 3a.4) *gerdanlık, bir tür yakalık* (Turan, 2001: 122)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

boynun çenberi < T. boyun ‘gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi’ + In (ilgi eki) / F. çenber ‘örtü, yemeni’ + I (iyelik eki)

4. boyun bağı *boyun bağı; süslü yaka, gerdanlık*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **boyun bağı** (SA 23b.1) *boyun bağı* (Altun, 2015: 180) | **boyun bağı** (BL 28a.8) *süslü yaka, gerdanlık* (Turan, 2001: 122)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **boyunbağı** *hlk. gömlek yakasının altından geçirilip süs olarak bağlanan uzun, enlice kumaş parçası, kravat* (TS: 390) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **moynbaw** = *moyntaq köylektiñ jağasın oray alqımın tüyip, moyınğa baylaytın jibek ne basqa matadan tigilgen buyım; piyonerler tağatın üş burıştı qızıl mata; maldıñ moynuna baylanatın jip – gömleğin yakasına, boyna bağlanan ipek ya da başka kumaştan nesne; askerlerin taktığı üçgen, kırmızı kumaş parçası; hayvanların boynuna bağlanan ip* (KETS XI: 264, 267) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **boyınbâğ** *üy hayvânlarining boyniga bağlanadigan arqân yaki qayış; galstuk – evcil hayvanların boyunlarına bağlanan urgan, kayış; kravat* (ÜTİL I, 2006: 403) || **Y.Uyg.**→ **boyunbağ** *atki, eşarp* (YUTS, 1995: 50) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **büyunbâğ, buyunbâğ, buyumbâğ** *kravat* | **boyünbağ, būmbâğ** || **Bul.**→ **boyambá** *boyun atkısı, şal* | **bulyúmba** *kravat* || **Srp.**→ **bujúnbag, bujúnbak, bojúbag, bojúnbak, bajúnbag, bajúnbak** *boyun bağı, kravat* || **Arn.**→ **bujumbak, bujunba, berunbak** *kravat* (TVS: 128 - Gülensoy, 2007: 164)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

boyun bağı < T. boyun ‘gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi’ / T. bağ ‘tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne’ + I (iyelik eki)

Gülensoy → boyunbağı ‘kravat’ < boyun + bağ + I; Tü. > Ar. boyūnbağ, būmbağ (Gülensoy, 2007: 164)

Tietze → boyunbağı ‘kravat’ < boyun + bağ. Tietze’ye göre boyun ve bağ’dan mürekkep possessivum ekli bu terkipte, bazen olduğu gibi possessivum eki fonksiyonunu yitirmiş olabilir (Tietze, 2002: 376).

5. cilbent dervişlerin kemeri arasındaki meşin cep

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **cilbent** (Velâyetname-i Hacı Bektaş, 273) *dervişlerin kemeri arasındaki meşin cep* (TTS: 773)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **cilbend** *para çantası, cüzdan* (DS III: 963) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

cilbent < F. cild ‘deri’ + F. bend ‘bağ’

Tietze → cildbend ‘dervişlerin kemeri arasındaki meşin cep’ < Far. cildband (Tietze, 2002: 446)

Nişanyan → cilbent < F. cild-band ‘deri veya meşin bağ’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

6. cirimsimük mendil, havlu; sarınılan nesne

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **cirimsimük** (ME 178.8) *mendil, havlu* (Yüce, 2014: 109) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

cirimsimük < Moğ. (Ünlü, 2012: 126)

7. **deş̄tār** *sarık, havlu, tül*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **deş̄tār** (ME 165.7, 165.8, 170.2, 28.6, 178.8) *sarık, havlu, tül* (Yüce, 2014: 114) | **destār** (KE 95v.11, 143r.21, 95v.12, 95v.10, 98v.14, 220r.8, 143v.21) *sarık* (Ata, 1997: 169) | **destār** (NF 64.3, 64.4, 67.17, 159.8) *sarık, tülbent* (Ata, 1998: 109) | **destār** (MM 282.3, 368.4) *sarık bezi, tülbent* (Toparlı-Argunşah, 2014: 214) || Kıp.→ **destār** (DM 12b.4) *mendil* (Toparlı, 2003: 81) | **destārçe** (Ter. 19b.12) *mendil* (Toparlı vd., 2000: 102) | **dastar** (İd.Haş. 20) *mendil, çevre* (İzbudak, 1936: 14) | **tastar** (CC I 52b.11) *örtü, masa örtüsü* (Argunşah-Güner, 2015: 567) || EAT→ **destār** (KY D69r.6, A63r.8) *sarık, tülbent* (Cin, 2011: 517) | **destār** (Yu.Zü. 45b.1328) *sarık, tülbent* (Yıldız, 2008: 363) | **destār** (Kı.Yu. 1328, 1329, 1395, 1329) *sarık, tülbent* (Karahana, 1994: 344) | **destār** (BL 28a) *sarık, tülbent* (Turan, 2001: 127) | **destār** (RN 226) *sarık* (Boz, 2012: 293)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **destar** *Far. destār esk. sarık; hlk. örtü* (TS: 642) | **dastar ~ dasdar ~ destar** *başörtüsü; kışın erkeklerin baş ve kulaklarını sardıkları örtü; kalın bez, yelken bezi; peştamal; battaniye; yünden dokunmuş, ince, küçük kilim; yünden dokunmuş ekmek kabı; sofraya bezi; ekmeği, ekmeklik hamuru korumak için örtülen örtü* (DS IV: 1374-1375) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **destar** *sofraya örtüsü* (YUTS, 1995: 99) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

destār < F. dastār ‘*The sash of fine muslin cloth wrapped round the turban; a handkerchief, napkin; a towel; an apron*’ (Steingass, 1998: 521)

Eren → destar ‘*sarık, çalma; And. Ağz. baş örtüsü, sofraya bezi, yünden dokunmuş ince küçük kilim, ekmeği veya ekmek hamurunu korumak için örtülen örtü*’ < Far. dastār ‘*a sash or fine muslin cloth wrapped round the turban; a handkerchief, napkin; a towel; an apron*’ (Eren, 1999: 109-110)

Tietze → dastar/destar ‘*baş örtüsü*’ < Far. dastār ‘*başlığın üzerine sarılan ince bez, mendil; önlük; sofraya örtüsü*’ (Tietze, 2002: 566)

Açıklamalar

1. Kelime Kıssa-i Enbiyā, Nehcü'l-Ferādis, Bahşayış Lügati, Risāletü'n-Nushiyye, Kıssa-i Yūsuf ve Yūsuf u Zeliḥā'da baş giyimi anlamıyla kullanılmaktadır.

2. Kelime aslı itibariyle dokuma bez anlamındadır, metonimi yoluyla baş giyimini de ifade eder hale gelmiştir.

3. Koçu'nun kaydettiğine göre *destar*; kavuk, külah ve fesin etrafına sarılan sarığın aydınlar ağzındaki adıdır. Eski toplum hayatında kişinin işine, mesleğine, memuriyetine, toplumsal statüsüne göre destarın değişik sarılma şekilleri vardı ve destar sarma da ayrı bir iş kolu haline gelmişti (Koçu, 1969: 87-88).

8. durmaç ipekli kumaş, şal

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **durmaç**
(Hurşid ü Ferahşad, 74) *ipekli kumaş, şal* (TTS: 1264)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **durmaç** *sırta yük yüklemek için kullanılan yünden ya da kıldan yapılmış ip* (DS IV: 1606) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

durmaç < dur- ‘hareketsiz kalmak, kalmak’ (TS: 725) + -mAç (FİYE)

9. el bağı *el bağı*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ **el bağı** (SA 11a.2) *el bağı* (Altun, 2015: 196)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Kelimenin Kazak Türkçesindeki eşdeğeri olan **qolbaw**, ‘beşikteki çocuğun düşmemesi için kollarını bastırarak bağlamaya yarayan ip’ anlamındadır (KETS IX: 726).

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

el bağı < T. el ‘kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü’ / T. bağ ‘tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne’ + I (iyelik eki)

10. eliglik *eldiven*; *ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen tahtadan araç*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ **eliglik** (DLT 87/79) *eldiven* (Ercilasun, 2015: 637) || Har.→ - || Kıp.→ **ällik** (Kİ 21) *eldiven* (Caferoğlu, 1931: 10) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **ellik** *eldiven*; *ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven biçiminde, tahtadan yapılan bir araç; den. yelken dikenlerin kullandığı, madenî yüksüğü olan meşin eldiven* (TS: 790) | **ellik** ~ **elcek** ~ **elcık** ~ **elcimek** ~ **elçek** ~ **elçorabı** ~ **eldivan** ~ **elduvan** ~ **eldüğan** ~ **elecek** ~ **elliq** ~ **ellik çorabı** ~ **enlik** ~ **ennik** *eldiven*; *ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven şeklinde tahtadan yapılan bir araç* (DS V: 1723) || Tkm.→ **ellik** *ele geydirmek için matadan, yüplükden, gayışdan edilyä:n zat, önüm* (STY, 1962: 807) || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

eliglik < elig ‘el, kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü’ + IİK (İİYE)

Ebu Hayyān → äl + lik (Caferoğlu, 1931: 10)

Clauson → eliglik ‘eldiven’ < elig ‘el’. Kuzeydoğu lehçelerinde **eltek/ellik**, güneybatı lehçelerinde **enlik/ennik** şekilleriyle yaşamaktadır. Kelime Karahanlı Türkçesinde **eliglik** ‘eldiven’, Kıpçak Türkçesinde **ellik** ‘eldiven’, Osmanlı Türkçesinde **ellik** ‘eldiven’ şekilleriyle görülmektedir (Clauson, 1972: 144).

Gülensoy → ellik ‘eldiven’ < OT elig + lik (Gülensoy, 2007: 329)

Tietze → ellik '*eldiven; orakçuların tahtadan eldiveni*' < el + lik (Tietze, 2002: 712)

Radloff → ällik '*der Handschuh*' < äl + lik (Radloff I, 1893: 824)

Açıklamalar

1. Korunma veya süslenme gibi değişik amaçlar için çok eski zamanlardan beri kullanılagelen eldivenin üç şekli vardır: 1. Parmak yerleri olmayan, hamam veya para keselerine benzeyen ve bilekten bir bağcıkla bağlanan eldivenler; 2. Yine kese şeklinde olup yalnız baş parmak için ayrı bir yer yapılmış eldivenler; 3. Pençe şeklinde, beş parmak için de ayrı ayrı yeri bulunan eldivenler (Koçu, 1969: 100-101).

2. Eldivenler ya deri veya kumaştan kesilip dikilerek ya da yün veya pamuk ipliğinden örülerek yapılır.

3. Anadolu'da ellik; '*ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven biçiminde, tahtadan yapılan araç; yemenici ya da yelkencilerin ip ellerini kesmesin diye parmaklarına geçirdikleri meşin parmaklık*' anlamlarıyla da kullanılmaktadır.

Figür 21 Deve derisinden işlemeli eldiven, XVIII. y.y. (Koçu, 1969: 101)

11. eņselik kadınların omuz atkısı, arkalık

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ eņselik
(Osmanlı Şer'iyeye Sicilleri) kadınların omuz atkısı, arkalık (TTS: 1475)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ eņselik gelin-gızların eņsesine dakılya:n şelpeli, yası şayı
(STY: 292) || Kaz.→ eņselik qas pen maņdaydıñ arası (KETS V: 322) || Tat.→
iņselêk enlik, enselik (Ganiyev, 1997: 118) || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→
- || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

eņselik < T. ense 'boynun arkası' (TS: 802) + İİK (İİYE)

12. hamanca deriden yapılmış ağzı büzmeli azık çantası

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ hamanca
(Osmanlı Şer'iyeye Sicilleri) deriden yapılmış ağzı büzmeli azık çantası (TTS:
1897)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ hamanca çobanların kullandığı, deri ya da yünden yapılmış ağzı
büzmeli, süslü azık torbası (DS VII: 2263) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - ||
Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Tietze → hamañça/hamence ‘çobanların kullandığı ağzı büzgülü azık torbası’ < Far. havāñça ‘küçük tepsi’ (Tietze, 2009: 245)

13. kağış hayvanların derisinden kesilen kayış, kemer

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **kağış** (DLT 185/159, 249/219, 448/352, 587/481) *kesilen hayvanların derisinden dilinerek yapılan kayış* (Ercilasun, 2015: 675) || **Har.**→ **ķayış** (ME 149.4) *kılıç kayışı, kemer* (Yüce, 2014: 136) || **Kıp.**→ **kayış** *al-sayr* (Clauson, 1972: 607) || **EAT**→ **ķayış** (BL 12b.5; 28b.9; 25a.11, 26b.2, 28b.9) *kayış* (Turan, 2001: 147) | **ķayış** (Kit.Cem. 75a.10) *bağlamak, tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan dar ve uzun kösele dilimi* (Bilir, 2007: 323) | **ķayış** (DK 189.7) *kayış* (Ergin, 2009: 176)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kayış** *bağlamak, tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan, dar ve uzun kösele dilimi; kol saatinin bileğe bağlanmasını sağlayan, deriden yapılmış gereç; ustura bilenene cilalı kösele* (TS: 1364) | **kayış** *kemer* (DS XII: 4540) | **gayış** ~ **gayış** *kayış* (DS VI: 1946) || **Tkm.**→ **gayış** (Gülensoy, 2007: 484) || **Kaz.**→ **kayış** *er-türman äbzelderi men ärtürli turmısqa qajetti zattar jasaw üşin arñayı öñdegen, berik bolatın mal terisi; berik, mıqtı, qayıstay tözimdi adam – çeşitli alet edevat yapmaya yarayan, sağlam hayvan derisi; sağlam, güçlü, kuvvetli adam* (KETS IX: 79) || **Tat.**→ **kayış** (Gülensoy, 2007: 484) || **Özb.**→ **qayış** *türli maqsadlar üçün işlätiledigän uzun çarm tasma – çeşitli maksatlar için kullanılan uzun meşin kemer* (ÜTİL V, 2006: 212) || **Y.Uyg.**→ **keyiş** (Gülensoy, 2007: 484) || **Yak.**→ **hatus** (Räsänen, 1969: 219) || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **kayış**, **ķeyiş** *deri ip, kayış; koşum kayışı* || **Ar.**→ **ķāyış**, **āyış**, **ķış**, **ķayūşa** *kayış, ip deri; ustura kyışı* || **Erm.**→ **kayış**, **hayış** *kayış, kemer, kolan* || **Rom.**→

caiuş kayış || **Bul.**→ **kaış** kayış; *deri kemer; kamçı, kırbaç* || **Srp.**→ **käiš, kajiš** kayış, *deri kemer; metalden halka* || **Arn.**→ **kaish** kayış; *kemer* || **Mak.**→ **kaış** kayış || **Yun.**→ **kayisi** kayış, *deri ip veya şerit* (TVS: 467-468; Gülensoy, 2007: 484)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → kadış ‘*strap*’. Kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir bilgi vermeyen Clauson **kayış** şekliyle bütün çağdaş lehçe gruplarında yaşadığını, Karahanlı Türkçesinde **kadış** ‘*a strap which is cut as a strip from the hide of a slaughtered beast*’, **ka:yi:ş** ‘*a thick strap*’, **qa:yiş** ‘*saddle straps [‘horse furniture’ başlığı altında]*’, Çağatay Türkçesinde **kayış** ‘*a strap that is long strip of leather*’, Kuman Türkçesinde **xayş** ‘*strap*’, Kıpçak Türkçesinde **kayış/kayş/kayış** ‘*al-sayr*’ şekilleriyle karşımıza çıktığını ifade etmektedir (Clauson, 1972: 607).

Gülensoy → kayış ‘*bağlamak, tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan, dar ve uzun kösele dilimi*’ = OT kayış < *kağ- ‘*döndürmek*’ – (ı)ş. Tü. > KbRum. kayişi, Ar. k̄ayış / k̄āyış / k̄i:ş (Gülensoy, 2007: 484)

Eyüboğlu → kayış ‘*kayış*’ < Erm. kaiş ‘*uzunlamasına kesilmiş ince meşin*’. Eyüboğlu kelimenin Türkçeye, Anadolu’da konuşulan Ermeni diliyle, eski dönemlerde geçtiğini düşünmektedir (Eyüboğlu, 1998: 194).

Radloff → kais ‘*[Kir.] der Riemen*’ = kaiş (Radloff II, 1899: 42) | kaiş ‘*[Alt., Tel., Kas., Kom., Osm., Ad., Dsch., OT., Kar. L. T.] der Riemen*’ = kadış, kayış, kais, kâş, kās (Radloff II, 1899: 45) | kayış [Tel., Kas.] = kaiş (Radloff II: 98)

Nişanyan → kayış < ET koğuş ‘*tabaklanmış deri; içi boş şey, oyuk*’ (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Kayış, Türkçenin en eski ve yaygın sözcüklerinden biridir. Bu yaygınlıktan dolayı Eyüboğlu’nun sözcüğün Ermeniceden alındığı şeklindeki açıklaması şüphelidir. Bizce sözcük Ermeniceden alınmamış, Ermeniceye ödünç verilmiştir.

Açıklamalar

1. Bahşayış Lügati 28b.9’da “*na’lîn kayışı, bir kayışdur kim ayak üstinden bağlayı korlar*” ifadesi zaten adın anlamını da veriyor; 26b.2’de at koşum takımlarından olan ‘*yular kayışı*’ anlamında; 25a.11 “*kılıç kınınuñ kayışı*”; 12b.5’te ise

tarım aletlerinin sayıldığı kısımda geçmektedir, dolayısıyla ziraî gereç anlamıyla kullanıldığı sonucuna ulaşabiliriz.

2. Kitâb-ı Cemâlî 75a.10: “*na’lın kayışı*”

3. Kelimenin temel anlamı, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi ‘*bağlamak, sıkmak için kesilmiş, uzun ve ince kösele dilimi*’ olmalıdır. ‘*Kemer*’ anlamını ise sonradan kazanmıştır. Bu da diğer birçok kıyafet adında gördüğümüz metonimi örneklerinden biridir.

14. **qapçuq** *küçük çanta, kese, cüzdan*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **qapçuq** (İdi. P466) *küçük çanta, kese, cüzdan* (Yunusoğlu, 2012: 161) || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **kapuç** (CC I 41b.19) *kese, küçük torba* (Argunşah-Güner, 2015: 491) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kapçık** *deri torba* (DS VIII: 2632) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **qapşiq** *azıq-tülük nemese basqaday zattardı saluwğa arnalğan ıdıs, kişirek qap – yiyecek içecek vb. koymaya yarayan küçük torba* (KETS IX: 265) || **Tat.**→ **kapçık** *çuval* (Ganiyev, 1997: 136) || **Özb.**→ **qâpçiq** *pul sâladigân hältäçä, hämyân – para konulan kese, küçük torba, cüzdan* (ÜTİL V, 2006: 334) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

qapçuq < kap ‘*türlü şeylerin saklanması için kullanılan torba, kılıf, çanta, sepet, sandık vb.*’ + çIK (küçültme eki)

Clauson → kabçuk ‘*a small bag or sack, pocket*’ < ka:b. Clauson kelimenin bazı modern lehçelerde **kapçık/kapçuk** şeklinde yaşadığını, Eski Uygur Türkçesinde **kapçuk** ‘*purse, small bag*’, Çağatay Türkçesinde ise **kabçuk** ‘*a kind of purse which is*

hung from the neck, and a wallet made of leather şekilleriyle karşımıza çıktığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 581).

Gülensoy → kapçık '*küçük kap*' < kap + çık (Gülensoy, 2007: 460)

Radloff → kapçık '[Tel., Kas., Sag., Belt., Ktsch., Osm.] ein kleines Täschchen, Beutel, eine Börse, ein Säckchen'; '[Tel.] der Hodensack'; '[Osm.] ein kleines Gefäss, Futteral' < kap + çık (Radloff II, 1899: 429) | kapçuk = kapçık '[Dsch., Uig.] ein Beutel, Säckchen, Täschchen' (Radloff II, 1899: 430) | kapçux [Tar. T.] = kapçuk (Radloff II, 1899: 430)

Açıklamalar

DS'deki *kapçık* kelimesi Tokat Reşadiye, Konya Kadınhanı ve Adana Kozan gibi, yakın dönemde Orta Asya'dan Türkiye'ye gelen göçmen ağızlarının kelimesidir.

15. karuçuğ kolluk, kol bağı, pazubent

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **karuçuğ**
(DK 261.2) *kolluk, kol bağı, pazubent* (Ergin, 2009: 173)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

karuçuğ < *karı* '*dirsek kemiği, kol*' (Toparlı vd., 2007: 128) + *çIK* (küçültme eki)

16. kemer bele takılan kayış, kuşak, bel bağı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ **kemer** (Gül.Ter. 338.10) *kemer* (Karamanlioğlu, 1978: 292) | **kemer** (CC I 51b.15) *kemer* (Argunşah-Güner, 2015: 499) || **EAT**→ **kemer** (Gül. 63a.7) *bele takılan kayış, kemer* (Özkan, 1993: 366) | **kemer** (VG 853, 673) *özellikle yolculukta kullanılan, üzerinde altın para yerleştirmeye yarar gözleri olan meşin kuşak, bel bağı, kemer* (Köktekin, 2007: 411) | **kemer** (KY M57/16, A34v.5, B43r.11, K6v.2, K41v.17, D6r.3, M8/9, MK5v.9) *kemer, kuşak* (Cin, 2011: 634) | **kemer** (CTD Ü1 103.b) *bele takılan kuşak, bel bağı, kayış* (Ersoylu, 1989: 317) | **kemer** (Kı.Yü. 1209, 1052, 1828) *bele takılan kuşak* (Karahan, 1994: 378) | **kemer** (Müs. 129.1) *kemer* (Erdem, 2007: 243) | **kemer** (KEMŞ 40a, 89a, 41a, 142b, 90a) *kemer* (Mazıoğlu, 1974: 61)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kemer** *Far. kemer bele dolayarak toka ile tutturulan, kumaş, deri veya metalden yapılan bel bağı; etek, pantolon vb. giysilerin bele gelen bölümü; emniyet kemeri; tümsekli; anat. kemiklerden oluşmuş tümsekli tavan; jeol. katmanlı kayalarda bir kıvrımın kabarık tepe yeri, tekne karşıtı; mim. iki sütun veya ayağı birbirine üstten yarım çember, basık eğri, yonca yaprağı vb. biçimlerde bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını, iki yanındaki ayaklara bindiren tonoz bağlantı; esk. özellikle yolculukta kullanılan, üzerinde altın, para yerleştirmeye yarar gözleri olan meşin kuşak* (TS: 1384) || **Tkm.**→ **kemer** *gayış kuşak, gayışdan edilen bil bağı – kayış, kuşak, kayıştan bel bağı* (STY, 1962: 375) || **Kaz.**→ **kemer** *kemer, deriden süslenerek yapılan kemer* (KTS: 128) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **kemer** *kemer* (YUTS, 1995: 194) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Çin.→ **guōluò** *kıvraglag; kemer, bel bağı* || **Ar.**→ **kamar, kāmār** *kemer, kuşak* || **Erm.**→ **kemer** *yay biçimli yapı, bina kemeri, tak, kemer; kayış, bel bağı, para kemeri, kuşak* || **Rom.**→ **chimir** *kemer* || **Bul.**→ **kemer** *yay biçimli yapı, bina kemeri, tak, kemer; kayış, bel bağı, para kemeri, kuşak* || **Srp.**→ **cémer** *kemer*

|| **Arn.**→ **qemer** *bel bağı, kayış kemer; taş kemer; kubbe* || **Mak.**→ **kyemer** *kemer* || **Yun.**→ **keméri, kemérin** *kemer, kubbe* (TVS: 481; İnayet, 2006: 82)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kemer < F. kemer

Eren → kemer *'bele dolayarak toka ile tutturulan, deri veya kumaştan yapılan bel bağı; etek, pantolon gibi giysilerin bele gelen bölümü; iki sütun beya ayağı birbirine bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını iki yanındaki ayaklara bindiren tonos bağlantı'* < Far. kamar *'the middle of anything, the waist, loins; a girdle, zone, belt; the middle of a mountain; an arch, cupola, dorne, arched bridge'*. Eren ayrıca Räsänen'in Rumcadan geldiği yönündeki açıklamasının yanlış olduğunu ifade etmektedir (Eren, 1999: 229)

Eyüboğlu → kemer *'kemer'* < Fars. kemer *'kuşak, belbağı'*. Eyüboğlu, sözcüğün kökeninin Lat. camera *'kemerli oda, kubbeli oda'* olduğunu ifade etmektedir (Eyüboğlu, 1998: 196).

Radloff → kâmar *'[Kir.] der Gurt'* < Pers. كمر (Radloff II, 1899: 1204) | kâmâr *'[Osm. Ad.] der Gurt, Gürtel'* = kâmar < Pers. (Radloff II, 1899: 1208)

Nişanyan → kemer < Far. kamar *'kuşak, mimaride kemer veya kubbe'* < Avesta kamarā *'kuşak'* (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

Açıklamalar

1. Kelime Kıssa-i Yûsuf'ta zerrîn *'altından yapılmış'* kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

2. Kitābu Evsāfi Mesācidi'ş-Şerîfe'de kutsal mekanları tasvir ederken mimari terim olarak kullanılmaktadır: *"kemerleri direk üzre durupdur"* (90a)

3. Tarih boyunca süs olarak ya da kıyafeti belden tutturmak amacıyla kullanılan kemerler çoğunlukla deriden, bazen de metal ya da sağlam kumaşlardan yapılırdı. Deriden yapılanına kayış da denir.

17. kolçak kola geçirilen kılıf

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **kolçak** *kolcuk* (Caferoğlu, 1968: 180) || **Kar.**→ - ||
Har.→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **kolçak** [**kolçağ**] (Eba Müslimname, 6; Osmanlı
Şeer’iyye Sicilleri; Saadetname, 181) *kola geçirilen kılıf* (TTS: 2616)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kolçak** *ceket, gömlek ya da elbise kollarının kirlenmesine engel olmak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk; gömleklerin kol ağzına dikilen parça; subaylarda rütbeyi göstermek üzere ya da süs olarak elbisenin omuzlarına takılan işaretli parça, apolet; eldiven; kadınların iş yaparken giydikleri giysi, önlük; dizlere kadar giyilen tabansız çorap; cepken, yelek, içlik gibi kolsuz giysi; eskiden gelin elbiselerinin kollarına yapılan sırma işlemeli süs; pantolonun diz ve arkasına vurulan yama; kol ve dirseğe vurulan yama* (DS VIII: 2908) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - ||
Yak.→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **kolçak** *zırh, demir yelek* || **Ur.**→ **kalçak** *askerlerin taktığı demir eldiven*
|| **Rus.**→ **kolçuga, korçaga** *zırh takımı, yelme* || **Erm.**→ **kolcak** *kolçak, zırh, kolluk* || **Mac.**→ **korso** *kolçak* || **Rom.**→ **colceac** *kılıf, kovan, kola geçirilen eğreti kolluk; önü bağcıklı bir ayakkabı türü* || **Çek.**→ **korčak** *kolçak* || **Bul.**→ **kolçak** *geleneksel giysilerin diz, dirsek ve boyun süsleri, püskül* || **Srp.**→ **kollčak** *çuha veya yün parçasından yapılan dirseklere veya çakşırların dizlik yerlerine konulan yama* || **Arn.**→ **kollčakë** *elbise yeni, kolluk* (TVS: 519)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kolçak < T. kol ‘*insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm*’ (TS: 1459) + çak (İİYE)

Gülensoy → **kolçak** ‘*kolluk*’ < kol + çak (Gülensoy, 2007: 535)

Nişanyan → **kolçak** < ET **kolçak** ‘*kolcuk*’ < ET kol + çAk
(www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

18. kolluk bilekten dirseğe kadar kola geçirilen parça; bileklik

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **kolluk** (KK 71b.3)
bileklik (Yanık vd., 1999: 116) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kolluk** *gömlek kollarının ucundaki iliklenen bölüm, manşet; iş yaparken giysiyi korumak için bilekten dirseğe kadar kola geçirilen, genellikle koyu renkli kumaştan dikilmiş parça; kollara takılan ve dikkati çekmesi istenen görevlilerin kimliklerini gösteren şerit* (TS: 1463) | **kolluk** *gömlek, mintan* (DS VIII: 2911)
|| Tkm.→ - || Kaz.→ **qoldıq tutqa, baldaq – tutamak, tutamaç, sap, kol; koltuk deyneği** (KETS IX: 733) || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - ||
Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kolluk < kol ‘*insan vücudunun omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölümü*’ + IİK (İİYE)

Gülensoy → kolluk ‘*gömlek kollarının ucundaki iliklenen bölüm, manşet*’ < kol + luk (Gülensoy, 2007: 535).

Radloff → kolluk ‘*[Osm.] eine Muffe zum Wärmen der Hände*’ < kol + lık (Radloff II, 1899: 595)

Doerfer → qolluq < T. qol ‘*Arm*’ + luq (TMEN III: 558)

19. qupturga kemerde taşınan deri çanta

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ **qupturga** (Kİ 67)
kemerin sağ tarafında taşınan deri çanta (Caferoğlu, 1931: 81) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ **kapturga**
torba – para kesesi (Kont, 2006: 48) || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **kabturga**, **ķāptūrķāy çanta**; *köşeli torba* || Rus.→ **kapturá**, **kapturgá**,
kaptír, **kaftír şapka**, *kapşon*; *büyük torba*, *çuval* (TVS: 440; Vas II: 188;
Räsänen, 1969: 234)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

qupturga < Moğ. qapturga

Räsänen → kapturgay ‘*ein grosser, tiefer Sack*’ < Moğ. qap-turga ‘*Beutel, Tasche*’ (Räsänen, 1969: 234)

Clark, Orta Moğolca için önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilen Rubruck’un seyahatnamesinde *captargac* şeklinde geçen kelimenin Moğolca kökenli değil Türkçe kökenli olduğunu düşünmektedir. Araştırmacıya göre kelimenin doğru telaffuzu *kaptargak* olmalıdır ve Türkçe *kap-* ‘*tutmak, ele geçirmek*’ köküne –tır (ettirgenlik eki), –ga (fiilden isim yapım eki) ve küçültme eki +k eklenmesiyle elde edilmiştir (Clark, 2013: 155).

20. kur *kuşak, kemer*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **quur** (İdi. P450, P461, P462) *kemer, kuşak* (Yunusoğlu, 2012: 163) || Kar.→ **kur** (DLT I 324-19, II 255-10, 337-14) *kuşak, kemer* (Atalay, 2013: 379) | **ķur** (KB 542, 580, 1456, 1477, 1588, 1917, 3046, 3282, 3442, 4142, 5899) *kuşak* (Arat, 1979: 291) || Har.→ **kur** (İM 167) *kuşak* (Battal, 1997: 48) | **ķur** (ME 84.8, 138.7, 177.4, 65.8, 65.8) *kuşak, kemer* (Yüce, 2014: 152) | **ķur** (KE 46v.16, 74v.16, 75r.9, 76v.7, 87r.17, 97v.17, 79v.9, 2r.11, 39r.9, 87r.16, 97v.16) *kuşak* (Ata, 1997: 399) | **ķur** (K. VIII.6) *kuşak* (Özyetkin, 1996: 224) | **ķur** (NF 82.11) *kemer* (Ata, 1998: 268) | **ķur** (MM

191.1) *kuşak, kemer* (Toparlı-Argunşah, 2014: 236) || **Kıp.**→ **ķur** (İr.Mü. 192a.8) *kuşak* (Toparlı, 1992: 559) | **kur** (CC I 51a.32) *kuşak, kemer* (Argunşah-Güner, 2015: 517) | **ķur** (Ter. 20a.6) *kuşak* (Toparlı vd., 2000: 124) | **altun kur** (CC II 58a.1c) *altın kemer* (Argunşah-Güner, 2015: 627) || **EAT**→ **ķur** (Kı.Yu. 1049) *kuşak* (Karahan, 1994: 385) | **ķur** (DK 61.8, 151.4) *kuşak, kemer; -belki- süslü, işlemeli, nakışlı; süslü, işlemeli, nakışlı kemer, kuşak* (Ergin, 2009: 194)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ || **Kaz.**→ **qur** *kiyiz üyding keregeleri men uyuqtarın tangıp, baylanıstırıp turatın jalpaq bav – çadırın iskeletini ve çubuklarını bağlayan yassı bağ* (KTTS, 2008: 543) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **kur** *kuşak* (Vasiliev, 1995: 149) | **kur** *kemer* (Vasiliev, 1995: 151) || **Çuv.**→ -

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ ***kúro(mV)** *a k. of clothes* | **Tung.**→ ***kurumV** *a k. of upper clothes* | **Moğ.**→ ***kormaj** *lap, skirt* | **T.**→ ***Kur** *belt* | **Jpn.**→ ***kəramə** *clothes* | **Kor.**→ ***korim** *clothes string, lace* (EDAL: 746)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **kur** *kuşak, kemer; donanım, silah* || **Ur.**→ **ķur, ķor** *silah, zırh* || **Rus.**→ **korç** *demirci, kazancı, nalbant* || **Mac.**→ **kor** *zaman, devir, çağ; süreç, dönem* || **Rom.**→ **curea, centură** *kuşak, kemer kuşak, belbağı, kur* (TVS: 546; Vas II: 341)

Vasmer Rus. korç kelimesinin T. kur ile bir bağlantısını kaydetmez ve kelimeyi T. kurç ‘keskin, güçlü, çelik’ + çi şeklinde açıklar (Vas II: 341).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kur < T. *kur ‘kemer, kayış, kuşak’

Clauson → kur ‘belt, girdle’. Clauson’a göre aslı itibariyle ‘belt, girdle that worn by a man’ anlamına gelen kelime sonradan anlam genişlemesiyle ‘the girth round a yurt’ anlamını da kazanmıştır. Bazı çağdaş lehçelerde **kurşa:ğ** şeklinde yaşamaktadır. Eski Uygur Türkçesinde **kur** ‘belt of a garment’, Karahanlı Türkçesinde **kur** ‘a belt’, iç

kur 'a sash', **ku:r** 'belt'; Çağatay Türkçesinde **kur** 'a belt of gold and silver which they call kur kuşak', **kur** 'belt, girdle', **kurşak** 'ay. '; Harezmi Türkçesinde **kur** 'belt'; Kuman Türkçesinde **kur** 'belt, baldrik'; Kıpçak Türkçesinde **kur** 'al-ħiyāşa'; Osmanlı Türkçesinde **kur** şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clouston, 1972: 642).

Gülensoy → kur 'kuşak' = ET *qur* ~ OT kur 'kuşak' < kur (Gülensoy, 2007: 569)

Radloff → kur '[Tar. Alt. Tel. Leb. Schor. KKir. Sag. Koib. Kom. Uig. AT. Osm.] der Leibgurt, der Kreis' (Radloff II, 1899: 916)

Açıklamalar

1. Dede Korkut'ta her iki yerde de "kur kurma kuşak" şeklinde geçmektedir. Bu tamlama, normal alelade bir kuşağı değil de özelliği olan bir kuşağı işaret etmektedir.

2. 'Bele bağlanan/takılan kemer' anlamında *kur*, *kurşaq*, *belbağ* sözlerinin tarihî gelişimi dikkate alındığında, bunlar arasında en eski olanın *kur* sözü olduğu görülmektedir. Sonraki devirlerde Doğu Türkçesinde *belbağ* sözünün, Batı Türkçesinde ise *kuşak* sözünün yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.

21. kurşaq bele bağlanan uzun ve enli kumaş vb.; kuşak

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz. → - || **E.Uyg.** → - || **Kar.** → **kurşaq** (DLT 234/203) *kuşak* (Ercilasun, 2015: 749) || **Har.** → - || **Kıp.** → **kuşaq** (İr.Mü. 446b.6, 346a.4) *kuşak* (Toparlı, 1992: 560) | **kuşaq** (DM 12b.4) *kuşak* (Toparlı, 2003: 97) | **kuçak** (TZ 21a.1) *kuşak* (Atalay, 1945: 210) | **kuşaq** (Ter. 22a.11) *kuşak* (Toparlı vd., 2000: 125) | **kuşak** (İd.Haş. 23) *bel bağı* (İzbudak, 1936: 33) | **kuşaq** (KF 163a.6) *kemer, beli bağladığı sargı* (Kuanışbayev, 2006: 146) | **quşaq** (Kİ 72) *bel kuşağı* (Caferoğlu, 1931: 83) || **EAT** → **kuşak** (Mar. 36b.11, 50b.4) *kuşak* (Özavşar, 2009: 311) | **kuşaq** (Gül. 36b.8) *bele sarılan uzun ve dar kumaş, kemer* (Özkan, 1993: 376) | **kuşaq** (Kab. 202.14) *bele sarılan uzun ve enli kumaş* (Doğan, 2011: 271) | **kuşaq** (VG 1333, 1338, 1334) *bele sarılan uzun ve enli kumaş, kuşak* (Köktekin, 2007: 425) | **kuşaq** (KY D21v.15) *kuşak* (Cin, 2011: 683) |

kuşak (KG 128a.9, 16b.13) *bele sarılan uzun ve dar kumaş* (Akkuş, 1995: 716) | **kuşak** (Yu.Ze. 3a.54, 30b.870, 11a.288, 21b.602) *kuşak, kemer* (Yıldız, 2008: 446) | **kuşak** (Kı.Yü. 1049) *kuşak* (Karahana, 1994: 385) | **kuşak** (Müs. 50.15, 66.13, 86.7, 112.3, 118.10) *kuşak, kemer* (Erdem, 2007: 246) | **kuşak** (Kes. 105b.19) *kemer* (Özkan, 2009: 666) | **kuşak** (SN 54.10, 148.7, 332.12, 345.14) *kuşak* (Cin, 2012: 610) | **kuşak** (SN 8.8, 153.14, 211.5) *kuşak, kemer* (Cin, 2012: 610) | **kuşak** (SA 32b.1, 24a.4) *kemer* (Altun, 2015: 220) | **kuşak** (DK 61.8, 151.4) *kuşak* (Ergin, 2009: 196) | **kılıç kuşağı** (BL 26a.3) *kılıcı tutan kemer* (Turan, 2001: 148)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **kuşak** *bele sarılan uzun ve enli kumaş; sağlamlığını artırmak için bir şeyin çevresine geçirilen ağaçtan veya metalden bağ; gök b. yeryüzünde veya herhangi bir gök cisminde belli şartları sağlayan bölge; coğ. yeryüzünün kutuplar, kutup daireleri ve dönencelerle belirlenen beş bölümünden her biri, küre kuşağı; fel. yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu; mat. bir küre yüzeyi, paralel iki düzlemle kesildiğinde iki kesitin arasında kalan bölüm; sin. ve TV henüz birleştirilmemiş ses ve görüntü taşıyan filmler; TV televizyonda programlar için ayrılmış özel zaman dilimi; top. b. yaklaşık yirmi beş, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil, batın, jenerasyon (TS: 1542) | **kurşak** ~ **gurşak** *kuşak, bele sarılan kumaş; kapının tahtalarını birbirine bağlayan ağaç (DS XII: 4573) | gurşak ~ gurşak kemer, kuşak (DS VI: 2200) || Tkm.→ **ğuşak** (Gülensoy, 2007: 580) || **Kaz.**→ **qursaw** *döngelek nemese jumır zattardın sırtınan aylandıra, kısa ustatqan temir şenber; tutqın adamnıñ qolına salatın buğaw; qıspaq, tor; şırmaw; qorşaw, qamaw – yuvarlak nesnelere etrafına dolanan demir çember; tutukluya takılan kelepçe; etrafta çevrilmiş yer, baskı, kısıtlama; sargı, bağ; abluka (KETS X: 418) || Tat.→ **kuşak** *king inglê ozın tukıma kışegênnen yasalğan bilbau – geniş ve uzun kumaştan yapılan bel bağı (TTAS II: 197) || Özb.→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ **kuhaax** *kuşak* (Vasiliev, 1995: 172) || **Çuv.**→ -****

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Far.→ **kuşak** *kuşak, kemer* || **Ar.**→ **kuşāt**, ‘uşāt dūrbūn kayışı | **gaşta, guşāfi, kuşāk** *sarık veya kuşak için kullanılan ipekli veya pamuklu kumaş* || **Rus.**→ **kuşák, kuşak**’ *kuşak, kemer* || **Fin.**→ **kusakka** *ipten örülmüş, palto veya kürk üzerine bağlanan kemer* || **Rom.**→ **cuşác** *kuşak, kemer* || **Bul.**→ **kuşák, koşák** *renkli pamuktan baş örtüsü; saçaklı yün atkı; bele sarılan kuşak; kemer* || **Srp.**→ **kúšak** *bel bağı, kuşak; payanda, destek* || **Arn.**→ **kushak** *kuşak, sargı, çevreleyen şey* || **Mak.**→ **kuşak** *kuşak* || **Yun.**→ **kusáki** *kuşak, bel sarfısı, kayış, kemer* (TVS: 553; TMEN III: 550; Esen, 2008: 372; Vas II: 439)

Doerfer, Moğ. **quşay** şeklinin Türkçeden alıntı olduğunu kabul eder (TMEN III: 550).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

kurşag < kur ‘*kuşak, kemer*’ + şa- (İFYE) + -K (FİYE)

Clauson → kurşa:ğ < kurşa:-. Birçok kuzey ve kuzeybatı lehçesinde kırço: / kurço: / kursaw, kurçak / kurçağ / kurçu ‘*barrel hoop; girth of a tent*’ şeklinde yaşamaktadır. Az. ğurşağ, Osm. kuşak, Tkm. ğuşak ‘*belt*’, Kar. kurşa:ğ ‘*girthing oneself with a belt*’, kurşa:ğ ‘*a strip woven from wool used as the girth of a tent: it is called ev kurşa:ği.*’, ku:şa:ğ ‘*belt*’, Çağ. kurşak ‘*a belt*’, Kıp. ku:şak, kuşak ‘*al-miṭṭaqa*’, ku:şa:k (Clauson, 1972: 664)

Gülensoy → kuşak ‘*bele sarılan uzun ve enli kumaş*’ = ET, OT kurşağ ‘*yünden bel kuşağına benzer bir nesne olup çadıra sarılır*’ < kur ‘*kuşak*’ + şa- ‘*kuşanmak*’ – k (Gülensoy, 2007: 579)

Doerfer → quşay ‘*Gürtel*’ < T. qurşa- ‘*umgürten*’ < qur ‘*Gürtel*’ (TMEN III: 549)

Nişanyan → kuşak < ET kurşak ‘*kuşak, kuşanma*’ < ET kurşa- ‘*kuşak bağlamak*’ + Uk (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

Açıklamalar

1. Kelime Yûsuf u Zeliḥâ’da *bağla-* fiiliyle birlikte kullanılmış. Bu da kelimenin ‘*bele sarılan kumaş*’ anlamını daha güçlü kılmaktadır.

2. Kıssa-i Yûsuf'ta *kuşaklı* 'kuşaklı' kelimesi *kuşak* kelimesinin kökeniyle ilgili ipucu vermektedir (< kur).

3. Kitâb-ı Fi'l-Fıkh: "...*anuñ kibi dikesi çözilse, quşağı (7) çezilse bu tafşıl üstüne.*"

4. İbn-i Kesîr Tercümesi 105b.19'da mecazi olarak '*savaşa, güçlüğe hazırlanmak*' anlamında kullanılmıştır: "*niyet-i sâdıka ile kuşak kuşandılar.*"

5. Süheyl ü Nevbahâr 8.8'de mecazi olarak *iş yapmaya hazırlanmak* anlamında kullanılmıştır: "*anuñ emriyle kuşanur kuşak*" (Cin, 2012: 610)

6. Koçu'nun kaydettiğine göre, Osmanlı Türk kültüründe kuşak hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılmıştır. Erkek kuşakları daha çok soğuktan korunmak amacıyla kullanılan iç kuşak ve estetik amaçlarla kullanılan dış kuşak olmak üzere iki çeşittir. Dış kuşağın ön kıvrımları aynı zamanda bir cep gibi de kullanılır ve mendil, kese, hançer, saat gibi nesnelere taşınır (Koçu, 1969: 161).

22. *latay ince ipekten yapılmış bele kadar inen şal*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ **latay** (E.Uyg. Din Dışı) *ince ipekten yapılmış bele kadar inen şal* (Ayazlı, 2016: 176) || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

latay 'ince ipekten yapılmış bele kadar inen şal' < Çin. *luo 'ince bir ipek türü' + dai 'kuşak'* (Ayazlı, 2016: 176)

23. maḳreme baş örtüsü, mendil, havlu

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ maḳreme
(Kab. 67.14) mendil, havlu (Doğan, 2011: 272)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ marhama köy kadınlarının başlarına örttüikleri havludan örtü; yüz ve hamam havlususu; ipekli ya da keten, işlemeli mendil; peçete (DS IX: 3129) | makreme meddahın benzetmede ve öykü canlandırmada kullandığı büyük boy mendil (www.tdk.gov.tr; Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü; erişim tarihi: 11.07.2016) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ māhrama mendil, havlu, el bezi; cep mendili || Rus.→ bahramá, bahromá saçak, saçaklı elbise (Esen, 2008'de bahroma 'ipin kıvrılmasıyla yapılmış bir çeşit saçak' < Az. magrama; Vas I < Tat.) || Erm.→ mahırma makrame || Mac.→ mahraman, mahramon mahrama || Rom.→ marama, mahramă, năframă baş örtüsü; genç, evli kadınların başlarına örttüikleri örtü || Bul.→ maramá, makráme, mahramá örtü; püskül, saçak; sokağa çıkarken giyilen saçaklı kadın giysisi; işlemeli baş örtüsü || Srp.→ máhrama, marama el bezi, peşkir; kadınların başlarını örttüikleri örtü; bohça veya kumaş parçası || Arn.→ mahrama, mahramë, mahrama, mahrám makrame; sofr a bezi, el bezi || Mak.→ marama, mavrama mahreme, havlu || Yun.→ makramás makrame (TVS: 579; Esen, 2008: 372; Vas I: 137)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

maḳreme < A. mıḳreme 'sofr a havlususu; el bezi; mahrama, bazı köylü kadınların başlarına sardıkları nakışlı örtü; peştamal' (Devellioğlu, 2013: 687)

24. mendil *burun ve ter silmekte, el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük, kare biçiminde dokuma veya yumuşak, ince kâğıt; içine bazı şeyler konulan dokuma, yağlık*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **mendil**
(Kes. 68a.7) *mendil* (Özkan, 2009: 682)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **mendil** *Ar. mendil burun ve ter silmekte, el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük, kare biçiminde dokuma veya yumuşak, ince kâğıt; içine bazı şeyler konulan dokuma, yağlık* (TS: 1651) | **mendil** *sofra yaygısı, sofra bezi; önlük, peştamal* (DS IX: 3160) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Ar.→ **mandil** *mendil* || **Erm.**→ **mendil** *mendil* || **Bul.**→ **mendil** *mendil, önlük; evde dokunmuş tabak örtüsü* || **Srp.**→ **méndilj**, **mendil** *mendil* || **Arn.**→ **mendil**, **mindil**, **minil** *mendil, havlu* (TVS: 598)

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

mendil < A. **mendil** ‘*mendil, eşarp, fular*’ (Mutçalı, 1995: 849)

Eren → **mendil** ‘*burun ve ter silmekte veya el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük kare biçiminde dokuma*’ < R. **μαντήλι** ‘*Taschentuch*’. Eren, Tietze’ye atfen Ar. **mandil** ‘*havlu; mendil; başörtüsü*’ kelimesinin doğrudan doğruya veya Grekçe aracılığıyla Latineden alındığını ifade etmektedir (Lat. **mantelium** ‘*Handtuch*’). Farsçada da **mandil** ‘*a towel, napkin; a table-cloth*’ olarak kullanılır (Eren, 1999: 292).

Açıklamalar

Temizlik işlevinin yanı sıra mendilin estetik işlevi de söz konusudur. Mendil, kadın ve erkek kıyafetlerinde, kıyafeti tamamlayıcı bir unsur olarak da kullanılmıştır.

25. sakalduruk *külâhın başta durması ve yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten örülmüş bir kaytan*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **sakaldruk** (E.Uyg.) *throatstrap of a headstall* (Erdal, 1991: 104) || **Kar.**→ **sakalduruk** (DLT I 530-7) *külâhın başta durması ve yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten örülmüş bir kaytan* (Atalay, 2013: 483) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **sakandırık** *hkk. baş giysilerinde çene bağı* (TS: 2012) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ **sağaldırıq** *attıñ alqımı men sağağ tusın basıp turğan jügen noqtanıñ böligi, qayıs büldirgi – dizginin atın boğazı ile boynunu tutmaya yarayan kısmı* (KETS XII: 525) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime **kasandrık** *genç kadınların taktığı, gümüş levhalardan oluşan baş süsü* şekliyle Bulgarcaya da geçmiştir (TVS: 719).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

sakalduruk < sakak ‘çenenin altındaki sarkık et, gerdan’ (TTS: 3251) + duruk (İİYE)

Clauson → sakalduruk < sakal. Clauson, kelimenin sadece güneybatı Türkçesinde ‘*the throat strap of a headstall*’ anlamıyla yaşadığını; Karahanlı Türkçesinde **sakalduruk** ‘*a strap covered with brocade and fixed to a hat, so that the hat may be fastened below the chin and does not fall of*’, Çağatay Türkçesinde **sakalduruk** ‘*a string of pearls that women put over their heads so that it hangs below the chin like a beard*’ şekillerinde kullanıldığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 810-811).

Gülensoy → sakalduruk ‘*baş giysilerinde çene bağı*’ = OT sakalduruk < sakal + duruk (Gülensoy, 2007: 717)

Eren → sakandırık ‘*baş giysilerinde çene bağı*’ < sakal + duruk (Eren, 1999: 351)

Erdal → sakaldruk ‘throatstrap of a headstall’ < sakak ‘the chin, the part between the chin and the chest’ + dUrXk (Erdal, 1991: 104). Erdal, diğerlerinin aksine, sakalduruk sözünün **sakal** ile bağlantısını semantik olarak zayıf bulmaktadır. Sakalduruk’un özellikle kadın başlıklarında kullanılan bir bağ olması, Erdal’ın tezini daha da güçlendirmektedir.

Fotoğraf 6 Muğla'dan takke örnekleri (sakındıraklı) (Kırkıncioğlu, 2015: 221)

26. sıdrım ince ve uzun deri parçası, deri ip

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ sıdrım (DLT I, 485-8) *sırım* [Oğuzca] (Atalay, 2013: 511) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ sıyırım (Kİ 57) *beyaz kayış* (Caferoğlu, 1931: 91) || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ *sırım bazı işlerde sicim yerine kullanılan, ince ve uzun, esnek deri parçası* (www.tdk.gov.tr; erişim tarihi: 21.03.2018) | *sırım deriden yapılmış sicim benzeri şerit; çarık yamalıği; deri ip; bazı şeyleri dikmek ya da bağlamak amacıyla yapılmış deri ip* (www.tdk.gov.tr; erişim tarihi: 21.03.2018) || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, **szirony** ‘*Lederstreif*’ şekliyle Macarcaya da geçmiştir (Räsänen, 1969: 414).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

sıdrım < sıdır- ‘*sıyrmak, soymak*’ + -Im (FİYE)

Clauson → sıdrım ‘*a single strip*’ < sıdır-. Clauson’a göre kelime, Osmanlı Türkçesinde **sırım** ‘*strap*’ şeklinde kullanılmıştır. Oğuz Türkçesinde **sıdrım** ‘*a strap*’; Kıpçak Türkçesinde **sırım** ‘*a leather strap*’, şı:rım ‘*a white strap*’ şeklindedir (Clauson, 1972: 802).

Gülensoy → sırım ‘*sicim kalınlığında ince ve uzun, esnek deri parçası*’ = OT sıdrım < *sıdır- ‘*sıyrmak*’ – ım; [*sıdırım > *sıdırım > *sırdım > *sırdım > *sıyırım > *sırım]; Çağ. sirim, Tü. > Mac. szirony ‘*lederstreif*’ (Gülensoy, 2007: 771)

Räsänen → sıdrım ‘*Peitsche*’ < sıdır- ‘*abreissen, abhäuten*’ (Räsänen, 1969: 414).

Nişanyan → ET sırım ‘*deri şerit, kayış*’ < ET sıdrım ‘*a.m.*’ < ET sıdır- ‘*soymak, sıyrmak*’ + Im (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 22.05.2018)

27. şurre para çantası

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ **şurre** (KE 193r.8, 193r.13) *para çantası* (Ata, 1997: 574) || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

şurre < A. surre 'para kesesi, çantası' (Mutçalı, 1995: 476)

28. şāl değerli bir yün kumaş türü; kadınların omuzlarına örttükleri geniş atkı

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ şāl
(Kit.Cem. 50b.10) şal (Bilir, 2007: 390)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ şal Far. şāl genellikle Hindistan'da dokunan, özel motifleri olan değerli bir yün kumaş; kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı (TS: 2200) | şal kuşak; yün atkı; kadınların başlarına örttükleri örtü; dokuma önlük; çarşaf (DS X: 3738) || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ şāl [f. شال qalin cün mâtâ] yüngdän toqilgän qalin mâtâ, yüng gäzlämä – yündan dokunan kalın kumaş, yün dokuma (ÜTİL III, 2006: 593) || Y.Uyg.→ şal r. şal (YUTS, 1995: 373) || Yak.→ saal şal (Vasiliev, 1995: 252) || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Esen, 2008: 371'e göre kelime şal' 'şal' şekliyle Rusçaya da geçmiştir (Esen, 2008: 371). Kelime Vasmer'de de geçmektedir ancak Vasmer verici dil olarak Türkçeyi vermez (Vas IV: 401).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

şal < F. şāl 'a shawl or mantle, made of very fine wool of a species of goat common in Tibet; a coarse mantle of wool and goats hair, worn by derwiches; a small carpet; white hair-cloth, horse-cloth, or housing' (Steingass, 1998: 724)

Eyüboğlu → şal 'şal' < F. şāl 'kalın iplikten dokunmuş, ağır, değerli kumaş' < Sanskr. şāl 'dulda, dalda, kulübe' [kulübenin kalın dokumadan, keçeden yapılması sebebiyle olsa gerek] (Eyüboğlu, 1998: 300)

Räsänen, şal adının, üretildiği yer olan Hindistan'ın Şāliāt şehrinde geldiğini, Lokotsch'tan naklederek kaydeder (Räsänen, 1969: 441).

29. şedd *kemer, kuşak*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ - || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ şedd (Gül.Ter. 120.7)
kemer, kuşak (Karamanlıoğlu, 1978: 363) || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ şet *esk. sıkarak bağlama, sıkma* (TS: 2218) || Tkm.→ - || Kaz.→ - ||
Tat.→ - || Özb.→ - || Y.Uyg.→ - || Yak.→ - || Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

şedd < A. şedde ‘sağlam, sert, sıkı, kuvvetli, şiddetli olmak’ (Mutçalı, 1995: 434)

30. tasma *tasma, kayış, deri ip*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || E.Uyg.→ tasma (İdi. P994) *tasma, kayış, deri ip* (Yunusoğlu, 2012: 173) || Kar.→ - || Har.→ - || Kıp.→ - || EAT→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ tasma *bazı hayvanların boynuna takılan, bu hayvanları bir yere bağlamaya, çekip götürmeye yarayan kemer biçiminde bağ; nalın ve terliğin ayağı tutan üstteki meşin bölümü* (TS: 2276) | tasma *bel kemeri; ince ince dilinmiş hayvan derisinden yapılmış ip; takunya kayışı* (DS X: 3838) || Tkm.→ tasma *inçe uzun edilip gıyıl:n gayış – ince uzun kayış* (STY: 638) || Kaz.→ tasma *ilengen taqır teriden tigilgen jingişke qayıs; belgili bir materyaldan uzınşa etip jasalğan nârse – işlenmiş, tüysüz deriden dilimlenmiş ince kayış; belirli bir materyalden uzunca kesilerek yapılan nesne* (KTTS, 2008: 787) || Tat.→ tasma

*bizeü, bizenüv hem kiyêm-salımnı maturlau öçên, şulay uk kiyêm-salınga bérkêtelgen şartlı bilgê sıyfatında da kullanıla torgan targına ozın tukıma; hertörlê yuka, tar hem ozın tukımalar, ürêlêp êşlengen nerseler, kayrı yaki yuke têlêmlerê; patron tözüv öçên caylanma – kayêş yaki metal lêntaga bérkêtelgen bik küp oyalar têzêmê; bik tar, yuka hem ozınça formadağı [hayvan hem üsêmlêk törlerê turında] – giysiyi süsleme amacıyla giysi üzerine takılan dar ve uzun dokuma; her türlü ince, dar ve uzun dokuma, örgü ya da deri dilimleri; fişeklik (TTAS III: 51) || Özb.→ **tasma** uzun, ensiz teri; şunday körinişdä bolgän, bâğlaş, biriktiriş vä ş.k. üçün işlätilädigän, teri yaki pişiq mätädän yasalgän ensiz buyum, qayış, kämär – uzun, ensiz deri; bağlamak ya da birleştirmek amacıyla kullanılan, deri ya da kumaştan yapılan, ensiz uzun nesne, kemer, kayış (ÜTİL III, 2006: 10) || Y.Uyg.→ **tasma** kayış (YUTS, 1995: 392) || Yak.→ - || Çuv.→ -*

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Sözcük, **tes'ma** 'kurdele' (Esen, 2008: 372); **tasma**, **tes'má** 'kemer, örülmüş veya dokunmuş dar örgü, şerit, kaytan; kayış; kolan' (Vas IV: 26-52) şekilleriyle Rusçaya da geçmiştir.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

tasma < Moğ tasama 'tasma, sıırım, dar deri kayış, şerit' (Lessing II, 2003: 1208)

Gülensoy → **tasma** 'bazı hayvanların boynuna takılan, bu hayvanları bir yere bağlamaya, çekip götürmeye yarayan kemer' < Moğ. tasma. Moğ. > Fars. tasma, Rus. tes'ma, Ar. tasma (Gülensoy, 2007: 864)

Eren → **tasma** 'bazı hayvanların boynuna takılan kemer biçiminde bağ; nalın ve terliğin ayağı tutan meşin bölümü; yerel ağızlarda -bel kemeri-' < Moğ. tasma [Doerfer'e atfen]. Farsça tasma biçimi de Moğolcadan kalma bir alıntıdır. Komşu dillere ve Türk diyalektleri aracılığıyla Ural dillerine de geçmiştir (Eren, 1999: 396)

Eyüboğlu → **tasma** 'genellikle köpeklerin boyunlarına takılan halka ile ona geçirilen bağ' < Gr. desma 'bağ'. Eyüboğlu, kelimenin Anadolu'da konuşulan Rumca aracılığıyla Grekçeden geçtiği görüşündedir (Eyüboğlu, 1998: 321)

Nişanyan → tasma < Yun desmá ‘*hayvan bağı, zincir, pranga*’ < EYun desmós çoğ. desmá ‘*bağ, zincir, hayvan bağlama kayışı, yular*’ < EYun déō ‘*bağlamak*’ + ism (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

31. tizildürük ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **tizildürük** (DLT 264/230) *ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar* (Ercilasun, 2015: 885) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

Clauson → tizildürük ‘*small coins sewn on the toes of slippers*’ < tizil- (Clauson, 1972: 576)

32. toku toka, kemerin iki ucunu birbirine tutturmaya yarayan araç

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **toku** (DLT 545/446) *kemerin tokası* (Ercilasun, 2015: 889) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **toka** *kemer, kayış, ayakkabı vb.nin iki ucunu birbirine bağlamaya, bunları istenilen genişlikte tutmaya yarayan, türlü biçimlerde tutturmalık; kadınların saçlarını bir arada tutmaya yarayan, bazen de süs olarak kullanılan araç* (TS: 2361) || **Tkm.**→ **toka** (Gülensoy, 2007: 903) || **Kaz.**→ **toğa** = *doğa*

beldik, tartpa siyaqtı zattardıñ üşin bekitüw üşin temirden jasalğan zat – eyer kayışı gibi nesnelere bağlamak için kullanılan demirden yapılan nesne (KETS XIV: 194) || **Tat.**→ - || **Özb.**→ **toka** (Gülensoy, 2007: 903) || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **taxa/taka** *blyaxa, zastecka, kryuçok; pryacka; remenny poyas s pryackoy* (Fedotov II, 1996: 201)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Fedotov, Ramstedt'ten naklen Moğ. **degee**, Man-Tun. **degee** şekillerini verir (Fedotov II, 1996: 201).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

toku < T. *tō – k + u(a)

Clauson → toku: 'buckle'. Kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir bilgi vermeyen Clauson'a göre kelime, Karahanlı Türkçesinde **toku** 'belt buckle', Çağatay Türkçesinde **toka** 'a buckle with a tongue made of iron or bronze through which they pass sword-belts or saddle girths', Kuman Türkçesinde **toğa** 'buckle; ring on a horse's bit', Kıpçak Türkçesinde **toğa** 'staple, hinge' şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 466-467).

Gülensoy → toka 'demir halka, çember' = OT toku 'kemer tokası, toka' < *tō – k + u(a). Tü. > Ar. tūka (Gülensoy, 2007: 903)

Nişanyan → toka < ET toku 'kemer tokası' < ET tokı- + gU (www.nisanyansozluk.com; erişim tarihi: 21.05.2018)

Açıklamalar

Ögel, *toka* sözünün Çuvaşça ve Moğolcada biraz değişik olarak görüldüğünü belirtmekte ancak Çuvaşça ve Moğolca şekilleri vermemektedir (Ögel, 1985: 74). Çuvaşça ve Moğolca şekiller yukarıda verilmiştir.

33. yağlı mendil, baş örtüsü

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **yaylıq** (İdi. P465) *mendil, baş örtüsü* (Yunusoğlu, 2012: 177) || **Kar.**→ - || **Har.**→ **yağlık** (ME 226.6) *mendil* (Yüce, 2014: 200) | **Kıp.**→ **yağlık** (TZ 21a.7, 35b.2) *mendil, yağlık* (Atalay, 1945: 280) | **yavlık** (TZ 21a.1, 35b.2) *mendil* (Atalay, 1945: 280) | **yağlık** (Ter. 19b.13) *mendil* (Toparlı vd., 2000: 152) || **EAT**→ **yağlık** (VG 977) *mendil, bez parçası* (Köktekin, 2007: 505) | **yağlık** (Kı.Yu. 1524) *mendil, peşkir, bez parçası* (Karahana, 1994: 422) | **yağlık** (SN 260.2) *mendil* (Cin, 2012: 713) | **yağlık** (SA 29a.7) *mendil, peşkir, bez parçası* (Altun, 2015: 243)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yağlık** *sırma işlemeli, büyük mendil, çevre* (TS: 2501) | **yağlıh** ~ **yağlık** ~ **yağlıq** ~ **yaalılık** ~ **yâlık** ~ **yâlıq** ~ **yaylıq** ~ **yaylık** *mendil; başörtüsü; havlu, peşkir; tencere tutacağı, tutak* (DS XI: 4122) || **Tkm.**→ **yâğlık** *şal* (Räsänen, 1969: 176) || **Kaz.**→ **javlıq** *küyevi bar äyelderding basına salatın [köbine aq tüsti] oramal – evli kadınların başlarına örttüğü çoğunlukla beyaz renkli örtü* (KTTS, 2008: 282) || **Tat.**→ **yaulık** [*gadette hatın-kızlarning*] *başka beyleü yaki cilkege saluv öçên dürtpoçmak formasında tukıma kisegê; borın hem kul sörtüv öçên hezêrlengen hem yanda yörtêle torgan kêçkêne gêne mahsus tukıma kisegê – başa bağlanan ya da enseye sarılan dört köşe bez parçası; el ve burun silmek için kullanılan, küçük dokuma parçası* (TTAS III: 658) || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ **yağlık** *mendil* (YUTS, 1995: 454) || **Yak.**→ **şuläk** *platok* (Fedotov II, 1996: 132) || **Çuv.**→ **şoläk/ şuläk** *Leinwandstück, welches oben am Rückenteil von dem Mantel des Bräutigams vormals angenäht wurde* (Räsänen, 1969: 176)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Kelime, Çuvaşça üzerinden Rusçaya **sulok** şekliyle geçmiştir (Räsänen, 1969: 176; Vas III: 801).

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yağlık < T. yağ ‘vücuttan atılması gereken maddeleri içine alarak deriden sızan ve ter kokusu veren madde’ + İİK (İİYE)

Gülensoy → yağlık ‘büyük mendil, çevre’ < yağ + lık (Gülensoy, 2007: 1030)

Açıklamalar

Koçu'nun kaydettiğine göre *yağlık*, tıpkı mendil gibi dört köşe bir bezdir fakat mendilden daha büyüktür. Kullanım açısından mendilden bazı farklılıkları vardır. Mendil temizlik ihtiyacını giderdiği halde yağlık sadece bir süs olarak kalmıştır (Koçu, 1969: 238).

34. yançık *kese, torba, çanta*

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ **yançuk** (Mai. 105.2) *torba, kese* (Tekin, 1976: 501) ||
Kar.→ **yançuk/yançık** (DLT II, 250-18) *torba, kese* (Atalay, 2013: 740) ||
Har.→ - || **Kıp.**→ **yançık** (DM 10a.14, 12b.4) *kese, torba* (Toparlı, 2003: 120)
| **yançık** (CC I 51b.1) *kese* (Argunşah-Güner, 2015: 599) | **yançık** (CC II 60b.22) *çanta, torba, kese* (Argunşah-Güner, 2015: 875) | **yançuq** (Ter. 20a.7) *kese, torba* (Toparlı vd., 2000: 153) | **yançuq** (Kİ 99) *para kesesi, torba* (Caferoğlu, 1931: 118) || **EAT**→ **yancuq** (SN 33.9) *kese, çanta* (Cin, 2012: 715) | **yanlucuk** (Ruşeni Divanı, 90) *kesecek, küçük yan çantası* (TTS: 4291)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ **yancak** *çoban dağarcığı* (DS XI: 4162) | **yancık** ~ **yancuk** *zırh* (DS XI: 4162) | **yancık** *köylü kadınların yanlarına sarkıttıkları örme süsler; kadınların yün eğirirken sol kalçalarına astıkları ve üstünde iğ çevirdikleri kösele parçası* (DS XI: 4162) | **yancık** *çobanların azık torbası* (DS XI: 4162) | **yancuk** *kese, çanta, cüzdan* (DS XI: 4162) || **Tkm.**→ **yancık** *içine onu muni salmak için gayışdan tikilyä:n gapcıga mengzeş gap – içine çeşitli nesnelei koymak için kullanılan, deriden yapılmış çanta* (STY, 1962: 848) || **Kaz.**→ - ||
Tat.→ **yançık** (Äsâmiddinâva, 1981: 37) || **Özb.**→ **yânçiq** *ton, çäkman vä ş.k. läarning içki yân tãmânigä tikilgän çöntäk; pul sâliş için yândä âlib yürilädigän hältäçä, hämyân – elbisenin içine dikilen cep; para koymak için kullanılan küçük kese, cüzdan* (ÜTİL II, 2006: 41) || **Y.Uyg.**→ **yançuq** *cep* (YUTS, 1995:

458) || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ **yençək** *kadınlarda kemerden sarkan cep* (ÇS, 1950: 208)

Altay Dillerinde

Ana Alt.→ *lâmo *a k. of bag* | **Tung.**→ *lam(b)a *saddlebag, bag, to saddle, saddle* | **Moğ.**→ *nambuğa *a big leather bucket or sack* | **T.**→ *jĀmčik *pocket, sash, bag* | **Kor.**→ *nāmăch *small bag, pocket* (EDAL: 866)

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yançık < T. yan ‘yan, sağ veya sol’ + çIK (küçültme eki)

Clauson → yançuk ‘*a purse, or small bag hung from the belt*’/‘*a pocket*’ < ya:n. Clauson’a göre kelime, Osmanlı Türkçesinde ‘*the side-armour of a horse*’ anlamıyla kullanılmıştır. Kelime, Karahanlı Türkçesinde **yançuk** ‘*a purse; leather bag*’, Çağatay Türkçesinde **yancuk** ‘*a purse or pocket which is sewn inside the side of a robe*’, Kuman Türkçesinde **yançık** ‘*purse*’, Kıpçak Türkçesinde **yançu:k** ‘*purse*’, Osmanlı Türkçesinde **yancuk/yancık** ‘*purse; a horse’s side-armour; the flank, hip*’ şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Clauson, 1972: 945).

Gülensoy → yançuk ‘*eğri, yamuk [OT yançuk ‘torba, kese’]*’ < yang ‘yan’ + çuk (Gülensoy, 2007: 1051) | yancık ‘*zırh*’ < yān + cık (Gülensoy, 2007: 1055) | yançık ‘*kese, torba*’ = ET, OT yançık, yançuk < yān + çı(/u)k (Gülensoy, 2007: 1055)

Erdal → yançuk ‘*a purse*’ < yan ‘*particular side of the body*’ + çu + k (Erdal, 1991: 106)

Räsänen → yançuk ‘*Tasche; Beutel, Seitentasche*’ < yan ‘Seite’ + çVk (Räsänen, 1969: 185)

EDAL’e göre *jān ‘side’ + cık açıklaması yanlıştır ve bir halk etimolojisi örneğidir. Kelimenin eski şekli, Osmanlıcada **jamči** ‘raincoat’ olarak korunmuştur. Räsänen ve Severtyan’a göre Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir [žamči, žaŋči] (EDAL: 866).

Bize göre sözcüğün kökeniyle ilgili < yan ‘yan, sağ veya sol’ + çIK (küçültme eki) açıklaması anlam bakımından daha uygundur. Zira yançuk, bir dış giyim çeşidini değil, yana asılan bir çeşit çantayı ifade etmektedir.

35. yanlık çoban çantası

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ yanlık (DLT 463/367) çoban çantası (Ercilasun, 2015: 948) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ yanlık ~ yannık ~ yannuk *deri ya da tahtadan yapılmış yayık; deçi, koyun postundan yapılmış, çiftçilerin yoğurt ya da ayran taşıdıkları çanta; günlük yoğurdu saklamak, suyunu süzdürmek için kullanılan, işlenmiş koyun, keçi derisinden yapılmış tulum* (DS XI: 4171) | || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yanlık < T. yan ‘yan, sağ veya sol’ + IİK (İİYE)

Clauson → yanlık ‘a shepherd’s bag’ < ya:n; yançuk ile eş anlamlı (Clauson, 1972: 950)

Gülensoy → yanlık ‘çoban çantası’ = OT yanlık < yān + lık (Gülensoy, 2007: 1060)

36. yarındak sırım, kayış

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ **yarındak** (DLT 276/240, 322/263, 354/283, 398/309, 466/370) *Türk sırımı, kayış* (Ercilasun, 2015: 954) || **Har.**→ - || **Kıp.**→ - || **EAT**→ -

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || **Tkm.**→ - || **Kaz.**→ - || **Tat.**→ - || **Özb.**→ - || **Y.Uyg.**→ - || **Yak.**→ - || **Çuv.**→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

yarındak < T. yarın ‘kürek kemiği’ + dak (İİYE)

Clauson → yarındak ‘something which passes over the shoulder-blades’ < yarın ‘shoulder-blades; [sözcük anlamı ‘kürek kemiğini saran nesne’]. Karahanlı Türkçesinde **yarındak** ‘a Turkish strap it is cut out of goatskin’ (Clauson, 1972: 971).

37. zünnār Hristiyan din adamların bellerine taktıkları bir çeşit kuşak, kemer

Tarihî Lehçelerde Aldığı Şekiller

Yaz.→ - || **E.Uyg.**→ - || **Kar.**→ - || **Har.**→ **zünnār** (ME 170.7) *papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık örme kumaş* (Yüce, 2014: 215) | **zunnār** (NF 325.12, 344.8) *papazların bellerine bağladıkları, uçları sarkık, ipten örme kumaş* (Ata, 1998: 500) || **Kıp.**→ - || **EAT**→ **zünnār** (KY B22v.6, MK40v.7) *kemer* (Cin, 2011: 873) | **zunnar** (KG 83a.10) *hristiyanların beline bağladığı kuşak* (Akkuş, 1995: 934) | **zünnār** (CTD Ü1 102b) *papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık, ipten örülme kumaş* (Ersoylu, 1989: 351) | **zünnār** (RN 226) *papazların bel bağı; bencilik* (Boz, 2012: 465) | **zunnār** (SA 90a.7) *Hristiyan rahiplerin bellerine taktıkları bir tip kuşaktır* (Altun, 2015: 249)

Çağdaş Lehçelerde Aldığı Şekiller

TTk.→ - || Tkm.→ - || Kaz.→ - || Tat.→ - || Özb.→ zünnâr [a. زنار *belbâğ*,
çilvir] müsülmân dâvlâti hüdüdidä yaşab, bâşqa dingä e'tiqâd qiluvçilâr,
müsülmân emâsliġi belgisi sıfatidä taqib yürädigân, çärmdän yasalġân yaki
ma'lum tüsdäġi cündän eşilġân çizimçä, belbâğ – Müslüman ülkelerde yaşayan
gayrimüslümlerin, Müslüman olmadıklarını belli etmek amacıyla taktıkları,
meşinden yapılan belbaġı, kemer (ÜTİL II, 2006: 165) || Y.Uyg.→ - || Yak.→ -
|| Çuv.→ -

Verinti Olarak Diğer Dillerde Aldığı Şekiller

Diğer dillerde kelimenin herhangi bir şekline rastlanmamıştır.

Sözcüğün Köken ve Yapısıyla İlgili Değerlendirmeler

zünnâr < A. zünnâre 'kemer' (Mutçalı, 1995: 363)

II. BÖLÜM: LEKSİK SEMANTİK SINIFLANDIRMA

Vücutun çeşitli yerlerini örten nesnelere adlandırma işi nedensiz olmamıştır. Tamamı için geçerli olmasa da kıyafetlerin adlandırılışında; kullanılan kumaş, kıyafetin şekli, renk, kıyafetin neye benzediği, dikilme yöntemi, giyildiği yer, coğrafi bölge, etnik köken, toplumsal grup ya da zümre, hammadde, giyiliş usulü, işlev, vücutta kapladığı organ ve desen-motif gibi çeşitli prensipler etkili olmuştur.

Bu bölümde, Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde görülen kıyafet adları, leksik semantik açıdan sınıflandırılarak adlandırmada kullanılan kelimelerin anlamları ve adın verilmiş sebebi incelenecektir.

II. 1. ADINI KUMAŞINDAN ALAN KIYAFETLER

1. 'abā: Arapça bir alıntı olan 'abā, 'yünün dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş'a denir. Sözcüğün birincil anlamı budur. Aynı zamanda 'aba adı verilen kumaştan yapılan yakasız, uzun, geniş üstlük'lere de 'abā denmektedir. Böylece kıyafetin yapımında kullanılan kumaş adı, anlam alanını genişleterek kıyafetin kendisini de karşılar hale gelmiştir.

2. ağı: Türk dilinin erken dönemlerinde 'hazine' anlamıyla karşımıza çıkan ağı, Orta Türkçe döneminde çoğunlukla 'ipekli kumaş' şeklinde anlamlandırılmıştır. Clauson bu adlandırmada, Türklerin en önemli hazinelerinin ipekli kumaşlar olması durumunun etkili olduğunu ifade etmektedir (Clauson, 1972: 78). "Ağı", Harezmi sahası metinlerinden İbni Mühennâ Lugati'nde 'ibrişim giyim' anlamında kullanılarak ağı adı verilen kumaştan yapılan kıyafetin anlamını da kendi üzerine almıştır. Böylece kumaşın adı, o kumaştan yapılan kıyafete de ad olmuştur.

3. altınlu kêmhâ: Biri Türkçe diğeri Farça iki sözcüğün birleşmesiyle oluşturulmuş bir adlandırmadır: altınlu kêmhâ 'altın işlemeli, kemha adı verilen kumaştan yapılmış kıyafet' < T. altın 'sarı renkli, yumuşak, değerli maden' + lu (İİYE) / F. kêmhâ 'Damask silk of one colour' (Steingass, 1998: 1048).

Bu adlandırmada kumaş adını ifade eden kemha'nın kıyafetin kendisini de karşılar hale gelmesi söz konusudur. Değişik sözlüklerdeki tanımlarından anlaşıldığına

göre kemha, değerli ve süslü bir kumaş türüdür. Ancak zamanla, bu kumaştan yapılan kıyafetlere de kemha denir olmuştur.

4. bürd-i yemānî: bürd-i yemānî ‘*Yemen diyarına mahsus bir tür çizgili kumaş ve bu kumaştan yapılan elbise*’ < F. bürd ‘*bir çeşit çubuklu kumaş*’ -i (Farsça tamlama i’si) / F. yemānî ‘*Yemen ülkesine ait*’ (Bkz. Steingass, 1998: 172) şeklinde gelişmiştir. Orta Türkçe döneminin Kıpçak sahasında yazılmış metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Adın kıyafet anlamı, kumaş adının, bu kumaştan yapılan kıyafeti de karşılması şeklinde gelişmiştir.

5. çäkräk: Çek- fiili ile ilgili olduğunu düşündüğümüz çäkräk adının birincil anlamı ‘*çekme yoluyla elde edilen pamuk kumaş*’ olmalıdır. Eski Uygur Türkçesi din dışı metinlerinde tespit edilen ‘*pamuk gömlek*’ anlamı ise kumaş adının, bu kumaştan yapılan kıyafeti de karşılması şeklinde gelişmiştir.

6. çekmen: Çek- fiiline -men eki eklenerek türetilmiş olan “çekmen” adının birincil anlamı ‘*çekip basmak yoluyla elde edilen kumaş*’tır (Äsâmiddinâva, 1981: 22). Zamanla anlam alanını genişleten sözcük, ‘*çekmen adı verilen yün kumaştan dikilen, vücuda sarılan uzun elbise*’ anlamını da kazanmıştır. Böylece kumaşın adı, o kumaştan yapılan kıyafete de ad olmuştur.

7. çuha: Farsça bir alıntıdır. Orta Türkçe döneminden itibaren yazılı metinlerde varlığını tespit edebildiğimiz çuha, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden Dede Korkut Hikayeleri’nde ‘*çuha, cübbe, palto*’ (Ergin, 2009: 77) anlamlarında kullanılmıştır. Kaynak dil olan Farsçadaki birincil anlamı ‘*tüysüz, ince, sık dokunmuş yün kumaş*’tır. Kumaş adı, o kumaştan yapılan kıyafetleri de ifade eder hale gelmiştir.

8. destar: Farsça bir alıntı olan destar, Orta Türkçe döneminde ‘*sarık, havlu, tül, tülbent, mendil, örtü vb.*’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Kelime aslı itibariyle ‘*dokuma bez*’ anlamındadır. Kumaş-kıyafet ilgisiyle bu kumaştan yapılan kıyafetlere de ad olmuştur.

9. dıkk-ı Mısrî: Harezmi sahası metinlerinden Kışâşü’l-Enbiyâ’da gördüğümüz dıkk-ı Mısrî, metinde ‘*ince kumaştan bir çeşit giysi*’ anlamıyla kullanılmıştır. Kelime

anlamı ‘*ince Mısır kumaşı*’ olmalıdır. Kumaş adının, kıyafeti de karşılması kumaş-kıyafet ilgisiyle gerçekleşmiştir. Adlandırmadaki dıkk ögesi, Arapça dıkk (دق) ‘*ince, küçük, minik, ufak olmak*’ (Bkz. Mutçalı, 1995: 273) kökünden geliyor olmalıdır.

10. dībā: Farsça bir alıntı olan dībā adının birincil anlamı ‘*işlemeli ve desenli bir tür kumaş*’tır. Zamanla bu ad, kumaşı ifade etmenin yanı sıra bu kumaştan dikilmiş kıyafetleri de karşılar hale gelmiştir.

11. ibrişim-i ħaricî: Bu adlandırmada kullanılan *ibrişim* ögesi aslı itibariyle Farsçadır ve ‘*ipek*’ anlamına gelmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilen ‘*dışa giyilen hafif bir giysi*’ anlamı, kumaş adının, bu kumaştan yapılan kıyafeti de karşılması şeklinde gelişmiştir.

12. kabā: Arapça bir alıntı olan *kabā* adının, tarihî Türk lehçelerinde iki anlamı tespit edilmiştir: ‘*Bir kumaş cinsi*’ ve ‘*üste giyilen elbise, cübbe, cepsiz kaftan*’. Bunlardan ‘*bir kumaş cinsi*’ anlamı, sözcüğün birincil anlamıdır. ‘*Üste giyilen elbise, cübbe, cepsiz kaftan*’ anlamını ise sonradan kazanmıştır. Bu adlandırmada kumaş adının, o kumaştan yapılan kıyafeti de karşılması etkili olmuştur.

13. kars: Çince bir alıntı olarak en eski örneğine Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastladığımız kars kelimesinin, İyi ve Kötü Prens Hikayesi’ndeki kullanımından (qars toqı-) birincil anlamının ‘*yünden ya da kıldan dokunmuş kumaş*’ olduğu anlaşılmaktadır. DLT’deki ‘*deve veya koyun tüyünden yapılan elbise*’ anlamı ise kumaş-kıyafet ilgisiyle sonradan kazanılmıştır. Kumaş adı, kıyafet adına kaynaklık etmiştir.

14. qasa: Kıpçak sahası sözlüklerinden Kitâbu’l-İdrak’te ‘*ipekten mamul her bir elbise*’ anlamıyla kayıtlı olan qasa adı üzerine etimolojik bir değerlendirme yapılmadığını daha önce belirtmiştik. Ancak sözcüğün anlamının verdiği imkanlar ölçüsünde şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: İpek kumaştan dikilen her bir elbiseye qasa dendiğine göre sözcüğünün birincil anlamı ‘*ipek kumaş*’ olmalıdır. ‘*ipekten mamul her bir elbise*’ anlamı ise kumaş adının, bu kumaştan yapılan kıyafeti de karşılması şeklinde gelişmiştir.

15. kepez: Sanskritçe kavpāsa'dan alıntıdır (Ayazlı, 2016: 145). Kelime ilk olarak Eski Uygur Türkçesi dönemi din dışı metinlerinde '*pamuk, yün*' (Ayazlı, 2016: 145) anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak Türkçesinde **kepes şapka, börk, külah** (Argunşah-Güner, 2015: 500); Türkiye Türkçesinde **kepez gelin başlığı** (TS: 1392); Kazak Türkçesinde **kepeş nakışlı, ince ve yuvarlak baş giyimi** (KETS: 627); Tatar Türkçesinde **kepeç takke** (Ganiyev, 1997: 189); Çuvaş Türkçesinde **kepeś** (Räsänen, 1969: 254) şekilleriyle görülmektedir.

Kelimenin birincil anlamı, aynı zamanda kaynak dildeki anlamı da olan '*pamuk, yün*' olmalıdır. Türkçeye bu anlamıyla geçtikten sonra, zaman içerisinde pamuk ya da yünden yapılmış baş giyimlerini de ifade eder hale geldiği anlaşılmaktadır. Yani başlığın yapımında kullanılan kumaş, başlığın kendisini de karşılamaktadır.

16. kilim: Farsça bir alıntı olan kilim, Türk dilinin tarihî lehçelerinde, hem Türkiye Türkçesinde de bilinen '*kilim, yaygı*' anlamıyla hem de '*derviş elbisesi, derviş hırkası*' anlamıyla tespit edilmiştir. Kaynak dil olan Farsçadaki birincil anlamı da '*kilim, yaygı*' şeklindedir (Bkz. Steingass, 1998: 1048). Bu adlandırmada da kumaş adının, o kumaştan yapılan kıyafetin anlamını karşılaması söz konusu olmuştur.

17. nemed: Farsçadan alıntıdır. Hem '*keçe kumaş*' hem de '*keçeden yapılan yağmurluk*' anlamlarıyla kullanılmıştır. Adın, kıyafet anlamı, kumaş adının, bu kumaştan yapılan kıyafeti de karşılaması şeklinde gelişmiştir.

18. palās: Kelime Farsçadan alıntıdır. Birincil olarak '*eski kilim, kaba yaygı, keçe*' gibi anlamları karşılamaktadır. Eski ve Orta Türkçe metinlerinde görülen '*keçe giysi* (Nehcü'l-Feradis), *elbise* (Kıssa-yı Yusuf)' anlamları ise kumaş-kıyafet ilgisiyle kazanılan anlamlardır.

19. pamuk çuçalı: pamuk çuçalı '*zırh altından giyilen pamuklu hırka*' < T. pamuk '*sıcak bölgelerde yetişen, ince ve yumuşak telleri olan tarım ürünü; bundan yapılan kumaş*' / T çuçal + I (iyelik eki). Adını yapımında kullanılan kumaştan almıştır.

20. şûf: Arapça bir alıntı olan şûf adının tarihî Türk lehçelerinde iki anlamı tespit edilmiştir: '*İnce dokunmuş, sert, yünlü kumaş*' ve '*bu kumaştan yapılan elbise*'.

Sözcüğün kaynak dildeki temel anlamı da ‘yün’dür (Bkz. Mutçalı, 1995: 495). Adın, kıyafet anlamı, kumaş adının, bu kumaştan yapılan kıyafeti de karşılması şeklinde gelişmiştir.

21. şāl: Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden Kitâb-ı Cemâlî’de geçmektedir. Metnin yayını yapan yazar sözcüğü sadece ‘şal’ şeklinde tanımlamış, başka bir açıklamada bulunmamıştır (Bkz. Bilir, 2007: 390). Sözcüğün çağdaş lehçelerdeki anlamları da değerlendirildiğinde hem ‘değerli bir yün kumaş türü’nü hem de ‘kadınların omuzlarına örttükleri geniş atkı’yı karşıladığı anlaşılmaktadır. Bunlardan kumaş anlamı sözcüğün temel anlamıdır. ‘Omuzlara örtülen geniş atkı’yı ifade eden kıyafet anlamı ise kumaş adının, bu kumaştan yapılan kıyafeti de karşılması şeklinde gelişmiştir.

22. tülband: Farsça bir alıntı olan tülband, Türk dilinin tarihî lehçelerinde ‘tülbent, sarık, ince ve seyrek dokunmuş kumaş ve bu kumaştan yapılan baş örtüsü’ anlamlarıyla kullanılmıştır. Tülbent aslında keten ya da pamuk ipliğinden sık ya da seyrek dokunabilen, ince, beyaz bezin adıdır. Baş örtüsü ise bu bezin kullanım alanlarından sadece biridir. Zamanla kumaş, kıyafetin kendisini ifade eder hale gelmiştir.

II. 2. ADINI ŞEKLİNDEN ALAN KIYAFETLER

1. közenek: Türkçe köz (> göz ‘delik, boşluk’) köküne {+AnAK} eki eklenerek türetilen közenek, Kıpçak sahası sözlüklerinden Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de ‘yaşmak, eskiden kadınların yüzlerine örttükleri örtü’ anlamıyla kaydedilmiştir. Mantık gereği bu örtünün delikli olması gerekir ki onu kullanan kişi önünü görebilsin. Bizce bu adlandırmada etkili olan unsur, tam da budur, yani kıyafetin şekli. Közenek, başın diğer kısımlarını tamamen kapattığı ve gözlere denk gelen kısımdaki gözenekli yapısı sayesinde, görme imkanı verdiği için bu şekilde adlandırılmıştır. Sözcüğe ‘delikli, boşluklu’ anlamını veren ise {+AnAK} ekidir.

2. yişsüz ton: ‘Kefen’ anlamında kullanılan Türkçe birleşik bir addır. Şeklinden dolayı bu adı almıştır.

3. yırtmaç: Türkçe yırt- ‘kağıt, kumaş gibi bükülüp katlanabilen şeyleri parçalamak’ köküne {-maç} eki eklenerek türetilen yırtmaç, ‘giyinikken hareket kabiliyeti sağlaması amacıyla kaftan veya elbisenin eteğinde bulunan dikilmemiş, yırtık bölüm’ anlamına gelmektedir. Kıyafet üzerindeki belli bir bölümü ifade eden yırtmaç, yırtık (görünen) şeklinden dolayı bu adı almıştır.

II. 3. ADINI BENZEDİĞİ NESNEDEN ALAN KIYAFETLER

1. ayakkabı: ayakkabı ‘ayak giyimi’ < T. ayak ‘bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü’ / T. kap ‘içi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne’ + I (iyelik eki) şeklinde bir gelişim göstermiştir. Söz konusu ayak giyimi ile kap arasındaki benzerlikten dolayı bu adı almıştır.

2. boynuñ çenberi: boynuñ çenberi ‘gerdanlık, bir tür yakalık’ < T. boyun ‘gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi’ + Iñ (ilgi eki) / F. çenber ‘örtü, yemeni’ + I (iyelik eki) şeklinde bir gelişim göstermiştir. Boyna bir fular gibi bağlanan ya da bir kolye gibi takılan nesne ile çember ‘yuvarlak’ arasındaki benzerlikten dolayı bu şekilde adlandırılmıştır.

3. etik başı: etik başı ‘ayakkabının ucu, burnu’ < T. etik ‘tabanlı, konçlu kısa çizme; ayakkabı, pabuç’ / T. baş ‘bir şeyin genellikle toparlakça ucu’ + I (iyelik eki). Biz, ayakkabının ucu, burnu ile baş arasındaki benzerlik ilgisinden dolayı bu adın verildiği kanaatindeyiz. Yalnız burada söz konusu olan baş, ‘vücutun üst veya ön kısmında bulunan bölüm, kafa’ anlamındaki baş değil ‘en yüksek nokta; bir şeyin genellikle toparlak ucu; bir şeyin uçlarından biri’ anlamlarındaki metaforik baştır.

II. 4. ADINI KULLANICI ZÜMREDEN ALAN KIYAFETLER

1. güreşçiler şalvarı: güreşçiler şalvarı ‘kısplet, güreşçilerin giydikleri pantolon’ < T. güreş ‘güç kullanarak iki kişinin birbirinin sırtını yere getirmesi esasına dayalı spor’ + çI (İİYE) + IAr (Çokluk eki) / F. şalvar ‘geniş ağı pantolon’ + I (iyelik eki) şeklinde bir gelişim göstermiştir. Güreşçilere has bir spor giyimi olan kısplet’i karşılamak üzere kullanılmış bir addır. Dolayısıyla adlandırmada, kullanıcı zümrenin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

II. 5. ADINI YAPIMINDA KULLANILAN HAMMADDE/MALZEMEDEN ALAN KIYAFETLER

1. demür ʒon: demür ton ‘*zırh*’ < T. demir ‘*mavimtırak esmer renkli element*’ / T. ton ‘*elbise, giysi*’. Bu adlandırmaya ‘*zırh*’ anlamını veren *demür* ögesidir. Yani kıyafetin yapımında kullanılan hammadde/malzeme adlandırmada etkili olmuştur.

2. ferve: Arapça bir alıntı olan ferve, kaynak dil olan Arapçada ‘*kürk, post, deri*’ (Mutçalı, 1995: 658) anlamlarında kullanılmaktadır. Kıpçak sahası metinlerinde hem ‘*kürk*’ anlamı hem de ‘*bu kürkten yapılmış hırka, kürklü kaftan*’ anlamı tespit edilmiştir. Yani Türk dilinin tarihî lehçelerinde kürkten yapılan dış giyimlere ferve de denmiştir. Kıyafetin yapımında kullanılan hammadde/malzemenin, kıyafete de ad olduğunu söyleyebiliriz.

3. firā: Eski Anadolu Türkçesi döneminde ‘*kürk, kürklü giysiler*’ anlamında kullanılmıştır. Arapça ferve’nin çokluk şeklidir. Açıklamalar için “ferve” maddesine bakılabilir.

4. içük: içük < iç- + -ik (FİYE) (Ölmez, 1992: 50-51) şeklinde geliştiği ve hem ‘*samur teğın gibi hayvanların derisinden yapılan kürk*’ü hem de ‘*bu kürkten yapılan kıyafet*’i ifade etmek için kullanıldığı kabul edilmektedir. Yani burada da ferve ve firā’da olduğu gibi, kıyafetin yapımında kullanılan hammadde/malzeme, kıyafetin kendisine de ad olmuştur.

5. kağış: Tarihî lehçelerde yaygın olarak kullanılan kağış adının, *kağ- ‘*döndürmek*’ fiiline {-ış} ekinin eklenmesiyle türetildiği kabul edilmektedir (Gülensoy, 2007: 484). Kelimenin temel anlamı, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi ‘*bağlamak, sıkmak için kesilmiş, uzun ve ince kösele dilimi*’ olmalıdır. ‘*Kemer*’ anlamını ise sonradan kazanmıştır. Bu da diğer birçok kıyafet adında gördüğümüz gibi, hammadde/malzeme-kıyafet ilgisiyle oluşmuş bir adlandırmadır.

6. kiş: Kökeni ile ilgili Farsça ya da Türkçe olduğu yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Türk dilinin tarihî lehçelerinde hem derisi kıymetli yabanî hayvan olan

samuru hem de bu hayvanın kürkünü ifade etmek için kullanılmıştır. Bu adlandırmada da malzeme/hammaddenin kıyafete de ad olduğu anlaşılmaktadır.

7. kürk: Türkçe bir köktür. Kürk adının temel anlamı '*bazı hayvanların giyim eşyası yapmak üzere hazırlanmış postu*'dur. Tarihî ve çağdaş lehçelerde '*hayvan postundan yapılan giysi*' anlamında da kullanılmıştır. Hayvan postunu ifade etmek için kullanılan kelimenin, bu posttan yapılan kıyafeti adlandırmak için de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

8. ökçe demiri: ökçe demiri '*ökçeye takılan demir*' < T. ökçe '*ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek kısmı*' / T. demir '*demir madeninden yapılmış parça*' + I (iyelik eki). Burada, ayak giyiminin ökçesine takılan parçanın yapıldığı malzeme olan demir, parçanın kendisini ifade etmek için de kullanılmıştır.

9. salbır: Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan satırarası Farsça-Türkçe sözlüklerden Bahşayış Lugati'nde geçen ve *ince çubuk, kıl veya iplikten örülen bir tür ayakkabı, bir tür kar ayakkabısı* (Turan, 2001: 161) şeklinde anlamlandırılan salbır adına, diğer Tarihî ve çağdaş lehçelerde rastlanmamıştır. Kelimenin dilimize Moğolcadan geçtiği değerlendirilmektedir.

Moğ. salbır '*dal*' kelimesi, tanımda geçen ayakkabı çeşidinin yapımında kullanılan malzemenin adıdır. Ancak malzeme, ürünün anlamını da üzerine alarak kıyafet adına kaynaklık etmiştir.

10. tasma: Moğolcadan alıntıdır. Kaynak dil olan Moğolcadaki anlamı '*tasma, sıırım, dar deri kayış, şerit*' şeklindedir (Bkz. Lessing II, 2003: 1208). Türk lehçelerinde görülen '*bağ, terlik kayışı, kemer, kayış*' gibi anlamlarında, malzemenin kıyafeti de karşılması söz konusudur.

II. 6. ADINI VÜCUTTA GIYİLDİĞİ YERDEN ALAN KIYAFETLER

1. iç bağı: iç bağı '*uçkur, iç giyimleri vücuda sabitlemek için kullanılan bağ*' < T. iç '*ten ile dış giysiler arası*' / T. bağ '*bir şeyi başka bir şeye tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit vb. düğümlenebilir nesne*' + I (iyelik eki). Aslında *iç bağı*, içe giyilen bir

kıyafeti değil, iç giyimlerin bir bölümünü ifade etmektedir. Vücudun iç tarafında kaldığı için bu başlık altında değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

2. içkur: içkur ‘*şalvarı ya da donu bele bağlamak için kullanılan bağ; iç kuşağı, uçkur*’ < T. iç ‘*ten ile dış giysiler arası*’ + T. kur ‘*kuşak*’. İçkur da iç bağı gibi iç giyimlerin bir bölümünü ifade etmektedir. Adlandırmaya esas olan özelliği vücutta bulunduğu yer olduğu için bu başlık altında değerlendirilmiştir.

3. içlik: içlik ‘*içlik; elbise altına giyilen giyim*’ < T. iç ‘*ten ile dış giysiler arası*’ + İİK (İİYE). Dış giyimlerin altına giyildiği için bu adı almıştır.

4. içreki don: içreki don ‘*içe giyilen elbise, çamaşır*’ < T. iç ‘*ten ile dış giysiler arası*’ + re (yön gösterme eki) + ki (aitlik eki) / T. don ‘*giysi*’. Dış giyimlerin altına giyildiği için bu adı almıştır.

5. içton: içton ‘*iç donu, don, iç çamaşırı*’ < T. iç ‘*ten ile dış giysiler arası*’ / T. ton ‘*giysi*’. Dış giyimlerin altına giyildiği için bu adı almıştır.

II. 7. ADINI VÜCUTTA KAPLADIĞI ORGANDAN ALAN KIYAFETLER

1. babuç: babuç ‘*papuç, ayakkabı, ayak giyimi*’ < F. pā ‘*the foot, a footstep, vestige*’ (Steingass, 1998: 228) / F. pûş ‘*a covering, mantle, garment; a coat of mail; a cover, veil, lid; clothing, dressing, covering*’ (Steingass, 1998: 260). Kelime anlamı ‘*ayağa giyilen, ayağı saran nesne*’ şeklindedir. Türk dilinde eski dönemlerden beri, ayak giyimlerini ifade etmek için kullanılan adlardan biridir. Türkçe kökenli olmasa da organ adı temelli bir adlandırma olduğu anlaşılmaktadır.

2. bagırdak: bagırdak ‘*kadın göğüslüğü, takke, külah; ulemāya mahsus bir kaftan*’ < T. bagır ‘*ciğer, bağır, göğüs*’ + dak (İİYE). Anlam alanı geniş olan bagırdak adının da bir organ adından türediği anlaşılmaktadır: bagır ‘*ciğer, göğüs, bağır*’.

3. baş bağı: baş bağı ‘*başbağlanan çenber*’ < T. baş ‘*vücudun üstünde bulunan bölüm, kafa*’ / T. bağ ‘*bez, sargı*’ + I (iyelik eki). Baş bağı adlandırmasında da, kıyafetin vücutta kapladığı organ esas alınmıştır: baş.

4. başlık: başlık ‘*başta giyilen her türlü giyim, baş giyimi, börk*’ < T. baş ‘*vücutun üstünde bulunan bölüm, kafa*’ + İİK (İİYE). Bütün baş giyimlerini karşılamak üzere kullanılan genel bir adlandırmadır. Burada da organ adı temelli bir adlandırma söz konusudur.

5. baş örtüsü: baş örtüsü ‘*kadınların başlarını örtmek için kullandıkları örtü, baş örtüsü*’ < T. baş ‘*vücutun üstünde bulunan bölüm, kafa*’ / T. ört- ‘*korumak, görünmez duruma getirmek ya da gizlemek için üstüne bir şey koymak*’ + -U (FİYE) + sI (iyelik eki). Çoğunlukla kadın baş giyimlerini ifade etmek için kullanılır. Adlandırmada esas alınan unsur, organ adıdır.

6. bāzu-bend: bāzu-bend ‘*kola geçirilen kuşak, kolbağı*’ < F. bāzū ‘*the arm or the upper part of it; the cloth wrapped round the middle whilst bathing*’ (Steingass, 1998: 145) + F. bend ‘*a band, tie, fastening*’ (Steingass, 1998: 201). Organ adı temelli bir adlandırmadır. *Bāzu* (T. pazu), kolun dirsekle omuz arasında kalan kısmını ifade etmek için kullanılır. Kelimenin bu anlamı esas alınarak, ilgili kısma bağlanan bağa, bāzu-bend denmiştir.

7. bel deştari: bel deştari ‘*izar, çarşaf*’ < T. bel ‘*vücutun göğüs ile karın arasında kalan bölümü*’ / F. dastār ‘*The sash of fine muslin cloth wrapped round the turban; a handkerchief, napkin; a towel; an apron*’ (Steingass, 1998: 521) + I (iyelik eki). Kelime anlamı ‘*bele bağlanan/sarılan ince kumaş*’ şeklindedir. Organ adı temelli bir adlandırmadır.

8. bilbağı: bilbağı ‘*kuşak, kemer*’ < T. bel ‘*vücutun göğüs ile karın bölgeleri arasında kalan kuşak kısmı*’ / T. bağ ‘*tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne*’ + I (iyelik eki). Organ adı esas alınarak oluşturulmuş bir adlandırmadır. Kelime anlamı ‘*giysinin bele denk gelen kısmına bağlanan bağ/kuşak*’ şeklindedir.

9. boyun bağı: boyun bağı ‘*boyun bağı, süslü yaka, gerdanlık*’ < T. boyun ‘*gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi*’ / T. bağ ‘*tutturmak için kullanılan ip,*

sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne + I (iyelik eki). *Boyun bağı* adlandırmasında da, kıyafetin vücutta kapladığı organ esas alınmıştır: boyun.

10. butluk: butluk *'kemikle kaplanarak yapılan ve vücudun belden aşağısını korumaya yarayan zırh'* < T. but *'insan vücudunun kalça ile diz arasındaki bölümü'* +IIK (İİYE). Bir savaş giyimi olan *butluk* adında, vücudun kalça ile diz arasındaki bölümünü ifade eden *but* organ adı esas alınmıştır.

11. dizçük: dizçük *'diz bağı, dizlik, dizi koruyan zırh'* < T. diz *'bacağın uylukla baldır arasındaki oynak yeri'* + CIK (küçültme eki). *Dizçük* adı, organ-kıyafet ilgisiyle, organ adı esas alınarak oluşturulmuştur.

12. el bağı: el bağı *'el bağı'* < T. el *'kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü'* / T. bağı *'tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel vb. düğümlenebilir nesne'* + I (iyelik eki). Tarihî ve çağdaş lehçelerdeki yayılımı sınırlı olduğu için, tam olarak hangi nesneyi karşıladığını tespit etmek güçtür. Ancak adın yapısından ve başbağı, belbağı, boyunbağı ve töşbağı gibi diğer adlardan yola çıkacak olursak *'eli çeşitli dış etkilerden korumak için kullanılan bir el giyimi'* olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Organ adı temelli bir adlandırma olduğu açıktır.

13. kolçak: kolçak *'kola geçirilen kılıf'* < T. kol *'insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm'* (TS: 1459) + çak (İİYE). Organ adından türetilmiş bir kıyafet adıdır.

14. kögüzluq: kögüzluq *'göğüs koruyucu; göğüs için bir nevi giysi'* < T. kögüz *'vücudun boyunla karın arasında kalan bölümü'* + IUK (İİYE). Organ adı esas alınarak oluşturulmuştur. Göğsü koruyan bir giyim olduğu için bu adı almıştır.

15. közüldürük: közüldürük *'kıldan yapıp gözün üzerine konulan göz örtüsü, hayvanların etrafı görmemesi için gözlerine takılan kapak, gözlük'* < T. köz *'görme organı'* + üldürük (İİYE) [asıl {+duruk} ekinden yanlış analogi yoluyla {+üldürük}]. Göz organ adı temelli bir adlandırmadır. Tarihî lehçelerde hem *'gözlük'* hem de *'hayvanların etrafı görmemesi için gözlerine takılan kapak'* anlamlarında kullanılırken çağdaş lehçelerde (Kıpçak grubu) sadece *'gözlük'* anlamında kullanılmaktadır.

16. ökçe: ökçe ‘ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek kısmı’. Ökçe adının kökeniyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır (< T. *ök ya da *ök- ‘yığmak, kümelemek, yükseltmek’). Kökeni ne olursa olsun, ayak giyimlerinin topuk kısımlarını ifade etmek için kullanılan anlamının, organ adı temelli olduğu açıktır.

17. pā-libās: Kelime Farsça ve Arapça iki kelimenin birleşmesiyle oluşturulmuştur: pā-libās ‘ayak giysisi, ayakkabı, çorap’ < F. pā ‘ayak’ (Bu.Ka.: 573) / A. libās ‘giyecek, elbise; kıyafet; kılık; erkek külotu’ (Mutçalı, 1995: 786). Burada da kıyafetin vücutta kapladığı organ, kıyafetin kendisini de adlandırmak için kullanılmıştır.

18. sakalduruk: sakalduruk ‘külahın başta durması ve yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten örülmüş bir kaytan’ < sakak ‘çenenin altındaki sarkık et, gerdan’ + duruk (İİYE). Bu adın asıl şekli “sakakduruk” olmalıdır. Bazı ses değişiklikleri sonucu bu hale gelmiştir. Organ adı temelli bir adlandırma olduğu anlaşılmaktadır.

19. taban: ‘Taban, ayakkabının alt kısmı’ anlamlarında kullanılan taban’ın Türkçe bir kök olduğu kabul edilmektedir. Kelimenin birincil anlamı ‘ayağın alt yüzü’ olmalıdır. Sonradan, ayak giyimlerinin ayak tabanına denk gelen kısımlarını adlandırmak için de kullanılmıştır. Dolayısıyla organ adı temelli bir adlandırma olduğu anlaşılmaktadır.

20. tizton: tizton ‘pantolon, şalvar’ < T. tiz ‘bacağın uylukla baldır arasındaki oynak yeri’ / T. ton ‘giyim’. Organ adı esas alınarak oluşturulmuştur. Yalnız burada diz sözcüğü, parça-bütün ilgisiyle bacağın tamamını ifade etmek için kullanılmıştır. Aksi takdirde bir pantolonun sadece dize giyilmesi, dizi kapatması düşünülemez.

21. topuk: topuk ‘ayakkabı veya meshin topuk kısmı’ < T. top ‘yuvarlak biçimde olan, toparlak’ + uk (küçültme eki). Kelimenin birincil anlamı ‘ayağın yuvarlakça olan alt bölümü’ olmalıdır. Sonradan, ayak giyimlerinin topuğa denk gelen ve ayak topuğuna benzeyen kısımlarını adlandırmak için de kullanılmıştır. Dolayısıyla organ adı temelli bir adlandırma olduğu anlaşılmaktadır.

22. tüşbağı: tüşbağı ‘göğüs bağı’ < T. tüş ‘göğüs, bağır’ / T. bağ ‘bağlamak için kullanılan kemer, bez vb.’ + ı (iyelik eki). Yaygın bir adlandırma olmadığı için *zırh* anlamında bir savaş giyimi mi yoksa *göğüslük* anlamında bir günlük giyim mi olduğunu tespit etmek güçtür. Ancak her durumda, organ adı temelli bir adlandırma olduğu açıktır.

23. yüz bağı: yüz bağı ‘yüz örtüsü’ < T. yüz ‘sima, çehre, surat’ / T. bağ ‘sargı, bağ’ + I (iyelik eki). Yaygın bir ad değildir. *Yüz* organ adı esas alınarak oluşturulmuştur.

24. yüzlük: yüzlük ‘yüz örtüsü; elbisenin yüzü, kumaş’ < T. yüz ‘sima, çehre, surat’ + IUK (İİYE). Anlam alanı geniş bir addır. Tarihi ve çağdaş lehçelerde hem ‘yüzü örten örtü’ hem de ‘giysi, yorgan vb.nin yüzüne geçirilen kumaş’ anlamları tespit edilmiştir. Bunlardan ‘yüzü örten örtü’ anlamlı kullanımlarda organ adı temelli bir adlandırma söz konusu iken “giysi yüzü, yorgan yüzü, yatak yüzü” vb. kullanımları metaforiktir.

25. yüz örtüsü: yüz örtüsü ‘yüz örtüsü, yüzü kapatan örtü, yaşmak’ < T. yüz ‘sima, çehre, surat’ / T. ört- ‘görünmez duruma getirmek, gizlemek’ + U (FİYE) + sı (iyelik eki). *Yüz* organ adı esas alınarak oluşturulmuştur.

II. 8. ADINI EYLEM-NESNE İLGİSİNDEN ALAN KIYAFETLER

1. baskıç: baskıç ‘pabuç, ayakkabı’ < T. bas- ‘ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak’ + -GIç (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuştur. *Bas-* eylemi, basılacak nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

2. bogmak: bogmak ‘düğme, gömlek düğmesi’ < T. bog- ‘el, ip vb. ile bir şeyi çepeçevre sıkmak’ + -mAK (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Eylem adı olan *bogmak*, bu eylem sonucu oluşan nesnenin adını da karşılamaktadır.

3. bürünçük: bürünçük ‘bürünçük, kadın baş örtüsü’ < T. bürü- ‘sarmak, kaplamak, örtmek’ + -n- (FFYE) + ç (FİYE) + çUK (küçültme eki). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. *Bürün-* eylemi, bürünülen nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

4. çalma: çalma ‘*başta sarılan sarık, tülbent, baş örtüsü*’ < T. çal- ‘*sarmak, dolamak*’ + -ma (FİYE). Bir eylem adı olan çalma, bu eylem sonucu elde edilen nesnenin adını karşılamak üzere kullanılmıştır. Yani eylem, nesnenin anlamını da üzerine almıştır.

5. çeki: çeki ‘*kadın baş örtüsü*’ < çek- ‘*örtmek, giymek*’ (TS: 514) + I (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyfet adıdır.

6. çekme: çekme ‘*çizme*’ < çek- ‘*örtmek, giymek*’ (TS: 514) + mA (isimfiil eki). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyfet adıdır. Çek- eylemi, eylemin gerçekleşmesi için gereken nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

7. çulğaw: çulğaw ‘*tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası*’ < T. çulga- ‘*giymek, sarmak, dolamak*’ + -gu (> w) (FİYE). Burada çulga- eylemi, eylemin gerçekleşmesi için gereken nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

8. dolaşma: dolaşma ‘*ayakkabı veya çizme bağı*’ < T. tolga- ‘*dolamak, takınmak*’ + -ş (FFYE) + -ma (FİYE). *Dolaşma* da çalma gibi bir eylem adıdır. Eylem adını ifade etmenin yanı sıra eylemin gerçekleşmesi için gereken nesnenin anlamını da karşılamaktadır. Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır.

9. durmaç: durmaç ‘*ipekli kumaş, şal*’ < dur- ‘*hareketsiz kalmak, kalmak*’ (TS: 725) + -mAç (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. *dur-* ‘*hareketsiz kalmak, kalmak*’ eyleminin gerçekleşmesini sağlayan nesne, söz konusu eylemin adından türetilmiştir.

10. geyilür: geyilür ‘*giyecek, elbise*’ < T. ked- ‘*giymek*’ + -II- (FFYE) + -Ir (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle türetilmiştir.

11. ilersük: ilersük ‘*şalvar, don gibi giysileri bele bağlamak için kullanılan ip, bağ*’ < T. il- ‘*hafif bir düğüm yaparak bağlamak*’ + -ersük (FİYE). İl- eylemi, eylemin gerçekleşmesi için gereken nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

12. ilük: ilük ‘*düğme geçirmek için kıyafet üzerinde açılan küçük çizik, ilik, düğme deliği*’ < T. il ‘*hafif bir düğüm yaparak bağlamak*’ + -IK (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Eylem, bu eylemin yapılıp tamamlanması sonucu ortaya çıkan nsnenin adına kaynaklık etmiştir.

13. keymek: keymek ‘*elbise; zırh; uzun kadın gömleği*’ < key [< keğ-] ‘*örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek*’ + -mAk (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Eylem adı olan *kiymek*, bu eylem sonucu oluşan nesnenin adını da karşılamaktadır.

14. kurşag: kurşag ‘*bele bağlanan uzun ve enli kumaş vb.; kuşak*’ < kur ‘*kuşak, kemer*’ + şa- (İFYE) + -K (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuştur. “Kurşa-“ eylemi, bu eylemin yapılıp tamamlanması sonucu ortaya çıkan nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

15. mükim: Tek örneğine DLT’de rastladığımız *mükim~mükin* adı, Atalay tarafından *kadın pabucu* şeklinde anlamlandırılmıştır (Atalay, 2013: 416). Clauson, kelimenin Osmanlı Türkçesinde kıyafet anlamıyla kullanılmadığını, ‘*ip çilesi, kat*’ gibi anlamları karşılamak üzere kullanıldığını ve “bük-” eyleminden geliştiğini ifade etmektedir (Clauson, 1972: 327). #b>#m ve m#>n# değişimleri benzeşme sonucu gerçekleşen fonetik değişimlerdir.

Burada bir eylem adı olarak *mükim*’in (< bük-üm), söz konusu eylem sonucu elde edilen nesnenin adını karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir.

16. salma: salma ‘*kimi köylü elbiselerinde kolun yeninden sarkan uzun kumaş parçası*’ < T. sal- ‘*bırakmak, koyuvermek*’ + -ma (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Eylem adı, kıyafeti de ifade etmektedir.

17. sıyırım: Divânu Lugâti’t-Türk’te sıyırım ‘*sırım*’, Kitâbu’l-İdrak’te ise sıyırım ‘*beyaz kayış*’ şeklinde kayıtlıdır. Türkçe *sıyır-* ‘*soymak*’ fiiline {-ım} eki eklenerek türetilmiştir. Kelime anlamı ‘*soyularak elde edilen esnek deri parçası*’dır. Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır.

18. soyka: soyka ‘*hil'at manasına ki padişahın bir kimseyi taltif için kendi sırtından soyunup başkasına giydirdiği kaftan, elbise*’ < T. soy- ‘*giysiyi çıkarmak*’ + -ka (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Soy- eylemi, eyleme maruz kalan nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

19. tolak: tolak ‘*çarığın veya ayakkabının altından ayağa sarılan sargı, ayak sargısı; boyun atkısı, şal; tülbent, yazma*’ < tola- ‘*bir şeyin üzerine döndürerek sarmak*’ + -k (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuştur. Eylem, bu eylemin yapılıp tamamlanması sonucu ortaya çıkan nsnenin adına kaynaklık etmiştir.

20. tolama: tolama ‘*dolama, kuşak; baş örtüsü*’ < T. tola- ‘*sarmak, döndürerek sarmak, kavuşturmak*’ + -ma (FİYE). Bir eylem adı olan *tolama*, bu eylemin gerçekleşmesi için gereken nesnenin adını karşılamak üzere kullanılmıştır. Yani eylem, nesnenin anlamını da üzerine almıştır.

21. tügme: tügme ‘*giysi üzerine dikilen, kemik ya da metal gibi değişik malzemelerden yapılan tutturma aracı*’ < T. tüg- ‘*bağlamak, düğümlemek*’ + -mA (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Eylem adı olan *tügme*, bu eylemin gerçekleşmesi için gereken nesnenin adını da karşılamaktadır.

22. yaşmak: yaşmak ‘*baş örtüsü; kadınların başlarını örten ve omuzlarına kadar inen ince yüz örtüsü*’ < T. yaş- ‘*örtmek, kapatmak, gizlemek*’ + -mAK (FİYE). Eylem-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Yaş- eylemi, bu eylem sonucu oluşan nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

II. 9. ADINI İŞLEVİNDEN ALAN KIYAFETLER

1. abıngülük: abıngülük ‘*örtü, örten şey*’ < abı- ‘*gizlemek, örtmek*’ [DLT III, 250] + -n (FFYE) + -GU (FİYE) + IUK (İİYE). İşlev-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Özellikle {-GUIUK} ekinin işlevini düşündüğümüzde, *abıngülük* adının temel anlamının ‘*örtünmek için*’ olduğunu ve nesnenin işlevini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Yani işlev, kıyafet adına kaynaklık etmiştir.

2. eliglik: eliglik ‘*eldiven; ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen tahtadan araç*’ < elig ‘*el, kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü*’ + IİK (İİYE). İşlev-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. *Eliglik* aslında nesnenin işlevini ifade etmektedir. Çağdaş lehçelerde hem ‘*eldiven*’ hem de ‘*ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven biçiminde, tahtadan yapılan bir araç*’ anlamlarında kullanılmaktadır.

3. eşselik: eşselik ‘*kadınların omuz atkısı, arkalık*’ < T. ense ‘*boynun arkası*’ (TS: 802) + IİK (İİYE). İşlev-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. *Enselik* aslında nesnenin işlevini ifade etmektedir

4. kolluk: kolluk ‘*bilekten dirseğe kadar kola geçirilen parça; bileklik*’ < kol ‘*insan vücudunun omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölümü*’ + IİK (İİYE). İşlevi esas alınarak oluşturulduğu anlaşılan *kolluk*’un tarihî lehçelerdeki yayılımı çok geniş değildir. Bu nedenle tam olarak hangi nesneyi karşıladığını tespit etmek güçtür. Çağdaş lehçelerde ise birçok metaforik anlamı vardır: Kaz. *tutamaç, sap, kol, koltuk deyneği*; TTK. *kola takılan ve kimlik gösteren şerit, iş yaparken kola geçirilen parça vb.*

5. örtüg: örtüg ‘*örtmek için kullanılan şey, örtü*’ T. ört- ‘*korumak, görünmez duruma getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak*’ + -üg (FİYE). Aslında birincil olarak herhangi bir kıyafeti karşılayan bir ad değildir, ‘*örtmek için kullanılan her şey*’i ifade etmek için kullanılır. Kıyafet anlamını alması, bağlamsal olarak işlev-nesne ilgisiyle gerçekleşmiştir.

6. sitr: sitr ‘*örtü, etek*’ < A. setr ‘*örtü, perde, paravan*’ (Mutçalı, 1995: 377). Arapçadan alıntı olan bu ad, Türkçede çok yaygınlaşmamıştır. Aslında T. *örtü*’nün birebir karşılığı olduğunu söyleyebiliriz. Belki yaygınlaşmamasının sebebi de budur. Aynı nesneyi ifade etmek için Türkçe bir kelime varken, çeviri yoluyla dile giren kelimenin yaygınlaşmaması gayet doğaldır. Tarihî lehçelerde kıyafet adı olarak kullanıldığına dair açık bir işaret yok. Kabusname 16.12’de ‘*etek*’ anlamı da net değildir (Bkz. “Tür Sınıflandırması” bölümü “sitr” maddesi).

7. suluk: suluk ‘*sarık, mendil vb.; kemer ile asılan çanta*’ < T. su ‘*sıvı durumunda bulunan renksiz, kokusuz, tatsız madde*’ + IİK (FİYE). *Suluk*, birincil olarak,

'mendil' anlamında kullanılan nesnenin işlevini ifade etmektedir ["suluk 'suyu çeken' (bez)"]. Nesnenin kendisini de karşılaması, işlev-nesne ilgisiyle gerçekleşmiştir.

8. terlik: terlik 'teri emen örtü; teri emen, ince üst giyim; arkası açık, hafif ayak giyimi' < T. ter 'derinin gözeneklerinden sızan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı' + IİK (İİYE). İşlev-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Terlik aslında nesnenin işlevini ifade etmektedir ["terlik 'teri emen, çeken' (bez)"].

9. yağlık: yağlık 'mendil, baş örtüsü' < T. yağ 'vücuttan atılması gereken maddeleri içine alarak deriden sızan ve ter kokusu veren madde' + IİK (İİYE). Yağlık, birincil olarak, 'mendil' anlamında kullanılan nesnenin işlevini ifade etmektedir ["yağlık 'yağı alan, çeken' (bez)"]. Nesnenin kendisini de karşılaması, işlev-nesne ilgisiyle gerçekleşmiştir.

10. yağmurluk: yağmurluk 'yünden sıkı dokunmuş yağmur geçirmeyen bir tür giysi, yağmurluk' < T. yağ- 'yağmur, kar, dolu (için) gökten düşmek' + -mur (FİYE) + IİK (İİYE). Yağmurluk, işlev-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Yağmurdan koruyan kıyafetin işlevini ifade eden yağmurluk sözcüğü, bu kıyafetin anlamını da üzerine almıştır ve kıyafetin işlevi, kıyafetin kendisini de karşılar hale gelmiştir.

11. yaqalılık: yaqalılık 'yakalık, yaka yapılmaya uygun olan şey' < T. yaka 'giysinin boyna gelen, boynu çevreleyen bölümü' + IİK (İİYE). İşlev-nesne ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır.

12. yanlık: yanlık 'çoban çantası' < T. yan 'yan, sağ veya sol' + IİK (İİYE). Yanlık, işlev-kıyafet ilgisiyle kurulmuş bir kıyafet adıdır. Vücudun yan tarafına takılan çantanın işlevini ifade eden yanlık sözcüğü, bu nesnenin anlamını da üzerine almıştır ve kıyafetin işlevi, kıyafetin adına kaynaklık etmiştir.

13. yapaç: yapaç 'çobanların yağmur ve karda giydikleri küçük keçe' < T. yap- 'örtmek' – taç(1) (gelecek zaman sıfatfiil eki). İşlev-nesne ilgisiyle kurulmuştur. Kıyafetin işlevini ifade eden yapaç (kelime anlamı 'örten, örtecek'), nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

II. 10. ADINI NİTELİK-NESNE İLGİSİNDEN ALAN KIYAFETLER

1. kedgü/kedgülik: kedgü ‘*giyilecek şey, giyecek, elbise*’ < T. keğ- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -GU (gelecek zaman sıfatfiil eki). Kedgü, Eski Uygur Türkçesinde **kedgü elbise** (Tekin, 1976: 405); Karahanlı Türkçesinde **kedgü giyecek, elbise** (Arat, 1979: 234), **kedgülik giyecek** (Arat, 1979: 234); Harezm Türkçesinde **kigü giyim** (Battal, 1997: 41) şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

{-gü} eki, alet, eşya, araç, nesne vb. adları yapmanın yanı sıra sıfat da yapmaktadır (Bkz. Gabain, 2007: 52). *Kedgü* adlandırmasında ked- (> giy-) eylemine gelen {-gü} eki sıfat yapmıştır. Kelime anlamı ‘*giymek için, giyilecek (nesne)*’ şeklindedir. Nitelik bildiren kedgü sözcüğü, nesnenin adına kaynaklık etmiştir.

2. oprak: oprak ‘*yırtık pırtık, lime lime; elbise, giysi*’ < opra- ‘yıpranmak, bozulmak’ + K (FİYE). Eski Uygur Türkçesinde **orpak yırtık pırtık, lime lime** (Ayazlı, 2016: 188); Karahanlı Türkçesinde **ofrağ elbise** (Arat, 2006: XLIX), **opraq elbise** (Arat, 2006: L), **opraq eskimiş, yıpranmış, çürümüş** (Arat, 1979: 343); Harezm Türkçesinde **opraq elbise, giysi** (Toparlı-Argunşah, 2014: 246); Kıpçak Türkçesinde **oprak giysi, elbise; elbise astarı, astar** (Argunşah-Güner, 2015: 533) şeklindedir.

Kelimenin birincil anlamı ‘*eskimiş, yıpranmış, eski püskü*’dür. Kıyafet anlamı, nitelik-nesne ilgisiyle sonradan kazanılan bir anlamdır. “oprak ‘*eski püskü*’ (kıyafet)” söz diziminde nitelik bildiren *oprak*, kıyafetin anlamını da üzerine almıştır.

III. BÖLÜM: ESKİ VE ORTA TÜRKÇE KIYAFET ADLARININ GRAMER YAPISI

Bu bölümde tezde geçen kıyafet adları fonetik ve morfolojik açıdan incelenecektir. Fonetik incelemesi kısmında, derlenen kıyafet adlarında görülen ses özellikleri ele alınacaktır. Morfolojik incelemede ise kıyafet adları yapısına göre basit, türemiş ve birleşik yapıdaki kıyafet adları şeklinde sınıflandırılarak incelenecektir.

III. 1. SES BİLGİSİ

Bu bölümde Eski ve Orta Türkçe metinlerinde görülen kıyafet adlarında görülen ses olayları eş ve art zamanlı bakış açısıyla incelenmiştir. İnceleme, tarihî metinlerdeki şekiller esas alınarak yapılmıştır.

III. 1. 1. ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

III. 1. 1. 1. DÜZLEŞME

/U/ > /I/

Türkçe Kelimelerde

TTk. edik (< ET, OT edük ~ etük) | Tkm. ādik (< ET, OT edük ~ etük) | Kaz. etik (< ET, OT edük ~ etük) | Tat. itêk (< ET, OT edük ~ etük) | Özb. etik (< ET, OT edük ~ etük) | Çuv. adə (< ET, OT edük ~ etük) | Tat. oyık (< ET uyuk ~ oguk) | Kıp. im (< E.Uyg. üm) | Kıp. ıçkır (< ET içkur) | Kaz. ışqır (< ET, OT içkur) | Özb. qoyin (< Kıp. koyun) | Yak. timex (< ET, OT tügme) | TTk. toka (< Kar. toku) | Tkm. toka (< Kar. toku) | Kaz. toğa (< Kar. toku) | Özb. toka (< Kar. toku) | Kıp. itik/etik/ādik (< Har. etük/edük ~ EAT edük) | Kar. etik (< Yaz. ādük ~ E.Uyg. etük) | EAT çarıq (< Kıp. çaruq)

Kazakçada ilk hecesinde yuvarlak ünlü bulunan iki heceli kıyafet adlarının ikinci hecesinde genellikle dar-düz ünlü tercih edilir: Kaz. tobık (< TTk. topuk) | Kaz. sulıq (< TTk. suluk)

Alıntı Kelimelerde

Özb. hillä (< OT hulle < A. hulle)

/O/ > /I/

TTk. (Ağız.) çirpek ~ çilpek (< ET, OT çöprek)

/o/ > /a/

Kaz. dambal (< EAT donbal) | Yak abırax (< E.Uyg. orpak, Kar. oprak, Har. oprak, Kıp. oprak)

III. 1. 1. 2. YUVARLAKLAŞMA

/I/ > /U/

TTk. (Ağız.) yapuk/yapuh (< T. yapık) | Kaz. jabuv (< T. yapık) | TTk. yağmurluk (< T. *yağmır) | Y.Uyg. yamğurluq (< T. *yağmır) | EAT uçkur (< Kar., Har. içkur, Kıp. içqur) | Kar. kedük/kedhük/ keçük (< T. *kedhik) | EAT şaruk (< T. *sarık) | Kar. eşük (< T. *eşik) | Kar. içük (< T. *içik) | ET, OT ET keğgü, OT keygü (< T. *kedhgi) | Kar. keğüt/kedhüt (< T. *kedhit) | Har. çabuk (< T. *çapık) | Kar., Har., Kıp., EAT ilersük (< T. *ilersik) | Har. ilük (< T. ilik) | Kar. sakalduruk (< T. sakaldırık) | EAT boyun bağı (< T. boyun)

/a/ > /o/

TTk. (Ağız.) boğırdak (< ET. bagırdak)

/A/ > /U/

Türkçe Kelimelerde

Çuv. tuban (< Gtü. taban) | Çuv. şuxa (< GTü. yaka) | Çuv. poşmak/puşmak (< GTü. başmak) | Çuv. təhya/tuħya (< EAT taħya)

Alıntı Kelimelerde

TTk. (Ağız.) küf/küfe (< A. kefiye) | Y.Uyg. şalvur (< F. şalvār) | Kıp. qupturğa (< Moğ. kapturğay)

Düzleşme ve yuvarlaklaşmaları incelerken örnekleri birbirinden ayırarak incelemek daha doğrudur. Çünkü kök halindeki ya da birleşik yapıdaki bir kıyafet adındaki düzleşmenin sebebi ile ek almış bir kıyafet adındaki düzleşmenin sebebi birbirinden farklıdır. Aslında bunların bir kısmında düzleşmeden söz etmek bile çoğu zaman doğru olmaz. Zira *kedük*, *saruk*, *eşük*, *keğgü*, *keğüt*, *ilersük*, *ilük* ve *sakalduruk* kelimeleri, bünyelerinde herhangi bir yuvarlak ünlü ya da bir dudak ünsüzü

bulunmamasına rağmen üzerlerine yuvarlak ünlülü ekler almışlardır. Daha doğrusu, oluştukları dönemlerin genel eğilimi gereği hiçbir fonetik sebep yokken yuvarlak ünlülü ekler almışlardır. Eğer bu dönemlerde böyle bir eğilim olmasaydı bu kelimelerdeki ekleri de düz ünlülü görecektik. Öyleyse eğer bir ünlü düzleşmesinden ya da yuvarlaklaşmasından söz edeceksek *kedük, saruk, eşük, kedgü, kedüt, ilersük, ilük* ve *sakalduruk* örnekleri için yuvarlaklaşma ifadesi daha doğru olacaktır.

III. 1. 1. 3. KISALMA

Arapça ve Farsçadan dilimize geçen bazı kıyafet adlarındaki ünlü uzunlukları kısalabilmektedir:

EAT car (< F. cār) | Kar. puta, EAT fuṭa (< A. fūta) | Kar. kapa, EAT ḳaba (< A. ḳabā) | Kıp. kilim (< F. kilīm) | EAT palas (< F. palās) (EAT’de kelimenin uzun ünlülü şekilleri de mevcuttur) | EAT ṭaylasan (< A. ṭaylasān) (EAT’de kelimenin uzun ünlülü şekilleri de mevcuttur) | Tat. kumaç (< A. ḳumāṣ) | Yak. kumač (< A. ḳumāṣ) (Tat. ve Yak. şekiller Rusçadan alıntıdır.) | TTK. libas (< A. libās) | Kaz. lıpa (< A. libās) | E.Uyg. sup (< A. şûf) | Kıp. suf (< A. şûf) | Kıp. astar (< F. āster) | EAT astar (< F. āster) | TTK. astar (< F. āster) | Tkm. astar (< F. āster) | Kaz. astar (< F. āster) | Tat. astar (< F. āster) | Özb. astar (< F. āster) | TTK. kenar (< F. kenār) | TTK. mendil (< A. mendîl) | EAT sermûze (< F. sermûze) | TTK. bornoz (< A. burnūs)

Bünyesinde uzun ünlü bulunduran bu kıyafet adları, tarihî lehçelerde genellikle, hem uzun ünlülü hem kısa ünlülü, ikili şekilde görülmektedir. Çağdaş lehçelerde ise kısalmışlardır:

EAT mûze ~ Y.Uyg. müze | EAT külāh ~ TTK. külah | Har., EAT niḳāb ~ TTK. nikap, Y.Uyg. niḳap | Har., Kıp. EAT tāc ~ TTK. taç, Y.Uyg. tac | EAT şāl ~ TTK. şal, Y.Uyg. şal | Kıp., EAT ‘abā ~ TTK., Kaz. aba | Har., Kıp., EAT destār ~ TTK., Y.Uyg. destar | Har., EAT fūta ~ TTK. (Ağız.) futa | Har., Kıp., EAT izār ~ TTK. (Ağız.) ızar | Har., Kıp., EAT palās ~ TTK., Kaz., Tat palas | EAT kēmhā ~ TTK. kemha | EAT dîbā ~ TTK. diba | Har., EAT esbāb ~ TTK. (Ağız.) esvap ~ asbab ~ asvap ~ asbap ~ aspap ~ asdab ~ asdap | Kıp. ḳumāṣ ~ Tat. kumaç, Yak. kumač | Kıp., EAT libās ~ TTK. libas | Har., EAT şûf ~ EAT sof | EAT kenār ~ TTK. kenar | EAT mendîl ~ TTK. mendil | OT zünnār ~ TTK. zünnar | OT iḥrām ~ TTK. ihram | OT izār ~ TTK. ızar

‘*Samur, samur kürkü*’ anlamlarıyla karşımıza çıkan *kiş* kelimesinin Yakutçada aldığı şekilden, kelimenin uzun ünlülü olduğu anlaşılıyor: Yak. *kiis*. Bu durumda E.Uyg., Kar., Kıp. *kiş* şeklinde, bir ünlü kısalmasından söz edebiliriz.

III. 1. 1. 4. TÜREME

Türkçe Kelimelerde

Kelime Ortasında

Har. börük (< ET, OT börk) (Har.de kelimenin börk şekli de mevcuttur. Har.de kelime toplam 4 metinde tespit edilmiştir. Bunlardan ikisinde börk, diğer ikisinde ise börük şeklindedir.) | Tkm bö:rük (< ET, OT börk) | Kaz. börük (< ET, OT börk) | Tat. bürêk (< ET, OT börk) | Yak abırax (< E.Uyg. orpak, Kar. oprak, Har. oprak, Kıp. oprak) | Kaz. qonış (< Har. konç, Kıp. konç, EAT kunç)

Kelime Sonunda

TTk. (Ağız.) börkü (< ET, OT börk) | E.Uyg. börke (~ E.Uyg. börk) | Y.Uyg. qonca (< Har. konç, Kıp. konç, EAT kunç) | Çuv. kunça (< Har. konç, Kıp. konç, EAT kunç)

Alıntı Kelimelerde

Kelime Ortasında

TTk. setir/setre (< EAT sitr < A. sitr) | Kaz. dalaq (< Kıp. dalk < A. dalk)

Türk dillerinde kelime sonunda /fş/ ünsüz çifti bulunmadığı için Farsçadan alınan keş kelimesinde iki ünsüz arasında bir ünlü türer ve şu değişiklikler gözlenir: F. keş > TTK. (Ağız.) keviş, Tat. kevêş, Özb. kävüş, Kaz. kebis

Kelime Sonunda

TTk. setir/setre (< EAT sitr < A. sitr)

III. 1. 1. 5. DÜŞME

TTk giysi (< EAT geyesi/giyesi)

III. 1. 1. 6. DARALMA

/A/ > /I/

Türkçe Kelimelerde

TTk. (Ağız.) giyek/giyik (< Kar. kedük) | Kaz. ışık (< Kar. eşük) | TTk. (Ağız.) kepinek (< Har., EAT kepenek) | TTk. giyecek (< EAT geyecek) | TTk. giysi (< EAT geysi) | TTk. (Ağız.) giyit (< Kar. keğüt ~ kedhüt) | TTk. giyim, Kaz. kiyim, Tat. kiyêm, Özb. kiyim, Y.Uyg. kiyim (< Yaz. kâdim, E.Uyg. keğim, Kar. keğim) | TTk. (Ağız.) argıç (< EAT arğaç) | Kıp. itik (< Har. etük/edük ~ EAT edük) | Kıp. itek (< etek) | Tat. itek (< etek) | Y.Uyg. étek (< etek) | Tat. çikmen (< OT çekmen) | Tat. tırlık (< ET, OT terlik) | Tat. kêşteş (< OT heşteş)

Alıntı Kelimelerde

TTk. (Ağız.) kasıbağ (< EAT kaşaba) | TTk. (Ağız.) nezgip (< EAT nezkeb) | TTk kefin (Terim), Kaz. kebin, Tat. kefên, Y.Uyg. képin (< OT kefen < A. kefen) | EAT cibe (< Moğ. cebe) (EAT'de kelimenin geniş ünlülü şekli de mevcuttur) | EAT milhufe (< A. melhufe) | Kıp. yikdey (< F. yektehi)

/O/ > /U/

Y.Uyg. künçek (< Kıp. könçek) | Kıp. künçük (< Kar. könçük) (Kıp.da kelimenin könçük ve göncük şekilleri de mevcuttur) | Y.Uyg. künçük (< Kar. könçük, Kıp. könçük, EAT göncük) | EAT kunç (~ Har., Kıp. konç) | Kıp. külkâç (~ Kıp. kölgeç) | Kıp. çüprek, şüprek (~ Kıp. çöprek) | Tat. küzêldêrêk | Tat. bürêk (< T. börk) | Tat. külmek (< könglek) | Tat. ükçä (< T. ökçe) | Tat. tun (< T. ton) | Tat. kunıç (< konç) | Tat. kuyın (< koyun) | Tat. tubık (< topuk) | Tat. çüprek (< çöprek)

III. 1. 1. 7. GENİŞLEME

/I/ > /A/

Türkçe Kelimelerde

TTk. (Ağız.) artağ (< Kar. artığ) | Tkm. yartmaç (< Kıp. yırtmaç) | TTk. (Ağız.) beyik (< Har. biyik)

Alıntı Kelimelerde

TTk. setir / setre (< EAT sitr < A. sitr) | TTk. (Ağız.) tekele (< Kıp. tigele < Moğ. degeley) | TTk. (Ağız.) melhufe ~ melefe ~ melife (< EAT milhufe < A. melhufe) | Özb. ehrâm (< OT iħrâm < A. iħrâm) | TTk. zereh (< EAT zirih < F. zirih)

Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen ve ilk hecesinde dar-düz ünlü bulunan bazı kıyafet adlarındaki dar-düz ünlü, sonraki hecelerde bulunan ünlülerin etkisiyle genişler: A. ihrām > Özb. ehrām | A. ‘imāme > TTk. (Ağız.) emame | Har. heşteek ~ EAT hıştek (< F. hişteek)

/i/ > /ê/

Tat. küzêldêrêk (< közildirik) | Tat. yözlêk (< GTü. yüzlik)

/U/ > /O/

Türkçe Kelimelerde

Tat. köbe (~ Kıp. kübe) | Tat. bôrkeü (~ Kar. bürük) | Tat. töyme (~ ET, OT tügme) | Tat. yözlêk (~ Kıp. yüzlük)

Alıntı Kelimelerde

TTk. (Ağız.) döl bent (< EAT dülbend < F. tülbend) | TTk. (Ağız.) çoğa ~ çoka ~ çoğa (< EAT çuğa < F. çuha) | EAT sof (< Har., EAT şûf < A. şûf) | Tat. tögme (~ GTü. tügme) | Tat. yözlêk (~ GTü. yüzlük) | Tat. bôrkençêk (~ TTk. bürüncük)

Moğolcadan Türkçeye geçen ve ilk hecesinde dar-yuvarlak ünlü bulunan bazı kıyafet adlarındaki dar-yuvarlak ünlü, sonraki hecelerde bulunan ünlülerin etkisiyle genişler: Moğ. duğulga > Kıp. tovułga | Moğ. duğulga > TTk. tołga

III. 1. 1. 8. ART DAMAKSILLAŞMA (KALINLAŞMA)

/e/ > /a/

Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen bazı kelimelerde, ünlü uyumu sonucu kalınlaşmalar görülebilmektedir: Çuv. sërban (< Kıp. serbend < F. serbend) | TTk. (Ağız.) dasdar / dastar (< Har., Kıp., EAT destâr < F. destâr) | TTk. (Ağız.) asbab ~ asvap ~ asbap ~ aspap ~ asdab ~ asdap (Har., Kıp. esbâb < A. sâvâb) | Kıp. sarpan/sarban (F. serbend) | EAT taqya, Kaz. taqiya (< A. taqiye)

Y.Uyg. namet (< EAT nemed < F. nemed) şeklinde ise uyum dışı bir kalınlaşma görülmektedir.

Türkçe bir kökten türeyen çekmen sözünün Çuvaşçadaki şeklinde bir kalınlaşma görülmektedir: TTk. çekmen ~ Çuv. səkman, səxman

/i/ > /ı/

Türkçe Kelimelerde

Kıp. ıçkır (< iç kur)

Alıntı Kelimelerde

TTk. zırh (< EAT zirih < F. zirih) | TTk. (Ağız.) ızar (< Har., Kıp., EAT izār < A. izār)

/ö/ > /o/

TTk. (Ağız.) koynek (< ET, OT könglek/kömlək) | TTk. (Ağız.) konçuk (< Kar. könçük, Kıp. könçük, EAT göncük)

/ü/ > /u/

Har. zunnār (< A. zünnāre) | Kıp. zunnar (< A. zünnāre) | EAT zunnār (< A. zünnāre) (Her üç lehçede de kelimenin ince ünlülü şekilleri mevcuttur) | Kıp. ʔulband / tulban / tülbent / tulband (< F. tülband)

III. 1. 1. 9. ÖN DAMAKSILLAŞMA (İNCELME)

/a/ > /e/

Türkçe Kelimelerde

TTk. yeşmak (< EAT yaşmak) | TTk. yelme (< Yaz., Kar. yalma) | TTk. (Ağız.) argeç (< EAT arğaç) | Kaz. belbev (< ET bilbay, OT bil bağı; Benzeşme yoluyla) | Y.Uyg. keyiş (< ET kadış; Benzeşme yoluyla) | Çuv. yençək (< ET, OT yançuk)

Alıntı Kelimelerde

TTk (Ağız.) şeş (< Kıp. şaş < A. şaş)

/ı/ > /i/

TTk. siğ, Tkm. sij, Tat. sijir- (< Kar. sıdhığ, Kıp. sıy >) | TTk. (Ağız.) yirtmeç (< Kıp. yırtmaç)

/ı/ > /e/

TTk. (Ağız.) yertmeç (< Kıp. yırtmaç)

/o/ > /ö/

TTk. (Ağız.) söyka (< EAT soyka ~ soyka)

/u/ > /ü/

Türkçe Kelimelerde

TTk. tütük (< T. tutuk)

Alıntı Kelimelerde

EAT bürka' (< A. burka')

III. 1. 1. 10. BENZEŞME

/a/ > /u/

Y.Uyg. çorup (< T. çorap < F. cūrāb)

/A/ > /O/

Türkçe Kelimelerde

Y.Uyg. çoruğ (< T. çaruk) | Y.Uyg. ötüğ (< T. etük) | Özb. tuvok (< T. duvak)

Alıntı Kelimelerde

TTk. (Ağız.) çomber (< F. çenber) | Y.Uyg. popuç (< F. pā-pûş)

/a/ > /é/

Y.Uyg. çédır (< OT çatır)

Kıp. ıçkır (< içkur), Kaz. ışqır (< içkur) ve TTk. uçkur (< içkur) şekilleri de benzeşme sonucu oluşmuştur.

III. 1. 2. ÜNSÜZLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI

III. 1. 2. 1. SIZICILAŞMA

/k/ > /h/

Türkçe Kelimelerde

Kelime Ortasında

Çuv. çəlha (< Kıp. çulgaw) | TTk. (Ağız.) çahşır (< ET *çakşır) | TTk. (Ağız.) soyha (< Kıp. soyka, EAT soyka / soyka) (TTk. ağızlarında kelimenin /k/li şekilleri de mevcuttur.)

Kelime Sonunda

TTk. (Ağız.) ayah kabi (< EAT ayakqabı) | TTk. (Ağız.) başmağ (< ET, OT başmaq) | TTk. (Ağız.) dolah (< Kıp. tolaq, EAT ɬolaq) | TTk. (Ağız.) yapuğ (< Kıp. yabuq, EAT yapuq) | TTk. (Ağız.) yaşmağ (< OT yaşmaq) | EAT duvağ (< Kıp. duvak)

Alıntı Kelimelerde

Çuv. təhya (< EAT taqya/takye < A. taqiye)

/k/ > /ğ/

Kar. ofrak/ofraq (< E.Uyg. oprak)

/g/ > /ğ/ > /ø/

Har., Kıp., EAT örtü (< Kar. örtüg) | TTk. örtü (< Kar. örtüg) | TTk. düğme, Yak timex, Çuv. tüme (< ET, OT tügme) | TTk. çağşır, çahşır (< T. *çakşır) | Kar., yaku (< Kar. yağku)

/c/ > /j/

TTk. (Ağız.) taj (< ET, OT tac/tāc < A. tāc)

/ç/ > /ş/

Kıp. şüprek (~ GTü. çöprek) | Kaz. şarıq (~ GTü. çarık) | Kaz. şulğav (~ GTü. çulki, çulku) | Kaz. bürkenşik (~ TTk. (Ağız.) bürünçek) | Kaz. şalma (~ GTü. çalma) | Kaz. şekpen (~ GTü. çekmen) | Kaz. şatır (~ GTü. çadır) | Kaz. şuğa (~ GTü. çuha) | Kaz. şaşaq (~ GTü. saçak) | Kaz. qonış (~ GTü. konç) | Kaz. ökşe (~ GTü. ökçe) | Kaz. basqış (~ GTü. baskıç) | Kaz. şarşaw (~ GTü. çarşaf) | Kaz. işik (~ GTü. içük) | Kaz. şüberək (~ GTü. çöprek) | Kaz. iştik (~ GTü. içlik) | Kaz. şabuw (~ GTü. çabuk) | Kaz. şırğa (~ GTü. çırguy) | Kaz. qapşıq (~ GTü. kapçık)

Kapalı hecede kalan /ç/ sesi sızıcılaşarak /ş/ye dönüşür: Özb. işton (< ET *iç ton) | TTk. (Ağız.) uşkur, uşgur, Kaz. ısqır (< Kar. içkur, Har. içkur, Kıp. ıçkır, EAT uçkur)

/b/ > /v/

Alıntı Kelimelerde

Kelime Ortasında

Özb. cevä (< EAT cebe/cibe < Moğ. cebe)

Kelime Sonunda

K1p. arav (< T. araf < F. ader + eb) | Tkm. a:rav (< T. araf < F. ader + eb) | Çuv. arjav (< T. araf < F. ader + eb)

III. 1. 2. 2. BENZEŞME

Türkçe Kelimelerde

TTk. (Ağız.) arşır (< T. *akşır) | TTk. (Ağız.) gönnek (< könglek) | TTk. tellik (< Kar. terlik) | Kaz. aşaq (< K1p. saçak) | Y.Uyg. aa (< K1p. saçak) | TTk. (Ağız.) yannık/yannuk (< Kar. yanlık)

Alıntı Kelimelerde

TTk. Çember (< EAT enber < F. enber) | TTk. takke (< EAT taya/takye < A. taiye) | EAT takke (< A. taiye) | EAT tendure (< A. tennüre)

III. 1. 2. 3. AYKIRILAŐMA

TTk. (Ağız.) enlik (< K1p. ällik) | TTk. (Ağız.) asdap/asdab (< T. esbab < A. sāvāb)

III. 1. 2. 4. ÖTÜMLÜLEŐME

/K/ > /G/

Türkçe Kelimelerde

Kelime Başında

Tkm. ayakga:p (< EAT ayakabı) | TTk. (Ağız.) giyik (< Kar. kedük) | TTk. (Ağız.) gözene (< K1p. közenek) | TTk. (Ağız.) geyme (< K1p. kiymek) | TTk. göğüslük (< E.Uyg. kögüzluq) | EAT gönglek/gömlek (< Kar. könglek/kömlek) (EAT'de kelimenin k'li şekilleri de mevcuttur.) | TTk. (Ağız.) gömlek, göynek, gönek, gönnek, göyneq (< ET, OT könglek/kömlek) | TTk. (Ağız.) gönçek (< K1p. könçek) (TTk. ağızlarında kelimenin k'li şekilleri de mevcuttur.) | K1p. geyik (< Kar. keyük) | TTk. (Ağız.) giyek, giyik (< Kar. keyük/keçük) | TTk. (Ağız.) giysi, geğesi ~ geğisi ~ geğsi ~ gesi ~ geysi ~ geyisi ~ geyse ~ gisi ~ giyesi ~ giyisi ~ giyiz ~ giysi (< K1p. kâyäsi) | TTk. (Ağız.) giyim, geyim (< ET, OT kedim/keyim) | EAT geyim (< ET, OT kedim/keyim) (Kar.da kelimenin g'li şekli de mevcuttur.) | TTk. (Ağız.) geyme (< K1p. keymek) | EAT göncük (< Kar. könçük) | TTk. (Ağız.) göncük (< Kar.

könçük) | TTk. (Ağız.) gönçek (< Kar. künçek, Kıp. könçek) | TTk. (Ağız.) gayış (< Kar. kağış) | Tkm. gayış (< Kar. kağış) | TTk. (Ağız.) gurşag/gurşaq (< ET, OT kuşak) | Tkm. guşak (< ET, OT kuşak) | TTk. (Ağız.) ucgur/uşgur; Tkm. uçgur (< T. iç kur) | TTk. (Ağız.) gonç, Tkm. gonç (< T. konç)

Kelime Ortasında

EAT çağşır (< ET *çakşır) | Har. yağı (< yağgu < yağgu < T. yağku) | TTk. (Ağız.) çağşır (< ET *çakşır) | Yak sağa (< ET, OT yağa)

Kazakçada iki vokal arasında kalan /k/ sesi /ğ/ ye dönüşür: Kaz. jağa (< ET, OT yağa) | Kaz. toğa (< Kar. toku) | Kaz. sağaldrik (< Kar. sakalduruk)

Kelime Sonunda

TTk. (Ağız.) duvag / duvağ / duvağı (~ TTk. duvak)

Alıntı Kelimelerde

EAT çuğa (~ T. çuha/çuğa < F. çuha) | Kaz. şuğa (~ T. çuha/çuğa < F. çuha) | TTk nezgep (< EAT nezkeb < Erm. nezkeb)

/t/ > /d/

Türkçe Kelimelerde

Kelime Başında

EAT derincek (< Kar. terinçek) | Har. dutuğ (~EAT tutuk, Kıp. tutuk) (Kelimenin, EAT'de #d'li, Har. ve Kıp.da ise #t'li şekillerinin görülmesi gerekirken tam tersi bir durum söz konusudur.) | TTk. dolak (< Kıp. tolaq, EAT tolak) | TTk. (Ağız.) diz donu (Har. tizton) | EAT derlik (< Kar. terlik) (EAT'de kelimenin t'li şekli de mevcuttur.) | Tkm. derlik (< Kar. terlik) | EAT don (< Yaz. ton, E.Uyg. ton, Kar. ton) (Kelimenin Har. ve Kıp.da /d/li, EAT'de ise /t/li şekilleri görülebilmektedir. Hatta EAT'de /t/li şekillerin /d/lilere göre daha fazla olduğu bile söylenebilir. EAT'de, toplam 27 metinde geçen kelime sadece 4 yerde /d/lidir.) | TTk. don (< Yaz. ton, E.Uyg. ton, Kar. ton) | Tkm. don (< Yaz. ton, E.Uyg. ton, Kar. ton) | TTk. dolama (< EAT tolama/dolaşma) | TTk. (Ağız.) daban (< ET taban, OT taban) | Tkm. daban (< ET taban, OT taban) | TTk. (Ağız.) dizge (< Kıp. tizge) | TTk. (Ağız.) dizme (< Kar. tizme) | TTk. dolak (< EAT tolak) | Tkm. dolak (< EAT tolak) | EAT düğme/düyme

(< Kar. tügme) (Kelimenin Kıp.da düğme, tüyme, tüvme, dögme, dügmä, tüvmä şekilleri; EAT'de ise düyme şekli mevcuttur.) | TTK. düğme (< ET, OT tügme)

Kelime Ortasında

TTk. edik (< E.Uyg. etük; Kar. etük, etik; Har. etük, Kıp. etük, etik, itik, etik) | Tkm. ādik (< E.Uyg. etük; Kar. etük, etik; Har. etük, Kıp. etük, etik, itik, etik) | Çuv. adə (< E.Uyg. etük; Kar. etük, etik; Har. etük, Kıp. etük, etik, itik, etik) | TTK. çadır (< E.Uyg. çatır, Kar. çätır, Kıp. çatır) | Özb. çadır (< E.Uyg. çatır, Kar. çätır, Kıp. çatır) | Y.Uyg. çedir (< E.Uyg. çatır, Kar. çätır, Kıp. çatır) | Çuv. çadər (< E.Uyg. çatır, Kar. çätır, Kıp. çatır) | EAT çadır (< E.Uyg. çatır) (Kelime Kaz. ve Tat.da /t'/li. Özellikle Kazakçada iki konson arasında kalan ötümsüz konson ötümlüleştiren bu kelime her hangi bir değişiklik olmamış. Bu durum kelimenin kökeniyle ilgili bir ipucu olabilir.)

Alıntı Kelimelerde

EAT dülbend (< F. tülbend) | TTK. (Ağız.) dölbent (Kıp. tülband/tülbent < F. tülbend) | TTK. (Ağız.) dasdar (OT destār < F. destār) | Kıp. yikdey (~ EAT yekteyi < F. yak-tahī)

/f/ > /v/

Türkçe Kelimelerde

EAT kavtan (< Kar. kaftan < *kapton) (EAT'de kelimenin f'li şekilleri de mevcuttur.)

Alıntı Kelimelerde

Kelime Ortasında

TTk. (Ağız.) keviş (< EAT kefş < F. kefş) | Tat. kevêş (< EAT kefş < F. kefş) | Özb. kävüş (< EAT kefş < F. kefş) | Y.Uyg. cuva (< *çufa < F. çuha)

Kelime Sonunda

TTk. (Ağız.) çarşov (< EAT çarşaf < F. çāder+şeb) | Tkm. çarşav (< EAT çarşaf < F. çāder+şeb) | Tat. çarşau (< EAT çarşaf < F. çāder+şeb) | Çuv. çarjav (< EAT çarşaf < F. çāder+şeb)

/ç/ > /c/

/KçV/ > /KcV/ Şeklinde Olanlar

TTk. bürüncük (< ET, OT bürünçük, bürünçek) | Tkm. bürencek (< ET, OT bürünçük, bürünçek) | TTk. (Ağız.) köncek (< Kar. künçek, Kıp. könçek) | Tkm. ökce (< ET ökçe, OT ökçe) | EAT yancuğ (~ Har. Kıp. yançık) | EAT derincek (~ Har., Kıp. terinçek) | Har. bürüncük, EAT bürüncük (~ Kıp. bürünçek)

/Kç/ > /Kc/ Şeklinde Olanlar

Özb. qonc (< OT konç) | Y.Uyg. qonca (< OT konç)

/p/ > /b/

Türkçe Kelimelerde

İki ünlü arasında kalan /p/ sesi /b/'ye dönüşür: Kıp. yabuğ / yabog (< T. yapık) | Tat. yabık (< Kıp. yabuğ, EAT yapuğ) | Kaz. jabuv (< T. yapık) | Yak. tañas sabı (< Kıp. yabuğ, EAT yapuğ) | Kaz. tobık (< Kıp. topuğ, EAT topuğ) | Tat. tubık (< Kıp. topuğ, EAT topuğ) | Yak. xobuluk (< Kıp. topuğ, EAT topuğ) | TTk. (Ağız.) kebenek, Kaz. kebenek (< T. kepenek)

Alıntı Kelimelerde

Kıp. kábäs (< E.Uyg. kápäs < Sansk. kavpāsa) | Kaz. Kaz. kebin (< *kepen < A. kefen)

/ş/ > /c/

Tkm. calbar (< OT şalvar < F. şelvār) (Tkm.deki calbar kelimesi için bir ara şekil düşünülebilir: şalvar > şalbar > çalbar > calbar)

/s/ > /z/

TTk. (Ağız.) palaz (< OT palas < F. palās) (TTk.de kelimenin s'li şekilleri de mevcuttur.)

/h/ > /ğ/

TTk. (Ağız.) çoğa (OT çuğa < F. çuğā) | Kaz. şuğa (OT çuğa < F. çuğā)

III. 1. 2. 5. ÖTÜMSÜZLEŞME

/d/ > /t/

Har. bağırtak (< T. bağırdak) | Yak. baartık (< T. bağırdak)

Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen ve sonunda ötümlü ünsüz bulunan kelimelerin sonlarındaki ötümlü ünsüzler ötümsüzleşir: Y.Uyg. namet (< EAT nemed < F. nemed) | TTK. şet (< Kıp. şedd < A. şedd) | Kıp. tülbent (< F. tülbend) (Kıp.da kelimenin t'li şekilleri de mevcuttur.)

Moğ. #d sesi T. #t'ye dönüşür: Moğ. doǵulǵa > E.Uyg. tuyluqa, Kıp. tovilga

/b/ > /p/

Türkçe Kelimelerde

Kelime Başında

TTk. (Ağz.) paşmak (< ET, OT başmaq) | EAT paşmak (~ Har., Kıp. başmak) (EAT'de kelimenin b'li şekilleri de mevcuttur) | Çuv. poşmak/puşmak (~ TTK., Tkm., Kaz., Tat., Özb., Y.Uyg. başmak) | Çuv. pərgençək (~ GTü. bürüncek)

Kıp. salpan ve Y.Uyg. tapan şekillerinde, sert bir ünsüzün etkisi gibi seslik bir neden olmaksızın /b/ lerin ötümsüzleşerek /p/ ye dönüştüğü görülmektedir.

Kelime Ortasında

Kazakçada ötümsüz ünsüzden sonra gelen /b/ sesi ötümsüzleşir: GTü. çekmen > Kaz. şekpen

TTk. (Ağz.) çapık (< Har. çabuk)

Alıntı Kelimelerde

TTk. (Ağz.) cüppe (< OT cübbe < A. cubbe)

Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen ve sonunda ötümlü ünsüz bulunan kelimelerin sonlarındaki ötümlü ünsüzler ötümsüzleşir: TTK. hicap (ET, OT hicāb < A. hicāb) | TTK. nikap (< OT niḳāb < A. niḳāb) | Y.Uyg. niḳap (< OT niḳāb < A. niḳāb) | TTK. cep (< EAT ceyb < A. ceyb) | TTK. pazubent (< EAT bāzu-bend < F. bāzu-bend) | TTK. (Ağz.) aspap (< T. asbap < A. sāvāb) | EAT çorap (< A. curāb)

/c/ > /ç/

TTk. (Ağz.) çar (< EAT car < F. cār) (EAT'de ve TTK.de kelimenin c'li şekilleri de mevcuttur.) | EAT çar (< F. cār)

Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen ve sonunda ötümlü ünsüz bulunan kelimelerin sonlarındaki ötümlü ünsüzler ötümsüzleşir: TTk. taç (< ET, OT tac < A. tāk) (ET ve OT'de kelimenin ç'li şekilleri de mevcuttur.)

/z/ > /s/

Kıp. kepes (< E.Uyg. kăpâz < Sansk. kavpāsa)

/g/ > /k/

Türkçe Kelimelerde

Kelime Ortasında

TTk. (Ağız.) arkaç (< EAT argaç)

Alıntı Kelimelerde

TTk. (Ağız.) tekele (< Kıp. tigele < Moğ. degeley) | Tat. čuka (Kar. çöge, EAT çuğa < F. çuḡā)

/g/ > /h/

Yak. kuyax (< Kar. kuyag)

III. 1. 2. 6. SÜREKLİLEŞME

b# > v# > ø#

Kıp. suluq (< Har. suvluk < Kar. suwluk < ET *sublık) | Kar. suwluk (< ET *sublık) | TTk. suluk (< Har. suvluk < Kar. suwluk < ET *sublık) | Kaz. suluq (< Har. suvluk < Kar. suwluk < ET *sublık)

Kıp. suluq, TTk. suluk, Kaz. suluq şekillerinde, süreklileşme yoluyla düşme söz konusudur.

/p/ > /f/

ET, OT kaftan (< *kapton) | TTk., Tkm., Tat. kaftan (< *kapton)

/c/ > /ş/

Alıntı Kelimelerde

A. cübbe > Kıp. şübe (Kıp. şübe yapısı için ara şekiller de düşünebiliriz: cübbe > cüppe > şüpe > şübe)

III. 1. 2. 7. SÜREKSİZLEŞME

/ʃ/ > /ç/

Tat. kebeç (< Kıp. kebeş < Sansk. kavpāsa) | Tat. çalbar (< OT şalvar < F. şelvār) | Özb. çâlvâr (< OT şalvar < F. şelvār) | Tat. kumaç | Yak. kumač | Çuv. xāmaç (Tat., Yak. ve Çuv. şekiller Rusçadan alıntıdır.) | Y.Uyg. çarçap (< T. çarşaf < F. çāder + şeb)

/v/ > /b/

Kaz. şalbar (< OT şalvar < F. şelvār) | Tkm. calbar (< F. şelvār)

/f/ > /p/

Kar. puta (< A. fūta) (Kar.da kelimenin f'li şekli de mevcuttur.) | E.Uyg. sup (< A. şûf)

/h/ > /k/

EAT çuça (< F. çuha) (EAT'de kelimenin, Farsça aslına uygun olarak çuça şekli de mevcuttur.) | TTK. (Ağız.) çuka/çoka (< OT çuça < F. çuhā) | Tat. kêstek (< Har. heşteq, EAT hîşteq < F. hişteq) | Çuv. kəstek (< F. heşteq)

/ŋ/ > /g/

Y.Uyg. kögilek (< T. könglek)

III. 1. 2. 8. DUDAKSILAŞMA

Bünyesinde yuvarlak ünlü ya da dudak ünsüzü bulunduran kelimelerdeki /h/, /n/ ve /g/ ünsüzleri, benzeşme yoluyla dudaksılaştır:

Yuvarlak Ünlünün Etkisiyle Dudaksılaştıranlar

Türkçe Kelimelerde

OT kömlek/gömlek (< ET könglek) | Kıp. kövlek (< *könglek < Kar. könglek) | Kıp. tüvme (< Kar. tügme) (Kıp.da kelimenin g'li şekilleri de mevcuttur.) | TTK. (Ağız.) kömçek (< Kar. künçek, Kıp. könçek)

Alıntı Kelimelerde

TTk. (Ağız.) kulef /kulav (< OT külāh < F. külāh) | E.Uyg. çuba (çupa < çufa < F. çuha) | TTK. (Ağız.) cufa (< çufa < F. çuha)

Dudak Ünsüzünün Etkisiyle Dudaksılaşanlar

Kaz. dambal (< EAT donbal)

/n/ içseste /p/ ve /b/ çift dudaksıları önünde genellikle /m/ geniz çift dudak sesine döner. Bu değişiklik genellikle Farsçadan Türkçeye geçen kelimelerde görülür: T. çember (< F. çenber)

III. 1. 2. 9. DAMAKSILAŞMA

Y.Uyg. kögilek (< Kar. könglek)

III. 1. 2. 10. AKICILAŞMA

/ŋ/ > /y/

Y.Uyg. köylek/köynek (< köglek < Kar. könglek) | Tkm. köynek (< köglek < Kar. könglek) | Kaz. köylek (< köglek < Kar. könglek) | Özb. köyläk (< köglek < Kar. könglek) | TTK. (Ağız.) koynek / köynek / köyneyh / göynek / göyneg (< köglek < Kar. könglek)

/d/ > /y/

TTk. (Ağız.) giyik/giyek/geyik/keyik (< Kar. kedük/kedhük/ keçük) | Kıp. keyit (< Kar. kedhüt) | TTK. (Ağız.) giyit (< Kar. kedhüt) | TTK. (Ağız.) giyim, geyim (< ET, OT kedim) | Tkm. geyim (< ET, OT kedim) | Kaz. kiyim (< ET, OT kedim) | Tat. kiyêm (< ET, OT kedim) | Özb. kiyim (< ET, OT kedim) | Y.Uyg. kiyim (< ET, OT kedim) | Kıp. sıy (< Kar. sıdhığ) | TTK. (Ağız.) siğ, siği ~ siyi ~ siyin (< Kar. sıdhığ) | Tkm. sij (< Kar. sıdhığ) | Tat. sijir- (< Kar. sıdhığ) | Har. kayış (< Kar. kağış) | EAT kayış (< Kar. kağış) | TTK. kayış, (Ağız.) gayış (< Kar. kağış) | Tkm. gayış (< Kar. kağış) | Kaz. kayıs (< Kar. kağış) | Tat. kayış (< Kar. kağış) | Özb. qayış (< Kar. kağış) | Y.Uyg. keyiş (< Kar. kağış) | Kıp. sıyırım (< Kar. sıdrım)

/g/ > /y/

Kıp. tüyme (< Kar. tügme) (Kıp.da kelimenin /g/'li ve /v/'li şekilleri de mevcuttur.) | EAT. düyme (< Kar. tügme) (EAT'de kelimenin /g/'li şekilleri de mevcuttur.) | Kaz. tüyme (< ET, OT tügme) | Tat. töyme (< ET, OT tügme)

III. 1. 2. 11. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Türkçe Kelimelerde

Kelime Başında

Kıp. işim (< Kar. yişim) (Kıp.da kelimenin /y/li şekilleri de mevcuttur.) |
Y.Uyg. üzlük (< Kıp. yüzlük) | EAT ışık/ışılh/ışuk (< Kar. yaşuk)

Kelime Ortasında

Kıp. kuşak (< Kar. kurşag) | EAT kuşak (< Kar. kurşag)

Kelime Sonunda

Y.Uyg. çaça (< Kıp. saçak)

Alıntı Kelimelerde

Kaz. lıpa (< A. libās) | Çuv. serban (< Kıp. serbend < F. serbend)

III. 1. 2. 12. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Kelime Başında

TTk. (Ağız.) hör (< Kar. ör)

III. 1. 2. 13. TEKLEŞME

Bünyesinde ikiz ünsüz bulunan bazı yabancı kelimeler Türkçeye geçtiklerinde bu ünsüzlerin tekleştiği görülür: A. cübbe > Kıp. şübe

III. 1. 2. 14. GÖÇÜŞME

Türkçe Kelimelerde

TTk. (Ağız.) çaşgır, çaşkır (< T. *çakşır) | Tat. külmek (< T. kömlek/könglek) |
TTk. (Ağız.) çirpek/çilpek (< T. çöprek) (TTk. ağızlarında kelimenin başka bir şekli kaydedilmemiştir.) | E.Uyg. orpak (< T. oprak) | Kaz. üpelek (< Har. ürpek) | Y.Uyg. yamğurluk (< T. yağmurluk)

Alıntı Kelimelerde

TTk. (Ağız.) nezbek (< Erm. nezkeb) | TTK. (Ağız.) şavral (< F. şalvār) | TTK. (Ağız.) taysalan (< A. taylasān) (TTk. ağızlarında kelimenin taylasan şekli de mevcuttur.) | TTK. (Ağız.) marhama (< EAT maḳreme < A. mıḳreme)

III. 1. 2. 15. GENİZSİLEŞME

Yak. taman (< ET, OT taban) | Y.Uyg. taman (< Gtü. taban) (Bir geniz sesi olan /n/'nin etkisiyle /b/, kendisine en yakın geniz sesi olan /m/'ye dönüşmüştür.) | Y.Uyg.

tüñme (< ET, OT tügme) | TTK. (Ağız.) sakandırık (< Kar. sakalduruk) | Kaz. tumaq (< OT duvak)

Yak. taman ve YUyg. tüñme şekillerinde genizsileşme, kelimelerin bünyesinde bulunan n ve m geniz ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşmiştir. TTK. (Ağız.) sakandırık ve Kaz. tumaq şekillerinde ise seslik bir neden olmaksızın genizsileşme gerçekleşmiştir.

III. 1. 2. 16. BÜZÜLME

TTk. tolga (E.Uyg. tuyluqa, Kıp. tovułga < Moğ. duğulğa)

III. 1. 2. 17. ÜNSÜZ DEĞİŞİMİ

GTü. ton > Yak. son | G.tü. ton > Çuv. tøm

Eski ve Orta Türkçe kıyafet adlarında ve bunların çağdaş lehçelerde aldığı şekillerde görülen ses olaylarını yukarıda gösterdik. Kıyafet adlarının diğer ses özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. ET, OT /AG/ ses grubu, Kazak Türkçesinde /Aw/, Tatar Türkçesinde /AU/, Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde /AK/, Yakutçada /IA/ ses grubuna; Türkiye Türkçesi, Yakutça ve Çuvaşçada /A/, /I/, /U/ seslerine dönüşmektedir:

Tat. bau, Kaz. baw, Yak. bia (< ET, OT bağ) | Tat. bilbau (< OT belbağ) | Tat. yaulık (< OT yağlık) | Tat. yamau (< OT yamağ) | Kaz. şulğav ~ TTK. çulki ~ Yak. çulku ~ Çuv. çəlha | Kaz. jamav (< OT yamağ) | Kaz. belbev (< OT belbağ) | Kaz. yavlıq (< OT yağlık) | Özb. yamaq, Y.Uyg. yamaq (< ET yamağ) | Özb. başbaq (< Kıp. baş bağı) | Y.Uyg. kırğak (< Kar. kırıgag)

2. Genel Türkçe #y sesi, Kazak Türkçesinde #j, Tatar Türkçesinde #c, Yakutçada #s sesine dönüşmektedir:

Kaz. jabuv (~ GTü. yapık) | Kaz. jağa (~ Gtü. yaka) | Kaz. jeng (~ GTü. yen) | Kaz. jegde (~ GTü. yekteyi) | Kaz. jağalıq (~ GTü. yakalık) | Kaz. jırma (~ GTü. yırtmaç) | Tat. cing (~ GTü. yen) | Yak. sabıı (~ GTü. yapık) | Yak. sayıńıax (~ GTü.yagmurluk) | Yak. sağa (~ Gtü. yaka) | Yak. siex (~ Gtü. yen)

3. A., F. /f/ sesi, Yeni Uygur ve Türkmen Türkçelerinde /p/ sesine dönüşür:

Y.Uyg. çarçap (< T. çarşaf < F. çāder + şeb) | Tkm. kepen (< A. kefen) |
Y.Uyg. képin/képen (< A. kefen) | Y.Uyg. lipape (< A. lifāfe) | Tkm. kepen (< A.
kefen)

4. Genel Türkçe /ş/ sesi, Kazak Türkçesinde /s/ sesine dönüşmektedir:

Kaz. kayıs (~ GTü. kayış) | Kaz. qursaw (~ GTü. kuşak) | Kaz. basmaq (~
GTü. başmak) | Kaz. kebis (~ GTü. keviş < F. kefş) | Kaz. basbaw (~ GTü. baş bağı)
| Kaz. kis (~ GTü. kiş) | Kaz. sım (~ GTü. işim)

5. ET, OT /m/ sesi, Kazak Türkçesinde /p/ sesine dönüşür:

Aslında ET, OT /m/ ~ Kaz. /b/ şeklinde bir değişim söz konusudur. Sert ünsüzün
komşuluğundaki /b/, /p/'ye dönüşür: OT çekmen ~ Kaz. şekpen | ET tasma ~ Kaz.
taspa

6. Genel Türkçe k# sesi, Yakutçada düşer:

Yak. sarī (~ GTü. çarık) | Yak. kuhaa (~ GTü. kuşak)

7. Genel Türkçe #ç sesi, Yakutçada #s sesine dönüşür:

Yak. sarī (~ GTü. çarık) | Yak. sukuna (~ GTü. çuha)

8. Genel Türkçe #ş ve ş# sesi, Yakutçada #s ve s# sesine dönüşür:

Yak. saal (~ GTü. şal) | Yak. kiis (~ ET, OT kiş)

9. Genel Türkçe /ç/ sesi, Çuvaşçada /ś/ sesine dönüşür:

Çuv. aslek (~ GTü. içlik) | Çuv. səkman, səχman (~ GTü. çekmen)

10. Genel Türkçe /k/ sesi, Çuvaşçada /h/ sesine dönüşür:

Çuv. çəlħa (~ TTK. çulki)

11. Genel Türkçe #y sesi, Çuvaşçada #ś sesine dönüşür:

Çuv. śomərlək (~ GTü. yağmurluk) | Çuv. śuxa (~ Gtü. yaka) | Çuv. śană (~
Gtü. yen)

12. Genel Türkçe #b sesi, Çuvaşçada #p sesine dönüşür:

Çuv. pərgençək (~ GTü. bürünçek)

13. Genel Türkçe k# sesi, Çuvaşçada düşer:

Çuv. adə (~ GTü. etik) | Çuv. yîlî (~ GTü. ilik)

14. Genel Türkçe /ü/ sesi, Çuvaşçada /ə/ sesine dönüşmektedir:

Çuv. kərək (~ TTk. kürk) | Çuv. pərgençək (~ TTk. bürüncük) | Çuv. yəm (~ E.Uyg. üm)

III. 2. ŞEKİL BİLGİSİ

Bu bölümde Eski ve Orta Türkçe metinlerindeki kıyafet adları basit, türemiş ve birleşik kıyafet adları şeklinde sınıflandırılıp incelenecektir.

III. 2. 1. BASİT YAPIDAKİ KIYAFET ADLARI

Basit yapıdaki kıyafet adları, tek kelimedenden oluşan, bünyesinde herhangi bir yapım eki bulundurmeyen adlardır. Yapısı tespit edilemeyen ve yabancı kökenli kıyafet adları da basit yapıları olarak kabul edilmiştir.

Tek kelimedenden oluşan ve bünyesinde herhangi bir yapım eki bulundurmeyen kıyafet adları:

börk ‘hayvan postundan yapılan başlık, külah, börk’, **etek** ‘elbisenin belden aşağı kısmı, etek’, **ädük** ‘tabanlı, konçlu kısa çizme; ayakkabı, pabuç’, **kiş** ‘samur, samur kürkü’, **kur** ‘kuşak, kemer’, **kebe** ‘kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba’ **kübe** ‘örme zırh’, **kürk** ‘giyecek yapmak için işlenmiş hayvan postu, bu posttan yapılan giyecek, kürk’, **ör** ‘kaftanın koltuk altları’, **taban** ‘taban, ayakkabının alt kısmı’, **ton** ‘giyilecek şey, elbise, giysi, giyecek’, **üm** ‘pantolon’, **yênğ** ‘yen; elbise kolu; kol ağzı; kolluk’, **yiv** ‘iki şey arasındaki çizgi, çizgi; kırışıklık; elbise kenarı, elbisenin kenar dikişi, zih’

Yabancı kökenli kıyafet adları:

‘**abā** yünün dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş; bu kumaştan yapılan yakasız, uzun, geniş üstlük vb. < A. ‘abā

‘**alem** çeşitli renkte dantellerle süslü elbise kenarı < A. ‘alem ‘işaret, alamet, iz, nişan, emare; bayrak, meşhur kişi; önemli kişi

‘**alet** ayakkabı, kundura < A. ālet ‘aygıt, gereç vb.’

āster giysilerde kumaşın ya da derinin içine geçirilen ince kat, astar < F. āster ‘esvabın iç yüzü, betane; her nesnenin batınından yani iç yüzünden kinaye olunur’

āstīn yen, elbise kolu < F. āstīn ‘The sleeve of a garment’

babuç papuç, ayakkabı, ayak giyimi < F. pā ‘the foot, a footstep, vestige’ / F. pûş ‘a covering, mantle, garment; a coat of mail; a cover, veil, lid; clothing, dressing, covering’

bāzu-bend kola geçirilen kuşak, kolbağı < F. bāzū ‘the arm or the upper part of it; the cloth wrapped round the middle whilst bathing’ / F. bend ‘a band, tie, fastening’

biṭāne giysilerde kumaşın ya da derinin içine geçirilen ince kat, astar < A. biṭāne ‘iç, dahil; [elbisede] astar; maiyet, çevre, arkadaşlar’

boqtaq baş örtüsü, sarık < Moğ. bogtu ‘evli kadınlarca giyilen başlık, duvak’

bornāz başlıklı, geniş, kısa kollu üstlük < A. burnus ‘bornoz; papazların başlıklı giysisi’

bürd-i yemānî Yemen diyarına mahsus bir tür çizgili kumaş ve bu kumaştan yapılan elbise < F. bürd ‘bir çeşit çubuklu kumaş’ -i (Farsça tamlama i’si) / F. yemānî ‘Yemen ülkesine ait’

bürka kadınların örtündükleri yüz örtüsü, peçe, tül, yaşmak < A. burka, ‘peçe’

cāme elbise, giyecek < F. cāme ‘dikilmedik parça ve taka; kaftan ve kabā; şarap koyacak zarf’

car kadınların boydan boya örtündükleri örtü, çarşaf < F. çehar ‘dört’

cevşen örme zırh, savaş elbisesi < F. cevşen ‘maruf silahtır ki cenklerde zırh gibi arkaya giyilir’

ceyb yaka, cep < A. ceyb ‘göğüs, sine, bağır; sinüs; delik, oyuk; cep; bozuk para çantası’

cibe cebe, örme zırh, silah < Moğ. cebe ‘ok başı, mızrak ucu’

cilbent dervişlerin kemeri arasındaki meşin cep < F. cildband

cimcime tabanı paçavradan ve koncu çorap gibi ip ile örülerek yapılan bir çeşit ayakkabı < A. cumcuma ‘cone, fruit des pins’

cirimsimük ‘mendil, havlu; sarınılan nesne’ < Moğ.

cûrab çorap, örülerek ayağa giyilen ayak giyimi < A. curāb < Far. gorāb ‘short socks worn under stockings in the winter season’

cübbe üstten giyilen uzun, yanları geniş ve düğmesiz elbise, cübbe < A. cubbe ‘cübbe, üstlük’

çarşaf yüzü örten peçe, bedenün üst kısmını örten pelerin ve bedenün belden aşağı kısmını örten eteklik olmak üzere üç parçadan oluşan kadın dış giyimi, çarşaf < F. çāder ‘örtü’ + şeb ‘gece’

çenber yemeni, yazma, baş örtüsü < F. çenber ‘baş örtüsü, gerdanlık, kolye’

çengüşü küçük hırka < Çin.

çımdan bir tür elbise < F. cāmedān ‘elbiselerin konulduğu yer, sandık, dolap’

çuha ince ve sık dokunmuş yün kumaş, çuha; elbise, cübbe, palto < F. çuha ‘a woollen garment; a monk’s garb; a kind of tunic; a sort of overcoat or cloak’

dalk eski ve yamalı derviş hırkası < A. dalk ‘palaspere, yamalı hırka’

dāmen kıyafetin belden aşağı kısmı, etek < Fa. dāman ‘a skirt’

deştār sarık, havlu, tül < F. dastār ‘The sash of fine muslin cloth wrapped round the turban; a handkerchief, napkin; a towel; an apron’

dıkk-ı Mısrî ince kumaştan bir çeşit giysi < A. dıkk (دق) ‘ince, küçük, minik, ufak olmak’ / A. Mısrî ‘Mısır’a ait’

dībā işlemeli ve desenli bir tür kumaş; bu kumaştan yapılan giysi, elbise < F. dībā ‘brocade’

didim geline düğün gününde takılan taç < Yun. diadem ‘taç’

donbal bir çeşit kıyafet < F. tan-bān

esbāb giysi, giyecek < A. savab (ç. esvāb) ‘elbise; kumaş; dış görünüm, kılık, kıyafet, üst baş; kisve’

evzār ayakkabı, kundura < F. evzar ‘ayakkabı, kundura; gemi yelkeni; alet edevat; baharat’

ferve kürk; kürkten yapılmış dış giyim < A. ferve ‘kürk, post, deri’

filar eskiden giyilen hafif bir terlik < Yun. felarion ‘bir ayakkabı cinsi’

firā kürk, kürklü giysiler < A. ferv’n çoğulu

fuṭa yünden dokunan kumaş, bu kumaştan yapılan, bele veya başa bağlanan örtü; peştamal < A. fūta ‘peştamal, peştamal gibi alta tutulan örtü; peçete;

gerd taç < F. gird

girîbân *yaka, elbise yakası* < F. girîbân ‘A collar, the opening or breast of a garment; a cape, a hood; (met.) the neck, a pocket’

ḥacimük ‘örtü’ < A.

hamanca *deriden yapılmış ağzı büzmeli azık çantası* < F. ḥavānça ‘küçük tepsi’

heşte *pantolonun bacaklarını birleştirmek için araya eklenen üçgen parça; don ağı* < F. hişte *‘koltuk altına dikilen parça; don ve şalvar ortalarında çâpûk tabir olunan parça’*

ḥicâb *yüz örtüsü; perde* < A. ḥicâb ‘örtü, kılıf; perde, örtü [kadın için]; bölme, duvar, tahta perde; set, bariyer, barikat’

hil’at *kaftan; hükümdar tarafından verilen ve hükümdarlık alameti olan değerli kaftan; bir çeşit elbise* < A. ḥil’at

ḥımâr *kadınların baş ve yüzlerini örten örtü, baş örtüsü* < A. ḥımâr ‘başörtüsü, başı ve yüzü örten örtü [kadın]’

hırka *ceket biçiminde, önden açık, kollu üst giysisi; dervişlerin giydikleri üst giysisi* < Ar. hırka ‘kalın yünden örülmüş giysi, çuha’.

hulle *belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere iki parçadan oluşan elbise* < A. hulle ‘elbise; cüppe; takım elbise’

ibrişim-i ḥaricî *dışa giyilen hafif bir giysi* < F. ibrişim ‘ipek’ / A. ḥaricî ‘dış, dışa ait’

iḥrām *hacıların giydiği dikişsiz elbise, ihram* < A. iḥrām ‘ihram; ihram giyeceği’

iklîl *taç* < A. iklîl ‘taç; Katolik papazların başındaki başlık’

‘imāme *baş giyimlerinin etrafına sarılan çeşitli renklerdeki sarık* < A. ‘imāme ‘sarık’

‘iṣābe *başta sarılan sarık* < A. ‘iṣābe ‘baş örtüsü, [başta sarılan] bant; alın bağı’

izār *bele bağlanıp bedeninin aşağı tarafını örten şey, peştamal* < A. izār ‘peştamal, şal, omuz atkısı, örtü’

ḳabā *üste giyilen yün elbise, kaftan* < A. ḳabā ‘bol yenli üstlük elbise’

ḳabḳab *nalın; takunya* < A. ḳabḳāb ‘takunya, nalın’

ḳamîş *uzun gömlek* < A. ḳamîş ‘gömlek; uzun elbise, fistan; örtü, örtünülen şey; ceket’

karaş-a *Buddha rahiplerinin cüppesi* < Skr. ka:saya ‘*Buddha rahiplerinin cüppesi*’

kars *deve veya koyun tüyünden yapılan elbise* < Çin. hâr-tsiə

kaşaba *kadınların giydiği üçgen biçimindeki başlık ve bu başlığa sarılan örtü* < A. kaşaba ‘*altın ya da gümüşlü iplik; sim; brokar*’

kefen *gömülmeden önce ölüyü sardıkları beyaz bez, kefen* < A. kefen ‘*kefen*’

kefş *yumuşak deriden dikilen konçsuz ayakkabı, pabuç* < F. kefş ‘*a shoe, sandal, slipper, high-heeled and shod with iron*’

kefye *Arapların kullandığı, omuzları örten, püsküllü erkek başlığı; takke, kep* < A. kûfiye ‘*kare şeklinde olup üçgen oluşturacak şekilde katlanıp ‘ikâl altına giyilen baş örtüsü, kufiye*’

kemer *bele takılan kayış, kuşak, bel bağı* < F. kemer ‘*the middle of anything, the waist, loins; a girdle, zone, belt; the middle of a mountain; an arch, cupola, dorne, arched bridge*’.

kenār *kenar; elbise kenarı veya çevresi* < F. kenār ‘*uç, taraf, kıyı*’

käpāz *baş giyimi, şapka* < Skr. kavpāsa

kilim *kaba yün dokuma, aba, çuha; kaba yün dokumadan hırka* < F. kilim ‘*a carpet*’

kisve *elbise, giyecek* < A. kisve ‘*örtü, örtünülen şey; elbise, takım elbise; üniforma*’

konmao *başlık, şapka, börk* < Çin. kuan – mao

kraza *elbise* < Sogd. krazakh

qumāş *elbise, giysi* < A. qumāş ‘*çöp, atık; kumaş*’

qupturga *kemerde taşınan deri çanta* < Moğ. qap-turga ‘*Beutel, Tasche*’

kuyag *zırh, kabuk* < Moğ. huyag ‘*zırh, çelik yelek; zırhlı asker, zırhlı birlik*’

küfiyye *sargı, kare şeklinde olup üçgen oluşturacak şekilde köşelerinden katlanıp bağlanan baş örtüsü* < A. kûfiye ‘*kare şeklinde olup üçgen oluşturacak şekilde katlanıp ‘ikâl altına giyilen baş örtüsü, kufiye*’

külāh *keçeden yapılan, ucu sivri, genellikle erkeklerin giydiği baş giyimi* < F. kulah ‘*A filet, a head-band*’

latay *ince ipekten yapılmış bele kadar inen şal* < Çin. luo 'ince bir ipek türü' + dai 'kuşak'

libāçe *üste giyilen hurka, ferace vb.* < F. lebāce 'tegele kaftan ve feracedir ki cümle esvap üzerine giyilir'

libas *elbise, giyilecek şey* < A. libās 'giyecek, elbise; kıyafet; kılık; erkek küloğu'

lifāfe *sargı; ölüye sarılan bez* < A. lifāfe 'ambalaj, paket sargısı, sarılan şey; sarma, kaplama; sargı; dolak; sarma sigara'

maḳreme *baş örtüsü, mendil, havlu* < A. mıḳreme 'sofra havlusu; el bezi; mahrama, bazı köylü kadınların başlarına sardıkları nakışlı örtü; peştamal'

mañluñ *ejderha resmi işlenmiş bir çeşit ipek giysi* < Çin. mang-lung

mendil *burun ve ter silmekte, el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük, kare biçiminde dokuma veya yumuşak, ince kâğıt; içine bazı şeyler konulan dokuma, yağlık* < A. mendil 'mendil, eşarp, fular'

mi'cer *baş örtüsü* < A. mi'cer 'bir çeşit kadın baş örtüsü'

milhefe *bürünecek şey, vücut örtüsü, örtü* < A. melhefe 'yorgan, bürünecek şey [halk ağzında melhafa şeklindedir]'

mindetü *ipek elbise* < Skr. mañḍita

mûze *çizme* < F. mûze 'A boot; a stocking; a glove'

na'l *ayakkabı, papuç, nalın, takunya* < A. na'l 'ayakkabı; nalın, sandalet; nal'

nekende *dikişte koltuk altına konan parça* < F. nigende 'a particular kind of ornamental sewing, counterpoint, embroidery; anything hidden, particularly treasure'

nemed *keçe, keçeden yapılan yağmurluk* < F. nemed 'Felt; a garment of coarse cloth; a cloak worn during rain; a rug or coarse carpet on which people sit; a thick veil'

nezkeb *işlemeli kadın baş örtüsü* < Erm. nezkeb 'başörtüsü'

nikāb *gözler de dahil olmak üzere yüzün tamamını kapatan, ince, yarı şeffaf kumaştan yapılan yüz örtüsü, peçe* < A. niḳāb 'peçe'

palās *aba; keçeden yapılan bir tür kumaş; bu kumaştan yapılan elbise* < F. palas 'coarse woollen cloth worn by dervishes; a woollen carpet; sackcloth; fraud, deceit; a cheat, an impostor'

perde yüz örtüsü, peçe < F. perde ‘yaşamak, duvak, baş örtüsü; tabaka, katman, bölme, çit, zar, karın zarı’

pā-libās ‘ayak giysisi, ayakkabı, çorap’ < F. pā ‘ayak’ / A. libās ‘giyecek, elbise; kıyafet; kılık; erkek küloğu’

pasak taç < Toh. pasaka

piçe peçe, yüze tutulan; gözler dahil yüzün tamamını örten örtü < F. piçe ‘an auger, wimble, piercer; a pent or projection over a door; a creeping plant, ivy; a lock of curling hair; an ornament set with jewels worn on the head of a bride; a filet fort he hair’

pilon keşiş cübbesi, papaz cübbesi < Erm.

riđā belden yukarıya örtülen örtü; derviş hırkası < A. riđā ‘bol dış elbise, üstlük; kadın elbisesi; kıyafet, elbise’

ruḳ’a yama < A. ruḳ’a ‘yama, kumaş parçası’

serbend sarık < F. ser ‘baş’ + band ‘bant, bağ’

salbır ince çubuk, kıl veya iplikten örülen bir tür ayakkabı, bir tür kar ayakkabısı < Moğ. salbar/salburi, ‘kol, dal, filiz, sürgün’

sermüze çizme < F. sermüze ‘çizme üzerine giyilen çorap, tozluk’

sitr örtü, etek < A. setr ‘örtü, perde, paravan’

şiyāb-ı ketān keten elbiseler < A. şavāb ‘elbise, kumaş’ [ç. şiyāb] / A. kettān ‘keten, keten bezi’

şûf ince dokunmuş, sert, yünlü kumaş; bu kumaştan yapılan elbise < A. sūf

şurre para çantası < A. surre ‘para kesesi, çantası’

şāl değerli bir yün kumaş türü; kadınların omuzlarına örttüikleri geniş atkı < F. şāl ‘a shawl or mantle, made of very fine wool of a species of goat common in Tibet; a coarse mantle of wool and goats hair, worn by derwishes; a small carpet; white hair-cloth, horse-cloth, or housing’

şalvar vücudun belden aşağı kısmını örten, bacaklara geçirildikten sonra bir uçkurla bele bağlanan geniş ağılı, dökümlü bir görünüme sahip alt giyim < F. şalvar ‘iç donu, bacakları da örten don; gemici ya da seyyahların giydiği pantolon’

şaş ince baş örtüsü < A. şaş

şedd kemer, kuşak < A. şedde ‘sağlam, sert, sıkı, kuvvetli, şiddetli olmak’

şemle *Arapların baş örtüsü, kıldan yapılmış örtü, sarık* < A. şemle 'kendisine sarılıp örtünülen şey, pelerin vb.'

şirdak *yenleri kısa kaftan* < Moğ. siridağ

tac *tac; süslü hükümdar başlığı; taç şeklinde kadın başlığı* < A. tāk 'taç, piskopos tacı'

taħfife *genellikle geceleri evde takılan hafif ve ince başlık* < A. ḥaffe 'hafif olmak'

taḳya *yarım küre biçiminde ince ve hafif başlık, takke* < A. taḳiye 'bere, takke, kep'

tasma *tasma, kayış, deri ip* < Moğ. tasama 'tasma, sıırım, dar deri kayış, şerit'

taḳlaşān *sarığın omuzlara düşen uçları; şal; kolsuz ceket* < A. taḳlaşān 'baş ve omuzları örten bir örtü'

tendure *Mevlevi dervişlerinin giydiği kolsuz, yakasız, yırtmaçlı, beli kırmalı uzun ve geniş giysi* < A. tennūre 'etek [Sur., Lüb.]'

tigele *yelek, ceket, kadın iç gömleği* < Moğ. degeley 'yelek, ceket, kadın iç gömleği, kısa kürk, deri ceket'

tikke *uçkur* < A. tikke 'elbise, pantolon beli'

tuyluqa *miğfer, tolga; savaşçının başını korumak için giydiği başlık* < Moğ. duğulga 'miğfer, tolga, başlık'

tulband *tülbent, sarık, ince ve seyrek dokunmuş kumaş ve bu kumaştan yapılan baş örtüsü* < F. dulband 'a turban, tiara, hat'

tuman *don, pehlivan kispeti* < F. tunbān 'short breeches; drawers; wrestler's leathern breeches'

üsküf *uçları arkaya doğru sarkan uzun başlık* < Rum. skufia

vala *başörtüsü, ince kumaş* < F. vālā 'kind of silken stuff'

vaşle *mevlevî tarikatından olanların giydiği elbise türlerinden birinin adı* < A. vaşele 'birleştirmek, bir araya getirmek'

yetkeyi *ince kumaştan dikilen, genellikle erkeklerin giydiği bir tür gömlek veya ceket; eteklik; önlük* < F. yak-tahī 'a shirt, a shift'

zibun *vaktiyle kaftan altına giyilen pamuklu yelek, hırka, mintan; entari* < İt. giubbone [Venedik zipon]

zırâ'a *zırh* < A. dırâ'a 'zırh yelek; zırhlı levha; zırh'

zirih *zırh* < F. zirih 'zırh manasındadır ki cenkte giyecek demir libastır'

zünnâr *Hristiyan din adamların bellerine taktıkları bir çeşit kuşak, kemer* < A. zünnâre 'kemer'

Yapısı ya da kaynağı tespit edilemeyen kıyafet adları:

ağıl 'pantolon, şalvar gibi giysilerin bağının veya lastiğinin içinden geçtiği yer',
ağşar 'çanta, çuval; bir tür kumaş; gömlek', **aşuk/yaşuk** 'demir başlık, miğfer, tulga',
biyik 'dikiş yivi; don ağına veya giyimin eteğine eklenen parça', **bürküt** 'kadın üst urbası',
çirguy 'böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik', **çintiyân** kadın şalvarı,
çöprek 'elbise, hırka', **didek** 'gelin giderken yüzünün görünmemesi için örtülen örtü',
güceymen 'baş bağı, baş örtüsü', **ilaşu** 'küçük sarık', **kantura** palto gibi bir giyecek,
qasa 'ipekten mamul her bir elbise', **kaşak** 'savaşçıların giydiği kispet kuşağı', **kay**
'ayakkabı', **keçkün** 'kadın üst urbası', **kendeş** 'yaşmak, örtü, peçe', **koyka** 'deri, kürk',
otran 'don, elbise', **partu** 'soğuktan korunmak için üste giyilen giysi, pardesü', **samda**
'ayağa giyilen sandal, sandalet', **saya** 'üstten giyilen iş gömleği', **tok** 'yüz örtüsü,
peçe', **torlak** 'sargı, dolak', **tuma** 'harp esnasında giyilen zırh ve emsali', **vat** 'bir tür
keten ayakkabı', **yarık** 'vücuda giyilen zırh', **yişim** 'baldıra çekilen potur; tozluk; iç
donu'

III. 2. 2. TÜREMİŞ YAPIDAKİ KIYAFET ADLARI

abıngülük örtü, örten şey < abı- 'gizlemek, örtmek' [DLT III, 250] + -n (FİYE)
+ -GU (FİYE) + IUK (İİYE).

ağı bir tür ipek kumaş, bu kumaştan yapılan elbise, ibrişim giyim < ağ
'yükselmek, çıkmak' – I (FİYE)

arğaç elbise yırtmacı < T. arğa- 'atki atmak' + -ç (FİYE)

artığ kadın mintanı, göğüslük < art- 'artmak, çoğalmak' + -ığ (FİYE)

ayaklık ayak zırhı < T. ayak 'bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan
bölümü' (TS: 54) + IİK (İİYE)

bağ bağ, bez, sargı, baş bağı; kuşak, uçkur < T. ba- 'bağlamak' + -ğ (FİYE)

bagırdak kadın göğüslüğü; kuşak, bağ < T. bagır 'ciğer, bağır, göğüs' + dAk
(İİYE)

baskıç *pabuç, ayakkabı* < T. bas- ‘*ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak*’ + -GIÇ (FİYE)

başlık *başta giyilen her türlü giyim, başlık, börk* < T. baş ‘*vücudun üstünde bulunan bölüm, kafa*’ + IİK (İİYE)

başmak *ayakkabı, pabuç* < T. başa- ‘*kertik yapmak, kertiklemek*’ [DLT] + -mAK (FİYE)

bogmak *düğme, gömlek düğmesi* < T. bog- ‘*el, ip vb. ile bir şeyi çepeçevre sıklamak*’ + -mAK (FİYE)

butluk *kemikle kaplanarak yapılan ve vücudun belden aşağısını korumaya yarayan zırh* < T. but ‘*insan vücudunun kalça ile diz arasındaki bölümü*’ + IİK (İİYE)

bürük *torba, şalvar vb. şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip* < T. bürü- ‘*sarmak, kaplamak, örtmek*’ + -K (FİYE)

bürünçük *bürüncük, kadın baş örtüsü* < T. bürü- ‘*sarmak, kaplamak, örtmek*’ + -n- (FFYE) + ç (FİYE) + çUK (küçültme eki)

çabuk *don ağına veya giyimin eteğine eklenen parça* < T. *çap ‘*lap, skirt*’ + uk (küçültme eki)

çağsır *diz kapağına kadar olan kısmı bol, dizden itibaren daralan ya da sadece dize kadar uzanan pantolon* < T. çak- + -Iş- (FFYE) + -Ir (sıfatfiil eki)

çalma *başta sarılan sarık, tülbent, baş örtüsü* < T. çal- ‘*sarmak, dolamak*’ + -mA (FİYE)

çaruk *sığır derisinden dikilen, bağcıklı, ökçesiz, ayağı tamamen saran hafif ayakkabı; çarık* < T. çar- ‘*sarmak, çevrelemek*’ + -IK (FİYE)

çatır *bedenin tamamını örten kadın dış giyimi, çarşaf* < T. çat- ‘*birleştirmek, bir araya getirmek*’ + -Ir (FİYE)

çeki *kadın baş örtüsü* < çek- ‘*örtmek, giymek*’ (TS: 514) + I (FİYE)

çekme *çizme* < çek- ‘*örtmek, giymek*’ (TS: 514) + mA (isimfiil eki)

çekmen *yün kumaş; bu kumaştan dikilen, vücuda sarılan uzun elbise* < çek- ‘*çekmek*’ + mAn (FİYE)

çäkräk *pamuk gömlek* < çek- + rek (?)

çokal *eskiden savaşta atlara ve savaşçılara giydirilen zırhlı örtü* < T. *çoğ- ‘*sarmak, sıkı bağlamak*’ + -al (FİYE)

çulğaw ‘tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası’ < T. çulga- ‘giymek, sarmak, dolamak’ + -GU (> w) (FİYE)

dizçük ‘diz bağı, dizlik, dizi koruyan zırh’ < T. diz ‘bacağın uylukla baldır arasındaki oynak yeri’ + CIK (küçültme eki)

dolaşma ‘ayakkabı veya çizme bağı’ < T. tolga- ‘dolamak, takınmak’ + -ş (FFYE) + -mA (FİYE)

durmaç ipekli kumaş, şal < dur- ‘hareketsiz kalmak, kalmak’ (TS: 725) + -mAç (FİYE)

dutuk yüz peçesi, örtü, perde < T. tut- ‘kapatmak, sarmak’ + -IK (FİYE)

duvak yüz örtüsü; gelinin yüzünü ve başını örten ince örtü < T. tuğ ‘örtü, kapak, bayrak’ + ak (küçültme eki)

eliglik ‘eldiven; ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen tahtadan araç’ < elig ‘el, kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü’ + IIK (İİYE)

eşselik kadınların omuz atkısı, arkalık < T. ense ‘boynun arkası’ (TS: 802) + IIK (İİYE)

eşelik ökçe < T. eşe + IIK (İİYE)

eşük bürgü, örtü; üste giyinen, bürünülen nesne < eşü- ‘örtmek, bürümek’ (DLT III: 253-254) + -K (FİYE)

geyecek elbise, giyecek < T. giy- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -AcAk (FİYE, gelecek zaman sıfatfiil eki)

geyilür giyecek, elbise < T. ked- ‘giymek’ + -II- (FFYE) + Ir (FİYE)

geysi her türlü giyim eşyası, giysi < gey- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -(A)sI (FİYE, gelecek zaman sıfatfiil eki)

giyek çadır palto, kıldan dokunan bir çeşit palto < T. giy- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -AK (FİYE)

içlik içlik; elbise altına giyilen giyim < T. iç ‘herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil’ + IIK (İİYE)

ilersük şalvar, don gibi giysileri bele bağlamak için kullanılan ip, bağ < T. il- ‘hafif bir düğüm yaparak bağlamak’ + -ersük (FİYE)

ilük düğme geçirmek için kıyafet üzerinde açılan küçük çizik, ilik, düğme deliği < T. il- ‘hafif bir düğüm yaparak bağlamak’ + -IK (FİYE)

- izlik** hayvan derisinden yapılan Türk çarığı < iz ‘ayak izi veya iz’ + IİK (İİYE)
- kağış** hayvanların derisinden kesilen kayış, kemer < *kağ- ‘döndürmek’ + Iş (FİYE)
- kalabak** keçe külah ; taç < kalıp ‘kapak, örtü’ + ak (küçültme eki)
- qapçuq** küçük çanta, kese, cüzdan < kap ‘türlü şeylerin saklanması için kullanılan torba, kılıf, çanta, sepet, sandık vb.’ + çIK (küçültme eki)
- karuçuk** kolluk, kol bağı, pazubent < karı ‘dirsek kemiği, kol’ + çIK (küçültme eki)
- karşag** elbisenin bir karışlık parçası < karış ‘başparmak ile serçe parmağın uçları arasındaki açıklık’ + A- (İFYE) + -G (FİYE)
- keğgü** giyilecek şey, giyecek, elbise < T. keğ- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -GU (gelecek zaman sıfatfiil eki)
- kedim** giyim kuşam, giyecek; zırh < T. ked- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -Im (FİYE)
- keğgülük** giyilecek şey, giymek için; giyecek < T. keğ- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -GU (gelecek zaman sıfatfiil eki) + IİK (İİYE)
- keçük** kepenek, yağmurluk; elbise, giyecek < T. ked ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -IK (FİYE)
- kedhüt** giyecek, çamaşır; gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise < T. ked- ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -It (FİYE)
- kepenek** yünün dövülmesiyle elde edilen keçeden yapılan, genellikle çobanların giydiği, yağmurdan ve soğuktan koruyan dış giyim < T. kepe ‘keçe, kaba kumaş’ + nek (İİYE)
- keymek/kiymek** elbise; zırh; uzun kadın gömleği < key [< keğ-] ‘örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek’ + -mAK (FİYE)
- kırgag** kenar, kıyı; elbisenin yanı, kenarı < T. kırga- + -g (FİYE)
- kolçak** kola geçirilen kılıf < T. kol ‘insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm’ (TS: 1459) + çak (İİYE)
- kolluğ** bilekten dirseğe kadar kola geçirilen parça; bileklik < kol ‘insan vücudunun omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölümü’ + IİK (İİYE)

konç çizmenin ayak bileğinden baldıra doğru uzanan bölümü < *ko- + nç (FİYE)

koyun elbisenin içi, koltuğa doğru kısmı; kıyafetle göğüs arasındaki kısım < T. kuyı ‘alt, aşağı’ + n (vasıta eki)

kögüzluq ‘göğüs koruyucu; göğüs için bir nevi giysi’ < T. kögüz ‘vücudun boyunla karın arasında kalan bölümü’ + IİK (İİYE)

köküzmək önlük, ceket < T. kögüz ‘göğüs’ + mek

kölek gömlek < T. kön ‘deri’ + lek (İİYE) (/ng/ düşmesi)

kölgeç başa sarılan nesne < kölge ‘ışığın engellemesiyle yerde oluşan karanlık’ + ç (İİYE)

könçük yaka, cep < T. kön + çİK (küçültme eki)

könglek vücudun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu, yakalı giysi; kadınların giydikleri ince kumaştan yapılmış kolsuz, yakasız iç çamaşırı < T. kön ‘deri’ + lek (İİYE)

körüş örtü, peçe < T. kör- ‘göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek’ + -İş (FİYE)

köşik yüz örtüsü, örtü; perde < T. köşi- ‘örtmek, kapatmak’ + -K (FİYE)

közenek yaşmak, eskiden kadınların yüzlerine örtündükleri, önlerini görmeyi sağlayacak şekilde gözenekli örtü < T. köz ‘delik, boşluk’ + AnAK (İİYE)

közündürük kıldan dokunan bez parçası; hayvanların etrafı görmesini engellemek için gözlerine takılan kapak; göz örtüsü; gözlük < T. köz ‘görme organı’ + üldürük (İİYE) [asıl {+duruk} ekinden yanlış analogi yoluyla {+üldürük}].

kudurgag kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri < Moğ. hudurga (< T.) ‘at sağrısı; atın kuyruğundan geçen eyer kayışı, kuskun’ + K (küçültme eki)

kurşag bele bağlanan uzun ve enli kumaş vb.; kuşak < kur ‘kuşak, kemer’ + şa- (İFYE) + -K (FİYE)

kübik~küpik hırka; bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme; seyrek dikiş, kaba dikiş < kübi- ‘sık dikişle dikmek’ (DLT III, 257-13) + K (FİYE)

künçek pelerin gibi omuza alınan bir elbise; pantolon, şalvar, don; yaka < T. kön ‘deri’ + çAK (küçültme eki)

mükim~mükin kadın pabucu < T. bük- ‘bükmek’ + Im (FİYE)

oprak yırtık pırtık, lime lime; elbise, giysi < opra- 'yıpranmak, bozulmak' + K (FİYE)

ökçe ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek kısmı < *ük- 'yığmak, kümelemek, yükseltmek' + -e (FİYE) + çe

örüm elbise < T. ör- 'iplik, yün vb.ni birbirine dolayarak işlemek' + -Im (FİYE)

örtü~örtüg 'örtmek için kullanılan şey, örtü' < T. ört- 'korumak, görünmez duruma getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak' + -üg (FİYE)

saçak saçak, püskül; yamalı ve eski elbise < saç- 'bir şeyi dağıtmak, dökmek' + -AK (FİYE)

sakalduruk külahın başta durması ve yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten örülmüş bir kaytan < sakak 'çenenin altındaki sarkık et, gerdan' + duruk (İİYE)

salban büyük baş örtüsü, başa sarılan sarık < T. sal- 'yaymak, sermek' + -mA (n)

salma kimi köylü elbiselerinde kolun yeninden sarkan uzun kumaş parçası < T. sal- 'bırakmak, koyuvermek' + -mA (FİYE)

saraguç kadın yaşmağı < T. *sara- + -guç (FİYE)

şaruk tülbent veya şaldan sarılarak oluşturulan başlık; kavuk, fes gibi başlıkların üzerine sarılan ince hafif kumaş < T. sar- 'çevirmek, çepeçevre dolanmak, çevrelemek' + -IK (FİYE)

sıdhğ kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi < T. *sıd- 'skirt, lap; to tuck up sleeves, skirts'

sıdrım ince ve uzun deri parçası, deri ip < sıdır- 'sıyırmak, soymak' + -Im (FİYE)

sığza gömleğin yakası < T. sığza- + -g (FİYE)

soğman mes üzerine giyilen uzun deri bot veya çizme < sok- 'bir şeyin içine veya arasına girmesini sağlamak' + -mAn (FİYE)

soyka hil'at manasına ki padişahın bir kimseyi taltif için kendi sırtından soyunup başkasına giydirdiği kaftan; elbise < T. soy- 'giysiyi çıkarmak' + -kA (FİYE)

suluk sarık, mendil vb.; kemer ile asılan çanta < T. su 'sıvı durumunda bulunan renksiz, kokusuz, tatsız madde' + İIK (FİYE)

süyün etek < süy- 'fışkırıp çıkmak, çimlenmek, sürgün vermek, uzamak; süzülerek yükselmek; düzgünce uzamak, uzayıp gitmek' + -ün (FİYE)

şibit terlik < şıp (yansıma)

terincek büyük baş örtüsü, çarşaf < T. ter- 'toplamak, bir araya getirmek' + -inç (FİYE) + çAK (İİYE)

terlik teri emen örtü; teri emen, ince üst giyim; arkası açık, hafif ayak giyimi < T. ter 'derinin gözeneklerinden sızan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı' + İIK (İİYE)

tizge çorap bağı; diz kapağına kadar uzanan uzun çorap < T. tiz 'bacağın uylukla baldır arasındaki oynak yeri' + ge (İİYE)

tizildürük ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar < tizil- +dürük (İİYE)

tizme içine ip geçirilidikten sonra ağzı bağlanan şalvarın uçurluğu, kesenin ağzı vb. şeyler < T. tiz- 'bazı nesnelere iplik, tel vb.ne geçirmek' + -mA (FİYE)

toku toka, kemerin iki ucunu birbirine tutturmaya yarayan araç < T. *tō- + k + u(a)

tolaq ayakkabının altından ayağa sarılan sargı, dolak; boyun atkısı, şal; tülbent, yazma < tola- 'bir şeyin üzerine döndürerek sarmak' + -K

tolama dolama, kuşak; baş örtüsü < T. tola- 'sarmak, döndürerek sarmak, kavuşturmak' + -mA (FİYE)

tonam elbise < T. ton 'elbise, giysi' + A- (İFYE) + -m (FİYE)

topuk ayakkabı veya meshin topuk kısmı < T top 'yuvarlak biçimde olan, toparlak' + uk (küçültme eki)

tügme giysi üzerine dikilen, kemik ya da metal gibi değişik malzemelerden yapılan tutturma aracı < T. tüg- 'bağlamak, düğümlemek' – mA (FİYE)

uldang pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı < ul 'duvar temeli' + dan

uyuk deri ya da yünden yapılan çizme < T. uy- 'basmak, sıkmak' + -uk (FİYE)

üçük 'kürk, kürk giysi' < iç- + -ik (FİYE)

üpürçük saçak, püskül < T. üpür + cük (küçültme eki)

ürpek saçak, püskül < T. ürpe- + -K (FİYE)

yabuğ baş örtüsü < T. yap- 'örtmek, gizlemek' + -IK (FİYE)

yağku yağmurluk < T. yağ- 'yağmur; kar, dolu (için) gökten düşmek' + -ku (FİYE)

yağlık mendil, baş örtüsü < T. yağ 'vücuttan atılması gereken maddeleri içine alarak deriden sızan ve ter kokusu veren madde' + IİK (İİYE)

yağmurluk yünden sıkı dokunmuş yağmur geçirmeyen bir tür giysi, yağmurluk < T. yağ- 'yağmur, kar, dolu (için) gökten düşmek' + -mur (FİYE) + IİK (İİYE)

yaka giysinin boyna gelen, boynu çevreleyen bölümü; yaka, elbise yakası < T. *ya- + -k- (FFYE) + -a (FİYE)

yakalık yakalık, yaka yapılmaya uygun olan şey < T. yaka 'giysinin boyna gelen, boynu çevreleyen bölümü' + IİK (İİYE)

yalma kaftan, kalın kaftan, yağmurluk < T. ya- 'örtmek' + -l (FFYE) + -mA (FİYE)

yama delik ya da yırtığı onarmak için kullanılan parça; yama < T. *ya- 'örtmek, kaplamak' + -mA (FİYE)

yağalduruk koluyla gövdesi bir olan bir çeşit geniş giysi < yağaç 'yüzün göz, kulak ve burun arasındaki kısmı' + duruk (İİYE)

yançık kese, torba, çanta < T. yan 'yan, sağ veya sol' + çİK (küçültme eki)

yanlık çoban çantası < T. yan 'yan, sağ veya sol' + IİK (İİYE)

yaptaç çobanların yağmur ve karda giydikleri küçük keçe < T. yap- 'örtmek' + -taç(1) (gelecek zaman sıfatfiil eki)

yarındak sıırım kayış < T. yarın 'kürek kemiği' + dak (İİYE)

yaşmak baş örtüsü; kadınların başlarını örten ve omuzlarına kadar inen ince yüz örtüsü < T. yaş- 'örtmek, kapatmak, gizlemek' + -mAK (FİYE)

yilek yelek < yé:l + ek

yırtmaç giyinirken hareket kabiliyeti sağlaması amacıyla kaftan veya elbisenin eteğinde bulunan dikilmemiş, yırtık bölüm < yırt- 'kağıt, kumaş gibi bükülüp katlanabilen şeyleri parçalamak' + -mAç (FİYE)

yüzlük yüz örtüsü; elbisenin yüzü, kumaş < T. yüz 'sima, çehre, surat' + IİK (İİYE)

III. 2. 3. BİRLEŞİK YAPIDAKİ KIYAFET ADLARI

Birleşik yapıdaki kıyafet adları, ad tamlaması ve sıfat tamlaması şeklindedir:

Belirtili ad tamlaması şeklinde olanlar:

boynuñ çenberi < boyun+uñ / çenber+i

ty tn

Belirtisiz ad tamlaması şeklinde olanlar:

ard etegi < ard / etek+i

ty tn

'avratlar göñlegi < 'avratlar / göñlek+i, ayakkabı < ayak / kap+i, ayak tonu < ayak / ton+u, baş bağı < baş / bağ+i, baş örtüsü < baş / örtü+si, bel deştarı < bel / deştar+i, bilbağı < bil / bağ+i, boyun bağı < boyun / bağ+i, çalış tonı < çalış / ton+i, egin tonı < egin / ton+i, el bağı < el / bağ+i, er tonı < er / ton+i, etik başı < etik / baş+i, ew tonı < ew / ton+i, göz örtüsü < göz / örtü+si, güreşçiler şalvarı < güreşçiler / şalvar+i, iç bağı < iç / bağ+i, im pāçesi < im / pāçe+si, ökçe demiri < ökçe / demir+i, pamuk çukalı < pamuk / çukal+i, sançış tonı < sançış / ton+i, taş tonı < taş / ton+i, teweçi tonı < teweçi / ton+i, tigerek tācı < tigerek / tāc+i, tike urunu < tike / urun+u, töşbağı < töş / bağ+i, yas tonu < yas / ton+u, yüz bağı < yüz + bağ+i, yüz örtüsü < yüz / örtü+si

Belirtisiz ad tamlaması şeklinde olan bazı kıyafet adlarında tamlanan ekinin düştüğü görülmektedir:

hulle ton < hulle / ton+ø

ty tn

içkur < iç / kur+ø, işton < iş / ton+ø, tizton < tiz / ton+ø

Belirtisiz ad tamlaması şeklinde olan kıyafet adlarından bir tanesinde tamlayanın tekrar grubu olduğu görülmektedir:

işçi yumuşçı tonı < işçi yumuşçı / ton+i

ty tn

Takisiz ad tamlaması şeklinde olanlar:

kaftan < kap / ton

ty tn

yip edük < yip / edük, şûf ton < şûf / ton

Sıfat tamlaması şeklinde olanlar:

ala ton < ala / ton

ty tn

altınlu kêmhâ < *altınlu* / *kêmhâ*, büküm etük < *büküm* / *etük*, daşrağı don < *daşrağı* / *don*, demür ton < *demür* / *ton*, görünür ton < *görünür* / *ton*, harir ton < *harir* / *ton*, içreki don < *içreki* / *don*, kalıñ ton < *kalıñ* / *ton*, katı don < *katı* / *don*, kıymaç börk < *kıymaç* / *börk*, kıymatlı ton < *kıymatlı* / *ton*, kulak ton < *kulak* / *ton*, kuturma börk < *kuturma* / *börk*, maşbaqlı don < *maşbaqlı* / *don*, örüton < *örü* / *ton*, sermûze etük < *sermûze* / *etük*, sukarlaç börk < *sukarlaç* / *börk*, tağar ton < *tağar* / *ton*, temür kömlek < *temür* / *kömlek*, demür kömlek < *demür* / *kömlek*, demür gönlek < *demür* / *gönlek*, demür gönlek < *demür* / *gönlek*, tãri ton < *tãri* / *ton*, tãri ton < *tãri* / *ton*, tiri ton < *tiri* / *ton*, tikiglik ton < *tikiglik* / *ton*, tumaya börk < *tumaya* / *börk*, yiñsüz ton < *yiñsüz* / *ton*

Sıfat tamlaması şeklinde olan kıyafet adlarından bir tanesinde tamlayanın ad tamlaması olduğu görülmektedir:

kiş teri ton < kiş teri / ton

ty tn

III. 2. 4. KIYAFET ADI YAPIMINDA KULLANILAN EKLER

[-a]: yaka ‘yaka, elbise yakası’ adında görülür. Yaka adında ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain eki, **-a, -ä, -ı, -i, -u, -ü** şeklinde vererek çok eski bir ek olduğunu ve muhtemelen eşsesli zarffiil ekinin aynısı olduğunu belirtir (Gabain, 2007: 51). Eraslan da Gabain’in görüşünü kabul eder ve aynı örnekleri verir (Eraslan, 2012: 105).

Zülfikar, fiilden isim yapan **-a, -e** ekinin, kelimeye ‘yer, yöre’ kavramı katma (çevre, sapa), ‘durum, nicelik’ kavramı katma (ortaklaşa, kala), ‘zaman’ kavramı katma (gece, süre) ve ‘tamamlanmış bir işin tarzına bağlı olarak ortaya çıkan ürün’ kavramı katma (oya, yara) işlevlerinin olduğunu söyler (Zülfikar, 2011: 49).

Türkiye Türkçesinde eklerin işlevlerini inceleyen Karaca, fiilden isim yapma eki olarak **-A** ekinin, eklendiği fiildeki hareketin ürünü isimler yaptığını belirtir ve *çevre, süre, yara, geçe, sapa* örneklerini verir (Karaca, 2013: 26).

[-AcAK]: geyecek ‘elbise, giyecek’ adında görülür. Gelecek zaman sıfatfiil ekidir. Verilen örnekte, ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

İsim ve sıfat türeten işlek bir ektir. Zülfikar, ekin kelimeye ‘araç-gereç’ kavramı katma (çekecek, silecek) ve ‘ilgili olma, belli bir amaca tahsis’ (yakacak, gelecek) anlamı katma işlevlerinin olduğunu söyler (Zülfikar, 2011: 50). Banguoğlu, *bakacak* örneğini vererek mekan adı yapma işlevinin olduğunu da belirtir (Banguoğlu, 2011: 228).

Karaca, fiilden isim yapma eki olarak **-AcAk** ekinin eklendiği fiili sığata, sıfatı da adlaştıranak yeni bir sözlüksel birime dönüştürdüğünü söyler. Ayrıca, oluşan bu yeni adların genellikle eşya ve alet adları ile soyut adlar olduğunu ifade eder (Karaca, 2013: 257).

Korkmaz, belli bir devirden sonra Eski Anadolu Türkçesi ve Türkmencede kullanılmaya başlanan **-AcAk** ekinin yapısıyla ilgili bazı görüşleri sıraladıktan sonra, -a+cak < -a+çak < -a+ça+ok (-a ‘gelecek zaman eki’ +ça ‘eşitlik eki’ +ok ‘pekiştirme edatı’) şeklinde geliştiği sonucuna ulaşır (Korkmaz, 1959: 161).

{+(A/I)K}: **çabuk** ‘don ağına veya giyimin eteğine eklenen parça’, **duvağ** ‘kapak; kadınların yüz peçesi; gelinin yüzünü kapayan tül’, **kalabak** ‘keçe külah; taç’, **kudurgag** ‘kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri’, **topuk** ‘ayakkabı veya mestin topuk kısmı’ adlarında görülür. Verilen örneklerde ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain, eki “ünlü artı +k, +k” şeklinde verir ve küçültme, sevgi vs. bildirdiğini ifade eder (Gabain, 2007: 45). Tekin eki +Ak şeklinde verir ancak işleviyle ilgili herhangi bir yorum yapmaz. Ayrıca, sadece ilk ‘ilk, birinci olarak’ sözcüğünde görüldüğünü söylediği +k ekini de verir (Tekin, 2003: 80, 82). Eraslan +ağ / +ek ve +k / +k şeklinde iki farklı ek olarak verdiği şekillerin küçültme ve sevgi ifade eden isimler türettiğini söyler (Eraslan, 2012: 94, 98). Erdal, +Ak ve +Ik eklerini birlikte düşünür ve bunların metaforik olarak birçok yeni anlamlar oluşturduğunu söyler. Ayrıca araştırmacı ekin, *yolak* ve *özek* gibi kırsal adlar ifade etme, insan adlarından hayvan adları, hayvan adlarından da insan adları türetme işlevleri üzerinde durur (Erdal, 1991: 40-44).

Gülsevin +AK ekinin Eski Anadolu Türkçesinde *bögrek* ve *yanak* gibi organ adlarında görüldüğünü söyler (Gülsevin, 2007: 115).

Banguoğlu, Eski Türkçede canlı olan ancak günümüzde bu canlılığını yitirmiş olan -gek ekinde geldiği ve küçültme anlamı verdiği görüşündedir (Banguoğlu, 2011: 173).

Karaca, isimden isim yapan +Ak ekinin, *şişek, oğlak, malak* gibi hayvan adlarında ve *başak, yolak, yanak* gibi sözcüklerde küçültme; *çingirak, viyak, ciyak* gibi sözcüklerde ise yansıma sözcükten tarz ve alet ismi yapma işlevlerinin bulunduğunu belirtir (Karaca, 2013: 36-37).

[-(A)K]: giyek ‘çadır palto, kıldan dokunan bir çeşit palto’, **saşak** ‘yamalı ve eski elbise; püskül, saçak’ adlarında görülür. Verdiğimiz örneklerde ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Karaca, fiilden isim yapan {-Ak} ekinin, *bıçak, oturak, binek* gibi sözcüklerde araç adı; *yatak, durak, tapınak* gibi sözcüklerde yer adı; *kesek, sürek, erek* gibi sözcüklerde ise eylem ürünü isim yapma işlevlerinin bulunduğunu belirtir (Karaca, 2013: 37-38).

[-al]: çokal ‘eskiden savaşta atlara giydirilen zırhlı örtü; savaşçıların giydiği zırh’ adında görülür. Çokal adında, ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Karaca, -Al ekinin, eklendiği fiil tabanının özelliğini taşıyan yeni sözcükler yapma işlevinin bulunduğunu ifade eder ve *kural, çatal, çökel* örneklerini verir (Karaca, 2013: 40-41).

+[CAK]: derincek ‘baş örtüsü’ (< derinç+cek), **kolçak** ‘kola geçirilen kılıf’, **könçek** ‘pantolon, şalvar; don, iç donu’, **künçek** ‘yaka, urba yakası’ adlarında görülür. Alet ve nesne adları yapar. Verilen örneklerde ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

+[CUK]: bürünçük ‘kadın baş örtüsü’ (< bürünç+cük), **dizçük** ‘dizcik, diz bağı, dizlik’, **qapçuq** ‘küçük çanta, kese, cüzdan’, **karuçuk** ‘kolluk, kol bağı, pazubent’, **könçük** ‘cep’, **üpürcük** ‘saçak, püskül’, **yançuk** ‘kese, torba’ adlarında görülür. Aslında küçültme eki olan ek, verilen örneklerde ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle

karşımıza çıkmaktadır. {+CAK} ve {+CUK} ekleriyle ilgili değerlendirmeler şu şekildedir:

Gabain, küçültme bildirdiğini söylediği bu eki +^oçak, +çäk şeklinde verir (Gabain, 2007: 43). Eraslan, +çak / +çek ve +çuk / +çük eklerini ayrı ekler olarak kabul eder. Araştırmacıya göre +çak / +çek, +ç ve +k eklerinden oluşmuş birleşik bir ektir ve küçültme anlamı verir; +çuk / +çük ise, +çu / +çü ve +ok / +ök unsurlarından oluşmuş birleşik bir ektir (Eraslan, 2012: 95-96). Erdal, +çAk ekinin, Eski Türkçedeki +ç ekinin +Ak ile genişletilmesi sonucu oluştuğu görüşündedir. Ancak araştırmacı bu ekin, Orta Farsça ve Soğdca küçültme eki olan +īcak ya da Orta Farsça küçültme eki +čak'ın ödünclemesi olabileceğini de vurgular. Erdal ayrıca +çU'dan küçültme eki +k ile genişlemiş ancak küçültme anlamı vermeyen başka bir +çUk eki verir ve yançuk adının bu ek ile ilgili olduğunu ifade eder (Erdal, 1991: 106-108).

Gülsevin, sıfat ve zarf görevinde adlar türeten +CAK ile küçültme anlamı veren ve alet ismi yapan +cUK ayrı ekler olarak verir (Gülsevin, 2007: 115-116).

-cek ve -cik şeklinde iki ayrı ek gösteren Banguoğlu'na göre -cik eki aslında küçültme anlamı veren bir çekim ekidir ancak aynı zamanda çeşitli adlar türeten verimli bir yapım eki de olmuştur. Araştırmacı ekin, hastalık adı, kişi adı, yer adı yapma işlevleri üzerinde durur (Banguoğlu, 2011: 164). -cek eki ise isim, sıfat, zarf görevinde sözcükler ve yer adları türeten bir ektir (Banguoğlu, 2011: 161-162).

Korkmaz, aslında küçültme eki olduğunu söylediği +cık / +cik ekinin türetimlik işlevini ek kalıplaşması olarak değerlendirir (Korkmaz, 2011: 42). Araştırmacının verdiği örneklerden ekin, bitki adı, hayvan adı, hastalık adı ve alet adı yapma işlevlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. +cAk ekinin ise, +cA “eşitlik eki + ok “pekiştirme edatı” şeklinde oluştuğunu; küçültme, sevgi ve tahsis işleviyle sıfat, zarf veya adlar türettiğini söyler (Korkmaz, 2014: 124).

Türk dilinde -cAk ekiyle ilgili müstakil bir çalışma yapan Hazar, çeşitli çalışmalarda fiilden isim yapan -cAk ekiyle türediği iddia edilen örnekleri sıraladıktan sonra, Türk dilinde fiilden isim yapan -cAk ekinin bulunmadığı, verilen örneklerin ise, ekin “l, m, n, r” sesleri üzerine geldiğine dikkat çekerek, ya -AcAk ekiyle türediği ya da isimden isim yapan +cAk ekiyle türediği sonucuna ulaşır. Araştırmacıya göre bu ek şu

şekillerde gelişmiş olabilir: F - (D)nç + ğAk, -ç + ğAk > -ç + øAk > -ç + Ak veya N +ça + ok > +cAk (Hazar, 2011: 144-148).

Erdal, -çUk (-çUg) şeklinde verdiği ekin araç adları türettiğini söyler (Erdal, 1991: 357-358).

[-ç]: arğaç ‘*elbise yırtmacı*’ adında görülür. Burada ‘Fiilden nesne adı yapma’ işlevindedir.

Karaca, fiili adlandırma ve terim yapma gibi işlevlerinin yanı sıra **-ç** ekinin fiilden araç adı yapma işlevine değinir ve *çekiç, üfleç, toplaç, imleç* örneklerini verir (Karaca, 2013: 75). **Arğaç** adı da bu örnek grubu içinde değerlendirilebilir.

[+ç]: kölgeç ‘*başına sarılan nesne; kadınların başlarına bağladıkları bez*’ adında görülür. Verilen örnekte, ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Addan ad türetme eki olarak pek işlek olmayan {+ç} ekiyle ilgili genellikle *ilginç, ortaç, araç, yamaç* ve *süreç* gibi örnekler verilmekte ve bu örneklerde “ilgi” işlevinin görüldüğü ifade edilmektedir (Karaca, 2013: 73). *Kölgeç* örneğinde ise yine addan ad türetmekte ancak bu sefer ilgi işlevinden ziyade “araç ya da nesne” işlevi görülmektedir.

[+çe]: ökçe ‘*ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek kısmı*’ adında görülür. Verilen örnekte, ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Bir türetim eki olup olmadığı konusunda çeşitli tartışmaların bulunduğu (bkz. Gökdayı-Sebzecioğlu, 2006) {+cA} ekinin, yer adı, hastalık adı, alet adı, hayvan adı, yiyecek adı ve oyun adı yapma gibi çeşitli işlevleri mevcuttur. **Ökçe** adında, aslında bir ‘organ adı yapma’ işlevi görülmektedir. Kelimenin, ‘*ayak giyimlerinin topuğa rastlayan yüksek kısımları*’nı ifade etmesi, sonradan kazandığı bir anlamdır; asıl ve ilk anlamı ise ‘*vücutta, ayak ile bacağın birleştiği çıkıntılı kısım*’dır.

[+dak]: bagırdak ‘*kadın göğüslüğü*’, **yarındak** ‘*Türk sırimı, kayış*’ adlarında görülür. Verilen örneklerde, ‘Addan nesne adı yapma’ işlevi görülmektedir.

Banguoğlu ekin, isimden fiil yapan **-de** eki ile fiilden isim yapan **-ik** ekinin birleşmesiyle oluştuğunu ve *kıkırdak, fııldak, şakırdak* gibi yansılama adları oluşturduğunu söyler (Banguoğlu, 2011: 167). Zülfikar iki farklı {-dak} / {-dek} eki

verir. Bunlardan birincisi yansıma sözcüklere eklenerek fııldak, kıkırdak gibi kavram ve nesne adları türetir. İkinci {-dek} eki ise daha çok halk ağzından örnekleri bulunan isimden isim yapım ekidir. Araştırmacı her iki ekin de isimden fiil yapan +de eki ile fiilden isim yapan -k ekinin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedir. Ayrıca, bu ekle kurulan bingıldak, çekirdek, kıkırdak gibi kalıplaşmış örneklerin de bulunduğunu ifade eder (Zülfikar, 2011: 77-78).

Ekin bagırdak ve yarındak adlarındaki işlevi, yukarıda adı geçen araştırmacıların ifade ettiği işlevlerin haricinde (belki de üçüncü) bir işlevdir.

{+dUrUK}: közüdürük ‘gözün üzerine konulan göz örtüsü, hayvanların etrafi görmemek için gözlerine takılan kapak; gözlük’, **sakalduruk** ‘külahın başta durması ve yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten örülmüş bir kaytan; çene bağı’, **tizildürük** ‘ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar’, **yağalduruk** ‘kepenegın omuzlarına dikilen, tipi ve yağmurdan korunmak için başa örtülen keçe parçası’ adlarında görülür. Verilen örneklerde, ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmakta ve eklendiği isme ‘tutan’ anlamını vermektedir.

Erdal, Osm. burunduruk ~ Osm. burunduk ~ ET buruntuk ‘nose rope’, Osm. oğulduruk ~ CC ovuldux ‘womb’ örneklerini de vererek, insan ve hayvan organ adlarından, bunlarla bağlantılı yeni adlar türeten +dUrXk ekinin, çok erken bir tarihte +dUk ekinden geliştiğini ifade eder (Erdal, 1991: 104).

Hazar’a göre bu ek, ‘organ adı yapan, organın küçük ve tek olduğunu ifade eden +(1)n’ eki ile ‘tutan’ anlamı ifade eden +dur-uk biçimindeki eke dayanır (Hazar, 2002: 2).

{+enek}: közenek ‘yaşmak, eskiden kadınların yüzlerine örttüdükleri örtü’ adında görülür. Közenek adında ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Hem isim hem de fiil köklerine gelebilen -AnAk, birleşik bir ektir¹⁰. Fiilden isim türettiğinde “süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma” gibi görevlerde adlar türetir. İsimden isim yapma eki olarak ise örneği çok fazla değildir. Karaca,

¹⁰ Hatipoğlu, -anak (-enek) ekinin, fiilden isim yapan –a eki ile –nak parçasının birleşmesiyle oluştuğunu söyler (Hatipoğlu, 1974: 30)

{+AnAk} ekiyle ilgili *gözenek* ve '*üzerinde bol fındık bulunan*' anlamına gelen *çotanak* örneklerini verir (Karaca, 2013: 271).

Özellikle *çotanak* örneğine baktığımızda ve bir analogi yaptığımızda *gözenek* kelimesinin anlamı ve ekin işlevi daha belirgin hale gelmektedir. *Çotanak* kelimesinin Türkçe sözlükteki anlamı '*üzerinde birçok fındık bulunan dal; üzerinde ikiden fazla fındık bulunan dal*'dır (www.tdk.gov.tr; erişim tarihi: 15.09.2017). Kelime *çot* '*ağaç dalı; çok sık; ağaç dallarının gövdeye bittiği yer*' + AnAk şeklinde oluşmuştur. {+AnAk} ekinin burada '*eklendiği sözcükte ifade edilen varlık, kavram ya da nesneden bolca bulunma*' anlamını verdiği anlaşılmaktadır.

Gözenek kelimesinin kökü olan *göz* kelimesinin anlamlarından biri ise '*delik, boşluk*'tur (www.tdk.gov.tr; erişim tarihi: 15.09.2017). Bir kıyafet adı olarak *gözenek* gözleri de kapatacak şekilde örtülen bir yüz örtüsüdür. Mantık gereği bu örtünün delikli olması gerekir ki onu kullanan kişi önünü görebilsin. İşte *gözenek* kelimesine '*delikli, boşluklu*' anlamını veren {+AnAk} ekidir. Demek ki {+AnAk} eki, '*eklendiği sözcükte ifade edilen varlık, kavram ya da nesneden bolca bulunma*' anlamı vermektedir.

[-ersük]: ilersük '*şalvar uçkuru*' adında görülür. Burada, 'Eylemden nesne adı yapma' işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Ekin, {-Ar} fiilden isim yapım eki ile {+sUK} isimden isim yapım ekinin birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir ek olduğu açıktır. Erdal'ın, +sOk ekinin -Ar fiilimsisine eklenebilmesine yönelik kaydı da bu fikrimizi güçlendirmektedir.

[-esi]: keyesi '*giysi*' adında görülür. Verilen örnekte, 'Eylemden nesne adı yapma' işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Korkmaz'a göre Türkçenin Oğuz-Kıpçak ve Türkmen kollarına ait olan ek, aşınma ve yıpranmaya uğramış eski bir gelecek zaman gereklilik isim-fiil eki olan **-gA** ve fiilden gereklilik-dilek ve gelecek zaman görevlerinde isim-fiiller türeten **-sIg** eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Korkmaz, 2005: 145-148).

Ağca'ya göre de bu ek **-gA(y)** ve **-sUg** eklerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Buddhist Türk çevreye ait metinlerde -gA(y)sUg, ilk İslami Türkçe metinlerde -gAsI, -AsI, -AsU, Harezmi-Altın Ordu sahası metinlerinde -AsI, -AsU, -gAsI, -AsUg, Kıpçak ve Oğuz metinlerinde -AsI şekillerinde karşımıza çıkan ek (Ağca, 2010: 233),

gAsUg / -gA(y)sUg > -AsUg / -AsU > -gAsI > -AsI / -sI şeklinde bir değişim / gelişim seyretmiştir (Ağca, 2010: 248).

[+ge]: tizge ‘*çorap bağı*’ adında görülür. Tizge adında, ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Karaca, isimden isim yapan **+GA** ekinin, ‘o ismi tasvir’e dayalı sözlüksel birimler yaptığını ifade eder ve *genelge, özge, öfke, omurga, başka, imge* örneklerini verir (Karaca, 2013: 113-114).

{-GIç}: **baskıç** ‘*pabuç, ayakkabı*’, **saraguç** ‘*kadın yaşmağı*’ adlarında görülür. Eklendiği fiilde ifade edilen iş, oluş ya da hareketten etkilenen nesne adları yapar. *Baskıç* kelimesi, ekin bu işlevini göstermesi bakımından daha tipik bir örnektir. Zira, kelimenin kökü *bas-* fiilidir ve bu işten etkilenen nesne ise *baskıç* yani ‘ayakkabı’dır. Dolayısıyla verilen örneklerde, ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Erdal’a göre en yaygın işlevi alet adları türetme olan bu ekin asıl şekli –gUç’tur ve **-gU + (X)ç** şeklinde oluşmuş bir birleşiktir. Başka kıyafet adlarında da gördüğümüz (örneğin *bürünçük*) –çUk, –gUç ekinin metatezli şeklidir (Erdal, 1991: 357-358-359).

Gülsevin, eki **-guç** şeklinde verir ve Eski Anadolu Türkçesinde alet ismi ve sıfat görevinde sözcükler türettiğini ifade eder (Gülsevin, 2007: 134).

Banguoğlu, aygıt adları (*süzgüç, tepkiç, çalgıç, oturguç, baskıç* vb.) ve berkitme sıfatları (*bilgiç, dalgıç, yüzgüç, sorguç* vb.) türettiğini söylediği eki **-giç** şeklinde verir (Banguoğlu, 2011: 242).

{-GU}: **çulgaw** ‘*tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası*’, **şulgu** ‘*dolak, sargı*’, **keğgü** ‘*giyecek, elbise*’, **yağku** ‘*yağmurluk*’ adlarında görülür. Genellikle “yapanı, yapılanı ya da yapma işini” karşılayan isimler yapar (Karaca, 2013: 118). Eşya adı, alet adı (*burgu*), araç adı, nesne adı ve soyut adlar (*sevgi*) türeten {-GU} eki, Eski Türkçeden beri varlığını bildiğimiz bir ektir. Verilen örneklerde, ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain’in tespitlerine göre fail ismi (*urungu ‘savaşçı*’), soyut isimler (*belgü ‘işaret*’), alet isimleri (*bıçgu ‘bıçak*’) ve sıfatlar yapar (Gabain, 2007: 52). Tekin, eki {-

gU} şeklinde verir ve eylem ve eyleyici adları türettiğini belirtir (Tekin, 2003: 90). Eraslan, eki altbiçimcikleriyle birlikte **-ğ/-gi, -kı/-ki** şeklinde verir ve Eski Uygur Türkçesinde seyrek kullanılan bir ek olduğunu belirtir (Eraslan, 2012: 105). Erdal, -ki eki ile birlikte düşündüğü **-gI** ekinin geçişli ve geçişsiz fiillerden isim ve sıfatlar türettiğini ifade eder (Erdal, 1991: 320).

Gülsevin, ekin ünlüsünün yuvarlak olduğunu ve isim yapımında kullanıldığını söyledikten sonra *kayğu, yanku, yigü, sevgü, yarğu* örneklerini verir (Gülsevin, 2007: 134).

Banguoğlu; aygıt adları, yoğun ve yalın adlar yaptığını belirttiği eki **-gi** şeklinde verir ve fiilden yalın adlar yaparken özel bir işleğinin olduğunu belirtir (sevgi, saygı, bilgi, görgü, duygu, sezgi, sorgu vb.). Ayrıca Türkiye Türkçesinde terim oluşturma yolunda bu ekten çok sıkça yararlanıldığını da ifade eder (Banguoğlu, 2011: 241).

[-gülük]: abıngülük ‘örtü, örten şey’, **keğgülük** ‘giyecek’ adlarında görülür. Verilen örneklerde, ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmakta ve eklendiği fiile ‘için; bir şey için’ anlamı vermetedir.

[-gülük] eki, fiilden ad yapan {-GU} eki ile addan ad yapan {+IUK} ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir.

[-(I/U)G} ~ {-I/U}: artığ kadın mintanı, göğüslük, bağ ‘bağ, bez, sargı, baş bağı’, **çeki** ‘kadın baş örtüsü’, **kırgag** ‘elbisenin yanı, kenarı’, **örtü~örtüğ** ‘örtü’, **yama** ‘yama’ (< *ya-ma) adlarında görülür. ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain, eki **-oğ / -oğ** şeklinde verir, eklendiği eylemlere çeşitli anlamlar verdiğini ifade ettikten sonra ekin işlevlerini yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şey, aktif isim ve diğerleri şeklinde sınıflandırır (Gabain, 2007: 51). Tekin, eylem sonucunu bildiren isimler türettiğini ifade etmiştir (Tekin, 2003: 89). Eraslan, yaygın kullanışı olan ve çeşitli ifadeler kazandıran fiilden isim yapma eki olduğunu söyledikten sonra Ş. Tekin’in fiilin gösterdiği hareketin neticesini, daha çok aktif olarak ifade ettiği görüşünü nakletmiştir (Eraslan, 2012: 105). Türklerin kullandığı yazı sistemlerinden kaynaklanan bazı nedenlerle -Ok ~ -Uk ekinden ayırt etmenin çok kolay olmadığını belirten Erdal, ekin geçişsiz eylemlerin öznesine, geçişli eylemlerin ise nesnesine işaret ettiğini ifade

etmiştir. Araştırmacıya göre ek, yer adı, alet adı, hareket adı ve soyut ad türetme işlevlerine sahiptir (Erdal, 1991: 172).

Gülsevin, Eski Türkçedeki -(I)G ekinin ünsüzünün Eski Anadolu Türkçesinde eriyip kaybolduğundan bu ekle türeyen şekillerin g'siz kaldığını ancak tek ünlüden ibaret *bağ* ve *ög* gibi bazı kelimelerde bu g'nin saklandığını belirtmiştir (Gülsevin, 2007: 134).

Banguoğlu, çok eski ve yaygın bir sıfatfiil eki olduğu anlaşılan **-ig** ekinin daha Eski Türkçe döneminde damak sesini tek tük düşürdüğünü, Batı Türkçesinde ise erkenden sıfatfiil işlevini ve damak sesini kaybettiğini, fiilden adlar ve sıfatlar yapan bir ek olarak canlılığını koruduğunu söylemiştir. Araştırmacıya göre bu ek çoğunlukla tek heceli tabanlara gelir ve kılışın ürününü ifade eder (Banguoğlu, 2011: 244-245).

[-ır]: çadır 'kadın giyimi; çarşaf', **çağsır** *diz kapağına kadar olan kısmı bol, dizden itibaren daralan ya da sadece dize kadar uzanan pantolon (< çak-ış-ır), geyilür* 'giyecek, elbise' adlarında görülür. 'Eylemden nesne adı yapma' işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Salman, geniş zaman sıfatfiil eki olduğunu söylediği bu ekin, daha çok alet ve eşya isimleri ile soyut kavramları ifade eden kelimeler türettiğini söyler. Araştırmacı, zaman niteliğini kaybederek kalıplaşmış kelimelerde de bu ekin bulunabileceğini ifade eder ve *obur, değer, yaşar, çukur, çadır* örneklerini verir (Salman, 2003: 200-201).

{-(U)K}: aşuk/yaşuk 'demir başlık, tulga', **bürük** 'torba, şalvar vb. şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip; çarşaf; baş örtüsü', **çaruk** 'çarık, işlenmemiş sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle sıkıca bağlanan ayakkabı', **dutuğ** 'perde, örtü, peçe', **eşük** 'bürgü, örtü; üste giyilen, bürünülen her nesne', **ilük** 'ilik', **karşag** 'elbisenin bir karışık parçası', **kedük** 'tulganın altına giyilen tüyden yapılmış takke; kepenek, yağmurluk; elbise, giyecek', **köşik** 'yüz örtüsü; örtü', **kudurgag** kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri, **kurşag** 'kuşak', **kübik~küpik** hırka; bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme; seyrek dikiş, kaba dikiş, **oprak** 'eskimiş, yıpranmış; elbise', **şaruğ** 'sarık', **tolak** 'sargı, dolak; çift sürerken çiftçilerin ayaklarına doladıkları yün sargı; boyun atkısı, şal, tülbent, yazma', **uyuk** 'çizme', **üçük** samur teğın gibi hayvanların derisinden yapılan kürk (< iç-ik), **ürpek** 'saçak, püskül', **yabuğ**

'baş örtüsü; atın sırtına vurulan çul' adlarında görülür. 'Eylemden nesne adı yapma' işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Eklendiği fiilin yapıpı tamamlanmasıyla ortaya çıkmış yeni sözlüksel birimleri anlatır (Karaca, 2013: 148).

Gabain eki **-k, -k, -uk, -ük** şeklinde vererek bu ekle türetilen isimlerin bazan edilgenlik bazan da yapılan işin sonucunu bildirme işlevinin bulunduğunu belirtir. Ancak en çok sıfat olarak kullanıldığını ifade eder (Gabain, 2007: 54). Tekin eki, eylem sonucu adlar ve nitelik bildiren sözcükler türeten bir ek olarak tanımlar (Tekin, 2003: 90). Eraslan da eki **-k, -k, -uk, -ük** şeklinde verir ve daha ziyade sıfat mahiyetinde isimler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler (Eraslan, 2012: 106). Erdal'a göre **-(O)k** geçişli eylemlerden türetildiğinde nesne, geçişsiz eylemlerden türetildiğinde ise özne görevinde kullanılabilen isim ve sıfatlar türeten bir ektir (Erdal, 1991: 224).

Gülsevin eki **-(U)k** şeklinde kaydetmiştir. Araştırmacıya göre Eski Anadolu Türkçesindeki örneklerinde ünlüsü devamlı yuvarlak olan ve hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelebilen ek, her durumda, edilgen çatıda **-mİş** ekinin fonksiyonunda isim ve sıfatlar türetir (Gülsevin, 2007: 136).

Banguoğlu'na göre **-ik**, eski ve çok yaygın bir geçmiş sıfat-fiili şeklidir. Ancak günümüzde bu işlevini kaybetmiş, çoğu zaman fiilden edilgen anlamlı sıfatlar yapar olmuştur. Araştırmacı, ekin sıfat, aygıt adı ve organ adı yapma işlevlerinin üzerinde durmuştur (Banguoğlu, 2011: 248-249).

[-ka]: soyka 'padişahın bir kimseyi taltif için kendi sırtından soyunup başkasına giydirdiği kaftan; elbise' adında görülür. Eylemden sıfat, soyut ve somut adlar türetir. Türetildiği fiildeki hareketi yapanı veya harekete maruz kalanı ifade eden adlar türetir (Karaca, 2013: 114). Bu örnekte 'Eylemden nesne adı yapma' işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain, seyrek bir ek olduğu değerlendirilmesinde bulunmuş ve *bilgä, kısga* örneklerini vermiştir (Gabain, 2007: 51).

Erdal'a göre geçişli ve geçişsiz eylemlerden fail adı, geçişli eylemlerden ise nesne adı türeten **-gA** ekiyle türemiş olan *bilge, tamga, kısga* gibi sözcükler, ekin eskiliğinin kanıtıdır (Erdal, 1991: 376).

Eski Türkçe metinlerde de varlığını bildiğimiz ek, Banguoğlu'na göre daha eski bir -ga-g birleşiminden gelmiştir ve çoğunlukla aygıt, organ, hayvan, bitki ve yemek adları yapar (Banguoğlu, 2011: 238).

{+lek}: **kepenek** 'yünün dövülmesiyle elde edilen keçeden yapılan, genellikle çobanların giydiği, yağmurdan ve soğuktan koruyan dış giyim', **könglek** 'gömlek' adlarında görülür. Verilen örneklerde 'Addan nesne adı yapma' işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Kepenek adındaki {+nek}, {+lek} ekinin fonetik varyantıdır.

{+IİK}: **ayaklık** 'ayak zırhı', **başlık** 'başı korumak için giyilen şapka', **butluk** 'kemikle kaplanarak yapılan ve vücudun belden aşağısını korumaya yarayan zır', **eliglik** 'eldiven; ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen, eldiven biçiminde, tahtadan yapılan bir araç', **eşselik** 'kadınların omuz atkısı, arkalık', **eşelik** 'ökçe', **içlik** 'içlik; kışın esvab altına giyilen pamuklu yelek', **izlik** 'çarık', **köllük** 'bileklik', yağlık 'mendil, baş örtüsü', **kögüzluq** 'göğüs koruyucu; göğüs için bir nevi giysi', **suluk** 'sarık, mendil vb.', **terlik** 'teri emmek için eyerin altına konan örtü; gömlek; üste ince elbise', **yağmurluk** 'yünden sıkı dokunmuş yağmur geçirmeyen bir tür giysi, yağmurluk', **yaşalık** 'yaka; yaka yapılmaya uygun', **yanlık** 'çoban çantası', **yüzlük** 'örtü; elbisenin yüzü; kumaş' adlarında görülür. Türkçenin yaygın ad türetim eklerinden biri olan {+IİK} eki, verilen örneklerde, 'Addan nesne adı yapma' işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Soyut ve somut adlar, yer adları, eşya adları vb. türeten +IİK eki, Türkçenin en işlek eklerinden biridir. Tezimizin bağlamı içerisinde azımsanmayacak sayıda ad türeterek bu işlekliliğini kıyafet adlarında da göstermiştir.

İsimden isim yapan {+IİK} ekiyle ilgili çalışmalarda genellikle soyut ve somut adlar, eşya adları, yer adları, sıfat görevinde kullanılan adlar, zaman bildiren sıfatlar, belirli bir devreyi gösteren adlar, meslek adları, bir maddenin ne için uygun olduğunu gösteren sıfatlar, bitki adları, rütbe ve makam adları vb. türetme işlevleri üzerinde durulmuştur (Gabain, 2007: 44; Eraslan, 2012: 100; Erdal, 1991: 121-131; Gülsevin, 2007: 117-118; Zülfikar, 2011: 110-112; Banguoğlu, 2011: 193-196; Karaoğlu, 2016: 534-535).

{-(I)m}: **mükim** ~ **mükin** *kadın pabucu*, **kedim** ‘*giyecek*’, **örüm** *elbise*, **siyırım** ‘*beyaz kayış*’, **tonam** ‘*elbise*’ adlarında görülür. Eklendiği fiilin ürünü olan yer adı (uçurum), eşya adı, kıyafet adı (giyim, tonam), yiyecek (yem) adı vb. türetir. Verilen örneklerde, ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain eki **-^om** şeklinde göstererek talım ‘*yağma*’, kâdim ‘*giyim, elbise*’, tuğum ‘*doğuş*’, istâm ‘*istek, arzu*’ örneklerini verir (Gabain, 2007:52). Eraslan da eki **-m** şeklinde gösterir ve soyut, somut isimler türetmede yaygın bir ek olduğunu belirtir (Eraslan, 2012: 106). Erdal, daha çok iki heceli sözcükler türettiğini söylediği bu eki **(X)m** şeklinde verir ve üç temel işlevinin olduğunu söyler. Bunları; hareket adı türetme, geçişsiz eylemlerden özne, geçişli eylemlerden ise nesne görevinde adlar türetme, nicelik belirten adlar türetme şeklinde ifade eder (Erdal, 1991: 291).

Gülsevin, eki **{-(I)m}** şeklinde vererek Eski Anadolu Türkçesinde genellikle bir defada veya bir hamlede yapılan işleri gösteren ve ünlü uyumuna uyan bir ek olduğunu söylemiştir (Gülsevin, 2007: 135).

Banguoğlu, **-im** ekini, Eski Türkçeden beri fiilden yalın adlar yapan canlı bir ek olarak niteler ve ekin birden ve bir defada ya da aralıklı meydana gelen kılışları, bunların ölçülerini ve zamanlarını karşılayan kelimeler türettiğini ifade eder. Araştırmacıya göre bu ekle türetilen kelimelerin çok az bir kısmı sıfat görevinde kullanılmaktadır (Banguoğlu, 2011: 252-254).

{-mA}: **çalma** ‘*sarık*’, **çekme** ‘*çizme*’, **dolaşma** ‘*ayakkabı veya çizme bağı*’, **salma** ‘*sarık, baş örtüsü, yazma; kolun yeninden sarkan kumaş parçası*’, **tizme** ‘*şalvar uçurluğu*’, **tolama** ‘*kuşak; sarık, baş örtüsü; eteklik, önlük*’, **tügme** ‘*düğme*’, **yalma** ‘*kaftan*’ adlarında görülür. Aslında bir mastar eki olarak bilinen **{-mA}** eki, verilen örneklerde kalıcı adlar türeterek ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain, **-ma**, **-mä** şeklinde verdiği ekin seyrek bir ek olduğunu ve daha çok sıfat türettiğini ifade eder (Gabain, 2007: 53). Erdal, çoğunlukla basit, zaman zaman da türemiş eylemlere gelen bir ek olduğunu ifade eder. Araştırmacıya göre türeyen bu isimler, geçişsiz eylemlerin öznesine, geçişli eylemlerin ise nesnesine işaret eder (Erdal, 1991: 316). Eraslan da seyrek bir ek olduğunu ifade eder, ayrıca soyut ve somut isimler türettiğini söyler (Eraslan, 2012: 107).

Gülsevin, aslında mastar eki olduğunu ancak kalıcı isimler de yaptığını ifade eder (Gülsevin, 2007: 136).

Banguoğlu, öncekilerin aksine iki ayrı {-mA} eki düşünür. Araştırmacıya göre bunlardan birincisi mastar eki olarak bildiğimiz {-mA} ekidir ki bu ekle türetilen sözcüklere “me adları” adını verir. “-me sıfatları” adını verdiği sözcükleri türeten diğer ek ise sıfatfiil anlatımındadır ve Eski Türkçeden beri kullanılmagelmıştır (Banguoğlu, 2011: 264-265). Korkmaz, ekin asıl işlevinin hareket ifade etmeyen iş isimleri türetmek olduğunu ancak ek kalıplaşması yoluyla adi isimler de türetebileceğini söyler (Korkmaz, 2011: 55).

[-maç]: durmaç ‘ipekli kumaş, şal’, **yırtmaç** ‘eski kaftanların eteğindeki mahsus yapılan yırtık gibi dikilmemiş mahal’ adlarında görülür. Verilen örneklerde ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Erdal, ekin çoğunlukla “yemek adı yapma” işleviyle karşımıza çıktığı görüşündedir. Araştırmacıya göre -mAç eki, -mA eki ve aş sözcüğünün birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir (Erdal, 1991: 319).

Banguoğlu’na göre de ek birleşik bir ektir. Ancak araştırmacı, bir ek ve bir kelimenin birleşmesiyle değil, -mA eki ile +eç küçültme ekinin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedir. “Aygıt adı yapma”, “yer adı yapma” ve “sıfat yapma”, ekin işlevlerinden birkaçıdır. Banguoğlu, tereddütlü olmakla birlikte, yemek adı yapan –mAç eki ile yukarıda işlevlerini saydığımız -mAç ekinin birbirinden farklı ekler olabileceğini de ifade eder (Banguoğlu, 2011: 268).

Ercilasun {-maç}/{-meç} ekini incelediği makalesinde, eki etimolojik olarak iki farklı kaynağa bağlar, yani iki farklı {-maç}/{-meç} eki düşünür. Bunlardan birincisi “-ma eki + aş sözcüğü”nden gelen ve yemek adı yapma işleviyle karşımıza çıkan {-maç}/{-meç}, diğeri ise “-maca” ekinin gelen ve yapılan işi ya da işten etkilenen nesneyi anlatan -{-maç}/{-meç} (Ercilasun, 2012: 83-88). Kıyafet adı yapımında karşımıza çıkan {-maç} ekinin, -ma+ca birleşiminden gelen ayrı bir birleşik olduğu açıktır.

[-mAK]: başmak ‘pabuç’, **bogmak** ‘gömlek düğmesi’, **kiymek** ‘elbise; uzun kadın gömleği’, **köküzmäk** ‘önlük, ceket’, **yaşmağ** ‘baş örtüsü’ adlarında görülür.

Türkçede fiillerin adlandırılmasında en sık kullanılan ek olan {-mAK} eki, verilen örneklerde, ‘Eylemden kalıcı nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain ekin, soyut ve diğer isimler türettiğini belirtmiştir (Gabain, 2007: 53). Eraslan eki, “özel ifadeli yapım ekleri” başlığı altında verir ve fiilden hareket isimleri türeten bir yapım eki olduğunu söyler. Ayrıca, bu eki alan bazı isimlerin kalıplaşarak kalıcı isimler haline gelebileceğini de ekler (Eraslan, 2012: 117).

Gülsevin -mAK ekinin Eski Anadolu Türkçesinin en işlek mastar eki olduğunu ifade eder (Gülsevin, 2007: 122)

Banguoğlu, -mek ekinin Eski Türkçeden beri kılış adları ve adfiiller türeten canlı bir ek olduğunu ifade eder. Araştırmacıya göre ekin, yemek adı (kaymak), organ adı (uvmak), aygıt adı (tokmak), giysi adı (paşmak), akarsu adı (ırmak) yapma işlevleri de vardır. Ancak bunlar bir hayli eskidir (Banguoğlu, 2011: 269-270). Korkmaz, ekin kalıcı adlar türetme işlevini “ek kalıplaşması” olarak değerlendirir. Normalde hareket isimleri türeten bu ek, kalıplaşmaya uğradığında hareket gösterme niteliğini kaybederek, doğrudan doğruya somut veya soyut nesne adları türetir (Korkmaz, 2011: 55).

[+mek]: köküzmäk ‘önlük, ceket’ adında görülür. İsme gelen bir ektir. {-mAK} ekiyle karıştırmamak gerekir. Eklendiği isme ‘gibi, yakınlık’ anlamları katar (Bkz. Kaçalın, 2017: 598-604). Köküzmäk adında ‘yakınlık’ anlamının daha ağır bastığı görülmektedir.

{-mAn}: çekmen ‘çobanların giydiği, çuldan yapılmış, bir çeşit yağmurluk, cepken’, **sokman** ‘mes üzerine giyilen deri bot veya çizme’ adlarında görülür. Verilen örneklerde, ‘Eylemden işi, hareketi anlatan nesne adı yapma’ işlevi görülmektedir.

{mAn} ekiyle ilgili ayrıntılı bir çalışma yapan Şahin, Türk dilinde, biri addan ad yapan, diğeri ise fiilden ad yapan olmak üzere iki farklı {mAn} eki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmacı, ekin işlevleri ve kökeni konularına da eğilmiş; fiilden ad yapan -mAn ekinin “...ıcı, ...an anlamı veren sıfatlar yapma” ve “iş, hareketi, olayı anlatan isim ve sıfatlar yapma” işlevlerinin bulunduğunu tespit edip örneklendirmiştir. Bizim derlediğimiz kıyafet adları içerisinde de bulunan ve ‘bir tür uzun çizme’ anlamına gelen **sokman** adının da ekin ikinci işleviyle ilgili olduğunu kaydetmiştir (Şahin, 2015: 61).

Ekin aynı işlevi, *çekmen* adında da görülmektedir. ‘Çobanların giydiği, çuldan yapılmış, bir çeşit yağmurluk’ anlamıyla kullanılan çekmen adının asıl anlamı ‘çekip

basamak yoluyla elde edilen bir tür dokuma'dır (Äsâmiddinâva, 1981: 22). Kıyafet anlamını ise sonradan kazanmıştır. Dolayısıyla kelimenin asıl anlamında yine “hareketi, işi anlatan ad yapma” işlevi açık bir şekilde görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde eklerin işlevlerini inceleyen Karaca, fiilden isim yapan -mAn ekinin, eklendiği fiili iş ve meslek edinmiş kişileri anlatan isimler yaptığını ifade eder (Karaca, 2013: 187). Ekin kıyafet adlarındaki kullanımını, bu işlevi ile ilgili değildir.

[+n]: **koyun** ‘*elbisenin içi, koyunu, koltuğa doğru kısmı*’ adında görülür. Koyun adında, ‘Addan nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Bu ek, Eski Türkçe döneminde kullanılan vasıta hali ekidir. Ancak zamanla bu işlevini kaybetmiş, eklendiği sözcüklerle kalıplaşarak özellikle zarf görevinde kullanılan sözcükler türetmiştir.

Gabain, vasıta ekinin Eski Uygur Türkçesi n ağzında +an / +än, yuvarlak ünlülerden sonra yer yer +un / +ün şeklinde olduğunu ayrıca yazıtlarda ünlüsüz kullanıldığını belirtir (Gabain, 2007: 64). Tekin, ekin işlevleri üzerinde durarak, eylem aracını bildirme, eylemin kiminle birlikte işlendiğini bildirme, eylemin işlenme tarzını bildirme, eylemin işlendiği zamanı bildirme işlevlerinin bulunduğunu ve bağlaç görevinde kullanıldığını ifade eder (Tekin, 2003: 116-118). Eraslan, vasıta hal ekinin işlevlerini sayar ve Orta Türkçe döneminden sonra bu işlevlerini kaybederek bazı sözcüklerle kalıplaştığını belirtir (Eraslan, 2012: 154-157).

Çağatay, “Uygurca ve Osmanlıcada İnrümental -n” başlıklı makalesinde, ekin vasıta işlevini kaybedip eklendiği sözcükle kalıplaşması durumunu, belirtme hal eki +n ile karışmasına bağlar (Çağatay, 1943: 93). Korkmaz ise bu kalıplaşmada etkili olan unsurlara, belirtme ekiyle karışmasının yanı sıra, vasıta işlevinin başka ek ve edatlarla karşılanması ve vasıta ekindeki kalıplaşma eğilimini de ekler (Korkmaz, 2011: 19).

Banguoğlu, biri vurgusuz, diğeri vurgulu iki farklı -in eki verir. Bunlardan vurgusuz olan -in eki vasıta ekidir ki genellikle zarf niteliğinde kelimeler kurar. Sıfat ve

ad görevinde kelimeler kuran –in eki ise bir öncekinden farklı olarak vurguludur ve bunlarda eski bir küçültme, berkitme anlamı sezilir¹¹ (Banguoğlu, 2011: 180-181).

{-(I/U)ş}: **kağış** ‘kesilen hayvanların derisinden dilinerek yapılan kayış’, **körüş** ‘örtü, peçe’ adlarında görülür. Aslında mastar eki olan {-(I)ş} eki, verilen örneklerde, ‘Eylemden kalıcı nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain ve Tekin, eki eylemden ad türeten ekler arasında vermiş, ancak işleviyle ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır (Gabain, 2007: 55; Tekin, 2003: 93). Eraslan, fiilin neticesini bildiren soyut isimler teşkil eden fiilden isim yapma eki olduğunu söylemektedir (Eraslan, 2012: 108). Erdal, Türkçenin en eski örneklerinden bugüne kadar en işlek eklerden biri olan -iş ekinin soyut ve somut adlar ile hareket adları türettiğini söylemiştir (Erdal, 1991: 262-275).

Gülsevin -İş ekinin aslında mastar eki olduğunu, Eski Anadolu Türkçesinde bazı örneklerde kalıcı isimler de yaptığını -ş ekinin ise geçişsiz fiillere gelerek bir işte çift olmayı gösterdiğini ifade etmektedir (Gülsevin, 2007: 135-136). Banguoğlu, dilimizde adfiil eklerinden biri olan -iş ekinin, kılışın tarzını ifade etmekle birlikte asıl olarak soyut ya da somut kılış adları, seyrek olarak da sıfat görevinde kullanılan adlar türettiğini söyler (Banguoğlu, 2011: 261). Korkmaz, esas itibariyle fiilden hareket ve iş isimleri yapan bu ekin, kalıplaşma yoluyla bu işlevini kaybettiğini daha çok soyut kavram ifade eden birtakım nesne isimleri türettiğini söyler (Korkmaz, 2011: 55-56).

[-ün]: **süyün** ‘etek’ adında görülür. Verilen örnekte, ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain, Eski Türkçede seyrek görülen bu ekin zaman zaman da sıfat yaptığını belirtir (Gabain, 2007: 54). Tekin, eylem sonucu adlar türettiğini ifade eder (Tekin, 2003: 92). Eraslan, seyrek olarak kullanılan ve sıfat mahiyetinde isimler de teşkil eden fiilden isim yapma eki olduğunu söyler (Eraslan, 2012: 107). Erdal, isim ve sıfatlar türettiğini söylediği ekin geçişsiz fiillerin öznesine, geçişli fiillerin ise nesnesine işaret ettiğini ifade eder (Erdal, 1991: 300).

¹¹ Banguoğlu, ‘göğüs’ anlamını verdiği **koyun** kelimesini vurgusuz -in ekiyle kurulmuş sözcükler arasında verir. Buradan, araştırmacının, kelimenin bünyesindeki +n ekinin vasita eki olmadığını düşündüğü anlaşılıyor.

Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde geçişli ve geçişsiz fiillere gelebilen bir isim yapım eki olduğunu belirtir (Gülsevin, 2007: 135). Banguoğlu, eski ve oldukça verimli olduğunu söylediği -in ekinin, kılışın ürününü gösteren adlar türettiğini söyler. Ayrıca Banguoğlu, ekin kökeniyle ilgili çok net olmayan iki farklı görüş belirtir: Bunlardan birincisi ekin, damak sesi düşmesiyle -gin ekinden geldiği görüşü (satkun > satın, saygın > sayın), diğeri ise, m>n değişimi ile -im ekinden geldiği görüşüdür (yalın = yalın, düğün = düğüm) (Banguoğlu, 2011: 255-256).

[-taç]: yaptaç ‘*çobanların yağmur ve karda giydikleri küçük keçe*’ adında görülür. Yaptaç adında, ‘Fiilden nesne adı yapma’ işlevi görülmektedir.

Bu ek aslında, Eski Türkçe döneminden beri varlığını bildiğimiz, gelecek zaman eki ve sıfatfiil eki olan -**tAçI** ekidir. Özellikle sıfatfiillerde kalıcı isim yapma işlevi, Türk dilinin tarihî ve yaşayan lehçelerinde sıkça görülen bir durumdur. [-**tAçI**] ekini, kalıcı isim yapma işlevinde bir sıfatfiil eki, yaptaç adını ise, sıfatfiil ekiyle türemiş kalıcı bir isim olarak değerlendirmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

[-üt]: kedhüt ‘*çamaşır; giyecek; gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise*’ adlarında görülür. Verilen örnekte, ‘Eylemden nesne adı yapma’ işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Gabain, eki -**°t** şekliyle eylemden ad türeten ekler arasında vermiş, ancak işleviyle ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır (Gabain, 2007: 55). Eraslan, soyut isimler teşkil eden fiilden isim yapma eki olduğunu ifade etmiştir (Eraslan, 2012: 108). Erdal, -(**U**)**t** şeklinde verdiği ekin hareket adı, yer adı ve alet adı türettiğini, geçişli eylemlerin nesnesine, geçişsiz eylemlerin ise öznesine işaret ettiğini söylemiştir (Erdal, 1991: 308-316).

Gülsevin, eki -**T** şeklinde vermiş ve geçişli fiillere gelerek isim yaptığını ifade etmiştir (Gülsevin, 2007: 136). Banguoğlu, -**it** ekinin çok eski bir adfiil eki olduğunu, fiilin geçmiş kipini (geç-it-im) meydana getirdiğini ve soyut ad, yer adı, aygıt adı türetme işlevlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Eski Osmanlıcada canlı, çağdaş lehçelerde ise daha az verimli olduğunu söylemiştir (Banguoğlu, 2011: 263).

III. 3. ANLAM BİLGİSİ

Bu bölümde Eski ve Orta Türkçe metinlerindeki kıyafet adlarının anlam özellikleri değerlendirilecek, anlam değişimleri eş ve art zamanlı bir bakış açısıyla incelenecektir.

III. 3. 1. ART ZAMANLI ANLAM DEĞİŞMELERİ

III. 3. 1. 1. ANLAM DARALMALARI

bağ: Eski Uygur Türkçesinde '*demet, deste, paket, bohça*' gibi daha geniş bir anlam alanına sahip olan kelime daha Orta Türkçe döneminde anlam daralmasına uğrayarak sadece '*bağ, bez, sargı, baş bağı, ip, kuşak*' anlamlarını korumuştur.

başmak: Eski ve Orta Türkçe metinlerinde '*ayakkabı, pabuç*' anlamına gelecek şekilde, genel anlamda ayak giyimlerini ifade etmek için kullanılan kelime Türkmen Türkçesinde '*alçak ökçeli, hafif ayakkabı*', Kazak Türkçesinde '*ev içerisinde giyilen hafif, yumuşak ayakkabı*', Tatar Türkçesinde '*konşuz ayakkabı*', Özbek Türkçesinde '*keçe ayakkabı*', Yeni Uygur Türkçesinde '*terlik, yazlık ayakkabı*' anlamlarına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla yukarıda belirttiğimiz çağdaş lehçelerde kelime anlam daralmasına uğramıştır.

bornaz: Eski Anadolu Türkçesinde '*başlıklı, geniş, kısa kollu üstlük*' anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak '*banyodan çıkarken kurulanmak için kullanılan, önden açık, havludan yapılmış giyecek*' anlamıyla kullanılmaktadır.

bürünçük: Tarihî lehçelerde '*baş örtüsü, peçe, örtü, çarşaf*' anlamlarıyla kullanılan kelime Çuvaş Türkçesinde bir anlam daralmasına uğrayarak '*gelinin baş örtüsü*' anlamını kazanmıştır.

çöprek: Tarihî lehçelerde '*bez parçası, paçavra; eski elbise; örtü; kumaş parçası; elbise, hırka; bebek kundağı*' anlamlarında kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam daralmasına uğrayarak '*çocuk bezi*' anlamında kullanılmaktadır.

destar: Orta Türkçe metinlerinde '*sarık, tül, tülbent, havlu, mendil, örtü, masa örtüsü*' anlamlarıyla karşımıza çıkan kelime Yeni Uygur Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak sadece '*sofra örtüsü*' anlamıyla kullanılmaktadır.

dutuğ: Tarihî lehçelerde '*örtü, peçe*' anlamında kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam daralmasına uğrayarak sadece '*gelin duvağı*' anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır.

eşük: Divanu Lugati't-Türk'te '*bürgü, örtü; üste giyinen, bürünülen her nesne*' anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kazak Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak '*iç taraflı hayvan derisinden dışı ise kumaştan yapılan bir tür dış giyim*' anlamında kullanılmaktadır.

kedim: Yazıtlarda ve Eski Anadolu Türkçesinde '*giyim, giysi, giyecek, elbise*' anlamlarının yanı sıra '*zırh*' anlamı da kaydedilen kelimenin Orta Türkçe döneminden sonra anlam daralmasına uğrayarak '*zırh*' anlamını kaybettiği anlaşılıyor.

kepes: Eski Uygur Türkçesinde '*pamuk, yün*', Kıpçak Türkçesinde ise '*şapka, börk, külah, kalpak, başlık*' anlamlarında kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde '*süslü gelin başlığı*' anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam daralması olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

keymek: Kıpçak Türkçesinde '*elbise; zırh*' anlamlarıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesinde '*zırh*' anlamını kaybederek anlam daralmasına uğramıştır.

könçük: Tarihî lehçelerde '*yaka; cep*' anlamlarıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesinde '*yaka*' anlamını kaybetmiş sadece '*cep*' anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

közündürük: Kitabü'l-İdrak'te '*kıldan yapılp gözün üzerine konulan göz örtüsü, hayvanların etrafı görmemek için gözlerine takılan kapak*' anlamıyla kayıtlı olan kelime çağdaş lehçelerden Kazak ve Tatar Türkçelerinde anlam daralmasına uğrayarak '*gözlük*' anlamıyla kullanılmaktadır.

na'l: Eski ve Orta Türkçe metinlerinde '*ayakkabı, pabuç*' anlamına gelecek şekilde kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde, '*takunya*' anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi için, kelimedeki bir anlam daralması söz konusu olmuştur.

orpak: Eski ve Orta Türkçede '*yırtık pırtık, lime lime; elbise; eskimiş, yıpranmış, çürümüş; elbise astarı, astar; kumaş*' anlamlarıyla kullanılan kelime çağdaş lehçelerden sadece Yakutçada, anlam daralmasına uğramış şekliyle, '*yama*' anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

saşak: Kıpçak Türkçesinde '*yamalı ve eski elbise; püskül; saşak*' anlamlarıyla karşımıza çıkan kelime Kazak ve Yeni Uygur Türkçelerinde '*elbise*' anlamını kaybederek sadece '*saşak; püskül*' anlamıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam daralması söz konusu olmuştur.

sitr: Eski Anadolu Türkçesi döneminde '*örtü, etek, perde*' anlamında kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak '*düz yakalı, önü ilikli bir ceket türü*'nü ifade etmek için kullanılmaktadır.

şûf: Tarihî lehçelerde hem bir kumaş çeşidi hem de bu kumaştan dikilen elbise anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde sadece söz konusu kumaş çeşidini ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam daralması söz konusu olmuştur.

tağya: Kelimenin, Orta Türkçe döneminden beri bilinen anlamı '*ince, hafif başlık*'tır. Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen '*kadınların giydiği fes; gelinlerin başına giydirilen süslü bir çeşit başlık*' ve Çuvaş Türkçesinde görülen '*kızların başlarına giydikleri takiye*' anlamları, bir anlam daralmasını işaret etmektedir.

ton: En eski dönemlerden beri insanın giydiği bütün kıyafetleri ifade etmek için kullanılan ton kelimesi çağdaş lehçelerden Türkmen, Kazak, Tatar, Özbek, Yeni Uygur ve Yakut Türkçelerinde anlam daralmasına uğramıştır. Kelime Türkmen Türkçesinde '*uzun ve geniş Türkmen milli kıyafeti*'ni, Kazak Türkçesinde '*tabaklanmış koyun derisinden yapılmış, içi yünlü dış giyim, kürk*'ü, Tatar Türkçesinde '*sıcak tutan dış*

giyim'i, Özbek Türkçesinde 'önü açık, pamuklu ya da pamuksuz, uzun milli kıyafet, cüppe'yi, Yeni Uygur Türkçesinde 'gocuk'u ve Yakut Türkçesinde 'palto'yu ifade etmek için kullanılmaktadır.

Kelime, Türkiye Türkçesi yazı dilinde 'elbise' anlamını kısmen korumakla birlikte daha çok 'vücudun belden aşağısına giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot' anlamıyla kullanılmaktadır. Bu bakımdan Türkiye Türkçesi için de bir daralmadan söz edebiliriz.

Türkiye Türkçesi ağızlarına baktığımızda ise kelimenin anlam alanının genişlediğini görürüz. 'elbise; iç giysisi' anlamlarının yanı sıra 'çamaşır; kıyafet, biçim; pantolon; şalvar; beyaz bezden yapılmış pijama; tavukların ayağına işaret olarak bağlanan bez; saman taşımak için kağnıların yanlarına konulan yün örtü; kürk; hayvan rengi', kelimenin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki anlamlarıdır.

üm: Eski Uygur Türkçesi döneminde 'pantolon', Kıpçak Türkçesinde 'don, elbise' anlamında kullanılan kelime çağdaş lehçelerden Çuvaş Türkçesinde anlam daralmasına uğrayarak 'keten pantolon' anlamında kullanılmaktadır.

yëñg: Tarihî lehçelerde kelimenin 'elbisenin kola gelen ağzı' anlamının yanı sıra 'etek', 'elbise' ve 'cep' anlamları da tespit edilmiştir. Çağdaş lehçelerde kelimenin anlamının daraldığı, 'etek', 'elbise' ve 'cep' anlamlarının ortadan kalktığı anlaşılıyor. Bununla birlikte, Kazak Türkçesinde kelimenin 'el' anlamı da görülüyor ki bu, tarihî lehçelerin hiçbirinde karşımıza çıkmıyor.

III. 3. 1. 2. ANLAM GENİŞLEMELERİ

'abā: Kelimenin temel anlamı 'yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş'tır. Zamanla, bu kumaştan dikilen ve genellikle derviş, çoban ve göçebelerin giydiği, geniş, yakasız ve uzun üst giyimine de bu ad verilmiştir. Dolayısıyla kelime bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

aster: Tarihî lehçelerde 'elbisenin iç tarafına dikilen bez' anlamıyla kullanılan kelime, Türkiye Türkçesinde bu anlamının yanı sıra 'sıvanacak, boyanacak yerlere boyadan önce sürülen kat; gemicilikte bir şeyi sağlamlaştırmak için kullanılan bez,

halat, ağaç vb.’ anlamlarını da kazanmıştır. Dolayısıyla kelimeye bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

ayaklık: Tuhfetü’l-Letaif’te ‘*ayak zırhı*’ anlamıyla kayıtlı olan sözcük, Türliye Türkçesi ağızlarında anlam alanını genişleterek ‘*ayakkabıların çıkarıldığı yer, antre; sokak kapısının eşiği; çorabın ayağa giyilen kısmı; kağıt durduğu zaman öküzlere boyun ağrıması için boyunduruğa konan çatal destek; kadınlar için basma şalvarlık; takunya, nalın*’ gibi anlamlarda da kullanılır olmuştur.

bagırdak: Tarihî lehçelerde ‘*kadın göğüslüğü; takke, külah; ulemāya mahsus bir kaftan; beşik bağı; kuşak, bağ; yara üzerine sarılan bağ*’ anlamlarında kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam alanını genişleterek ‘*kadınların âdet zamanında bağladıkları bez; yaklaşık 30 santimetre eninde bir metre boyunda, uçlarında birer metre kaytanı olan, astarlı, ipek ve sırma işlemeli kumaş; küçük çocukların göğüslerine bağlanan kuşak; çocuk kundağı; çocukları beşiğe bağlamaya yarayan yuvarlak tahta; harman aktarılırken altta kalan diri saplar*’ anlamlarını da kazanmıştır.

başmak: Eski ve Orta Türkçe metinlerinde ‘*ayakkabı, pabuç*’ anlamına gelecek şekilde kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde, bu anlamının yanı sıra, ‘*nalın, takunya, terlik*’ anlamlarını da kazanmıştır. Dolayısıyla, sadece Türkiye Türkçesi için, kelimeye bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

bilbağı: Kelime, Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde ‘*bele bağlanan kemer ve kuşak*’ gibi nesnelere ifade etmek için kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak ‘*kemer, kuşak*’ anlamlarının yanı sıra ‘*uçkur; donun uçkur yeri; bebeği belinden beşiğe, salıncağa bağlamaya yarayan bezden bağ; iplikten veya ipten örülen ve renkli, nakışlı olabilen ip; arabanın ortasına sarılan uzun zincir*’ anlamlarını da kazanmıştır.

Özbek Türkçesinde ‘*kemer ve kuşak*’ın yanı sıra ‘*bele bağlanan, kare başörtüsü şeklindeki, çiçekli veya çiçeksiz kumaş parçası*’ da *belbâğ* olarak adlandırılmaktadır.

biyik: Harezmi Türkçesinde ‘*don ağına veya giyimin eteğine eklenen parça*’ anlamıyla karşımıza çıkan kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu anlamının yanı sıra

'iç ve dış donu' anlamında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

boyun bağı: Eski Anadolu Türkçesi sözlüklerinden Sıhahü'l-Acem'de gördüğümüz gerdenbend kelimesi '*boyun bağı*' olarak anlamlandırılmıştır. Kelime, çağdaş lehçelerden Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde görülmektedir. Bunlardan Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki anlamı, insanların kullanımına has '*boyun bağı*'dır. Özbek Türkçesindeki boyun bağı ise '*kravat*'ın yanı sıra '*evcil hayvanların boyunlarına bağlanan urgan ya da kayış*'ı da ifade etmektedir. Bu bakımdan kelimenin Özbek Türkçesinde bir anlam genişlemesine uğradığını söyleyebiliriz.

bürük: DLT'de '*torba, şalvar vb. şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip*' anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesinde '*baş örtüsü; çarşaf, çar; örtü, peçe; duvak; atkı; hamam havlusu*' anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

Aynı kelime Tatar Türkçesinde '*örtü*', Yakut Türkçesinde ise '*pantolon*' anlamını alarak anlam değişimine uğramıştır.

cibe: Kelimenin tarihî lehçelerdeki anlamları '*silah, zırh*'tır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bu anlamını koruyan kelime, '*abadan daha kısa ceket*' anlamıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

çağsır: Eski Anadolu Türkçesi döneminde '*erkek şalvarı, bol pantolon*' anlamında kullanılan kelime, Türkiye Türkçesi yazı dilinde anlam genişlemesine uğrayarak bu anlamının yanı sıra '*kuşların ayağında bulunan ve süs gibi görünen tüy*' anlamını da kazanmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise genişleme daha da artarak '*yırtık pırtık elbise; kıldan dokunan şalvarlık kumaş; işlemeli dar şalvar; içe giyilen don*' anlamları kelimenin anlam alanına eklenmiştir.

çarşaf: Orta Türkçe metinlerinde '*çarşaf*' anlamıyla karşımıza çıkan kelime Tatar Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak '*perde*' anlamını da kazanmıştır.

çekme: Osmanlı Şer'iyye Sicilleri'nde kayıtlı olan sözcük, o dönemde muhtemelen 'çizme' anlamında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise anlam alanını genişleterek 'çizme'nin yanı sıra 'ayakkabı pençesi; ayakkabı çekeceği' anlamlarını da üzerine almıştır.

çekmen: Kıpçak Türkçesi metinlerinde 'cepken; kumaş, yün kumaş, çuha' anlamlarına gelecek şekilde kullanılan kelime Türkiye Türkçesi 'çobanların giydiği su geçirmez yağmurluk', Türkmen Türkçesi 'deve yününden dikilen, astarsız üst giyimi', Kazak Türkçesi 'eyrilmiş yünden dokunan dış giyim', Tatar Türkçesi 'kalın yünden dokunan üst giyim', Özbek Türkçesi 'yün kumaştan dokunan, erkeklerin giydiği kışlık elbise', Yeni Uygur Türkçesi 'kışlık pamuklu palto ve bu palto için kullanılan pamuklu kumaş' ve Çuvaş Türkçesinde 'kaftan' anlam genişlemesine uğramıştır.

çuha: Tarihî lehçelerde 'çuha, cübbe, palto' anlamıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında 'kadınların iş yaparken giydikleri daha çok siyah renkli giysi; köylü dokuma ve örgüsünden yapılan ceket; elde işleme yünden ve yerli dokuma kumaştan yapılan, önü açık kısa bir çeşit ceket; kepenek' anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

destar: Orta Türkçe metinlerinde 'sarık, tül, tülbent, havlu, mendil, örtü, masa örtüsü' anlamlarıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesinde 'başörtüsü; kışın erkeklerin baş ve kulaklarını sardıkları örtü; kalın bez, yelken bezi; peştamal; battaniye; yünden dokunmuş, ince, küçük kilim; yünden dokunmuş ekmek kabı; sofraya bezi; ekmeği, ekmeklik hamuru korumak için örtülen örtü' anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

duvaç: Kelimenin tarihî lehçelerdeki anlamları 'kapak; kadınların yüz peçesi; gelinin yüzünü kapayan tül'dür. Türkiye Türkçesi ağızlarında bu anlamlarını koruyan kelime, 'yeni doğan bazı bebeklerin doğduğu zaman başlarını çevreleyen zar' anlamıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

ädük: Eski ve Orta Türkçe metinlerinde genellikle 'konçlu çizme' anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında, bu anlamının yanı sıra, 'köylü çizmesi; patik, çocuk ayakkabısı; mest; yünden örülen, çok kısa konçlu çorap; köylü yemenisi,

pabuç; terlik; ayakkabı; fotin; karda yürümeye yarayan ayakkabı; kar üzerinde gezerken batmamak için giyilen, altı gönden kesilmiş şeritlerle ya da fındık çubuklarıyla örülmüş daire biçiminde bir çeşit ayakkabı; örme terlik’ anlamlarını da kazanmıştır. Dolayısıyla, sadece Türkiye Türkçesi için, kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

etek: Tarihî lehçelerin tamamında *‘elbisenin belden aşağıda kalan kısmı’* anlamında kullanılan kelime Türkiye Türkçesi yazı dilinde anlam genişlemesine uğrayarak *‘bedenin belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi’* anlamlarında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise genişleme daha da artarak *‘çocuk kundağı; kadınların önlerine bağladıkları önlük; saçak, sallanan uç; namus; kasık’* anlamları kelimenin anlam alanına eklenmiştir.

futa: Tarihî lehçelerde sadece *‘peştemal’* anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak, bu anlamının yanı sıra *‘önlük; baş örtüsü; çocukların bellerine dolanan yün kuşak; çiftçilerin içine ekmek bağladıkları yün dokuma mendil’* anlamlarını da kazanmıştır.

geyik: Tarihî lehçelerde *‘elbise, kepenek’* anlamlarıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında bu anlamlarının yanı sıra *‘kadınların başlarına bağladıkları bir çeşit yemeni’* anlamını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

giyek: Eski Anadolu Türkçesinde *‘kıldan dokunan bir çeşit palto’* anlamıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak *‘elbise, çamaşır vb. giyilecek şey; çoban abası; kadınların başlarına aldıkları bir tür yemeni’* anlamlarını da kazanmıştır.

kayış: Asıl anlamı *‘işlenmiş hayvan derisi; deri parçası’* olan kayış kelimesi tarihî lehçelerde *‘kesilen hayvanların derisinden dilinerek yapılan kayış; kılıç kayışı, kemer; kayış; bağlamak, tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan dar ve uzun kösele dilimi’* anlamlarında kullanılmıştır. Çağdaş lehçelerden Türkiye Türkçesinde anlam alanını genişleterek *‘kol saatinin bileğe bağlanmasını sağlayan, deriden yapılmış gereç; ustura bilenen cilalı kösele’* anlamlarını da kazanmıştır.

kebe: Eski Anadolu Türkçesinde ‘*kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba*’ anlamlarıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak ‘*gömlek; eski keçe parçası, paçavra; cübbe*’ anlamlarını da kazanmıştır. Çuvaş Türkçesinde ise anlam değişimine uğrayarak ‘*gömlek*’ anlamını kazanmıştır.

kefye: Kıpçak Türkçesi eserlerinden El-Kavanin’de ‘*takke, kep*’ anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*takke*’ anlamının yanı sıra ‘*çocuk başlığı, kadınların başlarına giydikleri altınlı fes*’ anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

kemer: Tarihî lehçelerde ‘*bele takılan kuşak, bel bağı*’ anlamlarıyla gördüğümüz kelime Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğramış, bu anlamı ile mimarlık, anatomi ve jeoloji terimi olarak kullanımının yanı sıra ‘*giysilerin bele gelen bölümü*’ anlamını da kazanmıştır.

kırgag: Kelime DLT’de ‘*elbisenin yanı, kenarı*’ anlamıyla kayıtlıdır. Yeni Uygur Türkçesinde ise kelimenin anlamı genişlemiş, sadece ‘*elbisenin yanı, kenarı*’nı değil genel anlamda ‘*kenar, kıyı*’yı ifade etmek için kullanılır olmuştur.

kisve: Kıpçak Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde ‘*elbise, giyecek*’ anlamlarıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesinde anlamını genişleterek ‘*hacıların Kabe’de giydikleri beyaz üstlük*’ anlamını da kazanmıştır.

keymek: Kıpçak Türkçesinde ‘*uzun kadın gömleği*’ anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*gömlek; elbise, çamaşır vb. giyilecek şey; kadınların iş gömleği*’ anlamlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelimedeki anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

kolçaq: Eski Anadolu Türkçesinde ‘*kola geçirilen kılıf*’ anlamında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bu anlamının yanı sıra ‘*gömleklerin kol ağzına dikilen parça; subaylarda rütbeyi göstermek üzere ya da süs olarak elbisenin omuzlarına takılan işaretli parça, apolet; eldiven; kadınların iş yaparken giydikleri giysi, önlük; dizlere kadar giyilen tabansız çorap; cepken, yelek, içlik gibi kolsuz giysi; eskiden gelin elbiselerinin kollarına yapılan sırma işlemeli süs; pantolonun diz ve arkasına vurulan*’

yama; kol ve dirseğe vurulan yama'anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

kolluk: Kıpçak Türkçesi eserlerinden El-Kavanin'de *'bileklik'* anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesinde *'gömlek kollarının ucundaki iliklenen bölüm, manşet; iş yaparken giysiyi korumak için bilekten dirseğe kadar kola geçirilen, genellikle koyu renkli kumaştan dikilmiş parça; kollara takılan ve dikkati çekmesi istenen görevlilerin kimliklerini gösteren şerit; gömlek, mintan'* anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

koyun: Tarihî lehçelerde *'kaftanın koyun kısmı; koyun; elbisenin içi, koyunu, koltuğa doğru kısmı'* anlamlarıyla kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise bu anlamına ek olarak *'göğüste bulunan iç cep'* anlamı da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

kögüzluq: Eski Uygur Türkçesinde *'göğüs koruyucu; göğüs için bir nevi giysi'* anlamında kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde anlamını genişleterek *'önlük; elbisenin kirlenmemesi için göğse takılan önlük veya giyilen bir tür gömlek; hayvanlardaki göğüs bağı'* anlamlarına gelecek şekilde kullanılmaktadır.

kömlek: Kelime, tarihî lehçelerdeki *'vücutun üst kısmına giyilen ince, kollu ve yakalı giysi'* anlamına Türkiye Türkçesinde *'kadınların giydikleri ince kumaştan yapılmış kolsuz, yakasız iç çamaşırı, kombinezon; vücutun üst kısmına giyilen iç çamaşırı; iç gömleği; iç çamaşırı; hanım mantosu'* anlamlarını da ekleyerek bir anlam genişlemesine uğramıştır. Kelime diğer çağdaş lehçelerde herhangi bir anlam genişlemesine uğramamıştır.

kuşak: Tarihî lehçelerde *'kemer, bel bağı'* anlamlarıyla gördüğümüz kelime Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır. Kelime, bir astronomi terimi olarak *'yeryüzünde veya herhangi bir gök cisminde belli şartları sağlayan bölge'*; coğrafya terimi olarak *'yeryüzünün kutuplar, kutup daireleri ve dönencelerle belirlenen beş bölümünden her biri, küre kuşağı'*; felsefe terimi olarak *'yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu'*; matematik terimi

olarak ‘bir küre yüzeyi, paralel iki düzlemlerle kesildiğinde iki kesitin arasında kalan bölüm’; sinema TV terimi olarak ‘henüz birleştirilmemiş ses ve görüntü taşıyan filmler; TV televizyonda programlar için ayrılmış özel zaman dilimi’; sosyoloji terimi olarak ‘yaklaşık yirmi beş, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil, batın, jenerasyon’; mimarlık terimi olarak ‘kapının tahtalarını birbirine bağlayan ağaç’ anlamlarında kullanılmaktadır.

mendil: Eski Anadolu Türkçesinde, bugün bilinen anlamıyla kullanılan kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘sofra yaygısı, sofraya bezi; önlük, peştamal’ anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

nikap: Tarihî lehçelerde ‘yüz örtüsü, peçe’ anlamıyla kullanılan kelime Özbek Türkçesinde bu anlamının yanı sıra ‘cilt, kaplama, gerçeği gizleyen şey’ anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

ofrag: En eski örneğine Eski Uygur Türkçesi din dışı metinlerinde rastladığımız kelimenin temel anlamı ‘yırtık pırtık, eski püskü’dür. Sonradan anlam genişlemesi yoluyla ‘giysi’ anlamını da kazanmıştır.

örtüg: Kelimenin ‘insanı örten şey, giyim, kıyafet’ anlamını alması zaten başlı başına bir anlam genişlemesi olayıdır. Yani kelime daha Orta Türkçe döneminde ‘herhangi bir nesneyi örten şey’ anlamına bir de ‘insanı örten şey, giyim’ anlamını eklemiştir. Türkiye Türkçesinde ise genişleme daha da artarak bunların yanı sıra ‘çati, dam, yatak, araba körüğü’ anlamları da kelimenin anlam alanına eklenmiştir.

palas: Tarihî lehçelerde ‘aba; çuha; eski kilim; keçe; keçe giysi; elbise’ anlamlarıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak, bu anlamlarının yanı sıra ‘çuval; çok eski, yırtık pırtık, yamalı giyecek; bez parçası; çocuk bezi; peştamal’ anlamlarını da kazanmıştır.

salma: Eski Anadolu Türkçesinde ‘kolun yeniden sarkan uzun kumaş parçası’ anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu anlamının yanı sıra ‘kimi köylü şalvarlarının dizden aşağısına dikilen alaca renkli bölüm; büyük başörtüsü, yazma’ anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

saya: Eski Anadolu Türkçesinde sadece ‘üstten giyilen iş gömleği’ anlamını tespit edebildiğimiz kelime, Türkiye Türkçesinde anlam alanını genişleterek ‘kadın giysisi; iş önlüğü; yeldirme; manto; kadın giysisi, entari; yelek, cepken; al şerit ile süslenmiş ak gelin giysisi; eteklik; iş önlüğü; elde bükülen pamuktan dokunmuş ak ceket; üçetek’ anlamlarını da kazanmıştır.

sıdhğ: DLT’de ‘kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi’, Kıpçak Türkçesinde ise ‘elbisenin etek zincifi, bükümü’ anlamıyla kayıtlıdır. Kelime, Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır. Tarihî lehçelerde kıyafetin belli bir bölümünü ifade ederken, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu anlamının yanı sıra eteğin kendisini de ifade eder olmuştur.

suluk: Kelimenin ‘sarık, mendil’ anlamları daha Eski Türkçe döneminden beri bilinmektedir. Orta Türkçe döneminde kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olduğu, Kitabı’l-İdrak’teki ‘kemer ile asılan çanta’ kaydından anlaşılmaktadır. Çağdaş lehçelerden Kazak Türkçesinde kelimenin bir de ‘nem ve su geçirmeyen dış giyim; dizginin ucundaki demir ağızlık’ anlamları kaydedilmiştir ki bu da yine anlam genişlemesini işaret etmektedir.

tizge: Kelime Codex Cumanicus’ta ‘çorap bağı’ anlamıyla kayıtlıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘çorap; tozluk; konçlu çorap; diz kapağını geçen çorap; dört beş santim eninde örülmüş kadın kuşağı’ anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

toku: DLT’de, ‘kemerin tokası’ anlamıyla kayıtlı olan kelime, Türkiye Türkçesinde ‘kemer, kayış, ayakkabı vb.nin iki ucunu birbirine bağlamaya, bunları istenilen genişlikte tutmaya yarayan, türlü biçimlerde tutturmalık; kadınların saçlarını bir arada tutmaya yarayan, bazen de süs olarak kullanılan araç’ anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

tolak: Orta Türkçe döneminde ‘dolak, çift sürerken çiftçilerin ayaklarına doladıkları yün sargı’ anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde ‘başörtüsü, tülbent, yazma; boyun atkısı, çorap eskisi’ anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

tolama: Kelime, Eski Anadolu Türkçesinde ‘*dolama, kuşak*’ anlamıyla kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise anlam alanını genişleterek ‘*dolamak işi; giysilerin üstüne giyilen, önü açık bir tür üstlük; poşu; sarık; baş örtüsü, tülbent, yazma; mintan, gömlek; entari; eteklik; önlük, peştamal*’ anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

üm: Eski Uygur Türkçesi döneminde ‘*pantolon*’ anlamında kullanılan kelime Kıpçak Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak ‘*don, elbise*’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

üsküf: Eski Anadolu Türkçesinde ‘*başlık, serpuş, külah*’ anlamlarında kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak ‘*esk. yüksek aşamadaki yeniçeri subaylarının giydikleri, yarısı arkaya sarkan uzun bir sarık; kıyuları işlemeli başörtüsü; hükümdarların, gelinlerin başına konan başlık; yünden örme başlık; doğan, şahin gibi yırtıcı kuşların gözlerini kapalı tutmak için başlarına geçirilen deri başlık; nargile başlığına geçirilen madensel kafes; gazyağı lambalarında kullanılan başlık*’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmaktadır.

yağlık: Tarihî lehçelerde, ‘*mendil, peşkir, bez parçası; baş örtüsü*’ anlamlarıyla kullanılan kelime, Türkiye Türkçesinde ‘*havlu; tencere tutacağı, tutak*’ anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

yançık: Tarihî lehçelerde, ‘*çanta, torba, kese*’ anlamlarıyla kullanılan kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*zırh; köylü kadınların yanlarına sarkıttıkları örme süsler; kadınların yün eğirirken sol kalçalarına astıkları ve üstünde iğ çevirdikleri kösele parçası*’ anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

yırtmaç: Kelime Kıpçak Türkçesinde ‘*eski kaftanların eteğindeki mahsus yapılan yırtık gibi dikilmemiş mahal*’ anlamıyla kayıtlıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*donda, uçkurun iki ucunun birleştiği yer; etek; beyaz tülbent*’ anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

yüzlük: Orta Türkçe döneminde ‘örtü, yüzlük’ anlamında kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak ‘örtü’ anlamının yanı sıra ‘kılıf’ anlamında da kullanılmaktadır.

zibun: Eski Anadolu Türkçesinde ‘kaftan altına giyilen pamuklu yelek, hırka, mintan; entari’ anlamlarında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bu anlamlarının yanı sıra ‘kadınların giydikleri kolsuz dış gömleği; iç yeleği; el tezgâhlarında dokunan kalın bezlerden yapılan, astarsız ceket; yelek; kadın giysisi; kadınların giydiği üçetek giysi; mintan; önu açık çocuk giysisi; iki etekli uzun giysi; kısa kollu iç gömleği; kısa ceket; paçaları dar erkek donu; şalvar’ anlamlarını da kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

III. 3. 1. 3. BAŞKA ANLAMA GEÇİŞ

argaç: Eski Anadolu Türkçesinde ‘elbise yırtmacı’ anlamıyla karşımıza çıkan kelime, Türkiye Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘dokuma tezgahlarında enine atılan iplik, atkı; dokumalarda çözgü üzerine enliliğine atılan ip; bir iplik topunun bir çalıya sarılarak aldığı kavun biçimi’ anlamlarıyla kullanılmaktadır.

artıg: Divanu Lugati’t-Türk’te ‘kadın mintanı, göğüslük’ anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişimine uğrayarak ‘çocuğu beşiğe bağliyan bez’ anlamında kullanılmaktadır.

ayak tonu: Antername ve Miftahü’l-Lûga’da kayıtlı olan sözcük, bu metinlerde ‘don, iç donu’ anlamlarıyla kullanılmıştır. Aynı kelime Yakut Türkçesinde ‘ayakkabi’ anlamıyla kullanılmaktadır.

baskıç: Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de ‘pabuç’ anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘merdiven, el merdiveni, merdiven basamağı, iskele’ anlamıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelimedede başka anlama geçiş söz konusu olmuştur.

baş bağı: Kıpçak Türkçesinde ‘başa bağlanan çenber’ anlamıyla kullanılan kelime Özbek Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘hayvanların başına bağlanan urgan’ anlamını kazanmıştır.

başlık: Tarihî lehçelerde *'başlık, börk'* anlamında kullanılan kelime Özbek Türkçesinde bu anlamının yanı sıra *'ayakkabının yüzü'*, Türkmen Türkçesinde ise sadece *'ayakkabının yüzü'* anlamını kazanarak başka anlama geçmiştir.

baş örtüsü: Eski Anadolu Türkçesi döneminde *'başa örtülen örtü'* anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında *'çarşaf'* anlamına gelecek şekilde de kullanılarak anlam değişimine uğramıştır.

boğmak: Kelime DLT'de *'gömlek düğmesi'* anlamıyla kayıtlıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *'şalvar'* anlamıyla ve **boğma** şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kelime bir anlam değişimi söz konusu olmuştur.

bürka': Eski Anadolu Türkçesinde *'peçe, yaşmak, ince tülden yüz örtüsü'* anlamıyla kullanılan kelime Tatar Türkçesinde *'yensiz keçe giyim'* anlamıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelime başka anlama geçme söz konusudur.

ceyb: Eski Anadolu Türkçesinde *'yaka'* anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde *'genellikle bir şey koymaya yarayan, giysinin belli bir yeri açılarak içine yerleştirilen astardan yapılmış parça'*, Yakut Türkçesinde ise *'cep'* anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kelime bir anlam değişimi söz konusu olmuştur.

çorap: Eski Anadolu Türkçesinde, bilinen anlamıyla kullanılan kelime Yeni Uygur Türkçesinde *'kadınların ayakkabısı'* anlamıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelime başka anlama geçiş söz konusu olmuştur.

çuğâl: Tarihî lehçelerde *'zırh altına giyilen hırka; atlara ve savaşçılara giydirilen zırh'* anlamlarıyla kullanılan kelimenin, çağdaş lehçelerden Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişikliğine uğradığı ve *'çaput, paçavra'* anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

çulgaw: Codex Cumanicus'ta *'tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası'* şeklinde anlamlandırılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında, Yakutçada ve Çuvaşçada *'çorap'* anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelime başka anlama geçiş söz konusu olmuştur.

dalk: Kıpçak Türkçesinde ‘*eski ve yamalı derviş hırkası*’ anlamıyla kullanılan kelime Kazak Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘*büyük kilim*’ anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır.

dîbâ: Eski Anadolu Türkçesinde metonimi yoluyla ‘*giysi, elbise*’ anlamında kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde, temel anlamına uygun olarak ‘*altın ve gümüş işlemeli bir tür ipek kumaş*’ anlamıyla kullanılmaktadır.

durmaç: Eski Anadolu Türkçesinde ‘*ipekli kumaş, şal*’ anlamlarıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında, anlam değişmesine uğrayarak ‘*sırta yük yüklemek için kullanılan yünden ya da kıldan yapılmış ip*’ anlamıyla kullanılmaktadır.

içlik: Harezmi Türkçesinde ‘*astar*’ anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘*içe giyilen çamaşır, iç gömleği; Firenkgömleği, mintan; içe giyilen hırka, zıbın; pamuklu mintan; yelek*’ anlamlarını kazanmıştır.

izâr: Eski Anadolu Türkçesinde ‘*bele bağlanıp bedenin aşağı tarafını örten şey, peştamal*’ anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*çarşaf*’ anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam değişimi söz konusu olmuştur.

izâr: Orta Türkçe metinlerinde ‘*peştamal, belden aşağıya örtülen örtü*’ anlamlarıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişimine uğrayarak ‘*çarşaf*’ anlamıyla kullanılmaktadır.

kedük: Divanu Lugati’t-Türk’te ‘*tulganın altına giyilen tüyden yapılmış takke*’ anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesi Derleme Sözlüğü’nde **giyik** şekliyle ve ‘*yünden dokunan aba*’ anlamıyla kayıtlıdır. Dolayısıyla kelimedeki başka anlam geçme söz konusudur.

kepes: Eski Uygur Türkçesinde ‘*pamuk, yün*’, Kıpçak Türkçesinde ise ‘*şapka, börk, külah, kalpak, başlık*’ anlamlarında kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde ‘*süslü gelin başlığı*’ anlamının yanı sıra ‘*tavuk ve kuşların ibiği veya başındaki uzun tüyler, koyunların başlarındaki kabarık yünler*’ anlamlarını da kazanarak bir anlam değişimine uğramıştır.

közenek: Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de ‘*yaşmak, eskiden kadınların yüzlerine örtündükleri örtü*’ anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında bir anlam değişimine uğrayarak *gözene* şekliyle ve ‘*arılardan korunmak için başa giyilen ön tarafı tel olan başlık*’ anlamıyla kullanılmaktadır.

kumaş: Kıpçak Türkçesinde ‘*elbise, giysi*’ anlamıyla karşımıza çıkan kelime çağdaş lehçelerde ‘*dokuma*’ anlamıyla kullanılmaktadır.

kur: Tarihî lehçelerde ‘*kemer, kuşak*’ anlamlarıyla kullanılan kelimenin, çağdaş lehçelerden sadece Kazak Türkçesinde anlam değişikliğine uğradığı ve ‘*çadırın iskeletini ve çubuklarını bağlayan yassı bağ*’ anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

kübe: Orta Türkçe metinlerinde ‘*örme zırh*’ anlamıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişimine uğrayarak ‘*gömlek veya elbisenin kol ya da kol ağzı*’ anlamıyla kullanılmaktadır.

lifâfe: Kıpçak Türkçesinde ‘*sargı; öliye sarılan bez*’ anlamlarıyla kullanılan kelimenin, çağdaş lehçelerden Yeni Uygur Türkçesinde anlam değişikliğine uğradığı ve ‘*zarf, mektup zarfı*’ anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

milhefe: Eski Anadolu Türkçesinde ‘*vücut örtüsü*’ anlamıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişimine uğrayarak ‘*yatak ve yorgan çarşafı; yorganın astarı*’ anlamıyla kullanılmaktadır.

na’l: Eski ve Orta Türkçe metinlerinde ‘*ayakkabı, pabuç*’ anlamına gelecek şekilde kullanılan kelime Yeni Uygur Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘*çizmenin nalı*’ anlamını kazanmıştır.

ökçe demiri: Eski Anadolu Türkçesinde ‘*ökçeye takılan demir*’ anlamıyla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*ayakkabı çekeceği*’ anlamında kullanılmaktadır.

ör: Kelime DLT’de ‘*kaftanın koltuk altları*’ anlamıyla kayıtlıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ör, ür, hör şeklinde gördüğümüz kelime, ‘*bir şeyin özü, kökü;*

ufalanmış, çürümüş, toz durumuna gelmiş şey; içinde ateş kırıntıları olan kül, köz; tohum; hendek; kalın pamuk ipliği, kıl iplik’ anlamlarında kullanılmaktadır.

saçak: Kıpçak Türkçesinde ‘*yamalı ve eski elbise; püskül; saçak*’ anlamlarıyla karşımıza çıkan kelime Türkmen Türkçesinde ‘*bir çeşit masa örtüsü*’ anlamıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelime bir anlam değişikliği söz konusu olmuştur.

soyka: Kıpçak Türkçesinde ‘ *padişahın bir kimseyi taltif için kendi sırtından soyunup başkasına giydirdiği kaftan*’ anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘*ölünün üzerinden çıkan giysi*’ anlamını kazanmıştır.

tac: Kelime, Tarihî ve çağdaş lehçelerde kimi zaman gücü, kimi zaman soyluluğu, kimi zaman hükümdarlığı, kimi zaman da iktidarı sembolize eden ama her durumda değerli taşlarla süslü başlığı ifade etmek için kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ‘*fes, takke*’ kullanımında bir anlam değişikliği olduğu söylenebilir.

tizme: DLT’de ‘*içine ip geçirilidikten sonra ağzı bağlanan şalvarın uçurluğu, kesenin ağzı vb. şeyler*’ anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*çizme; sarı ayakkabı*’ anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kelime bir anlam değişimi söz konusu olmuştur.

tizton: Harezm Türkçesinde ‘*şalvar, pantolon*’ anlamında kullanılan kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişikliğine uğrayarak ‘*iç donu*’ anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır.

yabuk: Orta Türkçe döneminde ‘*baş örtüsü, eyer örtüsü*’ anlamlarında kullanılan kelime çağdaş lehçelerde de bu anlamlarını korumaktadır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise anlam değişimine uğrayarak ‘*Yeniçerilerin giydikleri üstlük*’ anlamında kullanılmaktadır.

yalma: Yazıtlarda ve DLT’de ‘*kaftan*’ anlamıyla kayıtlı olan kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişimine uğrayarak ‘*eteklik (yelme); kadınların giydiği şayak ceket (yelve)*’ anlamlarını kazanmıştır.

yüzlük: Kıpçak Türkçesinde *'elbisenin yüzü, kumaş'* anlamlarıyla kayıtlı olan kelimenin, çağdaş lehçelerden sadece Özbek Türkçesinde anlam değişikliğine uğradığı ve *'yüze tutulan nesne'* anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

III. 3. 2. EŞ ZAMANLI ANLAM DEĞİŞMELERİ

III. 3. 2. 1. ANLAM DARALMALARI

başmak: Türkiye Türkçesinde genel anlamda *'ayakkabı'*yı ifade etmek için kullanılan kelime, Türkmen, Kazak, Tatar, Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde anlam daralmasına uğrayarak Türkmen Türkçesinde *'alçak ökçeli, hafif ayakkabı'*yı, Kazak Türkçesinde *'ev içerisinde giyilen hafif, yumuşak ayakkabı'*yı, Tatar Türkçesinde *'konşuz ayakkabı'*yı, Özbek Türkçesinde *'keçe ayakkabı'*yı, Yeni Uygur Türkçesinde ise *'yazlık ayakkabı'*yı ifade etmek için kullanılmaktadır.

ton: Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Çuvaşçada, tarihî lehçelerdeki anlamına uygun olarak *'elbise'* anlamında kullanılan ton, Türkiye Türkçesi yazı dili, Türkmen Türkçesi, Kazak Türkçesi, Tatar Türkçesi, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi ve Yakut Türkçesinde anlam daralmasına uğramıştır.

III. 3. 2. 2. ANLAM GENİŞLEMELERİ

aba: Kazak ve Özbek Türkçelerinde *'aba adı verilen kumaştan yapılan kıyafet'*i ifade etmek için kullanılan aba, Türkiye Türkçesinde hem *'yünün dövülmesiyle elde edilen kumaş'*ı hem de *'bu kumaştan yapılan kıyafet'*i karşılamaktadır. Dolayısıyla kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusudur.

bağ: Orta Türkçenin Kıpçak ve Anadolu sahası metinlerinde *'bağ, halat, uçkur, kuşak, kalın ip, urgan'* anlamlarını gördüğümüz bağ kelimesi, Harezm sahasında hem eski anlamını devam ettirmiş (*deste, demet*) hem de anlam genişlemesine uğrayarak *'örtü'* anlamını kazanmıştır.

bagırdak: Yakut Türkçesinde *'göğüslük'* anlamında kullanılan kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak *'beşikteki çocuğun düşmemesi için beşiğe sarılıp bağlanan, kumaştan yapılmış enli bağ, bağıldak; kadınların âdet zamanında bağladıkları bez, bağıldak; yaklaşık 30 santimetre eninde bir metre*

boyunda, uçlarında birer metre kaytanı olan, astarlı, ipek ve sırma işlemeli kumaş, bağıldak; küçük çocukların göğüslerine bağlanan kuşak; çocuk kundağı; çocukları beşiğe bağlamaya yarayan yuvarlak tahta; harman aktarılırken altta kalan diri saplar' anlamlarını da kazanmıştır.

başlık: Çağdaş lehçelerde genellikle *'başı korumak için giyilen şapka'* anlamındaki kelime Türkmen ve Özbek Türkçelerinde anlam alanını genişleterek *'ayakkabının yüzü, yanı, konç ile burun arasındaki kısmı'*ni da ifade etmek için kullanılmaktadır.

bilbağı: Eski Türkçeden beri *'kemer, kuşak'* anlamıyla gördüğümüz bilbağı kelimesi, bu anlamını çağdaş lehçelerde de korumaktadır. Ancak Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak *'donun uçkur yeri; bebeği belinden beşiğe, salıncağa bağlamaya yarayan bezden bağ; iplikten veya ipten örülen ve renkli, nakışlı olabilen ip; arabanın ortasına sarılan uzun zincir'* anlamlarını da kazanmıştır.

boyun bağı: Çağdaş lehçelerden Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde gördüğümüz bu kelime, Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde, insanların kullanımına has *'boyun bağı'* anlamında kullanılmaktadır. Özbek Türkçesindeki boyun bağı ise *'kravat'*ın yanı sıra *'evcil hayvanların boyunlarına bağlanan urgan ya da kayış'*ı da ifade etmektedir. Bu bakımdan kelimenin Özbek Türkçesinde bir anlam genişlemesine uğradığını söyleyebiliriz.

börk: Tarihî ve çağdaş lehçelerde *'başlık'* anlamını gördüğümüz börk kelimesi, Türkiye Türkçesinde anlam alanını genişleterek *'tahtadan yapılmış baca örtüsü; sabanda tutağın ilerisindeki kılıç bağının baş çivisi; evlerin zayıf döşemelerinin altına çakılan direklerin başına konulan ağaç, kiriş; kel baş için kara sakızla yapılan yakı; patlıcanın tepesindeki yeşil parça; arı sepetinin üstüne konulan sazdan kılıf'*ı ifade etmek için de kullanılmaktadır.

cebe: Kelimenin çağdaş lehçelerdeki anlamları *'ok, silah, zırh'*tır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bu anlamını koruyan kelime, *'abadan daha kısa ceket'* anlamıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedeki bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

çöprek: Orta Türkçenin Harezmi sahasında ‘örtü, kumaş parçası’ anlamında kullanılan çöprek, Kıpçak sahası metinlerinde anlam genişlemesine uğrayarak ‘elbise, hurka; yıpranmış, eski; bebek kundağı; paçavra’ anlamlarını da kazanmıştır. Çağdaş lehçelerden Türkiye Türkçesi ağızlarında sadece ‘çocuk bezi’ anlamı tespit edilmiştir. Tatar Türkçesinde ise ‘kumaş parçası, dokuma; kundak; elbise’ anlamlarına sahiptir.

çuha: Kazak ve Yakut Türkçelerinde ‘kumaş’ anlamıyla kullanılan çuha, Yeni Uygur Türkçesinde ‘kürk, kışlık palto’ anlamıyla kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak ‘kadınların iş yaparken giydikleri daha çok siyah renkli giysi; köylü dokuma ve örgüsünden yapılan ceket; elde işleme yünden ve yerli dokuma kumaştan yapılan, önü açık kısa bir çeşit ceket; kepenek’ anlamlarını da kazanmıştır.

duvak: Kelime, Kazak Türkçesinde ‘kız başlığı’, Yeni Uygur Türkçesinde ise ‘kazan kapağı’ anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘kapak’ anlamını koruyan kelime, ‘yeni doğan bazı bebeklerin doğduğu zaman başlarını çevreleyen zar’ anlamıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelime bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

ädük: Genel olarak tarihî lehçelerde kısa konçlu, çağdaş lehçelerde ise uzun konçlu çizme anlamıyla kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır. Kelimenin Türkiye Türkçesindeki anlamları şunlardır: ‘ylü çizmesi; patik, çocuk ayakkabısı; mest; yünden örülen, çok kısa konçlu çorap; köylü yemenisi, pabuç; terlik; ayakkabı; fotin; karda yürümeye yarayan ayakkabı’.

etek: Tarihî ve çağdaş lehçelerde genellikle ‘giysinin belden aşağıda kalan kısmı’ anlamında kullanılan etek, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam alanını genişleterek ‘belden aşağı giyilen kadın giysisi; çadır, kanepenin örtüsü gibi kumaştan olan şeylerin yere sarkan bölümü; dağ, tepe, yığın vb. yamaçlı şeylerin alt bölümü; yağmur sularının, çatının bazı yerlerinden içeri sızmasını önlemek için yapılan saç örtü; çocuk kundağı; kadınların önlerine bağladıkları önlük; saçak, sallanan uç’ anlamlarında da kullanılmaktadır.

içlik: Türkmen ve Çuvaş Türkçelerinde ‘astar’ anlamıyla kullanılan içlik, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak ‘içe giyilen çamaşır, iç

gömleği; Firengömleği, mintan; içe giyilen hurka, zıbın; pamuklu mintan; yelek' anlamlarını da kazanmıştır.

kemer: Çağdaş lehçelerde '*bele takılan kuşak, bel bağı*' anlamlarıyla gördüğümüz kelime Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğramış, bu anlamı ile mimarlık, anatomi ve jeoloji terimi olarak kullanımının yanı sıra '*giysilerin bele gelen bölümü*' anlamını da kazanmıştır.

kepes: Çağdaş lehçelerden sadece Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinde görülen kepes, Türkiye Türkçesinde daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Tatar Türkçesinde '*başlık, takke*' anlamında kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde anlam alanını genişleterek '*gelin başlığı; tavuk ve kuşların ibiği veya başındaki uzun tüyler; boncuk, para ve tüy takılmış renkli tülbentlerle yapılan gelin başlığı, tepelik; sorguç; koyunların başlarındaki kabarık yünler*' i de ifade etmek için kullanılmaktadır.

könğlek: Tarihi ve çağdaş lehçelerde genellikle '*vücutun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu, yakalı giysi*' anlamında kullanılan könğlek, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam alanını genişleterek '*kadınların giydikleri ince kumaştan yapılmış kolsuz, yakasız iç çamaşırı, kombinezon; vücutun üst kısmına giyilen iç çamaşırı; iç gömleği; kadın elbisesi; hanım mantosu*' anlamlarında da kullanılmaktadır.

kuşak: Çağdaş lehçelerde '*kemer, bel bağı*' anlamlarıyla gördüğümüz kelime Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır. Kelime, bir astronomi terimi olarak '*yeryüzünde veya herhangi bir gök cisminde belli şartları sağlayan bölge*'; coğrafya terimi olarak '*yeryüzünün kutuplar, kutup daireleri ve dönencelerle belirlenen beş bölümünden her biri, küre kuşağı*'; felsefe terimi olarak '*yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu*'; matematik terimi olarak '*bir küre yüzeyi, paralel iki düzlemle kesildiğinde iki kesitin arasında kalan bölüm*'; sinema TV terimi olarak '*henüz birleştirilmemiş ses ve görüntü taşıyan filmler; TV televizyonda programlar için ayrılmış özel zaman dilimi*'; sosyoloji terimi olarak '*yaklaşık yirmi beş, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil,*

batın, jenerasyon’; mimarlık terimi olarak *‘kapının tahtalarını birbirine bağlayan ağaç’* anlamlarında kullanılmaktadır.

na’l: İlk olarak Orta Asya Kuran Tercümesi’nde *‘ayakkabı’* anlamıyla gördüğümüz kelime, Orta Türkçenin değişik sahalarında farklı anlamları karşılamak üzere kullanılmıştır. Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde *‘ayakkabı’* anlamıyla kullanılmış, Eski Anadolu Türkçesinde ise anlamını genişleterek, *‘ayakkabı’nın yanı sıra ‘nalın, takunya’* anlamlarında da kullanılmıştır.

Kelimenin, çağdaş lehçelerde de birbirinden farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde *‘takunya’*, Türkmen Türkçesinde *‘atın toynağına ya da ayakkabının ökçesine çakılan demir halka’*, Yeni Uygur Türkçesinde ise *‘nal’* anlamında kullanılmaktadır.

nikap: Türkiye Türkçesinde *‘yüz örtüsü, peçe’* anlamında kullanılan kelime, Özbek Türkçesinde daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Özbek Türkçesinde *nikap*, *‘yüz örtüsü’nün yanı sıra ‘özel olarak dikilen cilt, kaplama; gerçeği gizleyen şey’* anlamlarına da sahiptir.

oprak: En eski örneğini Eski Uygur Türkçesi din dışı metinlerinde gördüğümüz orpak, bu metinlerde *‘yırtık pırtık, lime lime’* anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin Karahanlı Türkçesinde anlamını genişlettiği ve *‘elbise’* anlamını bu dönemde kazandığı anlaşılıyor.

örtü: Tatar ve Türkmen Türkçelerinde *‘bir şeyin üstünü, yüzünü ya da dışını örtmek için kullanılan nesne’* anlamındaki örtü, Türkiye Türkçesinde bu anlamının yanı sıra *‘yatak; çatı; araba körüğü’* anlamlarına da sahiptir.

palas: Türkmen, Kazak ve Tatar Türkçelerinde *‘kilim, yaygı’* anlamıyla kullanılan palas, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlamını daha da genişleterek *‘kaba örtü, çuval; keçi kılından, pamuktan dokunmuş kaba kilim, yaygı; eskimiş kilim, keçe, çul, çuval; çok eski, yırtık pırtık, yamalı giyecek; bez parçası; çocuk bezi’* gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

saşak: Kıpçak Türkçesi metinlerinde ‘yamalı ve eski elbise; püskül’ anlamlarında kullanılan saşak, Türkmen Türkçesinde ‘masa örtüsü’, Kazak ve Yeni Uygur Türkçesinde ‘püskül’ anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise anlam genişlemesine uğrayarak ‘bir yapının herhangi bir bölümünü güneş ve yağmurdan koruması için, o bölümden dışa taşkın ve altı boşta olarak yapılan örtü; kadınların başlarına doladıkları siyah, yün örgü, örtü’ anlamlarını da kazanmıştır.

taban: Hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde ‘ayağın ya da ayakkabının yere temas eden kısmı’nı ifade etmek için kullanılan taban, Türkiye Türkçesi (kaide; bir şeyin en alt bölümü; değerlendirmede en alt derece; bir toplumu, bir kuruluşu oluşturan, yönetime katılmadan etkili olan kitle; temel; coğ. bir ırmağın en derin olan orta yeri; den. dikey duran direk, çubuk, seren vb.nin alt bölümü; mat. bir cismin veya bir biçimin yüksekliğini ölçmek için aşağıdan yukarıya doğru başlama noktası olarak alınan yüzey veya çizgi, kaide; mat. üslü sayılarda kuvveti alınan sayı; hlk. tarlanın düz ve verimli kesimi; esk. kılıç vb. yapımında kullanılan iyi cins demir), Kazak Türkçesi (akarsu yatağı) ve Tatar Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır.

taç: Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde ‘değerli taşlarla süslü başlık’ anlamıyla kullanılan taç, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlamını daha da genişleterek ‘gelinlerin başlarına takılan süs; bazı tarikatlarda şeyhlerin giydikleri başlık; fes, takke’ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

terlik: Çağdaş lehçelerde ‘başa giyilen ince takke; eyer altına örtülen ter emici örtü’ anlamlarında kullanılan terlik, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak ‘genellikle ev içinde giyilen, deri, naylon vb. şeylerden yapılan, arkası açık, hafif ve türlü biçimlerde ayak giysisi; yün çorap; manto; yeldirme; ferace; yerli dokumadan yapılan giysi’ anlamlarını da kazanmıştır.

tügme: En eski örneğine DLT’de rastladığımız tügme, Orta Türkçenin Harezm ve Kıpçak sahalarında bugün bilinen anlamıyla kullanılmıştır. Anadolu sahasında ise anlam genişlemesine uğrayarak ‘tomurcuk; kapılarda ve sandıklarda bulunan demir halka’ anlamlarını da kazanmıştır. Çağdaş lehçelerden Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinde de bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur. Kelime Türkiye

Türkçesinde ‘çevrilmek veya üzerine basılmak yoluyla bir elektrik akımını açan, kapayan, herhangi bir makineyi işleten veya durduran parça; Üst deri altındaki kıkırdak ve yağdan oluşmuş düğme biçimindeki çıkıntı; konca’, Tatar Türkçesinde ‘elektrik akımını açan, kapayan, durduran parça’ anlamlarında da kullanılmaktadır.

ürpek: Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde ‘bitkilerin üzerindeki yumuşak saçaklar’ anlamındaki ürpek, Kazak Türkçesinde anlam genişlemesine uğramış ‘yeni tüylenmeye başlayan kuş yavrusu; dağınık, karışık saç’ anlamını da kazanmıştır.

yağlık: Çağdaş lehçelerde, ‘evli kadınların baş örtüsü olarak kullandığı örtü; mendil’ anlamlarıyla kullanılan kelime, Türkiye Türkçesinde ‘havlu; tencere tutacağı, tutak’ anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde, kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

yaka: Temel anlamı ‘kenar ve sınır’ olan (Arslan Erol, 2014: 584), en eski örneğine Eski Uygur Türkçesinde rastladığımız, Eski ve Orta Türkçe metinlerinde ‘giyimin boynu kuşatan yeri; kenar, kıyı’ anlamıyla kullanılmış olan yaka, Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak ‘eğik yer; yapıların saçaklarında, suyun içeriye sızmasını önlemek için kiremidin altıyla oluk arasına konulan metal levha; semt; den. Sahil; den. yelkenlerin kenar ve köşeleri; yan, yön; semt; sırt, bayır; kıyı’ anlamlarını da kazanmıştır.

yakalık: Özbek Türkçesinde ‘yaka yapmaya uygun’ anlamıyla kullanılan kelime, Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak ‘erkek gömleklerinin üzerine takılan eğreti yaka; ilköğretim öğrencilerinin önlüklerinin üzerine taktıkları yaka; peçete’ anlamlarını da kazanmıştır.

yançık: Türkmen Türkçesinde, ‘çanta, torba, kese’, Özbek Türkçesinde ‘elbisenin içine dikilen cep; para koymak için kullanılan küçük kese, cüzdan’, Yeni Uygur Türkçesinde ‘cep’, Çuvaşçada ise ‘kadınlarda kemerden sarkan cep’ anlamlarıyla kullanılan kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘zırh; köylü kadınların yanlarına sarkıttıkları örme süsler; kadınların yün eğirirken sol kalçalarına astıkları ve üstünde iğ çevirdikleri kösele parçası’ anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Dolayısıyla kelimedede bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur.

yöngü: Eski Türkçeden beri tarih  ve  ađđ lehçelerde ‘*elbise kolu*’ anlamıyla kullanılan kelime, Kazak Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak ‘*el*’ anlamını da kazanmıştır.

yırtmaç: Türkmen, Tatar ve  zbek Türkçelerinde ‘*etek, pa a ya da kol yeminde dikilmemiş açıklık*’ anlamında kullanılan yırtmaç, Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak ‘*donda, uçkurun iki ucunun birleştiği yer; etek; beyaz tülbent*’ anlamlarını da kazanmıştır.

III. 3. 2. 3. BAŞKA ANLAMA GE IŐ

babuç: Türkiye Türkçesinde ‘*ayakkabı*’ anlamında kullanılan kelime, Yeni Uygur Türkçesinde ‘*terlik*’ anlamına gelecek Şekilde kullanılmaktadır.

baş bağı: Türkiye Türkçesinde ‘*havlu, peşkir; ihtiyar kadınların başlarına sardıkları kalın çember; başa ve alna bağlanan bez*’ anlamlarında kullanılan kelime  zbek Türkçesinde ‘*hayvanların başına bağlanan organ*’ anlamında kullanılmaktadır.

b r k: Türkiye Türkçesi ağızlarında, tarih  lehçelerdeki anlamına uygun olarak ‘*baş örtüsü; çarşaf,  ar;  rt , peÇe; duvak; atkı; hamam havlusu*’ anlamlarında kullanılan b r k, Yakut Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘*pantolon*’ anlamına gelecek Şekilde kullanılmaktadır.

c rab: Türkiye Türkçesinde ‘*pamuk, y n vb.nden örülen, ayağa giyilen giyecek*’ anlamında kullanılan kelime, Yeni Uygur Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘*kadınların ayakkabısı*’ anlamına gelecek Şekilde kullanılmaktadır.

 adır: Çağdaş lehçelerden Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve  zbek Türkçesinde kıyafet anlamıyla, Kazak ve Tatar Türkçelerinde ise mesken anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

 ul Gaw: Türkiye Türkçesi, Yakutça ve  uvaŐada ‘* orap*’ anlamında kullanılan kelime, Kazak Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak ‘*konçlu ayakkabının içinde çorap yerine ayağa sarılan kumaş*’ anlamına gelecek Şekilde kullanılmaktadır

deştar: Orta Türkçenin Harezmi ve Anadolu sahalarında genellikle ‘*sarık, tülbent*’ anlamıyla kullanılmış olandeştar, Kıpçak sahası metinlerinde ‘*mendil, çevre, örtü, masa örtüsü*’ anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu farklılaşma çağdaş lehçelere de yansımıştır. Çağdaş lehçelerden Yeni Uygur Türkçesinde ‘*sofra örtüsü*’ anlamıyla gördüğümüz kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*örtü; başörtüsü; kışın erkeklerin baş ve kulaklarını sardıkları örtü; kalın bez, yelken bezi; peştamal; battaniye; yünden dokunmuş, ince, küçük kilim; yünden dokunmuş ekmek kabı; sofrası bezi; ekmeği, ekmeklik hamuru korumak için örtülen örtü*’ gibi çok geniş bir anlam alanına sahiptir.

könçek: Kıpçak Türkçesi metinlerinde ‘*pelerin gibi omuza alınan elbise; urba; don; iç donu; pantolon, şalvar*’ gibi geniş bir anlam alanına sahip olan köneç, Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*şalvar, don*’ anlamında kullanılmaktadır. Çuvaş Türkçesinde ise anlam değişimine uğrayarak ‘*kadın gömleği*’ anlamında kullanılmaktadır.

soyka: Türkmen Türkçesinde ‘*omza atılarak giyilen elbise*’ anlamında kullanılan soyka, Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*ölünün üstünden çıkan giysi; miras, kalıt*’ anlamında kullanılmaktadır.

suluk: Orta Türkçenin Harezmi sahasında ‘*sarık*’ anlamıyla gördüğümüz suluk kelimesi, Kıpçak sahasında anlam değişimine uğrayarak ‘*kemer ile asılan çanta*’ anlamında kullanılmıştır.

Benzer anlam değişimleri çağdaş lehçelerde de mevcuttur. Kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında, tarihî lehçelerdeki anlamına uygun olarak, ‘*kadınların başlarına örttüikleri çevre*’ anlamında kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde ise suluk, ‘*mendil*’ anlamının yanı sıra ‘*nem ve su geçirmeyen dış giyim; dizginin ucundaki demir ağızlık*’ anlamlarına da sahiptir.

şas: Türkiye Türkçesi ağızlarında ‘*tülbent, yazma*’ anlamında kullanılan kelime, Özbek Türkçesinde ‘*seyrek; seyrek dokunan*’ anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

yabuğ: Orta Türkçenin Kıpçak sahasında ‘*baş örtüsü*’ anlamıyla kullanılmış olan yabuğ, Anadolu sahasında ‘*at zırhı, at örtüsü*’nü ifade etmek için kullanılmıştır. Benzer farklılaşmalar çağdaş lehçelerde de karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde ‘*Yeniçerilerin giydikleri üstlük*’ü ifade etmek için de yapılmıştır. Türkmen

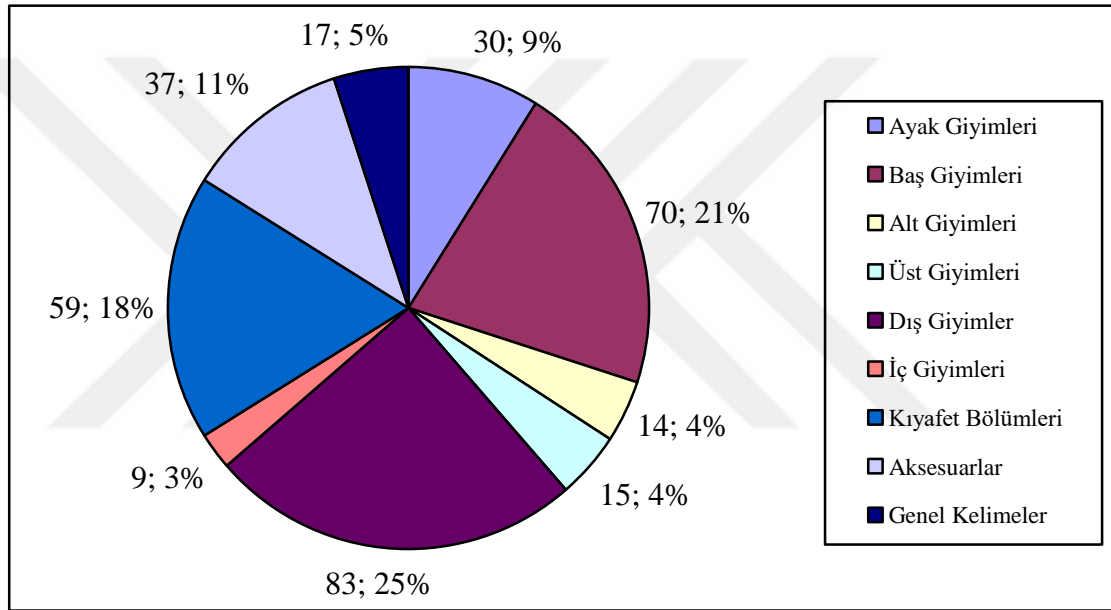
Türkçesinde 'örtü', Kazak Türkçesinde 'at örtüsü' anlamında kullanılan yapık, Tatar Türkçesinde ise kıyafet anlamını kaybetmiştir.

yüzlük: Orta Türkçe döneminden beri '*elbisenin yüzü, kumaş*' anlamıyla kullanılan yüzlük, Özbek Türkçesinde bu anlamını kaybederek '*yüze tutulan nesne, yüz örtüsü*' anlamını kazanmıştır.

SONUÇ

1. Tezimiz kapsamında Eski ve Orta Türkçe dönemi metinlerinden toplam 334 kıyafet adı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kıyafet adları türlerine göre sınıflandırılmış ve şu sonuçlar elde edilmiştir: Bunlardan 30'u ayak giyimi, 70'i baş giyimi, 14'ü alt giyimi, 15'i üst giyimi, 83'ü dış giyimi, 9'u iç giyimi, 59'u kıyafet bölümü, 37'si aksesuar, 17'si ise kıyafet kavramını ifade etmek için kullanılan genel kelimedir. Kıyafet adlarının türlere göre dağılımını bir grafikte şöyle gösterebiliriz:

Grafik 1 Kıyafet Adlarının Türlerine Göre Dağılımı

2. Söz konusu kıyafet adlarından 191'i Eski Türkçe döneminin yazı dilleri olan Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde hiç bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle kıyafet adlarının 191'i Orta Türkçe döneminden itibaren görülmektedir.

3. 114 kıyafet adı taradığımız çağdaş lehçelerde hiç görülmemektedir. Bu sayı, oransal olarak % 35'e denk gelmektedir. Yani Eski ve Orta Türkçe metinlerinde geçen neredeyse her 3 kıyafet adından 1'i değişik nedenlerle günümüze kadar ulaşamamıştır. Günümüze kadar ulaşamayan kıyafet adlarından bir kısmının sadece çeviri metinlerde yer alması (özellikle Eski Uygurca), Türkçe kökenli kıyafet adlarının zamanla

kullanımdan düşerek yerlerine alıntı olanların kullanılmaya başlanması, bir kısmının sadece yazılı metinlerle sınırlı kalması yani kullanımının yaygınlaşmaması, bu durumun sebepleri arasında gösterilebilir.

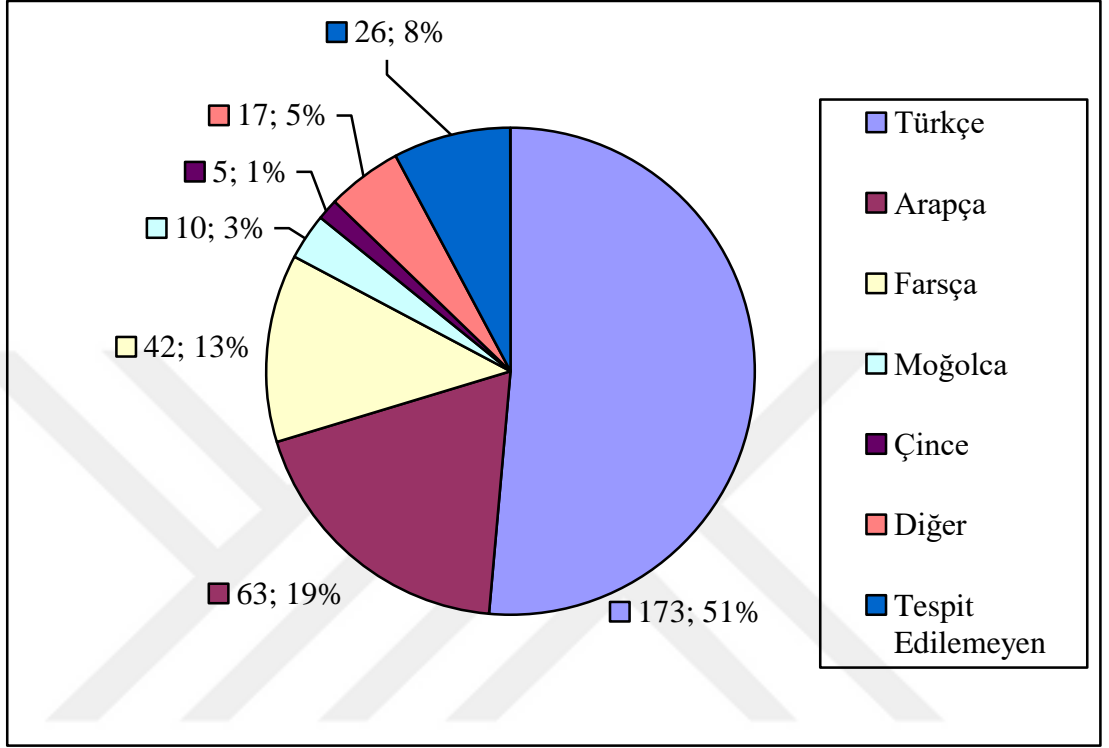
4. Tespit edilen kıyafet adlarından 30 tanesi sadece Eski Türkçe metinlerinde, 76 tanesi sadece Orta Türkçe metinlerinde görülmektedir. Kıyafet adlarından sadece 6 tanesi hem Eski hem de Orta Türkçe metinlerinde, 18 tanesi hem Eski Türkçe metinlerinde hem de çağdaş lehçelerde, 139 tanesi hem Orta Türkçe metinlerinde hem de çağdaş lehçelerde ortak görülmektedir. Hem Eski ve Orta Türkçe metinlerinde hem de çağdaş lehçelerde görülen kıyafet adlarının sayısı ise 86'dır. Yani tarihî lehçelerden günümüze kalabilen kıyafet adlarının oranı % 25'tir. Tarihî lehçelerde görülen ancak çağdaş lehçelerde kullanımdan düşmüş olan kıyafet adlarının sayısı ise 114'tür.

5. Kay, konmao, pasak, latay, mañluñ, çımdan, kraza ve karaş-a gibi kıyafet adları sadece Eski Uygur Türkçesi çeviri metinlerinde görülen alıntı kelimelerdir. Bunlar sadece metinlerdeki kullanımlarıyla sınırlı kalmış, aynı anlamı karşılayan Türkçe kelimeler zaten kullanımda olduğu için yaygınlaşmamıştır.

6. Orta Türkçenin Harezmi sahası metinlerinde görülen kıyafet adlarının çağdaş lehçelerden daha çok Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde, Anadolu sahası metinlerinde görülen kıyafet adlarının ise Oğuz grubu lehçelerinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu durum lehçelerin söz varlıklarının kaynaklarını ve çağdaş lehçelerin tarihî lehçelerle bağlantısını göstermektedir.

7. Türkler, kullandıkları kıyafetleri adlandırırken sadece kendi öz kelimelerini kullanmamışlardır. Bu yüzden Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde kullanılan kıyafet adlarının tamamı Türkçe kökenli değildir. Eski Türkçe döneminde Moğolca, Sanskritçe, Toharca, Soğdca, Çince; Orta Türkçe döneminde ise Arapça ve Farsça gibi ilişkide buldukları değişik milletlerin dillerinden alıntılar da yapmışlardır. Eski ve Orta Türkçe kıyafet adlarının kaynak dilleri şöyle bir görünüm arz etmektedir: 173'ü Türkçe, 63'ü Arapça, 42'si Farsça, 10'u Moğolca, 5'i Çince, 3'ü Sanskritçe, 1'i Toharca, 1'i Soğdca, 2'si Rumca, 1'i Grekçe, 2'si Ermenice, 1'i İtalyanca, 2'si Arapça ve Farsça iki sözcüğün birleşmesiyle, 5'i Türkçe ve Farsça iki sözcüğün birleşmesiyle, 1'i Türkçe ve

Arapça iki sözcüğün birleşmesiyle. Kıyafet adlarının kaynak dillere göre dağılımını bir grafikte şöyle gösterebiliriz:

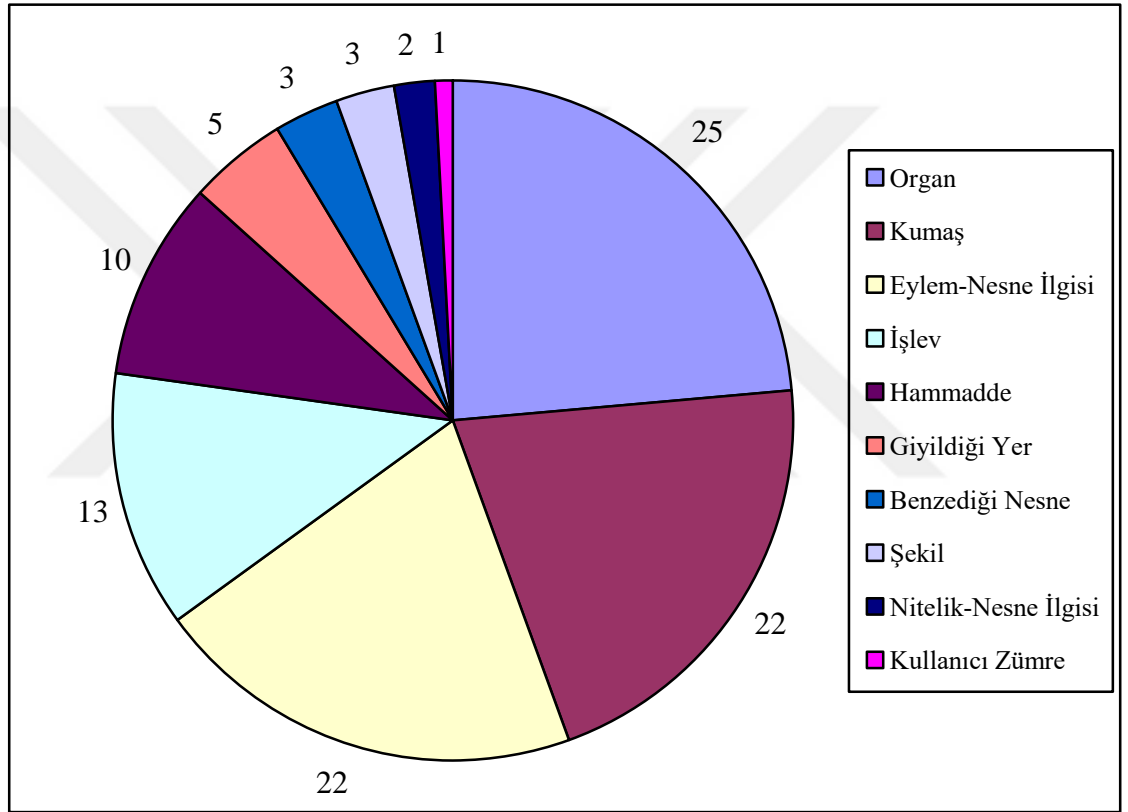

Grafik 2 Kıyafet Adlarının Kaynak Dillere Göre Dağılımı

8. Türklerin, kullandıkları kıyafetleri adlandırması nedensiz olmamıştır. Kıyafetin vücutta kapladığı organ, yapımında kullanılan hammadde ya da kumaş, işlevi ve giyiliş tarzı, giyildiği yer, şekli, benzediği nesne, kullanıcı zümre ya da rengi gibi prensipler adlandırmada etkili olmuştur. Tabii burada, adlandırmada kullanılan prensiplerin kıyafet adlarının tamamı için tespit edilemediğini söylememiz gerekir. Kaynak dilin tespit edilememesi, yapısının karmaşık olması, kökünün belirlenememesi gibi nedenlerden dolayı bazı kıyafetlerin adlandırılışında hangi prensiplerin etkili olduğu ortaya çıkarılamamıştır. Ancak bu kadarının bile “Türkler, kullandıkları kıyafetleri neye göre adlandırmışlardır?” sorusuna cevap verebileceğini düşünmekteyiz. Buna göre kıyafet adlarından 25’i adını vücutta kapladığı organdan, 22’si yapımında kullanılan kumaştan, 13’ü işlevinden, 10’u hammaddesinden, 22’si eylem-nesne

ilgisinden, 5'i giyildiği yerden, 3'ü benzediği nesneden, 3'ü şeklinden, 2'si nitelik-nesne ilgisinden, 1'i kullanıcı zümreden almıştır.

Bu sonuçlar, kıyafet adlandırmalarında en çok organ adlarının esas alındığını göstermektedir. Organ adlarını, kıyafetin yapımında kullanılan kumaş ve eylem-nesne ilişkisi izlemektedir.

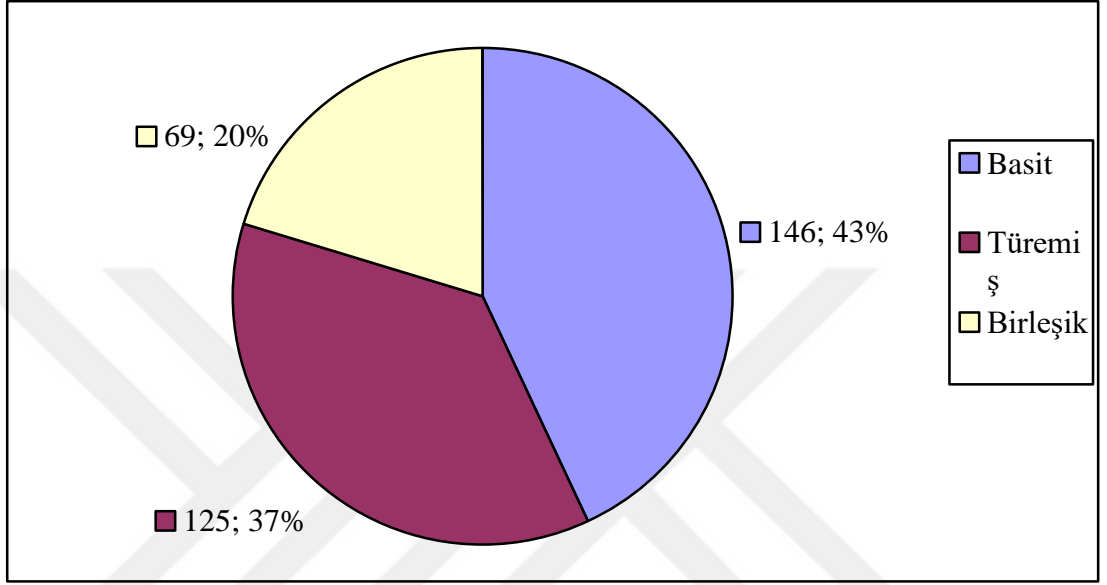
Grafik 3 Kıyafetleri Adlandırmada Etkili Olan Unsurların Dağılımı

9. Yapısı tespit edilemeyen 28 kıyafet adı dışında kalan 146 kıyafet adı basit, 125 kıyafet adı türemiş, 69 kıyafet adı ise birleşik yapıdadır.

Yabancı kökenli kıyafet adları basit yapıları olarak kabul edilmiştir. Bunların sayısı 130'dur.

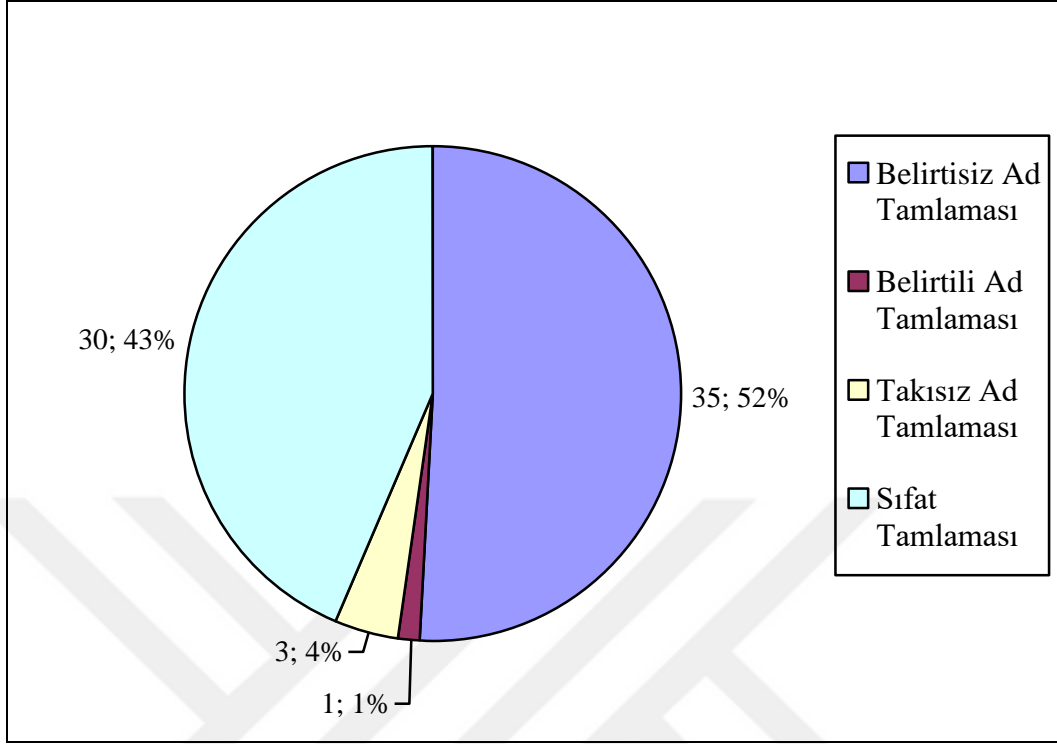
Bu değerler, kıyafet adlarının çoğunlukla basit yapıları olduğunu göstermektedir. Bunu, türemiş ve birleşik yapıdaki kıyafet adları takip etmektedir.

Kıyafet adlarının yapısına göre dağılımını bir grafikte gösterdiğimizde şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

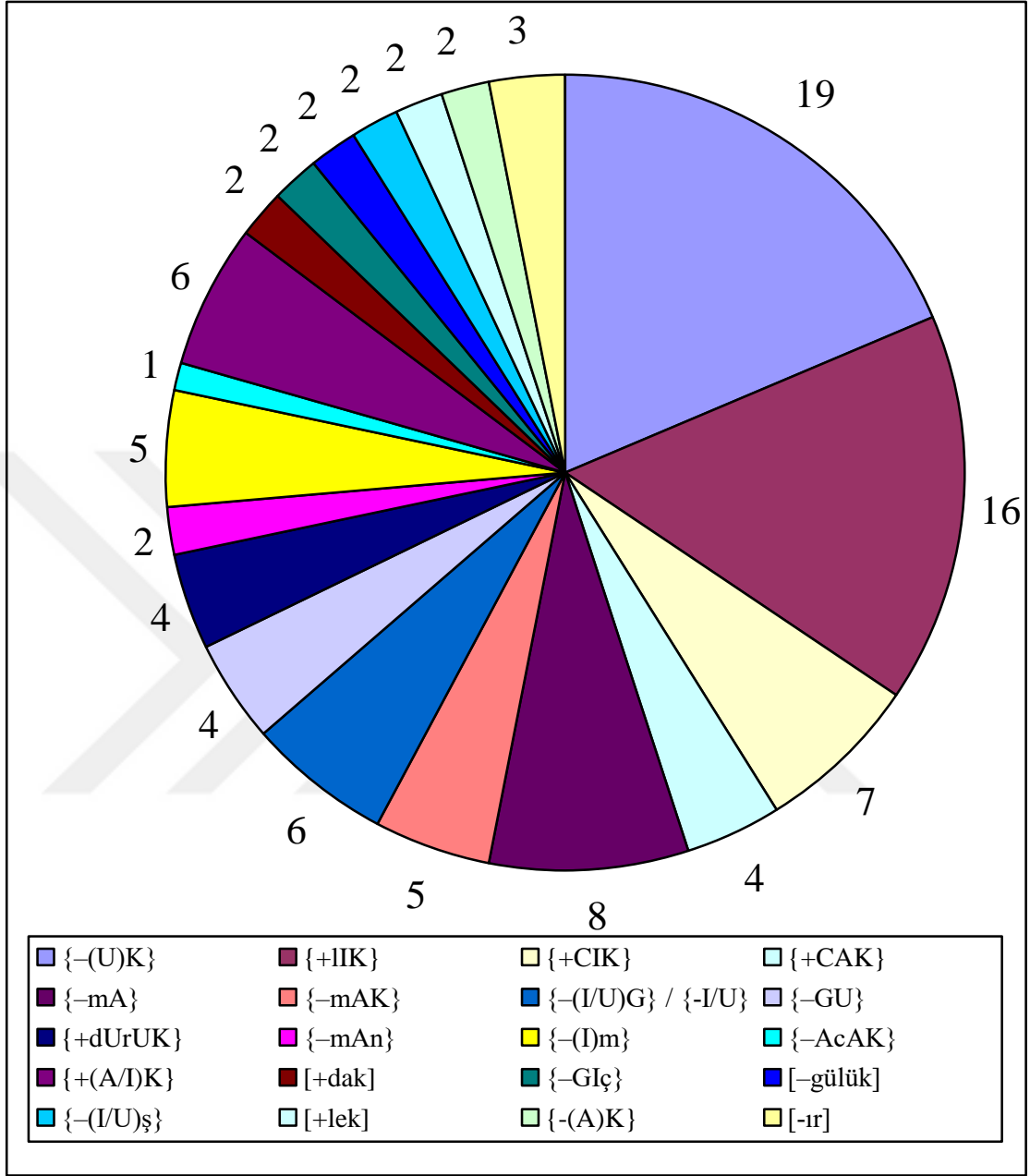
Grafik 4 Kıyafet Adlarının Yapılarına Göre Dağılımı

10. Birleşik yapıdaki kıyafet adlarının 35'i belirtisiz ad tamlaması, 1'i belirtili ad tamlaması, 3'ü takısız ad tamlaması, 30'u ise sıfat tamlaması şeklindedir. Kıyafet adlarının kuruluşunda belirtisiz isim tamlaması yapısının sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Grafik 5 Birleşik Yapıdaki Kıyafet Adlarının Dağılımı

11. Türemiş yapıdaki kıyafet adlarının 19'unda {-(U)K}, 16'sında {+IİK}, 8'inde {-mA}, 5'inde {-mAK}, 7'sinde {+CIK}, 6'sında {-(I/U)G} / {-I/U}, 5'inde {-(I)m}, 4'ünde {-GU}, 4'ünde {+dUrUK}, 4'ünde {+CAK}, 6'sında {+(A/I)K}, 2'sinde {-mAn}, 2'sinde [+dak], 2'sinde {-GIç}, 2'sinde [-gülük], 2'sinde {-(I/U)ş}, 2'sinde {-(A)K}, 3'ünde [-ır], 2'sinde [+lek], 2'sinde [-maç] eki görülmektedir. [-a], {-AcAK}, [-al], [-ç], [+ç], [+çe], [+enek], [-ersük], [-esi], [+ge], [-ka], [+mek], [+n], [-ün], [-taç], [-üt] ekleri ise birer kıyafet adında görülmektedir.

Grafik 6 Kıyafet Adı Yapımında Kullanılan Eklerin Dağılımı

12. Tespit edilen kıyafet adlarından 115 tanesinde art zamanlı olarak herhangi bir anlam olayı söz konusu olmuştur. Bunlardan 55'inde anlam genişlemesi, 38'inde başka anlama geçiş, 22'sinde ise anlam daralması görülmektedir.

13. Türk kıyafet tipini şekillendiren en önemli unsurlar, iklim ve hayat tarzı olmuştur.

14. Türk kıyafet kültürü, asırlar boyunca çok büyük değişikliklere uğramamış, Türkler kıyafet kültürlerini korumayı bilmişlerdir. Arkeolojik buluntulara, duvar resimlerine ve heykellere bakıldığında Türklerin kıyafetinin bugünkü çağdaş kıyafete çok yakın olduğu görülmektedir. Bunun en tipik örneklerini Göktürk ve Selçuklu dönemi kıyafetleri oluşturmaktadır. Esaret döneminde bile Çin kentlerinde yaşayan Göktürklerin kıyafetlerinde hiçbir Çin etkisi görülmemiştir. Selçuklu döneminde de durum aynıdır. Din ve coğrafya değişikliği kıyafet kültüründe büyük değişikliklere neden olmamıştır.

15. Türk kıyafet kültürü doğuya ve batıya örnek olmuş, Türklerin tipik kıyafeti olan ceket-pantolon, değişik milletlerin kıyafet kültürü üzerinde etkili olmuştur.

16. Tarihin her döneminde kadın ve erkek kıyafetleri birbirine çok yakın olmuştur. Bu durum, hayat tarzının bir gereğidir. Ayrıca, kadının toplumsal konumunu yansıtması bakımından da dikkate değerdir.

EKLER

1. TABLOLAR

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
a l e t	-	-	-	-	-	a l e t	-	-	-	-	-	-	-	-
ayakkağı	-	-	-	-	-	ayakkağı	ayakkabı	ayakga:	ayaqqap	-	-	-	-	-
ayaklık	-	-	adalık	-	-	ayaklık	ayaklık	-	-	-	-	-	-	-
babuç	-	-	-	-	babuç	pabuç	pabuç	-	-	-	-	popuç	-	-
baskıç	-	-	-	-	baskıç	-	baskıç	-	basqış	-	-	-	-	-
başmak	-	-	başmak	başmak	başmak	başmak	başmak	başmak	Başmaq/basmaq	başmak	bâşmaq	başmak	-	poşmak
cimcime	-	-	-	-	-	cimcime	cimcime	-	-	-	cimcimä	-	-	-
cûrab	-	-	-	-	-	cûrab	çorap	-	-	-	-	çorup	-	-
çaruk	-	çaruk	çaruk	-	çaruq	çarık	çarık	çarık	şarıq	çarık	çârık	çoruk	sarī	-
çekme	-	-	-	-	-	çekme	çekme	-	-	-	-	-	-	-
e t ü k	ä d ü k	e t ü k	e t i k	e t ü k	e t ü k	e d ü k	hedik	ädik	e t i k	itêk	e t i k	ötük	eterbes	a d ə
evzâr	-	-	-	-	-	evzâr	-	-	-	-	-	-	-	-
filar	-	-	-	-	-	filar	filar	-	-	-	-	-	-	-
izlik	-	-	izlik	-	izlik	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kabkab	-	-	-	-	kabkab	-	kabkab	-	-	-	-	-	-	-
k a y	-	k a y	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
k e f ş	-	-	-	-	-	k e f ş	keviş	keviş	kebis	kevêş	kävüş	-	-	-
mükim	-	-	mükim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
m ü z e	-	-	-	-	-	mûze	-	-	-	-	-	müze	-	-
n a ' l	-	-	na'leyn	na'leyn	n a ' l	n a ' l	nalın	na:l	n ä l	-	-	nal	-	-

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
pā-libās	-	-	-	-	-	pā-libās	-	-	-	-	-	-	-	-
salbır	-	-	-	-	-	salbır	-	-	-	-	-	-	-	-
samda	-	-	samda	-	-	-	sandal	-	sandal	-	sandal	-	-	-
sermüze	-	-	-	-	-	sermüze	-	-	-	-	-	-	-	-
soğman	-	-	-	-	-	soğman	soğman	-	-	-	-	-	-	-
ş i b i t	-	-	-	-	-	ş i b i t	ş i b i t	ş ıp b ık	-	ş i b l i t	-	ş i b l i t	-	-
ş ulgu	-	-	-	-	ş ulgu/ç ulgaw	-	ç ulki	-	ş ulgaw	-	-	-	ç ulku	ç ə l ğ a
u ç u q	-	u ç u q	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
u y u k	-	u y u k	o g u k	-	-	-	-	-	u y ı q	o y ık	-	-	-	-
v a t	-	-	-	-	v a t	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 1 Ayak Giyimlerinin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	EAT	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
a ş u k	-	-	a ş u k	yaşık	aşak/aşık	ı ş ı k	-	-	-	-	-	-	-	-
b a ğ	-	b a g	b a ğ	b a ğ	b a g	b a ğ	b a ğ	bāğ	b a w	bau	b ā ğ	bağ	bia	-
baş bağı	-	-	-	-	baş bağı	-	baş bağı	-	basbaw	-	başbağ	-	-	-
baş l ı k	-	-	-	başlık	-	-	başlık	başlık	-	başlık	bāshliq	-	-	-
baş örtüsü	-	-	-	-	-	baş örtüsü	başörtüsü	-	-	-	-	-	-	-
boqtaq	-	-	-	-	boqtaq	-	-	-	-	-	-	-	-	-
b ö r k	-	b ö r k	b ö r k	b ö r k	b ö r k	b ö r k	b ö r k	bö:rük	börik	bürék	b ö r k	börk	bergehe	-
bürka'	-	-	-	-	-	bürka'	-	-	burqa	burka	-	-	-	-
bürünçük	-	-	bürünçük	bürüncük	bürünçek	bürüncük	bürüncük	büreneck	bürkenşik	börkençêk	-	-	-	pergençek
çalma	-	-	-	çalma	çalma	-	çalma	-	şalma	çalma	-	-	-	-
ç e k i	-	-	-	-	-	ç e k i	ç e k i	-	-	-	-	çékilik	-	-
çenber	-	-	-	-	-	çenber	çember	-	-	-	-	-	-	-
didek	-	-	didek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
didim	-	dıdım	didim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
duvağ	-	-	-	duvağ	duvak	duvağ	duvak	-	tımaq	-	tuvok	tuvağ	-	-
g e r d	-	-	-	-	-	g e r d	-	-	-	-	-	-	-	-
göz örtüsü	-	-	-	-	göz örtüsü	-	-	-	-	-	-	-	-	-
güceymen	-	-	-	-	güceymen	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hacimük	-	-	-	hacimük	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hicāb	-	-	hicāb	hicāb	hicāb	hicāb	hicap	-	-	-	hicāb	-	-	-
hımār	-	-	-	-	hımār	-	-	-	-	-	-	-	-	-
i k l î l	-	-	-	-	-	i k l î l	-	-	-	-	-	-	-	-
i l a ş u	-	-	-	ilaşu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
'imāme	-	-	-	'imāme	-	'imāme	imame	-	-	-	-	-	-	-
'i ş ā b e	-	-	-	'i ş ā b e	'i ş ā b e	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kalabak	-	-	-	-	-	kalabak	kalabak	-	qalpaq	kalpak	kalpāk	kalpak	-	kalpak
kaşaba	-	-	-	-	-	kaşaba	kasıbağ	-	kasaba	-	qasaba	-	-	-
kedük	-	-	kedük	-	-	-	giyik	-	-	-	-	-	-	-
kefye	-	-	-	-	kefye	-	kefiye	-	-	-	-	-	-	-
kendeş	-	-	-	kendeş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kepez	-	kāpāz	-	-	kepes	-	kepez	-	Kepeş/kepe	kepeç	-	-	-	-
konmao	-	konmao	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kölgeç	-	-	-	-	kölgeç	-	-	-	-	-	-	-	-	-
körüş	-	-	-	körüş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
köşik	-	köşik	köşik	-	-	-	-	-	köşki	-	-	-	-	-
közenek	-	-	-	-	közenek	-	gözene	-	-	-	-	-	-	-
közündürük	-	-	közündürük	-	közündürük	-	-	-	közildirik	küzêldêrêk	-	-	-	-
küfiyye	-	-	-	-	küfiyye	-	-	-	-	-	-	-	-	-
külâh	-	-	-	-	-	külâh	külâh	-	-	-	külâh	-	-	-
mi'cer	-	-	-	-	mi'cer	ma'âcir	-	-	-	-	-	-	-	-
nezkeb	-	-	-	-	-	nezkeb	nezgep	-	-	-	-	-	-	-
niqâb	-	-	-	niqâb	-	niqâb	nikap	-	n ıqap	-	niqâb	niqap	-	-
örtü	-	-	örtüg	örtü	örtü	örtü	örtü	örtgi	-	örtkêç	-	-	-	-
perde	-	-	-	perde	-	perde	perde	perde	perde	-	pârdä	perde	-	-
pasak	-	pasak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
piçe	-	-	-	-	piçe	-	peçe	-	-	-	-	-	-	-

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
salban	-	-	-	-	salban	-	salman	-	-	-	-	-	-	-
saraguç	-	-	saraguç	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
şaruq	-	-	-	-	-	şaruq	sarıq	-	-	-	-	-	-	-
serbend	-	-	-	-	serbend	-	-	-	-	-	-	-	-	serban
suluk	-	-	suvluk	suvluk	suluq	-	suluk	-	sulıq	-	-	-	-	-
ş a ş	-	-	-	-	ş a ş	-	ş e ş	-	-	-	ş a ş a	-	-	-
ş e m l e	-	-	-	-	-	ş emle	ş emle	-	-	-	-	-	-	-
t a c	-	t a c	-	t ā c	t a ç	t ā c	t a ç	-	Tac/tāc	-	t ā c	tac	-	-
taḥfife	-	-	-	-	taḥfife	-	-	-	-	-	-	-	-	-
taqya	-	-	-	-	-	taqya	takke	-	taqiya	-	-	taqiye	-	təḥya
terincek	-	-	terinçek	terinçek	terinçek	derincek	-	-	terindjek	-	-	-	-	-
t o q	-	-	-	-	-	t o q	-	-	-	-	-	-	-	-
tolaq	-	-	-	-	t o l a q	ṭolaq	dolak	dolak	-	-	-	-	-	-
t o r l a q	-	-	-	-	t o r l a q	-	-	-	-	-	-	-	-	-
tuyluqa	-	tuyluqa	-	-	toyluqa	-	tolga	-	duwlıqa	-	dubulga	duyulğa	dulağı	-
ṭulband	-	-	-	-	ṭulband	dūlbend	tūlbent	-	-	-	-	-	-	-
tutuk	-	-	-	dutuğ	tutuq	ṭutuq	tutuk	-	-	-	-	-	-	-
üsküf	-	-	-	-	-	üsküf	üsküf	-	-	-	-	-	-	-
v a l a	-	-	-	-	-	v a l a	v a l a	-	-	-	-	-	-	-
yabuq	-	-	-	-	yabuq	yapuq	yapık	yapı	jabuv	yabık	-	-	tañas	-
yaşmaq	-	-	-	yaşmaq	yaşmaq	yaşmaq	yaşmak	-	-	-	-	-	-	Masmak
yüz bağı	-	-	-	yüz bşğı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
yüzlük	-	-	-	yüzlük	yüzlük	-	yüzlük	-	-	yözlék	yüzlük	yüzlük	-	-

yüz örtüsü	-	-	-	-	yüz örtüsü	yüz örtüsü	-	-	-	-	-	-	-	-
------------	---	---	---	---	------------	------------	---	---	---	---	---	---	---	---

Tablo 2 Baş Giyimlerinin Tarihi ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
butluk	-	-	-	-	butluk	-	-	-	-	-	-	-	-	-
çağşır	-	-	-	-	-	çağşır	çakşır	-	-	-	-	-	-	-
çintıyan	-	-	-	-	-	çintıyan	çintıyan	-	-	-	-	-	-	-
dāmen	-	taman	-	-	-	dāmen	-	-	-	-	-	-	-	-
dizçük	-	-	-	-	-	dizçük	dizcek	-	-	-	-	-	-	-
f u ʃ a	-	-	p u t a	f ū t a	-	f ū t a	f u t a	-	-	-	-	-	-	-
göceşiler şalvarı	-	-	-	-	-	göceşiler şalvarı	-	-	-	-	-	-	-	-
i z ā r	-	-	-	i z ā r	i z ā r	i z ā r	-	-	-	-	-	-	-	-
s i t r	-	-	-	-	-	s i t r	setre	-	-	-	-	-	-	-
süyün	-	-	-	-	-	süyün	-	-	-	-	-	-	-	-
şalvar	-	-	-	-	şalvar	şalvar	şalvar	calbar	şalbar	çalbar	çalvâr	şalvur	şarova	şalavar
tizton	-	-	-	tizton	-	-	diz donu	-	-	-	-	-	-	-
tuman	-	-	-	-	-	tuman	tuman	-	-	-	-	-	-	-
ü m	-	ü m	ü m	-	i m	-	-	-	-	-	-	-	-	y ə m

Tablo 3 Alt Giyimlerin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
ağsar	-	-	-	-	-	ağsar	-	-	-	-	-	-	-	-
artlığ	-	-	artlığ	-	-	-	artağ	-	-	-	-	-	-	-
bürküt	-	-	-	-	bürküt	-	-	-	-	-	-	-	-	-
çäkräk	-	çäkräk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
demür gönlek	-	-	-	-	-	demür gönlek	-	-	-	-	-	-	-	-
kazbaz	-	-	-	-	-	kazbaz	kazbaz	-	-	-	-	-	-	-
keçkün	-	-	-	-	keçkün	-	keçek?	-	-	-	-	-	-	-
kögüzluq	-	kögüzluq	-	-	-	-	gögüslük	-	-	-	-	-	-	-
köküzmək	-	köküzmək	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kölek	-	-	-	-	-	kölek	kölek	-	-	-	-	-	-	-
könglek	-	-	könglek	könglek	könglek	gönglek	gömlek	köynek	köylek	külmek	köyläk	kögilek	könjüg	-
terlik	-	-	terlik	terlik	-	derlik	terlik	derlik	terlik	tirlik	terlik	-	-	-
yekteyi	-	-	-	-	yikdey	yekteyi	yekte	-	Jegde/fejde	-	yäktäk	yektek	-	-
yilek	-	-	-	-	yelek	yilek	yelek	yelek	-	-	-	-	silet	-
zıbun	-	-	-	-	-	zıbun	zıbın	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 4 Üst Giyimlerin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
ʿ a b ā	-	-	-	-	ʿ a b ā	ʿ a b ā	a b a	-	a b a	-	a b ā	-	-	-
abıngülük	-	abıngülük	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
a ğ ı	a g ı	a ğ ı	a ğ ı	a ğ ı	a ğ ı	-	-	-	a q ı	-	-	-	-	-
altınlı kēmhā	-	-	-	-	-	altınlı kēmhā	-	-	-	-	-	-	-	-
bél deştarı	-	-	-	bél deştarı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
bornāz	-	-	-	-	-	bornāz	bornoz	-	-	-	-	-	-	-
bürd-i yemāni	-	-	-	-	bürd-i yemāni	-	-	-	-	-	-	-	-	-
cevşen	-	-	-	-	-	cevşen	-	-	-	-	-	-	-	-
c e b e	-	-	-	-	-	c i b e	c e b e	-	j e b e	-	c e v ä	cebe	-	-
cübbe	-	-	-	-	cübbe	cübbe	cübbe	-	-	-	cübbä	-	-	-
ç a d ı r	-	ç a t ı r	ç a d ı r	ç a d ı r	ç a t ı r	ç a d ı r	ç a d ı r	ça:dra	ş a t ı r	ç a t ı r	ç â d ı r	çédır	-	ç a d ər
ç a r	-	-	-	-	-	çar/car	çar/car	-	-	-	-	-	-	-
çarşaf	-	-	-	-	çarşav	çarşaf	çarşaf	ça:rşav	şarşaw	çarşau	çâyşāb	çarçap	-	çarjav
çekmen	-	-	-	-	çekmen	-	çekmen	çäkmen	şekpen	çikmen	çäkmān	çekmen	-	səkman
çengşü	-	-	çengşü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
çımdan	-	çımdan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
çöprek	-	-	çöprek	çöprek	çöprek/süprek	-	çirpek	-	şüberek	çüprek	-	-	-	-
ç u h a	-	ç u b a	ç ö g e	-	-	çuhaçuka	ç u h a	-	ş u ğ a	çuka	-	cuva	sukuna	-
çuķāl	-	-	-	-	çokal	çuķāl	çokal	-	-	-	-	-	-	-
d a l ğ	-	-	-	-	d a l ğ	-	-	-	dalaq	-	-	-	-	-
demür ton	-	-	-	-	-	demür ton	-	-	-	-	-	-	-	-
diķķ-i Mısrî	-	-	-	diķķ-i Mısrî	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
d i b ā	-	-	-	-	-	d i b ā	d i b a	-	-	-	-	-	-	-

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
e ş ü k	-	ä ş ü k	e ş ü k	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
f e r v e	-	-	-	-	f e r v e	-	-	-	-	-	-	-	-	-
f i r ā	-	-	-	-	-	f i r ā	-	-	-	-	-	-	-	-
g i y e k	-	-	-	-	-	g i y e k	g i y e k / g i y i k	-	-	-	-	-	-	-
h ı r k a	-	-	-	-	h ı r k a	h ı r k a	h ı r k a	-	h i y r q a	-	-	-	-	-
h i l ' a t	-	-	-	h ı l ' a t	h ı l ' a t	h ı l ' a t	h i l a t	-	h a l a t	-	-	h a l a t	-	-
h u l l e	-	-	-	h u l l e	h u l l e	h u l l e	-	-	h u l l a	-	h i l l ā	-	-	-
ı b r i ş i m - i h a r i c i	-	-	-	-	-	ı b r i ş i m - i h a r i c i	-	-	-	-	-	-	-	-
i ç ü k	-	ü ç ü k	i ç ü k	-	i ç i k	-	-	-	i ş i k	-	-	-	-	-
i h r ā m	-	-	-	i h r ā m	i h r ā m	i h r ā m	i h r a m	-	-	-	e h r ā m	-	-	-
q a b ā	-	-	k a p a	-	k a b ā	k a b ā	-	-	-	-	q a b ā	-	-	-
k a f t a n	-	-	k a f t a n	k a f t a n	q a f t a n	q a f t a n	k a f t a n	k a f t a n	-	k a f t a n	-	-	k a p t ā n	-
q a m i ŝ	-	-	-	-	-	q a m i ŝ	-	-	-	-	-	-	-	-
k a n t u r a	-	-	-	-	-	k a n t u r a	-	-	-	-	-	-	-	-
k a r a ŝ - a	-	k a r a ŝ - a	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
k a r s	-	q a r s	k a r s	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
q a s a	-	-	-	-	q a s a	-	-	-	-	-	-	-	-	-
k e b e	-	-	-	-	-	k e b e	k e p e	-	-	-	-	-	-	k e p e
k e d ü k	-	-	k e d h ü k	-	g e y i k	-	g i y i k	-	-	-	-	-	-	-
k e f e n	-	-	-	k e f e n	k e f e n	k e f e n	k e f e n	k e p e n	k e b i n	k e f e n	k ā f ā n	k e p i n	-	-
k e p e n e k	-	-	-	k e p e n e k	-	k e p e n e k	k e p e n e k	-	k e b e n e k	-	k e b e n a k	-	-	k i p k e ?
k e y m e k	-	-	-	-	k e y m e k	-	g e y m e	-	-	-	-	-	-	-
k i l i m	-	-	-	k i l i m	k i l i m	k i l i m / g i l i m	-	-	-	-	-	-	-	-

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
k i ş	-	k i ş	k i ş	-	k i ş	-	-	-	k i s	-	-	-	kiis	-
koyka	-	-	koyka	-	qoyqa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kraza	-	kraza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
quyaq	-	-	quyaq	-	-	-	-	-	-	-	-	-	kuyax	-
k ü b e	-	-	-	-	k ü b e	-	k ö b e	-	k ö b e	k ö b e	-	-	-	-
k ü b i k	-	-	k ü b i k	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
k ü r k	-	-	-	-	k ü r k	k ü r k	k ü r k	-	-	-	-	-	-	kərək
libāçe	-	-	-	-	-	libāçe	-	-	-	-	-	-	-	-
lifāfe	-	-	-	-	lifāfe	-	-	-	-	-	-	lipape	-	-
mañluñ	-	mañluñ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
milhefe	-	-	-	-	-	milhefe	melhafe	-	-	-	-	-	-	-
mindetü	-	-	mindetü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nemed	-	-	-	-	-	nemed	-	-	-	-	-	namet	-	-
otran	-	-	otran	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
p a l ā s	-	-	-	palās	veles?	p a l ā s	palas	pala:s	palas	palas	-	-	-	-
pamuk çuqali	-	-	-	-	-	pamuk çuqali	-	-	-	-	-	-	-	-
partu	-	-	partu	-	-	-	palto	palto	palto	palto	-	pelto	-	-
p i l o n	-	-	-	-	-	p i l o n	-	-	-	-	-	-	-	-
r i d ā	-	-	-	r i d ā	r i d ā	r i d ā	-	-	-	-	r i d ā	-	-	-
s a y a	-	-	-	-	-	s a y a	s a y a	-	-	-	-	-	-	-
soyka	-	-	-	-	soyka	sayqa	soyka	soyka	-	-	-	-	-	-
ş û f	-	s u p	-	ş û f	s u f	ş û f	s o f	-	-	-	-	-	-	-
şirdak	-	-	-	-	şirdak	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
tendure	-	-	-	-	-	tendure	tennure	-	-	-	-	-	-	-
tigele	-	-	-	-	tigele	-	tekele	-	-	-	-	-	-	-
tuma	-	-	-	-	t u m a	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vaşle	-	-	-	-	-	vaşle	-	-	-	-	-	-	-	-
yağku	-	-	yağku	yaku/yağu	-	-	-	-	ž a q i	-	-	-	sayin'ax	-
yağmurlık	-	-	-	-	-	yağmurlıq	yağmurluk	-	-	-	-	yamğurluq	-	šomərlək
yalma	yalma	-	yalma	-	-	yalmak	yelme	-	-	-	-	-	-	-
yağalduruk	-	yağal toruy	yağalduruk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
yaptaç	-	-	yaptaç	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
yarıık	-	y a r ı k	y a r ı k	y a r ı k	y a r ı k	-	-	-	-	-	-	-	-	-
yas tonu	-	-	-	yas tonı	-	yas tonu	-	-	-	-	-	-	-	-
yişsüz ton	-	-	-	-	-	yişsüz ton	-	-	-	-	-	-	-	-
zirā'a	-	-	-	zirā'a	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
zirih	-	-	-	-	-	zirih/zırh	z ı r h	-	-	-	z i r h	zereh	-	-

Tablo 5 Dış Giyimlerin Tarihi ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
ayak tonu	-	-	-	-	-	Ayak tonu	-	-	-	-	-	-	atax	-
bağırdak	-	-	bağırdak	bağırtak	bağırdak	bağırdak	bağırdak	-	bawırdaq	-	-	-	baartık	-
donbal	-	-	-	-	-	donbal	-	-	dambal	-	-	-	-	-
içlik	-	-	-	içlik	içlik	-	içlik	içlik	iştik	-	-	-	-	aslek
içreki don	-	-	-	-	-	içreki don	-	-	-	-	-	-	-	-
iştön	-	-	-	iştön	iç ton	iç don	-	-	iştan	-	iştön	iştan	-	-
im pâçesi	-	-	-	-	-	im pâçesi	-	-	-	-	-	-	-	-
töşbağı	-	-	-	töşbağı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
yışım	-	-	yışım	-	işim/yışım	-	-	-	s 1 m	-	ş i m	şim	-	-

Tablo 6 İç Giyimlerinin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	EAT	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
c ā m e	-	-	cāme	cāme	-	cāme	-	-	-	-	cāme	-	-	-
esbāb	-	-	-	esbāb	-	esbāb	esvap	-	-	-	-	-	-	-
geyecek	-	-	-	-	-	giyecek	giyecek	-	-	-	-	-	-	-
geyilür	-	-	-	-	-	geyilür	-	-	-	-	-	-	-	-
geysi	-	-	-	-	kāyāsi	geyesi	giysi	-	-	-	-	-	-	-
kedgü	-	kedgü	kedgü	keygü	-	-	geygi	-	-	-	-	-	-	-
keḡgülik	-	keḡgülik	keḡgülik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kedüt	-	-	kedhüt	-	kēyit	-	giyit	-	-	-	-	-	-	-
kādim	kedim	kedim	keḡim	keḡim	-	geyim	giyim	geyim	kiyim	kiyēm	kiyim	kiyim	-	-
kisve	-	-	-	-	kisve	kisve	kisve	-	-	-	-	-	-	-
ḡumāṣ	-	-	-	-	ḡumāṣ	-	-	-	-	kumaḡ	qumāṣ	-	kumač	xāmaḡ
libās	-	-	libās	-	libās	libās	libas	liba:s	lipa	-	libās	-	-	-
oprak	-	oprak	ofraḡ/opraḡ	opraḡ	oprak	-	-	-	-	-	-	-	abırax	-
örüm	-	örüm	örüm	-	-	-	-	-	örim	-	-	-	-	-
ḡiyāb-ı ketān	-	-	-	-	-	āiyāb-ı ketān	-	-	-	-	-	-	-	-
ton	ton	ton	ton	ton	ton	ton/don	don	don	ton	ton	ton	ton	son	tem
tonam	-	tonam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 7 Genel Kelimelerin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	EAT	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
a ğ ı l	-	-	-	-	-	a ğ ı l	-	-	-	-	-	-	-	-
‘alem	-	-	-	-	-	‘alem	-	-	-	-	-	-	-	-
ard etegi	-	-	-	-	-	ard etegi	-	-	-	-	-	-	-	-
argaç	-	-	-	-	-	argaç	argaç	-	-	-	-	-	-	-
āster	-	-	-	-	astar	astar	astar	astar	astar	astar	astar	-	-	-
āstīn	-	-	-	-	-	āstīn	-	-	-	-	-	-	-	-
biṭāne	-	-	-	-	biṭāne	-	-	-	-	-	-	-	-	-
biyik	-	-	-	biyik	-	-	biyik	-	-	-	-	-	-	-
bogmak	-	-	bogmak	-	-	-	boğma	-	-	-	-	-	-	-
bürük	-	-	bürük	-	-	-	bürük	-	-	börkeü	-	-	-	-
ceyb	-	-	-	-	-	ceyb	cep	-	-	-	-	-	siäp	-
çabuk	-	-	-	çabuk	şabu	-	çapık	-	şabuw	çabū	-	-	-	-
çirguy	-	-	çirguy	-	-	-	-	-	şırğa	-	-	-	-	-
dolaşma	-	-	-	-	-	dolaşma	-	-	-	-	-	-	-	-
eşelik	-	-	-	-	eşelik	-	eşik	-	-	-	-	-	-	-
etek	-	-	etek	etek	etek	etek	etek	etek	etek	itek	etäk	étek	-	-
étik başı	-	-	-	-	étik başı	-	-	-	-	-	-	-	-	-
giribān	-	-	-	-	-	giribān	-	-	-	-	giribān	-	-	-
heşte	-	-	-	heşte	-	hıştek	heşte	-	-	kêşte	-	-	-	kêşte
iç bağı	-	-	-	-	-	iç bağı	-	-	-	-	-	-	-	-
içkur	-	-	içkur	içkur	içkur/içkur	uçkur	uçkur	uçgur	ışqır	-	-	-	-	-
ilersük	-	-	ilersük	ilersük	ilersik	ilersük	ilersik	-	-	-	-	-	-	-
ilük	-	-	-	ilük	ilük	ilük	ilük	ilük	ilgek	ilmäk	ilgäk	ilgek	-	yılı

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	EAT	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
karşag	-	-	karşag	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kaşak	-	-	-	-	-	kaşak	-	-	-	-	-	-	-	-
kenār	-	-	-	-	-	kenār	kenar	-	-	-	-	-	-	-
kırgag	-	-	kırgag	-	-	-	-	-	-	-	-	kırgak	-	-
konç	-	-	-	konç	konç/kojaç	kunç	konç	gonç	qonış	kunıç	qonc	konca	-	kunça
koyun	-	-	koy	-	koyun	-	koyun	-	qoyın	kuyın	qoyin	-	xoyn	x ü n
könçük	-	-	könçük	-	könçük/künçük	göncük	göncük	-	-	-	-	künçük	-	-
könçek	-	-	künçek	-	könçek	-	gönçek	-	-	-	-	-	-	-
kudurgag	-	-	kudurgag	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nekende	-	-	-	-	nekende	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ökçe	-	-	ökçe	-	ökçe	ökçe	ökçe	ökce	ökşe	ükçä	ökçä	ökçä	-	-
ökçe demiri	-	-	-	-	-	ökçe demiri	ökçe demiri	-	-	-	-	-	-	-
ör	-	-	ör	-	-	-	ör	-	-	-	-	-	-	-
ruq'a	-	-	-	-	-	ruq'a	-	-	-	-	-	-	-	-
salma	-	-	-	-	-	salma	salma	-	-	-	-	-	-	-
saşak	-	-	-	-	saşak	-	saçak	saçaq	şaşaq	-	-	çaça	-	ş ü ze
sıdhiğ	-	-	sıdhiğ	-	sıy	-	siğ/siğın	sij	-	sijir	-	-	-	ş ɣ a s
sığza	-	-	-	sıgzig	sığza	sıgza	-	-	-	-	-	-	-	-
taban	-	tapan	taban	-	taban	taban	taban	daban	taban	taban	tábân	tapan	taman/	tuBan
taşlāsān	-	-	-	taşlāsān	taşlāsān	taşlāsān	taşlasan	-	-	-	-	-	-	-
tikke	-	-	-	-	tikke	-	-	-	-	-	-	-	-	-
tikke urunu	-	-	-	-	tikke urunu	-	-	-	-	-	-	-	-	-
tizge	-	-	-	-	tizge	-	dizge	-	-	-	-	-	-	-

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
tizme	-	-	tizme	-	-	-	dizme	-	-	-	-	-	-	-
tolama	-	-	-	-	-	tolama	dolama	-	-	-	-	-	-	-
topuq	-	-	-	-	topuq	topuk	topuk	topuk	tobık	tubık	topiq	topuq	xobulu	-
tügme	-	-	tügme	tügme	tügme/dügme/tüvme	dügme	dügme	düvme	tüyme	töyme	tügmä	tügme	timex	tüme
uldağ	-	ulyak	uldağ	-	-	-	oltan	oltağ	ultan	oltan	ultân	ultañ	-	-
üpürçük	-	-	-	üpürçük	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ürpek	-	-	-	ürpek	-	-	ürpek	-	ürpek/üpelek	-	-	-	-	-
yaka	-	yaka	yaka	yaka	yaka	yaka	yaka	yaka	jağa	yaka	yâqa	yaka	sağa	suxa
yaqalığ	-	-	-	yaqalığ	-	-	yakalık	yakalık	jağalıq	-	yâqalığ	-	-	-
yamay	-	yamay	yamağ	yamağ	yama/yamav	yama	yama	yama	jamav	yamau	yamağ	yamağ	-	-
yeng	-	-	yeng	yeng	yeng/ying	yeng/ying	yen	yeñ	jenğ	cing	yeng	yeñ	siex	sană
yirtmaç	-	-	-	-	yirtmaç	-	yirtmaç	yartmaç	jırma	yırık	yirmâç	-	-	-
yiv	-	-	-	-	-	yiv	yiv	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 8 Kıyafet Bölümlerinin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
bāzu-bend	-	-	-	-	-	bīzu-bend	pazubent	-	-	-	-	-	-	-
bilbağı	-	bilbay	bilbağı	bilbağı	bilbağı	-	bel bağı	bi:lba:g	belbev	bilbau	belbāg	belvağ	-	-
boynun çemberi	-	-	-	-	-	boynun çemberi	-	-	-	-	-	-	-	-
boyun bağı	-	-	-	-	-	boyun bağı	boyun bağı	-	moyınbaw	-	boynbāg	boyunbağ	-	-
cilbent	-	-	-	-	-	cilbent	cilbend	-	-	-	-	-	-	-
cirimsümük	-	-	-	cirimsümük	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
dēstār	-	-	-	dēstār	destār	destār	destar	-	-	-	-	destar	-	-
durmaç	-	-	-	-	-	durmaç	durmaç	-	-	-	-	-	-	-
el bağı	-	-	-	-	-	el bağı	-	-	-	-	-	-	-	-
eliglik	-	-	eliglik	-	ällik	-	ellik	ellik	-	-	-	-	-	-
eşselik	-	-	-	-	-	eşselik	-	eşselik	eşselik	-	-	-	-	-
hamanca	-	-	-	-	-	hamanca	hamanca	-	-	-	-	-	-	-
kağış	-	-	kağış	ķayış	-	ķayış	kayış	gayış	kayıs	kayış	qayış	keyiş	-	-
qapçuq	-	qapçuq	-	-	kapuç	-	kapçık	-	qapşıq	-	qāpçiq	-	-	-
ķaruçuk	-	-	-	-	-	ķaruçuk	-	-	-	-	-	-	-	-
kemer	-	-	-	-	kemer	kemer	kemer	kemer	kemer	-	-	kemer	-	-
kolçak	-	kolçak	-	-	-	kolçak	kolçak	-	-	-	-	-	-	-
ķolluķ	-	-	-	-	ķolluķ	-	kolluk	-	qoldıq	-	-	-	-	-
qupturga	-	-	-	-	qupturga	-	-	-	-	-	-	kapturga	-	-
k u r	-	q u u r	k u r	ķ u r	ķ u r	ķ u r	-	-	q u r	-	-	-	kur	-
kurşag	-	-	kurşag	-	ķuşaq	ķuşaq	kuşak	ğuşak	qursaw	kuşak	-	-	kuhaax	-
latay	-	latay	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
maķreme	-	-	-	-	-	maķreme	makreme	-	-	-	-	-	-	-

	YAZ.	EUYG.	KAR.	HAR.	KIP.	E A T	TTK.	TKM	KAZ.	TAT.	ÖZB.	YUYG.	YAK.	ÇUV.
mendîl	-	-	-	-	-	mendîl	mendil	-	-	-	-	-	-	-
sakaldruk	-	sakaldruk	sakaldruk	-	-	-	sakandırık	-	sağaldrik	-	-	-	-	-
sıdrım	-	-	sıdrım	-	sıyırım	-	sırım	-	-	-	-	-	-	-
şurre	-	-	-	şurre	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
şāl	-	-	-	-	-	şāl	şal	-	-	-	şâl	şal	saal	-
şedd	-	-	-	-	şedd	-	şet	-	-	-	-	-	-	-
tasma	-	tasma	-	-	-	-	tasma	tasma	taspa	tasma	tasma	tasma	-	-
tizildürük	-	-	tizildürük	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
toku	-	-	toku	-	-	-	toka	toka	toğa/doğa	-	toka	-	-	-
yağlık	-	yaylıq	-	yağlık	yağlık	yağlık	yağlık	-	yavlıq	yaulık	-	yağlık	-	-
yançık	-	yançuk	yançık	-	yançık	yancuk	yancık/yancak	yancık	-	yançık	yânçiq	yançuk	-	yençek
yanlık	-	-	yanlık	-	-	-	yanlık	-	-	-	-	-	-	-
yarındak	-	-	yarındak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
zunnâr	-	-	-	zunnâr	-	zunnâr	zunnar	-	-	-	zunnâr	-	-	-

Tablo 9 Aksesuarların Tarihi ve Çağdaş Lehçelerdeki Görünümleri

2. FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 7 Turfan kazılarında çıkan ilk Türk pantolonu (MÖ 1500-1200) (Aksoy, 2015)

Fotoğraf 8 Deri çizme (MÖ 1500-1200) (Aksoy, 2015)

Fotoğraf 9 Turfan'da bulunan gömlek (MÖ 1500-1200) (Aksoy 2015)

Fotoğraf 10 Turfan'da bulunan 2600 yıllık deri manto (Aksoy, 2015)

Fotoğraf 11 Altın Elbiseli Adam

3. FİGÜRLER

Figür 22 Philadelphia Üniversite Müzesi'nde bulunan kabartma. T'ang Taitung'un (ölümü 649) mezarındaki kabartmada Hun kıyafeti giymiş süvari, Gök menşeli atıyla birlikte (turkleronline.net)

Figür 23 Kül Tigin'in börtü (turkleronline.net)

Figür 24 4-6. yy Orta Asya Kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)

Figür 25 6-8. yy Türk kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)

Figür 26 8-9. yy Uyghur Kıyafetler (Nicolle-McBride, 1990)

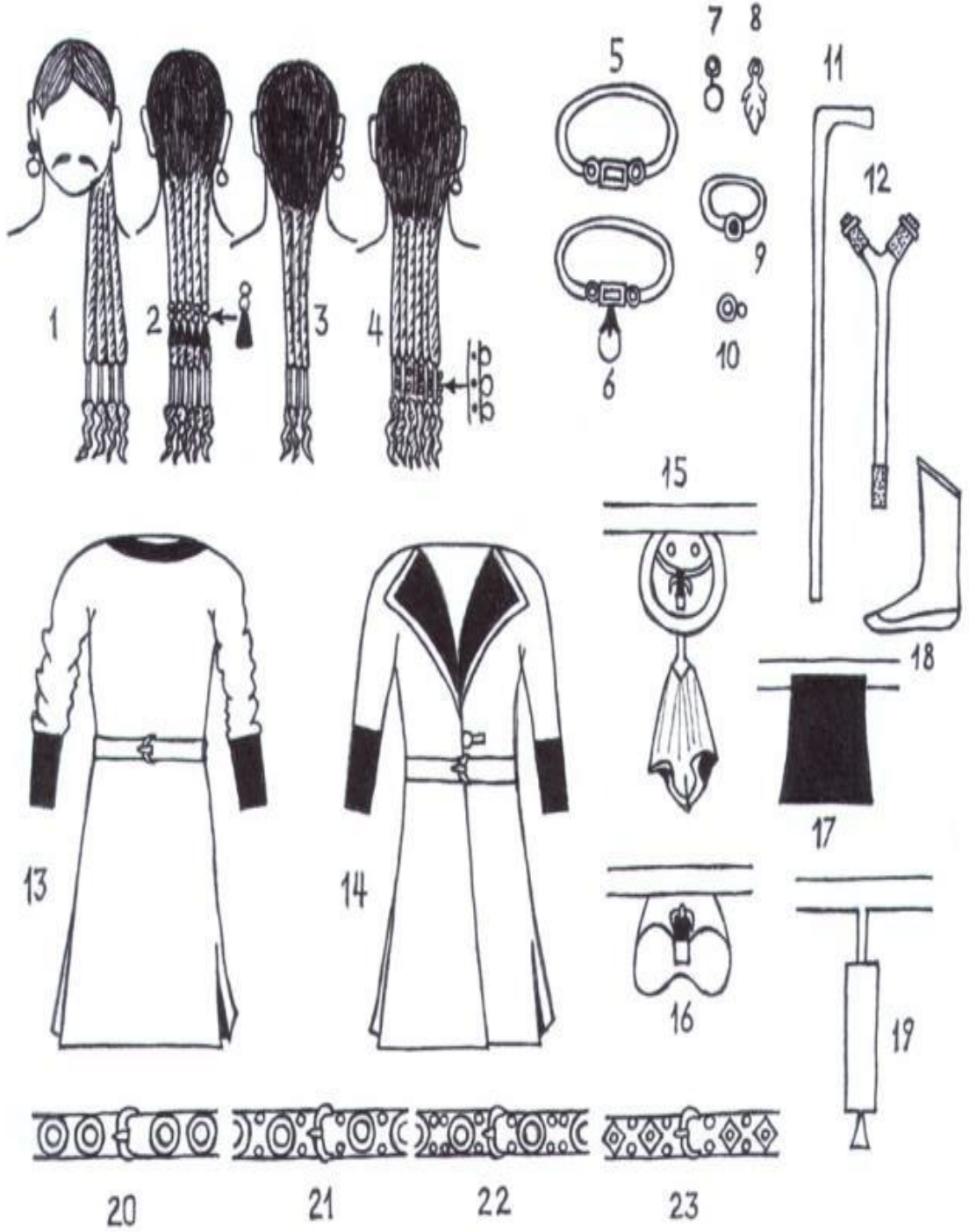
Figür 27 7-10. yy Hazar Kağanlığı kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)

Figür 28 8-9. yy Kırgız Kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)

Figür 29 10-13. yy Bulgar, Kıpçak ve Peçenek Kıyafetleri (Nicolle-McBride, 1990)

Figür 30 Afrasiyab Sarayı Süslemelerindeki Türk Erkek Kıyafetleri (Yatsenko, 2004)

DİZİN

A

'abā yünün dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş; bu kumaştan yapılan yakasız, uzun, geniş üstlük vb.	186, 187, 189, 389, 410, 428, 466, 507
abıngülük örtü, örten şey	22, 189, 190, 404, 436, 453, 507
ağıl pantolon, şalvar gibi giysilerin bağının veya lastiğinin içinden geçtiği yer	282, 436, 513
ağşar çanta, çuval; bir tür kumaş; gömlek	169, 436, 506
ağı bir tür ipek kumaş, bu kumaştan yapılan elbise, ibrişim giyim	22, 165, 166, 190, 299, 389, 431, 436, 507
'alem çeşitli renkte dantellerle süslü elbise kenarı	283, 428, 513
alet ayakkabı, kundura	51, 67, 359, 407, 428, 430, 446, 447, 448, 449, 452, 454, 462, 499
altınlu kēmhā altından yapılmış kıyafet	191, 389, 445, 507
ard eteği elbisenin, gömleğin arka kısmı, arka kenarı	283, 284, 444, 513
arğaç elbise yırtmacı	284, 285, 412, 414, 422, 436, 449, 476, 513
artığ kadın mintanı, göğüslük	169, 170, 412, 436, 453, 476, 506
āster giysilerde kumaşın ya da derinin içine geçirilen ince kat, astar	285, 286, 410, 429, 513
āstīn yen, elbise kolu	286, 287, 429, 513
ayak tonu don, iç donu	273, 274, 444, 476, 511
ayaqqabı ayak giyimi, ayakkabı	51, 52, 394, 416, 417, 444, 499
ayaklık ayak zırhı	52, 53, 73, 436, 456, 467, 499

B

babuç pabuç, ayakkabı, ayak giyimi	53, 54, 397, 429, 488, 499
bağ bağ, bez, sargı, baş bağı; kuşak, uçkur	82, 83, 426, 436, 444, 453, 454, 481, 501
bağırdak kadın göğüslüğü; kuşak, bağ	274, 275, 397, 409, 420, 436, 449, 450, 467, 481, 511
baskıç pabuç, ayakkabı	24, 54, 401, 416, 437, 452, 476, 499
baş bağı başa bağlanan çenber	82, 84, 85, 103, 104, 397, 426, 427, 436, 444, 453, 463, 476, 488, 501
baş örtüsü kadınların başlarını örtmek için kullandıkları örtü, baş örtüsü	88, 398, 444, 501
başlık başa giyilen her türlü giyim, başlık, börk	85, 87, 398, 437, 501
başmak ayakkabı, pabuç	15, 25, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 66, 71, 409, 421, 427, 437, 458, 463, 467, 481, 499
bāzu-bend kola geçirilen kuşak, kolbağı	348, 349, 398, 421, 429, 516
bēl deştari izar, çarşaf	192, 398, 444, 507
bilbağı kuşak, kemer	25, 349, 350, 398, 444, 467, 482, 516
biṭāne giysilerde kumaşın ya da derinin içine geçirilen ince kat, astar	287, 429, 513
biyik dikiş yivi; don ağma veya giyimin eteğine eklenen parça	101, 143, 287, 288, 412, 436, 467, 513
boğmak düğme, gömlek düğmesi	288, 401, 437, 458, 477, 513
boqtaq baş örtüsü, sarık	24, 89, 429, 501
bornāz başlıklı, geniş, kısa kollu üstlük	192, 193, 429, 507
boynuñ çenberi gerdanlık, bir tür yakalık	350, 351, 394, 444, 516
boyun bağı boyun bağı; süslü yaka, gerdanlık	351, 352, 398, 409, 468, 482, 516
börk hayvan postundan yapılan başlık, külah, börkVI, 22, 24, 85, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 113, 114, 137, 143, 392, 398, 411, 412, 428, 432, 437, 445, 464, 477, 478, 482, 501
butluk kemikle kaplanarak yapılan ve vücudun belden aşağısını korumaya yarayan zırh	27, 154, 155, 399, 437, 456, 505
bürd-i yemānî çizgili Yemen kumaşı ve bu kumaştan yapılan elbise	194, 195, 390, 429, 507
bürka' kadınların örttüğü yüz örtüsü, peçe, tül, yaşmak	93, 415, 429, 477, 501
bürküt kadın üst urbası	170, 436, 506
bürük torba, şalvar vb. şeylerin ağızını büzmeye yarayan ip	289, 290, 413, 437, 454, 468, 488, 513

bürüncük bürüncük, kadın baş örtüsü 24, 94, 95, 96, 401, 420, 437, 447, 452, 463, 501

C

cāme elbise, giyecek 29, 429, 512
cebe cebe, örme zırh, silah 13, 27, 195, 196, 412, 416, 429, 482, 507
cevşen örme zırh, savaş elbisesi 27, 195, 270, 429, 507
ceyb yaka, cep 290, 291, 341, 421, 429, 477, 513
cilbent dervişlerin kemeri arasındaki meşin cep 352, 429, 516
cimcime tabanı paçavradan ve koncu çorap gibi ip ile örülerek yapılan bir çeşit ayakkabı 58, 429, 499
cirimsimük mendil, havlu; sarınılan nesne 352, 353, 429, 516
cürab çorap, örülerek ayağa giyilen ayak giyimi 58, 59, 429, 488, 499
cübbe üstten giyilen uzun, yanları geniş ve düğmesiz elbise, cübbe
VI, 13, 23, 188, 189, 196, 197, 198, 208, 212, 224, 229, 231, 237, 245, 390, 391, 421, 422, 425, 430, 469, 471, 507

Ç

çabuk don ağına veya giyimin eteğine eklenen parça 292, 409, 416, 421, 437, 446, 513
çadır bedenini tamamını örten kadın dış giyimi, çarşaf
65, 82, 85, 146, 151, 199, 200, 201, 202, 203, 220, 268, 295, 416, 419, 438, 447, 454, 483, 488, 507
çağşır diz kapağına kadar olan kısmı bol, dizden itibaren daralan ya da sadece dize kadar uzanan pantolon
25, 155, 418, 437, 454, 468, 505
çäkräk pamuk gömlek 171, 390, 437, 506
çalma başa sarılan sarık, tülbent, baş örtüsü 24, 89, 96, 97, 354, 402, 416, 437, 457, 501
çar kadınların boydan boya örtündükleri örtü, çarşaf 62, 94, 199, 203, 204, 289, 421, 437, 468, 488, 507
çarşaf yüzü örten peçe, bedenini üst kısmını örten pelerin ve bedenini belden aşağı kısmını örten eteklik olmak üzere üç parçadan oluşan kadın dış giyimi, çarşaf
46, 88, 94, 129, 138, 139, 162, 192, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 229, 289, 290, 378, 398, 416, 417, 419, 423, 427, 429, 430, 437, 442, 454, 463, 468, 477, 478, 488, 507
çaruk sıgır derisinden dikilen, bağcıklı, ökçesiz, ayağı tamamen saran hafif ayakkabı; çarık
22, 25, 60, 61, 62, 415, 437, 454, 499
çeki kadın baş örtüsü 97, 98, 349, 402, 437, 453, 501
çekme çizme 63, 65, 72, 390, 402, 437, 457, 469, 499
çekmen yün kumaş; bu kumaştan dikilen, vücuda sarılan uzun elbise
206, 207, 208, 240, 390, 412, 413, 416, 421, 427, 437, 459, 469, 507
çenber yemeni, yazma, baş örtüsü 60, 85, 98, 99, 138, 351, 394, 397, 415, 417, 424, 430, 444, 476, 501
çenğşü küçük hurka 209, 430, 507
çımdan bir tür elbise 210, 430, 492, 507
çirguy böğrünün iki yanından kemerin geçtiği ilik 293, 416, 436, 513
çintiyan kadın şalvarı 157, 436, 505
çöprek elbise, hurka 25, 210, 409, 412, 416, 425, 436, 463, 483, 507
çuha ince ve sık dokunmuş yün kumaş, çuha; elbise, cübbe, palto
47, 61, 77, 187, 200, 206, 212, 213, 214, 215, 221, 244, 255, 260, 329, 330, 365, 390, 413, 416, 418, 419, 423, 427, 430, 431, 432, 469, 473, 483, 507
çuhal eskiden savaşta atlara ve savaşçılara giydirilen zırhlı örtü 214, 257, 392, 444

D

dalk eski ve yamalı derviş hırkası 215, 411, 430, 478, 507
dāmen kıyafetin belden aşağı kısmı, etek 158, 344, 430, 505
demür gönlek zırh 171, 172, 445, 506
demür ton zırh 27, 216, 395, 445, 507

deştâr sarık, havlu, tül	353, 354, 430, 489, 516
dıkk-ı Mısrî ince kumaştan bir çeşit giysi	216, 390, 430, 507
dibâ işlemeli ve desenli bir tür kumaş; bu kumaştan yapılan giysi, elbise	217, 391, 410, 430, 478, 507
didedek gelin giderken yüzünün görünmemesi için örtülen örtü	99, 436, 501
didim geline düğün gününde takılan taç	100, 430, 501
dizçük diz bağı, dizlik, dizi koruyan zırh	159, 399, 438, 447, 505
dolaşma ayakkabı veya çizme bağı	293, 294, 402, 418, 438, 457, 513
donbal bir çeşit kıyafet	275, 276, 409, 424, 430, 511
durmaç ipekli kumaş, şal	354, 355, 402, 438, 458, 478, 516
duvağ yüz örtüsü; gelinin yüzünü ve başını örten ince örtü	100, 101, 438, 446, 469, 483, 501

E

el bağı el bağı	355, 356, 399, 444, 516
eliglik eldiven; ekin biçerken sol elin parmaklarına geçirilen tahtadan araç	356, 405, 438, 456, 516
eşselik kadınların omuz atkısı, arkalık	358, 405, 438, 456, 516
esbâb giysi, giyecek	29, 30, 410, 413, 430, 512
eşelik ökçe	294, 438, 456, 513
eşük bürgü, örtü; üste giyinen, bürünülen nesne	22, 218, 409, 412, 438, 454, 464, 508
etek elbisenin belden aşağı kısmı, etek	158, 159, 163, 164, 264, 282, 284, 294, 295, 296, 297, 321, 336, 339, 344, 346, 347, 363, 364, 405, 412, 428, 430, 434, 435, 442, 444, 461, 465, 466, 470, 474, 475, 483, 488, 513
etik başı ayakkabının ucu, burnu	298, 394, 444, 513
etük tabanlı, konçlu kısa çizme; ayakkabı, pabuç	22, 24, 63, 64, 65, 66, 71, 297, 408, 412, 415, 419, 445, 499
evzâr ayakkabı, kundura	67, 430, 499

F

ferve kürk; kürkten yapılmış dış giyim	219, 395, 430, 508
filâr eskiden giyilen hafif bir terlik	67, 68, 430, 499
firâ kürk, kürklü giysiler	219, 220, 395, 430, 508
fuğa yünden dokunan kumaş, bu kumaştan yapılan, bele veya başa bağlanan örtü; peştamal	159, 410, 430, 505

G

gerd taç	102, 103, 430, 501
geyecek elbise, giyecek	24, 30, 31, 231, 412, 438, 445, 512
geyilür giyecek, elbise	31, 32, 402, 438, 454, 512
geysi her türlü giyim eşyası, giysi	32, 33, 63, 412, 438, 512
girîbân yaka, elbise yakası	298, 299, 431, 513
giyek çadır palto, kıldan dokunan bir çeşit palto	220, 238, 412, 417, 424, 438, 447, 470, 508
göz örtüsü gözü saklayan, kapatan örtü, nikap, peçe	103, 117, 118, 399, 440, 450, 464, 501
güceymen baş bağı, baş örtüsü	103, 104, 436, 501
güreşçiler şalvarı kspet, güreşçilerin giydikleri pantolon	161, 162, 394, 444, 505

H

hacimük örtü	104, 431, 501
hamanca deriden yapılmış, ağız büzmeli azık çantası	358, 431, 516
heşteker pantolonun bacaklarını birleştirmek için araya eklenen üçgen parça; don ağı	299, 300, 412, 413, 423, 431, 513
hımâr kadınların baş ve yüzlerini örten örtü, baş örtüsü	104, 105, 431, 501

hırka ceket biçiminde, önden açık, kollu üst giysisi; dervişlerin giydikleri üst giysisi	25, 185, 186, 187, 188, 189, 209, 211, 214, 215, 219, 221, 222, 244, 245, 249, 251, 257, 259, 277, 330, 392, 395, 430, 431, 432, 433, 435, 436, 440, 454, 463, 476, 477, 478, 483, 484, 508
hıçab yüz örtüsü; perde	105, 106, 431, 501
hil'at kaftan; hükümdar tarafından verilen ve hükümdarlık alameti olan değerli kaftan; bir çeşit elbise	223, 261, 404, 431, 441, 508
hulle belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere iki parçadan oluşan elbise	162, 225, 226, 408, 431, 508

i

ibrişim-i haricî dışa giyilen hafif bir giysi	226, 227, 391, 431, 508
iç bağı uçkur; iç giyimleri bağlamak için kullanılan bağ	300, 301, 396, 397, 444, 513
içkur şalvarı ya da donu bele bağlamak için kullanılan bağ; iç kuşağı, uçkur	301, 302, 397, 408, 409, 415, 416, 444, 513
içlik içlik; elbise altına giyilen giyim	26, 47, 277, 278, 286, 365, 397, 416, 427, 438, 456, 471, 478, 483, 511
içreki don içe giyilen elbise, iç çamaşırı	278, 397, 445, 511
içük samur teğın gibi hayvanların derisinden yapılan kürk, bu kürkten yapılan kıyafet	227, 395, 409, 416, 508
ihrām hacuların giydiği dikişsiz elbise, ihram	228, 229, 410, 412, 413, 431, 508
iklîl taç	106, 431, 501
ilaşu küçük sarık	107, 436, 501
ilersük şalvar; don gibi giysileri bele bağlamak için kullanılan ip, bağ	303, 304, 402, 409, 438, 451, 513
ilük düğme geçirmek için kıyafet üzerinde açılan küçük çizik, ilik, düğme deliği	304, 305, 403, 409, 438, 454, 513
im pāçesi iç donu, don	278, 279, 444, 511
'imāme baş giyimlerinin etrafına sarılan çeşitli renklerdeki sarık	107, 108, 189, 431, 502
'işābe başa sarılan sarık	108, 109, 431, 502
işton iç donu, don; iç çamaşırı	279, 280, 397, 416, 444, 511
izār bele bağlanıp bedenın aşağı tarafını örten şey, peştamal	162, 203, 410, 414, 431, 478, 505
izlik hayvan derisinden yapılan Türk çarığı	25, 68, 69, 439, 456, 499

K

ķabā üste giyilen yün elbise, kaftan	25, 188, 189, 229, 230, 391, 410, 431, 508
ķabķab nalın; takunya	69, 431, 499
ķadıř hayvanların derisinden kesilen kayış, kemer	359, 395, 418, 424, 439, 461, 516
ķaftan dizlere ya da ayak bileklerine kadar uzanan, süslü, ipekli üst giyimi, kaftan, elbiseVI, 19, 21, 25, 26, 29, 40, 44, 49, 77, 182, 185, 186, 207, 213, 219, 223, 224, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 251, 261, 263, 268, 274, 275, 346, 391, 394, 395, 397, 404, 419, 422, 429, 431, 433, 435, 441, 443, 444, 455, 457, 467, 469, 476, 480, 508
ķalabak keçe kühah; taç	109, 439, 446, 502
ķamîř uzun gömlek	234, 431, 508
ķantura palto gibi bir giyecek	235, 436, 508
ķapķuq küçük çanta, kese, cüzdan	26, 361, 439, 447, 516
ķarař-a Buddha rahiplerinin cüppesi	22, 235, 432, 492, 508
ķars deve veya koyun tüyünden yapılan elbise	236, 391, 432, 508
ķarřag elbisenin bir karışlık parçası	305, 306, 439, 454, 514
ķaruķuķ kolluk, kol bağı, pazubent	362, 447, 516
ķasa ipekten mamul her bir elbise	236, 391, 436, 508
ķařaba kadınların giydiği üçgen biçimindeki başlık ve bu başlığa sarılan örtü	110, 111, 412, 432, 502
ķařaķ savaşçıların giydiği kispet kuşağı	306, 436, 514
ķay ayakkabı	69, 436, 499
ķazbaz bir çeşit çocuk giyeceği, çocuk önlüğü	172, 506
ķebe kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba	94, 237, 241, 242, 254, 428, 471, 508

keçkün kadın üst urbası	172, 173, 436, 506
kedgü giyilecek şey, giyecek, elbise	22, 24, 33, 407, 409, 512
kedgünlük giyilecek şey, giymek için; giyecek	34, 407
kedim giyim kuşam, giyecek; zırh	22, 35, 417, 424, 439, 457, 464, 512
kedük başı korumak için tulganın altına giyilen yün takke	111, 238, 409, 412, 417, 424, 454, 478, 502
keçük kepenek, yağmurluk; elbise, giyecek	238
kedüt giyecek, çamaşır; gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise	34, 409, 512
kefen gömülmeden önce ölüyü sardıkları beyaz bez, kefen	17, 84, 181, 199, 238, 239, 240, 272, 286, 412, 420, 427, 432, 508
kefş yumuşak deriden dikilen konçsuz ayakkabı, pabuç	70, 411, 419, 427, 432, 499
kefye Arapların kullandığı, omuzları örten, püsküllü erkek başlığı; takke, kep	111, 112, 432, 471, 502
kemer bele takılan kayış, kuşak, bel bağı	1, 13, 14, 21, 22, 27, 131, 138, 160, 164, 281, 301, 302, 349, 350, 359, 362, 363, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 379, 380, 381, 382, 387, 388, 396, 398, 401, 403, 405, 428, 432, 434, 436, 439, 440, 441, 467, 470, 471, 472, 474, 479, 482, 484, 489, 516
kenâr kenar; elbise kenarı veya çevresi	307, 410, 432, 514
kendeş yaşmak, örtü, peçe	112, 436, 502
kepenek yünün dövülmesiyle elde edilen keçeden yapılan, genellikle çobanların giydiği, yağmurdan ve soğuktan koruyan dış giyim	25, 94, 187, 208, 212, 237, 238, 240, 241, 242, 412, 420, 439, 454, 456, 469, 470, 483, 508
kepez baş giyimi, şapka	22, 24, 113, 114, 392, 502
keymek elbise; zırh; uzun kadın gömleği	24, 243, 244, 403, 417, 439, 464, 471, 508
kırgag kenar, kıyı; elbisenin yanı, kenarı	307, 308, 426, 439, 453, 471, 514
kilim kaba yün dokuma, aba, çuha; kaba yün dokumadan hırka	244, 245, 392, 410, 432, 508
kisve elbise, giyecek	30, 37, 38, 226, 319, 430, 432, 471, 512
kiş samur, samur kürkü	46, 245, 246, 395, 411, 427, 428, 445, 509
kolçak kola geçirilen kılıf	348, 364, 365, 399, 439, 447, 516
çolluk bilekten dirseğe kadar kola geçirilen parça; bileklik	366, 405, 439, 456, 472, 516
konç çizmenin ayak bileğinden baldıra doğru uzanan bölümü	308, 310, 514
konmao başlık, şapka, börk	22, 114, 432, 492, 502
koyka deri, kürk	246, 436, 509
koyun elbisenin içi, koltuğa doğru kısmı; kıyafetle göğüs arasındaki kısım	47, 60, 80, 93, 109, 165, 209, 236, 240, 249, 262, 291, 310, 311, 338, 386, 391, 408, 412, 432, 440, 460, 461, 465, 472, 514
kögüzluq göğüs koruyucu; göğüs için bir nevi giysi; hayvanlardaki göğüs bağı	173, 399, 417, 440, 456, 472, 506
köküzmək önlük, ceket	174, 440, 458, 459, 506
kölek gömlek	175, 176, 440, 506
kölgeç başa sarılan nesne	24, 114, 115, 412, 440, 449, 502
könçek pelerin gibi omuza alınan bir elbise; pantolon, şalvar, don; yaka	180, 311, 312, 313, 314, 315, 412, 417, 420, 423, 447, 489, 514
könçük yaka, cep	311, 312, 315, 412, 414, 417, 440, 447, 464, 514
könglek vücudun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu, yakalı giysi; kadınların giydikleri ince kumaştan yapılmış kolsuz, yakasız iç çamaşırı	175, 176, 178, 179, 412, 414, 417, 423, 424, 425, 440, 456, 506
körüş örtü, peçe	115, 116, 440, 461, 502
köşik yüz örtüsü, örtü; perde	22, 24, 116, 440, 454, 502
közenek yaşmak, eskiden kadınların yüzlerine örttüğüleri, önlerini görmeyi sağlayacak şekilde gözenekli örtü	24, 87, 116, 117, 393, 417, 440, 450, 479, 502
közöldürük kıldan dokunan bez parçası; hayvanların etrafı görmesini engellemek için gözlerine takılan kapak; göz örtüsü; gözlük	117, 118, 399, 502
kraza elbise	22, 247, 432, 492, 509
kudurgag kaftanın arkadaki iki kuyruğundan biri	312, 440, 446, 454, 514
çumâş elbise, giysi	38, 39, 410, 432, 512
qupturğa kemerde taşınan deri çanta	366, 367, 409, 432, 516

kur kuşak, kemer	25, 302, 303, 367, 368, 369, 371, 372, 397, 403, 414, 418, 428, 440, 444, 479, 516
kurşag bele bağlanan uzun ve enli kumaş vb.; kuşak	369, 371, 403, 425, 440, 454, 516
kuyag zırh, kabuk	247, 432, 509
kübe örme zırh	248, 413, 428, 479, 509
kübik hırka; bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme; seyrek dikiş, kaba dikiş	249, 440, 454, 509
küfiyye sargı, kare şeklinde olup üçgen oluşturacak şekilde köşelerinden katlanıp bağlanan baş örtüsü	118, 119, 133, 432, 502
külâh keçeden yapılan, ucu sivri, genellikle erkeklerin giydiği baş giyimi	119, 410, 423, 432, 502
kürk giyecek yapmak için işlenmiş hayvan postu, bu posttan yapılan giyecek, kürk	IV, 1, 14, 21, 24, 46, 47, 48, 50, 90, 102, 109, 110, 186, 198, 212, 219, 220, 221, 227, 228, 245, 246, 249, 250, 251, 265, 266, 339, 371, 395, 396, 428, 430, 435, 436, 442, 454, 465, 466, 483, 509, 558

L

latay ince ipekten yapılmış bele kadar inen şal	22, 372, 433, 492, 516
libâçe üste giyilen hırka, ferace vb.	251, 433, 509
libas elbise, giyilecek şey	39, 40, 433, 512
lifâfe sargı; ölüye sarılan bez	252, 427, 433, 479, 509

M

mağreme baş örtüsü, mendil, havlu	373, 425, 433, 516
mañluñ ejderha resmi işlenmiş bir çeşit ipek giysi	22, 252, 253, 433, 492, 509
mendil burun ve ter silmekte, el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük, kare biçiminde dokuma veya yumuşak, ince kâğıt; içine bazı şeyler konulan dokuma, yağlık	374, 410, 433, 517
mi'cer baş örtüsü	121, 122, 433, 502
milhufe bürünecek şey, vücut örtüsü, örtü	253, 412, 433, 479, 509
mindetü ipek elbise	253, 254, 433, 509
mûze çizme	72, 410, 433, 499
mükim kadın pabucu	24, 71, 403, 440, 457, 499

N

na'l ayakkabı, papuç, nalın, takunya	72, 433, 465, 479, 485, 499
nekende dikişte koltuk altına konan parça	315, 433, 514
nemed keçe, keçeden yapılan yağmurluk	254, 392, 413, 421, 433, 509
nezkeb işlemeli kadın baş örtüsü	122, 412, 418, 425, 433, 502
nikâb gözler de dahil olmak üzere yüzün tamamını kapatan, ince, yarı şeffaf kumaştan yapılan yüz örtüsü, peçe	122, 124, 433

O

oprak yırtık pırtık, lime lime; elbise, giysi	40, 41, 212, 407, 409, 411, 416, 425, 441, 454, 485, 512
otran don, elbise	255, 436, 509

Ö

ökçe ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek kısmı	294, 315, 316, 317, 318, 324, 325, 330, 331, 335, 396, 400, 412, 416, 420, 438, 441, 444, 449, 456, 479, 514
ökçe demiri ökçeye takılan demir, ökçe demiri	317, 318, 396, 444, 479, 514
ör kaftanın koltuk altları	42, 125, 199, 318, 425, 428, 441, 479, 514
örtüg örtmek için kullanılan şey, örtü	124, 125, 405, 416, 441, 453, 473, 502

örüm elbise 42, 441, 457, 512

P

palās aba; keçeden yapılan bir tür kumaş; bu kumaştan yapılan elbise 255, 256, 392, 410, 420, 433, 509
pā-libās ayak giysisi, ayakkabı, çorap 74, 400, 434, 500
pamuk çuçalı elbise; zırh altına giyilen savaş elbisesi 257, 392, 444, 509
partu soğuktan korunmak için üste giyilen giysi, pardesü 25, 257, 258, 436, 509
pasak taç 22, 127, 434, 492, 502
peçe peçe, yüze tutulan; gözler dahil yüzün tamamını örten örtü 91, 93, 94, 95, 103, 115, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 139, 140, 141, 146, 151, 154, 201, 204, 206, 275, 289, 429, 430, 433, 434, 436, 440, 454, 461, 463, 464, 468, 473, 477, 485, 488, 502
perde yüz örtüsü, peçe 125, 434, 502
pilon keşiş cübbesi, papaz cübbesi 259, 434, 509

R

riḏā belden yukarıya örtülen örtü; derviş hırkası 259, 260, 434, 509
ruk'a yama 318, 319, 434, 514

S

saçak saçak, püskül; yamalı ve eski elbise 200, 296, 320, 321, 336, 337, 373, 416, 417, 425, 441, 442, 447, 454, 465, 470, 480, 483, 514
sakalduruk külahın başta durması ve yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan ipekten örülmüş bir kaytan 118, 375, 376, 400, 409, 418, 426, 441, 450, 517
salban büyük baş örtüsü, başa sarılan sarık 128, 129, 441, 503
salbir ince çubuk, kıl veya iplikten örülen bir tür ayakkabı, bir tür kar ayakkabısı 74, 75, 396, 434, 500
salma kimi köylü elbiselerinde kolun yeninden sarkan uzun kumaş parçası 128, 129, 319, 403, 441, 457, 473, 514
samda ayağa giyilen sandal, sandalet 24, 75, 76, 436, 500
saraguç kadının yaşmağı 129, 441, 452, 503
saruğ tülbent veya şaldan sarılarak oluşturulan başlık; kavuk, fes gibi başlıkların üzerine sarılan ince hafif kumaş 130, 409, 441, 454, 503
saya üstten giyilen iş gömleği 235, 260, 261, 335, 432, 436, 474, 509
serbend sarık 130, 131, 413, 425, 434, 503
sermüze çizme 76, 410, 434, 500
sıdhiğ kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi 321, 322, 414, 424, 441, 474, 514
sıdrım ince ve uzun deri parçası, deri ip 376, 377, 403, 424, 441, 517
sığza gömleğin yakası 322, 323, 441, 514
sitr örtü, etek 163, 405, 411, 412, 434, 465, 505
şiyāb-ı ketān keten elbiseler 42, 43, 434, 512
soğman mes üzerine giyilen uzun deri bot veya çizme 77, 441, 500
soyka hil'at manasına ki padişahın bir kimseyi taltif için kendi sırtından soyunup başkasına giydirdiği kaftan; elbise 261, 262, 404, 415, 441, 455, 480, 489, 509
şûf ince dokunmuş, sert, yünlü kumaş; bu kumaştan yapılan elbise 46, 262, 263, 392, 410, 413, 423, 434, 444, 465, 509
suluk sarık, mendil vb.; kemer ile asılan çanta 26, 131, 132, 405, 408, 422, 441, 456, 474, 489, 503
şurre para çantası 377, 378, 434, 517
süyün etek 164, 442, 461, 505

Ş

şâl değerli bir yün kumaş türü; kadınların omuzlarına örttüikleri geniş atkı	378, 393, 410, 434, 517
şalvar vücudun belden aşağı kısmını örten, bacaklara geçirildikten sonra bir uçkurla bele bağlanan geniş ağılı, dökümlü bir görünüme sahip alt giyim	25, 44, 47, 155, 156, 157, 158, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 186, 189, 209, 279, 281, 282, 288, 289, 300, 301, 302, 303, 313, 314, 315, 394, 400, 402, 420, 423, 431, 434, 436, 437, 438, 440, 444, 447, 451, 454, 457, 466, 468, 476, 477, 480, 489, 505
şaş ince baş örtüsü.....	42, 119, 132, 133, 337, 414, 434, 489, 503
şedd kemer; kuşak	379, 421, 434, 517
şemle Arapların baş örtüsü, kıldan yapılmış örtü, sarık.....	133, 134, 435, 503
şirdak yenleri kısa kaftan	25, 263, 435, 509
şibit terlik	77, 78, 442, 500
şulgu tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası, dolak, sargı.....	78, 79, 452, 500

T

taban taban, ayakkabının alt kısmı	57, 73, 316, 323, 324, 325, 331, 335, 336, 400, 409, 418, 425, 428, 486, 514
tac tac; süslü hükümdar başlığı; taç şeklinde kadın başlığı	VI, 134, 135, 136, 410, 416, 422, 435, 480, 503
taħfife genellikle geceleri evde takılan hafif ve ince başlık	136, 435, 503
taħya yarım küre biçiminde ince ve hafif başlık, takke.....	137, 409, 413, 416, 417, 435, 465, 503
tasma tasma, kayış, deri ip.....	359, 379, 380, 381, 396, 427, 435, 517
taħlaşān sarığın omuzlara düşen uçları; şal; kolsuz ceket	326, 435, 514
tendure Mevlevi dervişlerinin giydiği kolsuz, yakasız, yırtmaçlı, beli kırmalı uzun ve geniş giysi	263, 264, 417, 435, 510
terincek büyük baş örtüsü, çarşaf.....	24, 138, 442, 503
terlik teri emen örtü; teri emen, ince üst giyim; arkası açık, hafif ayak giyimi	182, 406, 442, 456, 506
tigele yelek, ceket, kadın iç gömleği	264, 265, 412, 422, 435, 510
tikke uçkur	326, 327, 435, 514
tikke urunu donun bağlanacak yeri	327, 514
tizge çorap bağı; diz kapağına kadar uzanan uzun çorap.....	327, 328, 418, 442, 452, 474, 514
tizildürük ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar	118, 381, 442, 450, 517
tizme içine ip geçirildikten sonra ağzı bağlanan şalvarın uçkurluğu, kesenin ağzı vb. şeyler	328, 329, 418, 442, 457, 480, 515
tizton pantolon, şalvar	25, 166, 167, 400, 418, 444, 480, 505
toħ yüz örtüsü, peçe.....	139, 140, 503
toku toka, kemerin iki ucunu birbirine tutturmaya yarayan araç.....	381, 382, 408, 418, 442, 474, 517
tolama dolama, kuşak; baş örtüsü	329, 330, 404, 418, 442, 457, 475, 515
tolaq ayakkabının altından ayağa sarılan sargı, dolak; boyun atkısı, şal; tülbent, yazma ...	24, 140, 416, 418, 442, 503
ton giyilecek şey, elbise, giysi, giyecek	22, 24, 26, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 83, 84, 167, 168, 207, 216, 226, 231, 232, 233, 256, 271, 272, 274, 276, 279, 280, 346, 384, 393, 395, 397, 400, 412, 416, 418, 426, 428, 442, 444, 445, 465, 481, 510, 511, 512
tonam elbise	22, 24, 50, 442, 457, 512
topuħ ayakkabı veya meshin topuk kısmı	330, 331, 400, 420, 442, 515
torlaħ sargı, dolak.....	140, 142, 503
töşbağı göğüs bağı	280, 281, 399, 401, 444, 511
tuyluqa miğfer, tolga; savaşının başını korumak için giydiği başlık	27, 142, 143, 421, 426, 435, 503
tulband tülbent, sarık, ince ve seyrek dokunmuş kumaş ve bu kumaştan yapılan baş örtüsü.....	144, 393, 414, 419, 435, 503
tuma harp esnasında giyilen zırh ve emsali	27, 265, 436, 510
tuman don, pehlivan kispeti	102, 167, 168, 435, 505

tutuk yüz peçesi, örtü, perde	146, 415, 418, 503
tüme giysi üzerine dikilen, kemik ya da metal gibi değişik malzemelerden yapılan tutturma aracı	332, 333, 334, 404, 408, 413, 416, 419, 423, 424, 426, 442, 457, 486, 515

U

uçuk keçe çorap, keçe tozluk	24, 79, 500
uldanğ pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı	335, 442, 515
uyuk deri ya da yünden yapılan çizme	80, 81, 408, 442, 454, 500

Ü

üm pantolon	24, 25, 42, 168, 169, 279, 282, 403, 408, 428, 466, 475, 505
üpürcük saçak, püskül	336, 337, 442, 447, 515
ürpek saçak, püskül	337, 425, 442, 454, 487, 515
üsküf uçları arkaya doğru sarkan uzun başlık	87, 92, 146, 147, 148, 435, 475, 503

V

vala baş örtüsü, ince kumaş	148, 435, 503
vaşle mevlevî tarikatından olanların giydiği elbise türlerinden birinin adı	266, 435, 510
vat bir tür keten ayakkabı	81, 436, 500

Y

yabuk baş örtüsü	148, 149, 416, 420, 442, 454, 489, 503
yağlık mendil, baş örtüsü	382, 383, 406, 426, 443, 456, 487, 517
yağmurluk yünden sıkı dokunmuş, yağmur geçirmeyen bir tür giysi, yağmurluk	25, 267, 268, 406, 443, 456, 510
yağku yağmurluk	25, 266, 267, 416, 442, 452, 510
yaka giysinin boyna gelen, boynu çevreleyen bölümü; yaka, elbise yakası VII, 21, 22, 181, 290, 298, 299, 304, 307, 311, 313, 315, 338, 339, 340, 341, 345, 351, 398, 406, 409, 426, 427, 429, 431, 440, 443, 445, 447, 456, 464, 477, 487, 515
yağalık yaka; yaka yapılmaya uygun olan şey	341, 406, 456, 515
yalma kaftan, kalın kaftan, yağmurluk	22, 25, 268, 269, 414, 443, 457, 480, 510
yama delik ya da yırtığı onarmak için kullanılan parça; yama	41, 222, 241, 318, 319, 335, 342, 343, 365, 434, 443, 453, 465, 472, 515
yançık kese, torba, çanta	384, 385, 443, 517
yanlık çoban çantası	26, 386, 406, 417, 443, 456, 517
yağalduruk koluyla gövdesi bir olan bir çeşit geniş giysi	269, 443, 450, 510
yaptaç çobanların yağmur ve karda giydikleri küçük keçe	25, 269, 270, 406, 443, 462, 510
yarık vücuda giyilen zırh	22, 27, 208, 270, 271, 291, 304, 347, 436, 510
yarındak sırim, kayış	386, 387, 443, 449, 450, 517
yas tonu matem elbisesi	271, 444, 510
yaşmak baş örtüsü; kadınların başlarını örten ve omuzlarına kadar inen, gözleri açıkta bırakacak şekilde örtülen ince yüz örtüsü	151, 404, 416, 443, 458, 503
yaşuk demir başlık, miğfer, tulga	143, 149, 150, 425, 436, 454
yekteyi ince kumaştan dikilen, genellikle erkeklerin giydiği bir tür gömlek veya ceket; eteklik; önlük	184, 419, 426, 506
yênğ yen; elbise kolu; kol ağzı; kolluk	343, 344, 345, 428, 466, 488, 515
yırtmaç giyinirken hareket kabiliyeti sağlaması amacıyla kaftan veya elbisenin eteğinde bulunan dikilmemiş, yırtık bölüm	208, 346, 347, 394, 412, 414, 426, 443, 458, 475, 488, 515
yilek yelek	185, 443, 506

yişüz ton kefen	272, 393, 445, 510
yişim baldıra çekilen potur; tozluk; iç donu	281, 282, 425, 436, 511
yiv iki şey arasındaki çizgi, çizgi; kırıklık; elbise kenarı, elbisenin kenar dikişi, zih	347, 348, 428, 515
yüz bağı yüz örtüsü	153, 401, 444, 503
yüz örtüsü yüz örtüsü, yüzü kapatan örtü, yaşmak	154, 401, 444, 504
yüzlük yüz örtüsü; elbisenin yüzü, kumaş	153, 154, 401, 413, 425, 443, 456, 476, 481, 490, 503

Z

zibun vaktiyle kaftan altına giyilen pamuklu yelek, hırka, mintan; entari.....	185, 186, 435, 476, 506
zîrâ'a zırh	272, 436, 510
zîrih zırh	27, 273, 412, 414, 436, 510
zünnâr Hristiyan din adamların bellerine taktıkları bir çeşit kuşak, kemer	387, 388, 410, 436, 517

KAYNAKÇA

I. MALZEMENİN DERLENDİĞİ ESERLER

Aç Pars: GULCALI, Zemire (Haz.) (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikayesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ahmed Fakih, *Kitābu Evsāfi Mesācidi'ş-Şerīfe*: MAZIOĞLU, Hasibe (Yay.) (1974). *Kitābu Evsāfi Mesācidi'ş-Şerīfe*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ahmed-i Dā'î, *Miftāhü'l-Cenne*: GÜLSEVİN, Gürer (Haz.) (1989). *Ahmed-i Dā'î: Miftāhü'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri-Söz Dizini)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı. Malatya.

Ali, *Kıssa-yı Yûsuf*: CİN, Ali (Haz.) (2011). *Türk Edebiyatının İlk Yusuf u Züleyha Hikayesi Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Altun Yaruk: ÖLMEZ, Mehmet (Haz.) (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm) (Suvarnaprabhāsasûtra)*. Ankara.

Bahşayış bin Çalıça, *Bahşayış Lugati*: TURAN, Fikret (Haz.) (2001). *Eski Oğuzca Satırarası Tematik Sözlük Bahşayış Lugati, Dilbilim İncelemesi-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: Bay Yayınları.

Berke Fakih, *İrşādü'l-Mülûk ve's-Selâtin*: TOPARLI, Recep (Haz.) (1992). *İrşādü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Cem Sultan, *Divan*: ERSOYLU, İ. Halil (Haz.) (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Cemaleddin İbni-Mühennâ, *İbni-Mühennâ Lugati*: BATTAL, Aptullah (Haz.) (1997). *İbni-Mühennâ Lugati* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Cemâlî, *Kitāb-ı Cemâlî*: BİLİR, Meva (Haz.) (2007). *Kitāb-ı Cemâlî (Gramer-Metin-Dizin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hatice Eminoğlu. Sivas.

- Codex Cumanicus*: ARGUNŞAH, Mustafa, GÜNER, Galip (Haz.) (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Dede Korkut Kitabı*: ERGİN, Muharrem (Haz.) (2009). *Dede Korkut Kitabı 2, İdeks-Gramer* (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ebû Hayyân, *Kitābü'l-İdrāk li-lisāni'l-Etrāk*: CAFEROĞLU, Ahmet (Haz.) (1931). *Abû Hayyân, Kitāb al-İdrāk li-lisān al-Atrāk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Ed-Dürretü'l-Mûdiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*: TOPARLI, Recep (Haz.) (2003). *Ed-Dürretü'l-Mûdiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, *Atabetü'l-Hakâyık*: ARAT, Reşid Rahmeti (Haz.) (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atabetü'l-Hakâyık* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- El-İdrāk Haşiyesi*: İZBUDAK, Velet (Haz.) (1936). *El-İdrāk Haşiyesi*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- El-kavānînü'l-küllîyye li-zabti'l-lugati't-Türkiyye*: YANIK, Nevzat H., M. Sadi Çögenli, R. Toparlı (Haz.) (1999). *El-kavānînü'l-küllîyye li-zabti'l-lugati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erzurumlu Darîr, *Yûsuf u Züleyhâ*: KARAHAN, Leyla (Haz.) (1994). *Erzurumlu Darîr – Kıssa-i Yûsuf - Yûsuf u Züleyhâ*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lügat-it-Türkiyye*: ATALAY, Besim (Çev.) (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lügat-it-Türkiyye*. İstanbul.
- Firdevsî-i Rûmî, *Süleymannâme-i Kebîr*: ÇATIKKAŞ, M. Ata (Haz.) (2009). *Firdevsî-i Rûmî Süleymannâme-i Kebîr*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Halil bin Muhammed el-Konevî, *Kitāb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*: TOPARLI, Recep vd. (Haz.) (2000). *Kitāb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Hatiboğlu, *Bahrü'l-Hakāyık*: TÜRK, Vahit (Haz.) (2009). *Hatiboğlu Bahrü'l-Hakāyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hoca Mesud, *Süheyl ü Nev-bahār*: CİN, Ali (Haz.) (2012). *Süheyl ü Nevbahār (Kenzü'l-Bedāyî) İnceleme-Metin-Dizin*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Hüseyin bin Ahmed el-Erzurumî, *Hulasa*: DELİCE, H. İbrahim (Haz.) (2003). *Hulasa/Okçuluk ve Atçılık/Kitāb fî-İlmi'n-Nüşşāb-Kitāb fî-Riyāzātî'l-Hayl-Kitāb fî-İlmi'l-Musābaka/Hüseyin b. Ahmet el-Erzurumî*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ĥvarizmî, *Mukaddimetü'l-Edeb*: YÜCE, Nuri (Haz.) (2014). *Ebu'l-Kāsım Cārullāh Maĥmūd Bin 'Omar Bin Muĥammed Bin Aĥmed Ez-Zamaĥşarî El-Ĥvarizmî – Mukaddimetü'l-Edeb, Ĥvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüşhası, Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks* (3. Baskı). Ankara:Türk Dil Kurumu.
- Irk Bitig*: TEKİN, Talat (Haz.) (2013). *Irk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. Emine Yılmaz, Nurettin Demir (Yay. Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İmām Kāzî, *Kitab-ı Ğunya*: AKKUŞ, Muzaffer (Haz.) (1995). *Kitab-ı Ğunya*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İslam, *Mu'înü'l-Mürîd*: TOPARLI, Recep, ARGUNŞAH, Mustafa (Haz.) (2014). *İslam Mu'înü'l-Mürîd: İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım* (2. Baskı). Ankara:Türk Dil Kurumu.
- İyi ve Kötü Kalpli Prens*: HAMILTON, James Russell (Haz.) (1998). *İyi ve Kötü Kalpli Prens Öyküsü* (Çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati't-Türk*: ATALAY, Besim (Çev.) (2013). *Kaşgarlı Mahmud-Divanu Lugati't-Türk* (I. cilt: çeviri; 2. Cilt: dizin) (6. Baskı). Ankara.
- ERCİLASUN Ahmet B., AKKOYUNLU Ziyat (Haz.) (2015). *Kaşgarlı Mahmud, Dîvānu Lugātî't-Türk (Giriş-metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kitāb Fi'l-Fıkh: KUANIŞBAYEV, Ercan (Haz.) (2006). *Kitāb Fi'l-Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA. İstanbul.

Kitāb fi 'İlmi' n-Nüṣṣāb: ÖZTOPÇU, Kurtuluş (Haz.) (2002). *Kitāb Fi 'İlm An Nuṣṣāb – Memluk Kıpçakçasıyla 14. Yy. 'da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı*. İstanbul.

Kitābu Fezā'ili'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs: ÖZEK, Fatih (Haz.) (2015). *Kitābu Fezā'ili'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Kitābu fi'l-Fıkh bi Lisani't-Türkî: Hazırlayan: AĞAR, Mehmet Emin (Haz.) (1989). *Kitābu fi'l-Fıkh bi Lisani't-Türkî (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Danışman: Prof. Dr. Mehmet AKALIN. İstanbul.

Kitābü'l-Mühimmāt: ÖZCELİK, Sadettin (Haz.) (2001). *Kitābü'l-Mühimmāt*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Kuran Tercümesi: ATA, Aysu (Haz.) (2004). *Türkçe İlk Kuran Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi, (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Mahmud bin Ali, *Nehcü'l-Ferâdis*: ATA, Aysu (Haz.) (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Mahmûd bin Kādî-i Manyās, *Gülistan Tercümesi*: ÖZKAN, Mustafa (Haz.) (1993). *Mahmûd b. Kādî-i Manyās Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara:Türk Dil Kurumu.

Maitrisimit: TEKİN, Şinasi (Haz.) (1976). *Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidâi Bir Dram, (Burkancılığın Vaibhâşika Tarikatine Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: AÜ Yayınları, Sevinç Matbaası.

- Muhammed bin Bâlî, *Kitab-ı Güzide*: ERDEM, Melek (Haz.) (1992). *Kitab-ı Güzide (76a-134a) İnceleme-Metin-Sözlük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991-1992 Öğretim Yılı. Danışman: Prof. Dr. Mustafa CANPOLAT. Ankara.
- Muhammed bin Hamza, *Kur'an Tercümesi*: TOPALOĞLU, Ahmet (Haz.) (1978). *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi* (II Cilt). İstanbul: Kültür Bakanlığı Araştırma ve İnceleme Eser: 5, Birinci Basılış, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi.
- Münyetü'l-Guzât*: UĞURLU, Mustafa (Haz.) (1984). *Münyetü'l-Guzât Metin-İndeks*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Danışman: A. Bican ERCİLASUN. Ankara.
- Müseyyeb-nâme*: ERDEM, Mehmet Dursun (Haz.) (2007). *Müseyyeb-nâme*. Ankara: Hece Yayınları.
- Nâşirü'd-Din Bin Burhânü'd-Din Rabgûzî, *Kışaşü'l-Enbiyâ*: Hazırlayan: ATA, Aysu (Haz.) (1997). *Nâşirü'd-Din Bin Burhânü'd-Din Rabgûzî, Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I, Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATA, Aysu (Haz.) (1997). *Nâşirü'd-Din Bin Burhânü'd-Din Rabgûzî, Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), II, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Orhon Yazıtları*: TEKİN, Talat (Haz.) (2010). *Orhon Yazıtları* (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Seyf-i Sarâyî, *Gülîstan Tercümesi*: KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (Haz.) (1978). *Gülîstan Tercümesi (Kitâb Gülîstan bi't-Türkî)*. İstanbul: Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi.
- Sihâhu'l-Acem*: ALTUN, Harun (Haz.) (2015): *İlk Farsça-Türkçe Sözlüklerden Sihâhu'l-Acem: Karşılaştırmalı İnceleme ve Kelime Dizini*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Fikret TURAN. İstanbul.

Şeyhoğlu Sadrüddin, *Kabus-nâme Tercümesi*: DOĞAN, Enfel (Haz.) (2011). *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi (Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Mavi Yayınları.

Şeyhoğlu Sadrüddin, *Marzubân-nâme Tercümesi*: KORKMAZ, Zeynep (Haz.) (1973). *Sadrüddin Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları.

ÖZAVŞAR, Resul (Haz.) (2009). *Marzubännâme Tercümesi, Metin-Çeviri-Art Zamanlı Anlam Değişmeleri-Dizin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Danışman: Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK. Diyarbakır.

Şeyyâd Hamza, *Yûsuf u Zelihâ*: Hazırlayan: YILDIZ, Osman (Haz.) (2008). *Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Şirvanlı Mahmud, *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*: ÖZKAN, Abdurrahman (Haz.) (2009). *Şirvanlı Mahmud Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yunus Emre, *Risaletü'n-Nushiyye*: BOZ, Erdoğan (Haz.) (2012). *Yunus Emre, Risaletü'n-Nushiyye*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*: ARAT, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (Haz.: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yûsuf-ı Meddah, *Varka ve Gülşah*: KÖKTEKİN, Kazım (2007). *Varka ve Gülşah (Yûsuf-ı Meddah)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

II. YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AĞCA, Ferruh (2010). “Eski Türkçe –gA(y)sUg Eki ve Ekin Tarihî Türk Dili Alanındaki Biçimleri Üzerine”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C 7, S. 1, Mart, ss. 231-250.
- AKSOY, Mustafa (2015). “Tarihin Bilinen İlk Pantolonunda Türkiye’ye Gelen Damga”. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 346, ss. 22-27.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1991). *Eski Türk Şiiri* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ARTUN, Erman (2008). “Adana-Osmaniye Halk Kültüründe Giyim Kuşam Gelenekleri”. M. Tekin Koçkar (Ed.). *Halk Kültüründe Giyim Kuşam ve Süslenme Uluslar Arası Sempozyum Bildirileri*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- ASÂMİDDİNÂVA, M. (1981). *Kiyim-Keçäk Nâmläri*. Tâşkent: Üzbekistân SSR Fân Nâşriyâti.
- ASLAN EROL, Hülya (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATAY, Ayten (2010). “Anlam Kötülenmesine Uğramış Güzel Bir Kelime: Don”. *JASSS*, Volume 3 Issue 1, ss. 1-11.
- AYAZLI, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYDIN, Semiha (2005). “Türk Giyim-Kuşam Kültürünün Dünü Bugünü”. Alev Kâhya Birgül (Yay. Haz.). *V. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği, Cilt XV Gelenek-Görenek, Örf-Âdet, Giyim-Kuşam. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- AYHAN, Fatma (2013). “Türk Giyim Kültüründe Pantolonun Gelişimi ve Dünya Giyim Kültürüne Etkisi”. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 37, Temmuz-Ağustos, ss. 1-13.
- BABAYEVA, Aynabat (2012). “Demirkazık Türkmenlerinin Çocuk Şapkaları”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, Yaz, ss. 325-330.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri* (9. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BATUR, D. Ahsen (Haz.) (2014). *Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî – Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- CİĞA, Özkan (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr (Metin-Aktarma-Art Zamanlı Anlam Değişimleri-Dizin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı. Diyarbakır.
- CLARK, Larry V. (2013). “Rubrucklu William’ın Seyahatnamesi’ndeki Türkçe ve Moğolca Kelimeler” (Çev. Ayşe Kılıç). *Türkbilig*, 2013/26, ss. 149-164.
- ÇAĞATAY, Saadet (1943). “Uygurca ve Osmanlıcada İnrümentel -°n”. *DTCF I/3*, ss. 93-107.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2002). “Uygur Devletleri Tarih ve Kültürü”. *Türkler*, C 2, ss. 334-372. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÇİÇEK, Kemal (2002). “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Toplum ve Ekonomi”. *Türkler*, C. 5, ss. 639-659. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002). “Hun Sanatı”. *Türkler*, C 4, ss. 81-124. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1966). “Medeni Kıyafetin Teşekkülü”. *Türklük Meseleleri* (3. Baskı), ss. 123-128. İstanbul: İstanbul Kitabevi.

- DAVIS, Fred (1997). *Moda, Kültür ve Kimlik* (Çev. Özden Arıkan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DOERFER, Gerhard (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (Band I-IV). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- DURANLI, Muvaffak (2008). "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Saha Türklerinde Giyim ve Süslenme". M. Tekin Koçkar (Ed.), *Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri*, ss. 173-180. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- EBERHARD, Wolfram (1942). "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti". *Türkiyat Mecmuası*, c. 7, ss. 125-191.
- EDİZKUN, Haydar (1966). "-el, -il, -sel Ekleri Üzerine". *TD*, S. 179, ss. 1012-1019.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2012). "-maç/-meç Eki Üzerine". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 21, ss 83-88.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon* (Volume: I, II). Wiesbaden: Harrassowitz.
- ERDEM, A. Ayşegül (2002). "2001 Bilge Kağan Külliyesi Kazıları, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi". *Türkler*, C. 2, ss. 315-319. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ERTÜRK, Nilay (2013). "Moda Tarihi". Curaoğlu, Füsün (Ed.) (2013). *Moda Tasarım*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- ESEN, Minara Aliyeva (2008). "Rus Dilindeki Türkçe kelimeler Üzerine Bir Tasnif Denemesi". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7, Fall, ss. 364-382.
- ESİN, Emel (1985). *Türk Kültür Tarihi – İç Asya'daki Erken Safhalar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

- GABAIN, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın) (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÖKDAYI, Hürriyet, SEBZECİOĞLU Turgay (2006). “Geçiş Aşamasında Olan +cA Ekinin Türü”. *Türk Dili*, Ocak, C: XCI, S: 649, ss. 61-71.
- GÖRGÜNAY, Neriman (2014). *Pantolon, Şalvar ve Türkler*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü: (Tarihî – Yaşayan Türk Lehçeleri, Anadolu Ağzları ve Altay Dilleri ile Karşılaştırmalı / Etimolojik Sözlük Denemesi) (II Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜZEL, H. C., ÇİÇEK, K., KOCA, S. (Ed.). (2002). *Türkler*. Cilt 1-20. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HAZAR, Mehmet (2002). “Türk Lehçelerinde Görülen +DIRIK Eki Üzerine Bir Deneme”. *E-SOSDER*, Sayı:2, ss. 1-3.
- HAZAR, Mehmet (2011). “Türk Dilindeki Fiilden İsim Yapan -cAk Eki Hakkında”. *Dil Araştırmaları*, Sayı:8 Bahar, ss. 141-153.
- HOGENBOOM, Melissa (2016). “İnsan Nasıl Giyinmeye Başladı?”. *BBC Future*, 20 Eylül 2016.
- İbn Fadlan. *Rihletu’bni Fadlan: ŞEŞEN, Ramazan (Haz.) (1975). Onuncu Asırda Türkistan’da Bir İslam Seyyahı – İbn Fadlan Seyahatnamesi Tercümesi*, İstanbul: Bedir.

- İLHAN, Nadir (2009). “Türkçede Ek+Kök / Kök+Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler”. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall, ss. 1535-1557.
- İNAYET, Alimcan (2006). “Doğrudan ve Dolaylı Olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt: VI, Sayı 1, Sayfa: 81-99.
- KAÇALIN, Mustafa S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1997). *Türk Milli Kültürü* (16. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KARAOĞLAN, Hülya (2017). MÖ 2000’de Anadolu’da Kumaş Üretimi (Akeolojik Buluntular Işığında). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, ss.103-116.
- KAYMAZ, Zeki (2016). "Kitab-ı Beylik Nasıl Bir Eserdi?", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 55, Erzurum, ss. 149-157.
- KAYMAZ, Zeki, RAGHED Mohammad (2016). “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lugati’t-Türkiye Hakkında Bazı Açıklamalar”. *Türkbilig*, 2016/32, ss. 1-20.
- KARACA, Hasan (2013). *Türkiye Türkçesinde Eklerin İşlevleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. H. İbrahim Delice, Sivas.
- KARAOĞLU, Serdar (2016). *Eski Anadolu Türkçesinde (14. YY.) Türetim Ekleri ve Söz Yapımı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Eskişehir.
- KIRKINCIOĞLU, Zeynep (2015). *Ege Bölgesi Kadın Giyim-Kuşamının Göstergibilimsel Yöntem ile Çözümlemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi,

Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Giyim Endüstrisi ve Moda Tasarımı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara.

KOCA, Salim (2002). “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”. *Türkler*, C. 3 (ss. 8-53). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

KOÇ KESKİN, Neslihan İlknur (2016). “Osmanlı Şiirinin Önemli Bir Görsel Kaynağı Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü”. *Türkiyat Mecmuası*, c. 26/2, ss. 247-265.

KORKMAZ, Zeynep (1959). “Türkçede –acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17 Sayı: 1.2, ss. 159-170.

KORKMAZ, Zeynep (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

KORKMAZ, Zeynep (2005). “-ası/-esi Gelecek Zaman Sıfat-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (2.Baskı) (Cilt 1). ss. 145-150. Ankara: Türk Dil Kurumu.

KORKMAZ, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

KOWALSKI, Tadeusz (2014). “Şehname’de Türkler” (Çev. H. Güngör). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), ss. 289-300.

NICKLAS Charlotte, POLLEN Annabella (2015). “Dress History Now: Terms, Themes and Tools”. *Dress History-New Directions in Theory and Practice*. NICKLAS Charlotte, POLLEN Annabella (Ed.). London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney: Bloomsburry Academic.

NICOLLE, David (1990). *Attila and the Nomad Hordes* (Illustrated by Angus Mc Bride). Oxford: Osprey Publishing.

ORKUN, Hüseyin Namık (2011). *Eski Türk Yazıtları* (Birleştirilmiş 3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

- ÖGEL, Bahaeddin (1978). “*Türk Kültür Tarihine Giriş*”, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1988). *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (Genişletilmiş 3. Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖLMEZ, Mehmet (1992). “Uygurca üçük ‘kürk’”. *Türk Dilleri Araştırmaları 1992*, ss. 47-52.
- ÖZLÜ, Pınar Göklüberk, Sayara Yergeshova (2016). “Kazak Geleneksel Kadın Giysilerinin Çağdaş Kadın Giysi Tasarımlarında Kullanılması”. *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Kış, ss. 86-93.
- ÖZYETKİN, A. Melek (1996). *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- RADLOFF, W. (2002). “Kazaklar ve Kırgızlar”, *Türkler*, C. 2, ss. 657-672. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ROSSI, Ettore (1955). “Torlak Kelimesine Dair”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, ss. 9-10.
- SALMAN, Ramazan (1999). “Türkçede Sıfat-Fiil (Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2003, C. I-II, S. 42, ss. 269-282.
- SARITAŞ, Eyüp (2010). "Seyyah Hui Chao'nun Beş Tianzhu Ülkesine Seyahati ve Türk Tarihî Bakımından Önemi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 16, 2010/1, ss. 105-117.
- STACHOWSKI, Marek (1995a). “Über jakutische Etymologien im Werk von W. Sieroszewski”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 86, ss. 187-198.
- STACHOWSKI, Marek (1995b). “Arabische Etymologien in der Geschichte der jakutischen Wortforschung”. *Prace Jezukoznaweze* 117, ss. 124-138.
- SÜSLÜ, Özden (2002). “Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklularında Giyim ve Kuşam”. *Türkler*, C. 7, ss. 1172-1183. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- ŞAHİN, İbrahim (2015). “Türk Dilinde Renk Adı +mAn Sistemi ve {mAn} Ekinin Kökenine Dair”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 4/1, ss. 45-68.
- ŞAHİN, Yüksel (2002). “Anadolu Kadın Başlıkları”. *Türkler*, C. 17, ss. 629-651. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ŞENYÜZ, Fatma (2009). “Nehcü'l-Feradis'teki Terzilik Terimleri ve Bu Terimlerin Türkiye Türkçesindeki Kullanımları”. *International Journal of Social Science*, Volume 2 Issue 1, p. 73-92.
- ŞEŞEN, Ramazan (1969). “Eski Araplara Göre Türkler”. *Türkiyat Mecmuası*, C. 15, ss. 11-36.
- TARHAN, M. Taner (2002). “Ön Asya Dünyasında Türkler: Kimmerler ve İskitler”. *Türkler*, C 1, ss. 904-921. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TAVKUL, Ufuk (1993). “Tarihî Türk Erkek Kıyafetleri”. *Milli Folklor* (19), ss. 40-45.
- TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri* (2. Baskı). İstanbul: TDAD.
- TEODORİDİS, Dimitri (2012). “Dede Korkut Kitabındaki Pilon Kelimesi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 11 (0), s. 45-46.
- TUNA, Osman Nedim (1976). "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler". *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, İstanbul, ss. 281-314.
- TURAN, Şerafettin (2014). *Türk Kültür Tarihî – Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe* (7. Basım). İstanbul: Bilgi.
- ÜNLÜ, Suat (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- YATSENKO, Segey A. (2004). “The Costume of Foreign Embassies and Inhabitants of Samarkand on Wall Painting of the 7th c. in the "Hall of Ambassadors" from Afrasiab as a Historical Source”. *Transoxiana* (online journal) Vol. 8.

YATSENKO, Sergey A. (2009). “Male Costume in the Chinese Art, Second half of the 6th – first half of the 8th cc. (Images of ‘Others’)”. *Transoxiana* (online journal) Vol. 14. Çev. Hicran KARATAŞ, “Çin Sanatında Erken Dönem Türk Erkeğinin Giyim-Kuşamı – 6. yy’ın ikinci yarısı-8. yy’ın ilk yarısı (Ötekilerin İmajları) II”, *Karadeniz (Black Sea-Черное Море) Sosyal Bilimler Dergisi*: Yıl 3 Sayı 11, ss. 112-141.

YILDIRIM, Kürşat (2015). “Sung Yüng’ün Türkistan’daki Seyahati”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, ss. 281-300.

TÜRKOĞLU, Sabahattin (2002). *Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam*. İstanbul.

USER, Hatice Şirin (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen..

USMANOVA, Shoirra (2011). “Altay Dillerinde Üst Giysi Adları”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XI/1, Yaz, ss.15-23.

ZÜLFİKAR, Hamza (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

III. SÖZLÜKLER

ABDULLİN İ. A., VAHİTOVA S.B., GAZİZOVA F.M., GAYNANOVA L.R., GANİYEV F.E., MÖHEMMEDİYEV M.G., HANBİKOVA Ş.S., EHMETYANOV R.G., AHUNCANOV G.H., MİNGULOVA R.R. (1977-1981). *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlêgê*. Kazan.

ACIPAYAMLI, Orhan (1976). *Zanaat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

BEGMETOV, Z., MADVALİYEV, A., MAHKAMOV, N., MIRZAYEV, T., TOXLİYEV, N., UMAROV, Z., HUDOYBERGANOVA, D., HOCİYEV, A. (2006-2008). *Üzbek Tilining İzohli Luğati* (5 Cilt). Toşkent: Özbekistan Milliy Ensiklopediyası Davlat İlmiy Neşriyatı.

- CAFEROĞLU, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1962). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Doğuş Ltd. Şti. Matbaası.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1998). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Soysal.
- FEDOTOV, M. R. (1996). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka (2 Cilt)*. Çeboksarı: Çuvaşkiy Gosudarstvenniy İnstıtüt Gumanitarnih Nauk.
- GANİYEYEV, Fuat - AHMETYANOV Rifkat - AÇIKGÖZ Halil (1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük*. Kazan-Moskova: İnsan Yayınevi.
- HAMZAYEVA, M. Ya. vd. (1962). *Slovar Turkmenskogo Yazıka*. Aşhabad: İzdatelstvo, Akademii Nauk Turkmenskoy SSR.
- ISQAQOV, A. v.d. (1966). *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*. Almatı: Qazaq CCR'nıñ Ğılım Baspası.
- ISQAQOV, A., NURGELDİ, U. (Ed.) (2011). *Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi (15 Cilt)*. Almatı: Qazaqstan Pespubliyqası Mädeniyet Ministrliğı Til Qomiyetı.
- JANUZAQOV, T. (2008). *Qazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi*. Almatı: Dayk-Press.
- KANAR, Mehmet (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KENESBAYEV, İ. K. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Terc. Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- KOÇU, Reşad Ekrem (1969). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. İstanbul: Sümerbank Kültür.

- KONT, Okan (2006). *Uygur Şiveleri Sözlüğü (S'den Y'ye Kadar Transkripsiyonlu Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Çanakkale.
- LESSING, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük (2 Cilt)* (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MUTÇALI, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Dağarcık.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı*. Mürsel Öztürk, Derya Örs (Haz.) (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Necip, Emir Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZTUNCER, Özlem (2006). *Uygur Şiveleri Sözlüğü (A'dan Z'ye Kadar Transkripsiyonlu Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Danışmanlar: Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ, Yrd. Doç. Dr. Necmi AKYALÇIN, Çanakkale.
- PAASONEN, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- RADLOFF W. (1893-1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte*. I (1893), II (1899), III (1905), IV. (1911). S. Petersburg.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalai-Ugrilainen Seura.
- SEVORTYAN E. V. (1974-1989). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov*. Moskva.
- STAROSTIN, S. v.d. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.

- STEINGASS, F. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases To Be Met With in Persian Literature* (First Edition 1892-New Reprint 1998). Lebanon: Librairie du Liban Publishers.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-ı Türkî* (Gözden geçirilmiş 2. baskı) (Haz. Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TIETZE, Andreas (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı-Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen* (I. Cilt A-E) (I. Baskı). İstanbul-Wien: Simurg Kitapçılık- Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- TIETZE, Andreas (2009). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı-Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen* (II. Cilt: Zweiter Band F-J). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- TOPARLI, Recep, VURAL Hanifi, KARAATLI Recep (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1995). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (8 Cilt) (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1963-1982). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (I-XII Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÜŞENMEZ, Emek (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- VASILIEV, Yuriy (1995). *Türkçe - Sahaca (Yakutça Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- VASMER, Maks (1987). *Etimologiçeskiy Slovar’ Russkogo Yazıka* (I-IV). Moskva: Progres.

YEGOROV, B. G. (1964). *Etimologiçeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knichnoye İzdatelstvo.

YUNUSOĞLU, Mağfıret Kemal (2012). *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

IV. İNTERNET KAYNAKLARI

www.bbc.com/turkce/vert-earth-37420884?ocid=socialflow_facebook

www.nisanyansozluk.com

www.tdk.gov.tr

ÖZGEÇMİŞ

13.03.1980 tarihinde Sivas'ta doğdum. İlkokulu Sivas İstiklal İlkokulu'nda, ortaokulu Sivas Behrampaşa Ortaokulu'nda, liseyi ise Sivas Prof. Dr. Necati Erşen Anadolu Öğretmen Lisesi'nde tamamladım.

1999 yılında İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nü kazandım. Bu bölümden 2004 yılında mezun oldum. 2007 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak Millî Eğitim Bakanlığı emrine atandım. 2014 yılında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimimi tamamladım. Aynı yıl aynı enstitüde doktora eğitimime başladım. Halen Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir ortaöğretim kurumunda Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak görev yapmaktayım.

ÖZET

Eski ve Orta Türkçe Metinlerindeki Kıyafet Adları ve Dil İncelemesi

Salih KÖSE

Doktora Tezi, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN

Anahtar Kelimeler: Sözcük Bilimi, Eski Türkçe, Orta Türkçe, kıyafet adları, giyim kuşam

“Eski ve Orta Türkçe Metinlerindeki Kıyafet Adları ve Dil İncelemesi” adlı bu tez, Eski ve Orta Türkçe dönemi metinlerinden derlenen 334 kıyafet adı üzerine yapılmış bir sözcük bilimi çalışmasıdır. Tezin amacı; Eski ve Orta Türkçe metinlerinde geçen kıyafet adlarını bir araya getirerek Türkçe kıyafet adlarının sistematiğini ortaya çıkarmak, tarihî lehçelerde geçen kıyafet adlarının çağdaş lehçelerde yaşayıp yaşamadığını tespit etmektir. Tezimizde tarihî yöntem ve betimleme yöntemi ile derleme, tarama, fişleme ve karşılaştırma teknikleri kullanılmıştır.

Tezin giriş bölümünde kıyafetin tanımı ve temel nitelikleri, kıyafet kültürünü şekillendiren unsurlar ile Türk kıyafet kültürünün kaynakları, Türk kıyafet tipi ve Eski Türklerde kıyafet konularına değinilmiştir. “Tür Sınıflandırması” başlıklı birinci bölümde kıyafet adları; ayak giyimleri, baş giyimleri, üst giyimleri, alt giyimleri, iç giyimleri, dış giyimleri, aksesuarlar ve kıyafet bölümleri şeklinde, türlerine göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca bu bölümde kıyafet adlarının çağdaş lehçelerdeki görünüşleri ve verinti olarak başka dillerde aldıkları şekiller de verilmiştir. İkinci bölümde bu kıyafet adları leksik-semantik açıdan incelenmiş ve adlandırmada etkili olan unsurlar ortaya konmuştur. “Eski ve Orta Türkçe Kıyafet Adlarının Gramer Yapısı” başlıklı üçüncü bölümde kıyafet adları üzerinde ses, şekil ve anlam incelemesi yapılmıştır. Sonuç bölümünde, hem Türk kıyafet kültürü hem de kıyafet adlarıyla ilgili genel değerlendirmeler yapılmıştır.

ABSTRACT

Clothing Names in Old and Middle Turkish Texts and Language Study

Salih KÖSE

PhD Thesis, Department of Turkish Language and Dialects

Supervisor: Assist. Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN

Keywords: Lexicology, Old Turkish, Middle Turkish, clothing names, dress

The thesis which entitled "Clothing Names in Old and Middle Turkish Texts and Language Study" is a lexicologic study which scopes of 334 clothing names were compiled from old and middle turkish texts. The purposes of the thesis are to introduce the system of turkish clothing names; to show the clothing names which survive in modern turkish dialects by collecting them from old and middle turkish texts. In the thesis are applied historical and descriptive method, additionally compilation and comperative technics.

The introduction of the thesis contains information about the clothing, its description, the sources of turkish clothing culture, turkish clothing type and clothing culture in old Turks. In the first chapter of the thesis were the clothing names classified according to sub-types of clothing names as footwear, headwear, underwear, outwear, breeches, clothing parts and accessories. In this chapter are given the variants of the clothing names in modern turkic dialects and other neighbour languages. The lectical and semantic meanings of the names and origins have been analyzed in the second chapter of the study. In this part the origins of the names have given too. Names in the thirth chapter of the thesis which entitled "Grammatical Analysis" were analyzed as phonetical, morphological and semantical. In conclusion general assessment was made in the light of the obtained information and findings.